

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક C-૬૦૫ યગૌક

પુસ્તકનું નામ રત્નગીઠના રંભા

વિષય ૨-૩

રત્નગઢની રંભા

યાને

રણુધેલા રનપૂત.

એક અતિ ઉત્તમ રસિક નવલકથા.

સુંદર ચિત્રો સહિત.

લેખક:-

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

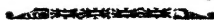
શહાપુર વડનીપોળ-અમદાવાદ.

પ્રકાશક:-

હરિભાઈ દલપતરામ પટેલ.

શહાપુર-અમદાવાદ.

સોલ એજન્ટ:-

હરગોવિનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૩ ડી.

પ્રત ૧૦૦૦.

સંવત ૧૯૭૮.

સને ૧૯૨૧.

ક્રીમી ૩. ૩-૦-૦

શ્રી શાસ્ત્ર

૮૬૦૮

૪-૩

(પ્રકાશક સર્વ હક પોતાને સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

રસિક તેમજ બોધક નવલકથા

કુસુમ કુમારી.

આ નવલકથામાં એક રંજમાળાનો હૃદય-
દ્રાવક ચિતાર આબેહુલ આપવામાં આવ્યો છે.
સોનેરી પાકું પ્રહું હોવા છતાં પણ કીંમત
માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ જુદું.

સોલ એજન્ટ

હરગોવિન્દાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૩૦૩૫, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

અમદાવાદ સહાપુર વનમાળાવાંઘની પોળમાં હરિલાઈ
દસપતરામે પોતાના " અન્ધોદય " પ્રેસમાં છપી.

પ્રસ્તાવના.

વર્તમાન વખતના વર્તમાન વહેતા વિશ્વપ્રભાવમાં સાહિત્ય દષ્ટિ-પ્રદેશમાં વિચરતી વિહરતી અનેક નવલકથાઓ બહાર પડે છે, તે અનુસાર પ્રસ્તુત નવલકથા પણ મારા તરફથી બહાર પડે છે. કદરદાન વાંચકગ્રંથને હવે કાંઈ પ્રસ્તાવનાના ઉદ્દગારોનાં પાનાં ભરી ભરી સાડે નરસુ સમજાવવાનો સમય રહ્યો નથી. હવે જમાનો કુદરતી કદરદાન થતો જાય છે અને એ કદરદાનીના કૃપા કટાક્ષના ફળ પરિણામેજ આટલો બધો બહોળો નવલકથાઓનો જન્મ અને ઉદાવ થાય છે અને થયેજ જાય છે.

ઐતિહાસિક દષ્ટિપાતને કલ્પનાની મર્યાદામાં બાંધી ગુંથી વીર શૃંગારરસથી લખાએલી અને રાજવળાના વિવિધ રાજરંગનાં છાંટણાંને ધારણ કરતી વસ્તુકથાઓ જનસમાજમાં મારા સમજવા પ્રમાણે વધારે આદરણિય અને અનુકરણિય થઈ પડે છે. અઘાપી સુધી મારો હિસાહ એજ રસમની નવલકથાઓ લખવામાં આગળ વધે છે. પ્રસ્તુત નવલકથા હવે કેવી નિવડે છે તે હું કદરદાન પ્રજા સમક્ષ મૂકી આનંદ માનું છું. આજ નવલકથાનાં પાંચ પ્રકરણો મારા સ્નેહિતા હાથેજ ગૂંમ થયાં હતાં અને “હાથનાં કપ્પી હૈયે વાઝ્યાં” એ ન્યાયાનુસાર મારે અવળા ઘાટ થઈ પડ્યો; એટલે મારી સ્મરણ શક્તિએ જેટલી મારા ઉપર કૃપા કરી તે પ્રમાણે બધું સંજાળી સંજાળીને આ પુસ્તક બણીજ હુંક મુદતમાં મારે તૈયાર કરવું પડ્યું છે. તેની સાથે મારાં ગૂંમ થયેલાં પ્રકરણો ઉપરથી એક બીજું આના જેવુંજ લળતું નામ આપી પુસ્તક બહાર પાડવામાં આવ્યું છે, માટે તેની સરખામણીની

પ્રસ્તાવના.

તુલના ગડબાગમાં પડવા કરતાં સમજા જવાબદારી વાંચક સૃષ્ટિની દષ્ટિ સમક્ષ સોંપી હું મૌન્ય ધારણ કરી વિરામ પામું છું. વાફ વાણીના ઉપાલમ્બના પાનાં ભરવાં અને કટાક્ષો ફેંકવાં એ વિદ્વાન લેખકના નામને નામોશી ભરેલું થઈ પડે છે; અર્થાત્ શુકપંડિતાઈ વૈખરી ભાષામાં જતાવવી એ વિલુપ્ત કથાકારોને એક કલંક રૂપ છે. વાંચકો દસગ્રાહી થઈ ફક્ત સાર સાર ગ્રહણ કરી લેખકને ઉપકૃત કરશે એવી હું આશા રાખું છું.

૧૯૭૩-ચૈત્ર શુદ્ધ પૂર્ણિમા.

શહાપુર મહેતા પોળ,

અમદાવાદ.

લી૦

આપનો કૃપાલિલાષી

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

પ્રસ્તાવના.

(આવૃત્તિ ત્રીજી)

આ નવલકથાની ત્રીજી આવૃત્તિ કાઢવામાં આવી છે. આ આવૃત્તિમાં ચિત્ર દર્શનનો નવીન ઉમેરો કરવામાં આવેલ છે ખીન્ને જાણવાન્નેજ વધારો થટાડો કરવામાં આવેલ નથી; એટલું જણાવી આનંદ પામું છું.

૧૯૭૬ કાર્તિક પૂર્ણિમા.

લી૦

મહાશયક.

અનુક્રમાંલિકા.

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧ છું.	રત્નગદની રંભા ...	૧
૨ બું.	પ્રેમ પ્રવાહ. ...	૬
૩ બું.	નરપિશાય. ...	૧૪
૪ થું.	રાખ કે રાક્ષસ ?... ..	૧૯
૫ મું.	દેશભક્ત વિક્રમાશ્વત. ...	૨૮
૬ હું.	કિશોર-કમળા. ...	૩૪
૭ મું.	ગુપ્ત ગોડવણ. ...	૪૧
૮ મું.	દરબારનો રંગ. ...	૫૨
૯ મું.	રંગમાં ભંગ. ...	૬૨
૧૦ મું.	પિતૃભક્ત કલ્યાણ ...	૭૮
૧૧ મું.	રણશ્વતનો રાજ્યાભિષેક. ...	૮૮
૧૨ મું.	કારાગૃહમાં અંગારસિંહના ઉદ્દગાર. ...	૯૮
૧૩ મું.	અણધારી મદદ. ...	૧૦૬
૧૪ મું.	પતિ-પત્ની. ...	૧૧૫
૧૫ મું.	કલ્યાણસિંહની જાવણી. ...	૧૨૫
૧૬ મું.	કપિંજલા. ...	૧૩૫
૧૭ મું.	કપિંજલાનો કોપ... ..	૧૪૬
૧૮ મું.	કિશોર પલટાયો ...	૧૫૬
૧૯ મું.	ભયંકર પ્રપંચ. ...	૧૬૭

અનુક્રમણિકા.

અકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૨૦ મું.	ગયખી ગુફા.	૧૭૨
૨૧ મું.	મંકટમાં રહાય.	૧૭૮
૨૨ મું.	રણજીતનું યુદ્ધમાં ગમન	૧૮૬
૨૩ મું.	યુદ્ધની તૈયારી	૧૯૨
૨૪ મું.	ભાઈની ભેટ.	૨૦૦
૨૫ મું.	આખરે લોભાયો....	૨૧૧
૨૬ મું.	રણજીતનો પશ્ચાત્તાપ.	૨૨૫
૨૭ મું.	ગુલાબસિંહનું આગમન.	૨૩૫
૨૮ મું.	નસુસ વેષે ગુલાબસિંહ.	૨૪૨
૨૯ મું.	રણજંગ.	૨૫૪
૩૦ મું.	રણજંગ....	૨૫૮
૩૧ મું.	કપિંગલાનું કપટ....	૨૬૭
૩૨ મું.	કમળ પકડાઈ	૨૭૪
૩૩ મું.	રણજીતના હૃદયોદ્ધાર.	૨૮૩
૩૪ મું.	કમળની શોધમાં કિશોર.	૨૮૯
૩૫ મું.	કમળનું દુઃખાંત	૨૯૬
૩૬ મું.	પિતા-પુત્ર.	૩૦૦
૩૭ મું.	રાત્રિનું રહસ્ય.	૩૦૭
૩૮ મું.	વૈરની વસુધાત.	૩૧૪
૩૯ મું.	કરુણી તેવી પાર ઉતરણી.	૩૨૬
૪૦ મું.	દરગાર....	૩૩૫
	ઉપસંહાર.	૩૩૯

રત્નગઢની રંભા

યાને

રાણધેલા રજપૂત.

પ્રકરણ ૧ લું.

રંભાકુમારી.

અતિશય પાપ પેખી, ખૂબ રાતો થયેલો;
તમ થઇ દિન આખો, પશ્ચિમે છે નમેલો.
રમણિય રમ્ય લીલા, જાડીને તેહ જતો;
સુખકર સ્થળ જવા, ઉર આતુર થાતો.

સુધ્યાનો સુરમ્ય સમય આલ્હાદળનક લાગતો હતો. પક્ષીઓ
આનંદથી કિલકિલાટ કરતાં માળા તરફ જતાં હતાં. પવનની ઠંડી
લહેરો વાતી હતી. પવનના વાવાથી “રાજેશ્વર મહાદેવ”ની ભગવી
ધ્વજ ફડફડાટ કરી શિવાલયની ગૌરવતાનું ભાન સૂચવતી હતી.
ચોતરફ ધીમ્મ જાડી અને બન્ને બાજુએ લાંબા ઉંચા આવી રહેલા
પહાડોની વચ્ચેમાં આવેલું શિવાલય અલૌકિક ભાસતું હતું. સૃષ્ટિમાં
થતાં પાપ પુન્યની પરીક્ષા કરી સૂર્યનારાયણ ક્યારનાએ અસ્તાચળ
તરફ પધારી ગયા હતા. પશુ, પક્ષી અને માણસો વિના આ પર્વત-
પ્રદેશ ભયાનક અને શૂન્ય ભાસતો હતો. રાત્રિ પડશે અને ભયંકર
પ્રાણીઓનું સામ્રાજ્ય શરૂ થશે એમ જાણીને ડાઘ પણ મનુષ્ય આ
સમયે રાજેશ્વર મહાદેવનાં દર્શન આવી શકવાની હિંમત કરી શકતું

નહિ; છતાં આવા વખતે દૂર સામેના પર્વતની ખીણમાંથી એક રથ શિવાલય સમિપ ચાલી આવતો જણાયો. રથની બંને બાજુએ કદાવર બાંધાના પહેલવાન જેવા બે ઘોડેસ્વારો હાથમાં લાંબા લાલા પકડીને ચાલતા હતા. મજબૂત બાંધાનો એક માણસ રથની આગળ બેસી આ રસ્તામાં રથને સંભાળપૂર્વક હાંકતો હતો. રથ ધીમે ધીમે શિવાલયની આગળ આવી પહોંચ્યો કે તરત તેમાં બેઠેલી બાળાઓ નીચે ઉતરી ઉભી રહી. બંને બાળાઓમાંની એક વિશેષ કામળ અને સુંદરતાની દેવી સમાન મનોહર જણાતી હતી. સ્વર્ગમાંથી વિહાર કરવાને બહુ અપ્સરાઓ ઉતરી આવી ન હોય એવો દેખાવ તે વખતે થઈ રહ્યો હતો. તે સુંદરતાની દેવીએ તેની ચપળ ચક્ષુઓ ચારે તરફ ફેરવી સાથે આવેલા સ્વારોમાંથી એકની સામે જોઈ કહ્યું:—“બહાદુર-સિંહ! તમે સર્વ સાથે અહિં ઉભા રહો, અમે મહાદેવનાં દર્શન કરી પાછાં આવીએ છીએ. અમને પાછાં ફરતાં વિલંબ થાય તો અકળાશે નહિ હોય?” કહી તે ચાલાક બાળા પોતાની સાથેની સખીનો હાથ પકડી શિવાલય તરફ ચાલી.

આ બંને બાળાઓમાંથી જે વધારે સ્વરૂપવાન હતી તે રત્નગઢના મહાનગ્ન ચંદ્રકેતુની રાજકન્યા હતી. તેનું નામ રંભાકુમારી હતું અને તેની સાથે આવેલી બાળાનું નામ સુમન હતું. તે પ્રધાનની પુત્રી હતી. બંને બાળાઓ શિવાલયની અંદર જઈ શંકરને પ્રણામ કરી થોડીવાર ત્યાં ઉભી રહી, અને પોતાની મનઃકામના પૂર્ણ કરવાની પ્રાર્થના કરી બહાર નીકળી. સુમને ઝટ આગળ ચાલવા માંડ્યું એટલે તેને અટકાવી રંભા કામળ અવાજે કહેવા લાગી:—“સુમન! આટલી બધી ઉતાવળી શાને ઠોડે છે? ઉભી રહે, જાને! આ પર્વત-પ્રદેશ અત્યારે કેવો રમણિય લાગે છે?”

સુમન ઉભી રહી અને કંઈક વિચાર કરીને બોલી:—“બહેન! આજે મને તમારું બોલવું કાંઈક બેદ લરેલું લાગે છે. આવા રાત્રિના સમયે જ્યારે બળવાન માણસો પણ આ વિકટ પર્વત-પ્રદેશને ત્યાગ કરી ચાલ્યા જાય છે ત્યારે તમે આ સ્થળે આવવા નીકળ્યાં, તેથી મને

તો તેમાં તમારો કાંઈક ગ્રમ હેતુ હોય એમ સમજાય છે ! શું આ સ્થળે કોઈને મળવાનું વચન તો આપ્યું નથીને ? ”

“ નારે, બહેન ના, એનું તો કાંઈજ નથી; પણ.....” એટલું કહી આગળ બોલવા જતી રંભા અટકી.

આથી સુમનના બહેનમાં વધારે થયો ને તે બોલી:—“કાં બહેન ! પણ...” કહીને કેમ અટકી ગયાં ? તમે હઠ કરીને અહિં આવવાની જ્યારની માતાજી પાસેથી રજા મેળવી છે ત્યારની હતો તમારા હૃદયની પાત સમજી ગઈ છું. બહેન ! ચાલો, આમ અધીરા થયે કંઈજ વળવાનું નથી. જોને મળવાને માટે તમે આટલાં બધાં આતુર થઈ રહ્યાં છો તેનું મિલન અત્યારે થાય એમ જણાતું નથી. ”

“ તું શા માટે મારી પાછળ પડી મને અકળાવે છે ? ” રંભાએ ગુસ્સે થઈ કહ્યું.

“ અરે વાહરે ! તમે પણ ગળે પડો એવાં જણાઓ છો ? શું હું તમને અકળાવી અધીરાં બનાવું છું ? મનમાં તો વિચારી જુઓ કે હું અકળાવું છું કે તમારું યૌવન તમને અકળાવી સતાવે છે ? ” સુમને હસતે રહેરે કહ્યું.

“ બરેબર, સુમન ! તું બણી ચતુર છે. તહેં મ્હારું અંતર ખરા-ખરા પારખ્યું છે. હું મારા પ્રેમીને મળવા અહિં આવો છું. બહાલી સુમન ! હું તે રસિયાને જોઈ ગાડી બની છું. તે ચતુર રાજકુમારે મારા હૃદયની ચોરી કરી છે. સખી ! તેમણે મને આ સ્થળે અને આ સમયે મળવાનો સંદેશો કહાવ્યો છે. મારા આખા શરીરમાં તેમના આવવાના બણકારા વાગી રહ્યા છે. ચાલ બહેન ! આ શિવાલયની પાછળ આવેલા એકાન્ત સ્થાનમાં બેસી તેમના આગમનની પ્રતિક્ષા કરીએ.” કહી રંભા સુમનનો હાથ પકડી તેને તે તરફ ખેંચી ગઈ. ત્યાં પડેલી એક મોટી સિલા પર બેસી સુમને રંભાને પૂછ્યું—“બહેન શું રણજીતસિંહે આ સ્થળેજ આવવાનું કહેવરાવ્યું છે ? ”

“ હા, તેજ કારણથી હું આ સમયને રમ્ય ગણી અત્રે તેને મળવા આવી છું. પ્રેમની તાલાવેલી ચોરજ છે. તે કોર જંમલમાં પણ

મંગલ કરે છે ને ભયभीત થએલાને અભય બનાવે છે. મારી બહાલી સુમન ! પ્રેમ કેવી અજબ વસ્તુ છે તેની તને પણ થોડા વખતમાં જ ખબર પડશે. પૂર્વના સંસ્કારથી તું પણ કોઇ રસભોગી બ્રમરની પાછળ ઘેલી બની જઈશ ! ” રંભાએ મર્મ પ્રહાર કર્યો.

“ અરે વાહરે રંભા બહેન ! તમે તો અત્યારથી જ પ્રેમની શાળામાં પહેલે નંબરે પાસ થએલાં જણાઓ છોને ! પણ જો જો હો ! પ્રેમમાં પસ્તાવું ના પડે ? ” સુમને કહ્યું.

“ મહેં રણજીતસિંહને મનથી મ્હારો માન્યો છે. સમય આવ્યો હું તેના હૃદયનીજ રાણી થઈશ; પછી મારે શી રીતે પસ્તાવું પડશે ? ” રંભાએ કહ્યું.

“ તમારાં બંનેનાં લગ્ન થવાં અસંભવિત છે, કારણ કે રણજીતસિંહ અંગારસિંહનો પુત્ર છે તે વાત મહારાજા ચંદ્રકેતુ સારી રીતે જાણે છે. ” સુમને નવી વાત જણાવી.

“ શું રણજીત મારે લાયક નથી ? શું તે એક સત્તાધિશ રાજાનો કુમાર નથી ? શું તે સર્વગુણસંપન્ન નથી ? ” રંભા બોલી ઉઠી.

“ બહેન અકળાઓ નહિ, ધીરો પડો. તમારી જોડીને લાયક રણજીત સિવાય બીજો એકેક ચોદ ભુવનમાં પણ જડે એમ નથી. રણજીતસિંહ અને અંગારસિંહમાં આસમાન જમીનનો ફેર છે. જ્યારે પિતા એક સત્તાધિશ રાજા થઈ કુમારો દોરાય છે ત્યારે તેનો પવિત્ર પુત્ર સારી રીતે પ્રજાનું પાલન કરીને પોતાની ઉન્નયન કાર્તિ આરે દિશામાં ફેલાવે છે; એ હું પૂર્ણ રીતે જાણું છું; પણ મહારાજા તો એમજ માને છે કે, “ જેવો પિતા તેવો પુત્ર ” એ કારણથી તમારાં બંનેનાં લગ્ન થવાં મુશ્કેલ છે. ” સુમને જણાવ્યું.

“ હું પણ સમજુ છું કે પિતાજી તેના ગુણ દોષની પરીક્ષા કર્યા વિના મને પરણાવશે નહિ. મારા રણજીતે તેનાજ શ્રીમુખે મને કહ્યું હતું કે હું તમારા પિતાના સ્વમુખેજ હા પડાવી તમારું પાણી મહણ કરીશ. બહાલી સખી ! મારો રણજીત બળ અને ગુણમાં સુવિખ્યાત છે. તેની પ્રસંશા સર્વ રજવાડામાં થાય છે. મારા પિતાને

પણ થોડા સમયમાં તેના ગુણની ખખર પડશેજ અને પછી આપો-આપ તેઓ મને ધામધુમથી તેની સાથે પરણીવશે. સુમન હું પરણીશ અને તું રહી જઈશ એથી મને ધણું લાગી આવશે હોંકે ? ” કહી રંભાએ સુમનના ગળામાં હાથ નાંખ્યો.

આકાશમાં ચંદ્રદેવ ક્યારનાએ પ્રકાશી રહ્યા હતા. તેમની ઉજવળ ફેપેરી ચંદ્રિકા ચારે તરફ ચાદરની માફક છવાઈ ગઈ હતી. સમય વધારે વેતતાં સુમન અકળાવા લાગી અને તેના મનમાં ભયનો ભાસ થવા લાગ્યો. રાજેશ્વર મહાદેવથી તેમનું રત્નગઢ નગર ત્રણ માઈલ દૂર આવેલું હતું. પ્હાડી પ્રદેશમાં હિંસક પ્રાણીઓ રાત્રિ જામતાં દોડાદોડી કરશે તેનું રાજકુમારીને તો પ્રેમની લગનીમાં કશું જાન નથી; પણ મહારાજ ગુસ્સે થશે વગેરે વિચારોથી સુમન મનમાં મુઝાતી હતી. તેણે થોડો સમય શાન્ત બેસી રહી કહ્યું:—“ બહેન ! હવે આપણે ચાલીશું ? ”

“ શું રણજીતને મળ્યા વિના આપણે ચાલ્યાં જઈશું ? ” રંભાએ ગળગળે સાદે કહ્યું.

“ તારે શું તેની રાહ જોઈને આખી રાત અહિં બેસી રહીશું ? તમારા રણજીતનો આવવાનો સમય થઈ ગયો છે. તે કાંઈ કામમાં રોકાઈ ગયા હશે અને તેથીજ અહિં આવી શક્યા નહિ હોય. ચાલો ફરીથી જોઈ લેવાશે. ” કહી સુમન ઉભી થઈ.

“ સુમન ! સજીર કર, થોડીવાર ધીરજ ધરી ઉભી રહે. મારો રણજીત અસત્ય ઉચ્ચાર કરેજ નહિ. તે આ સ્થળે આવ્યા વિના રહેશેજ નહિ. કદાચ તેને અહિં આવતાં માર્ગમાં કાંઈક વિધન નડ્યું હશે ! ” રંભાએ રસ્તા સામે દૃષ્ટિ કરી કહ્યું.

“ અરે વિધન તો શું નડે, પણ એ વીર પુરૂષ ક્યાંક ગમ્મતમાં ચઢી ગયા હશે અને પછી તમારું સ્મરણ થતાં અહિં આવવાને તૈયાર થયા હશે ! વળી રાત્રિ પડી જવાથી મને લાગે છે કે અહિં આવતાં અટકી પડ્યા હશે ! ” સુમને રંભાને સમજાવવા માંડ્યું.

“ રણજીત એક વીર થોદો છે. તે મહાન વનરાજને એક

મૂકીથી પૂરો કરી નાંખે તેમ છે. તે સમર્થ વીર મને મળવાને લય-
કર રાત્રે પણ દોડી આવે તેમ છે. જો, જો આ સામેની ઝાડીમાં
કંઈક ખડખડાટ થાય છે. રણજીતના ઘોડાની પડખી સંભળાય છે.”
રંભાએ હાથ લાંબો કરીને જણાવ્યું.

સુમન એ તરફ જોઈ રહી. તેને દૂર ઝાડીમાંથી એક ઘોડેસ્વાર
ચંદ્રના અજવાળામાં ઊતાવળથી ચાલ્યો આવતો જણાયો. થોડાક
નજીક આવતાંજ રંભા તેને ઓળખી આનંદથી ખૂબ પાડી બોલી
ઊઠી:—“ સુમન ! એજ મારો રણજીત ! ? ”

૨

પ્રેમ પ્રવાહ.

રમણિય મહે નિહાળ્યો, એ રાજવંશી રૂપાળો,
મદન સમ સ્વરૂપે, પ્રિય આવે છે ચાલ્યો.

“ સુમન તું થોડીવાર દૂર ઊભી રહે. રણજીત તને જોઈ શર-
માશે. ” કહી રંભા સુમનની સામે જોઈ રહી.

“ બસ, એટલીજ વાર કે ! વાહરે રંભા બહેન ! તમે તો પૂરે-
પૂરાં સ્વાર્થી નીકળ્યાં. ” કહી સુમન તેની સામે જોઈ હસવા લાગી.
ઘોડેસ્વાર થએલો રણજીત ત્યાં આવી ઘોડા પરથી નીચે ઉતર્યો અને
રંભાની સાથે બીજી બાજીને જોઈ મનમાં ક્ષોભ પામી દૂર જઈને
ઊભો. રંભા પણ તેને જોઈ શરમાઈ ગઈ. વહાલાની પ્રેમધુન મચાવ-
નારી બાજી મનમાં શરમાતી શરમાતી આડી નજરે સુમન અને
રણજીતના સામે જોવા લાગી. સુમન અહિંથી જાય તો ઠીક એમ
તેના મનમાં હવે થવા લાગ્યું.

બંનેને શરમાતાં જોઈ સુમને ત્યાંથી દૂર જવાનું વિચારી રંભાની
પાસે આવી કહ્યું:—“ બહેન ! હું બહાદુરસિંહને રથ જોડવાને કહેવા
જાઉં છું; તમે જલ્દીથી રણજીતકુમારને મળી લ્યો; કારણ કે હું તરત
પાછી આવનાર છું ને તેથી કદાચ તમારા પ્રેમમાં વિક્ષેપ પડે ! ”
એમ કહી તે ત્યાંથી હસતી હસતી ચાલી ગઈ.

રંભા તેની પાછળ જોઈ રહી. સુમન દેખાતી બંધ થઈ એટલે રંભાએ દૂર ઉભેલા રણુજીત સામે નજર કરી; પણ પ્રિયને સ્વમુખે બોલાવવાનું સાહસ તે કરી શકી નહિ. યૌવનના પ્રથમ પગથીએ ચઢેલી નિર્દોષ બાળા ટગર ટગર રણુજીતના સામે જોઈ રહી. મનમાં બોલવાની ઇચ્છા ઘણી હતી છતાં હૃદય દબાઈ જતું હતું. તેણે પ્રથમ બોલવાને માટે ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે બોલી શકી નહિ.

રણુજીત તેની આ દશા અવલોકી રહ્યો હતો. ચંદ્રના સ્વચ્છ પ્રકાશમાં ઉભેલી ગૌરવદંતી રંભાના દિદારનાં દર્શન કરતો રણુજીત અલૌકિક આનંદ અનુભવવા લાગ્યો; અને પછી તે સ્વગત બોલી ઉઠ્યો:—“ અહા ! વહાલી રંભાના રૂપ સૌન્દર્યથી આ શરીર પણ કેવો ઝાંખો થઈ મનમાં ક્ષોભ પામે છે ! અહા રંભા ! તું સ્વર્ગની દેવી છે; સ્વરૂપમાં મેનકાનું પણ બાન ભૂલાવે એવી છે. ” અહા ! !

“ દેખું ચંચળ પ્રેમથી ચળકતાં, ચક્ષુ વિલાસે રમે,
ગાલો ગુલાબી રંગ સમ, આસે સુગંધી ગમે;
શોભે સિંહ કદી મુખ શરીર સમ, ગળ ગમની છે મતિ,
દેખી હરખુ છું પ્રિયા મુજ તણી રંભા સમી દિસતી. ”

“ ચાલ, અધીરા મન ચાલ, એ સુંદરતાની દેવી પાસે જઈ તારાં નેત્રને તૃપ્ત કર. ” એમ બોલી રણુજીત રંભાની પાસે આવ્યો.

તેને જોતાંજ રંભાએ શરમાઇને મુખ બીજી બાજુએ ફેરવી દીધું.

રણુજીતે તેનો કામળ કર પકડી કહ્યું:—“ વહાલી આ દર્શનાલિલાપીને તમારા મુખદર્શનથી શા માટે વિમુખ રાખો છો ? શું મારાથી કંઈ અપરાધ થયો છે ? ”

“ હાજી, કંઈક એવુંજ થયું છે. ” રંભાએ બળાતકારે બોલી દીધું.

“ જો એમ હશે તો આ સેવક ગુ-હાની શિક્ષા સહન કરવાને તૈયાર છો. બોલો, બોલો, એવો તે મારાથી શું અપરાધ થયો છે ? ” કહી રણુજીત તેની સામે જઈ ઉભો.

રંભાએ સાડીના છેડાથી પોતાનું મુખ ઢાંકી દીધું.

રણુજીતે સ્વહસ્તે સાડીના છેડાને દૂર કરી કહ્યું:—“ રંભા !

આજે આ શું કરે છે ? મીઠી મીઠી વાતો કરવાને બદલે તું આમ શાને રીસાય છે ? ”

“ ત્યારે શું કરું ? આજ તો મને તમારી ઉપર એવો ગુસ્સો આવ્યો છે કે તમને કાંઈ દિવસ બોલવુંજ નહિ; પણ કાણ જાણે કે થાથી તમને જોતાજ મારો એ ગુસ્સો ચાલ્યો ગયો છે. બહાલા રણજીત ! આજે તમે મને ઘણી અકળાવી છે. તમે સમીસાંજે મળવાનું કહેવરાવી અભાર સુધી આ બયાનકે સ્થળે મને રોકી છે આને માટે હું મારા માતા-પિતાને શું જવાબ આપીશ તેનો તો વિચાર કરો ? ” કહી રંભા રોષયુક્ત નેત્રે રણજીતના સામે જોઈ રહી.

“ મારી હૃદયદેવી ! થયેલા અપરાધની હું ક્ષમા માગું છું હું તમને કહેવરાવ્યા મુજબજ અચળગઢથી નીકળ્યો હતો; પણ માર્ગમાં એક વાઘે એક ગરીબ હરણી પર હુલો કર્યો તેથી તે વાઘને નાશ કરી ખિચારી હરણીને બચાવવામાં મને આટલો વિલંબ થયો હતો. મનમોહિની ! ગભરાશો નહિ, હું તમારી સાથે રત્નગઢ આવીશ અને મહારાજને મળી તમારો ભય દૂર કરીશ. બોલો બીજું કાંઈ ? ” રણજીતે જણાવ્યું.

પોતાના શબ્દોથી રણજીતને કાંઈક ખોટું લાગ્યું છે એમ ધારીને રંભા ગળગળ થઈ ગઈ અને તેને કહેવા લાગી:—“ બહાલા ! દુઃખ લાગ્યું હોય તો ક્ષમા કરજો તમારા પ્રેમમાં હું દિવાની બનેલી છું તેથી મને બોલવાનું અત્યારે કાંઈ લાન નથી. બહાલા રણજીત ! હજી તમે ક્યાં સુધી મને ટળવળાવશો ? બોલો, મારા મનમોહન બોલો ! તમે મારો ક્યારે સ્વિકાર કરશો ? ”

“ રંભા ! આજે તારું બોલવું જુદાજ પ્રકારનું છે. શું તું નથી જાણતી કે તારી પ્રેમ-મૂર્તિ આ હૃદયમાં ક્યારનીએ વસી રહેલી છે ? બહાલી ! પ્રેમમાં સાહસ કરવાથી વિપરીત પરિણામ આવે છે. સમય આવતા સુધી શાન્તિ ધારણ કરવાથી સ્વર્ગ સુખ ભોગવાય છે. રંભા ! મારો વિચાર તમારા નઝર્માં મહેમાન થઈને આવવાનો છે. તેને માટે હું તમારા પિતાની આજ્ઞા માગીશ. તમારા પિતાની આજ્ઞા

મળતાં હું રતનગઢ આવીશ અને હુંક સમયમાં મહારાજને પ્રસન્ન કરી તમારી માગણી કરીશ; પણ તારા હૃદયના પ્રેમમાં કંઈક કુતુહલ ન જાગે એની સંભાળ રાખજે ! ” રણુજીતે હાસ્ય કરી કહ્યું.

“ એટલે ! મને સ્પષ્ટ સમજાવો કે તમારા બોલવાનો ભાવાર્થ શું છે ! ? ” રંભાએ ચમકીને પૂછ્યું.

“ મારો કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે સ્ત્રીઓનાં મન ચંચળ હોય છે તેથી તેમના મનને ફરતાં વાર લાગતી નથી. મારી રંભા... ” રણુજીત આગળ બોલે એ પહેલાં તો રંભા રડી પડી. રણુજીત મનમાં પસ્તાયો અને મૃદુ અવાજે બોલ્યો:-

“ રંભા આ શું ? હું તારી મશ્કરી કરું છું તેમાં આટલું બધું ઝોણું શાને લાગે છે ? લે શાન્ત થા, હવેથી હું એવું નહિ કરું. ” કહી રણુજીત તેનાં અશ્રુ પોતાના રૂમાલે સાફ કરવા લાગ્યો.

રંભા તેના ખભા પર માથું નાંખી બોલી:- “ આટલા બધા દિવસોનો સમાગમ છે છતાં મારા પ્રેમમાં તમને સંશય આવ્યો તે મારા ભાવ્યનોજ દોષ છે. રણુજીત ! તમારા મનમાં ગમે એમ હો પણ મેં તો આ દેહ તમનેજ અર્પણ કર્યો છે. આખા શરીરમાં ફરતું રૂંધીર તમારા પ્રેમના પરિપ્લવેજ ઝપાટાબંધ ફરે છે. ”

“ રંભા શાન્ત થા. આજે તારી પરિક્ષા થઇ ચૂકી છે. હું તારોજ છું. મારો પ્રાણ જતાં પણ તારા ઉપરનો પ્રેમ તૂટનાર નથી. દેવી ! આ રણુજીતના હૃદયમાં તારી પ્રતિમા સિવાય બીજું કંઈ નથી. ” કહી રણુજીતસિંહે તેને પોતાની નજદીક ખેંચી.

રંભા લોહચુંબકની માફક ખેંચાઇ રણુજીતની પાસે ઊભી રહી. બન્નેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. એવામાં રંભા બોલી:- “ કા હવે શું વિચાર છે ? નગરમાં આવવું છે કે બારોબાર ચાલ્યા જવું છે ? ”

“ તે તમારા આત્માને પૂછી જુઓ. ક્ષત્રિવીર વગર આમંત્રણે પરાયા નગરમાં કેવી રીતે આવી શકે ? ” રણુજીતે કહ્યું.

“ અરે વાહરે ! આવું મીઠું મીઠું બોલતાં ક્યારના શીખ્યા છો ? બહાલા ! ચાલો, આપને આમંત્રણની જરૂર નથી. આમંત્રણ

કરનાર પાસેજ છે. માફ કરેલું માન્ય કરી મારા મહેલે પધારો અને આજની રણીયામણી રાત મારી મહેમાની સ્વિકારો. ” કહીને રંભાએ તેનો હાથ પકડ્યો.

પોતાના હાથને ધીમેથી છોડાવતાં રણુજીત બોલ્યો:—“ રંભા ! તું ડાહી છે. સાંભળ ! હું અત્યારે તારી સાથે આવું ને જો કાંઈ જાણે તો તારા અને મારા માટે તે કેવું બોલે ? તેનો વિચાર કર. આપણે હજી અવિવાહીત છીએ. હું થોડા સમયમાંજ તારા નગરમાં આવનાર છું. સુંદરિ ! તેટલો સમય ધીરજ ધરીને રહે. પરમાત્મા આપણા પ્રેમથી પ્રસન્ન થઈ આપણી મનઃકામના પૂર્ણ કરશે. રંભા ! હવે મને રજા આપ ને તું પણ જા; ધણું મોડું થયું છે. ”

“ બહાલા ! ઉઠા રહેા, જવાય છે; એટલીવારમાં આમ તરછોડીને શા માટે ચાલ્યા જાઓ છો ? બેસો ! બેસો ! જવાય છે. ” કહી રંભાએ રણુજીતનો હાથ પકડી પોતાની જોડે તેને શિલા પર બેસાડ્યો.

તેની આજની વર્તણૂંકથી રણુજીતે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું:—સુંદરિ ! આજે તારા હૃદયમાં શું છે તે સમજવું મુશ્કેલ છે. કહે, સત્ય કહે કે આજે તહે શું ધાર્યું છે ? ”

શું તમારે તે જાણવું છે ? હવે ત્યારે સાંભળો:—

“ અવતાર લીધો અવનિ ઉપર, રમવા કુંવર નિહાળોરે;
ધ્યાસની ધ્યાસી થઈ વનવાસી. ધાર્યો છે આંહિ ભતારોરે.
ફરતાં ફરતાં શોધ આદરતાં, થયો મેળાપ તમારોરે;
કામણુગારા કામણુ કીધું, નેહ નાંખ્યો કાંઈ ન્યારોરે.

* * * * *
અનિરૂદ્ધે ચોખા તણું, અંતર જીત્યું જેમ;
આ વનમાં ભેગા થઈ, તમે કર્યું પણ તેમ.
આવ્યું અનાયાસે અમૃત આપેા,
કરો સફળ જનમાસોરે.....અવતાર.

(રાજતરંગ)—થોડા ફેરફાર સાથે.

આમ બોલતાજ રંભાએ રણુજીતનો હાથ પકડ્યો પણ રણુજીત

સમય સંભાળી ઉભો થઇ ગયો. પ્રેમમાં ગાંડી બનેલી બાળા રણજીતની પાસે આવી કહેવા લાગી;—“ બહાલા ! હજી જુદાઈ શા માટે રાખે છે ? મારાથી દૂર શાને ખસી જાયો છે ? ”

“ રંભા ! શાંત થા. પ્રેમને મર્યાદાની કાંઈક જરૂર હોય છે. તું અત્યારે પ્રેમમાં મસ્ત બનેલી છે. તને સારાસારનું જ્ઞાન નથી. શું તારે આવું પગલું ભરવું ઉચિત છે ? સુંદરિ ! વિચાર કર ! હજી આપણે અમિ અને બ્રાહ્મણની સાક્ષીએ પરણવાનું બાકી છે. ”

“ તેથી શું થઈ ગયું ? જ્યાં આપણું મન મળી ગયું ત્યાં પછી બાકી શું રહ્યું. બહાલા ! લમ લલેને ગમે ત્યારે થાય તેની મને પરવાહ નથી. સાંભળો:—

“ દેહ જુદાઈ કર્યે શું થયું કદી મન જુદાં નથી તે ન થવાનાં
આંખથી દૂર પડ્યાં પણ આપણ, અંતર યાદ કરી મળવાનાં.
પ્રેમ પરસ્પર જ્યાં જાયો પછી, દેહ પડે જુદાંજ પડવાનાં;
કોપ ભલે આ ભાગ્ય કરે પ્રિય, એથી વધુ દુઃખ શાં પડવાનાં. ”

કહી રંભા તેના પગ પાસે નીચે બેઠી.

રણજીત દયાર્દ્ર નેત્રે તેના સામે જોઇ રહ્યો. બન્નેની સ્થિતિ સમાન હતી. રણજીત ધીર-વીર હતો તેથી તેણે પગ પાસે બેઠેલી કુમારિકાનો હાથ પકડી કહ્યું:—“ રંભા ! ઉઠ સાવધ થા. સદ્ગુણી બાળાએ અયોગ્ય પગલું ભરી જીવન નષ્ટ કરવું ઉચિત નથી. ”

રંભા ઉભી થઇ અને દીન વદને કહેવા લાગી:—“ રણજીત ! મારો પ્યાર નિર્દોષ છે. હું તમને ચાહું છું. મારા શિરછત્ર આવો, અને આ શિક્ષા પર બેસો. ” કહી રંભાએ પુનઃ તેને પત્થર પર બેસાડ્યો.

રણજીતે ઉમળકાથી તેની પાસે બેસીને કહ્યું:—“ રંભા ! મને લાગે છે કે આજે તું ભ્રમિત થઇ ગઇ છે. ”

રંભા ખડખડાટ હસી પડી. રણજીત તેના સામે જોઇ રહ્યો.

“ બહાલા ! હું શાન્ત છું. તમે મને ગાંડી ગણી કાઢશો નહિ. પ્રિયતમની આગળ પ્રેમાભિક્ષાથી બાળા આવી ગમ્મત ના મેળવે તો ક્યાં જઈ મેળવે ? બહાલા રણજીત ! આજે મારા આનંદની અવધી

નથી. મારા પ્રાણાધાર ! હું તમને જોઈ ગાડી-ઘેડી ખની જાઉં છું.” કહી પુનઃ તે બોલવા લાગી:-

“ કહો મારા નયન સદૃશ્યા સ્યામ,
તમને.....શું કહીને બોલાવું; (૨)
અનુષમ છો ઉપમા શી આપું; (૨)
દેવ હૃદય મંદિરમાં સ્થાપું;
અંતરના આ...રામ.....તમને. ”

માલતી-માધવ.

આમ બોલતી રંભાએ પ્રેમાવેશથી રણજીતના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. રણજીતે તેને ઉભી કરતાં કહ્યું:-“ રંભા ! ધણુંજ મોડું થઈ ગયું છે માટે હવે નગરમાં જાઓ. ” રંભા કંઈ બોલી નહિ, એ અરસ્સામાંજ દૂરથી કોઇનો કામળ સૂર સંભળાયો.

“ પ્રેમ પ્રેમ તને હવે, ફરી મળજો શુભ લગ્ન;
ફરીજન છે આ જગતમાં, માથે મૂકેરો આળ. ”

“ ખરેખર ! આ સંબોધન આપણે માટેજ છે. આપણને ચેતાવવા કોઈ સુસજ્જન કર્યા કરી છે. રંભા ! હું હવે જાઉં છું. ” કહી રણજીત જવાને ઉભો થયો કે તરત સુમન ત્યાં આવીને ઉભી રહી. તે અત્યાર સુધી છૂપાઈને બંનેનો પ્રેમવિનોદ સાંભળતી હતી. તેણેજ ઉપરોક્ત શબ્દોથી બંનેને છૂટાં પડવાનું સૂચન કર્યું હતું. રંભા અને રણજીત તેને જોઈ શરમાયાં. સુમન તેમની નજીક જઈ કહેવા લાગી:-“ તમે બંને સદૃશ્ય છો. તમારો પ્રેમ જોઈ હું આજે પ્રસન્ન થઈ છું. રંભા બહેન પ્રેમની શાળામાં પહેલવહેલાં પ્રવેશ કરતાં હોવાથી સાહસિક થાય એમાં નવાઈ નથી; પણ આ એકાન્ત પ્રસંગે વીર રણજીતસિંહ તમે જે ધૈર્ય અને શાન્તિ ધારણ કરી તેમને શુભ શીખામણ આપી કૃતાર્થ કર્યા છે તેને માટે હું કુમારશ્રીનો ઉપકાર માનું છું. ” કહી સુમને માથું નમાવી અભિવંદન કર્યું.

“ સુમન ! હું તમારી રજા લઉં છું. રાત્રિ ધણી થઈ ગઈ છે માટે તમે પણ તમારી સખીને લઈ નગર તરફ સત્વર વિદાય થાઓ.

“ હોયો હું નબળું. ” કહી રહ્યો હતો હવેંગ મારી ઘોડેસ્વાર થયો.
પાનું ૧૩ મું.

સાથે કોઈ રક્ષક ન હોય તો ચાલો હું ગામ સુધી તમને પહોંચાડવા આવું.”

“આપને એટલો બધો પરિશ્રમ લેવાની જરૂર નથી. અમારા બે સરદાર બહાર ઉભા છે. તમે ખુશીથી પધારો. રાત્રિનો સમય છે એટલે માર્ગમાં સંભાળીને જજો.” સુમને જણાવ્યું.

“મારી ફિકર કરશો નહિ.” કહી રણુજીત પાસેના ઝાડના થડે બાંધેલા અશ્વ નજીક ગયો, અને તેને છોડી તેના ઉપર સ્વાર થયો. તે આગળ વધે એ પહેલાં રંભાએ સુમનને કહ્યું:—“સખી! તેમને એક વાર અહિં બોલાવ. હું તેમને એક અગત્યની વાત કહેવાનું ભૂલી ગઈ.”

સુમને તરત હાંક મારી રણુજીતને પાસે બોલાવ્યો. રણુજીત થોડા સાથે તેમની પાસે આવી ઉભો. રંભા કંઈ પણ નહિ બોલતાં સુમનના મુખ સામે જોઈ રહી. સુમન તેના બાવ બાણી દૂર જઈ ઉભી. રણુજીતે બોલાવવાનું કારણ પૂછ્યું. રંભાએ અગત્યની વાત જણાવવાને બદલે તેને થોડા પરથી નીચે ઉતાર્યો. રણુજીત તેની છેક નજીક જઈ ઉભો. રંભાએ હસતે વદને તેની પાસે જઈ કાનમાં કહ્યું:—
“જો જો મને ભૂલી ના જતા.”

“બસ, આ વાતજ કહેતી હતીને?” રણુજીતે પૂછ્યું.

“હા, એ વાતમાંજ મારું સર્વસ્વ સમાયેલું છે.” રંભાએ કહ્યું.

“સુંદરિ! સંશયયુક્ત શાને થાઓછો? આ રણુજીતની હૃદય-દેવી રંભાજ છે.” બોલો બીજું કંઈ કહેવું છે?

“હા.”

“શું કહેવું છે?”

“આમ પાસે આવો અને તમારા બન્ને હાથ મારા હાથમાં મૂકો?” રણુજીતે એમ કહ્યું.

રંભાએ પ્રિયતમના કામળ હાથ પર ચુંબન કરી મૂકી દીધા.

“હ્યો, હવે હું જાઉં છું.” કહી રણુજીત છલંગ મારી થોડે સ્વાર થયો; અને પુનઃ એકવાર રંભા સામે નિહાળી તેણે અશ્વને પૂરપાટ દોડાવી મૂક્યો. સુમન પાસે આવી. રંભા જતા રણુજીતને જોઈ રહી. ચંદ્રની રોશનિ આંધળીમાં રણુજીત જોતજોતામાં ધણે દૂર નીકળી ગયો.

ધીમે ધીમે તેના ઘોડાની પડઘીઓ પશુ સંભળાતી બંધ થઇ. રંભા અને સુમન ત્યાંથી ચાલી બહાર આવ્યાં. રાત્રિ ઘણી વહી ગઇ હતી. મહારાજા જાણુશે તો મહા ઉત્પાત થશે, આમ તર્કવિતર્ક કરતી સુમને સાથે આવેલા સરદારોને આજની વાત કોઇને પણ જણાવવી નહિ એમ કહી વચનથી બાંધી લીધા. સુમને રથના હાંકનારને મહેલની પાછળ રથને ઉભો રાખવાની સૂચના આપી. બરાબર મધ્યરાત્રિએ મહેલની પછવાડે આવેલા એક ગુપ્ત દ્વાર આગળ રથ લાવી થોભાવ્યો. સર્વને ગૂપચૂપ જવાની આજ્ઞા આપી રંભા સુમનનો હાથ પકડી નીચે ઉતરી અને યુક્તિથી ગુપ્ત દ્વાર ઉઘાડી મહેલમાં દાખલ થઇ.

૩

નરપિશાચ.

લલના લક્ષ્મીના લોભથી, વેશન ભૂમિ આ થઈ;
કપાઈ મુઆ કેંક વીર ચોક્કા, દુઃખી ભારત હા થઈ.

સુમન અને રંભા ગૂપચૂપ મહેલમાં ગયાં, અને આડીઅવળી વાતો કરી નિદ્રાધીન થયાં. આ વખતે મધ્યરાત્રિ થઇ હતી તેથી શશીકાન્ત પૂર્ણ તેજમાં પોતાની સ્વચ્છ ચંદ્રિકા ચારે તરફ ફેલાવી રહ્યા હતા. પર્વતના પથરો ચંદ્રિકાના તેજથી સફેદ જણાતા હતા, અને હિંસક પ્રાણીઓ શીકારની શોધમાં દોડદોડી કરી રહ્યા હતાં. આ સમયે રાજકન્યા અને સુમન જે મહેલમાં નિદ્રાધીન થયાં હતાં તે મહેલની પશ્ચિમ દિશાએ દૂર આવેલા એક ઉંચા પર્વત ઉપરથી બે ઘોડે-સ્વારો ધીમે ધીમે નીચે ઉતરતા જણાતા હતા. બન્ને સ્વારોએ તેમના શરીર પર કાળાં વસ્ત્ર પહેરેલાં હતાં. મુખ ઉપર છુકાનીયો બાંધી દીધી હતી ને હાથમાં ભાલા પકેડેલા હતા. તેમણે પહેરેલા પહેરવેશ ઉપરથી તેઓ બીહામણા અને ભયંકર કાર્ય કરનાર હોય એમ જણાતા હતા. બંને જણા ધીમે અને સંભાળપૂર્વક ઘોડાઓને પર્વત પરથી નીચે ઉતારતા હતા. તેઓ કોણુ હશે એવી આ સમયે કल्पના પણ કરવી મુશ્કેલ હતી. ઘોડીવારે તેઓ પર્વત પરથી નીચે ઉતરી આવ્યા અને

આસપાસ દષ્ટિ કરી રાજકન્યાના મહેલ તરફ ઘોડાઓને ચલાવવા, લાગ્યા, રાજકુમારીના મહેલની આસપાસ મળખૂત કોટ આવેલો હતો. તેના દરવાજાની બારી આજે દૈવવશાત ખુલી રહી ગઇ હતી. મહેલની આ તરફનો ભાગ હંમેશાં જનશૂન્ય રહેતો હતો, એટલે ઘણી રાત જવાથી માતા-પિતા લઢશે એ ભયથી સુમન અને રંભાએ આ નિર્જન સ્થાને થઇને મહેલની અંદર પ્રવેશ કર્યો હતો. અંદર જવાની ઉતાવળમાં સુમન આ દરવાજાની બારી અને મહેલનું પાછળનું બારણું બરાબર બંધ કરવાનું ભૂલી ગઇ હતી. તેમની આ બૂલનું કેવું ભયંકર પરીણામ આવે છે તે હમણાંજ જણાશે. મહેલ સમિપ આવી આવતા ઘોડેસ્વારો પેલી ખુલી બારી આગળ આવી અટક્યા અને નીચે ઉતરી ઘોડાઓને ઝાડના થડે બાંધી બારી વાટે અંદર પેદા. તેઓ ઘોડીવારમાં મહેલના પેલા ગુપ્ત દ્વાર આગળ આવી પહોંચ્યા એટલે મહેલ સામે નજર કરી તેમાંના એક બીજાને પૂછ્યું:—

“ કાં આ એજ મહેલ કે ? ”

હા, હવે આપ અંદર પધારો અને ધારેલી વસ્તુને લેઇ જશ્વો બહાર આવો; કારણ કે પહેરેગીર સિપાઇઓ જો રોન ફરતા ફરતા આ તરફ આવી ચઢશે તો આપણી કરી મહેલત બરબાદ જશે. “ડીક, તું અહિંજ ઉભો રહે અને હું અવાજ કરું કે તરત અંદર આવજો.” કહી તેણે મહેલનું બારણું ધકેલ્યું. ખાલી બંધ કરેલું બારણું તરત ઉઘડી ગયું. વગર મહેલને દ્વાર ઉઘડવાથી તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે ઉતાવળે પગ ઉપાડી સાવચેતીથી અંદર ચાલવા લાગ્યો. મહેલમાં થોડે થોડે અંતરે ઝાંખા દિવા પ્રકાશી રહ્યા હતા. તે માણસ ઘોડીવારમાં રંભા અને સુમન સૂતાં હતાં ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો. ત્યાં આગળ એક-બીજી ઝઘઝઘાટ સળગી રહી હતી. તેનો પ્રકાશ બંને બાળાઓના ગૌર મુખ પર પડતો હતો. બીજાના તેજથી એ ગૌરાંગનાઓ નિદ્રામાં પથ્થુ વિશેષ સુંદર જણાતી હતી. બંનેના મુખ સામે જોતાંજ ત્યાં ઉભેલો પુરૂષ સજ્જડ ઠરી ગયો. તે પોતાના બાળ્યની નિંદા કરવા લાગ્યો. અરે ! ઈશ્વરે મને આવી સુંદરીઓથી આજ પર્યંત

શા માટે દૂર રાખ્યો હશે ? એમ બોલીને તે ભગવાનને દોષ દેવા લાગ્યો. તે એકી નજરે બંને બાળાઓના રૂપ-સૌંદર્યનું અવલોકન કરી રહ્યો હતો. અંતે તે સ્વગત બોલી ઉઠ્યો કે:—“બસ ! આજે મહેં પરમેશ્વરની મોટામાં મોટી મૂલ્ય સુધારી છે. આ સુંદર રમણીઓ નિહાળી માઈ મન ચકડોળે ચઢ્યું છે. મને લાગે છે કે આ કાષ્ટ દેવાંગનાઓ હશે ! અહા ! ઉંઘમાં પણ તેઓ કેવી મનોહર અને અલભેલી જણાય છે. આમાં સુંદરતાની મૂર્તિ રંભા કયા હશે ?” કહી તે પુરૂષ વાંકા વળી બંનેનાં મુખ જોવા લાગ્યો. આ બંનેમાં રંભા કયા હશે તે હું ઝાળખી શકતો નથી; માટે હાલ તો આ બંનેને લઈ જવી યોગ્ય સમજું છું. લાવ ત્યારે હવે શા માટે વાર કરે ? આમ બોલી તે નરાધમે પોતે ઓઢેલા ઝખ્લામાં હાથ ધાલ્યો. તેણે ઝખ્લાનાં ત્રણ ચાર ખીરસાં તપાસ્યાં પણ જોખતી ચીજ નીકળી નહિ. “નકો તે ચીજ તેની પાસે રહી” બોલી તેણે ધીમેથી સંકેતધ્વની કર્યો; જેના અવાજથી બહાર ઉભેલો પ્રૃથ તત્કાળ ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો. તેને જોઈ પેલા માણસે પૂછ્યું:—“ પેલી શીશી ક્યાં છે ? ”

“ આ રહી, લ્યો ” કહી તેણે ખીરસામાંથી એક નાની શીશી કાઢી તેના હાથમાં મૂકી. તે વિકાળ દેખાવનો માણસ શીશીનું મુખ ખુલ્લું કરી નિદ્રાધીન બાળાઓની નજદીક આવી નીચે બેઠો અને ધીમે રહીને શીશીવાળો હાથ પ્રથમ તેણે રંભાના નાક આગળ ધર્યો. અલ્પ સમયમાં જ રંભાએ બગાસુ ખાધું અને તેનું આખું શરીર બેશુદ્ધ થઈ ગયું. રંભા બેશુદ્ધ બની ગઈ તે પછી તરત તે માણસે શીશીનો ઉપયોગ સુમન પર કર્યો. સુમનની દશા પણ રંભાના જેવીજ થઈ ગઈ. ત્યાર બાદ શીશીનું મુખ બંધ કરી ખીરસામાં મૂકી દીધી. નીચે બેઠેલો માણસ ઉભો થયો, અને સાથેના માણસને પાસે બોલાવી કંઈક વાત કરી એટલે એકે રંભાને અને બીજાએ સુમનને ખલા પર ઉંચકી લીધી. ધારેલું કામ નિર્વિઘ્ને સફળ થવાથી બંનેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓ થોડીવારમાં મહેલની બહાર નીકળ્યા અને દરવાજાની બારી વટાવી ઘોડાઓ પાસે આવીને ઉભા, બેશુદ્ધ બાળાઓને

જમીન પર સુવાડી તેમણે ઘોડાઓને ઝાડેથી છોડી તૈયાર કર્યા; અને પ્રથમ પ્રમાણે બન્ને બાળાઓને ઉપાડી યુક્તિસર ઘોડે સ્વાર થયા. ત્યાં વધારે વાર નહિ રોકાતાં બન્નેએ ઘોડાઓને પર્વત-પ્રદેશમાં મારી મૂક્યા અને આવ્યા હતા એજ રસ્તે પહાડ પર ચઢવા લાગ્યા. તેમના ઘોડા મજબૂત અને પહાડી માર્ગથી ટેવાયલા હતા. બળવાન ઘોડાઓ તેમના સ્વારોને લઈ પર્વત પર ચઢી બીજી બાજુ ઉતરી ગયા. બીજી બાજુ નીચે ઉતરતાં સપાટ મેદાન આવેલું હતું. ‘હવે ભય નથી, આપણે આપણી સરહદમાં આવી પહોંચ્યા છીએ’ એમ બોલીને બન્ને જણા મંદ ગતીએ અશ્વોને ચલાવવા લાગ્યા. આવી રીતે ચાલતા ચાલતા તેઓ એક નગર સમીપ આવી પહોંચ્યા. એ નગરનું નામ અચળ-ગઢ હતું. તેમાં અંગારસિંહ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રત્નગઢની રાજકન્યા રંભાકુમારીના હૃદયમાં રમી રહેલો રણજીતસિંહ આ અચળગઢના મહારાજા અંગારસિંહનોજ પુત્ર હતો. નગર હજી થોડે દૂર હતું પણ ચંદ્રના અજવાળાને લીધે દૂરથી નગરનાં ભવ્ય મકાનો જણાતાં હતાં. સુમન અને રંભાને ઉપાડી લાવનાર દુષ્ટો થોડેક દૂર જતાં એક મકાન આગળ આવી ઉભા. આ મકાન નિર્જન સ્થાનમાં આવેલું હતું. તેની આસપાસ ઘીય ઝાડી આવેલી હતી. આ સ્થળે આવી તેઓ ઘોડા પરથી નીચે ઉતર્યા. બેશુદ્ધ બાળાઓને ઓટલી પર સુવાડી એક જણ ત્યાં ઉભો રહ્યો અને બીજો ઘોડાને બાંધવા મકાનની પાછલી બાજુએ ગયો. ઉભો રહેલો માણસ પોતાના કાર્યમાં સફળ થવાથી આનંદ પામી બન્ને સુંદરીઓના સામે વારંવાર જોતો હતો. એવામાં કંઈક ખખડાટ થયો. તેણે ચમકીને આસપાસ જોયું પણ કંઈજ જણાયું નહિ. ખાલી ભ્રમ ધારીને તે પુનઃ વાંકો વળીને બન્ને બાળાઓનો મુખ જોવા લાગ્યો. એવામાં વળી પાછો કંઈક ખખડાટ થયો. નક્કી આટલામાં કોઈક માણસ અગર જનવર હોયું જોઈએ. લાવ તેની તપાસ કરે; કહી તે દશ કદમ ચાલીને સામેની ઝાડીમાં જોવા ગયો તો તેને એક અશ્વલુત દેખાવ જણાયો. તે દેખાવને જોતાજ જો કે તે હિંમતવાન માણસ હતો તોપણ ધ્રુજ ઉઠ્યો.

આસપાસ ધીચ ઝાડી હોવા છતાં ચંદ્રનાં કિરણો તેમાં પ્રવેશવા પામ્યાં હતાં તેથી તે હિંમત રાખી આગળ વધ્યો અને રહેજ પાસે જઈને જુએ છે તો તેને જણાયું કે એક પ્રચંડ પુરૂષ કંઈક વિચારગ્રસ્ત ઉભો છે. તેનો મજબૂત અને ભરાવાદાર બાંધો તથા વીર વેષ જોઈ તે જોનાર પુરૂષ સ્તબ્ધ બની ગયો. તે પ્રચંડ પુરૂષની કમ્મરે લાંબી સમશેર લટકતી હતી. તે રાત્રિના પોશાકમાં હતો. તેનું માથું ખુલ્લું હતું તેથી વાળનાં જુલ્ફાં લટકતાં હતાં. તે કંઈક વિચાર અર્થે એ સ્થળે આવીને ઉભો હોય એમ અનુમાન થતું હતું. ઝાંખા પ્રકાશમાં દૂર ઉભેલા માણસે તેને ઓળખવાને ઘણાંએ ફાંફાં માર્યા પણ તે તેને ઓળખી શક્યો નહિ. એ અસ્પર્શમાંજ વિચારવશ ઉભેલા પ્રચંડ પુરૂષે કંઈક તરંગ આવતાં પૃથ્વી પર પડતો પ્રહાર કર્યો. તેના પગ પ્રહારથી ત્યાંની જમીન ધ્રુજી ઉઠી તેની તરફ જોઈ રહેલો માણસ પણ અહિં વધારે વાર રોકાવામાં સાર નથી એમ ધારીને ત્યાંથી ચાલતો થયો, અને પુનઃ મેશુદ્ધ બાળાઓ પાસે આવ્યો. ઘોડા બાંધવા ગએલો માણસ ક્યારેતોએ ત્યાં આવી તેને જોળતો હતો. પછી બન્ને જણા મળી રંભા અને સુમનને ઉપાડી તે મકાનમાં ગયા. અંદર અંધારૂં ઘેર હતું; છતાં પણ તેઓ બન્ને બાળાઓને ખભા પર નાંખી આગળ ચાલવા લાગ્યા. અંતે તેઓ અંદરના એક વિશાળ ઓરડામાં આવી ઉભા. રંભાને ઉચકનારે તેને નીચે મૂકી દિવો સળગાવ્યો. દિવાના પ્રકાશમાં જોતાં તે વિશાળ ઓરડો રમણિય અને સર્વ સાહિત્યથી ભરપૂર દેદિપ્યમાન જણાવા લાગ્યો. તે ઓરડામાં પડેલા એક મોટા કોચ પર બન્ને બાળાઓને સુવાડવામાં આવી. તે પછી એ બન્ને જણાઓએ એક બીજાની સાથે કંઈક ધીમેથી વાતો કરી. વાતને અંતે એક જણ ત્યાંથી ઉભો થયો અને પાસેનું હાટીયું ઉઘાડી અંદરથી એક નાની શીશી લઈ આવ્યો. તે શીશીમાં સાવધ કરવાની દવા હતી. “ હવે એમને સાવધ કરી આનંદ કરો. હું આવું છું. ” કહી સાથેનો માણસ શીશી આપી ત્યાંથી ચાલતો થયો. તે શીશી લેનાર માણસ અતિ ઉમંગથી કોચ પાસે ગયો, અને શીશીની દવાનો

પ્રયોગ બન્ને બાળાઓ પર અજમાવી સાવધ કરવા લાગ્યો. દવાના પ્રભાવથી રંભા અને સુમન ધીમે ધીમે શુદ્ધિમાં આવવા લાગ્યાં. તેમને ઉપરા ઉપરી છીંકો આવવા માંડી. હમણાં આ રસિકાઓ સાવધ થઇ જશે, અને મને જોઇ લય પામશે માટે લાવ હું આ ખૂણામાં છુપાઇ ઉભો રહું અને પછી યુક્તિસર કામનો આરંભ કરું. આમ વિચાર કરી તે પુરૂષ એક અંધારા ખૂણામાં છુપાઇને ઉભો. અત્યારે તેના મનનો આનંદ અવર્ણનીય હતો. તે વારે ધડીએ ખૂણામાં રડી ડોકીયાં કરી જોતો હતો કે, સ્વર્ગની સુંદરીઓ બરાબર જાગ્રત થઇ કે નહિ ? રાત્રિ સમસમાકાર પસાર થતી હતી. સર્વત્ર નિઃસ્તબ્ધતા વ્યાપેલી હતી. કવચિત્ કવચિત્ પવન પૂર્ણ જોશથી વાતો અને ઝાડનાં ઝાળાને એક બીજાની સાથે અથડાવી લયાનક અવાજ ઉત્પન્ન કરતો હતો. પાપી માણસનું હૃદય નિરંતર કંપિતુંજ રહે છે. એ પ્રમાણે ખૂણામાં છુપાઇ ઉભેલો પાપી બહાર પવનથી થતા ખડખડાટને લીધે વારંવાર ચોકિતો અને વિદૂષણતાથી ચારે તરફ જોતો હતો. તે આતુરતાથી બેશુદ્ધ બાળાઓના સાવધ થવાના સમયની રાહ જોવા લાગ્યો.

૪

રાજા કે રાક્ષસ ?

કામાંધ જનને ડર નહિ, ઇશ્વર તણા દરબારનો;

સૌ સૃષ્ટિ સમજી અંધને, ઝટ કુંભ ભરતો પાંપનો.

મોટું મળરકું થયું હતું. આત્રકુંજમાં કોયલ ટહુકાર કરતી હતી. અત્યારે તે બેશુદ્ધ બાળાઓ જાગ્રત થઇ હતી. તેમને હજી બપોર નહોતી કે તેમનું બીજું રથજો આવવું થયું છે. અચાનક સુમનની નજર રંભા પર પડી. તેને પોતાની જોડે સૂતેલી જોઇ સુમન વિચારમાં પડી કે રંભાખડેન મારી જાડે ક્યાંથી ? રંભા પણ બેડી થઇને વિચારવા લાગી કે હું સુમનની સાથે કોયમાં ક્યાંથી ? રંભા અને સુમન આસપાસ જોવા લાગ્યાં. આ મહેલ આપણો નહોતો ! કહી બન્ને બાળાઓ અમીને કોય પરથી નીચે ઉતરી અરેરે ! આપણને અહિં

કાણુ લાવ્યું હશે ? આ મહેલ કેનો હશે ? આપણે ક્યાં છીએ ? વગેરે વિચાર તેમને પ્રકટવા લાગ્યા. રંભા અને સુમન એક બીજાના મુખ સામે જોઈ રહ્યાં. આ તકનો લાભ લેઈ ખૂણામાં છુપાઈ ઉભેલો માણસ ધીમે પગલે તેમની તરફ આવવા લાગ્યો. તેને ચાલી આવતો જોઈ રંભા ધ્રુજી ઉઠી. સુમન તેનો હાથ પકડી કહેવા લાગી:—“ બહેન ! ગભરાઈશ નહિ. આપણે વીર પુત્રીઓ છીએ. કાંઈ કુકર્મીએ આ કારસ્થાન કરેલું હોય એમ સમજાય છે; માટે તું શાન્ત થઈ ઉભી રહે. હું હમણાંજ આ આવનાર માણસ પાસેથી ખરી હકીકત જાણી લઉં છું ” કહી સુમન આવનાર માણસ સામે જોઈ રહી. તે આવનાર ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો, કે તરત સુમને તેને પૂછ્યું:—“ તમે કાણુ છો ? અને અમને અહિં કાણુ ઉપાડી લાવ્યું છે ? ”

“ મનમોહિનીઓ ! તમે ગભરાશો નહિ તેમ મારાથી શરમાશો પણ નહિ; તમને સુખી કરવાને આ સેવક પોતેજ તમને આ સ્થળે ઉપાડી લાવ્યો છે. ” તે માણસે ધીમેથી જણાવ્યું.

સુમન તેના શબ્દ સાંભળી સ્તબ્ધ બની ગઈ. તેણે મન સાથે વિચાર ગોઠવી કહ્યું:—“ જો તમે તમારું સાચું ઇચ્છતા હો તો અમને લાવ્યા હો ત્યાં પાછાં મૂકી આવો. ”

“ હું તમારા સારાને વાસ્તેજ મહા મહેનતે તમને ઉપાડી લાવવામાં ફાવ્યો છું. તમે મારી સાથે આનંદથી રહો. તમને કંઈ પણ દુઃખ પડનાર નથી. આ સ્થળે અત્યંત સુખ સમાયેલું છે. મનહરણી મેનાઓ ! જણાવો તો ખરા કે તમારામાં રંભાસુંદરી તરીકે કાણુ ઓળખાય છે ? ” તે પુરૂષે હસ્તે વદને પૂછ્યું.

“ આ મારી સાથે ઉભાં છે એજ રંભાસુંદરી ” સુમને જણાવ્યું.

“ શું આજ રંભાસુંદરી ! શું આજ ચંદ્રકેતુની પુત્રી ! અહા ! કેવું સ્વરૂપ ! ખરેખર રંભા તો રંભાજ છે. આજે મને તે મનહરણીનાં અત્યક્ષ દર્શન થયાં. વાહ ! લાગ્ય વાહ ! પણ અરે ! આ તેની સાથેની સુંદરીતું શું નામ હશે લાવ પુછું જોઈએ. ” કહી તે પુછવા જાય છે એ પહેલાંજ સુમન બોલી ઉઠી:—“ કાં શું વિચાર કરો છો ?

ક્યાંક વિચારવાયુ થઇ જશે તો વિમાસવું પડશે. ”

“ સુંદરીઓ ! વિચારવાયુ તો તમને જોતાજ થઇ ગયો છે. આવો આવો, મારી નજદીક આવો અને આ બળતા હૃદયને તમારાં શિતળ આલિંગનથી ઠારો ” કહી તે પુરૂષ હાથ પહોળા કરી આગળ વધ્યો. સુમન વિકાળ વાઘજનું સ્વરૂપ ધારણ કરી તરત બોલી ઉઠી:- “ ખબરદાર એક તસુ પણ આગળ વધ્યો તો મુઓજ સમજજો. ” “ કામાંધિ ! સતી ક્ષત્રાણીઓને સતાવવાનું ક્ષણ વિપરીત આવે છે તેનો મગજમાં ખ્યાલ કર અને જો મરવું હોય તોજ આગળ પગલું ભરી આ કટારનો ભોગ થા. ” કહી વિકાળ સ્વરૂપ ધારી સુમન સાડી-માંથી કટાર કાઢી ઉભી રહી. રંજા પણ ક્રોધથી ગર્જી ઉઠી:- “ કામાંધિ પશુ ! જણાવ તો ખરો કે તું કોણુ મૂઓ છે ? ”

બન્નેના શબ્દો સાંભળીને તે પુરૂષ ભય પામવાને બદલે એકદમ ખડખડ હસી પડ્યો, અને થોડીવારે મૂછમાં હસતો હસતો કહેવા લાગ્યો:- “ રસિકાઓ ! શું હજી તમે મને ઓળખી શક્યાં નથી ? હું તમારા જેવી સુકુમાર લલનાઓના યૌવનબાગમાં વિહાર કરનાર ભ્રમર છું. અરે ! એ ભ્રમરના જેવોજ રસભોગી પણ છું; તેમ સત્તાધિશ પણ છું. ” તેણે જણાવ્યું.

“ ભાટની માફક લાંબાં ટાપલાં કરવાં મૂકી દઇ જલદી જણાવ કે તે કોના કુળને કાળું કલંક લગાડ્યું છે ? ને તું શા નામથી ઓળખાય છે ? ” સુમને ક્રોધથી પૂછ્યું.

“ માફ નામ અંગારસિંહ છે. તમારી સાથે વાત કરનાર અચળગઢનો સત્તાધીશ મહારાજ પોતેજ છે. ” તેણે જણાવ્યું.

સુમન મનમાં બોલી ઉઠી:- “ ખરેખર ! અંગારસિંહમાં નામ પ્રમાણેજ ગુણ છે. એહા ! ક્યાં પવિત્ર રણજીતકુમાર અને ક્યાં આ તેનો પાપી પિતા ? ! ઓ વિભુ ! આ કવી ઘટમાળ ! શું દૈત્યના ઘરમાં દેવનો વાસ ! ”

“ કાં મનમોહિનીઓ ! હવે તો મારી ઓળખાણ પડીને ? હવે સખળા વિચારો મૂકી દઇ મારી સાથે જડાઇ જાઓ તો ઠીક. હું

તમને પ્રાણથી પણ વિશેષ ગણી સ્વર્ગ સુખ આપીશ.” અંગારસિંહે કહ્યું.

“ તારા સુખને લાલ લગાડ મૂઆ પાપીઆ ! ” રંભાએ ક્રોધથી જવાબ આપ્યો.

“ ખરેખર તું રાજના રૂપમાં અવતરેલા નરરાક્ષસ છે. અંગારસિંહ ! જા, અહિંથી ચાલ્યો જા. અમારી આગળ તારું કંઈ વળનાર નથી. દુષ્ટ ! તું જે રંભાસુંદરીને તારી રાણી બનાવવા માગે છે તે તારા પુત્ર રણજીતને મનથી વરી ચૂકી છે. ”

મારો રણજીત હજી પ્રેમની પ્રવેશ શાળામાં છે. તે મારી આજ્ઞા સિવાય કોઈની સાથે પ્રેમ બાંધી શકેજ નહિ; છતાં જો તેણે તેમ કર્યું હશે તો ઘડીવારમાં તેનો રંભા પરનો પ્રેમ હું તેની પાસે બળાતકારે ખેંચી લેવરાવીશ. “પિતાની ઇચ્છીત વસ્તુ પર પુત્રને તરાપ મારવાનો બિલકુલ અધિકાર મારા રાજ્યમાં નથી. ” અંગારસિંહે કહ્યું.

“રાજના રૂપમાં અવતરેલા રાક્ષસ ! હું તને આવો દુષ્ટ નહોતી ધારતી. તું એક સત્તાધિશ રાજા થઈને ન કરવાનાં કૃત્ય કરે છે એથીજ સિદ્ધ થાય છે કે તારી ઉપર હૈવ રૂડયોજ છે. પુત્રની થનાર પત્ની જે તારી પુત્રી જેવી ગણાય તેની પર કુદૃષ્ટિ કરનાર પ્રેત ! તારા દહાડા હવે ભરાઈ ચૂક્યા છે. તારા મ્હોતની નોખતો વાગતી ગગનમાંથી સંભળાય છે. મરણ અગાઉ માણસની બુદ્ધિ ફરે છે એ તારા આ કૃત્યથી જણાઈ આવે છે. ચેત હજી ચેત. સમય તારા હાથમાં છે મૂર્ખ રાજા ! ”

“ ફરી બુદ્ધિ તારી સમજ ઉઠી છે વિધાતા;

કુદૃષ્ટિ કરતાં પુત્રી પર, વજ્રપાત કયમ નહિ થાતાં.

જાજ કટિલ કામાંધ, ચતન તારો નહિ ફળશે;

સ્પર્શ કરતાં અમારો, કાળનો આસજ તુ થશે. ”

“ પ્રજાપિંડક પાપી રાજા ! જા, ચાલ્યો જા. તારાં પાપી પગલાંથી આ વસુધા અપવિત્ર થઈ રહી છે. ” કહી સુમને સુખ બીજી બાજુએ ફેરવી દીધું.

અંગારસિંહ પણ સ્તબ્ધ બની કંઈક વિચારમાં પડ્યો, અને અંતે મનથી દ્રઢ નિશ્ચય કરી બોલ્યો:—“ પ્રેમની પાઠશાળામાં પાસ થએલી પ્રેમદાઓ શાન્ત થાઓ. વિચાર કરી જુઓ કે તમારી પાસે પ્રેમ યાચનાર યાચક કોણ છે ? આ અંગારસિંહ કે જેની આસાથી મહા બળવાનોનાં શિર પલકમાં જુદાં થઈ જાય છે તેવા બળવાન અને પ્રેમના પૂજારી રાજાને શા માટે વાક્યબળથી વિધિ નિરાશ કરેછો ? શું હું તમારે લાયક નથી ? ”

મૂર્ખના શિરોમણી ! તુંજ વિચાર કરીને જો કે તારી ઉમ્મર પચાસ વર્ષની થવા આવી છે અને તું સદ્ગુણી સંતાનોનો પિતા થએલો છે. તારે આટલી અવસ્થાએ આવા વિચાર કરવા યોગ્ય છે ? તારે તો અત્યારે પ્રભુ ભજન કરી પ્રજાનું રૂડી રીતે પાલન કરતું જોઈએ. અંગારસિંહ ! આ દુનિયામાં કોઈ અમર રહેવાનું નથી. જોને તારાં દુષ્ટ કર્મોથી તારું નામ કેટલું વગોવાય છે. તારા સામ્રાજ્યમાં પ્રજાને કેટલો અસંતોષ છે ? વીર રણજીતસિંહના સુયત્નો વડેજ અઘાપિ પર્યંત તારું રાજ્ય ટકી રહ્યું છે, નહિ તો ક્યારેનોએ પ્રજાએ બળવો કરી તને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂક્યો હોત; માટે હવે સર્વ કામનાઓનો ત્યાગ કરી નિવૃત્ત થા.

“ કાન્તા દનક ને ભૂમિની, મનમાં કરે શું કામના;
નાશ થાયે સર્વ તે તેં, ગુણ ગા ગોવિંદના.
મોહ મદીરાથી મસ્ત થઈ, અધો બની પું શું કરે;
ગયો સમય ફરી ના મળે, સમજ કાળ શિરે ફરે. ”

હું શાસ્ત્રનાં પોયાંને થોડાં સમજું છું. મહેં મારા રાજ્યમાંથી એવા પાપાંડી પુરાણીઓ અને શાસ્ત્રવેતાઓને હરામનું ખાવાનું ત્હોમત મૂકી દેશનિકાલ કર્યા છે. તેમ હું પણ સર્વ શાસ્ત્રનો પંડિત છું. મને ઉપદેશ કરવો નકામો છે. પત્થર પલળે તો હું પલળું. માટે હવે તો આ આશકને ટળવળાવ્યા કરતાં આનંદથી તાબે થઈ જાઓ. “ મુદ્દરિઓ ! વધારે વિવેચન કર્યાં વિના ઝટપટ મારા હૃદયની માલીક બની જાઓ. ” કહી અંગારસિંહ હસવા લાગ્યો.

“ તારા હૃદયની માલીક આ કટાર અદ્ય સમયમાં જ થશે. મૂઆ પ્રેત ! તું એમ ન સમજીશ કે તારી સામે ઉભી રહેલી બાળાઓ તારાથી ડરી જઈ તારી પિશાચવૃત્તિને તાબે થશે. જે જીવવું હોય તો આ સ્થળેથી જલદી ચાલ્યો જ. ” આમ બોલતી સુમન ક્રોધથી ઉગ્ર દેખાવા લાગી.

તેના દેખાવની કે શબ્દોની અંગારસિંહને લગાર પણ અસર થઈ નહિ. અંગારસિંહ અનંગથી છતી આંખે અંધ બન્યો હતો. અનંગનું વિષ તેની રોગરગમાં વ્યાપેલું હતું. તે ગંભીર હાથ્ય કરી બોલી ઉઠ્યો:—“ મારા હૃદયનાં રમકડાં ! મને શા માટે તલસાવો છો ? હવે બહુ થયું, હઠમાં હાની થશે. જે સુખ રાજ પ્રુશીથી મળે છે તે બળાતકારથી મળતું નથી એ હું સારી રીતે સમજું છું, અને તેથીજ તમારી આગળ કરગરું છું. માટે હવે તો દયા કરી આ અનંગથી બળતાને આલિંગન આપી તૃપ્ત કરો. સુમન તું આ પડખે આવ ને રંભા તું આ બાજુએ આવ. હું તમને બન્નેને એક સાથે બેટી શાન્ત થાઉં. ” એમ કહી અંગારસિંહ નજીક જવા લાગ્યો,

રંભા ધ્રુજ ઉઠી. સુમન રૌદ્ર સ્વરે તેને આગળ વધતો અટકાવી બોલી ઉઠી:—“ કામાંધ ! એટલેજ રહેજે; પાસે આવ્યો તો મૂઓજ સમજજે. ”

રંભાએ ક્રોધથી કહ્યું:—“ હા, નરાધમ રાક્ષસ ! પોતાની પુત્રીઓ પર પાપવાસનાથી જોનાર પિશાચ ! તારો રૌરવ નર્કમાં વાસ થજો. તારા શબ્દને કાગ અને ગીધ ચુંચજો. ” પાપી ! સાંભળ:—

“ વિષ સમ બ્યભિચારમાં, શું આટલો ખેંચાય છે;

ક્રુદ્ય કરતાં પાપીઆ, મનથી શું કુલાય છે. ”

અંગારસિંહ:—રસીલી રંભા ! તારું કહેવું ખરું છે. મને અનંગ આનંદમય લાગે છે; પછી બલે તે વિષમય હોય તેની મને પરવા નથી. તે આનંદી વિષપાન કરતાં કદાચ મારો પ્રાણ જશે તો તેથી પણ મને મોક્ષ મળશે. સુંદરીઓ ! તમે નંદનવનની અપ્સરાઓ છો; મારા હૃદયને આનંદ આપનારી દેવીઓ છો; તમે મારા પર દયા કરો.

તમારા અધરોડના પાન વિના આ ગળુ સુકાય છે, ને મન મુંઝાય છે.

“ કામાંધ ! તું અત્યારે છતી આંખે અંધ થઇ અમને સુંદરીઓ ધારે છે પણ તેમાં તારી ભૂલ છે. અમે તારા પ્રાણ લેનારી ખપ્પર યોગીનીઓ છીએ; તને દંશ દેઈ મારનારી ઝેરી નાગણી છીએ. ” સુમને ક્રોધથી જણાવ્યું.

“ ઉદ્ધત બાળાઓ ! બાદ રાખજો કે આ અંગારસિંહના પંખ-માંથી તમે કદી છટકી શકનાર નથી. અત્યાર સુધી મહેં તમને આજીવ કરીને કહ્યું તેના તમે ગેરઉપયોગ કર્યો છે. હું રંભાને ધણી સમયથી આહું છું. તેના સુંદર રૂપથી ગાંડો-ઘેલો બની ગયો છું. તમે માંઈ કહેવું માનો અમે મારી વૃત્તિને શરણુ થાઓ; નહિ તો આ અંગારસિંહના ભયંકર ક્રોધનું કષ્ટ તમારે સહન કરવું પડશે. ” કહી અંગારસિંહ જવાબને માટે તેમની સામે જોઇ રહ્યો.

“ હર હર ! પૃથ્વીના પાળક જે રાજા તે આવા નર-પશુ હશે તેની સ્વપ્ને પણ અમને ખપ્પર નહોતી. ” ઓ અંધ થએલા રાજા ! તું તારો ધર્મ તો વિચાર ! શા માટે પાપ કરી રાગના નામને કાળું કલંક લગાડે છે ? સાંભળા:-

“ તું પ્રજા પાલક ભુપતિ, દયા દિલે નહિ લાવે;

પુત્રી પર થઇ અંધ, ક્ષત્રિની જાત લખવે ! ”

“ બસ બહુ થયું; હવે તમારું લાપણુ અંધ કરો, હું રાજાનો ધર્મ સારી રીતે જાણું છું. રાજા સ્વતંત્ર છે ને તેને પોતાની મરજી મુજબ વર્તવાની છૂટ છે. રાજા પ્રજાનો સેવક નથી કે હમેશાં તેમની તરફ લક્ષ રાખે. રાજા તો રાજ્યની સાથે સુખ ભોગવવાનેજ સરજા-એલો છે. રાજા ગમે તેવો ખરાબ હોય પણ પ્રજાએ તો તેને પ્રભુ-રૂપ માની તેને સર્વસ્વ અર્પણ કરી વફાદાર રહેવું જોઈએ. સુંદરીઓ ! આ અંગારસિંહે આજ પર્વત નવનવાં કુમળાં પુષ્પોનો આસ્વાદ આપ્યો છે; અંગારસિંહ ભમતો ભમર છે; તેની મનકામના પૂર્ણ કરવાનો આજે તમારો વારો આવ્યો છે; માટે હવે વિલંબ નહિ કરતાં મારે આધિન થઇ જાઓ. ” કહી અંગારસિંહે લાલચોળ

આખ્યો કરી તેમના સામે જોયું.

તેનાં નીચ વચ્ચેના સાંભળી રંભા કંપી ઉઠી. તે ચંડિકા સમાન સ્વરૂપ ધારણ કરી બોલી:-“ પતંગાઆ રૂપ પાપીઆ ! લગાર તો પ્રભુનો ડર રાખ. પ્રભુનો રક્ષક થઇ ભક્ષક શું બને છે ? અરે એ મૂઠ ! સમજ ને વિચાર કરી જો કે હું તારે શું થાઉં ? ”

“ તું તું મારી નેત્રમણી, પ્રાણ પ્યારી, જે કહું તે તુંજ છે. મુંદરી ! મહેં અત્યારે પતથરનો ગુણ ધારણ કરેલો છે. પતથરને અસર થાય તો મને થાય. ” અંગારસિંહે જણાવ્યું.

ખસ એથીજ સિદ્ધ થાય છે કે તારે પુન્ય પરવાર્યું છે. દુષ્ટ કર્મોથી તારો કાળ નજીક ભમે છે. મ્હેતનો ગગનભેદી ડંકો વાગતો સાંભળાય છે. પાપી ! ઘણું કરે તે થોડાને માટેજ.

“ દુનિયાના દિવાનાઓ, ખુશી થઈ ખુબ તો ખીલે;
પછડાતા પૃથ્વીએ પગમાં, રહે તે મુખડે ઢીલે.
દશાના ચક્કરે ચઢતા, ખરેખર ભાન તે ખોતા;
કરે હદથી વધુ જે કા, લલાટે કર દઈ રેતા. ”

“ હુઆ, નરાધમ ! તારી પણ અંતે દુર્દેશા થવાની એ નક્કી સમજજો. સિંહની ગુફામાં હાથ ધાલવાથી કેવું અનિષ્ટ પરિણામ આવે છે તે જોઇ પસ્તાજો અને છેવટે મરણને શરણ થતાં પોક મૂકીને રડજો. ” રંભાએ આવેશથી કહ્યું.

“ કાળની દરકાર નથી અને પરીણામની પરવાહ નથી. સમયે જે થશે તે જોઇ લેવાશે. અત્યારે તો તું આવી જા અને આ બાહુ પિંજરમાં દબાઇ જા. ” કહી અંગારસિંહ રંભા તરફ ધસ્યો.

રંભા દૂર ખસતાં બોલી ઉઠી:-“ દૂર કામાંધ દર, નહિ તો આ કટારથી મુઓજ સમજજો. ”

“ શું તમે નાહ માનો ? ” અંગારસિંહે ક્રોધથી પુછ્યું.

“ ના, એક વખત કહ્યું છતાં સમજતો નથી ? ” સુમન બોલી ઉઠી.

“ એમ, તો હવે જોયા કરો કે તમારા શું હાલ થાય છે ? જોઉં

હું કે મારા સપાટામાંથી તમે તમારા શિયળનો ખચાવ કેવી રીતે કરી શકો છો ? ” કહી અંગારસિંહે મ્હોટથી પ્હાડસિંહને બોલાવ્યો.

“ શું આગ્રા છે નામદાર ? ” કહેતો પ્હાડસિંહ ત્યાં દોડી આવ્યો.

“ પ્હાડસિંહ ! આ ઉદ્ધત બાળાને પકડ, તેણે મારું સખ્ત અપમાન કર્યું છે. ” અંગારસિંહે સુમનને પકડવાની આગ્રા આપી.

કાળરૂપ પ્હાડસિંહ સુમનના તરફ ધસ્યો. સુમન આમતેમ દોડી મોટી બૂમો પાડવા લાગા. કદાવર પ્હાડસિંહે તેના હાથમાંથી કટાર ઝૂંટાવી લઇ તેને પકડી લીધી. વિષયાંધ અંગારસિંહે પણ રંભાને બાથમાં પકડી. રંભા અને સુમન ચીસો પાડવા લાગ્યાં. રાત્રીના શાન્ત સમયે તેમની કારમી ચીસોના અવાજ ચોતરફ સંભળાવા લાગ્યા. તે તેમની હૃદય ભેદક ચીસોથી ઝાડીમાં વિચારગ્રસ્ત ઉભેલો પુરૂષ ચોકિયો અને આસપાસ જોવા લાગ્યો. ચીસો વધારેને વધારે સંભળાતી ગઇ. નક્કી નીચ રાજાનું કંઈક કારસ્થાન છે ધારી તે પુરૂષ વિજળીની ઝડપે મહેલ તરફ દોડવા લાગ્યો. થોડીવારમાંજ તે મહેલના ઓટલા પાસે આવ્યો અને તેના પર ચઢી બંધ બારણાને એક લાત લગાવી ઉઘાડી નાંખ્યું. બારણું ઉઘાડતાંજ તે પુરૂષ અંદર દોડ્યો અને ભયંકર અવાજે બોલી ઉઠ્યો:—“ બબડદાર ! કેાની પર થાય છે અત્યાચાર. ” આમ કહેતો તે ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો. પ્હાડસિંહ અને અંગારસિંહ તેને અચાનક ત્યાં આવેલો જોઇ ભયભીત બની મયા. પાપી પ્હાડસિંહ ના થરથર ધ્રુજવા લાગ્યો. તેના શિથિલ થયેલા હાથમાંથી સુમન જોર કરીને છુટી ગઇ અને સજળ નયને તે દયાળુ પુરૂષના ચરણમાં પડી બોલી:—“ દયાળુ આ અત્યાચારી રાજાના જીવનમાંથી અમને છોડાવો. ”

“ બહેન નિર્ભય રહે. ” કહી તે પુરૂષે અંગારસિંહ સામે જોયું. તે પુરૂષની બચાનક મુખમુદ્રા જોઇ અંગારસિંહ ડરી ગયો. તે પોતાનું પાપ છુપાવવાને રંભાને છોડી દઈ દૂર જઈને ઉભો. રંભા સુમનની પાસે આવી ઉભી રહી. તેમની પાસે ઉભેલો પુરૂષ આખિયોમાંથી અગ્નિકણ્ણા વરસાવતો અંગારસિંહના સામે જોઈ રહ્યો.

દેશભક્ત વિક્રમાજીત.

બંદા બ્હોત ન દુલિયે, ખુદા ખમેગા નાહિ;
જેર જુલમ કીજે નહિ, મૃત્યુ લોકકે માંહી.
મૃત્યુ લોકકે માંહી, તુરતકા તુરત દિખાવે;
જે નર કરે શુમાન, સોહિ નર ખતા ખાવે.
કહે દીન દરવેશ, ચેતરે ગાફલ ગંદા;
ખુદા ખમેગા નાહિ, જોત મત દુલો બંદા.

અંગારસિંહને શાન્ત ઉમેલો જોઈ તે આવનાર મનુષ્ય જેનું નામ વિક્રમાજીત હતું તેણે કહ્યું:—“ કાં મહારાજ ! શું વિચાર કરો છો ? આમ શાન્ત થઈને કેમ ઉભા રહ્યા છો ? ”

રાજાને આથી ક્રોધ તો ઘણો ચઢ્યો પણ આ સમયે કંઈ નહિ બોલતાં શાન્ત થઈ ઉભો રહ્યો. એવામાં પ્રુન: વિક્રમાજીતે કહ્યું:— “ મહારાજ ! તમે પ્રગ્નના પિતા કહેવાઓ. સત્ય-દયા અને નીતિથી પર્તવું એ આપનું કર્તવ્ય છે; છતાં આપ અનીતિને રસ્તે ચઢી નિર્દોષ બાલિકાઓનાં સતીત્વ નષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરો છો એ શું આપને જાણે છે ? મહારાજ ! જણાવો તો ખરા કે આ નિર્દોષ બાળાઓની પર અત્યાચાર ચુગ્ગરવાનું શું કારણ છે ? શું તેમની સામે આપને કંઈ વેર છે ? ”

અંગારસિંહને તેના શબ્દો હાડોહાડ લાગી ગયા. પોતાનો પ્રધાન આવા સખ્ત શબ્દોમાં પોતાને શીખામણ દે એ તેનાથી સહન થઈ શક્યું નહિ. તેણે વિક્રમાજીત સામે જોઈ કહ્યું:—“ પ્રધાનજી તમારે મારા કોઈ પણ કાર્યમાં વચ્ચે આવવાની જરૂર નથી. હું રાજા છું. હું ધારૂં એમ કરવાને સ્વતંત્ર છું. ”

વિક્રમાજીત:—સારાં કામ કરતાં આપને કોણ અટકાવે તેમ છે ? પણ દુષ્ટ કર્મ કરતાં તો આપને અટકાવવા એ મ્હારી દરજ છે.

અંગારસિંહ:—તું તારી દરજને તારી પાસે રાખ. રાજાની આજ્ઞા માનવી એ દરેક મનુષ્યનો તેમજ તારો પણ ધર્મ છે.

વિક્રમાજીત:-ખરૂં છે; પણ રાજાએ પ્રજાનું પાલન કરવું એ અને પ્રજાની વહુ દીકરીઓને પોતાની પુત્રો સમાન ગણવી એ રાજાને: ધર્મ છે. જો રાજા ધર્મપરાયણ હોય તો પ્રત્યેક તેને માન આપવુંજ જોઈએ; પણ કદાચ રાજા દુષ્ટ વૃત્તિનો થાય તો તેની સામે પોકાર કઠાની તેનો ન્યાય પ્રજાએ માગવોજ જોઈએ. રાજાનું ભાવિ પ્રજાના હેતુમાં હોય છે. પ્રજાના સુખથીજ રાજા સુખી થાય છે, અને પ્રજાને દુઃખ દેવાથી તે દુઃખ ભોગવે છે અને સમય આવ્યે કારાગ્રહ નિવાસ પણ કરે છે એ સમજો છો ?

અંગારસિંહ:-વિક્રમાજીત ! તું આજે વધુપડતું બોલે છે. મહે શું પાપકર્મ કર્યું છે કે જેથી તું આવાં કઠોર વચન સંભળાવે છે ?

વિક્રમાજીત:-તમારું પાપ પ્રત્યક્ષ છે. જુઓ, જુઓ ! આ ભય-મીત થઈ ધ્રુવતી નિર્દોષ કુમારિકાઓની સામે જુઓ અને જણાવો કે તેમને ત્રાસ આપનાર કાણ છે ? મહારાજા ! શા માટે જુદું બોલી ધન્યવચન ગુન્હેગાર થાઓ છો ? અફસોસ ! આત્રે અમુલ્ય મનુષ્યાવતાર વારણ કરી તમે મહાન પાપમાં તદુપ કેમ બન્યા છો ? પુત્રીઓ જેવી નિર્દોષ કુમારિકાઓને સંકટમાં સપડાવી નરકાગામી કેમ થાઓ છો ? પાપમાં પતિત થએલા રાજા ! વિકારમય નજર થતાં તમારી આંખો શા માટે સદાને વારતે બંધ કરી દેતા નથી ? સમજો ! મહારાજા સમજો ! આમ કરવાથી તમારે માથે કેટલાં સંકટો આવશે તેનો કંઈ ખ્યાલ છે ?

અંગારસિંહ:-વિક્રમાજીત ! આજે તારા શબ્દો મને અસહ્ય લાગે છે; હું તેના ક્રોધની આગથી બળી જઈશું.

વિક્રમાજીત:-મારા શબ્દોથી તમે પવિત્ર થાઓ એમ હું ખરા જીભથી ધન્ય જુ.

અંગારસિંહ:-ઠીક છે તેનો પછીથી વિચાર થશે; પણ હાલ તો તું મારી આજ્ઞાને માન આપી અહિંથી એકદમ ચાલ્યો જ.

વિક્રમાજીત:-જ્યાં સુધી આ નિર્દોષ બાળાઓને તેમના નગરમાં સહિસલામત પહોંચાડવાની જોડવણ કરીશ નહિ ત્યાં સુધી હું અહિંથી

ખસનાર નથી. આપ સુખેથી નગર તરફ ગમન કરો.

અંગારસિંહ:-તેમને તેમના નગરમાં પહોંચાડવાની કાંઈજ જરૂર નથી. તેમને તો મારી પટરાણીઓ બનાવી મારા જીના શત્રુનાં મુખ સદાને માટે કાળાં કરવાં છે.

વિક્રમાજીત:-તમારો શત્રુ કોણુ છે ?

અંગારસિંહ:-રત્નગદનો રાજા ચંદ્રકેતુ !

વિક્રમાજીત:-થું આ તેમની કન્યાઓ છે ?

અંગારસિંહ:-હા, તેમાં એક રાજકન્યા છે અને બીજી તેની સખી પ્રધાનકુમારી છે.

વિક્રમાજીત:-મહારાજા ! તમે કેવા સમર્થ રાજાની સાથે વેર બાંધવાનો વિચાર કર્યો છે તેનો કંઈ ખ્યાલ છે ? અરે તેને આ વાતની ખબર પડતાંજ આખા અચળગદનો તે ધડી વારમાં નાશ કરી નાંખશે. ખરેખર ! તમારી યુદ્ધ બહેર મારી ગઇ છે તેથીજ આતું વગર વિચાર્યું પગલું ભરવા તમે તૈયાર થયા છો.

અંગારસિંહ:-વિક્રમાજીત ! તું મારો સેવક થઈ મારી આગાનો ભંગ કરે છે. હું તને કહું છું કે મને એક પણ શબ્દ સંભળાવ્યા વિના અહિંથી ચાલ્યો જા; નહિ તો પરિણામ વિપરીત આવશે.

વિક્રમાજીત:-રાજાની બ્રષ્ટ યુદ્ધિને ઠોકાણે લાવવા હું પ્રાણુની પણ પરવાહ કરનાર નથી. રાજા તમારા અને મારા સંવાદમાં થું પરીણામ આવશે તેની મને તમારા કરતાં વિશેષ ખબર છે. પરોપકાર અને દેશકાર્ય કરવામાં જે કાંઈ આફતો આવશે તે હું આનંદથી ભોગવીશ; પરંતુ ધર્મ વિરૂદ્ધ વર્તનાર રાજાને તો ગમે તે પ્રકારે ઠોકાણે લાવીશ લાવીશ ને લાવીશ એ મારા મનનો દૃઢ નિશ્ચય છે.

અંગારસિંહ:-ખસ બહુ થયું. તું હમણાં મારા દરેક કાર્યમાં વિશ્વકર્તા થઇ પડે છે એથી સમજાય છે કે તારા દહાડા હવે ભરાઇ ચૂક્યા છે,

વિક્રમાજીત:-હાલમાં તમે પણ રાજા થઇ નિર્દોષ અબળાઓને બળાતકારથી બ્રષ્ટ કરવાના ઇરાદા રાખીને તમારા રાજાના નામને

કાળુ કલંક લગાડો છો; એથી મને પણ તમારું અનિષ્ટ જલદી થાય એમ લાગે છે.

અંગારસિંહ:-ઓ બે અદ્ય ! ચૂપ થા. તું કોની આગળ ફાવે તેમ બોલે છે એ જાણે છે ?

વિક્રમાજીત:-હા, એક નરાધમ વિષયાધ રાજા સામે, તેના ખસી ગયેલા મગજને ઠેકાણે લાવવા હું નિડર થઈને બોલું છું.

અંગારસિંહ:-ઓ ઉદ્ધત પ્રધાન ! બંધ કર જીવાન ! આ અંગારસિંહ આગનો લજીકો છે. તે હમણાંજ તને બાળીને ભસ્મ કરશે.

વિક્રમાજીત:-ધણા દિવસના સહવાસી રાજાને હું સારી રીતે જાણું છું. તમારી આગને મેધથી શાન્ત કરવાને હું સમર્થ છું.

અંગારસિંહ:-ઓ મૂર્ખ ! મારા એક શબ્દથી તું હમણાંજ હતો ન હતો થઈ જઈશ.

વિક્રમાજીત:-હુકમનો અમલ કરતા પહેલાં તમે ક્યાંક રાજા મરી રસ્તાના બીખારી ન થઈ જાઓ એ યાદ રાખજો.

અંગારસિંહ:-ખરેખર તું મૂર્ખ છે, તેથીજ મારી સત્તાને તું જાણતો નથી.

વિક્રમાજીત:-તમે પણ આ વિક્રમાજીતની સત્તાને જાણતા નથી.

અંગારસિંહ:-તારી સત્તા તારી પાસેજ રહેશે. મારા એક શબ્દ માત્રથીજ તારું શીર જીદું થઈ જશે.

વિક્રમાજીત:-ઓ ગર્વધેલા રાજા ! તમારી સ્થિતિ સંભાળો, મારી અમિદષ્ટિથીજ તમે હજી સુધી રાજ્ય કરી રહ્યા છો ! તમારું જીવન આ હાથમાં છે. મારા મ્હોતનું ફરમાન થતા પહેલાંજ હું તમને તખ્ત પરથી ઉઠાડી રસ્તાના રજળતા બીખારી બનાવી દઈશ.

તેના શબ્દોથી રાજાને અતિશય ક્રોધ ચઢ્યો. તે આવેશમાં આવી તલવાર ખેંચી વિક્રમાજીતની તરફ ધસ્યો. વિક્રમાજીતે શાન્તિથી ઉભા રહી રાજાને પાસે આવવા દઈ યુક્તિથી તેનો તલવારવાળો હાથ પકડી લીધો. રાજા આથી આભો બની ગયો.

વિક્રમાજીતે અદ્વહાસ્ય કરીને કહ્યું:-“ રાજા અંગારસિંહ ! મને

તમારી મૂર્ખાઈ પર હસવું આવે છે. મારી જગાએ જો કોઈ બીજો હોત તો ક્યારનોએ આપની સામે થયો હોત; પણ ના, મારે એમ કરવું નથી. મારે તમને નીતિના રસ્તે ચલાવવા છે, અને જે અચળ ગદની નિંદા થાય છે તે અચળગદનાં યશોગાન ચારે તરફ ગવરાવવાં છે. રાજ તમારા હાથમાં કંઈ પણ સત્તા રહી નથી. મહેં અગમચેતીથી સધળી સત્તા મારા હાથમાં લીધેલી છે, તે સત્તાના ઉપયોગથી હું હાલ ધારું તે કરવાને સમર્થ છું. ‘તેનો ચમત્કાર જોવો હોય તો જોઈ લ્યો.’ કહી વિક્રમાજીતે એક ભયંકર અવાજ કર્યો તે અવાજના પ્રતાપે ચારે તરફ કોલાહલ મચી રહ્યો. અસંખ્ય સૈનિકો મહાભયમાં ધસી આવ્યા. અંગારસિંહ સ્તબ્ધ બની ગયો અને દયાને માટે વિક્રમાજીતની સામે જોવા લાગ્યો. વિક્રમાજીતે તેના હૃદયની વાત જાણી કહ્યું:—“મહારાજા ડરશો નહિ. હું તમને ત્રાસ આપવા નથી માગતો. તમે હવે નગરમાં જાઓ અને અધર્મે નહિ વર્તવાની પ્રતિજ્ઞા લ્યો. આજથી સમજજો કે ધર્મ, અધર્મ, કપટ, પુન્ય, પાપ વગેરેનો બદલો આપનાર પરમાત્મા સર્વ સ્થળે હાજર છે. જાઓ પધારો.”

અંગારસિંહ એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યા વિના ત્યાંથી ચાલતો થયો. પહાડસિંહ પણ રાજની પાછળ મહાભયની બહાર નીકળ્યો. બન્ને જણા ઘોડેસ્વાર થઈ અચળગદ તરફ ચાલ્યા.

રાજના ગયા પછી વિક્રમાજીતે રંભા અને સુમનને આશ્વાસન આપી સધળી હકીકત પૂછીને જાણી લીધી રાજના આવા વર્તનથી તેને બહુ લાગી આવ્યું. રંભા અને સુમને પણ વખતસર તેમને મદદ કરવા માટે તેનો ઉપકાર માન્યો. આ વખતે સવાર થયું હતું તેથી વિક્રમાજીતે ચાર સરદારોને રંભા તથા સુમનને રત્નગદ પહોંચાડી આવવાની આજ્ઞા કરી. બન્ને બાળાઓ તેને નમન કરીને જવા તૈયાર થઈ. વિક્રમાજીતે એક સુંદર સુખપાલમાં તેમને બેસાડી વિદાય કરી. ચાર બળવાન સરદારો ઘોડેસ્વાર થઈ સુખપાલની આગળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા. તેમના ગયા પછી વિક્રમાજીતે પોતાના માણસો સાથે અચળગદ તરફ પ્રયાણ કર્યું. જે સમયે રંભા અને સુમન રત્નગદની સરહ-

દર્મા આવીયાં તે વખતે તેમને જણાયું કે તેમની પોતાની શોધમાં
 બધાં માણસો દોડાદોડી કરી રહ્યાં છે. સુમને સુખપાલમાંથી બહાર
 જાયું, તેવામાં તેમની શોધમાં નીકળેલા એક સરદારની નજર સુખપાલ
 પર પડી. રાજકન્યાને તેમાં જોઇ તે આનંદ પામ્યો. તેણે તરત બે
 સ્વારોને મહારાજ પાસે સમાચાર જણાવવાને રવાને કર્યાં. રત્નમઢમાં
 દાખલ થઇ રંભાએ અને સુમને કંઇક વિચાર કરી અચળગઢના ચારે
 સરદારોને વિદાય કરી દીધા; બાદ બંને એકલાં મહેલમાં આવીયાં.
 તેમના આગમનથી રાજ ચંદ્રકેતુના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. રંભા
 માતા-પિતાને મળી. રાજ્યે સમાચાર લાવનારને ઇનામ આપ્યાં તે
 પછી રંભાએ મહારાજની આજ્ઞાથી વિતેલા સંકટની વાત કહી સંભ-
 ળાવી. અંગારસિંહના દુષ્કર્મથી મહારાજ ચંદ્રકેતુ રાતા પીળા બની
 ગયા. તેમણે તેજ ક્ષણે પાસે બેઠેલા સેનાપતિને સૈન્ય તૈયાર કરવાની
 આજ્ઞા આપી; પણ સેનાપતિના ગયા પહેલાં રંભાએ અને સુમને
 મહારાજને શાન્ત કર્યા એટલે સૈન્યની તૈયારી નો વિચાર બંધ રાખ્યો.
 અને વિક્રમાજીતે કરેલા ઉપકારના બદલામાં તેનાં વખાણુ કરી ચંદ્રકેતુ
 રાજ્યે તેની પર એક પત્ર લખ્યો. એ પત્ર રાજ્યે એક સરદારના
 હાથમાં આપીને કહ્યું:—“ તું આ સમયેજ અચળગઢ તરફ જા અને ત્યાં
 જઇ આ પત્ર ત્યાંના પ્રધાન વિક્રમાજીતને આપજે. આ પત્રનો તે શું
 જવાબ આપે છે તે સાંભળીને તરતજ આ તરફ પાછો ફરજે. ”

“ જેવી આજ્ઞા. ” કહી તે સરદાર પત્ર લઇને ચાલતો થયો.
 બાદ મહારાજ પણ રંભા અને સુમનને લઇ મહેલની અંદર ચાલ્યા
 ગયા.

કિશોર-કમળા.

“ અજબ એ પ્રેમનો પ્યાલો, હમોને પ્રાણ પ્યારો છે;
અમરપદ પ્રાપ્ત કરનારો, બધાનો એ ઉતારો છે.
હમારી ઇચ્છતા એમાં, ગણી છે મેઝકતા જેમાં;
સકળ સત્તા હરફ જેમાં, હમારો પ્રેમ ન્યારો છે. ”

અચળગદના રાજમહેલના એક સુંદર દિવાનખાનામાં અત્યારે અંગારસિંહની પુત્રી કમળાકુમારી કંઈક વિચારમાં નિમગ્ન થઈને આમ-તેમ બાટા મારતી હતી. તેની ઉંમર આશરે પંદર વર્ષની હતી. આ રાજકન્યા સુંદરતામાં રતિને પણ શરમાવે એવી હતી. આજે તેના હૃદયમાં કંઈક ભુદાજ વિચાર ઉદ્ભવતા હતા. તેના મનોભાવ ઉપરથી અનુમાન થતું હતું કે તે આતુર હૃદયે કોઈના આવવાની રાહ જોઈ રહી હતી. સમય જતાં તેની આશા નિરાશામાં બદલાવા લાગી. તેનું પ્રયુક્ત મુખ ગંભીર વિચારના પ્રભાવે કરમાવા લાગ્યું. તેણે નિરાશ અને હિંચોળાખાટ પર સ્થાન લીધું. એક પગ હિંચકા પર રાખી પગે ધીમે ધીમે તેણે હિંચકા નાખવા માંડ્યા. તે અત્યંત વ્યાકુળ બનેલી જણાતી હતી. થોડીવારે તે રસિક રંભા સ્વગત બોલી ઉઠી કે:-“ અરે ! હજી સુધી ચંદ્રલેખા પાછી કેમ ન આવી ? શું ! તેમણે અહિં આવવાને આનાકાની કરી હશે ! ? પુનઃ તે વિચારમાં પડી. વિચારમાં પણ તે કોઈના આવવાનો ખડખડાટ સાંભળી ચમકી ઉઠતી. પોતાના મનની નિર્ણયતા પર તેને ધાણું લાગી આવ્યું. વિચારને દૂર કરવાની આખરે તેણે યુક્તિ શોધી કાઢી. “ લાવ, ચંદ્રલેખા આવે ત્યાં સુધી સિતાર વગાડી આનંદ કરે. ” બોલી તે હિંચકા પરથી ઉઠી સિતાર લઈ આવી અને પુનઃ હિંચકા પર બેસી સિતારના તાર પર કામળ આંગળીઓ ફેરવી સૂર મેળવવા લાગી. સૂર મળતાં શું ગાનું તેનો વિચાર થયો. અતે મનના વિચારોને અનુસરતું ગાન આરંભાયું.

“ મોહનવર મળવા આતુર મનડુ ધીરજ જરી નવ ધારે;
મુખાના કામળ કાળજડામાં બાણ રતી થતિ મારે.

બાલ્યકાળના ભાવ ગયા સહ,
શયે મન રતી શગ વિકારે;
મદન પીડિતા વ્યાકુળ યુવતી,
કાન્ત વિના બળતી અંગારે—ધીરજ.
જય બદલતાં પાસાં રજની,
નેત્રે નહિ નિદ્રાજ લગારે;
શયન જગરણ સમાન યાતાં,
રાત દિવસ સરખાં છે મારે—ધીરજ.

દેવી દમયંતી.

રાજકન્યા ગાનની કડીયોને ઉલટાવી ઉલટાવીને ગાવા લાગી. તે મોહક મધુરો સુર ચારે તરફ દીવાનખાનામાં ફેલાઈ રહ્યો. સંગીતની શોખિન બાળા ગાનમાં એટલી બધી લિન બની કે આગળ પાછળનું તે ભાન ભુલી ગઈ. જે ચંદ્રલેખાની તે આતુરતાથી રાહ જોઈ રહી હતી; તે ચંદ્રલેખા ક્યારનીએ ત્યાં આવી ઉભી રહી હતી છતાં ગાનની ગમ્મતમાં કમળાએ તેને દીડી નહિ. ચતુર ચંદ્રલેખા તેના ગાનમાં લાંગ પડે નહિ એ હેતુથી તેની પાછળ જઈ ઉભી રહી હતી. અંતે ગાન પુરું કરી કમળાએ સિતારને નીચે મૂક્યો. “હજી ચંદ્રલેખા આવી નહિ.” કહી તે સ્વગત બોલવા લાગી:—“હા, નિર્દોષ સખી! તું મારી અકળામણુ જાણે છે છતાં આટલી વાર ક્યાં રોકાઈ રહી છે? ખરેખર તું અત્યારે નિજુર થઈ હોય એમ જણાય છે. સખી! બહાલી સખી! આજે મારું તમામ અંગ અનંગના પ્રતાપે તપી રહ્યું છે. અનંગની તાલાવેલી કેવી હોય છે તેની મને અત્યારે પૂરેપૂરી સમજ પડી છે.” કહ્યું છે કે:—

“જેને વિદી જગતમાં, તે પર પીડા જણ;
સાકરના શોખીનને, કુખ્યાનું નહિ ભાન.”

એવી સ્થિતિ મારી થઈ રહી છે. આમ બોલતી રાજકન્યા સખીની રાહ જોવા લાગી. પાછળ ઉભેલી ચંદ્રલેખાએ ધીમે રહી કમળાની આંખો પર કાચ દાખ્યા. કમળા ચમકી અને ચંદ્રલેખા

મૂડી દે કહીને ઉભી થઇ. ચંદ્રલેખા હસતી હસતી તેના સામે આવી ઉભી રહી. તેને જોઈ કમળા આનંદ પામી પૂછવા લાગી:—“ જ્ઞાલી સખી ! તું ક્યારની આવી છે ? અરેરે ! હું તો તારી વરસાદની પેઠે રાહ જોઈ રહી હતી. વાર હવે કહે કે તું શું કરી આવી ? ”

“ ગાન ગાતી વખતે તો જ્ઞાન ઠેકાણે નહોતું કે પાસે આવીને કોણુ ઉભું છે. સાહસ કામ કરવું અને જ્ઞાન જૂલવું એવું કરવામાં ક્યાંક ભયંકર આશ્ચર્યમાં ઉતરવું પડે તેનો ખ્યાલ છે ? હું કેવું કામ કરવાને ગઇ હતી તેની તમને સારી રીતે સમજ હતી છતાં તમે સાવચેત કેમ રહ્યાં નહિ ? ” કહી ચંદ્રલેખા તેની સામે જોઈ રહી.

“ ત્યારે શું તને અહિં આવ્યે ઘણી વાર થઇ છે ? ” કમળાએ પૂછ્યું.

“ હાજી, મને અહિં આવ્યે ઘણી વાર થઇ; પણ તમે તો અનંગના રંગમાં રંગાઇ સિતારના તાનમાં મસ્તાન ખન્યાં હતાં તેથી તમને શું ખબર પડે કે અહિં આવીને કોણુ ઉભું છે ? સિતારનું તાન અને પ્રિયતમનું ગાન પછી શું દરકાર ખીજની કે આહુ અવળું જોવું પડે ? ” ચંદ્રલેખાએ હસતે વદને કહ્યું.

“ લે હવે રહેવા દે એ વાત અને કૃપા કરી જણાવ કે કામ ફતેહ કરી આવી કે નહિ ? જ્ઞાલી સખી ! તું તો મારા અંતરની ખહેન છે, તેથીજ તને આવું જોખમનું કામ કરવાને મોકલી હતી.”

“ ચંદ્રલેખા જે કામ કરવાને જાય એમાં કોઈ દિવસ તેને નિષ્ફળતા મળે કે ? ખહેન ! હું તો ક્યારનીએ તેમને બોલાવી અહિં આવી છું. પ્રધાનપુત્ર “ કિશોરસિંહ ” પણ ક્યારનાએ તમારા દર્શનની આતુર ઇચ્છાએ જ્ઞાનના દિવાનખાનામાં બેસી રહ્યા છે. તે વિચીક્ષણુ કુમાર તો તમારું નામ સાંભળતાંજ અહિં આવવાને મારી સાથે ચાલી નીકળ્યા. પરંતુ તમને ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે કે કોઈને પોતાને ત્યાં બોલાવી તેનો ભાવ પણ ના પૂછવો. ”

“ સખી મને માફ કર. ગાનના તાનમાં હું જ્ઞાન જૂલી હતી. ખહેન ! જા હવે તું તેમને જણાવી માન સાથે અહિં બોલાવી આવ.”

ચંદ્રલેખા બહારના દિવાનખાનામાં બેઠેલા કિશોરસિંહને લઈ રાજકન્યા પાસે આવી. કિશોર કમળાની તારા-મૈત્રી થઈ. આખના ઇસારે બન્નેએ એક બીજાને અભિવંદન આપ્યું. ચંદ્રલેખા આવુંબું કહી ત્યાંથી ચાલતી થઈ. કમળાએ કાતિલ કટાક્ષ ફેંકી કિશોરસિંહ સામે જોયું. કિશોરસિંહે મૃદુ હાસ્ય કરી કહ્યું:—“ પારકાને પોતાને ત્યાં બોલાવી એકાન્ત જગામાં ધણી વાર એકલો બેસાડી મૂકવો તે શું સુઝ રાજકન્યાનો ધર્મ છે કે ? ”

“ ક્ષમા બહાલા ક્ષમા. આવો આ સુવર્ણ કાચ પર સ્થાન લ્યો.” કહી કમળાએ કિશોરસિંહનો હાથ પકડી તેને કાચ પર બેસાડ્યો.

કિશોરસિંહ પ્રધાન વિક્રમાજીતનો પુત્ર હતો. તે સદ્ગુણી અને રૂપવાન યુવક હતો. કમળાથી તે બે ત્રણ વર્ષે મોટો હતો. તેણે બાલ્યાવસ્થાથી તે આજ પર્યંત કમળાના સહવાસમાંજ સંધળો સમય ગાળ્યો હતો; રોજના સહવાસથી બન્નેનો પ્રેમ દ્રઢ થયો હતો અને એ પ્રેમે સમય જતાં બુદ્ધ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. વીર વિક્રમાજીતે સંશય યુક્ત થઈ કિશોરસિંહને કમળાની પાસે જવાની મના કરી હતી, કારણ કે તેનો વિચાર કિશોરસિંહને મહા બળવાન અને ગુણવાન બનાવવાનો હતો. અભારથી જો તે પ્રેમમાં પડે તો માફ ધારવું વૃથા જાય, એ હેતુથી વિક્રમાજીતે તેની પર સખ્ત દેખરેખ રાખવા માંડી હતી. કમળા તેને જીવનપ્રાણ હતી. આજકાલ કરતાં તે તેને ધણી દિવસથી મળ્યો નહોતો તેથી આજે તે તેના પિતાની ગેરહાજરીમાં કમળા પાસે જવાનો વિચાર કરતો હતો; એવામાં ચંદ્રલેખા તેને બોલાવવા આવી. બાવતું હતું ને વૈદે કહ્યું. કિશોર તરત વસ્ત્ર પહેરી લેઈ ચંદ્રલેખાની સાથે કમળાની પાસે આવ્યો. બન્ને એકબેકને મળ્યાં અને આનંદ પામ્યાં. કમળાએ સ્વહસ્તે સુગંધ યુક્ત તાંબુલ કિશોરના મુખમાં મૂકતાં કહ્યું:—“ બહાલા ! તુંતો મને હવે ભૂલી ગયો હોય એમ જણાય છે. આજકાલ કરતાં કેટલા વખતથી હું તારા દિદારના દર્શન કરવાને આતુર થઈ રહી હતી. ખરેખર તારું હૃદય હવે વળે જવું થઈ ગયું છે. પહેલાં તો તને મારા વિના લગાર પણ ચાલતું

નહોતું અને હવે આમ અકળાવે તે શું તારા જેવા સુઝને જાણે છે કે ? બહાલા ! તું મારી પાસે હમણાના શા માટે આવતો નથી ? શું તને કંઈ ખોટું લાગ્યું છે ? ”

“ પ્રિય કમળા ! તું યાત્રી થઈને કેમ ભૂલે છે ? આપણી વય હવે વધારે સહવાસમાં આવવા યોગ્ય રહી નથી. આપણો બાલ્યકાળનો સમય હવે બદલાઈ ગયો છે. નિર્દોષ પ્રેમે પણ કંઈક અજ્ઞાન રવરૂપ ધારણ કરી આપણને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી મૂક્યાં છે. આપણી અવસ્થા હવે છૂટથી હરી ફરી શકાય એવી નથી. લોકલજ્ઞાને પ્રચંડ પડદો આપણી ઉપર ઢંકાએલો છે. તે લોકલજ્ઞાનના પડદાને દૂર કરવાથી આપણે દારૂણ દુઃખમાં દટાવાનો સંભવ છે. તેમાં તારે તો મારા કરતાં પણ વધારે સહન કરવું પડે એમ છે; કારણ કે હું પ્રધાન પુત્ર ને તું રાજકન્યા ! આપણે બન્નેનો સંબંધ થવો મુશ્કેલ છે. આપણો પ્રેમ જો કે અઘાપિ પર્યંત શુદ્ધ છે અને શુદ્ધ રહેશે પણ સાથે ફરવાથી લોકો શું કહેશે ? “ લોક વિરુદ્ધ ન વર્તવું. ” એ અનાદિ કહેવત છે. તેના ત્યાગથી સંકટમાં સપડાવું પડે છે; માટે તારે માટે તો હવે ઉત્તમ એ છે કે તારે મારો પ્રેમ સદાને માટે ભૂલી જવો. ” કહી કિશોર તેના મુખ સામે જોઈ રહ્યો.

તેનાં વચન કમળાને અસહ્ય લાગ્યાં. તેની આંખોમાં ઝળઝળાયાં હારાઈ આવ્યાં. તે ગદ્ગદ કંઠે કહેવા લાગી:—“ કિશોર ! કિશોર ! આજે તું આ શું બોલે છે ? તારાં વચનથી મારું હૃદય બેદાય છે, આ કમળાના હૃદયને તું સારી રીતે જાણે છે. કમળાએ જોને એક વખત પ્રેમ અર્પે તોની સાથેજ સદાકાળ તે નિવાસ કરશે. કિશોરને અર્પેલો પ્રેમ કમળા હવે બીજાને કોટી કાળે પણ આપી શકશેજ નહિ. ”

“ કમળા ! કમળા ! તું શું બોલે છે તેનું તને જ્ઞાન છે ? મહાન સત્તાધિશ મહારાજાની કન્યા એક પ્રધાન પુત્રની સાથે તેનો પ્રેમ સદાકાળ માટે કેવી રીતે જોડી શકશે ? મહારાજા અંગારસિંહ તને તો કોઈ મોટા બળવાન રાજા સાથે પરણાવશે. પિતાની આજ્ઞાને માન આપી તારે પરણવું પડશે; પછી મારા પ્રત્યેનો પ્રેમ ક્યાં સુધી

ટકી શકશે ? ” કિશોરે કહ્યું.

“ કિશોરસિંહ ! હું આજે જે શબ્દો બોલું છું તે તું સત્ય માનજે. આ કમળા તારા સિવાય અન્ય કોઈની સાથે પરણનાર નથીજ. ” કમળાએ જણાવ્યું.

“ ત્યારે શું તું જીવંતીપર્યંત કુંવારી રહીશ. ” પુનઃ કિશોરે કહ્યું.

“ હા જો મારી મન ધારણા સફળ થશે તો હું રાજ પુત્રીથી પરણીશ, પણ મારી ધારણા નિષ્ફળ જશે તો કૌમારવ્રતનો ટેક અચળ રહેશે. કિશોર ! મારા આત્માને પૂર્ણ ખાત્રી છે કે માફ ધારેલું સિદ્ધ થશેજ; પરંતુ તેમાં તારી, બહાલા કિશોર ! તારી મદદની જાણી જરૂર પડશે. ” કમળાએ કહ્યું.

“ શું મારી મદદથી તારું ધારેલું સિદ્ધ થશે ? જો એમ હોય તો જણાવ, હું આ પળેજ તને મદદ કરવાને તૈયાર છું. ” કિશોરે આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું.

“ તું મને વચન આપે તો કહું. ” કમળાએ કહ્યું.

“ અરે વચન તો શું પણ તારે માટે મારો આ પ્રાણ જોઈએ તો પણ તૈયાર છે. કમળા ! બોલ, તું જે કહે તે કરવાને હું તૈયાર છું. તારા કલ્યાણને અર્થે આ કિશોરને ગમે એટલા વિધ્નો નડશે તો પણ તારું કામ કરવામાં તે પાછો નહિજ પડે. કમળા ! કમળા ! હજી પણ તને ખાત્રી ન થતી હોય તો લે આ માફ વચન. બોલ હવે બીજું કંઈ ? ” કિશોરે ઉશ્કેરાઈ કહ્યું.

“ હાશ ! હવે મને શાન્તિ થઈ. કિશોર ! હવે આ હૃદયમાં પૂર્ણ ખાત્રી થઈ કે જરૂર તારાથી માફ કામ પરીપૂર્ણ થશે. ” કમળાએ સ્નેહભરી નજરે તેના સામે જોઈ કહ્યું.

“ પણ શું કામ કરવાનું છે તે તો કહે કે એમને એમ કામ થઈ જશે ? ” કિશોરે કહ્યું.

“ એમ ! તો લે સાંભળ; પણ જો જે કામનું નામ સાંભળી ગભરાઈ જતો નહિ ! કિશોરસિંહ સાંભળ, મારા મનની ઇચ્છા સ્વસ્થ થઈને સાંભળ. મહેં આજે સૂર્યચંદ્રની સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારે

પરણું તો કિશોરની સાથે, નહિતો જીંદગીપર્યંત કૌમારવૃત્ત પાળવું.”
આમ કહી કમળા કિશોરના મુખનું અવલોકન કરવા લાગી.

તેનું બોલવું સાંભળી કિશોરસિંહ સ્તબ્ધ બની ગયો અને આંખો ફાટી કમળાના મુખ સામે જોઈ રહ્યો. કમળા મૃદુ મૃદુ હસવા લાગી કિશોર ભવિષ્યના વિચારમાં પડ્યો. તેને ભવિષ્ય બચકર બાસવા લાગ્યું. તેના હૃદયમાં કંપ છૂટવા લાગ્યો. તે આકાશ તરફ દ્રષ્ટિ કરી કમળા શુદ્ધિમાં બોલી હશે કે બેભાન અવસ્થામાં તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. પછી તેણે કમળા સામે જોઈ ધીમેથી કહ્યું:—“કમળા ! તું આજે બાનમાં હોય એમ જણાતું નથી. તહે કેવી બચકર પ્રતિજ્ઞા કરી તેનું તને બાન છે ? શું અંગારસિંહ તારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરશે ?”

“હા, માફ આત્મબળ મારી પ્રતિજ્ઞા તેમની પાસે પૂર્ણ કરાવશે. બાઅવશાત્ પિતાજી માફ કહેવું નહિ માને તો આ કમળા તાફ નામ સ્મરણ કરી પ્રતિજ્ઞા પાળવા આત્મવિસર્જન કરશે. બહાલા કિશોર ! તું મારા વિચાર છોડી દે અને જણાવ કે તું તારા ખરા હૃદયથી મને ચાહે છે કે નહિ ?” કમળાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“કમળા ! આવો પ્રશ્ન પૂછી તહે મારા મનમાં અપાર દુઃખ ઉત્પન્ન કર્યું છે. આપણે બેગાં રમી આટલી ઉમ્મરે પહોંચ્યા છીએ છતાં તું મારા હૃદયથી અગ્નણ રહી તેથી મને ઘણું લાગી આવે છે. કમળા ! કમળા ! આ હૃદયમાં તારોજ જાપ જપાય છે. તું કહે તો આ ક્ષણેજ હું માફ હૃદય ચીરીને તને બતાવું કે અંદરનું લોહી કમળાના પ્રેમમાં કેટલું ઝડપથી વહે છે. કમળા ! મારી જીવનદોરી ! તુંજ માફ સર્વસ્વ છે. તને મેળવવા અને મારા હૃદયની દેવી બનાવવા હું મહાન પ્રયત્ન કરીશ.” કિશોરે આવેશથી કહ્યું.

“બસ, હવે આ અશાન્તિ પૂર્ણ હૃદયમાં શાન્તિની સ્થાપના થઈ. બહાલા ! આવ આ સુવર્ણ ખાટ પર હિંચી આનંદ કરીએ” કમળા ઉભી થઈ. એવામાં અંદરેના બહારથી અંદર આવી કહેવા લાગી:—“બહેન ! બાપુ તમને હાલને હાલ બોલાવે છે.”

કમળાને આ સમાચાર મમ્મા નહિ તેથી તેણે કિશોર સામે

જેથું. કિશોર તેને તેના પિતાની પાસે જવાનું સુચન કરી પોતે પણ ત્યાંથી જવાને ઉભો થયો. “કમળા જાઉં છું” કહી કિશોરે તેના સામે જોયું. કમળાએ ગળગળા સાથે “હા પધારો અને કાંઈ કાંઈ દિવસ મારી સંભાળ લેજો” કહી તેને જવાની અનુમતિ આપી. કિશોર બહાર નીકળી તેના અવાસ તરફ ચાલતો થયો. કમળા અને ચંદ્રલેખા મહારાજા અંગારસિંહની પાસે જવા ચાલતા થયાં.

૭

ગુપ્ત ગોઠવણ.

અચળગઢમાં આવેલા પોતાના લગ્ન મકાનના એક એકાન્ત એરડામાં આજે વીર વિક્રમાજીત કંઈક ઊંડા તર્કવિતર્ક કરતો ગમ-ગીન ચહેરે બેઠેલો છે. તે ઘડીકમાં ગુસ્સે થઈ જાય છે તો ઘડીકમાં શાન્ત થઈ પાછો વિચારવમળમાં ઝુલે છે. આજે તેની સ્થિતિ કંઈક જુદાજ પ્રકારની થઈ રહી છે. અત્યારે તે વિચારમાં ગુસ્સે થયેલો હોવાથી તેની આંખો લાલચોળ દેખાતી હતી. તે સર્વ વિચારનો ત્યાગ કરી એકાએક ઉભો થઈ ગયો અને ઉંચે નજર કરી સ્વગત બોલી ઉઠ્યો:—“ઓ અભ્યાચારી અંગારસિંહ ! તને પાપકર્મ કરતો હું અટકાવું છું તેમાં શું ખોટું કંઈ છું કે જેથી તું મારું અપમાન કરી મને હલકો પાડવાનો પ્રયત્ન રચે છે ? અરે ! આજે તહે જારી સભામાં મારી ઉપર આક્ષેપ કરી મારું અપમાન કર્યું છે તેનો જાવાર્થ હું પૂરેપૂરો સમજી ગયો છું. તારાં એ વ્યંગ વચનો મારાથી સહન કરી શકાતાં નથી. તું રાજા છે એ વિચાર આવવાથીજ તું તે સમયે મારા ક્રોધમાંથી બચી ગયો છે; નહતર તારી જગ્યાએ જો બીજા કાંઈએ આ વીરને અપમાનની આગમાં સળગાવ્યો હોત તો તેજ વખતે તેને આ વિક્રમાજીતે સ્વર્ગસહનમાં મોકલી આપ્યો હોત. અંગારસિંહ ! અંગારસિંહ ! તહે અચળગઢની ગાદી લગતી છે. તું રાજાના રૂપમાં રાક્ષસ છે. તું વિષમાંથી અને વ્યસની બની રાંકડી પ્રજા ઉપર કેટલો જુલમ ગુજારે છે ? તેનું તને કાંઈજ જ્ઞાન નથી. બિચારી ગરીબ રાંકડી

પ્રજા તેમનું દુઃખ ક્યાં જઈ રહે ? જ્યાં રાજા પોતેજ નિમ્ન વૃત્તિનો છે તો પછી તેના અમલદારોની તો વાતજ શું કરવી ? તેઓ પણ નિચળ. અમુક વરસો ઉપર જે રાજ્ય સ્વર્ગ સમાન શોભતું હતું, તે રાજ્ય આજે દુઃખ દરિદ્રતાથી ભરપૂર થઈ રહ્યું છે. તેનું કારણ ફક્ત રાજાની અવિચારી ભૂલજ છે. “જેવો રાજા એવી પ્રજા” હોય એમાં શું નવાઇ. આ વિષયાધિ રાજાને કોઇ સજ્જનનો સમાગમ તો મમતોજ નથી. અહિં સજ્જનોને નિરંતર અપમાન સહન કરવું પડે છે અને મૂર્ખાઓ માનપૂર્વક રાજાની હજુરમાં રહે છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:—“જે દેશમાં ચંપો આંખો અને ચંદનના ઝાડને કાપી નાંખવામાં આવતાં હોય, કાંટાના ઝાડનું રક્ષણ કરવામાં આવતું હોય, હંસ મોર અને કોયલોના કુળનો સંહાર થતો હોય તથા કાગડાઓને આદરથી પાળવામાં આવતા હોય, હાથી આપી તેના બદલામાં ગધેડો લેવાતો હોય, કપુર અને કપામ સરખાં ગણાતાં હોય અને એજ પ્રમાણે જ્યાં ગુણવાન અને નિર્ગુણ પણ સરખાજ લેખાતા હોય તે દેશને અમારા પ્રણામ છે.”

આ અંગારસિંહના રાજ્યમાં પણ આ રીતેજ અંધેર ચાલે છે: મનમાં ધણુંએ થાય છે કે રાજ્યનો ત્યાગ કરી ચાલ્યો જાઉં પણ રાંકડી પ્રજાનું દુઃખ નજરે તરી આવે છે. પ્રજાને સુખી કર્યા વિના જવાને અંતરાત્મા ના પાડે છે, પણ હું એકલો પ્રજાનાં દુઃખને શી રીતે દૂર કરી શકું ? આખી પ્રજા અંગારસિંહને ધિક્કારની નજરે જુએ છે. પ્રજાનું કષ્ટ જોઇ મારું હૃદય સળગી ઉઠ્યું છે. પાપાણુ હૃદયના રાજાને તેની કાંઈ અસર થઇ હોય એમ જણાતું નથી. અહા ! જે રાજાના રાજ્યમાં જાલીમ જુદમ છે તેની પ્રજાને કોનો આધાર ? જે રક્ષણકર્તા તેજ લક્ષણકર્તા થાય તો પ્રજાને કોણ બચાવનાર ? સ્વાર્થપરાયણ રાજાની ફરિયાદ કોના દરબારમાં ઉઠાવવી ? ખજુ હદ થામ છે—જુદમ છે. રાંકડી રૈયતનું દુઃખ મારાથી જોઇ શકાતું નથી. હવે મારે કરવું શું ? શું એ પાપી રાજાના પક્ષમાં રહી પ્રજાને વધુ દુઃખમાં બળવા દેવી ? ના, ના, આ વિક્રમાજીતથી હવે એમ ચનારજ

નથી. ભારે શું મારે પ્રજ્વળના ઉદ્ધારને અર્થે 'મહારાજ ચંદ્રકેતુની પ્રાર્થના કરવી ? હા, એમજ તે બળવાન જૂથતિને મદદને માટે અહિં લાવવા અને કુલાંગાર અંગારસિંહને તપ્ત પરથી ઉઠાડી મૂકવો. આમ બોલતો વિક્રમાજીત વિચારમાં પડ્યો; પણ પુનઃ પાછો બોલી ઉઠ્યો:—“ ના, ના, એમ તો ન થવું જોઈએ. અચળગઢના ઉદ્ધારને અર્થે કોઈ બીજા રાજાને કદાપિ કાળે અહિં બોલાવવો નહિજ જોઈએ. જે ચંદ્રકેતુ ધર્મ પરાયણ છે તે અચળગઢમાં પ્રવેશી પછી લોભ પરાયણ કેમ ન થઈ જાય ? જે એમ થાય તો મારું અચળગઢ સદાને માટે પરાધિન થઈ જાય. અંદર અંદરના કલહને લીધે પોતાના રાજાનો નાશ કરવાને કેટલાક દુષ્ટોએ બીજા રાજાઓને મદદ કરી પોતાના રાજાને પાયમાલ કરી રાજ્ય ઉત્તર કરાવ્યું હતું; હા ! તે દેશદ્રોહિયોના પ્રતાપેજ આ પવિત્ર ભૂમિ આજે પણ દુઃખ દારિદ્ર્યથી પીડાઈ રહી છે; પણ હવે મારે શું રસ્તો કરવો ? હા ઠીક યાદ આવ્યું. મને તો આ રસ્તોજ યોગ્ય જણાય છે. જે કે અંગારસિંહ દુર્ગુણોના ભંડાર છે; પરંતુ તેનાં સંતાનો ન્યાયપરાયણ અને સદ્ગુણમાં એક બીજાથી ચડે એવાં છે, માટે જે પાટવી કુમાર રાજ્યની લગામ હાથમાં લે તો કંઈક ઠીક થાય ખરું; પણ પાટવી કુમાર કદ્યાણસિંહ મારી વાત માન્ય કરે એમ જણાતું નથી; કારણ કે તે પિતૃભક્ત છે, અને તે હંમેશાં પ્રભુના ધ્યાનમાં મગ્ન રહી રાજ્યપટપટાથી વિમુખ રહેવાને ઇચ્છે છે તેથી તે પણ મને લાયક જણાતો નથી. એના કરતાં તો મને રણજીતકુમાર દરેક વાતે ઠીક જણાય છે. આટલી યુવાન વયમાં તેણે તેની કાર્તિ ચારે તરફ ફેલાવીને વીર પંકિતમાં શ્રેષ્ઠ નામ ગણાવ્યું છે; માટે જે વીર રણજીત મારી વાત માન્ય કરે તો કંઈક શ્રેય થાય ખરું ! ”

અરે ! હું કેમ ભૂલું છું. મહારાજ ચંદ્રકેતુની પુત્રી રંભા અને રણજીત વચ્ચે પ્રેમગાંઠ બંધાય છે. તે એક બીજાને અત્યંત પ્રેમથી ચાહે છે. અંગારસિંહે રંભાને ત્રાસ આપ્યો હતો તે વાતની રણજીતને ખબર પડતાં તે તેના પિતાની વિરૂદ્ધ વર્તવા અને મારી સલાહ

માનવાને તૈયાર થઇ જંશે. “લાવ ત્યારે તેને આ વખતેજ અહિં બોલાવી મારી વાતથી માહિતગાર કરે.” કહી વિક્રમાજીતે એક પહે-રાવાળાને હાંક પાડી.

“જી સાહેબ ! સેવક હાજર છે,” કહેતો એક રજપૂત સિપાહી અંદર દોડી આવ્યો. તેને જોઇ વિક્રમાજીતે કહ્યું:—“માધવ ! તું અત્યારેને અત્યારે નાના કુમારના મહેલે જા અને તેમને માંડે નામ દઇ અહિં બોલાવી લાવ.”

“બહુ સાંડે નામદાર” કહી માધવ સલામ કરી ચાલતો થયો. તેની પાછળ દ્રષ્ટિ કરી વિક્રમાજીત મૂછ પર હાથ ફેરવી બોલ્યો:—“બસ હવે ધારેલું કામ પાર પડશે અને રૈયતનાં રક્ત પીનાર પાપી પિશાચ રાજા તથા અમલદારોને યોગ્ય શિક્ષા કરી પ્રજાની આશિષ લેવાશે.” આ અરસામાં એક સિપાહીએ અંદર આવી જણાવ્યું કે “નામદાર ! કોઈ પરદેશી સરદાર બહાર આવેલો છે ને તે આપની મુલાકાત લેવા ઇચ્છે છે.”

“શું પરદેશી સરદાર અને મારી મુલાકાતે ?” વિક્રમાજીતે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું.

“હા, નામદાર.” સિપાહીએ જણાવ્યું.

“વારૂ તેને માનપૂર્વક મારી પાસે બોલાવી લાવો.” વિક્રમાજીતે આજ્ઞા આપી. સિપાહી આવ્યો ગયો અને રત્નદથી મહારાજા અંદર-કેતુનો પત્ર લઇ આવેલા સરદારને બોલાવી લાવી ત્યાં પાછો હાજર થયો. રત્નગદનો સરદાર નમન કરી ઉભો રહ્યો. તેના મુખનું નિરી-ક્ષણ કરી વિક્રમાજીતે પૂછ્યું:—“સરદાર ક્યાંથી આવ્યા છો ?”

“રત્નગદથી મહારાજા અંદરકેતુનો પત્ર લેખને આવ્યો છું.” કહી તેણે ખીડેલો પત્ર અદ્ય સાથે વિક્રમાજીતના હાથમાં મૂક્યો. વિક્રમા-જીતના બહેમમાં આથી વૃદ્ધિ થઇ. તેમણે ધડકતા હૃદયે પાડીટ ફેડીને પત્ર વાંચવા માંડ્યો. પત્રમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું.

વીર સરદાર વિક્રમાજીત ! તમે મારી રંભા અને સુમન દીકરી-ઓનું રક્ષણ કર્યું છે, તેને માટે હું તમારો સદાનો ઉપકારી છું. તમે

દુષ્ટ અંગારસિંહના ક્રોધની પરવાહ ક્યાં વિના રજપૂત ધર્મને યથાર્થ સંભાળ્યો છે; તેને માટે તમને ધન્યવાદ થટે છે. વિશેષમાં તમારા નરાધમ રાજનું પૈશાચિક કાર્ય સાંભળી મને અપાર ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો છે. મ્હેં તે પશુવૃત્તિના રાજને દંડ દેવા લડાઇની તૈયારી કરી રાખી છે; પણ તે પહેલાં તમારા જેવા ધર્મપરાયણ સચિવને મારે જણાવવું જોઇએ કે તમારા જેવા બાહોશ અને ન્યાયપરાયણ સરદારો અચળગઢમાં નિવાસ કરે છે, છતાં દુષ્ટ અંગારસિંહ પ્રજાને શાંતી પીડે છે ? એની મને સમજ પડતી નથી. તમારા અધમ રાજાએ પોતાની નીચ વર્તણૂંક ચલાવી માફ સહન થઇ શકે નહિ એવું અપમાન કર્યું છે; તે અપમાનનો જવાબ લેવા મ્હેં મારા સરદારને તમારી તરફ મોકલ્યો છે. તમારા રાજાએ અમારી સાથે આવી નીચ વર્તણૂંક શા માટે ચલાવી છે તેનો બરાબર ખુલાસો આપજો. તમારા ખુલાસા ઉપરજ અંગારસિંહનું ભાવિ નિર્માણ થએલું છે. હાલ એજ.”

લી.

રાજરાજેન્દ્ર મહારાજ “ચંદ્રકેતુ.”

દા. અમાલ્ય “રણધીરસિંહ.”

વિક્રમાજીત આ પત્રને પૂરેપૂરો વાંચી વિચારમાં પડ્યો. અંતે તેના મુખ પર શોકની છાયા છવાઈ ગઈ. તે મન સાથે બોલવા લાગ્યો કે:—“પાપી અંગારસિંહ ! તારા પાપ કર્મનાં પરાક્રમ મહારાજ ચંદ્રકેતુના કાન સુધી પહોંચ્યાં ખરાં. દુષ્ટ રાજા ! મને તારું ભાવિ ભયંકર ભાસે છે. મહારાજ ચંદ્રકેતુના બળ આગળ તારું કંઈ પણ ચાલનાર નથી. તે બળવાન મહારાજનું પ્રયંડ સૈન્ય અચળગઢમાં તીડની માફક ઉલટી આવશે. તેમના ક્રોધથી અચળગઢનો કિલો જમીનદોસ્ત ચઈ જશે. ઓ અંગારસિંહ ! તારો મણિમય મુકુટ રત્નગઢના ધરા સામંતો પગ તળે કચરી નાખશે. ખરેખર ! મને તો તારી ઉપર દૈવ રૂઝ્યો હોય એમજ સમજાય છે.” આમ વિચાર કરતા વિક્રમાજીતે ત્યાં ઉભેલા સિપાહીને કહ્યું:—“જાઓ અને આ સરદારને મારા રથને ઉતારો આપી તેમને જોડતાં સાહિત્યો લાવી આપી તેમની

સારી રીતે બરદાસ્ત કરો. સરદાર તમે આ સિપાહીની સાથે જાઓ. હું તમને એક બે દિવસમાં જવાળ આપી વિદાય કરીશ. ”

સિપાહી અને સરદાર વિક્રમાજીતને પ્રણામ કરી ચાલતા થયા. તેમના ગયા પછી થોડી વારે કુમારને બોલાવવા ગએલ માધવસિંહે રણજીતકુમારના આગમનના સમાચાર જણાવ્યા. આ ખબર સાંભળી વિક્રમાજીતના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. કુમારને લેવા તે ઉભો થઇ દાર તરફ સામે ગયો. રણજીતકુમારે દારમાંજ તેનું અભિવંદન રિવ-કાર્યું. વિક્રમાજીત તેને લેઇ અંદર આવ્યો, અને એક સુંદર ગાદી પર તેને બેસાડી પોતે તેની સામે બેઠો. તે પછી તેણે ત્યાં ઉભેલા સિપાહીને ધસારતથી બહાર ચાલ્યા જવાને સૂચવ્યું. સિપાહી નમન કરીને તરતજ ચાલતો થયો. હવે તે વિશાળ અને સુંદર ઓરડામાં વિક્રમાજીત અને રણજીતકુમાર સિવાય અન્ય કોઇ રહ્યું નહિ. આડી-અવળી વાતો કરી રણજીતે પોતાને બોલાવવાનું કારણ પૂછ્યું.

વિક્રમાજીતે કહ્યું:—“ કુમારશ્રી ! આજે આપને એક અત્યંત અગત્યના કાર્ય માટે અત્રે બોલાવવામાં આવેલા છે. આજકાલ આપણા રાજ્યમાં બહુ અંધેર ચાલે છે. નાના સિપાહીથી તે મોટા અમલદાર સુધીના તમામ સરદારો અને પટાવતો ગરીબ રૈયતને ત્રાસ આપે છે. આપશ્રી તો હૃદયેશાં આનંદ અને મોજમજામાં પડ્યા રહો. પછી શું થાય છે તેની આપને શી રીતે ખબર પડે ! ! ” આટલું કહી વિક્રમાજીત શાન્ત રહ્યો અને રણજીતના મ્હેરા સામે જોઈ રહ્યો.

વિક્રમાજીતનું એકાએક આવું બોલવું સાંભળી રણજીત વિચારમાં પડ્યો. પ્રધાનનું બોલવું બેદ બરેલું છે એમ એ તરત સમજી ગયો. તેણે હસતા વદને કહ્યું:—“ વડિલશ્રી અવિનયની ક્ષમા આપશો. જ્યાં સુધી તમારા જેવા અને બાપુ જેવા વડિલો માથે વિરાજે છે ત્યાં સુધી મારે રાજ્યમાં શા માટે લક્ષ આપવું જોઈએ ? મારે તો અત્યારે આનંદમાંજ સમય અતિત કરવાનો વખત છે. ”

“ તે બધું ખરૂં, પણ આપ સારી રીતે જાણતા તો હશે કે આપુની ઇતિમાં દિન અતિદિન કેવો ફેરફાર થતો જાય છે. તેમની

રાન્યમાં થતી વાતો સાંભળી માફ હૃદય બેઠાઇ જાય છે. પ્રજ્ઞની દાદ ફરિયાદ અદર હીડી જાય છે. કુમારશ્રી ! આપજ તે દિવસે મને કહેતા હતા કે આપણા રાન્યમાં ધણોજ જીવન થાય છે; ધોળે દિવસે ધનાઢ્યોનાં ધન હુંટાઇ જાય છે. ”

“ હા, તે સઘળું ખરૂં છે. રાન્યની અંધાધુંધીથી હું પૂર્ણ રીતે વાકેફગાર છું; પરંતુ અત્યારે મારાથી શું થઇ શકે એમ છે તેનો આપજ વિચાર કરી જુઓ. ન્યાં સુધી પિતાજીના હાથમાં રાજસત્તા છે અને મોટાભાઈ કલ્યાણસિંહ પાટવીપદ પર છે ત્યાં સુધી મારે રાન્ય સંબંધી કોઇ પણ કાર્યમાં હાથ ધાલવો તે અધટિત છે. તેના બદોબસ્ત કરવાની ફરજ હાલમાં આપની અને તેમની છે. અચ્ચળગઢના હિતચિંતક આપજ છો. અને તો આખા રાન્યમાં તમારા સિવાય દરેક સરદારો, ભાયાતો, પટાવતો અને અમલદારો સિપાહીઓ વગેરે જુઝ્યા લાગીઆ અને પ્રજાના દ્રવ્યનું હરણ કરી તાગડધીના કરનારા જણાય છે. અહા ! જે અચ્ચળગઢ સ્વર્ગ સમાન હતું તે અત્યારે કારસ્થાનીઓની કુટિલતાથી દુઃખનું સ્થાન બની ગયું છે. આટલું કહી રણજીતકુમારે વિક્રમાજીત સામે જોયું. ચતુર પ્રધાને થોડીકવાર કંઇક વિચાર કરીને કહ્યું:—“ કુમાર ! આપ સમજી અને જ્ઞાની છો. આપના સહયોગીનાં ચારે તરફ વખાણ થાય છે. આપની મુદ્દ કાશદયતાથી મોટા મોટા બળવાન રાજાઓ પણ અચ્ચળગઢ સામે આંખ ઉઘી કરવાની હિમ્મત કરી શકતા નથી. ખાડી મહારાજા અને પાટવીકુમાર તો ઠીકઠીક છે. અચ્ચળગઢમાં ચાલતું અંધેર અને પ્રજાપર થતો જીલમ મહારાજા તેમજ પાટવીકુમાર અટકાવી શકે એ તો અને અસંભવિત લાગે છે. પાટવીકુમાર રાજતંત્રમાં લક્ષ આપવાને બદલે પ્રભુભક્તિ થર વિશેષ ખ્યાન આપે છે. તે મહારાજાને પ્રભુ સમાન ગણે છે એટલે એમનાથી પ્રજાનું દુઃખ દૂર થઇ શકવા સંભવ નથી. મહારાજા અંગારસિંહ પોતે પણ કુટિલ સરદારોની જાળમાં જકડાઇ તેમજે જોઇ રહ્યા છે. આવી સ્થિતિમાં જે સમય જાય છે તે અમૂલ્ય છે. સમય જતાં અચ્ચળગઢનું સાબામ નષ્ટ થશે એટલે આપણો

કીર્તિનો સૂર્ય અસ્તાચળ તરફ ઝડપથી ગમન કરી જશે અને તેની જગાએ ઘોર અંધકારની વિષાદ છાયા ફેલાઈ જશે. મને તો તે આખત સત્વર ઉપાયો લેવા યોગ્ય લાગે છે; પછી તો આપની મરજી, જુઓને ગઈ કાલેજ આપણા નગરના એક શ્રીમંત વ્યાપારીને આપણા કોટવાળે વગર ગુંદે દેદ ક્યો છે. તેના સ્નેહિઓએ મહારાજને ફરિયાદ કરી ત્યારે મહારાજએ જણાવ્યું કે પાટવીકુમાર કલ્યાણ આવે ત્યારે તેને ફરિયાદ સંભળાવજો. આજકાલ કરતાં કલ્યાણસિંહને યાત્રાએ ગયે છ માસ થઈ ગયા છે; પણ તેનો કાંઈ ન્યાયજ નહિ. જો રાજ્યની કાળજી હોય તો તેઓ આટલો સમય ગુજારે ? એ આપજ વિચારી જુઓને ? જો પ્રજાનું કલ્યાણ કરી શુભાશિષ મેળવવી હોય તો આપ પોતેજ આ રાજ્યની લગામ હાથમાં લ્યો. આમ નહિ કરો તો નક્કી સમજજો કે આ અચળગદનું રાજ્ય થોડા સમયમાંજ કોઈ બળવાન રાજાનો ભોગ થઈ પડશે. અચળગદનું ભાવિ મને વિપરીત જણાય છે. ” એવું કહી વિક્રમાજીતે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

“ અચળગદનું ભાવિ વિપરીત જણાવાનું કારણ ? ” રણજીતે પૂછ્યું.

“ તમારા પિતાનાં નીચ કૃત્યો અને પ્રજા પર થતો જુદમ. ”

“ શું હમણાં પણ કાંઈ નવિન બનાવ બન્યો છે ? ”

“ હા, એકતો પેલા શ્રીમંત વેપારીને અન્યાય મળ્યો છે અને બીજો આ પત્ર વાંચો એટલે આપને સ્વજનું રહસ્ય સમજશે. ” કહી વિક્રમાજીતે પોતાના ઉપર આવેલો ચંદ્રકેતુ મહારાજનો પત્ર રણજીત કુમારના હાથમાં મૂક્યો. ‘ રણજીતે પત્ર ઉઠેલ્યો અને તેની અંદરની બીના વાંચતાં તે લાલચેળ બની ગયો. પ્રિયતમા રંભા પર ગુજારેલા જુદમથી તે પોતાના પિતાને ધિક્કારવા લાગ્યો. તેનું સમસ્ત શરીર કંપના લાગ્યું. ” તેણે પત્રને ફેંકી દઈ કહ્યું:—“ બસ આજથીજ આ અચળગદ ઉપર કાળની વિકાળ દ્રષ્ટિ પડી ચૂકી છે. ઓ પિતા ! તમે મોટા રાજા થઈ રાજના નામને લજવ્યું છે. તમે અચળગદની માદી પર થઈ ગએલા વીર યોદ્ધાઓના વંશમાં કલક રૂપે ગણાયા છો.

આહ, પ્રધાનજી ! પિતાની વૃત્તિઓએ તો હવે વાળી. તેમની શુદ્ધિ બહાર મારી ગઇ છે. તેમણે હવે તો નિરંતર શ્વાન-વૃત્તિ સ્વિકારી છે. હાય ! મારી મનોરમા રંભા ઉપર પિતાજીની વિષયી દષ્ટિ ! આહ શું કરું, બચાંકર ક્રોધની આગથી બળુ છું-ધુળુ છું. પ્રધાનજી ! આ વીર રણજીત ક્ષત્રિય ધર્મને બરાબર સમજે છે. ધર્મના માર્ગમાં વિધ્નકર્તા પિતા કે બાધ હોય તો તે સર્વને આ રણજીત શત્રુ ગણે છે ” બસ, પિતાના આ અયોગ્ય પગલાનો જવાબ હું તેમની પાસેજ લઇશ.

“ કુમાર શાન્ત થાઓ, અત્યારથી ક્રોધાતુર થવું ઉચિત નથી. ” વિક્રમાજીતે જણાવ્યું.

“ બસ હવે ક્રોધજ આ રણજીતનો પરમ મિત્ર છે અને તેજ ક્રોધાગ્નિમાં રાજ્ય અંગારસિંહ બળીને ભસ્મ થઇ જશે. ઓ પિતા ! ઓ વિષયાંધ પિતા ! તમને શું કરું ? જ્યાં નિર્માલ્ય અને ખાવડા સરદારોના સહવાસમાં નિરંતર નાચ, ગાન અને દારૂના જલસા ઉડતા હોય ત્યાં પછી ધર્મ-નીતિની તો વાતજ શી પૂછવી ? કર્મચંડાળ સરદારોએ પોતાની નીચ વૃત્તિઓને તૃપ્ત કરવા તેમને વ્યસનાધિન બનાવી દીધા છે અને તેથી સારાસારનું જ્ઞાન ભૂલી પાપી પિતા વિષયાંધ બન્યા છે. અરે ! તેમણે તેમનાં ધોળામાં ધુળ નાંખી છે. વીર પુરૂષોની નામાવળીમાં તેમણે કાયરની ગણના કરાવી છે. બસ ! આ રણજીત આજથી નીચ વૃત્તિઓના કુલાંગારોનો કાળ બન્યો છે. ”

“ શાન્ત ! કુમાર શાન્ત ! હાલ ક્રોધ કરવાથી શું વળે એમ છે ? સમય આવ્યે જોઇ લેવાશે. ”

“ શાન્ત શી રીતે થાઉં ? રંભા પર ગુજરેલા ભુદ્ધમયી આ હૃદયની શાન્તિનો સદાયને માટે નાશ થયો છે. મારા ક્રોધની જ્વાળામાં વિષયાંધ રાજ્ય અને તેના સર્વ સરદારો સાથે હતા ન હતા થઇ જશે. એક નિર્દોષ કુમારિકાને સંતાપતાં શું સાર નીકળે છે તેની તેમને હવે બરાબર ખબર પડશે. પ્રધાનજી ! હવે હુંક સમયમાર્ગ આ શાંત અને પવિત્ર ભૂમિમાં લોહિની નદીઓ વહેશે. ”

“ મારે જીજ્ઞાસુ બચાવમાં, કેવી ભુલો સમયેર આ; બ્રાહ્મણ અવનિ લેશું કરવા, બધાને સમયેર આ.

ફીર કેં પાન પીવા, છે પ્રબળ સમસેર આ;
પાપી પ્રથંચી પીડવા, તૈયાર છે સમસેર આ. ”

આમ બોધતાંજ વીર રણજીતે કાળની જીભ સમાન સમસેર આનમાંથી ખેંચી કાઢી. તેની આંખોમાંથી અમિક્ષણો ઝરવા લાગ્યાં. તે પોતાની સમસેરને ઉઘી કરી તેની સામે નેંધ રહ્યો.

રણજીતની આ દશા નિહાળીને વીર પ્રધાન ઉભો થયો અને ધીમેથી તેની પાસે જઈ બોલ્યો:—“ આપુ ! આતું સાહસ આપને કરવું ચોગ્ય નથી. ”

“ ત્યારે મારે શું કરવું ? પ્રધાનજી તમે મને રસ્તો બતાવો. ”
રણજીતે ક્રોધમાં કહ્યું.

“ કુમાર ! શાન્તિ પકડો. હું આ પળેજ તમને એક નવું રસ્તો બતાવું છું. કુમાર ! તમે એમ ન સમજશો કે આ વિક્રમાજીત કંઈ જાણ્યો નથી. હું સઘળું જાણું છું. રાજા ચંદ્રકેતુની પુત્રી રંભા કુમારી તમારી પ્રેમદેવી છે. ” જુઓ ! જુઓ ! આ પત્રમાં ચંદ્રકેતુ રાજાએ શું લખ્યું છે તેતો વાંચો ! ? આમાં લખ્યું છે કે:—“ રાજાએ ચલાવેલી ગેરવર્તણૂકને માટે જવાબ લેવા મારા સરદારને મોકલ્યો છે. સમજ્યા કે ? ” વિક્રમાજીતે કાગળનો ભાવાર્થ જણાવ્યો.

“ તમે શું કહેવા માગો છો, તે હું બરાબર સમજી શકતો નથી માટે કૃપા કરી સ્પષ્ટ જણાવો કે તમારા કહેવાનો શું ભાવાર્થ છે. ” રણજીતે લગાર શાન્ત થઈને પૂછ્યું.

“ મારો વિચાર એવો છે કે તમારે રાજ્યતંત્ર હાથમાં લેવું. ”
વિક્રમાજીતે જણાવ્યું.

“ હેં ! કેવી રીતે ? ” રણજીતે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું.

“ સઘળા પ્રજા આપને પ્રાણીથી પણ વિશેષ ચાહે છે તેમજ મહારાજા ચંદ્રકેતુની પણ આપના ઉપર સંપૂર્ણ કૃપા છે; તેથી આવા સમયમાં ફક્ત એકજ યુક્તિની જરૂર છે. ”

“ તે શું યુક્તિ છે ? જે હોય તે સુખેથી જણાવો. ”

“ સાંભળો ! આવતી કાલે દરબારગઢમાં મોટો દરબાર બરાવાનો

છે. ત્યાં નાય, ગાન અને દાડની ગમ્મતો ઉડવાની છે. તે વખતે હું ચંદ્રકેતુ મહારાજના સરદારને દરબારમાં મોકલીશ. તે સરદાર ત્યાં દાખલ થઈ આ પત્ર મહારાજને આપશે. મહારાજ અંગારસિંહ તે પત્રનો જવાબ નહિ આપતાં ઉલટું તેનું અપમાન કરશે. તેમનો માખણીઓ સરદાર વર્ગ આ બાબતમાં હાજી હા, કહી પાપુને ચડાવશે; તેજ વખતે આપશ્રીએ દરબારમાં આવવું અને આ શાની ગડબડ છે એમ પૂછવું; એટલે હું કોઇની દરકાર કર્યા વિના સધળું આપને ખુલ્લેખુલ્લું જણાવીશ. તમારે એ સરદારને બાજબી ન્યાય અપાવવા મહારાજને કહેવું. મહારાજ તેથી તરતજ તમારું અપમાન કરશે. તે વખતે આપ ક્રોધને આધીન થયા વિના શાન્તિથી ઉભા રહેજો અને મહારાજને શુભ ઉપદેશ આપજો. તમારા ઉપદેશથી કંટાળી મહારાજ તમારા ઉપર ક્રોધાયમાન થશે. તે વખતે ન કરે નારાયણ ને કદાચ કંઈ આશ્વત્ત આવશે, તો આ વિક્રમાજીત તેના વક્ષાદાર સરદારોની મદદથી તમારું રક્ષણ કરશે. બસ તેજ વખતે આપણું મંગળાચરણ થશે અને રાજની તેમજ હુમ્મ્યા સરદારોની આંખો ઉઘડશે.” વિક્રમાજીતે ખુલાસો કર્યો.

“ ખરેખર ! આપ ખરા રાજ્યભક્ત છો. આપને જોટલા ધન્યવાદ આપું તેટલા ઓછા છે. ” કહી રણજીત નીચે બેઠો.

બંને જણા ધીમેથી વાતો કરવા લાગ્યા. આ બંને જણા ભારે આવી રીતે વાતો કરતા હતા ત્યારે તેમની પાછળના ઝોરડામાં એક વીર યુવાન ચિંતાગ્રસ્ત મુખે ઉભો ઉભો તેમની વાતો લક્ષ્ય-પૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો. આ યુવાન તે બીજો કોઇ નહિ પણ પ્રધાન વિક્રમાજીતનો પુત્ર કિશોરસિંહ હતો. તે સદાચરણી અને સ્વદેશભક્ત હતો. તેનામાં વીર પુરૂષને જાણે એવા તમામ ગુણો સમાએલા હતા. તેણે તે બંને જણ વચ્ચે થતી વાત સાંભળી એક નિઃશ્વાસ નાંખ્યો અને અંતે આકાશ સામે જોઇ તે મનમાં બોલવા લાગ્યો:—“ ખરેખર ! આવા ગૃહ કલહથીજ આ આર્યાવર્તની અધમ સ્થિતિ થઇ ગઇ છે. ” આવા કલેશના પરિણામેજ આનંદનો અસ્ત થયો છે અને તેની

જગાએ આકૃંદના ખ્વનિ શરૂ થયા છે. આ રાજખટપટમાં મારા પવિત્ર પિતાનો તો કાંઈક ગુપ્ત સ્વાર્થ નહિ હોય ! હા, તે પણ કેમ જાણી શકાય ! જોકે રાજ અંગારસિંહ દરેક દુર્ગુણોનો ભંડાર છે તો પણ તે મારા પિતાનો તો અજ્ઞાતા છે. પિતા માલિકને દગો દે એવા નિષ્કુર હૃદયના નથી છતાં અત્યારે તેઓ રણજીતકુમારની સાથે આ પાનગી અવાસમાં શી મસલન ચલાવતા હશે ? ગમે તેમ પણ મારા પિતા આજકાલ રાજખટપટમાં વિશેષ લક્ષ રાખે છે તેથી મને વહેમ ઉત્પન્ન થાય છે.” હે પ્રભુ ! મારા પિતાને કંઈપણ કલંક લાગતાં બચાવજો. આમ બોલતો કિશોર શાન્ત થયો. પેલી તરફ વાતો પૂરી થઈ હતી તેથી રણજીતકુમાર પણ જવાને ઉભો થયો હતો. કિશોર એક છીદ્રમાંથી આ બધું જોઈ રહ્યો હતો. રણજીત પ્રધાનના કાનમાં કંઈક ગુપ્ત વાત કહી ત્યાંથી ચાલતો થયો. વિક્રમાજીત હસતો હસતો અંદરના ભાગમાં ગયો. કિશોરે બન્નેના મુખનું અવલોકન કરી જાણી લીધું કે આજે બંધકર કાવત્રુ રચાયું છે. અંતે તે પણ મનમાં શોક કરતો નિદ્રાનું શરણુ સ્વીકારવા પોતાના ક્ષયનગૃહમાં જઈને સુતો.

૮

દરબારનો રંગ.

પરોપકાર સત્ કર્મમાં, સમય સુજનો જાય;

વિષય મુખ ને વ્યસનમાં, સમય મૂર્ખનો જાય.

અચળગઢના ભવ્ય રાજમહાલમાં આજે આનંદનો દરબાર ભરાવાનો છે. દરબાર ભરાવાના મુકરર કરેલા સમય પહેલાં જો વિશાળ દિવાનખાનામાં દરબાર ભરાવાનો હતો તે સ્થળે પ્રધાન વિક્રમાજીત રાજના સિંહાસન સમિપ કાંઈક વિચારમાં ઉભેલો હતો. તેના મુખ પર અવનવા ભાવ જણાતા હતા. તેનો રાંકડી પ્રજાને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ આજે પૂર્ણ થવાનો હતો. તે કારણથી આજે તેના મુખ પર અધૂર્વ ઉત્સાહ જણાતો હતો. તેની અપજા આખોમાં કંઈક ઝોરજ પ્રકારનું તેજ આજે ચળકતું હતું. તે વારંવાર સ્થિત

હાર્ય કરી સમશેરની મુક પર હાથ મૂકતો હતો. પછીથી તે થોડીવાર શાન્ત ચિત્તે ઉભો રહી સ્વગત બોલવા લાગ્યો:—“ હા, અચળગઢના મહારાજ અંગારસિંહ ! આજે તમારા માટે કંઈક ઓરડા રંગ જમાવવો પડશે. હું તમારા માટે જે પગલું બરનાર છું તેનું મુખ્ય કારણ આપ પોતેજ છો. તમારી વૃત્તિઓ નિરંતર નીચ થતી જાય છે. વૃદ્ધ વયના ગાળે પહોંચી તમે વિષયાંધ થતા જાઓ છો. ખસ, તેજ કારણથી મારે તમારી સામે થવાની જરૂર પડી છે. હા, શું ખબર કે આજે દરબારનો રંગ કેવી સ્થિતિમાં ફેરવાઈ જશે ? અંગારસિંહ ! આજેજ તારા મુખ દુઃખનું ભાવિ નિર્માણ થવાનું છે. જે તમે રત્નગઢના સરદારને સંતોષકારક જવાબ આપશો તો પદબ્રષ્ટ થતા ખચશે; તેનું અપમાન કરશો તો હું વચ્ચે પડી તેને યોગ્ય ન્યાય અપાવીશ. પણ...મને તો આજનું ભાવિ અંધકારમય લાગે છે. રણજીતકુમાર મર્ધ કાલનો ઘણોજ ઉશ્કેરાયેલો છે. એક દારી પાસેથી મહેં જાણે છે કે તેણે રાજાને બદલો આપવાની લિખ્મ પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તે આજે જરૂર દરબારમાં આવશે અને અંગારસિંહને તેનાં કરેલાં કૃત્ય માટે શીટકાર આપશે. આથી રાજા ગુસ્સે થશે કે તરત વીર રણજીત સમશેર ખેંચશે. પિતા પુત્રની લડાઈમાં મારે પણ રણજીતના પક્ષમાં રહી સમશેર ખેંચવી પડશે. આજે અંગારસિંહને પદબ્રષ્ટ કરી તેના ખુશામતીબા સરદારોને સમશેરને સ્વાધિન કરી લોહીનો વરસાદ વરસાવવો પડશે. ચાલ જીવ મારા વફાદાર સરદારોને કેટલીક સૂચના આપી દરબારનો રંગ જોવાને તત્પર થાઉં.” આમ વિચાર કરી વિક્રમાજીતે એક ધીમે સંકેત ધ્વનિ કર્યો કે તરત દરબારી ઓરડાની પાછલી બાજુનું બારણું ઉઘાડી આશરે સોએક બળવાન સરદારો અંદર દોડી આવ્યા અને વિક્રમાજીતને નમન કરી તેની આગા સાંભળવાને ઉભા. તેમને સંબોધી વિક્રમાજીત ગંભીર અવાજે કહેવા લાગ્યો:—“ મારા રણજીત બહાદુર ! તમારા હૃદયની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવાનો સમય નજીક આવ્યો છે. આજે તમારા કાર્યથી સર્વત્ર આનંદ આનંદ વર્તાશે અને આખો રાંધે માણસોની તમે આશિષ મેળવશો. આપણે શું કામ કર-

વાનું છે તેની તમને સઘળાને ખબર છે તેથી આ સમયે તે ફરીથી જણાવવાનું હું ઉચિત ધારતો નથી. વિશેષમાં આપણા મહારાજાએ થોડા દિવસ પર એક બીજું ઘણુંજ અર્થાટિત પગલું ભર્યું છે. “રત્નગઢના મહારાજા ચંદ્રકેતુની રાજકન્યા રંભાનું તેની સખી સુમન સાથે મહારાજાએ હરણુ કર્યું હતું. તે પવિત્ર રાજકન્યાના શીયળને બ્રષ્ટ કરવા તે તૈયાર થયા હતા એવામાં મહેં ત્યાં દોડી જઈ તેમને તે કામ કરતા અટકાવ્યા હતા અને મહેં રંભાકુમારીને તેની સખી સાથે તેમના ત્રાસમાંથી મુક્ત કરી માન સહિત રત્નગઢ વિદાય કરી દીધી હતી. તે કારણથી મહારાજા મારી ઉપર ક્રોધાયમાન થયા છે. તેઓ મને જોઈ મુખ મરડે છે; ટુંકાણમાં ત્યારથીજ તેઓ મારી પ્રત્યે મારા દરેક શબ્દો પર અવિશ્વાસ રાખે છે. મારા સરદારો ! “ જ્યારે પાપનો ઘડો પુટવાનો થાય છે ત્યારે કુદરત સાતુકુળ થાય છે. ” એ કહેવત પ્રમાણે આપણા રણજીતકુમારે સર્વ વાત જાણી છે અને પિતાને પદબ્રષ્ટ કરવાની તેમણે લિખ્મ પ્રતિજ્ઞા કરી છે. વળી રત્નગઢથી પણ મહારાજા ચંદ્રકેતુએ તેમના મોટા સરદાર ઉદયસિંહને જવાબ લેવા સારૂ મહારાજા પાસે મોકલ્યો છે. તે આજે દરબારમાં આવશે અને તેનાથીજ આપણા કાર્યનું મંજળાચરણ થશે. આપણે તે સરદારનો અને રણજીતકુમારનો પક્ષ કરવાનો છે. ” કહો મારા બહાદુરો ! તમારો શું વિચાર છે ? એક નીચ રાજાની ગુલામગારીમાંથી છૂટવું છે કે તેના તાબેદાર રહી મોજમઝા ભોગવવી છે ? આટલું લંબાણુ વિવેચન કરી વિક્ષાજીત શાન્ત રહો.

તત્કાળ સર્વ સરદારો બોલી ઉઠ્યા:—“ અમે સઘળા આપની આજ્ઞાને આધીન છીએ. નીચ રાજાના અત્યાચારથી પ્રજાને મુક્ત કરવા પ્રાણનું બળિદાન પણ આપવાને અમે તૈયાર છીએ. ”

“ શાહબાદશ, શાહબાદશ ! મારા બહાદુર સરદારો ! તમને હજારો ધન્યવાદ છે. જે ક્ષત્રિયો કાયરનું કામ કરી પ્રજા પર અત્યાચાર ગુન્નરે છે અને સત્ય વસ્તુ જાણવા છતાં અસત્યને વળગી રહે છે; તેમજ નિરંતર આજ્ઞા અને પ્રમાદી બની મદિરા વગેરે દુર્ઘસનને વળગી

રહી સર્વનું અકલ્યાણ કરે છે તે આખી રજપૂત જાતને સદાને માટે કાળું કલંક લગાડે છે. તેવાઓથી દેશના ઉદ્ધારનું કામ કેવી રીતે બની શકે ? અચળગદના શૂરા સામંતો ! આજે તમારા વીર વયનોથી હું પ્રસન્ન થયો છું. ચાલો હવે દરબાર ભરાવાનો સમય થવા આવ્યો છે માટે તમે સઘળા હતા ત્યાં પ્રથમની માફક છુપાઈ જાઓ; અને ન્યારે મારો સંકેત-ધ્વની સંભળાય કે તુરત દરબારમાં આવી હાજર થજો. હું હવે ધારેલા કામની ગોઠવણને માટે જાઉં છું.” કહી વિક્ર-માજીત ઝડપથી દરબારગૃહમાં ચાલ્યો ગયો.

તેના તમામ સરદારો તેની આજ્ઞા મુજબ દરબારી ઓરડાની પાછલી બાજુએ છુપાઈ રહ્યા. સમય થતાં ધીમે ધીમે આમંત્રણ કરેલા સરદારો, પટાવતો, સામંતો ઇત્યાદિ એક પછી એક દરબારમાં દાખલ થઈ પોતપોતાનાં આસનો પર બિરાજમાન થવા લાગ્યા. થોડી વારમાંજ દરબારી હોલ આમંત્રણ કરેલા સરદારો અને અમલદારોથી ચીકાર ભરાઈ ગયો. હજી મહારાજ અંગારસિંહ પધાર્યા નહોતા. સર્વની દ્રષ્ટિ તેમના આવવાના દ્વાર તરફ લાગી રહી હતી. એવામાં બહારથી ઘણી ખમ્માનો અવાજ સંભળાયો. મહારાજને નમન કરવાને સર્વ મંડળ ઉભુ થઈ ગયું. અંગારસિંહે સભાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો કે તરત સર્વ દરબારી મંડળે નીચા નમીને નમન કર્યું અને જયગર્જનાથી ગગન ગળતી મૂક્યું. અંગારસિંહે સભા વચ્ચે સ્થાપિત કરેલા ઉચ્ચ સિંહાસન પર સ્થાન લીધું એટલે સભામાં શાન્તિ પથરાઈ ગઈ.

અતે તે છવાએલી શાન્તિનો ભંગ કરી અંગારસિંહે પાસે બેઠેલા દિવાન વિષયરાજને પૂછ્યું:—“ કાં દિવાનજી ! રાજ્યના કેવા સમાચાર છે ? પ્રજાને પૂરતો ઇન્સાફ મળે છેને ? ”

વિષયરાજ:—તામવર મહારાજ ! ન્યાં આપના જેવા રાજરાજેન્દ્ર ચક્રચૂડામણી પૃથ્વીપતિ વિરાજમાન છે અને હમારા જેવા કાર્યદક્ષ દિવાન અને પહાડસિંહ કરપીણસિંહ અને બાનુમલ્લ જેવા વીર ચોદાઓ વસે છે ત્યાં પછી સમાચાર સારા હોય એમાં શું નવાઈ ! આપણા

વક્ષાદાર સરદારો અને અમલદારો પોતપોતાની ફરજો એવી તો સફાઈથી બજાવે છે કે પ્રજાની દાદ ફરિયાદ મહારાજાશ્રીના કાન સુધી આવવા પામતીજ નથી. ત્યાં સુધી અમારા તરફથી પ્રજાને સંપૂર્ણ સંતોષ મળે છે ત્યાં સુધી તે લોકોને આપ નામદારની પાસે આવવાની શું જરૂર હોય ?

અંગારસિંહ:-“ પણ પેલો અદેખો ઝવેરીલાલ કે જેને તમે કેદમાં નાંખ્યો છે તે શાના બરાડા પાડી રહ્યો છે ?

વિષયરાજ:-અનદાતા ! તેની વાતમાં માલ જેવું કાંઈજ નથી. થોડા દિવસ ઉપર હુંટારાઓએ તેના ઘર પર ધાડ પાડી હતી અને તેથી તેનું તમામ ધન હુંટાઈ ગયું હતું. તે કારણથી તે ગાંડો થઈ ગયો છે ને “ રાજાએ તથા તેના દિવાને મને હુંડી લીધો એમ ખૂબો માર્યા કરે છે. ” એ કારણથીજ તેને કેદમાં પૂરવાની જરૂર પડી છે. વિશેષમાં આપ નામદારને આ રંક સેવકની વિનંતી છે કે આ રાજ્યના કોઈ પણ અદેખા માણસો આપ નામદારને અમારા વિષે ખરું જોડું સમજાવે અથવા તો બારેબાર આપની પાસે આવી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેની કાંઈ પણ વાત સાંભળ્યા વિના તેને સિપાઈને સ્વાધિન કરી અમારી પાસે રવાના કરી દેવો કે જેથી કોઈ પણ હરામખોર આપણા સરદાર અગર અમલદારની આજ્ઞાનો ભંગ કરવાને ભવિષ્યમાં તૈયાર થાય નહિ. હાં નામદાર ! સેવકની વિનંતી ખરી છેને?

અંગારસિંહ:-ખરું છે, મારા બહાલા દિવાન વિષયરાજ ! તારૂં કહેવું અક્ષરે અક્ષર ખરું છે. આજકાલ આપણા અચળગઢમાં એવા હરામખોરો ધણા થઈ ગયા છે. મારા અમલદારો પૂરેપૂરા વક્ષાદાર છે. તેમની એક પણ ફરિયાદ હજી સુધી મારા સાંભળવામાં આવી નથી. મારા સરદારોની નિપુણતા અને કાર્યદક્ષતાથીજ હું શાન્તિથી આનંદમાં દિવસ નિર્ગમન કરી શકું છું. મારા વિશ્વાસુઓ ! તમને શાહ-બાંશ છે.

વિષયરાજ:-મહારાજ ! જેવા અમે ધન્યવાદને પાત્ર છીએ એવા રાજ્યભક્ત પણ છીએ. અમારો રાજ્ય અમારો પ્રભુ છે. તેની ઇચ્છા-

આને પાર પાડવા અમે તૈયાર છીએ.

અંગારસિંહ:-આશ્વા દિવાન ! તમે જાણો છોને કે હું સૂતા, એસતા, ખાતા, પીતાં તેજ મનમોહક મુંદરીને મારી નજર સમિપ ઉમેલી જોઉં છું. તે સ્વર્ગની રંભા વિના હવે મારાથી રહેવાતું નથી. હા, રત્નગદની રંભા અને સુમને મને દિવાનો કર્યો છે. તેમાં રંભા તો રંભાજ છે.

“ રંભા રઠીયાળી નેત્રે ન્યાળી, એ કિશોરી છે રૂપાળી;
રંભા સમી સમા નિહાળી ચાંદ્યું ચિત્ત જોઈ આંખજ કાળી.
રૂપે રંભા શુભે રંભા, કર્યો દિવાનો તાહરો;
કંઈ કૃપા અલખેલી, જીવ જન્મે માહરો. ”

“ આવો રંભામુંદરી ! મારી પાસે આવો અને આ વિયોગા-
મિથી બળતા આશકને આલિંગન આપી શિતળ કરો. ” કહી ઉન્મત્ત
અંગારસિંહ ગાંડાની માફક સિંહાસન પરથી ઉભો થયો અને હાથ
પહોળા કરી આમતેમ જોવા લાગ્યો.

રાજની આ સ્થિતિ જાણ દિવાન વિષયરાજ ઉભો થયો અને
નમ્ર વચ્ચે કહેવા લાગ્યો:-“ બાપુ ધીરજ ધરો, આ રાજદરબાર છે.
હમણાં પેલો વિક્રમાજીત આવશે તો શુંને શું કહેશે ! માટે શાન્ત
થઈ આસને બેસો. સેવક તેને માટે બનતો પ્રયાસ કરશે અને સમય
આવે રંભા તથા સુમનમુંદરીને આપના ચરણમાં હાજર કરશે. ”
કહી દિવાને રાજને સમજાવી તેના આસન પર બેસાડ્યો.

આસન પર બેસી પુનઃ અંગારસિંહ બોલ્યો:-“ મારા નેક
દિવાન ! હું તમારા કહેવાથી ધિરજ ધરું છું, અને તેના આનંદમાં
સર્વને છાંટે પાણી ઉડાવવાની રમ્મ આપું છું. ગસ હવે ઉડાવો દારૂની
બહાર અને જલદી બેલાવો કાંઈ ગાનારી દિલદાર. રંગીલા દારૂ જોડે
ગાનારી પણ દારૂડીયણ અને રંગીલીજ જેમએ જાઓ જલદી આનં-
દની તૈયારી કરો. ”

રાજની આજ્ઞા મળતાંજ ખુશામતીઆ સરદારે મેડાદોડી કરવા
લાગ્યા. સર્વ મંડળમાં દારૂનો થથેચ્છ ઉપયોગ થવા લાગ્યો. સીસા

પર સીસા ખાલી થવા લાગ્યા. થોડી વારમાં તો સર્વ જાણી નીશામાં ચક્રચૂર થઈ ડોલવા લાગ્યા. રાજ્યએ અને દિવાને તો હદબ વાળી નાંખી. તેઓએ આસન પર ઉભા થઈ મદિરા કેવી ઉત્તમ વસ્તુ છે તેનું લંબાણુ ભાષણુ કર્યું. ભાષણુ પુરું થતાં તેમણે ગાયન ગાનાર નાયકાને દરબારમાં બોલાવી મંગાવી અને તેને મદિરાનો પ્રસાદ સ્વહસ્તે આપતાં અંગારસિંહે ગાવાનું સૂચવ્યું. રાજ્યએ આપેલો પ્યાલો નાયકા ગટગટાવી ગઈ અને સાથે આવેલા સાજવાળા સેવકાને તેણે નરધાં અને સારંગી તૈયાર કરવા કહ્યું. નાયકા સારંગીની સાથે પોતાનો સૂર મેળવવા લાગી. તેનો કાયલ જોવો સૂર સાંભળી દારૂડીયા સરદારોએ વાહ વાહ શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરી દરબારી હાલ ગમ્મવી મૂક્યો. નરધાં અને સારંગી સાથે સૂર મળતાં નિશામાં તૈયાર થએલી નાયકાએ પોતાના કોમળ કંઠમાંથી મોહક ગાન ગાતું શરૂ કર્યું.

દારૂ પ્યાલો અમૃત સમો, સીસો સ્વર્ગનું દ્વાર;
જે જન નિંદે મદને, તે નદે જનનાર.

+ + + +

દિવાનો દારૂ દુનિયામાં, નહિ આનંદ ખીજે કંઈછે;
રંગે રંગ રંગ વ્યાપે છે, હૃદયના વ્યાધી કાપે છે-દારૂ.

મધુરો મદનો પ્યાલો, મગજમાં ધુન લાવે છે;
પીયોને પ્રેમથી પ્યારા, રંગે રંગ રંગ વ્યાપે છે-દારૂ.

લહેજત તો લાલને એમાં, નહિ મળશે ખીજ કંઈમાં
પીતાં તો પ્રેમ ઉપજે છે, પછડતાં પૃથ્વીએ સુખ છે-દારૂ.

ગાનની સમાપ્તિ સાથેજ દારૂડીયું મંડળ વાહ વાહનો ઉચ્ચાર કરી દારૂની પ્રશંસા કરવા લાગ્યું. નિશાના તોરમાં અંગારસિંહ આસન પરથી ઉતરી નાયકાની પાસે દોડી આવ્યો અને તેને કંઈ હાથ નાંખી કહેવા લાગ્યો:-“ મારી મધુરી ! તહે આજે દારૂના ગાનથી મને ખૂબ ખુશી કર્યો છે. એ ગાયન મુજબ તું તારા કોમળ હાથે તેનો એક પ્યાલો ભરીને મને પા. ” રાજની આજ્ઞાને માન આપી ચતુર નાયકાએ દારૂનો પ્યાલો સ્વહસ્તેજ રાજને પાથો અને રાજ્યએ તેને

પાયો. પછી નાયકનો હાથ ઝાલી તે કહેવા લાગ્યો:—“ મારા સભા-
સદો ! દારૂ કેવી રંગીલી ચીજ છે તેની હવે તમને તમામને ખબર
પડીજ હશે. જગતનાં દુઃખ વીસરાવવા શ્રીભગવાને એકલો એતેજ
ઉત્પન્ન કર્યો છે. દારૂની ખાલી અને સાથે રંગીલી નારી હોય તો
સ્વર્ગ સુખ તે શું હિસાબમાં ગણાય ? જુઓ ! જુઓ ! આ નાયક
તે મારી રાધા અને હું તેનો કનૈયો કાન. વાહ, કેવી જોડી શોભે છે !

“ મહારાજ અંગારસિંહ ખરેખરા રંગીલાજ જણાય છે. ખૂબ-
સુરત અપ્સરાના ગળામાં હાથ નાંખવાથી કનૈયા કાન જેવા દેખાય
છે. વાહ, શું સુંદર જોડું ! ” દારૂડીયા મંડળે વખાણ કર્યો.

અંગારસિંહ પોતાનાં વખાણ સાંભળી ખુશ થઈ ગયો, અને
નીશાના આવેશમાં પોતાના દરજ્જાને વિસારી એક હસકી નાયકાને
બેટવા તૈયાર થઈ ગયો. દરખારીઓ વાહજી વાહ કહી તેને કુશાવવા
લાગ્યા. વિચિત્ર આળા કરતા વ્યસની રાજાએ નાયકાની સામે જોઈ
કહ્યું:—“ દિલદાર ! આ આનંદમાં થવા દે એક ખીજું ગાન કે જે
સાંભળી હું તને આપું મોટું ઇનામ. ” કહી અંગારસિંહ ત્યાં બેઠો.

નાયકાએ સર્વ સભાનું નિરીક્ષણ કરી ગાન ગાવું શરૂ કર્યું.
દરખારીઓ એકાગ્ર ચિત્તે તેના કામળ કંઠમાંથી નીકળતા મધુરા
ગાનનું અમૃત પાન કરવા લાગ્યા. કારસ્થાની નાયકાએ સમયને અનુ-
સરતું ગાન ચલાવ્યું.

“ શંખ શિરોમણી છેલછખીલા, જીવતા રહો ઝાઝા:
મદિરામાં મરાશુલ બનેલા, મનના મહારાજ.
બની હરાયા—માલ પરાયા—પચાવતા ભતા:
ખમા ખમા કહી ગુણીકાનાં એઠાં જુઠાં ખાતા:—શંખ.
હણુપ પછી છે શાની, ભેટો અર્પે મનમાની:
માની અને દિલબની, નાજુક નખરે લલચાતા:—શંખ.
પ્રાણુ ઓવારી નાંખી, વેસ્થા વચને વેચાતા:
પાંખણને પલકારે. પાણી—પાણી થઈ ભતા;
ખાય ખાસડાં પણ નાદાનો કંઈ ના શરમાતા:—શંખ. ”
સ્વ. કવિ કાસરવાળા.

ગાન પૂરું કરી નાયકાએ અંગારસિંહને નીચી નમી નમન કર્યું. આ વખતે અંગારસિંહ આનંદને બદલે ગમગીન બની ગયો હતો. તેના મ્હેરા પર કોથની નીશાનીઓ સ્પષ્ટ જણાતી હતી. દારૂથી લાલ થયેલી આંખોમાંથી આંસના તણખા જાણે ઝરતા હોય એમ જણાતું હતું. તરત દિવાન વિષયરાજે તેમના સામે જોયું. નાયકાએ નમન કર્યું. તેને કંઈ આપવાને બદલે અંગારસિંહ બરાડ પાડી ઉઠ્યો:-
 “ અરે આ કમળતને અહિંથી દૂર કરો. તેણે આજે મારું હડહડતું અપમાન કર્યું છે. તેને મારો-તેનાં વસ્ત્ર છુટી લ્યો અને તેને આખ નગરમાં અવળે ગધેડે ખેસાડી ફેરવ્યા પછી બહાર કાઢી મૂકો. ”

રાજાની બચંકર આજા સાંભળી સર્વ જણા સ્તબ્ધ બની ગયા. બે આર સિપાહીઓ રાજાના હુકમને માન આપી નાયકાને પકડવાને ધસ્યા. એટલે તરતજ દિવાન વિષયરાજે રાજાની પાસે આવી કહ્યું:-
 “ મહારાજ ! તેનો શું ગુન્હો થયો છે ? ”

“ અરે દિવાનજી ! દારૂના ધેનમાં ઉધોછો કે શું ? આ કમળત રંડીએ આપણને નિશામાં ચકચૂર ધારી ગાયનમાં શંખ (અક્ષલના એથમીર) બનાવ્યા છે. શું આ જોણું અપમાન કહેવાય ! બસ લઇ જાઓ એને. ” અંગારસિંહે ક્રોધથી કહ્યું.

રાજાનું કહેતું સાંભળી ચતુર નાયકા ઉભી થઇ અને આવેલું કક્કંદ દૂર કરવાને રાજાના પગમાં પડી બોલી:- “ અનદાતા ! મ્હેં આપનું લગાર પણ અપમાન કર્યું નથી. ”

“ ઓહ ! રંડા ! શું ત્હેં અમને શંખ કહી અમારું અપમાન નથી કર્યું ? ” પુનઃ અંગારસિંહ ગર્જી ઉઠ્યો.

“ નહિ નામદાર ! શંખ શબ્દ મ્હેં આપના શ્રેયમાજ વાપર્યો છે. ” નાયકાએ કહ્યું.

“ ત્યારે તેનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કર એટલે સમજ પડે ” દિવાને કહ્યું.

“ મહારાજ અને સરદારો ! મારા બોલવાથી આપને જોડું લાગ્યું હોય તો ક્ષમા કરજો. આ દાસીએ શંખ શબ્દ વાપરીને સ્વ-

જાને વખાણ્યા છે. શ્રીકૃષ્ણભગવાનના કર કમળમાં સ્મરણ કરી રહેલા પંચજન્ય શંખની પદવીથી મહેં મહારાજને વિભુષિત કર્યા છે. કૌરવ પાંડવના યુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણના શંખથી શત્રુઓનાં ગાત્ર ગળી ગયાં હતાં, એવાજ શંખરૂપી ભયંકર નાદવાળા મહારાજ અંગારસિંહથી સર્વ શત્રુઓએ કાંપળે. મહેં તેજ કારણથી મહારાજને તે શંખની અને બાકીનાને દરીયાના શંખની ઉપમા આપી હતી. નામદાર ! આપજ વિચાર કરી જુઓ કે લોકો શંખની પુળ શા કારણથી કરે છે. ” આટલું કહી તે નિપૂણ નાયક શાન્ત ઉભી રહી.

તેનું બોલવું સાંભળી અંગારસિંહે દિવાનને પુછ્યું—“ કાં દિવાનજી ! આ ખરું કહે છે ? ”

“ હા, બાપુ ! તેનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર ખરું છે. તેણે આપણી ગણના વીર પુરૂષોમાંજ કરી છે. ” દિવાને ખુદ્દાસો કર્યો.

“ ત્યારે તો હું તેની ઉપર નકામે ગુસ્સે થઈ ગયો. હશે કાવ એનો ગુસ્સો શાન્ત કરું. ” કહી અંગારસિંહે ઉભા થઈ તેને પોતાના હાથે એક બીજો દારૂનો પ્યાલો પીવરાવ્યો, કંઠમાંથી મોતીની અમુલ્ય માળા કાઢી તેના કંઠમાં પહેરાવી અને તેને હૃદયદાન દઈ કહેવા લાગ્યો:—“ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે ગુણકા ગુણવાળી હોય છે. તે વાક્ય તહેં આજે સત્ય કરી બતાવ્યું છે. મારા સરદારો તારા કહેવાનો અર્થ સમજી શક્યા નહોતા પણ હુંતો તારા શંખ શબ્દનો બાવાર્થ પૂરેપૂરે સમજી ગયો હતો. મહેં જે ક્રોધ કર્યો તે ફક્ત તારો પરિક્ષા કરવા માટેજ. મારી પ્યારી ! તું ગુસ્સે થઈશ નહી. ચાલ તહેં અમને વીર પુરૂષોની ગણનામાં ગણ્યા તેથી હું તને આજથી મારી પટરાણી બનાવુંછું અને આ પહેજ અચળચઢના સિંહાસનપર તને લઈ વિરાજમાન ચાઉંછું. કાં ખરુંને દિવાનજી. ”

“ હા, નામદાર ! આપનું કહેવું અને કરવું અક્ષરે અક્ષર બાજબી છે. ” દારૂડીયા દિવાન વિષયરાજે જવાબ આપ્યો.

“ ચાલ પ્યારી ! તું મમ્મત સિંહાસન પર ચઢ. ” કહી મૂર્ખ રાજા તેને ગળે હાથ નાખી સિંહાસન સમીપ ચાલ્યો. પવિત્ર તખ્તને

અપવિત્ર કરવાની તૈયારી થઇ. ફક્ત એક પળનીજ વાર હતી. જેવી તે નાયકા સિંહાસનના પ્રથમ પગથીએ પગ મૂકવા જાય છે કે તરત પાછળથી ભયંકર અને કાનને ફાડી નાખે એવો અવાજ થયો:- “સશુર, પવિત્ર તપ્તને અપવિત્ર કરવા હવ્વનાર મૂર્ખા રાજા ! સશુર !” આમ બોલતો પ્રચંડકાય વીર વિક્રમાજીત ત્યાં ફાડી આવી સલાની વચ્ચે ઉભો રહ્યો.

રંગમાં ભંગ.

દ્રેશ સદા દિલમાં ધરે, સત્ય ધર્મ ત્યજય;
રહે સદા નીચ સંગમાં, તેહું બુદ્ધ થાય.

* * * *

ચાહો જેહું અન્યહું, તેહું પોતાનું થાય;
માનો નહીં તો કરી જીજ્ઞાસો, જીતી તુર્ત જણાય.

વિક્રમાજીતને ઓચિંતો આવેલો જોઇ સર્વ ધોળા મૂણી જેવા બની ગયા. ચતુર નાયકા સમય વિચારી તેના સામંતો સાથે છ પાંચ ગણી ગઇ. દિવાન વિષયરાજ આબો બની નીચું જોઇ ઉભો રહ્યો. વીર વિક્રમાજીત નિડર થઇ રાજાની સામે એકી નજરે જોઇ રહ્યો. તેની કારમી આંખ જોઇ રાજા અંગારસિંહના હૃદયમાં ભય ઉત્પન્ન થયો. તેણે ધીમે રહીને પુછ્યું:-“પ્રધાનજી આજે એકાએક આ રંગમંડપમાં આવવાનું શું પ્રયોજન છે ?”

“આપની સાથે મારે એક અગત્યનું કામ હોવાથી આજે અચળગદનો સૌભાગ્ય સૂર્ય ખાસ અસ્ત થાય તે પહેલાં મ્હારે આપની પાસે આવવાની જરૂર પડી છે.” વિક્રમાજીતે કહ્યું.

“બરોબર છે, દહાડાનું કામ દહાડેજ થવું જોઇએ. રાત પડે રાજ્યનું કંઇ પણ કામ નહિ કરવું એવો આપણો કાયદો છે. માટે તમે અત્યારે અહિં આવ્યા તે ધણુંજ સાચું કહ્યું.” અંગારસિંહે વિક્રમાજીતના બોલવાનો ભાવાર્થ નહિ સમજતાં કહ્યું.

મહારાજ તથા વિક્રમાજીત બંનેને વાતે વળગેલા જોઈ વિષય-
રાજ કિવાને મદિરાના સીસા તથા ખ્યાલી વગેરે ત્યાંથી આર્થા પાછાં
કરી નાંખી દરબાર સ્વચ્છ બનાવી દીધો. વિક્રમાજીત આડી નજરે
સર્વના મુખનું અવલોકન કરતો હતો. આ અસ્સ્લામાં દારરક્ષકે
આવીને જણાવ્યું કે:—“ મહારાજ બહાર ચંદ્રકેતુ રાજનો સરદાર
આવેલ છે ને તે આપ નામદારને મળવા રાજ માગે છે. ”

“ શું ચંદ્રકેતુ રાજનો સરદાર આવ્યો છે ! ? ” અંગારસિંહે
શંકાશીલ થઈને પૂછ્યું.

“ હા મહારાજ ! તે હાલને હાલ આપને મળવા માગે છે. ”
દારરક્ષકે જણાવ્યું.

“ વાઈ જા, તેને અંદર ખોલાવી લાવ. ” રાજાએ આજ્ઞા આપી.

દાર રક્ષક ચાલ્યો ગયો અને વિક્રમાજીત ગંભીર મુદ્દે ઉભો
રહ્યો. નીશાથી ડાલતો અંગારસિંહ વિચારવા લાગ્યો કે:—“ આજે
રત્નગઢનો સરદાર અહિં એકાએક કેમ આવ્યો હશે ? મને કંઈક
નવા જુના થશે એમ સમજાય છે. શું રંભાએ ચંદ્રકેતુ રાજને સવ
વાત કહી સંભળાવી હશે ? અરે મને ભાગ્યયક કેમ ફરતું જણાય છે
અને ભય ઉત્પન્ન કેમ થાય છે ? ” આમ વિચારતા રાજાએ પાસે
ઉભેલા વિક્રમાજીત સામ જોઈને પૂછ્યું:—“ કાં પ્રધાનજી ! શું વિચાર કરો
છો ? રત્નગઢથી આવેલા સરદાર વિષે શું ધારો છો ! ? ”

“ મહારાજ ! મનેતો લાગે છે કે મહારાજ ચંદ્રકેતુનો વિચાર
આપની ખ્યાતિ સાંભળી આપની સાથે રંભામુંદરીનો વિવાહ કરવાનો
હશે ! ” વિક્રમાજીતે વ્યંગાર્થમાં કહ્યું.

એવામાં દારરક્ષક તે સરદારને ખોલાવી લાવી ત્યાં હાજર
થયો. રત્નગઢના સરદારે મહારાજ અંગારસિંહને નમન કર્યું. નમન
પ્રતિકાર હસતે વદને વાળી, રાજાએ પૂછ્યું:—“ સરદાર ! શું સમાચાર
છે ! ? મહારાજ ચંદ્રકેતુ આનંદમાં છે ને ! ? ”

“ જી, મારા મહારાજ આનંદમાં છે. સમાચારમાં તમે ચલા-
વેલી ઉદ્ધતાઈનો જવાબ લેવા તેઓશ્રીએ મને આપની તરફ મોકલેલ

છે અને તેજ કારણથી માંડે આપની પામે આગમન થયું છે. ” સરદારે જણાવ્યું.

“ મહેં શું ઉદ્ધતાર્થ ચલાવી છે જેથી તારો રાજા મારી પાસેથી જવાખ માગે છે ? ” અંગારસિંહે ક્રોધથી કહ્યું.

“ તે તમારા હૃદયને પૂછી જુઓ. રત્નગટની રાજકન્યાના શીયળ પર આપે હુમલો કરવાની તૈયારી કરેલી તે વાત તમારું આખું નગર જાણે છે છતાં આપ જુદું બોલી આવી પડનાર વિપત્તિમાં શા માટે વધારો કરી રહ્યા છો ? ” સરદારે હિંમતથી જવાખ આપ્યો.

“ અરે મૂર્ખના સરદાર ! બોલતાં વિચાર કરતો નથી ? આ અંગારસિંહ મહારાજાની સમક્ષ બોલતાં તું કાંઈ ભય પામતો નથી ? જા, તારા રાજાને કહેજે કે આ અંગારસિંહે તમારી કુંવરી તરફ કંઈ પણ અધિકૃત વર્તણૂક ચલાવી નથી. વૃથા બહેમે ભરાઈ શા માટે વૈરની વૃદ્ધિ કરો છો ? રંભાસુંદરીના સંબંધમાં તમારો સાચો પૂરાવો શું છે કે જેથી એક બળવાન અને મોટા રાજાની પર બોટું આજ ચલાવી અપમાન કરો છો ? ” અંગારસિંહે કહ્યું.

“ ઓ અંગારસિંહ ! હું આપને બરાબર જોજાવું છું. મારા મહારાજા દેવ છે ને તમે દૈત્ય છો. તહમે રંભાકુમારી પર જીલમ ગુજર્યો છે તેની સાક્ષી સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી વગેરે દેવ પણ આપનાં તૈયાર છે. સત્ય હકીકત જણાવવાની આપની મરજી ના હોય તો રણભૂમિમાં રાજાવા તત્પર થઈ જાઓ. ” સરદારે ગુસ્સાથી કહ્યું.

અંગારસિંહ:-“ ઓ ઉદ્ધત ગુલામ ! બંધ કર તારી જીભાન ! શું તું અંગારસિંહના બાહુથી અભય્યો છે ? જા, જા, આ અંગારસિંહ તારા નમાલા રાજાથી લગાર પણ ડરતો નથી. રંભાસુંદરીને ઊપાડી જનાર હુંજ હતો. હજી પણ તેને મારી રાણી બનાવવાની ઇચ્છા રાખું છું. મૂર્ખ સરદાર ! જાણતો નથી કે આ બળવાન રાજાએ એવી નવીન રાજકન્યાઓની સાથે રંચ રાચ ઉડાવવાનો પરવાનો પરમાત્માના દરબારથી મેળવ્યો છે ? જા, તારા રાજાને કહેજે કે જો તમારે મુખે રાજ કરવું હોય તો રંભાસુંદરીને મારી સાથે

પરણુવે, નહિ તો પછી જેવી તેમની મરજી. ”

સરદાર:—અસ, હવે થાય છે ! જીભ વધારે લાંબાય છે !

અંગારસિંહ:—અસ મારો એજ ઠરાવ છે.

સરદાર:—એવા કલાંકી ઠરાવથીજ આ અચળગઢની ઉપર લાયકર અધિકાર જવાતો જાય છે; અપ્પર યોગીનીએ તમારા લોહીનું પાન કરવા આકાશમાં લમતી પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. સત્તાના મદમાં અધ બનેલા રાજા ! યાદ રાખજો કે તમારા ભાવિની કેરી ઉચલપાચલ થાય છે ? આ અચળગઢ વેરાન જંગલ બનશે અને આ રંગરાગના દરબારમાં લોહીની છાજો ઉડશે.

અંગારસિંહ:—“ અસ ચૂપ આ, નહિ તો હમણાંજ તને બાંધીને બંદીખાનામાં મોકલવો પડશે.

સરદાર:—મને બંદીખાનામાં પૂરનાર કોણુ છે ? વીર રજપૂતના એક બાલને પણ ઇજ્જ કરવાને કોણુ શક્તિવાન છે ? મને સ્પર્શ કરવા આવતા તમારા નમાજા સરદારોને ઝેહોતને શરણુ થવું ન પડે તેનો વિચાર કરજો.

અંગારસિંહ:—એમ ! તો હવે જોયા કર કે તારા શું હાલ થાય છે. મારા બહાદુરો ! એકદમ આગળ વધો અને આ હરામખોર સરદારને જંજીરથી જકડો. એવી રાજાએ પોતાના સરદારોને આગ્રા આપી.

સરદાર:—ઓ મૂર્ખ રાજા ! ત્હમે હજી આ વીર રજપૂતનું પાણી નહિ જોયું હોય ! આ તમારા દારૂડીયા સરદારો મને કેદ પકડવાને હિંમત કરી શકનાર નથી. તેઓ રણભૂમિમાં સૌર્ય બતાવી શકનાર નથી. તેમણે રજપૂત ધર્મને તિલાંજલી આપી છે અને તેને બદલે મદિરા અને નાયકાની સેવા સ્વિકારી પોતાની જાત લજ્જવી છે. અરે, જુઓ તો ખરા કે આ કહેવાતા રજપૂતોના મુખ પર લગાર પણ હોય અને તેજ ક્યાં છે. મને પકડવાનું ફરમાન થયું છે ત્યારના તેઓ ધ્રુજે છે. તેમનામાં આ વીરને પકડવાની તાકાત નથી. તેઓને તો અશ્વિજ, મદિરા અને વેશ્યાના વિશ્વાસમાં નિરંતર પડી રહેવા છો જેથી તમારા ભાગ્યનો ઉદય થાય.

અંગારસિંહ:-ખરેખર સરદાર ! હવે તારૂં આવીજ બન્યું છે. “ મરણને મળવા અગાઉ માણસ ધણો પકવાટ કરે છે.” એ પ્રમાણે તને થયું છે. મારા માનીતા સરદારો ! ઉઠો અને આ ઉદ્ધતને એક-દમ પકડો. રાજની આજ્ઞા સાંભળી નીશામાં ચકચૂર થએલા સરદારો લથડીયાં ખાતા ઉભા થયા અને તે સરદારની તરફ જવા લાગ્યા. રત્નગઢના વીર સરદારે તેમની આ સ્થિતિ જોઈ મ્હોટેથી ગર્જના કરી અને તેમને પોતાની તરફ આગળ વધતા અટકાવ્યા. આવી મોટી ગર્જના સાંભળી દારૂડીયા સરદારો ભય પામી કંપવા લાગ્યા અને ત્યાં ને ત્યાં નીચે ખેસી ગયા.

તરતજ રત્નગઢના સરદારે તેમની પાસે જઈ કહ્યું:-“ના ડરશો, મારાથી ભય ના પામશો. તમારે જે રાજની આજ્ઞા માની મને બંદીવાન બનાવવો હોય તો પ્રથમ તમારા બેરી છોકરાને મળી પછીથી આવો કારણ કે વનરાજને પિંજરમાં પુરવો રહેલ નથી.”

“ બસ, બંધ કર તારો લવારો અને ઉઠાવ લેથીઆર ? ” દિવાન વિષયરાજે આસન પરથી ઉભા થઈ ગર્જના કરી.

“ એમ ! તો ચાલ, તુંજ પ્રથમ આ સમશેરનો શીકાર બની જા. ” કહી કાળરૂપ સરદારે આનમાંથી સમશેર ખેંચી.

દિવાન વિષયરાજને મદદ કરવા કરપીણસિંહ, ભાનુમલ વગેરે સરદારો તલવાર ખેંચી ઉભા થયા. અંગારસિંહે ભયંકર અવાજે ગર્જના કરી પોતાના બીજા સરદારો અને સિપાહીઓને તે સરદારને મારી નાંખવાની આજ્ઞા આપી. સધળાઓએ એક સામટા મળી રત્નગઢના સરદારને ઘેરી લીધો. તે વીર સરદારે આ વખતે રૌદ્ર રૂપ ધારણ કર્યું અને પોતાના પર ધસી આવેલા માણસોને ચારે તરફ સમશેર ફેરવી પાછા હઠાવવા લાગ્યો. દરબારના રંગ મંડપમાં બારે રમખાણ મચી રહ્યું. એક કલાકમાં તો તે વીર સરદારે અચળગઢના આઠેક સરદારોને મ્હોતના પંજામાં સપડાવી જમીન પર સુવાડ્યા. રંગમંડપ લોહીથી રંગાઈ ગયો. પોતાના માણસોને મરણને કારણે થઈ પડેલા જોઈ અંગારસિંહના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે પોતે તત્કાળ તર-

વિક્રમાજીતે રાગની મામે દોડી ગયાવી હાથ લાગ્યા કરી કહ્યું:-
 " સમુર મહારાજા આહસ થાય છે. ' પાનું ૬૭ મું.

વાર ખેંચી સિંહાસન પરથી છલાંગ મારી રૌદ્ર ગર્જના કરી. રાજાને યુદ્ધ કરવાને તૈયાર થયેલા જોષ અત્યાર સુધી શાન્ત ઉભા રહેલા વિક્રમાજીતે રાજા પાસે દોડી આવી હાથ લાંબો કરી કહ્યું:—“ સમુદ્ર મહારાજા સાહસ થાય છે. મહાન રાજાએ એક સરદારની સાથે યુદ્ધ કરવું તે તેની કીર્તિને કલંક રૂપ છે. આપ શાન્ત થઈ સિંહાસન પર બિરાજમાન થાઓ. હું હમણાં જ આ ઉશ્કેરાએલા સરદારને શાન્ત કરું છું. ”

વિક્રમાજીતનાં વાક્યથી અંગારસિંહના ક્રોધમાં વધારો થયો. તેણે તિરસ્કારથી તેના સામે જોષ કહ્યું:—“ નિમકહરામ ! બોલતો બંધ થા. તારાં કપટી કારસ્થાન હું જાણી ગયો છું. તું મહારાથી બેવફા થયો છે અને ત્હેજ આ સરદારને અહિં બોલાવ્યો છે. દગાખાન ! હું તને આજ્ઞા કરું છું કે તું અહિંથી ચાલ્યો જ. રત્નગઢનો સરદાર મારા ક્રોધમાંથી બચી જીવતો તેના નગરમાં જવાનો નથી. ”

“ ખરેખર જ્યારે ખરાબ થવાનું હોય છે ત્યારે અગાઉથી જ શુદ્ધિ કરે છે. આ અચળગઢના નાશનો ગગનભેદી ડંકો આજે મારા કાને વાગતો સંભળાય છે. આ અચળગઢમાં ઉગેલા સૂર્યદેવ પણ કોપાયમાન થઈ લાલચોળ નેત્રે જણાવે છે કે, હે હઠીલા રાજા શા માટે નીચ આચરણ આચરી મોટા બળવાન રાજાની સાથે વૈર બાંધી નગરનો નાશ કરાવે છે ? ” તમે...વિક્રમાજીત આગળ બોલે એ પહેલાં જ દરબારના મુખ્ય દરવાજામાંથી આવજા આવ્યો.

“ અચળગઢનો નાશ કરાવનાર કોણ છે ? આ પવિત્ર ભૂમિમાં એવો કોણ કમલાખ્ય પ્રેત ઉત્પન્ન થયો છે ? ” આમ બોલતો રણજીત ત્યાં આવીને ઉભો રહ્યો. તેનાં નેત્રો લાલચોળ થઈ ગયાં હતાં. પિતાના તરફ શિક્ષકારની નજર ફેંકી તેણે આસપાસ જોયું. નિર્જીવ થઈ પડેલાં મુડદાં અને ભયંકર રક્તપ્રવાહ ઉપર નજર પડતાં તે મ્હોટે અવાજે બોલી ઉઠ્યો:—“ આ પવિત્ર દરબારમાં આજે આ શો ગળ્ળ ગુળ્યો છે ? આ મુડદાં શું સખબથી લોહીમાં રંગાયા છે ? અરે કોઈ જણાવો કે આજે દરબારમાં આ શો રંગ જામ્યો છે ? ”

“રણુજીત ! દરબારમાંથી તું મહેલમાં ચાલ્યો જા. આ તો રાજખટપટ છે. તે જાણવાની તારે હજી થણી વાર છે.” અંગારસિંહે જણાવ્યું.

રણુજીત:-પિતાજી ! શું મને આ વાત જણાવવાથી કંઈ ગેરલાલ થનાર છે ?

અંગારસિંહ:-આ ઉમેશ રત્નગઢના સરદારનુંજ આ કારરથાન છે. આ નિમકહરામ વિક્રમાજીત તેને મળેલો છે. તે અચળગઢના રાજ્યને ઠેકાણે રાજ બનાવવાની ઇચ્છા રાખે છે. આ સરદારની તક-રારમાં દરબાર લોહીથી રંગાયો છે. તેના ગુન્હેગાર એ બંને જણા છે; માટે તેમને તું એકદમ મારી નાંખ કે કતો બંદીખાનામાં પૂરી દે. હું તેમનું કાળુ મુખ વધારે વાર જોઈ શકતો નથી.

રણુજીત:-આમાં મને કંઈક બેદ હોય એમ સમજાય છે. પિતાજી ! સલ હકીકત જણાવો કે તકરારનું મૂળ કારણ શું છે ? વીર વિક્રમાજીત પ્રાણનો નાશ થાય તો પણ કદાપિ બેવફા નહિજ થાય.

અંગારસિંહ:-પુત્ર રણુજીત ! રત્નગઢના અભિમાની રાજાએ મારી ઉપર ખોદું ત્હોમત મૂક્યું છે. તેની પુત્રીનું મ્હેં હરણુ કર્યું અને તેની ઉપર નીચ હુમલો કર્યો એવું બાનું કાઢી તેણે તેનો દુષ્ટ ડોળો આપણા રાજ તરફ ફેરવ્યો છે.

રણુજીત:-તે લલેને ગમે એમ કહે તેની આપણને ક્યાં દરકાર છે. આપણે સલાહ શાન્તિને ચાહનારા છીએ. પિતાજી ! આપ તે અભિમાની રાજાને જણાવો કે તમારી પુત્રીના સંબંધમાં હું કાંઈ જાણતો નથી. તેમજ તમારી પુત્રીને હું મારી પોતાની પુત્રી પ્રમાણેજ સમજું છું. યસ આટલોજ જવાબ આ સમયે તેમને લખી મોકલો; તેમ છતાં જો તે નહિ માને તો આ રણુબેલા રણુજીતસિંહની તલવાર તેનો સત્કાર કરવાને તૈયાર છે.

અંગારસિંહ:-રણુજીત ! આ કામમાં તારી સલાહની જરૂર નથી. તું હજી બાળક છે. રાજખટપટનાં કામ થણાં મેદી અને લખકર હોય છે. અચળગઢનો પ્રત્નપી રાજા એવા ગુમાની રાજાને નમ્રતાભરેલા

શબ્દો લખી પોતાની કૃતિને કદાપિ ઝાંખ લગાડશે નહિ. તે અભિ-
માનીને તો ગમે તે પ્રકારે મારી સમશેરનો સપાટો બતાવવોજ પડશે.

રણુજીત:-પિતાજી ! તમે મને અસત્ય સમજાવો છો અને પવિત્ર
વિક્રમાજીત પર ખોટું ત્રહામત મૂકો છો. તમારા દરબારના અત્યાચારની
મને સંપૂર્ણ માહિતી છે. તમે અને તમારા પાપી સરદાર પહાડસિંહે
રંભાસુંદરીનું હરણ કર્યું હતું અને તેને એકાન્તવાસમાં લઈ જઈ તમારી
પિશાચવૃત્તિને વૃદ્ધ કરવાને તેના ઉપર તમે જુદામ ગુજર્યો હતો તે
વાત ખાસ હું જાણું છું. તમે નિર્દોષ કરવાને અત્યારે મને ખોટું
સમજાવો છો. આ તમારું હડહડતું જુઠાણું પવિત્ર ન્યાયાસને કાળું
કલંક લગાડે છે. તમારા જેવા મહારાજાએ નીચ વૃત્તિને તાબે થઈ
શ્વાનનાં આચરણુ આચરવાં યોગ્ય છે કે ? પિતા ! સમજો. હજી
સમય છે. વૃદ્ધાવસ્થા વૃથા ના ગુમાવો. ધોળામાં ધુળ ન નાખો. તમારે
પ્રભુ ભજવાનો આ અમૂલ્ય સમય છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે:-

“ કાયા કંપી જશે ગતિ અટકશે, દંતો પડી સૌ જશે;
આંખે ઝાંખ થશે ન કાન સુણશે, લાળો મુખે આવશે.
બુદ્ધિ મંદ થશે જીવંદા અટકશે, લાકિ ગ્રહિ ચાલશે;
એવું વૃદ્ધત્વ આવતાં, શ્રીપતિની ભક્તિ શી રીતે થશે. ”

માટે સમજો અને આ ખુશામતીઆ નીચ દારૂડીયા સરદારોને દૂર કરી
ધૈર્યભજનનાં વખત વિતાડી માનવ જન્મની સાફલ્યતા કરો.

અંગારસિંહ:-છોકરા ! તું આજે ધણું ખોલી ગયો છે. તારી
અવસ્થા નાની છે. અત્યારે તું મને શીખામણુ આપવાને લાયક નથી.
દુનિયાના ઝંપાટા હજી તહેં અનુભવ્યા નથી. જા મહેલમાં ચાલ્યો જા
અને રમત-ગમત કરી આનંદમાં દિવસો પસાર કર.

રણુજીત:-જ્યારથી અચળગઢના જુદામી રાજાએ પ્રજાને ત્રાસ
આપવો શરૂ કર્યો છે તેમજ પવિત્ર બાળાઓનાં સતિત્વ નષ્ટ કરવાનો
પ્રયત્ન આરંભ્યો છે સારથીજ મહેં મારી રમત-ગમતને દૂર કરી છે
અને તેને બદલે અત્યાચારીઓને શિક્ષા આપવાની મહાન પ્રતિજ્ઞા
લીધી છે. દુષ્ટોનો નાશ કરી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવા આ સમશેરને

ત્યારથીજ હાથમાં પકડી છે. પિતા ! હવે મને અસત્ય સમજવશો નહિ. હું જીકાનો શત્રુ છું—સત્યનો સહાયક છું. મહેં તમારાં અનેક પાપ કર્મ સાંભળ્યાં છે, અને તેનો આ પડેલાં મુડાં એ પ્રત્યક્ષ પૂરાવો છે.

અંગારસિંહ:—છોકરા ! શું બકે જાય છે ? તારા મગજમાં શું ભૂત ભરાયું છે ? તું શાનો પૂરાવો પૂરાવો કરી મરે છે ?

રણજીત:—તે બાબત તમારા હૃદયને પુછી જીઓ. જાણવા છતાં અજાણજાણનો ડોળ ન કરો. જ્યારે એક પવિત્ર રાજા પ્રજાનું રક્ષણ કરવાને બદલે લક્ષણ કરશે અને ખુશામતીઆ સરદારોના સહવાસમાં રહી વ્યસનાધિન થઇ પવિત્ર બાળાઓને સંતાપવા પ્રયત્ન કરશે ત્યારે આ વસુંધરા સમસ્ત જગતને પોતાના ઉદરમાં સમાવી દેશે. ઓ પિતાજી ! જીઓ ! જીઓ ! આમ ઉચે નિહાળો. તમારાં પાપ કર્મોથી આકાશ કેવું ઝાંખુ દેખાય છે અને સૂર્ય ભગવાન કોપાયમાન થઇ ભયંકર શ્રાપ કેવા આપી રહ્યા છે ! આ નિર્મળ જણાતો દિવસ કેવો વિચિત્ર લાસે છે અને તેજ તમારા પાપોનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો આપે છે.

અંગારસિંહ:—ઉદ્ધત છોકરા ! બસ કર, એકદમ બોલતો બંધ થા; મારે તારી શીખામણની જરૂર નથી. હવેથી તું પણ ઝાઝુ બોલીશ તો ભયંકર શિક્ષાને પાત્ર થઇશ સમજ્યો ? પુત્રની ફરજ છે કે તેણે પિતાની આજ્ઞા પાળવી.

રણજીત:—હા, સમજ્યો. આપનું કહેવું પૂરેપૂરું સમજ્યો. પુત્રની ફરજ છે કે પિતાની પવિત્ર આજ્ઞાને વિના વિશ્વંબે આધિન થવું; પણ તમારી આજ્ઞામાં તો હજાહજા ઝેર બેળાએલું છે. પિતાની પશુવૃત્તિને ઉત્તેજન આપી પાપના ભાગીદાર થવાની આજ્ઞાને આ રણજીત ઠોકર મારી દૂર કરે છે. પિતા ! પાપમાં પ્રવર્ત થએલા પિતા ! ખરૂં પુછો તો તમે આ અચળગઢનું રાજ કરવાને હવે લાયકજ નથી. તમે તો જનાનખાનામાં ગોલા-ખવાસની ખુશામતમાં આનંદ ભોગવવાનેજ સૂજાએલા છો; માટે આ ગાદીનો ત્યાગ કરી મદિરા વગેરે વ્યસનોમાં મશગુલ થઇ રાજમહેલમાં પડ્યા રહો.

અંગારસિંહ:—સમજ્યો ! સમજ્યો ! તું પણ આ બેવફા વિક-

માણતની પ્રપંચ જળમાં ફસાએલો છે. અરે મૂખાઓ ! જાઓ, હજી આ દિલમાં દયા છે માટે તમને જીવતા જવા ફર્કું. રાજ સંભાળવાની ફરજ મારી છે તારી નથી; તેમ તું રાજગાદીનો વારસ પણ નથી. મારા રાજનું ગમે એમ થાય એની મને ચિંતા છે. છોકરા ! રાજનો અર્થ સમજે છે ? રાજ એતો સાક્ષાત પ્રભુ છે. તેની જે પળે જે ઇચ્છા થાય તે તત્કાળ પૂરી થવીજ જોઈએ. રાજનો અવતાર ફરી ફરીને આવનાર નથી, માટે જોટલું સુખ ભોગવાય તેટલું ભોગવી લેવું જોઈએ. એમ કરવામાં જો કદાચ રૈયત વચ્ચે આવે તો તેને શામ દામ બેઢથી પાંશરી કરવીજ જોઈએ.

રણજીત:-જસ એથીજ પ્રજામાં ખંડ થશે. પ્રજાના આગેવાનો રત્નગઢના મહારાજને શરણે જશે કે તરત વૈરની આગંધી ધુંધવાઈ રહેલા અગ્નિની પ્રચંડ જ્વાળાઓ નીકળશે; અને એ ભયંકર જ્વાળાઓ અચળગઢને બાળીને બખ્મ કરશે. મહારાજ ચંદ્રકેતુ દુષ્ટોને દંડ દઈ અચળગઢમાં શાન્તિનું રાજ સ્થાપશે અને તમને તથા આ ખુશામતીઆ બેવકુફ સરદારોને કારગૃહમાં પૂરશે.

અંગારસિંહ:-આવવા દે આવવા દે તે રત્નગઢના રજપૂતોને આ અચળગઢમાં આવવા દે. તે હરામખોરોએ હજી મારી સમશેરનો સ્વાદ ચાખ્યો નથી. મારા આ વીર યોદ્ધાઓ તે નામદોને એકે સપાટે રણભૂમીમાંથી નસાડી મૂકશે; કેમ મારા ખ્હાદુરો ! મારી વાત ખરી છે ને ? રાજનું બોલવું સાંભળી તરતજ ત્યાં બેઠેલું મંડળ ગર્જી ઉઠ્યું; “ હા ! બાપુનું બોલવું ખરૂં છે. અમે મહારાજ અંગારસિંહના માટે પ્રાણ આપીશું અને રત્નગઢનાં શિયાળવાને અમારી શરી સમશેરોનો સ્વાદ ચખાડીશું. ”

રણજીત:-જસ બહુ થયું. “ ગાળ્યા મેઘ વરસે નહિ અને ભસંતા કુત્તા કરડે નહિ. ” એ કહેવતને તમે આજે ખરી ડેરવી છે. ઓ નામદો અને દાડ્ડીઆ રજપૂતો ! તમે હજી રત્નગઢના રણધેલા રજપૂતોના બળથી અજાણ છો એટલે આવી રીતે મોટા બરાડા પાડી પોતાના ધરમાં રહી પોતાનું બળ બતાવો છો. તે શરા અને ધર્મીજી

રજપૂતોને જોતાજ તમારાં ગાત્ર સિથીલ થઇ જશે અને લોકોને દેખાડવા માટે પકડેલી તદ્દારી તલવારો તમારા હાથમાંથી તરતજ જમીન પર પડી જશે. ખરેખર ! જેવા રાજા એવાજ સરદાર. રાજા હુઆ હોય તો તેના સરદારો તથા અમલદારો પણ હુઆજ હોય એમાં શું નવાઇ !

“ હોકરા ! તું મારો પુત્ર થઇ મારા દુઃખનની ગરજ સારે છે અને માફે અપમાન કરી તારી ફરજને વિસારે છે. ખરેખર તું દિવસે દિવસે નીતિબ્રષ્ટ થતો જાય છે. ” રાજાએ કહ્યું.

“ આ રણજીત ધર્મ અને નીતિવાનોના દાસ છે. ન્યાય અને નીતિનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે તેને તે પોતાનો કટ્ટો શત્રુ માને છે. પરાપકારી અને પ્રજાના ઉદ્ધારક રાજાને તે દેવ સ્વરૂપ દોસ્ત માને છે. પિતાજી ! તમે દુષ્ટ છો, તેથી આજે રણજીત પિતૃઋણમાંથી મુક્ત થાય છે અને પ્રજાનું રક્ષણ કરવા તેમજ પિતાની બહેર મારી ગએલી જીવિને ઠેકાણે લાવવા તે તૈયાર થાય છે. ” રણજીતે ક્રોધથી જણાવ્યું.

પિતાનું અપમાન કરનાર છોકરા ! હવે જોયા કર કે તારી શું દશા થાય છે. “ સરદારો ! પકડો આ ઉદ્ધત છોકરાને ! ” રાજાએ આજ્ઞા આપી. સરદારો રણજીત તરફ તેને પકડવાને ધસ્યા. રણજીતે તરતજ પોતાની સમશેર આનમાંથી ખેંચી કાઢી કહ્યું :—“ ખખડદાર ! નજીક આવશો તો આ સમશેરના શીકાર થશો. ” આગળ વધતા સરદારો રણજીતની ભયંકર મુખમુદ્રા નિહાળી બહી ગયા અને જડવત્ ઉભા રહ્યા. પુનઃ રણજીતે રાજાને ઉદ્દેશી કહ્યું :—“ ઓ અભિમાનમાં અધ થએલા પિતા ! જો તમે તમારું પોતાનું તેમજ આ અચળગદ્દનું શુભ ઇચ્છતા હો તો માફ માનો અને રત્નગદ્દના મહારાજાને મારા કહેવા પ્રમાણે જવાબ લખો. વૈર વધારવામાં સાર નહિ નિકળે. ”

“ છોકરા ! સારાસારનું જ્ઞાન મને સારી રીતે છે. અચળગદ્દનો બળવાન મહારાજા એક નિર્માલ્ય રાજાને કોઇ કાળે નમ્રતા બરેલો પત્ર લખશે નહિ. હું તેનો મર્વ તેની પ્યારી પુત્રી રંભાને મારી પટરાણી બનાવી શ્રેષ્ઠ સમયમાં ઉતારીશ. ”

“ પિતાજી ! અટકાવો તમારી જીભને અપવિત્ર થતી અટકાવો. શું તમે નથી જાણતા કે રંભાસુંદરી મને આજે છે અને તેના મનથી તે મને વરી ચૂકી છે ? ” રણજીતે જણાવ્યું.

“ તે ભલેને તને વરી ચૂકી હોય પણ હું તેને તો લાગ્યા વિના રહેનાર નથી. મારી ઇચ્છીત વસ્તુ પર તારે તરાપ મારવાનો હક નથી. તું કોઈ બીજીની સાથે પ્રેમ જોડી સુખી થજો. હું પણ તને કોઈ રૂપાળી રંભા જેવી સુંદર સાથે પરણાવી સુખી કરવામાં મદદ કરીશ. બોલ બીજું કંઈ ! ”

“ ખસ, દદ આવીજ રહી. પાપની પરીસિમા આજ પ્રલક્ષ દેખાઈજ ગઈ. પિતાજી ! આજથી આ હૃદયમાં રહેલી પિતૃભક્તિ સદાને માટે અદૃશ્ય થઈ ગઈ અને તેની જગ્યાએ વૈર અને ક્રોધની પ્રચંડ આગ સળગી ઉઠી. પિતા ! પાપી પિતા ! યાદ રાખજો કે આ પ્રચંડ જ્વાળામુખીમાં તમે અને તમારા આ નમાલા સરદારો બળીને ભસ્મ થઈ જશો. ” રણજીતે ઉશ્કેરાઈને કહ્યું.

“ મહારા બહાદુર સરદારો ! ચૂપ થઈ કેમ ? ઉભા રહ્યા છો ? એકદમ આગળ વધો અને તમારૂં અપમાન કરનારને પકડી બેડીમાં જકડી દો. આગળ વધો, શા માટે ભય પામો છો ? ” અંગારસિંહે સરદારોને ઉશ્કેર્યા.

સરદારો પણ પોતાના થએલા અપમાનની ખાતર કારમી કીકી-આરી પાડી રણજીતને પકડવા દોડ્યા. સૌથી આગળ દિવાન વિષયરાજ દોડી આવ્યો. તેને નજીક આવવા દઈ રણજીતે તેની પર તક્તવારનો પ્રહાર કર્યો. દિવાન વિષયરાજે પોતાના હાથમાંની તક્તવાર ઉપર તે પ્રહાર ત્રીલી લીધો. પણ હાથમાંથી તક્તવાર છૂટી ગઈ આથી વિષયરાજ આમ તેમ જોવા લાગ્યો, તેવામાં વીર રણજીતે તેને એક લાત મારી દૂર ફેંક્યો. સભામાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. આ કોલાહલ સાંભળી બહારથી બીજા સરદારો અને સૈનિકો અંદર દોડી આવ્યા. અંગારસિંહ તેમને ભયંકર અવાજે કુમારને મારી નાખવાનું કહેવા લાગ્યો. વીર રણજીત આ સમયે વિકાળ અને ઝનુની જણાવા લાગ્યો. જોત-

જોતામાં રણજીત અસંખ્ય સૈનિકો અને સરદારોથી ઘેરાઈ ગયો. આ સ્થિતિ દૂર ઉભેલા વિક્રમાજીતે જોઈ એટલે તેણે ભયંકર ખૂમ મારી કહ્યું:—“ ખબડદાર ! રણજીતકુમારના એક વાળને પણ ઇજા થશે તો નક્કી સમજજો કે તમે આ સમયેજ લોહીમાં તરખોળ થશો. ખસો, નામદોઈ દૂર ખસો. તમારા બાહુમાં બળજ જણાતું નથી. ” આમ ખૂમ મારતો અને સરદારોને દૂર ફેંકતો વિક્રમાજીત રણજીતની પાસે આવી ઉભો. સરદારો અને સૈનિકો તેનું રૌદ્ર રૂપ નિહાળી આઘા ખસી ગયા.

રાજા અંગારસિંહે ખૂમ મારી કહ્યું:—“ કોણ વિક્રમાજીત ! તેજ રણજીતની પક્ષ સ્વીકારી કે ? ”

“ હા જી, આ વિક્રમાજીત જાતિવાનનો મિત્ર છે. ન્યાયી કુમારનો રક્ષણકર્તા છે. અભિમાની રાજા ! યાદ રાખજો કે આ વીરના રક્ષણ હેઠળ રણજીતકુમાર નિર્ભય છે. આખી અવનિર્મા તેને ઇજા પહોંચાડવા કોઈ શક્તિવાન નથી. ” વિક્રમાજીતે રૌદ્ર સ્વરે કહ્યું.

“ હવેજ મને સમજણ પડી કે આ રણજીતને ઉત્કેરનાર અને આ કારસ્થાન રચનાર તુંજ છે ” રાજાએ અત્યંત ગુસ્સે થઈ કહ્યું.

“ પાપનો ઘડો ભરાય છે ત્યારે આપો આપ કુટી જાય છે. ન્યાય બંધન તુટે છે ત્યારે અયશ્ય કુદરત કોપે છે. નીચ કર્મેને આધિન થવાથી પરસ્પરમાં વૈર વધે છે; અને એ વૈરના પ્રભાવે ધર ઝુટે છે. રાજા અંગારસિંહ ! તારી વિષય વાસનાથી તારા મિત્રો તારા શત્રુ થયા છે. તારા સૌભાગ્યના દિવસો હવે પૂરા થયા છે. અચળ-ગઢના કિલ્લા પર કાળા કાગડા કઠોર નાદો બોલી રહ્યા છે, અને પવન પ્રચંડ વેગથી તોફાન મચાવી ભાવીની ભયંકરતા સૂચવી રહ્યો છે. ” વિક્રમાજીતે ક્રોધથી કહ્યું.

“ ઓ નિમકહરામ ! તારા બોલવાનો ભાવાર્થ શું છે ? તે સ્પષ્ટ કહી દે. ” રાજાએ કહ્યું.

“ મારા કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે તમે રાજા કરવાને હવે નાલાયક છો માટે આ રણજીતકુમારને રાજાની લગામ સોંપી છો

અને તમારા ભટકતા ચિત્તને સ્થિર કરી ભગવત્ ભજન કરો. ” વિક્ર-
માણ્તે કહ્યું.

“ ઓહ ! હું આ શું સાંભળું છું ! ? ઓ નિમકહરામ ! મારું
અન્ન ખાઈ તું મારીજ વિરૂદ્ધ વર્તે છે ? ” અંગારસિંહ બોલ્યો.

“ જે ન્યાયી અને નીતિવાન છે તેનો આ વિક્રમાણ્ત દાસાનુ-
દાસ છે. તમે જ્યાં સુધી નીતિમય જીવન ગુજાર્યું છે ત્યાં સુધી મહેં
મારું બનતું કર્યું છે. તમે ન્યાય અને નીતિને દૂર હાંકી મૂક્યાં ત્યારેજ
આ વિક્રમાણ્ત તમારી વિરૂદ્ધ વર્તી વીર રણજીતના પક્ષમાં ઉભો
રહ્યો છે. ” વિક્રમાણ્તે જણાવ્યું.

“ મહેં શું અન્યાય કર્યો છે ? ” પુનઃ અંગારસિંહે પૂછ્યું.

“ ન પૂછો ! તે વાત અત્યારે ન પૂછો ! પાપ કર્મ પર દંડાએકા
પડવાને દૂર કરતાં વિપરીત પરીણામ આવશે. રાજા ! તમારા ચિત્તની
સ્થિરતા કાયમ નથી એટલે મારી વાત તમારાથી માની શકાશે નહીં.
હાલ કેંઈ પણ ન પૂછતાં એકદમ આ ન્યાયાસન પરથી નીચે ઉતરી
આવ્યા ! જાઓ. ” વિક્રમાણ્તે ગંભીર અવાજે કહ્યું.

“ ઉદ્ધત ગુલામ ! શું તું મને આ ગાદી છોડવાનું કહે છે ?
બસ હવે તારું આવીજ બન્યું છે. ” અંગારસિંહ ગાળ ઉડ્યો.

“ મારો વાંકો વાળ કરનાર આખી અવનિર્મા કોઈ નથી. વીર
રજપૂતના હાથમાં તલવાર પકડવાનું જ્યાં સુધી સામર્થ્ય છે ત્યાં સુધી
તેને કોઈનાથી ભય પામવાનું કારણ નથી. નીતિ અને ન્યાયથી વર્ત-
નારા વીરલાઓ વિકાળ કાળને પણ દૂર હાંકી શક્તા સમર્થ છે.
રાજા ! તારી સમક્ષ ઉભેલો આ વીર તને અને આ રજપૂત નામને
કલંક લગાડનારા વ્યસની સરદારોને નિર્માલ્ય ગણે છે. ” વીર વિક્ર-
માણ્તનું આવેશે યુક્ત બાષણ સાંભળી સઘળા સ્તબ્ધ બની ગયા.
અંગારસિંહના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તે આસન પરથી છત્રંગ
મારી ફેદી પડ્યો અને આનમાંથી તત્તવાર ખેંચી કર્કશ સ્વરે બોલ્યો :—
નિમકહરામ ચાલ તૈયાર થા અને અજમાવ તારું શરાતન. હું તને
આ પજેજ સ્વર્ગમાં મોકલી આપું છું. ”

“ સમશેર ચલાવવાની શક્તિ તમારામાં નથી. જે રજપૂત વ્યસની અને વિષયાધિ છે તે તલવાર ચલાવવાને તદ્દન નાલાયક છે.” વિક્રમાજીતે કહ્યું.

“ લાયક નાલાયકની તને હમણાંજ ખબર પડશે. આ સમશેરના એકજ ઝટકે તું લોહીમાં તરખોળ થઇ જમીન પર પડશે. ચાલ હાંશીયાર ! ” કહી રાજાએ ખૂમ મારી.

“ ખબરદાર તારી તલવાર કલંકીત છે. જો જો, તેને પકડવાથી તારા હાથ કેવા કંપી રહ્યા છે. મનમાં ભય છે છતાં શા માટે બળ બતાવવાનું અભિમાન ધરે છે. ” એ મૂર્ખ રાજા:—

“ મિથ્યા મહે અધો થઇ, પાપે કાં લપટાય છે;
કુકર્મ કરતાં ભૂપતિ, જે મૃત્યુના નાદ સંભળાય છે.
ઉતરે છે કોપ કુદરતનો, જમાવ્યો જંગ ત્હેં આ શો;
કર્યો કુકર્મ ત્હેં અદકાં, ગળે છે કાળનો કાંસો. ”

“ ચાલ, ચાલ, એ જાવિના જૂલાવાથી આંધળા બનેલા પતંગીઆ રૂપ ભૂપતિ ! ચાલ તારાથી થાય એ કરી લે. ” કહી વિક્રમાજીત નિડર થઇને ઉભો રહ્યો.

“ એહ ! ભયંકર અપમાન ! ” અંગારસિંહ બરાડ પાડી બોલી ઉઠ્યો. તેની આંખોમાંથી આગ વરસવા લાગી. તેણે ભયંકર ખૂમ મારી કહ્યું:—“ અરે પ્હાડસિંહ ! આમ આવ, અને આ નિમક-હરામીને કાપી નાખ. ”

રાજાની ખૂમ સાંભળી પ્હાડસિંહ સરદાર ત્યાં દોડી આવ્યો અને વિક્રમાજીત સામે જોઈ કહેવા લાગ્યો:—“ કાં સરદાર ! અજદાતાનું અપમાન કરતાં શરમાતા નથી. ખરેખર આજે તમને મ્હોતે જૂલાવ્યા હોય એમ સમજાય છે. ”

“ મ્હોતની જૂલવણીની હમણાંજ તને ખબર પડશે. નીચ સરદાર ! બા, દૂર જા, પવિત્ર પ્રધાન ઉપર તારી છાયા પાડી તું તેમને અપભ્રંશ કરે છે. આજે આ આખો દરબાર લોહીથી તરખોળ થવાનો છે; માટે તું જો જીવવા મ્હોતો હોય તો દૂર ઉભો રહે. ”

શાન્ત ઉભેલા રણજીતે ખૂબ મારી કહ્યું.

“ પહાડસિંહ ! એ ઉદ્ધત છોકરાને પ્રથમ કાપી નાંખ કે જેથી તે વચમાં બોલતો બંધ થાય. ” અંગારસિંહે આજ્ઞા કરી.

પહાડસિંહે તરતજ રણજીત તરફ આગળ ધસી પોતાની તલવાર ખેંચી. રાજકુમારના હાથમાં તો સમશેર તૈયારજ હતી. પહાડસિંહના ઘા કરતા પહેલાંજ વીર રણજીતે હાથમાંની લાંબી સમશેરની અણી તેની છાતીમાં મારી તેને ધાયલ કરી જમીન પર સૂવાડ્યો. પહાડસિંહ પડતાં સધળા સરદારો અને સૈનિકો ઉશ્કેરાઇ ગયા; અને તલવારો ખેંચી તેમના ઉપર ધસ્યા. દરબારમાં ભયંકર યુદ્ધ મચી રહ્યું. શીયાળવાંના ટોળામાં જેવી રીતે ગજરાજ ધુમે તેવી રીતે વિક્રમાજીત અને રણજીત ધુમવા લાગ્યા. વીર વિક્રમાજીતે તત્કાળ સંજ્ઞાસૂચક ધ્વની કર્યો. જે સાંભળતાં દરબારની પાછલી બાજુએ છૂપાઇ રહેલા તેના વફાદાર સરદારો દોડી આવ્યા અને રાજના સરદારો પર તુટી પડ્યા. રાજના સરદારો તથા સૈનિકો ગભરાઇ ગયા અને મરણની બીકે હથી-આર નાંખી દઇ દરબારમાંથી નાસવા લાગ્યા. વિક્રમાજીતના સરદારો તેમની પાછળ જવા લાગ્યા. વિક્રમાજીતે પાછળ જતા સરદારોને અટકાવ્યા. જેતજેતામાં તમામ સરદારો અને સૈનિકો પસાયન કરી ગયા. અંગારસિંહ એકલો રહ્યો એટલે તે પણ ભયભીત થઇ ધુળવા લાગ્યો. ધાયલ થયેલા પહાડસિંહ હજી જ્યાં ને ત્યાં જમીન પર બેસી શકે તે પડ્યો હતો, તેને રણજીતે ત્યાંથી દૂર મોકલાવ્યો. રાજના પાયલા સરદારો અને સૈનિકોના નાસી ગયા પછી વિક્રમાજીતે રાજની પાસે જઇ હથીઆર મૂકી દેવાનું જણાવ્યું. રાજએ કાયરતા બતાવી પોતાની સમશેર નાંખી દીધી. વિક્રમાજીતે તેના હાથ પકડી પોતાના સરદારોને કહ્યું:—“ મારા બહાદુરો ! આ અચ્છગમના મહારાજને લઈ જાઓ. તેમને પેલા નિર્જન સ્થાનમાં આવેલા મહેલની અંદર પૂરતા જાપ-તાથી રાખજો અને તમારામાંથી પચાસ જણ પુણી તલવારે અને બારેલી બંદુકે રાત્રિ દિવસ મહેલની આસપાસ પહેરે ભરી આ નાચ દારનું રક્ષણ કરજો. જાઓ લઈ જાઓ એમને. ” અચ્છગમનો મહારાજ

અંગારસિંહ ભાવિને આધીન થઇ એક પણુ શબ્દોચ્ચાર કર્યા વિના સરદારોની વચમાં ઘેરાઇને બહાર નીકળ્યો. સરદારોએ વિક્રમાજીતની આજ્ઞા મુજબ સર્વ બંદોબસ્ત કર્યો. તે પછી રણજીતકુમાર અને વિક્રમાજીત બીજો બંદોબસ્ત કરવાને ચાલી ગયા.

૧૦

પિતૃભક્ત કહ્યાણુ.

જ્યાં સંપ ત્યાં જંપ છે, વિન સંપે થાય કલેશ;
જેના ઘરમાં સંપ નહિ, ત્યાં દુઃખ વસે હમ્મેશ.

અય્યગઢની ચારે તરફ પર્વતની હારો અને ભયંકર જંગલ આવેલા હતાં તેથી તેની આસપાસનો ખડાડી પ્રદેશ વિકટ અને ખીલા-મણો ભાસતો હતો. અય્યગઢની સરહદ પૂરી થતાં એટલી ભયાનક અને ઘનઘેર ઘાડી ઝાડી આવેલી હતી કે ધોળે દિવસે હિંસક પ્રાણીઓ તેમાં દોડદોડી કરી રહેલાં નજરે પડતાં હતાં. પર્વતની લાંબી અને ઉંચી હારો ગગનની સાથે વાતો કરી રહેલી હતી. ઝાડોની ઘટાથી ખરા બપોરે પણ સૂર્યભગવાનનું એક પણ કિરણ અંદર પ્રવેશી તે સ્થળને પ્રકાશમય કરી શકતું નહિ. તે સ્થળે નિરંતર શાન્ત ઝાયા હવાએલી રહેતી. ખરા મધ્યાહને પશુ-પક્ષી અને વાઘ વગેરે તે રમણિય શીતળ જગ્યાએ આવી વિશ્રાંતી કરતાં. આ ઝાડી ફક્ત એક ગાઉના વિસ્તારમાંજ આવેલી હતી. આ સમયે બપોર થયા હતા તેથી સૂર્યભગવાન સખત તાપથી તપી જગતને અકળાવી રહ્યા હતા. પર્વતના પત્થરો પણ ગરમ થઇ ગયા હતા. અય્યગઢ ઉપર બજો સૂર્યભગવાન કોપાયમાન થયા હોય એમ જણાતું હતું, કેમકે અત્યારે સર્વત્ર લાલ લાલ વરસી રહી હતી. આવા પ્રખર અને અસહ્ય તડકા વખતે એક સુંદર યુવાન ઘોડેસ્વાર પરસેવાથી તરબોળ થઇ ચાલ્યો આવતો હતો. તે ઘોડેસ્વાર આ પ્રદેશનો ભોમિયો હોય એમ જણાતું હતું. તે પેલી શીતળ ઝાડીમાં પહોંચવાને ઘોડાને ઝડપથી ચલાવતો હતો. ઘોડીવારમાં જાતવાન જાનવર પોતાની પીઠ પર સ્વાર થયેલા

યુવાનને લઈ તે ઝાડી પાસે આવી પહોંચ્યું. ત્યાંની શીતળ છાયા જોઈ તે યુવાનને અતિ આનંદ થયો. તે એક વિશાળ ઝાડની તળે સ્વચ્છ જગ્યા જોઈ અશ્વ પરથી નીચે ઉતર્યો. શીતળ પવનના સ્પર્શથી તેનું મન શાન્ત થયું. પ્રથમ તેણે ખીસ્સામાંથી રૂમાલ કાઢી પોતાનો પરસેવો લુછ્યો અને પછી થોડા પરથી સામાન ઉતારી નીચે મૂક્યો. થાકેલો અશ્વ પણ ખુખારો કરી ત્યાં ઉગેલું ઘાસ ચરવા લાગ્યો. આપણા યુવાન મુસાફરે જમીન પર એક શેતરંજી ખીછાવી દીધી અને શરીર પરથી અંગરખું તથા ફેટે ઉતારી તેની પર આડો થયો. મુસાફરીના શ્રમથી તે સુકુમાર યુવાનને અદ્ય સમયમાંજ નિદ્રાદેવીએ પોતાની છાયામાં લીન કરી દીધો.

પ્રિય પાઠકો ! આ યુવાન ખીજે ફાઈ નહિ પણ અચળગઢનો પાટવીકુમાર કલ્યાણસિંહ હતો. તે લાંબા સમયથી દેશાટન કરવા નીકળી પડ્યો હતો. દેશ-વિદેશ ફરી માર્ગમાં આવતી યાત્રાઓ કરી તે અચળગઢ તરફ પાછો ફરતો હતો. યુવરાજ કલ્યાણસિંહ મજબુત બાંધાનો ધીર-વીર યુવાન હતો. રણજીતકુમારથી તે ત્રણ વરસે મોટો હતો. તે પરોપકારી ને સદ્ગુણનો બંડાર હતો. તે પ્રભુ-ભક્તિ કરતાં પિતૃભક્તિ વિશેષ ઉત્તમ ગણતો હતો. પિતાની સેવા કરવી અને તેમને સદાકાળ પ્રસન્ન રાખવા એ તેનો મૂળ ઠરાવ હતો. તેની માતા થોડા સમય પર સ્વર્ગે સિધાવી હતી. કલ્યાણે માતાના મૃત્યુ સમયે તેની અત્યંત સેવા ઉઠાવી હતી. પુત્રનો ખરો ધર્મ શું છે તે એ સારી રીતે સમજતો હતો. તે બીજાઓને ઉપદેશ કરતો કે:-
“ નિરંતર પોતાનાં જન્મદાતા અને પાલન કરનાર માતા-પિતાની પ્રભુ પેરે સેવા કરવી જોઈએ. તેમને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય એવી રીતે કદાપિ વર્તવું જાઈએ નહિ. માતા-પિતાની સેવા કરનાર ઉપર પર-માત્મા પ્રસન્ન થાય છે અને તેને આ લોકમાં તેમજ પરલોકમાં સર્વ સુખ મળે છે. પુત્ર માતા-પિતાના ચરણોદકે જેટલો પવિત્ર થાય છે તેટલો તીર્થયાત્રા વજોરેથી થતો નથી. માતા-પિતાના ચરણની સેવા-માંજ સર્વ તીર્થ સમાએલાં છે. જે સદ્ગુણી પુત્ર માતા-પિતાનું

પાલન કરી તેમને સુખ આપે છે તેને ધન્ય છે. તેના ઉપર સર્વ દેવ પ્રસન્ન થાય છે ને તેનો વંશ વધારે છે ” વર્તમાન સમયમાં કેટલાક કુદાંગારો માતા-પિતાના ઉપકારને ભૂલી જઈ તેમને અત્યંત કષ્ટ આપે છે; તેમજ પોતાની સ્ત્રીને આધીન થઈ વૃદ્ધ માથાપને નિરાધાર રક્ષણતાં મૂકી તેઓ તેમનાથી જુદા રહે છે અને એશઆરામ કરેછે. આવી રીતે નિરાધાર થએલાં માતા-પિતાને ભૂખના દુઃખે મરતાં તેઓ જુએ છે; તદ્દપિ તે પાપાણુ હૃદયના પાપી પુત્રોને તેમની કંઈ દયા આવતી નથી. તેઓ માતા-પિતાની કંઈ પણ સંભાળ નહિ લેતાં પત્નીને પરમેશ્વર સમાન માની તેમની આગળ મર્દટની માફક નાચે છે. જે પિતૃઓની સેવા કરે છે, પિતાનું દેવું આપી તેને ઋણુમુક્ત કરે છે તથા માતા-પિતાની પ્રભુ સમ ભક્તિ કરી સંસારને ઉજવળ કરે છે તેઓજ દીકરા કહેવાય, બાકીના બધા ધોળીને ધોવાના પથર કહેવાય. જે દુષ્ટ પુત્ર માતા-પિતાની સેવા નથી કરતો તે રૌરવ નર્કનો અધિકારી થાય છે. કહ્યું છે કે:-

“કુકર્મી કપુતને ધિકાર,

વિસરે અગણિત તે ઉપકાર.....કુકર્મી.

કરી લાલન પાલન દુઃખ કાખ્યાં,તન સાટે તન મન ધન આખ્યાં;

વિસરે એ ઉપકાર.....કુકર્મી

માતા ગંગા યમુના જાણે, તીર્થ સ્વરૂપ જે પિતા પ્રમાણે;

પામે મોક્ષનું દ્વાર.....કુકર્મી

સુકન્યા-સાવિત્રી.

યુવરાજ કલ્યાણુસિંહ જેવો પિતૃભક્ત હતો તેવો પરેપકારી પણ હતો. તે રાજકાર્યમાં લક્ષ આપવાને બદલે ગરીબોનાં દુઃખ દૂર કરવામાં હંમેશ લક્ષ આપતો. તે જ્યાં સુધી અયળગઢમાં હતો ત્યાં સુધી પ્રજાને કાંઈ જાતનું કષ્ટ નહોતું. કલ્યાણુસિંહ સાંજના સમયે જ્યારે ચાલતો નગરમાં ફરવા જતો ત્યારે લોકોનું દુઃખ સાંભળતો. દરેક માણસની તે આનંદથી મુલાકાત કરતો અને તેની વાત ખ્યાન-પૂર્વક સાંભળતો. કલ્યાણુના દેશાટન નીકળ્યા પછી અયળગઢમાં અધિર

ચાલવા લાગ્યું હતું. ભૂખ્યા વર જેવા અમરદારો રાખના વ્યસનનો લાભ લેઈ પ્રગ્નને હુંડવા લાગ્યા હતા અને પ્રગ્ન પર ત્રાસદાયક જીલ્લમ ગુમરવા લાગ્યા હતા વગેરે ખામત આપણે પાછળનાં પ્રકરણોમાં વાંચી ગયા છીએ.

અત્યારે સંજ પડવા આવી હતી તેથી લાલચોળ થયેલા સૂર્ય-ભગવાને ધીમે ધીમે શાન્ત સ્વરૂપ ધારણ કરવા માંડ્યું હતું. ઉત્તો પવન શીતળતાનો ગુણ ધરવા લાગ્યો હતો. હજુ યુવરાજ કલ્યાણસિંહ મુસાફરીના શ્રમથી શ્રમિત થયેલ હોવાથી મીઠી નિદ્રામાં પડ્યો રહ્યો હતો. એવામાં એકાએક બે સમાન વયના યુવાન ઘોડેસ્વાર આ ઝાડી તરફ આવતા જણાતા હતા. તેમના ઘોડા હાંફતા હતા: બન્ને સ્વારો પણ પરસેવાથી તરભોળ થયેલા જણાતા હતા. તેમના હાથમાં તૈયાર ભરેલી બંદુકો હતી. આ ઉપરથી તેઓ શિકારમાં નીકળ્યા હશે એમ અનુમાન થતું હતું. ખરેખર તેઓ શિકારમાંજ નીકળ્યા હતા. એક વાઘની પાછળ પડતાં તેઓ આ ઝાડી સુધી આવી પહોંચ્યા હતા. તેમણે તે વાઘને ગોળાથી વિંધી નાંખ્યો હતો તેથી તેને વાગેલા ધામાંથી લોહી ટપકતું હતું અને તે ટપકતા લોહીની નિશાનીએજ આ બન્ને શિકારીઓ જમીન પર દષ્ટિ રાખી અહીં સુધી આવી પહોંચ્યા હતા. વાઘ તેમને જૂલાવામાં નાંખી આ ઝાડીમાં પેસી ગયો હતો. શિકારમાં નિષ્ફળ જવાથી તેઓ બન્ને જણા દિલગીર થઈ ઘોડાઓને મંદ ગતિથી ચલાવતા આ ઝાડી તરફ આવતા હતા. ઘોડી વારમાં બન્ને જણાએ આ ઝાડીમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે અહીંની શીતળતાથી તેમનાં ઉશ્કેરાએનાં હૃદય પ્રકુલિત થયાં. પછી તેમાંના એક યુવાનની નજર વૃક્ષ નીચે સૂતેલા કલ્યાણસિંહ ઉપર એકાએક પડી એટલે તે યુવાન ચોંક્યો અને હાથ લખી કરી બીજાને કહેવા લાગ્યો:—“અરે ભાઈ! આમ તો જીવો! પેલા વૃક્ષની નીચે કાઈ માણસ સૂતો છે.”

“અહા! તે કેવો નિર્ભય થઈને આ વિકટ ઝાડીમાં સૂતો છે?” બીજા યુવાનને નિદ્રાધીન થયેલા યુવરાજ તરફ દષ્ટિ કરીને કહ્યું.

“ મને લાગે છે કે તે કોઈ દુઃખી હોયો જોઈએ. જો તેમ ન હોય તો આવી વિકટ અને હિંસક પ્રાણીઓથી ભરપૂર જગામાં આવી શા માટે સૂઈ રહે ? જો આપનો વિચાર હોય તો આપણે તેની પાસે જઈ તેને જગાડીએ અને કોઈ દુઃખી હોય તો તેનું દુઃખ દૂર કરીએ.” પ્રથમ યુવાને કહ્યું.

“ હા, મારી પણ એવીજ ઇચ્છા છે. આપણે તેની પાસે ચાલો.” કહી બંને જણા ઘોડા પરથી નીચે ઉતર્યા અને ઘોડાઓને દોરી સૂતેલા યુવરાજ પાસે જવા લાગ્યા. તેમના ચાલવાના અવાજથી કલ્યાણસિંહની નિદ્રાનો લંગ થયો, અને એકદમ ખેઠા થઈ આવનાર યુવાનો સામે જોઈ રહ્યો. થોડીવારમાં બંને યુવાનો કલ્યાણસિંહની નજીક આવી પહોંચ્યા અને એકી નજરે તેની સામે જોઈ રહ્યા. તેઓને પોતાની સામે જોઈ રહેલા જોઈ કલ્યાણસિંહે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું:—“ ભયંકર જંગલમાં ભ્રમણ કરવા નીકળેલ બહાદુર યુવકો, તમે કોણ છો ? મારી સામે એકી નજરે તમે શું જોઈ રહ્યા છો ? તમારે મારી મદદની જરૂર હોય તો બેલાશક મને જણાવો.”

“ યુવરાજનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી એક યુવક કે જે બીજા ફરતાં રહેજ નીચો જણાતો હતો, તેણે બોલવાને મુખ ઉઘુ કર્યું એટલે બીજા યુવકે તેને નહિ બોલવાનું ઇશારતથી સમજાવ્યું. પુનઃ કલ્યાણસિંહે પૂછ્યું:—“ કાં લાઇએ ! મારા પ્રશ્નનો જવાબ કેમ નથી આપતા ? ”

તેનો ફરીથી પ્રશ્ન સાંભળી એક યુવકે કહ્યું:—“ તમને નિર્ભયપણે આ લયાનક ઝાડીમાં સૂતેલા જોઈ અમે તમારી પામે તપાસ કરવા આવ્યા છીએ; અમને તમારી કોઈ પણ પ્રકારની મદદની જરૂર નથી.”

“ આવી ધનધોર ઝાડીમાં તમે મને કેવી રીતે જોઈ શક્યા ? ” કલ્યાણે પૂછ્યું.

“ અમે એક મોટા વાઘની પાછળ પડ્યા હતા. તે વાઘ ઘાયલ થઈ આ ઝાડીમાં પેસી ગયો. તેથી શોધમાં અમે પણ આ ઝાડીમાં આવ્યા અને તમને સૂતેલા જોયા. મહાશય ! હવે કૃપા કરી જણાવો

કે આ વિકટ ઝાઝીમાં આપ નિર્ભયપણે સતા હતા તેનું શું કારણ? શું આપ દુનિયાના કોઇ પણ કપટથી કંટાળ્યા છો? ને તેમ હોય તો તે જણાવો. અમે તમારું સર્વ દુઃખ દૂર કરીશું; કારણ કે અમે પરાપકારનું વૃત્ત ધારણ કર્યું છે.” નાના યુવકે જણાવ્યું.

“શ્રી ભગવાનની પૂર્ણ કૃપાથી હજી મને કોઇ પણ કષ્ટે સંતાપ્યો નથી. મુસાફરીના સખ્ત શ્રમથી અને ત્રિષ્મ ઋતુના અતિશય ઉકળાટથી હું આ સ્થળે વિશ્રાન્તીને માટે સૂતો હતો. શીતળ સમીરના પ્રભાવે હું નિદ્રાધિન થઇ ગયો હતો. આ જંગલ માં પોતાનું હોવાથી મને કોઇ પણ જાતનો ભય નથી અને તે કારણથીજ હું નિદ્રાની મીઠી મઝા નિર્ભયપણે લેતો હતો.” કલ્યાણે જણાવ્યું.

“ત્યારે તમે આ જંગલ અને આ પ્રદેશના સારી રીતે માહિતગાર હશો?” મોટા યુવકે પૂછ્યું.

“હા, એમજ છે. હું આ પ્રદેશના મહારાજ અંગારસિંહને પાટવી કુમાર છું. વીર યુવકો ! મારે સાંજ પહેલાં નગરમાં જવું હતું; તમે મને જગૃત કર્યો તેને માટે તમારો ઉપકારી છું.” કલ્યાણે કહ્યું.

“શું તમે યુવરાજ કલ્યાણસિંહ !?” બન્નેએ પૂછ્યું.

“હા, હુંજ કલ્યાણસિંહ. હાંખા સમયનો પ્રવાસ કરી આજે નગરમાં જઈછું. મહેં મારા સેવકાને અગાઉના ગામથી પિતાને સમાચાર જણાવવાને રવાના કરી દીધા છે. ભાઈઓ ! હવે તમે જણાવો કે તમે ક્યા રાજકુળને શોભાવો છો?” કલ્યાણે પૂછ્યું.

બન્ને જણા તેને શું જવાબ આપવો તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. નાનો યુવક તો કલ્યાણને ઝોળખી ગલરાવા લાગ્યો. તેના મુખ પર સ્વરમના શેરડા પડ્યા. મોટો યુવક તેના ગલરાટનું કારણ સમજી મૃદુ મૃદુ હસવા લાગ્યો. તેમની આવી વર્તણૂંક નિહાળી કલ્યાણને નવાઇ લાગી. તેણે ઊભા થઇ મોટા યુવકના ખભે હાથ મૂકી કહ્યું:—“મને ઝોળખાણ આપતાં શા માટે સ્વરમાઓ છો?”

“યુવરાજ ! અવિનયની ક્ષમા કરજો. ધણી વખતથી આપ દેશાટન કરવા નીકળી પડેલા અને એકાએક આ સ્થળે તમારું આગ-

મન અસંભવિત જણાવાથી અમે તમને ઓળખી શકયા નહિ. અમે આપના પરિચીત મિત્રો છીએ. હું કિશોરસિંહના નામથી ઓળખાઉં છું.” તેણે જણાવ્યું.

“શું આપ વિક્રમાજીતના કુમાર કિશોરસિંહ !” કહ્યાણે આનંદનો ઉદ્ગાર કાઢી કહ્યું. “બંધુ આવ મને ભેટ.” કહી કહ્યાણે તેને ગાઠ આસિંગન આધ્યું અને પૂછ્યું—“આ સાથેના યુવક કાણ છે ?”

“તે આપની ભાગિની કમળાકુમારી છે. પુરૂષનો પોષાક પહેરી તે મારી સાથે શીકારે આવ્યા છે એટલે તમને જોઇ શરમાય છે.” કિશોરે જણાવ્યું.

“કમળા ! બહેન ! આવ, શામાટે શરમાય છે ? વીર વેપ પહેરવામાં લાજથી ના શરમાવું જોઇએ.” કહી કહ્યાણે તેના માથે હાથ મૂક્યો.

“મોટા લાજ !” કહી કમળા તેના પગ પાસે બેસી ગઇ. તેને ઉભી કરી કહ્યાણે પૂછ્યું—“કાં બહેન આનંદમાં તો છોને ? પિતા, લાજ રણજીત વગેરે સુખમાં છેને ?”

“યુવરાજ ! સર્વ સુખમાં છે, પણ...” કિશોર આગળ બોલતાં અટક્યો.

“કાં કિશોરસિંહ ! પણ...કહીને કેમ અટકી ગયા. રાજ્યમાં કંઈ નવા જીતી થઇ છે કે શું ?” કહ્યાણે સંશય યુક્ત થમને પૂછ્યું.

“હા, લાજ એમજ છે. તમારા ગયા પછી રાજ્યમાં બાણું અંધેર ચાલ્યું છે.” કમળાએ કહ્યું.

“મહારાજ અંગારસિંહની વિષયવાસનાએ રાજ્યની પાયમાલી કરી છે.” કિશોરે વધારામાં જણાવ્યું.

“કિશોરસિંહ સ્પષ્ટ જણાવો કે શું છે ?” કહ્યાણે અકળાઇને પૂછ્યું. “કિશોર અને કમળાએ રાજને પદ્મજી ક્યાં ત્યાં સુધીની સવિસ્તર હકીકત કહી સંભળાવી. કહ્યાણસિંહ વિચારમાં પડ્યો. પિતાની નીચ વૃત્તિ ઉપર તેને તિરસ્કાર ઉપજ્યો; પણ તે તિરસ્કાર પિતૃભક્ત પુત્રના હૃદયમાં બણીવાર ન રહ્યો. ગમે એવો પણ તે મારો પિતા; હમેશાં કાઈની શુદ્ધિ નિર્માણ રહેતી નથી. મધાન અને રણજીતે

યુક્તિસર પિતાની આજ્ઞા ઉઘાડવી હતી. તેમણે આતું ભયંકર કામ કરવું જોઈતું નહોતું. મારા ધારવા પ્રમાણે રણજીતને રાજલોભ લાગ્યો હશે; કારણ કે તે વીર યુવાન યુદ્ધ કૌશલ્યથી છટ્ટી ગયેલો છે. રણજીત રણધેલો છે. રણધેલાને સારાસારનું ભાગ હોતું નથી. તે હંમેશાં યુદ્ધનેજ પસંદ કરે છે. આવી ઉછેપજતામાં તેણે પ્રધાન વિક્રમાજીતને પક્ષમાં મેળવી પિતાજીને પદબ્રષ્ટ કર્યા હશે. રણજીત ! તહે ધણુંજ અયોગ્ય કામ કર્યું છે. યુવાનીના જોરમાં તહે પિતાનું અનહદ અપમાન કર્યું છે. હાય ! તને આવી અવળી બુદ્ધિ ક્યાંથી સૂઝી આવી ? ”

“તારે રાજગાદી લેવી હતી તો તારે મારા આવતા સુધી ધીરજ ધરવી હતી. હું ખુશીથી તને અચળગદના રાજ્યસિંહાસને સ્થાપિત કરત. હાય ! તહે તિર્થંકર પિતાજીને પદબ્રષ્ટ કરી કારાગૃહ નિવાસી કર્યા. રણજીત ! તારામાં હજી છોકરમત છે. આ ભયંકર ભૂલનો પરતાવો તને લવિષ્યમાં ઘણો થશે. જે વિક્રમાજીતે તને અત્યારે મદદ કરી છે તેને પોતાને લવિષ્યમાં રાજનો લોભ કેમ ઉત્પન્ન નહિ થાય ? કોઈ પણ માણસ તેના સ્વાર્થ વિના કોઈનો મદદગાર થતો નથી. માણસનું મન સદા એકસરખું રહેતું નથી. ભાપિની ભૂલવણીથી મહાન મહાત્માઓ પણ પાપમાં પ્રવૃત્ત થયા છે તો બિચારા વિક્રમાજીતનું શું ગળું ? મારી ગેરહાજરીમાં તમે જે અન્યાય કર્યો છે તેનો જવાબ આપવો તમને ભારે થઈ પડશે. આ કલ્યાણીસિંહ તમને તમારા કરેલા અન્યાયનો બદલો પૂરેપૂરો આપશે. રણજીત ! જે પિતાએ તને પાળીપોષી મોટો કર્યો તેની સામે અધદિત આચરણ આચરતાં તારો કાળ કેમ ન થયો ? હા, વિઓ ! સમયનું આ કેતું પરીવર્તન ! પૂજ્ય પિતાશ્રીને કારાગૃહમાં પૂરાયેલા સાંલણી આ હૃદય ઉથલ-પાથલ થઈ જાય છે. મારા જીવતાં પિતાજી દુઃખ ભોગવે તો તો મારા જીવતરને ધિક્કાર છે. બસ જ્યાં સુધી પિતાજીને મુક્ત કરાવી રાજદ્રોહીઓને શીક્ષા કરીશ નહિ ત્યાં સુધી અચળગદમાં પગ મૂકીશ નહિ એવી હું આજ્ઞા પ્રતિજ્ઞા કરું છું. આ વનમાં પણ-પક્ષીઓ તમે

તથા સૂર્ય બગવાન મારાં સાક્ષી છો. આમ પ્રતિજ્ઞા કરી કલ્યાણસિંહે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો.”

“ભાઈ! થયું તે ન થયું થનાર નથી. ભાગ્યચક્ર સદૈવ ફરતું રહે છે. નિરર્થક શોક કરવાથી શું વળનાર છે?” કિશોરે કહ્યું.

“કિશોર! એ ભાગ્યની ભવાઈમાં હું મુખ્ય ભાગ ભજવનાર છું. પિતૃદેશી રણજીતને તેનાં કર્મનું બરાબર ફળ આપનાર છું. પ્રધાન વિક્રમાજીતે પણ જ્ઞાનનો ગેરઉપયોગ કર્યો છે. પિતાની દુર્દશા સાંભળી આ હૃદય ભડકે બળે છે. કિશોર! આજથી આ કલ્યાણસિંહે પિતાના ઉદ્ધારને અર્થે પ્રતિજ્ઞા કરી છે.” કલ્યાણે જણાવ્યું.

“મોટાભાઈ! હાલ જે તમે નગરમાં આવશો તો તે કારસ્થાનીઓના દગાના ભોગ થશો. ભાઈ! કહો હવે કેમ કરશો અને ક્યાં જશો?” કમળાએ રડી પડી કહ્યું.

“બહેન! આપુ શાન્ત થા. આમ શામાટે ગભરાય છે? જ્યાં સુધી આ હાથમાં સમશેર પકડવાનું જોર છે ત્યાં સુધી મને સપડાવવાની કોનામાં તાકાત છે? હું આ સમયેજ નગરમાં જાઉં છું ને તે દુષ્ટાત્માઓનો જવાબ લઉં છું.” કહી ઉશ્કેરાએલો કલ્યાણસિંહ જવાને ઉભો થયો. કમળા તેને કાલાવાલા કરી કહેવા લાગી:—“મોટાભાઈ! માફ કરેલું માની તમે હાલ નગરમાં આવશોજ નહિ તમે સમજુ છો. તમારા એકલાથી પિતાનો ઉદ્ધાર કાંઈ થઈ શકશે નહિ અને સાહસ કરવાથી પ્રાણહાનિ થશે. જે તમે જીવતા હશો તો કાંઈ પણ રસ્તે પિતાને મુક્ત કરાવશો. મોટાભાઈ! આ ગરીબડી બહેનનું કરેલું માની તમે અચળગઢમાં નહિ આવતાં કાંઈ બીજે સ્થળે મૂકામ નાંખી રહો. હું નગરમાં જઈ તમારા તમામ અંગરક્ષકો તથા સેવકોને જોઈતું દ્રવ્ય આપી તમારી પાસે મોકલી આપીશ. અમે પણ અંદરખાનેથી તમને મદદ કરીશું. પછી તો જેવો ભાઈનો વિચાર!” આટલું બોલી કમળા કલ્યાણની સામે જોઈ રહી. કલ્યાણે કિશોર સામે જોઈ પૂછ્યું—“પાપી પિતાના પવિત્ર પુત્ર! આ સંબંધમાં તમારો શું વિચાર છે?”

“હું પણ કમળાકુમારીના વિચારને મળતો છું. ‘જીવતો નર

ભદ્રા પામશે.' એ કહેવતને અનુસરી હું આપને આ જંગલમાં જ
છાવણી નાંખી પડ્યા રહેવાની સલાહ આપું છું. ” કિશોરે જણાવ્યું.

“ કિશોરસિંહ ! જો કે તમારી સલાહ માનવા જેવી તો છે પરંતુ
મારા જેવા એક વિર રજપૂતને માટે નથી. લોકોને મારા પાછા
ફરવાની ખબર પડશે તો તેઓ મારે માટે શું કહેશે તેનો વિચાર કરી
જીઓ. રજપૂત મંડળ મારા નામને વખોડશે અને તેઓ મારી હાંશી
કરી મને કાયર અને નિર્માલ્ય ગણશે. જે કલ્યાણસિંહ ભયંકર વન-
રાજને વશ કરવાને સમર્થ છે તે કલ્યાણ નગરમાં નહિ જવાથી લોકો
અનેક તરેહના તર્ક વિતર્ક કરશે. ” કલ્યાણે દીલગીરી ભરેલે રહેરે કહ્યું.

“ યુવરાજ ! આપનું કહેવું વ્યાજબી છે; પણ સમયને માન
આપવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યની ફરજ છે. તમે આ જંગલમાં રહી સર્વ
તૈયારીઓ કરજો અને અમે પણ નગરમાં રહી રંગ જમાવીશું. આમ
કરવાથી આપણે સમય આવ્યે ફરસ્થાનીઓને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખી
શકીશું. યુવરાજ ! ભલે મારા પિતા પાપકર્મમાં તદ્દપ થયા પણ આ
કિશોર રાજભક્ત છે તેની ખાત્રી રાખજો. ” કિશોરે જણાવ્યું. ”

“ બહેન ! રણજીતને રાજ્યાભિષેક ક્યારે થનાર છે ? ” કલ્યાણ-
સિંહે સવાલ કર્યો.

“ ઘણું કરીને એ ત્રણ દિવસમાંજ તે સિંહાસનારૂઢ થનાર છે.
તે મને અત્યંત પ્રેમથી આહ્વા છે તે મારા હાથેજ રાજતિલક કરાવાની
તે ઇચ્છા રાખે છે. હું તેમને ધીમે ધીમે સમગ્રની પ્રધાનથી છૂટા પાડીશ
અને સમય આવ્યે તમારી માફી માગવા તેડી લાવીશ. પછી પ્રધાનને
માટે તો જોઈ લેવાશે. ” કમળાએ હૃદયની વાત જણાવી.

“ કમળાકુમારીનું કહેવું ખરું છે. સમયને અનુસરતાજ દાવ ખેલા-
શે. કુમારશ્રી આ કિશોરસિંહ પણ આજે પ્રતિજ્ઞા કરી જણાવે છે કે
તમને હું તન મન અને ધનથી મદદ કરીશ. રાજના ઉદ્ધારને અર્થે હું
પ્રાણનું વિસર્જન કરવામાં પણ વિલંબ કરીશ નહિ. ” કિશોરે કહ્યું.

“ ત્યારે તમે હવે જાઓ. હું અહિં ઝાડીમાંજ છાવણી નાંખવાનું

યોગ્ય ધાઈ છું. તમે જલદીથી મારા માણસોને જોઇતાં સાધનો સાથે અહિં રવાના કરી દેજો. કિશોર અને કમળા ! આ રાજ્યખટપટનાં કામ છે, માટે ખૂબ સંભાળજો. ” કલ્યાણે સૂચના આપી.

કિશોર અને કમળા તેને મળી-ભેટી થોડેસ્વાર થઇ ઝાડીની બહાર નીકળી અચળગદ તરફ ચાલ્યાં. અચળગદ દૂર નહિ હોવાથી તેઓ થોડી વારમાં નગરમાં આવી પહોંચ્યાં. કમળા મહેલે ગઇ અને કેટલાંક મોતી, જવાહીર, સોનેયા-વગેરે દ્રવ્ય લઇ કિશોરને મળી. કિશોરે કલ્યાણનાં માણસોને તે દ્રવ્ય આપી રવાના કરી દીધાં. સ્વામી-ભક્ત સેવકો યુવરાજની સાથે વિકટ ઝાડીમાં ઝુપડીઓ ખાંધી ત્યાંજ રહેવા લાગ્યા.

૧૧

રણજીતનો રાજ્યાભિષેક.

અંગારસિંહને પદ્મજી કયાં પછી પ્રધાન વિક્રમાજીતે રણજીત-સિંહને પટ્ટાભિષેક કર્યો. જુલ્મીનો રાજ્ય અમલ નષ્ટ થવાથી પ્રજામાં આનંદ વર્તાઇ રહ્યો. ઠેર ઠેર ‘ મહારાજ રણજીતસિંહ ધણું જીવે ’ ના હર્ષધ્વનિ સંભળાવા લાગ્યા. લુચ્ચા લાંચીઆ અમલદારોને યરતરફ કયાં અને ખાડીના સરદારો જોયો ખીજના સહવાસથી ખરાબ થયા હતા તેઓને નીચ આચરણો અને દુર્વ્યસનો ત્યાગ કરવાની તાકીદ આપી. રાજ્યાભિષેકના સમારંભમાં મહારાજ ચંદ્રકેતુએ પોતાના પ્રધાનને રણજીતસિંહને અભિવંદન આપવાને માટે મોકલ્યો હતો. પટ્ટાભિષેકની ક્રિયા પૂર્ણ થતાં રત્નગદના પ્રધાને વીર વિક્રમાજીતને મળી રણજીતકુમારનો રંભાસુંદરી સાથે વિવાહ નિયુક્ત કર્યો અને નાળાએર આપી તેમને ચાલ્યો કર્યો. આખા નગરમાં સાકરો ગ્હેંચવામાં આવી. લગ્નનું મૂહૂર્ત નજીક નીકળવાથી લગ્ન પશ્ચ તાકીદે કરી નાંખવાનેા નિર્ણય થયો. પ્રધાન વિક્રમાજીત પૂર્ણ ઠાઠમાઠથી કુમારનો વરદ્યોડો ચડાવી જન લેઇ રત્નગદ આવ્યો. મહારાજએ રંભાસુંદરીનાં લગ્ન મોટા સમારંભથી કર્યા. કન્યાદાનમાં અઢળક દ્રવ્ય આપી સર્વને સંતોષી

જન સાથેજ તેણે રંભાને વિદાય કરી. રંભાએ સાસરે જતી વખતે માતા-પિતાની આજ્ઞા માગી. માતા-પિતાએ તેને શુભાશિષ દઈ વિદાય કરી. સુમન તેની વ્હાલી સખી રંભાની સાથે ગઈ. ઘણા દિવસ થયા ત્રિયોગથી જુરતાં પ્રેમીઓ લગ્નથી અંવાઈ આનંદની પરિસ્થિતિમાં પહોંચ્યા; ખાદ્ય લગ્નને યોગે દિવસે મોટા દરબાર ભરવામાં આવ્યો. દરબારમાં સરદારો, ભાયાતો, પટાવતો અને અન્ય નાગરીકો સમય છતાં પોતપોતાનાં આસનો પર આવી બિરાજમાન થયા. નવીન મહારાજ રણજીતસિંહે પ્રધાન વિક્રમજીતનો હાથ પકડી દરબારગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. તેમની પાછળ રંભાસુંદરી અને રાજકન્યા કમળા પરસ્પર વાતો કરતાં કરતાં દરબારમાં આવ્યાં. સર્વને લેવા કિશોરસિંહ બે સરદારો સાથે સામે આવ્યો, અને રણજીત કુમારને નમન કરી સિંહાસન સમિપ લઈ ગયો. દરબારી મંડળે નમન કર્યું. નમન પ્રતિકાર વાળી રણજીતકુમારે સિંહાસન ઉપર સ્થાન લીધું. સિંહાસનથી રહેજ નીચે આવેલા એક સુવર્ણ સોદા પર રંભા કમળા અને સુમન બિરાજમાન થયાં. વિક્રમજીત, કિશોરસિંહ અને અન્ય સરદારો મહારાજના આસનથી નીચેના ભાગમાં ગોઠવેલાં આસનો પર બેસી ગયા. સઘળે શાન્તિ છવાઈ ગઈ. થોડી વાર વિચાર કરી રણજીતે કમળા સામે જોયું. કમળા તેનો ઉદ્દેશ સમજી ગઈ અને તરત ઉભી થઈને ભાઈના સિંહાસન સમિપ આવી. અચળગૃહમાં વંશપરંપરાથી એવો નિયમ ચાલ્યો આવતો હતો કે નવા રાજાને સિંહાસન પર આરૂઢ થતી વખતે તેની બહેનને હાથે કુમકુમનો ચાંદો થવો જોઈએ. જ્યારે તેના હાથને ચાંદો થાય ત્યારેજ ખરેખરો રાજ્યાભિષેક થયો કહેવાય. એ રીત પ્રમાણે કમળા તેના ભાઈને ચાંદો કરવા તેની પાસે આવી. રંભાએ હિરાજડિત કંઠાંતી હાથમાં પકડી હતી. કમળાએ પોતાની કામળ આંગળી કંકુમાં બોળી. આ વખતે સર્વના હૃદયમાં અત્યંત આનંદ હતો, પણ કમળાના હૃદયમાં કંઈ ઓરજ હતુહલ મચી રહ્યું હતું. તેના મનમાં શું થતું હતું તેની ખબર તેણીનેજ હતી. તેનું મુખ ગંભીર અને વિચારશીલ જણાતું હતું. કંકુમાં આંગળી બોળી ચાંદો કરવાને

બદલે તે વિચારમાં ઉભી થઈ રહી. તેના મુખ સામે દષ્ટિ કરી રંભાએ હસ્તે વદને કહ્યું:—“ કમળાબહેન ! કંકુમાં આંગળી બોળી શું વિચાર કરો છો ? તમારા ભાઈને ચાંદ્રો કરી શુભાશિર્વાદ દો ક જેથી તમારા ભાઈનો વિજય થાય. ”

રંભાના શબ્દોથી કમળા સાવધ થઈ. તેણે મુખ મલકાવી રંભાની સામે જોયું. કમળા ચાંદ્રો કરવામાં શા માટે વિલંબ કરતી હશે ? એમ રણજીતના મનમાં આવ્યું. તેણે કિશોર મામે જોયું. કિશોરે મહારાગના હૃદયની વાત સમજી કમળાને કહ્યું:—“ રાજકન્યા ! ઝટ ચાંદ્રો કરી દોને ! શા માટે વાર કરો છો ? ”

“ હા, હું એજ વિચાર કરું છું ? ” કમળાએ કહ્યું.

“ બહેન ! એમાં તે શું વિચાર કર્યા કરે છે ? ” રણજીતે પૂછ્યું.

“ હું એમ વિચાર કરું છું કે ભાઈ અને ભાભી સાથે સિંહાસન પર બેસે તો ખન્નેને સાથે ચાંદ્રો કરી હૃદયની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે. ” કમળાએ મર્મયુક્ત જવાબ આપ્યો.

રણજીત બહેનના શબ્દો સાંભળી હસ્યો. વિક્રમાજીતે તેનું બોલવું બેદ ભરેલું ધારી તેના સામે જોયું. કમળાએ તેના મુખ સામે નહિ જોતાં આડી નજરે કિશોર સામે જોયું. કિશોરે ચાંદ્રો કરી દેવાની સંજ્ઞા કરી. તરતજ કમળાએ ફરીથી આંગળી કંકુમાં બોળી ભાઈને ચાંદ્રો કર્યો. સર્વત્ર જયજયકાર થઈ રહ્યો. સલામતીની તોપોના અવાજથી ગગન ગાજી રહ્યું. રણજીતકુમારે ગળામાંથી અમૃત્ય મોતીની માળા કાઢી કમળાના કંકમાં પહેરાવી. કમળાએ તે પછી રંભાને ચાંદ્રો કર્યો. રંભાએ આંગળીએથી મણિમુદ્રા કાઢી તેને પહેરાવી. તે પછી નણુંદ બોગ્ગઈ સોદા પર બેસી વાર્તાવિનોદ કરવા લાગ્યાં. દરબારમાં નાચ ગાન તમાસા શરૂ થયા. અંતે સર્વને યોગ્ય ઇનામ આપી ખુશ કર્યા. તે પછી ખુશામતીઆ અને લાંચીઆ સરદારોની ખાલી પડેલી જગાઓ પર પ્રમાણિક અને રાજભક્ત માણસોની નીમણુંક કરવામાં આવી. દિવાન વિપયરાજ, સેનાપતિ પ્હાડસિંહ અને કુટિલ-સિંહ વગેરેને પોતાની હદ બહાર મોકલી આપ્યા; અને સાથે દયા

લાવી તેઓને જીવનપર્યંત ચાલે એટલું દ્રવ્ય પણ આપવામાં આવ્યું. દિવાન વિષયરાજની જગાએ તેજસિંહની અને પહાડસિંહની જગાએ કિશોરસિંહની નિમણુંક થઇ. સર્વની સમક્ષ તેજસિંહ અને કિશોરને પોશાક આપવામાં આવ્યો. વિક્રમાજીતે બંને જણોને વફાદાર રહેવાની શુભ શીખામણ આપી. તે પછી માન-અકરામ-ઇનામ વગેરે આપી દરબારની સમાપ્તિ કરી. રણજીતકુમાર મહેલમાં ચાલ્યા ગયા. દ્વારના વચ્ચમાં કિશોરસિંહ ઉભો હતો તેને કમળાએ રંભા જાણે નહિ એવી રીતે એક નાની ચીટ્ટી ત્યાંથી જતી વખતે આપી. બંનેના અંદર ગયા પછી કિશોરે ચીટ્ટી ઉઠેલી વાંચવા માંડી. તેમાં ફક્ત બે લીટીજ લખેલી હતી.

“ કિશોર.

દિન પ્રતિદિન આકાશમાં મેઘ ભયંકર છવાતો જાય છે. કુદરતનો અન્યાય પ્રત્યક્ષ અવલોકાય છે. આજેજ વિચારની સમાપ્તિ છે. માટે રાતના એક વાગે મારા...સ્થળે આવીને મળજો. હાલ એજ.

લી૦

તું ઓળખે છે. ”

કિશોર ચીટ્ટી વાંચી ખીરસામાં મૂકી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. દરબારગૃહમાંથી સર્વ ચાલ્યા ગયા હતા પણ એકઝો વિક્રમાજીત હજી ગયો નહોતો. તે ખૂણામાં પડેલા એક વિરામાસન પર પડ્યો પડ્યો કાંઈક વિચાર કરતો હતો. કમળાના મુખ પર થયેલા ફેરફારથી એ ચતુર પ્રધાન ચમક્યો હતો અને આ એકાન્ત મળતાં મન સાથે તર્ક વિતર્ક કરતો હતો. કિશોરના ચાલવાના અવાજથી તેનું વિચારતંત્ર તુટ્યું અને તેણે દ્વાર સામે જોયું તો કિશોરને વિચારમાં ચાલ્યો જતો જોયો. વિક્રમાજીત તેના મંદ મંદ ઉપડતાં પગલાંથી તેના હૃદયમાંના તમામ વિચાર સમજી ગયો. કિશોરના અદસ્ય થયા પછી તેણે હાસ્ય કર્યું. આ હાસ્યમાં ભયંકર બેદ સમાએલો હતો. જમાનાનો અનુભવી પ્રધાન વિચારનો નિર્ણય કરી ઉભો થયો અને આડું અવળું જોયા વિના પોતાના મહેલ તરફ વળ્યો. વિચારમાંને વિચારમાં દિવસની પૂર્ણાહુતી

થઈ અને અજવાળાની જગા અંધારે લીધી. આખો દિવસ મહેનત મળુરી કરનારા લોકો નિવૃત્ત થઈ પ્રભુ ભજન કરવા નિદ્રાને ખોળે પડ્યા ત્યારે ચોર, લુચ્ચા અને નીશાયર પક્ષીઓનો દિવસ ઉદય થયો. રાત્રિનો કાળો કાર્યક્રમ શરૂ થયો. ચોર લોકો શુકન જોવા લાગ્યા. વખતને વિતતાં શું વાર? ધીમે ધીમે દશ અગિઆર બાર વાગ્યા ગયા. લયકર રાત્રિનું સામ્રાજ્ય સ્થાપિત થયું. ધોર અંધકાર પૃથ્વી પર છવાએલો હતો. આકાશમાં ઉગેલા તારાઓ તેમના થોડા થોડા પ્રકાશથી અંધકારને ભેદવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા; પણ અંધકારે તેો લિપણુ સ્વરૂપ ધારણ કરેલું હતું. આ અરસામાં એક પ્રચંડ બાંધાનો માણસ તેના સમસ્ત શરીરને કાળા ઝંખાથી છૂપાવી રાજમાર્ગ પર ચાલ્યો જતો જણાયો. તે માણસ બીજો કોઈ નહિ પણ આપણો પરિચીત કિશોરસિંહ હતો. અત્યારે એક વાગવા આવ્યો હતો. રાજકન્યા કમળા આતુરતાથી મારી રાહ જોઈ રહી હતી, આમ ધારીને તે ઉતાવળે પગલે રાજ્ય મહાલય તરફ ચાલ્યો જતો હતો. થોડી વારમાં તે તે કમળાના મહેલની પાછળ આવી ઉભો. તેણે ઉંચે જોયું તેા ઝંખાનું આરાળું તેને ખુલ્લું જણાયું. કિશોરે આસપાસ જોઈ ધીમેથી એક સિસોટી વગાડી એટલે એક કાળો ઓળો ઝડપામાં ઉમેલો જણાયો. તેણે ધીમેથી પૂછ્યું:—“કાણુ કિશોરસિંહ?”

“હા, જલદી દ્વાર ઉઘાડો.” કિશોરે જવાબ આપ્યો.

તરતજ નીચેનું આરાળું ઉઘાડવામાં આવ્યું અને કિશોર મહેલમાં દાખલ થયો. દ્વારમાં એક ચુંદર રમણિ લાથમાં ફાનસ પકડીને ઉભો હતી. કિશોરને ગ્રાઈ તેણે નમન કર્યું. કિશોરે તેના સામે જોઈ પૂછ્યું:—“ચંદ્રા! રાજકન્યા હાલ ક્યાં છે?”

“ઉપરના દિવાનખાનામાં ખેસી ક્યારનાંએ તે તેા આપની આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યાં છે. આપ મારી સાથે અંદર પધારો. હું આપને તેમની પાસે લઈ જાઉં.” કહી ચંદ્રા દ્વાર ખંધ કરી આગળ આવી. કિશોર તેની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો. કેટલાક નાના મોટા ઓરડા પટાવી કિશોર અને ચંદ્રા રાજકન્યાના સજ્જગારેલા ઓરડામાં

આવી ઉભાં. કિશોરને જોઇ કમળાને અત્યાનંદ થયો. તેણે કિશોરનું સન્માન કરી પાસે ઉભેલી ચંદ્રાને ઇશ્વારતથી બહાર ચાલી જવાને સૂચવ્યું. ચંદ્રા ચાલી ગઈ. કિશોર-કમળા એકલાં પડ્યાં. બન્ને પ્રેમીઓ એક બીજાની ખુશ ખબર પૂછી એક સોફા પર બેઠાં, અને રણજીત-કુમારના રાજ્યાભિષેક સંબંધી વાર્તાઓ કરી હવે ભવિષ્યમાં શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યાં. વિચાર અંતે કિશોરે પેલી ચીઢીની વાત કહી અને તેને અત્યારે એકાએક બોલાવવાનું કારણ પૂછ્યું. ધીમે ધીમે કમળાનું હસતું અને આનંદી મુખ શોકાતુર જણાવા લાગ્યું. કમળા સદ્ગુણનો ભંડાર અને સાથે હોંશીઆર ચાલાક તથા સામાના હૃદયની વાત જાણી લેનારી હતી. તે રણજીતને બહારદુર પણ હૃદયનો બોળો સનજતી હતી. વિક્રમાજીતને તે રાજભક્તની સાથે સ્વાર્થાધ સમજતી હતી. ” વિક્રમાજીતનું પવિત્ર હૃદય સમય આવે કેમ ફરી ન જાય, લક્ષ્મીને જોઇ મહાન મુનિઓ યાગી જાય તો તેનું શું ગળું ! આવા આવા વિચારમાં કમળાને અચગગદનું ભવિષ્ય અંધ-કારમય લાસતું હતું. પિતાના પદબ્રષ્ટ થવાથી તેના મનમાં અપાર શોક થતો હતો. મહારાજ અંગારસિંહ તેને અધિક પ્રેમથી વ્હાતા હતાં. કમળા તેના પિતાને હવે મળી શકશે નહિ કારણ કે મહારાજને મળવા જવાનો સખ્ત પ્રતિબંધ હતો. કમળાએ ઘણી વખત પિતાને મળાની ઇચ્છા રણજીતકુમારને જણાવી હતી; પણ રણજીતે પિતાના પાપકર્મની વાત તેને કહી સંભળાવી મળવાની સાફ ના પાડી હતી. કમળા રણજીત ઉપર તેથી ગુસ્સે થઇ હતી અને પિતાને સંભાળી શોક કરતી હતી. તેણે પિતાની દુર્દશાની વાત કિશોરને જણાવી. કિશોરે તેને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું:—“કુમારી ! શાન્ત થાઓ આમ શોક કરવાથી તમારા કામળ હૃદયને હાની પહોંચશે. ખેર અન્યું તે ખરૂં. હાલ તો આપણે પ્રભુ ઉપર આધાર રાખવાનો છે. ભવિષ્યમાં સૌ સાફ થશે. શ્રીભગવાન સત્યનો વિજયજ કરશે.”

“શું સાફ થશે ? કિશોરસિંહ ! હવે મારી ધિરજ રહેતી નથી. કેપટીઓનાં કારસ્થાનથી મને લાવિ ભયકર જણાય છે, વળી હાલમાં

પિતાના બ્રાણુ લેવાનું કાવત્રુ પણ રચાય છે. ” કમળાએ નિશ્વાસ નાંખી એક નવી વાત જણાવી.

“ તેમનું રક્ષણ કરનાર શ્રીભગવાન સર્વ કાળ તેમની પાસે નિવાસ કરે છે. રાજકન્યા દુઃખી થશે નહિ. મહેન મહારાજને બંધનમુક્ત સ્ત્રી રીતે કરવા તે સંબંધી કલ્યાણસિંહને પૂછવું છે. આ બાબતમાં તેમની યું સલાહ છે તે આપણે જાણવું જરૂર છે. ” કિશોરે કહ્યું.

“ કલ્યાણસિંહની સલાહ આ વખતે ઉપયોગી થઇ પડશે નહિ. જે સમય જાય છે તેમાં બચકર કાવત્રાની પૂર્ણાકૃતિ થવાનો સંભવ છે. બ્રાણુના જોખમે પણ હવે પિતાજીને મુક્ત કરવાની ઘણીજ જરૂર છે. ” કમળાએ જણાવ્યું.

“ કુમારીકા ! ધીમેથી બોલો, ભીંતને પણ કાન હોય છે. આપણે જે કાર્ય કરવાનું છે તે ઘણીજ ગુપ્ત રીતે કરવાનું છે. આપણી વાત કોઇ સાંભળશે તો આપણી સર્વ યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ રદ જશે. ”

“ પિતાને પદબ્રજ કરવાથી આ હૃદય વળનું થઈ ગયું છે. મને કોઇની પરવાહ નથી. ભલેને રણજીતભાઇ મ્હારી આ વાત સાંભળી મને હાલને હાલ કેદમાં પૂરે. કારાગ્રહમાં પૂરાવાથી કોઇ દિવસ પણ પિતાના મુખનું દર્શન કરી શકાશે. ”

“ શાન્ત થાઓ અને લાંબી નજરથી વિચાર કરી જુઓ કે આપણે કેવા બચકર કામને માટે સાહસ ઉઠાવ્યું છે. આપણું કામ હુંકે મુદતમાં પૂરું થશે એ સત્ય માનજો. ”

“ કિશોરસિંહ તમે સેનાપતિ છો. રાજ્ય પ્રત્યે વફાદાર રહેવાના તમે સોગન લીધા છે તેથી તમારે રાજ્ય પ્રત્યે ભક્તિ દર્શાવવાની છે. તેને બદલે તમારી અને મારી મુલાકાત વારંવાર થતી હોવાથી તમારા પિતાના બેઠમમાં વૃદ્ધિ થશે તેનું કેમ ? ” કમળાએ ખીજ વાત જણાવી.

“ તે વખતની વાત તે વખતે છે. જેવા પડશે એવા દેવાશે. ” કહી કિશોરે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

કમળાએ તેના સામે જોયું તો કિશોર વિચારમાં પડેલો જણાયો.

કમળાએ તેની પાસે જઈ પૂછ્યું:—“ શું વિચાર કરો છો ? મને લાગે છે કે તમે હૃદયમાં દુઃખી થાઓ છો ? કિશોર ! બહાલા કિશોર ! હૃદયની વાત મને નહિ જણાવો તો કેાને જણાવશો ? ! ”

“ કુમારિકા ! જે દુઃખ ગણું તો ધણુંયે છે અને ના ગણું તો કાંઈજ નથી. હા, મારી પૂજ્ય માતૃશ્રીના સ્વર્ગવાસ પછી મારા પિતાનો મારી ઉપર સંપૂર્ણ પ્રેમ હતો; પરંતુ મારા નવીન માતાના આવ્યા પછી પિતાના મારા પ્રત્યેના પ્રેમમાં ધીમે ધીમે ઘટાડો થતો જણાય છે. તેઓ નિરંતર મારી તરફ શંકાની નજરે જોયા કરે છે. મારાં નવાં માતા તો મને જેતાંજ પોતાનું મુખ મરડે છે અને સાચાં જુઠાં કરી પિતાની પાસે દોષિત ઠરાવે છે. હા, પવિત્ર પિતામાં પણ દૈવયોગે વિચિત્ર ફેરફાર થતો જણાય છે. ” આમ બોલતા કિશોરની આંખોમાં ઝળઝળાંઆં ભરાઈ આવ્યાં.

“ કિશોર ! બહાલા કિશોર ! દુઃખી શા માટે થાઓ છો ? તમારા હૃદયની સત્ય વાત જણાવો કે તમને શું થાય છે ? ” કમળાએ પૂછ્યું.

“ કમળા ! સમય આવ્યે આ હૃદયની વાત તમે સારી રીતે જાણી શકશો. હાલમાં જણાવવાથી દુઃખી થશો. ” કિશોરે કહ્યું.

“ તમારા દુઃખમાં લાગ લેવો એ મારી ફરજ છે. બહાલા ! મારાથી કંઈ ગુપ્ત રાખશો નહિ. અન્યને દુઃખ જણાવવાથી હૃદયનો ભાર કંઈક ઓછો થાય છે. તમારો અને મારો આત્મા એક છે છતાં શા માટે મને તમારું દુઃખ જણાવતાં અચકાઓ છો ? કહો, બહાલા કિશોર કહો ! તમને આ કમળાના સોગન છે. ’ કમળાએ હડ ધીધી.

“ કમળા ! હું કાલના દિવસ સુધી સંપૂર્ણ સુખી હતો; પણ રાત્રે અવ્યાનક સાંભળેલા શબ્દોથી હું દુઃખી થયો છું. જીવન ઝેર જેવું સમજ્યો છું. સાંભળ, હૃદયદેવી સાંભળ ! ગર્ભરાતના બાર વાગે હું મારા ઓરડામાં વિચારમસ્ત થઈને સૂતો હતો; એ અરસામાં મારા પિતાના ઓરડામાં કંઈક ગડબડ થતી સંભળાઈ. ‘ તે શાની ગરબડ હશે ! લાવ તપાસ કરે. ’ કહીને હું ઉભો થયો અને એક

જળાયામાંથી મારા પિતાના ઓરડામાં જોવા લાગ્યો. મહેં સ્વપ્ને પણુ નહિ ધારેલી વાત સાંભળી. મારા પિતા પત્રગમાં મૂત્તા હતા અને મારી નવી માતા ત્યાં પડેલા આસન પર બેસી તેની સ્વાર્થ પિપાશા શાન્ત કરવાને મારા પિતાના પવિત્ર હૃદયમાં ઝેર રેડતી હતી. મારા પિતાના મુખ પરથી જણાતું હતું કે તેની વાતમાં તેઓ સંમત થયા છે. કમળા ! તે પછી બન્નેની વાતો ઘણીજ ધીમેથી ચાલી કે જે હું સાંભળી શક્યો નહિ. મહેં ફક્ત થોડાજ શબ્દો સાંભળ્યા. વાતોને અંતે મારા પિતા લગાર માટેથી બોલ્યા કે:- ‘ હું અદ્ય સમયમાંજ તારી સઘળા ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ; પણ આ તારી છેલ્લી ઇચ્છા ઘણીજ ભયંકર છે. તેને માટે મારે વિચાર કરવો પડશે તારી છેલ્લી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને હું હાલ કંઈ કહી શકતો નથી. ’ કમળા ! હૃદયદેવી ! આ વાતમાંજ ભયંકર બેદ સમાએલો છે. સ્વાર્થોઓનું ભયંકર કાવત્રુ પણ આમાં સમાએલું સમજાય છે. હા, પ્રભુ ! હવે તો તમે કરો તે ખરું ” કહી કિશોરે નીચું જોયું.

“ કિશોર ! હજી સ્પષ્ટ સમજવો. તમારી વાતમાં મને ખરાબર સમજ પડતી નથી. તમારી વાત ભયંકર ભાસે છે. ” કમળાએ કહ્યું.

“ હા, એમજ છે. મારી નવી માતા ઘણીજ કારસ્થાની છે. તેણે મારા પિતાના પવિત્ર હૃદયને અપવિત્ર કર્યું છે. તેમના નિષ્કર્ષક હૃદયમાં રાજદાનનું હળાહળ વિષ તેણે રેડ્યું છે. ગુણુ વિનાની દુષ્ટ નારીએ રાજરાણી થવાની ઇચ્છા જાહેર કરી છે. ” કિશોરે જણાવ્યું.

“ શું વિક્રમાશ્રિત રાજદ્રોહી થશે ? ! એક સ્ત્રીનું કહ્યું માની રાજભક્તિને તિડાંજલી આપશે ? ! જો એમ થશે તો અહર રહેલું આકાશ નીચે તુટી પડશે, પૃથ્વીનો પ્રલય થશે અને ભિષણુ અંધકાર અવનિતે ઢાંકી દેશે ! ” કમળાએ ગભરાઇને કહ્યું.

“ તે અત્યારે કહી શકાય નહિ. કમળા ! ગમે એમ થાઓ તેની આપણને ચિંતા નથી. ચિંતામાં ફક્ત આપણું.....કામ પૂર્ણ થાય એટલે ખસ. ” કિશોરે કહ્યું.

“ હા, હવે આપણે આપણું કામ જલ્દીથી પુરું થવું જોઈએ

કિશોર ! આલ તે કામ પૂર્ણ કરવાને આપણે અત્યારે જ નીકળી પડીએ. ” કમળાએ ઉભાં થઇ કહ્યું.

“ ના, આજથી આઠમા દિવસે રણજીતકુમારની વર્ષગાંઠ છે તેથી સરદારે અને પહેરેગારે બહારની વાડીએ રાત્રી આનંદમાં ગુળરવા જશે, એટલે આપણું કાર્ય નિર્વિધને પાર પડશે. ”

“ તે પછી શું કરીશું ” કમળાએ પૂછ્યું.

“ પછીની વાત પછી છે. એક કામ પૂરું થયું કે બીજાની વાત. રાજકુમારી ! મનને નિરંતર આનંદમાં રાખજો અને ખાત્રી રાખજો કે આ કિશોર ખરો રજપૂત બચ્ચો છે; પ્રાણુ જતાં પણ હાથમાં લીધેલા કાર્યને પૂર્ણ કરશે. હ્યો હવે હું રજ લઉં છું. ” કહી કિશોર જવાને ઉભો થયો.

તેને જવાની રજ આપતાં કમળા તેના કંઠે વળગી કહેવા લાગી:—“ કિશોર ! આ સંસારમાં મારી વાતનું વિશ્રામસ્થળ તું જ છે. આવા લયાનક રાજ્યપ્રપંચમાં તારી આશાએજ દિવસો નિર્ગમન કરેછું. બહાલા ! ગમે એ પ્રકારે આ દુઃખીયારીને દિવસમાં એક વખત પણ દર્શનનો લાભ આપજો. ”

“ મારી જીવનસંગિની ! શ્મ માટે મનમાં કલેશ કરે છે. આ કિશોર જો કે મોકરીથી પરતંત્રતાની પરવાહ નહિ કરતાં તને મળવા દોડી આવશે. કુમારી ! આ સેનાપતિની પત્ની સ્વિકારવાનું કારણ ફક્ત એકજ છે ને તેની તમને પણ ખબર છે, એટલે હું વધારે કાંઈ કહેતો નથી. સમય આવ્યે સૌ રૂડાં વાનાં થશે. રાજકન્યા ! ધીરજ ધરજો. હું હવે જાઉં છું. ” કહી કિશોરે ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું.

“ હા, પધારો. ” કહી કમળા કિશોરની પીઠ પાછળ જોઇ રહી. કિશોર રાજમહેલમાંથી નીકળી તેના મહેલે ગયો. કમળા પણ તેના ગયા પછી ચંદ્રાને બોલાવી વાતો કરવા લાગી. બાદ મોડી રાત જતાં વાતોની પૂર્ણાકૃતિ કરી કમળા અને ચંદ્રાએ નિદ્રાનું શરણુ સ્વિકાર્યું.

કારાચુદમાં અંગારસિંહના ઉદ્દગાર.

“ સત્યનો સંગાથી બધી સૃષ્ટિ સંભાળે, દીનનાં તીમીર એજ ટાળે;
કષ્ટ કીડીને મણ હાથીને આપે, પ્રાણ કોશીટાના એ ખાળે.
સુર સંભાળી જેણે અસુરોને માર્યા, યુગે યુગે અવતારો ધારે;
પિતા જગતપતિ મારી આફતો વિહારી, મારી બાંધ ઝાલેરે. ”

આવી રીતના ઉદ્દગાર કાઢતો રાજા અંગારસિંહ સુમન અને રંજાને જે નિર્જન સ્થાનમાં આવેલા મહેલમાં લઇ ગયો હતો તેજ મહેલમાં કરેલાં કર્મના સંસ્કારે તેના પુત્રને હાથે પદબ્રષ્ટ થઇ શોક કરતો હતો. જે મહેલ તેણે રંગરાગ અને સતી બાળાઓનાં શીખળ નષ્ટ કરવાને પસંદ કર્યો હતો તેજ મહેલમાં તેને એકાન્ત જીવન ગુજારવું પડતું હતું. એકાન્તવાસના દુઃખથી તે મનમાં ઘણો અકળાતો હતો. તેની સાથે વાત કરવાની પણ સૌને સખ્ત મનાઈ કરેલી હતી. પહેરેગીરો રાત્રિદિવસ બરેલી બંદુકો ખભા પર મૂકી તે મહેલની આસપાસ પહેરો ભરતા હતા. એકાન્તવાસના દુઃખથી અંગારસિંહ કંટાળ્યો હતો. તેની આંખો હવે ઉધડી હતી. તે વારંવાર કરેલાં પાપ કર્મને માટે મનમાં પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો; પણ તેનો પશ્ચાત્તાપ હવે શું કામનો. રાંડ્યા પછીનું ડહાપણ શું કામમાં આવે! રાજા અંગારસિંહ બાહ્યકાળમાં સદ્ગુણોનો ભંડાર હતો; પણ યૌવનાવસ્થામાં રાજ્યાસન પ્રાપ્ત થવાથી અને દુષ્ટ ખુશામતીઆ તેમજ વ્યસની સરદારોના સહવાસથી દુર્ગુણોનો ભંડાર બન્યો હતો. તે નિરંતર મદિરા અને ગુણિકાઓના રંગરાગમાં ચક્ર્યૂર પડ્યો રહેતો હતો. તેણે અનેક નિર્દોષ રમણીઓને સંકટમાં સપડાવી હતી. બસ એજ બચંકર પાપકર્મના પ્રતાપે એ પ્રતાપી રાજાને પદબ્રષ્ટ થઇ અત્યારે એકાન્ત જાંદગી ગુજારવી પડતી હતી. દિવસો પર દિવસો જવા લાગ્યા. અંગારસિંહ એકાન્તવાસથી અકળાવા લાગ્યો. તેણે પહેરો ભરતા સિપાહીઓને પોતાની પાસે બોલાવવા માંડ્યા ત્યારે તેઓએ જણાવ્યું કે, તમારી સાથે વાત કરવાની પણ અમને સખ્ત મનાઇ છે; આથી

અંગારસિંહના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. હમ્મેશાં મળતો દારૂ અંધ થવાથી તેની મંદ પડેલી બુદ્ધિ ધીમે ધીમે સતેજ થવા લાગી. તેને હવે બરાબર સમજ પડી કે મારી થયેલી દુર્દશા મારા અપરાધોને કારણ છે. તેને હવે બરાબર ખબર પડી કે રાજા રૈયતને પુત્રવત્ પાળી સદાચરણી રહે છે તોજ તે સુખી થાય છે. મારા જેવા દુષ્કર્મ કરનારની બાણીજ ખરાબ દશા થાય છે. હું હજી સુખી છું કે મારાં પાપકર્મની મને ઓછી શિક્ષા મળી છે. મારા જેવા પાપી રાખને તો જીવતાંજ શબોએ ચડાવેા જોઈએ કે કાંતો સળગતા અમિકુંડમાં ફેંપી દેવો જોઈએ. આમ પશ્ચાત્તાપ કરતો અંગારસિંહ આમતેમ આંટા મારતો હતો. રાત્રિના અગિયાર વાગ્યા હતા. સર્વત્ર શૂન્યકાર બાસતું હતું. અંધકારે રજનીને કાળો પછેડો ઓઢાડી સમસ્ત જગતને બીપશ્ચુ સ્વરૂપ ધારણ કરાવ્યું હતું. પશ્ચાત્તાપના અમિથી આખા શરીરે બળતો અંગારસિંહ વારંવાર કપાળ પર કર પ્રહાર કરવા લાગ્યો. છેવટે તે ઘાટી જવાથી નીચે ખેડો અને માથું નીચું નમાવી કંદર્પાંત કરવા લાગ્યો. મહેલની બહાર સિપાઇઓ પહેરો ભરી રહ્યા હતા; એવામાં એક સિપાહીની નજરે દૂરથી એક ઘોડેસ્વાર આવતો જણાયો તેથી તેણે સજાના સાવધ થવાની સૂચના આપી. થોડી વારમાં તો તે આવનાર ઘોડેસ્વાર તેની નજરેક આવી પહોંચ્યો. બચાનક કાળી રાત્રે તેને નિર્ભયતાથી ચાલી આવતો જોઈ સિપાહીઓના જમાદારે કઠોર અવાજે પૂછ્યું:—“કાણુ આવે છે? ત્યાંથી એક કદમ આગળ વધ્યા વિના જવાબ આપો કે તમે કાણુ છો?” તે આવનારે ફક્ત “કાઈ નહિ.” કહી જવાબ આપ્યો.

જમાદાર અને સિપાહીઓ આંખો ફાડી તેની સામે જોઈ રહ્યા. આવનાર માણસ તેમની પાસે આવી ઘોડેથી નીચે ઉતર્યો. ત્યાં એક ઝાંખું ફાનસ સળગતું હતું, તેના પ્રકાશથી તે આવનારને ઓળખી સૌએ મીઝા પડી નમન કર્યું. તે આવનાર અચળગદનો નવીન મહા-સજા રણજીવસિંહ હતો. આજે તેની વર્ષગાંઠ હતી. આખો દિવસ આનંદ ઉઠાવી તે શતના સમયે પિતાને મળવા આવ્યો હતો. આજ

રાત્રે અચળગઢમાં આનંદના જલસા હિડી રહ્યા હતા. તમામ સરદારો અને સૈનિકો એકઠા મળી નાચ-ગાન સાંભળતા હતા. રણુજીતે ત્યાં આવી પહેરો ભરતા સિપાહીઓમાંથી ફક્ત પાંચ જણાને ત્યાં રાખી બાકીનાને વહેલા આવવાનું કહી આનંદમાં ભાગ લેવા જવાની રમ્મ આપી. સિપાહીઓ નમન કરી ચાલતા થયા. બાકીના પાંચ સિપાહીઓને એક-એક સુવર્ણમુદ્રા આપી સંતોષ પમાડ્યા. બાદ નેમને ખરાબર પહેરો ભરવાનું સૂચન કરી રણુજીત પિતાને મળવા મહેલમાં પ્રવેશ્યો. અંગારસંહ નીચું મુખ રાખી ખેસી રહ્યો હતો. આજે તેને નિદ્રા આવતી નહોતી. તે નીચા વદને ચડતી-પડતીના વિચારો કરતો હતો. તેની આંખોમાંથી અશ્રુધારા વહેતી હતી. તે મન સાથે બોલતો હતો કે:—“હા દૈવ ! મારી આ શી દુર્દશા ? જો કે મને મારાં પાપ કર્મોનો યોગ્ય બદલો મળ્યો છે પરંતુ આ એકાન્તવાસના કષ્ટથી અત્યંત અકળાઉં છું. હા, પુત્ર રણુજીત ! જે તારી ઇચ્છા રાજ ચલાવવાની હોય તો તું મુખેથી ચલાવ; મારી ઇચ્છા હવે રાજ કરવાની નથી. હું હવે પ્રભુની ભક્તિ કરી કરેલાં પાપ કર્મનું પ્રાયશ્ચિત કરવા ઇચ્છું છું. રણુજીત ! પુત્ર રણુજીત ! તું મને દયા લાવી અહિંથી મુક્ત કર. હાય ! મારાં નીચ કર્મો અપરંપાર છે. મેં સુકોમળ યુવાન બાળાઓનાં શીયળ બંગ કરી કુળને ક્ષત્રું ક્લંક લગાડ્યું છે. નિરપરાધીઓને બંધિખાને પૂરી નીચ સરદારોની સલાહથી તેમનું સર્વસ્વ હુટી લીધું છે. હાય એવાં અનેક કુકર્મો યાદ આવતાં આ હૃદય ચીરાઈ જાય છે. પશ્ચાત્તાપરૂપી ક્રીડા મારું કલેજનું ફેલી ખાય છે. અહા, શાશ્વા સચિવ વિકમાજીત ! તારાં અમૃત સમાન વચનોનો જો મેં સ્વિકાર કર્યો હોત તો મારી આવી દુર્દશા ન થાત. ખરેખર ! ત્હેં એક ગુણુવાનને છાજતું પગલું ભરી હાલ તો પ્રજાને દુઃખમાંથી મુક્ત કરી છે. મારી દુષ્ટ વૃત્તિનો લાભ ભઈ શત્રુઓ અચળગઢ પર ચડી ન આવે તે કારણથી ત્હેં રણુજીતને રાજગાદી સોંપી છે. ખરેખર ! તું ધન્યવાદને પાત્ર છે. સદા સર્વદા તારી શુદ્ધિ નિર્ભળ રહો એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે; પણ...પણ...હા, અત્યારે એક

નવીન વિચાર આવતાં આ હૃદય કંપે છે. વિક્ષાભ્રતનું હૃદય ભવિષ્યમાં નિર્મળ રહેવું અસંભવિન સમજાય છે. તે જે સ્ત્રીની સાથે પરણ્યો છે તેને હું બરાબર ઓળખું છું—તેના અંતઃકરણને સારી રીતે જાણું છું. તારી પર વૈર વાળવાની ઇચ્છાથીજ દિવાન વિષયરાજે તે સ્ત્રી તને પરણાવી છે. તે દેખાવે મુંદર રમણી છે પણ તેનું અંતઃકરણ હળાહળ વિષથી ભરેલું છે. હલકા માખાપને પેટે અવતાર લઈ ગરીબી હાલતમાંની પ્રધાન જેવાની પત્ની થઈ તે બુદ્ધિહીન બાળા ભવિષ્યમાં શું કરવાને તત્પર નહિ થાય એ હાલ કહી શકાતું નથી. મારી કમળાએ એક વખત તેના વિચાર સાંભળ્યા હતા. તેણીએ મને કહ્યું હતું કે તે રૂપવાન રમણીના વિચાર એક નીચ નારીના જેવા છે. તે ઘોળા રૂપમાં અવતરેલી એક પિશાચણી છે. હા, વિક્ષાભ્રત ! તારે તેનાથી ધણું સંભાળવાનું છે. તે ખુબસૂરત બલા રખેને તને સમજતી ફોક્સલાવી લોકમાં આંધળો બનાવે ! બસ એટલીજ મને ચિંતા છે. બાકી તુંતો ખરેખરો દેવ છે, એમ કહીએ તો પણ ચાલી શકે એમ છે.”

આવી રીતના વિચાર અંગારસિંહ કરતો હતો એવામાંજ તેને રણુભ્રતના આવવાના પગલાં સંભળાયા. અંગારસિંહે ચમકીને ઉંચું જોયું તો તેણે રણુભ્રતને દોઢો. પુત્રને જોતાં તેને અપાર આનંદ થયો. તે સળંગ નયને ઉભો થઈ તેની સામે દોડ્યો. તેને સામે દોડી આવતો જોઈ રણુભ્રતે ધાર્યું કે બુદ્ધો એકાન્તવાસથી કંટાળી જીવ ઉપર આવી મને મારવાને દોડી આવે છે. આમ ધારી તે આંધો ખસી ગયો અને તક્ષવાર પર હાથ નાંખી કર્કશ સ્વરે બોલ્યો:—“ પાપકર્મથી સંતુષ્ટ થયેલા પિતા ! એટલેજ રહેજો. અવિચારી કૃત્ય કરતાં વિચારજો. ”

તેનું કહેવું સાંભળી અંગારસિંહ આગળ વધતો ચરક્યો અને ગદ્ગદ કંઠે કહેવા લાગ્યો:—“ રણુભ્રત ! ભાઈ ! બાપુ ! તું શા માટે આ મરેલાને આવા વાક્યબાણથી વિધે છે ? હું મારાં કર્મથી પૂર્ણ પસ્તાયો છું. બાપુ ! તું ભલે આગ્યો, મારે તને કેટલીક અગત્યની શીખામણો આપવાની છે તે સાંભળ; પછી હું તારી રજા લઈ અધોર

જંગલમાં ચાલ્યો જનાર છું. આવ, શાન્તિથી મારી પાસે બેસ અને હું કહું તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ. ”

રણુજીત વિચારમાં પડ્યો. પિતાની પર તેને સંશય આવ્યો કે રખેને છુટ્ટો વાતોની ગફલતમાં મારો પ્રાણ લે. વ્યસની અને વિષયાધનો ભરેસો કદાપિ રાખી શકાયજ નહિ. આમ વિચારી તેણે કહ્યું:— “તમારે શું કહેવું છે ? જે કહેવું હોય તે ત્યાંજ ઉભા રહી જલદીથી કહી નાંખો. તમારી વાતમાં શું સાર હશે તે હું સારી રીતે સમજું છું. બોલો શું કહેવા માગો છો ? ”

“આપુ ! ધીરો થા અને સાંભળ. રાજની લગામ તહે હાથમાં લીધી છે તેને માટે હું ધણોજ ખુશી થયો છું. હું તારી પર બિલકુલ ઇર્ષાભાવ રાખતો નથી. મારું મન હવે આ ક્ષણભંગુર સંસાર પરથી ઉઠી ગયું છે. રણુજીત ! આટલું મારું કહેવું ખાસ કરીને ધ્યાનમાં રાખજો કે, રાજખટપટમાં રાજના સરદારો અને અમલદારોની પ્રકૃતિ સદા સરખી રહેતી નથી માટે કોઇના પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકતાં વિચાર કરજો. તારાથી જે કામ ચાય તે બીજાના ભરોસે મૂકીશ નહિ. હૃદયની સત્ય વાર્તા કોઇની આગળ જાહેર કરીશ નહિ. તારા મોટાભાઇની સાથે સલાહ સંપથી ચાલજો. તેને રાજ્યાસનની બિલકુલ ઇચ્છા નથી. તે દેવનો અવતાર છે. સદા સર્વદા પ્રભુભક્તિમાં દિવસો ગુજારવા તે ચાહે છે. તેની સલાહ પ્રમાણે તું ચાલજો કે જોથી સર્વત્ર તારો વિજય થશે. પુત્ર ! પ્રગ્નના સુખે સુખી રહેજો અને પ્રગ્નને નિરંતર સુખી કરી સોનાના શીખરે ચઢાવવાના પ્રયત્ન કરજો. મારી લાડકી પુત્રી કમળાનું રૂડી રીતે પાલન કરજો. તેને કોઇ વાતે દુભાવીશ નહિ. પ્રભુ તારું કલ્યાણ કરો.” કહી અંગારસિંહ શાન્ત રહ્યો.

તેનું લંબાણુ લાપણુ સાંભળી રણુજીત સ્તબ્ધ બની ગયો અને પિતાના આ શબ્દો ખરા હશે કે મને ફસાવવા માટે હશે તેનો તક-વિતર્ક કરવા લાગ્યો. અંતે તેણે કંઇક નિર્ણય કરી પૂછ્યું:—“હવે કાંઈ બીજું કહેવું છે ? ”

“હા, આજે તારી વર્ષગાંઠ છે તેથી હું તને સુખી થવાની

ખરા અંતઃકરણથી આશિષ આપું છું. રણજીત ! હવે મારી એક ઇચ્છા એ છે કે તું અત્યારે કમળાને અહિં બોલાવી મંગાવ કે જેથી હું તે નિર્દોષ કન્યાને મળી અહિંથી સદાને માટે આલ્યો જાઉં. ”

તેના “ આલ્યો જાઉં ” શબ્દ સાંભળી રણજીત ચમક્યો. શું બુદ્ધિએ નાસી જવાનો તો રસ્તો નહિ કરી મૂક્યો હોય ? એમ બહેમાઇ તેણે કડક અવાજે કહ્યું :—“ તમારા બોલવામાં મને ખરાબર સમજ પડતી નથી. સ્પષ્ટ જણાવો કે તમે શું કહેવા માગો છો ? શું તમે અહિંથી જતા રહેવા ધારો છો ? ”

“ હા, ભાઈ ! મારી ઇચ્છા હવે આ બાકી રહેલા જીવનનું કંઈક સાર્થક કરવાની છે, માટે તું હવે મને જલદીથી વિદાય કરી દે. તું આ રાજ અને લક્ષ્મી ભોગવી સદા સુખી થા. સુવરાજ કલ્યાણસિંહ યાત્રાએથી આવે તો તું તેને સારી રીતે સન્માન કરી રાખજો. લોકાના ચઢાબ્યાથી ચઢી કુટુંબકલહ કરીશ નહિ. ‘ ધર કુટ્યે ધર જાય, એ સ્મરણમાં રાખજો. ’ કહી અંગારસિંહ તેના સામે જોઈ રહ્યો.

રણજીતે તેનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું. તે ખડખડાટ હસી પડી કહેવા લાગ્યો :—“ તમે તો એમજ સમજી ગયા હશે કે હવે હું છૂટો થઈ ગયો ! પણ ના, તમારી આશા નિરર્થક છે. વાદ્ય ભૂખ્યો હોય છે ત્યારે ધણો થાણો થઈ જાય છે અને શીકાર પ્રાપ્ત થતાં વિકાળ બની જાય છે. વ્યસનનો નિશો ઉતરતાં સાધુવૃત્તિ થઈ આવે છે પણ પુનઃ નિશો કરતાં સર્વ ભૂલાઈ જવાય છે. પિતા ! તમારા શબ્દો પર હાલ વિશ્વાસ રાખી શકતો નથી. તમારે થોડાક દિવસ આ સ્થળેજ રહેવું પડશે. જ્યારે મારી ચોક્કસ ખાતરી થશે કે આપ શુદ્ધ બન્યા છો ત્યારેજ તમને મુક્ત કરી તમારી સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરવામાં આવશે, માટે તે સમય ન આવે ત્યાં સુધી આ સ્થળે નિવાસ કરી ખાઈ પી પ્રભુ ભજન કરો. હાલમાં તમારાથી ક્યાંય પણ જઈ શકાશે નહિ. ”

રણજીતનાં વચનથી તેનું હૃદય ભેદાઈ ગયું. તે કપાળે કર પ્રહાર કરીને બોલ્યો :—“ હા, ખબર નહોતી કે એક મહાન બૂધ્ધિને તેના

પુત્રનાં કઠોર વચન શ્રવણ કરી પરવશ રહેવું પડશે ! રણજીત ! બહાલા રણજીત ! હું તને વિનંતી કરીને કહું છું કે, મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર. મહેં સધળી દુષ્ટ વૃત્તિઓને દૂર કરીછે. મારે પાપમય હૃદય પત્થાતાપથી શુદ્ધ બન્યું છે. હું અત્યારે બોલું છું એ સત્યજ સમજજો. ”

“ મારાથી તે પ્રમાણે હાલ થઇ શકશે નહિ. તમારી ઇચ્છાઓ હાલ તો તમારા મનમાંજ સમાવશો. તમારે છૂટા થઇ શું કરવું છે તે હું ખરાખર સમજું છું. આ રણજીત તમારાં વચનોથી ભોળવાઇ જાય એમ નથી. ” રણજીતે જણાવ્યું.

“ ભાઈ ! હું પરમાત્માને સાક્ષી રાખીને કહું છું કે હું સત્ય બોલું છું. હું અહિંથી સીધો અરણ્યમાં જવા ચાહું છું; માટે દયા કરી મને બહાર લઇ જા. ” અંગારસિંહે કહ્યું.

“ જેમ વાઘને જ્યાં સુધી તે નરમ ન થાય ત્યાં સુધી પિંજરમાં પૂરી રાખવો જોઇએ તેમ વ્યસની અને વિષયધિને જ્યાં સુધી તે સુધરે નહિ ત્યાં સુધી અંધારી કાટડીમાં પૂરી રાખવો જોઇએ. તમે વ્યસની અને વિષયી છો. હુંક મુદતમાં તમે શુદ્ધ બન્યા હો તે મારાથી માની શકાતું નથી. હાલ તો મુંઝે મેટિ આ સ્થળેજ પડ્યા રહો; અને ખાઇ પી આનંદથી પ્રભુ ભજનમાં લક્ષ આપો. ”

“ જેવી તારી ઇચ્છા. આ દેહ દુઃખ ભોગવવાનેજ સૂઝ્યોલો છે તે કોઇ મિથ્યા કરી શકે એમ નથી. હા, રણજીત ! તારાં વચનો અસહ્ય છે, છતાં આ નિર્ભાંગા માયા મને વિશેષ જકડે છે. તું ભલે મને તારો શત્રુ ગણતો હોય પણ હુંતો તને મારો પ્રીય પુત્ર ગણું છું. રણજીત ! જા, મને હવે દુઃખની દરકાર નથી; પણ મારી આ વાત ધ્યાનમાં રાખજે કે:-“ લોભ મહા અનર્થનું મૂળ છે. તેણે મહાન મહીપતિઓ અને ઋષિ મુનિઓને ચળાવી ન કરવાનાં કામ કરાવ્યાં છે. ” જે વિક્રમાજીતની સ્હાયથી તું અચળગઢની ગાદી ઉપર બેઠો છે તેનાથી સંભાળજો. તેના પર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીશ નહિ તેમ તેની સાથે વેર પણ બાંધીશ નહિ. વિક્રમાજીત સ્વદેશપ્રેમી પવિત્ર પુરૂષ છે; તેનામાં દેવનો વાસ છે; પણ માણસનું મન સદાય સરખું

રહેતું નથી. તેની પત્ની સ્વાર્થાધ સાથે દુર્ગુણી પણ છે. તે વિક્રમા-
જીતને લવિષ્યમાં લોભની લાલચે અંધ બનાવી તારી વિફલ યજ્ઞવશે
એવો મને હેમ છે. વિક્રમાજીત તેનું કહેવું માન્ય કરી સત્તાનો ગેર-
ઉપયોગ કરી અચળગદની પાંચમાઢી કરે નહિ તેની સાવચેતી ગમજો.
જા, બાપુ હવે જવું હોય તો મુખેથી જા.” કહી અંગારસિંહે મુખ
બીજી બાજુ ફેરવી દીધું.

રણજીત પિતાનાં વચનથી રહેજ ગુસ્સે થઈ બોલ્યો:—“સમજ્યો,
સમજ્યો ! બો કારસ્થાની પિતા ! તમારી યુક્તિપ્રયુક્તિ હું બરાબર
સમજ્યો. બિચારા વિક્રમાજીત જેવા પરમ પવિત્ર પુરૂષ પર અવિશ્વાસ
રાખવાનું કારણ જે તમે સમજાવ્યું તેમાં ફેવું બંધકર તરકટ સમા-
એલું છે તે હું બરાબર સમજી ગયો છું.”

“ રણજીત ! તને ભણે મારા બોલવામાં તરકટ લાગતું હોય
પણ માફ બોલવું સહ્ય છે કે નહિ તેની તને લવિષ્યમાં બબર પડશે.”
અંગારસિંહે જણાવ્યું.

“ લવિષ્યનો જાણનાર નારાયણ સિવાય અન્ય કોઈ છેજ નહિ.
જે પળે જે થશે તે જોઈ લેવાશે. પ્રભુકૃપાથી આ રણજીત તેની સમ-
જેરના બળે બંધકર વાદળોને પણ વિદારી નાંખશે. હું તમારા શબ્દો
પર હાલ વિશ્વાસ રાખી શકતો નથી. તમારું ચિત્ત સદા અસ્થિર રહે
છે તે હું સારી રીતે સમજી છું. તમારી સલાહની જે સમયે જરૂર
પડશે ત્યારે હું તમારી પાસે આવીશ. હાલ તમારી સલાહની જરૂર
નથી. હ્યો હું જાઉં છું.” કહી રણજીત ગુસ્સાની નજરે જોતો જોતો
ત્યાંથી ચાલતો થયો. અંગારસિંહ ‘અરે રામ’ કહી નીચે બેઠો. રણજીત
બહાર નીકળી સિપાહીઓને સખ્ત જાપતો રાખવાનું સૂચવી ઘોડેસ્વાર
થઈ મહેલ તરફ ચાલ્યો ગયો.

ધીમે ધીમે રાત્રિ વિતવા લાગી. પવન પ્રચંડ વેગથી વાવા
લાગ્યો. વનનાં સૂકાં પાંદડાં આમ તેમ ઉડી ખડખડાટ કરવા લાગ્યાં.
સર્વત્ર શાન્તિ જણાતી હતી. દૂર પહોરોમાં દિસંક આણીઓની બંધ-
કર ગળંના સંજળાતી હતી. કલાક-કલાકના અંતરે પહેરેગીર સિપા-

હીઓ હાલમેક્કનો અશુદ્ધ શબ્દ પોકારી શાન્તિનો ભંગ કરતા હતા. હજી પણ અંગારસિંહ આખ્યોમાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવરાવતો ખેરી રહ્યો છે. વાંચકો ! જુઓ તો ખરા કે હજી શું અને છે ?

૧૩

અણધારી મદદ.

બડે બડેકું દુઃખ છે, છોટસેં દુઃખ દૂર;
તારે સખ ન્યારે રહે, ગ્રહે શશી ઓર સૂર.

X X X X
દુઃખ દેખી ડરવું નહિ, તજવી ન મનની આરા;
સત્યવાદી શ્રીરામજી, પળમાં ગયા વનવાસ.

રણજીતના ગયા પછી અંગારસિંહ ધણીનાર સુધી શોકાતુર વદને નીચું નિહાળી ખેરી રહ્યો. તે તેનાં કરેલાં કર્મને ખાટે ખરા હૃદયથી પસ્તાતો હતો. તેનું મન આ સંસાર પરથી તદ્દન ઉડી ગયું હતું. રણજીતે મારું કહેવું માન્યું નહિ. હાય ! અચળગઢનું ભાવિ મને અધકારમય લાસે છે. હલકા કુળની નારીના ભમાઆથી વિક્રમાજીત રાજદ્રોહી થશે અને તે ખટપટીઓ સરદાર સ્વાર્થને માટે લોહીની નદીઓ ચક્ષાવશે. હા, રણજીત ! તું હજી યુવાન છે. યુવાનીના મદમાં સારા સારનું ભાન રહેતું નથી. ન્યારે ઠાકર વાગે છે ત્યારેજ ખખર પડે છે. હા, હવે ગમે એમ થાઓ; અચળગઢનો નાશ કાલે થતો હોય તો આજે થાઓ. મને હવે તેની પરવાહ નથી. દરકાર મારે મારા પ્રભુની છે કે જેની ભક્તિથી મને મુક્તિ મળવાની છે પ્રભુ ! પર-માત્મા ! આ હીનભાગીને ક્ષમા આપો. ભયંકર પાપમાંથી તારનાર આપના સિવાય અન્ય કોઈ નથી. મારાં દુષ્કર્મોથીજ મારે અપમાનને પાત થઈ આ કારાગૃહનું સેવન કરવું પડે છે. હાય ! અત્યારે તે સર્વ કર્મ મારી નજરે તરી આવે છે. શીયળ નષ્ટ થતાં મરણને મળી ચુકેલી બાળાઓ ભયંકર સ્વરૂપે મારી સામે ઉમેલી જણાય છે. આ રંગરાગ માણવાનો મહેલ અત્યારે બચાવક સ્થાન સમાન જણાય

ખાવા ધાય છે. આ ઘેર અંધારી રાત તેના અંધકારમાં મને અદ્રશ્ય કરવાને મુખ વિકાશીને ઉમેલી દેખાય છે. હા ! ભાવીની વિદ'અણુઓ હવેજ શરૂ થાય છે. હૃદયમાં ભયાનક આગ સળગી રહી છે. હા ! બળું-બળું ક્રોધ બચાવે. આમ બોલતો અંગારસિંહ ચિત્તભ્રમની માફક ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. તેને સર્વત્ર ભયનો ભાસ થવા લાગ્યો. તેણે ઉભા થઇ ભયંકર ચીસ પાડી. ચીસના અવાજથી બહાર ઉમેલા સિપાહીઓ અંદર દોડી આવ્યા. તેમને જોઈ અંગારસિંહ ભૂત-ભૂતની ખૂમો પાડતો પાછો પગલે નાસવા લાગ્યો. સિપાહીઓ ખડખડાટ હસી પડ્યા. જે સિપાહીઓ મહારાજ અંગારસિંહને જોઈ ભયથી થરથર કાંપતા હતા તેજ સિપાહીઓ અત્યારે તેની મશ્કરી કરી હસતા હતા. પાપ કર્મનાં ફળ વિપરીત હોય છે ને તે આ જ-મર્માજ મળે છે. અંગારસિંહના હૃદયમાં આ સમયે દારણુ દુઃખ ઉત્પન્ન થતું હતું. અંતે સિપાહીઓ ચાલ્યા ગયા.

અંગારસિંહનું અસ્થિર મન પુનઃ શાન્ત થયું. તેણે ઉંચે જોઈ હાથ જોડ્યા. તેનું મુખ દીન બની ગયું. તેની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. તે વારંવાર મનમાં પ્રભુની સ્તુતી કરવા લાગ્યો. “મારાં પાપની મને શિક્ષા થવીજ જોઈએ. પ્રગ્નનો પ્રભુ રાજ છે. હું પ્રગ્નનો ન્યાયકર્તા હતો. મારો ન્યાય ગરીબને દુઃખ દેવાનો અને શ્રીમંતોના પૈસાનું હરણુ કરવાનો હતો. મારી સ્વાર્થવૃત્તિની પૂર્ણાહુ-તિમાંજ મારા ન્યાયનો સમાસ થતો. હાય ! ન્યાયનું નામ દઈ હું હજારો નિર્દોષ જનને દુઃખ દેતો. ઓ વિભુ ! ઓ અન્યાયીને દંડ દેનારા પ્રભુ ! ક્ષમા. હું મહાન પાપી છું. મહેં રાજની પદવી ધારણુ કરી હજારો ગરીબને રડાવ્યાં છે. મેં પ્રગ્નનો રક્ષક થઈ ભક્ષકની ગરજ સારી છે. રાજનો ન્યાય કરનાર ફક્ત પ્રભુ છે. એવા ન્યાયી કિરતારની આગળ આ પાપના પુતળાએ ક્ષમાને માટે શીર ઝુકાવ્યું છે.” આમ બોલતો અંગારસિંહ દીન વદને પ્રભુને પોકરવા લાગ્યો:-

પથારી પાપની ત્યાગી, પ્રભુજી ! આજ બચું છું;
જમણા મોહની લાગી, ચરણમાં સ્થાન માગું છું.

પ્રવૃત્તિ માત્રનો પ્રેર્યો, જગતના ઘેનમાં ઘેર્યો;
 સુતો હું તો ઘણા દિવસો, હવે એ ઉઘ ત્યાગું છું.
 વિષયનાં ગીતડાં ગાતો, બન્યો હું મસ્ત મદમાતો;
 પડી છે દૈવની લાતો, હવે તો હારી ભાગું છું.
 વિસારી ધર્મના ધારા, વહાવી કર્મની ધારા;
 ક્ષમા એ પાપની ખ્યારા, પડીને પાય ભાગું છું.
 હજારો બૂરા વિચારોએ, મહાયો ધડ વિકારોએ;
 જગતના વજ તારોએ, જડાયો આજ ભગું છું.
 બન્યો પાપી નહારો હું, થયો તમને અકારો હું;
 ભરીને આંખમાં આંસુ, પિતાજી ! પાય ભાગું છું.
 ભરો કંઈ ગુઢ મંત્રોને, રચી કર્તવ્ય તંત્રોને;
 હૃદયનાં પ્રેમ યંત્રોને, સજવો એજ ભાગું છું;
 ભલો બૂરો ગમે તેવો, શિશુને આશરો દેવો;
 બની પૂરો તમારો હું, હવે ધર્માતુરાગી છું.

બહારે વસંત.

“હે દીનદયાળ પ્રભુ ! હવે આ સેવકને આપના ચરણકમ-
 ળમાં સ્થાન આપો. સેવકના અપરાધ આપ ક્ષમા નહિ કરો તો કોણ
 કરશે ?” કહી અંગારસિંહ ઘણીવાર સુધી આકાશ તરફ જોઈ રહ્યો.
 તેને અત્યારે અપાર દુઃખ થતું હતું, પણ અહીં તેને શાન્તિ આપવા
 કોઈ હાજર નહોતું. રાત્રિ પોતાનું કામ કરે જતી હતી. મધ્યરાત્રિ
 ક્યારનીએ વીતી ગઈ હતી છતાં આજે અંગારસિંહ પર નિદ્રાદેવીએ
 કૃપા કરી નહોતી. અંગારસિંહ તેને કંઈ એન પડતું નહોતું તેથી અક-
 લાએલા મને આમતેમ ફરવા લાગ્યો. હજારો માણસો રહી શકે એવા
 મોટા મહેલમાં અંગારસિંહ એકલો જૂતની માફક રહેતો હતો. છેવટે
 અંતરના દુઃખથી કંટાળી તેણે મહેલની પછીતે આવેલી એક જાળી
 ઉઘાડી. જાળી ઉઘાડતાં પુષ્કળ પવન આવવા લાગ્યો. તે પવનના
 શીતળ સ્પર્શથી ઉશ્કેરાયેલું મગજ લગાર શાન્ત થયું. પછી તે
 જાળીની બહાર જવા લાગ્યો તો તેને સર્વત્ર કાળો અંધકાર પથરા-

એલો માલમ પડ્યો. પર્વત ઉપર ઉગેલાં વૃક્ષો પણ ભૂતના આગામી માફક ભાસતાં હતાં. પહાડોની ખીણમાં પડતા પાણીના ધોધનો અવાજ મોટેથી સંભળાતો હતો. અંગારસિંહ આવો રાત્રીનો ભયંકર દેખાવ જોતો હતો એ અરસામાંજ એક કૌતક થયું. જે જગ્યાએ અંગારસિંહ ઉભો હતો તેની જમણી પાળુએ કંઈક અવાજ થયો એટલે તે વિચારમાં ઉભેલા રાજાનું લક્ષ્ય એ તરફ ખેંચાયું. તેણે ત્યાં જઈ જોયું તો તેના પગ નીચેની જમીન હાલતી જણાઈ. આનું શું કારણ હશે ? તેણે તે હાલતી જમીન પર કાન માંડ્યા તો અંદર કાંઈનાં પગલાં સંભળાયાં. અંગારસિંહ ચમક્યો. શું આ સ્થળે ભોંયડું તો નહિ હોય ? હા, હું કેમ ભૂલું છું ? રાજમહેલમાંથી આ મહેલમાં આવવાની એક લાખી સુરંગ આ સ્થળે આવેલી છે. આ સુરંગ વાટે પાછો આવી રણુછત તો મારા વિચાર નહિ સાંભળતો હોય ? હશે જે હશે તે હમણાં જણાશે. અંદરના અવાજ પરથી જણાય છે કે સીડીનાં પગથીયાં ચઢી કાંઈ ઉપર આવે છે. લાવ હું આ સામેના ખૂણામાં છુપાઈ રહી આવનારની હિલચાલ તપાસું. મારા ધારવા પ્રમાણે તો રણુછત અને વિકમાછત મારા વિચાર સાંભળવાને અહિં પાછા આવ્યા હશે. આમ વિચારતો અંગારસિંહ ત્યાંથી ઉભો થઈ એક ખૂણામાં છુપાઈ રહ્યા તે પછી થોડી વારે ત્યાં આવેલી સુરંગના ઢાંકણને પથર ઉઘડી મથો અને તેની અંદરથી એક વિરૂપ આકૃતિ હાથમાં ફાનસ પકડી ઉપર આવી. તે આકૃતિનું રૂપ વિચિત્ર હતું. ગળાથી કમ્મર સુધી તેણે કાળું લુગડું બપેટે હતું. માથાના લાંબા વાળ તેણે મુખ પર ઢાંકી દીધા હતા. તેની કમ્મરે ખંજર લટકતું હતું. આવા ભયાનક દેખાવવાળા આકૃતિએ ઉપર આવી આસપાસ નજર ફેરવી. તે કંઈક શોધતી હોય એમ જણાયું. તેણે તરત સુરંગના મુખ આગળ ખેંચી ઇસારત સૂચક અવાજ કર્યો; જે સાંભળી અંદરથી એક પ્રચંડ પુરૂષ ઉપર આવ્યો. તેણે પણ તેના શરીરને તેવીજ રીતે કાળા ઝખ્ખાથી છુપાવ્યું હતું. તેનું મુખ સ્પષ્ટ દેખાતું હતું. ફાનસના પ્રકાશથી જણાતું હતું કે તેણે તેના ગૌર મુખ પર સફેત

રંગ લગાવ્યો હતો. તેણે માથાના વાળને એવી તો સફાઈથી ઝાળી ગોઠવ્યા હતા કે જ્નેનારને એકદમ તેથી આનંદ થાય. તેની કમરે લાંબી તલવાર લટકતી હતી. તે ઉપરાંત કમરપટામાં તેણે બીજાં આયુધો પણ ગોઠવેલાં હતાં. તે પુરૂષ ઉપર આવી પ્રથમની બંધિત સાથે ધીમેથી કંઈક વાત કરવા લાગ્યો. અંગારસિંહ તો આવો દેખાવ જોઈ સ્તબ્ધ બની ગયો. તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે નક્કી મારાં પાપની મને શિક્ષા કરવાને ચમરાજે તેના દૂતને મોકલ્યા છે. પેલી વિરૂપ આકૃતિ ચમરાજનો મુખ્ય દૂત હોવો જોઈએ. પણ પ્રભુએ મારી પ્રાર્થના સાંભળી તેના આવી પહોંચતા પહેલાં તેમના દેવદૂતને તે ભયંકર ચમરાજના ત્રાસમાંથી મને છોડાવવા અહિં મોકલ્યા છે. જો એમ ન હોત તો પ્રથમ ચમરાજનો દૂત અને પછી તે સુંદર ચહેરા વાળો દૂત ક્યાંથી નીકળી આવે. અરે તે પેલા વિરૂપ ચમરાજને મારી પર દયા દર્શાવવાનું સમજાવતો હોય એમ જણાય છે. આમ તર્કવિતર્ક કરતો અંગારસિંહ ફાટી આંખે બંનેની તરફ જોઈ રહ્યો.

પેલી તરફ બંને જણા કંઈક વાતો કરી આસપાસ જોતા હતા. એવામાં તેમના એકની નજર ખુણામાં છુપાઈ ઉભેલા અંગારસિંહ પર પડી. તે ચોક્યો અને કમરમાંથી પિસ્તોલ કાઢી બોલ્યો:— “ખુણામાં છુપાઈ રહેનાર બોલ, તું કોણ છે ? જો જીવું બોલ્યો તો મુઓજ સમજજો.” અંગારસિંહ આથી ગભરાયો અને છેવટનો નિશ્ચય કરી ત્યાં દોડી આવ્યો અને તેમના પગમાં પડ્યો. એક જણે ફાનસ ઉઠ્યું કરી તેના સામે ધડું. તેને ઝાળખી બંનેજણા આનંદની ચીસ પાડી ઉઠ્યા. તેમણે દ્યાર્દ્રનેત્રે અંગારસિંહ સામે જોયું અને તેને હાથ ઝાલી ઉભો કર્યો. અંગારસિંહ પણ સંજળ તથા તેમના સામે જોઈ ઉભો રહ્યો. “અરર ! મહારાજની આ સ્થિતિ.” કહી બીજાએ પહેલા સામે જોયું. પ્રથમની વિરૂપ આકૃતિએ મહારાજને કહ્યું:—“મહારાજ ! મહારાજો નહિ. અમે તમારા કિતબિંતક છીએ અને તમને આ સ્થળેથી છોડાવવા આવ્યા છીએ.

“આમ ઓચિંતી મહદ મળવાથી અંગારસિંહના આનંદનો

ખાર રહ્યો નહિ. આખરે પ્રભુએ મારી સ્તુતિ સાંભળી ખરી ! એવી મનમાં ગડલાંગ કરતો તે પ્રભુનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો.” એટલામાં પાસે ઉભેલી વ્યક્તિએ કહ્યું:—“ મહારાજ તમે હાલ ને હાલ એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર ક્યો વિના અમારી પાછળ ચાલ્યા આવો. ત્યો પહેલાં આ કાળો જખ્ખો તેમજ આ આયુધો ધારણ કરો. ” કહી તેણે ત્યાં ઉભેલા ખીજા પુરૂષને જખ્ખો તથા આયુધો આપવાને સૂચવ્યું. તરતજ તે ગૌરવર્ણના પુરૂષે જખ્ખો તથા આયુધો મહારાજની સમિપ મૂક્યાં. મુએલા માણસમાં જેમ ચૈતન્ય આવે તે પ્રમાણે અંગારસિંહને થયું. તેણે ઝપાટાખંધ જખ્ખો પહેરી લીધો અને કમરપટામાં શસ્ત્રો ખાશી દીધાં. તૈયાર થઇ રહ્યા પછી તેણે પૂછ્યું:— “ દુઃખીનો ઉદ્ધાર કરનાર ! હવે મને જણાવો કે આપ દ્રાણ છો ! અને આ સ્થળે ક્યાંથી આવ્યા છો ? ”

“ તે હાલ જણાવાનો સમય નથી. અમે કેટલા જીવના જોખમે આ સાહસ ઉઠાવ્યું છે તે અમારૂં મનજ નાણે છે માટે અત્યારે કંઈ પણ સવાલ નહિ પૂછતાં જલદીથી અમારી સાથે ચાલો. ” એક જણે જણાવ્યું.

અંગારસિંહ તેમની સાથે જતાં ગભરાવા લાગ્યો. રખેને મને મારી નાંખવાને રચેલું કાવત્રુ ના હોય ? એમ સંશયયુક્ત થઇ તે વિચારમાં પડ્યો. તેના મનનો વિચાર જાણી જઇ પાસે ઉભેલી વિરૂપ વ્યક્તિએ કહ્યું:—“ મહારાજ ! અમારાથી ગભરાશો નહિ. અમે તમારા મિત્ર છીએ અને તમને ઇજા કરનારના પરમ શત્રુ છીએ. અમારી વાત સત્ય માનજો. અમારી પૂરેપૂરી ઝોળખાણુ બહાર નીકળ્યા પછી પડશે. ” કહી તેણે મહારાજનો હાથ પકડી આગળ વધવાની તૈયારી કરી, પણ એવામાં મહેલના દાદરમાં કોઇના આવવાનો અવાજ થયો. ત્રણે જણા ગભરાઇને શું કરવું તેના વિચારમાં પડ્યા. એટલામાં છુપાઇ રહેવાનું એક પણ સ્થળ નહોતું કે ન્યાં છુપાઇ રહેવાય તેથી હવે તો જે થાય તે ખરૂં કહી ત્રણે જણા આવનારને જોવા લાગ્યા. ચૌર વર્ણનો પુરૂષ હાથમાં બરેલી પિસ્તોલ લઇને ચૌની આગળ

ઉભો. ઉપર આવનાર માણસ પહેરેગીર સિપાહીઓનો જમાદાર હતો. પાછલી રાત્રિ થવાથી કેદી ઉઠે છે કે જાગે છે તેની તપાસને અર્થે તે હાથમાં ફાનસ પકડીને ઉપર આવતો હતો. તે ઉપર આવીને અંગારસિંહના ઓરડા તરફ આવવા લાગ્યો. અંદર આવતાંજ તેની નજર ત્યાં ઉભેલા ત્રણે જણા પર પડી એટલે તેના ગલરાટનો પાર રહ્યો નહિ. તે જૂમ પાડવાનો વિચાર કરે છે તે પહેલાં પિસ્તોલ પકડી ઉભેલા પુરૂષે વાંધની માફક છલંગ મારી તેને ગરદનમાંથી પકડ્યો અને ધીમેથી પણ કફશ સ્વરે કહ્યું:—“ જો જીવ બચાવવા હોય તો ચૂપ રહેજો નહિતો આ પિસ્તોલને સ્વાધિન થયો સમજજો. ” જમાદાર તેથી કાંઈ ગલરાયો નહિ. તે બળવાન અને મજબૂત બાંધાનો હતો તેથી તે તેના હરીફથી બચ એવો નહોતો. તે તેના શબ્દો સાંભળ્યા ન સાંભળ્યા કરી અપૂર્વ બળથી તેના પગમાંથી છુટવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. જમાદારે એક હાથે પોતાના હરીફનો પિસ્તોલવાળો હાથ પકડ્યો અને બીજા હાથથી તેને કમરમાંથી ઝાલ્યો. બન્નેનું કાંઈ યુદ્ધ શરૂ થયું જોઈ દૂર ઉભેલી પેલી વિરૂપ આકૃત ત્યાં ધસી આવી અને તેણે જમાદારની પીઠ ઉપર કટારનો ઘા કર્યો. જમાદારના શરીરમાંથી લોહી ધોધબધ વહેવા લાગ્યું. તેનું આખું શરીર શિથિલ થઈ ગયું અને તે જમીન ઉપર પછડાઈ પડ્યો. નીચે પડતાંજ તેણે મોટેથી જૂમ મારી. તેની જૂમ સાથેજ ઝનુની બની ગએલા પુરૂષે તેની છાતીમાં પિસ્તોલ ચાંપી. જમાદાર હતો નહતો થઈ ગયો અને પિસ્તોલનો અવાજ ઠંડી રાત્રે ચારે તરફ ગાજી ઉડ્યો. તે અવાજ સાંભળી બહાર ફરતા સિપાહીઓ અંદર ધસી આવ્યા. તેઓ ઉપર આવે તે પહેલાં તો તે ત્રણે જણાએ સુરંગના દારમાં પ્રવેશ કરી બારણું બંધ કરી દીધું. અંદર ઉતરી તેઓ ઝડપથી આગળ વધવા લાગ્યા. સુરંગને અડધે રસ્તે આવતાં વિરૂપ આકૃતિ એકાએક અટકીને ઉભી રહી. તેણે મન સાથે કંઈક વિચાર કરી પાસેની ભીંતમાં પગનો પ્રહાર કર્યો એટલે તત્કાળ તે ઠેકાણે આવેલું એક ગુપ્ત દાર ઉઘડી ગયું અને તેમાં થઈને તેઓ બહાર નીકળી ગયા. પુનઃ તે દાર

બંધ કરી દેવામાં આવ્યું. બહાર નીકળી તેઓ એક પુષ્કળ ઝાડી-વાળી પહાડી ખીણમાં પ્રવેશ્યા. ત્યાં આગળ ઘણા સુંદર ગૃહો અને બગીચાઓ આવેલાં. એક યુવક ત્રણ ઘોડા લેઈને ઉભો હતો. તેણે ત્રણ જણાને સહિસલામત આવી પહોંચેલા જોઈ આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો. તેને જોઈ પેલી વિરૂપ વ્યક્તિએ હસતે વદતે કહ્યું:—“ઓહો ! તમે પણ વેળાસર આવી પહોંચ્યા ખરા ! તમારી સલાહ પ્રમાણે કરવાથી અમે આ સાહસમાંથી નિર્વિઘ્ને ફતેહમાં થયા છીએ. હું તમારા જેટલો ઉપકાર માનું એટલો ઓછો છે.” કહી તે વિરૂપ વ્યક્તિએ ઉપકાર-વશ થઈ માથું નીચું નમાવ્યું.

“તે યુવાને જવાબ આપવાને બદલે ફક્ત હાસ્ય કરી તૈયાર રાખેલા ઘોડાઓ પર બેસી પસાર થઈ જવાને જણાવ્યું. ત્રણ જણા ઘોડેસ્વાર થઈ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. મહારાજા અંગારસિંહ યંત્રના પુતળાની માફક ઉભા રહી આ ત્રિપુટીના સામે જોઈ રહ્યા. તેમના મનમાં થતું હતું કે:—“આ દેવ હશે કે માણસ ? ! લાવ હવે પૂછું.” આમ વિચાર કરી અંગારસિંહ પૂછવાને મુખ ઉઘાડે છે એ પહેલાં તે દૂર કાલાહલ થતો સંભળાયો. કાલાહલ સાંભળી ત્યાં ઉભેલા યુવાને ગભરાટથી બોલી ઉઠ્યો:—“જાઓ જલદી નહાસી જાઓ; દુષ્મનોને ખબર પડવાથી તમારી પૂંડ પકડી હોય એમ સમજાય છે. આ ટુંકા રસ્તે થઈને પેલી બાજુએ જાઓ અને તેમ ઉતાવળા નીકળી જાઓ.”

“હો રામ, રામ, અમે જાઓ છીએ; તમે સંભાળજો.” કહી અંગારસિંહના અશ્વને આગળ કરી તેઓ જલદીથી ઘોડાઓ દોડાવતા નજરની બહાર નીકળી ગયા. તેઓના ગયા પછી તે યુવાને ત્યાં બાંધેલા પોતાના ઘોડાને છોડી તે પર સ્વાર થયો અને દૂર સંભળાતા કાલાહલ તરફ તેને દોડાવી મૂક્યો. રસ્તામાં તેને પચીસેક ઘોડેસ્વારોનો ભેટો થયો. આ ઘોડેસ્વારોજી જુઓ પાડતા કંઈક શોષ ખોળ ચલાવતા હતા. તેમની સાથે સળગતી મશાલો હોવાથી તેના પ્રકાશમાં તેમણે નજીક આવેલા યુવાને ઘોડેસ્વારને ઓળખ્યો. તરતજ સંભળાએ નીચા

નમી તેને નમન કર્યું. તે યુવાને રૂવાળમાંજ પૂછ્યું:—“કાં શું સમાચાર છે ? તમે સઘળા અત્યારે શું શોધવાને નીકળ્યા છો ?”

તેને શું જવાબ આપવો તેની કાંઈને સમજ પડી નહિ. તે યુવાને ટોળીના નાયકને પૂછ્યું:—“આ શું ગરબડ છે ? તમે ગભરા-એલા કેમ જણાઓ છો ?”

નાયક ધ્રુજતો ધ્રુજતો હાથ ભેડીને કહેવા લાગ્યો:—“નામદાર ! જીલ્લમ થઇ ગયો છે. બે બળવાન પુરૂષો મહારાજ અંગારસિંહને લેઇ પસાર થઇ ગયા છે !”

“હેં ! મહારાજ અંગારસિંહ જતા રહ્યા !” યુવાને કૃત્રિમ ઢોંગ કરી પૂછ્યું.

“હા નામદાર ! તે બે બળવાન પુરૂષો આપણા જમાદારને ડેર મારી મહારાજને છોડાવી ચાલ્યા ગયા છે.” પુનઃ નાયકે જણાવ્યું.

“તે વખતે તમે ક્યાં મુઝ્યા હતા ? ઓઝ ! અફસોસ ! જીલ્લમ થઇ ગયો !” તે યુવાને દિલગીર થઇ કહ્યું.

“સરકાર ! અમે અમારા પહેરા ઉપરજ ડતા. અમે જમાદારની ખૂમ સાંભળી તરતજ અંદર દોડી ગયા. હતા. અંદર જતાં અંગારસિંહ અંને તેમને છોડાવનાર બે માણસો કોઇ ગુપ્ત રસ્તેથી પસાર થઇ ગએલા માલમ પડ્યા હતા. ફક્ત જમાદારની લાથ એકલી ત્યાં પડેલી હતી. સરકાર ! આમાં અમારો બિલકુલ કસુર નથી. આ ભયંકર અપરાધમાંથી અમને ઉગારનાર આપના સિવાય બીજું કોઇ નથી.” કહી નાયક તે યુવાનના પગમાં પડી રડવા લાગ્યો. તે યુવાને તેને ઉભો કરી કહ્યું:—“ડીક છે હું તમને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તમે અત્યારેને અત્યારે નગરમાં ગએા અને સરદાર બહાદુર વિક્રમાજીતને આ સંબંધી ખબર આપો. હું પણ મહારાજ રણજીતસિંહને આ બાબતની ખબર આપું છું.” કહી તે યુવાને તેના અશ્વને અચળગઢ તરફ દોડાવી મૂક્યો. ગરીબ પહેરેગારોએ પણ ઉદાસ ચહેરે ઘોડાઓને અચળગઢ તરફ મારી મૂક્યા. ત્રિય પાડકા ! તમે એ યુવાનને ઓળખ્યો તો હશે. તે યુવાન બીજો કોઇ નહિ પણ આપણો સેનાપતિ કિશોરસિંહ હતો.

પતિ-પત્ની.

દંપતિમાં જ્યાં પ્રેમ છે, ત્યાં આનંદ હંમેશા;
સૌ સુખ ત્યાં વાસો વસે, દુઃખ નહિ લવલેરા.

મધ્યરાત્રિનો સમય થવા આવ્યો હતો. અત્યારે રાજમહેલમાં એક રમ્ય દિવાનખાનામાં રાજરાણી રંભાસુંદરી :પતિદેવની આતુરતાથી રાહ જોઈ રહી હતી. આજે પોતાના પતિનો જન્મોત્સવ હોવાથી તેણે અપૂર્વ શણગાર ધારણ કર્યો હતો. જળહળી રહેલા દીવાના પ્રકાશમાં રંભાસુંદરી મેનકા અને તિલોત્તમાના રૂપને પણ શરમાવે એવી સ્વરૂપવતી જણાતી હતી. અત્તરોથી બળતા દિપકોમાંથી ઉત્તમ સુવાસ આરે તરફ પ્રસરી રહી હતી. પતિને રીઝવવા અને જન્મોત્સવને દિવસે આનંદોત્સવ કરવાને રંભાસુંદરી તન્મય થઈ રહી હતી. તેની બહાલી સખી સુમન પણ આજે અલ્પબેશી બની હતી. સુમન આ સમયે રાજમહેલની અંદરના ભાગમાં હતી. ધડીયાળમાં ખારના ટકારા થયા. હજી પ્રાણુનાથ કેમ પધાર્યા નહિ હોય ? આમ શોધતી રંભા ઝરૂખામાં જઈ ઉભી અને રાજમાર્ગ પર લાંબી નજર ફેંકી જોવા લાગી; પણ અધિકારમાં તે કંઈ જોઈ શકી નહિ તેથી છેવટે કંટાળીને અંદર ગઈ અને એક નરમ ગાદી પર પડી પ્રાણુનાથની રાહ જોવા લાગી. રાત્રિના બે વાગતાં રણુજીતના આગમનનાં પગલાં સંભળાયાં. રંભાસુંદરી આનંદિત બની સ્વામીને રોહથી વધાવવા સજ્જ થઈ હરિણીની માફક દોડી સામે લેવા ગઈ અને દ્વારમાંજ હર્ષધેલી બાળા તેના પ્રિયતમના કંઠે વળગી પડી. રણુજીતે તેને પ્રેમાલિંગન આપ્યું; અને હજી જંગ છે ? એમ સરનેહે પૂછ્યું. રંભા હસી પડી અને કહ્યું:- “ નાથ ! જણો છો છતાં શા માટે પૂછો છો ? આજે જન્મોત્સવના માંગલિક સમયે પતિદેવના પૂજન સિવાય આ રંભાથી શી રીતે વિધાન્તિ લેવાય ? મજા ! આવો આ સુખાસન પર બિરાજો. ” કહી રંભા તેને અંદર તેડી ગઈ. સ્વામીના માથેથી મુકુટ ઉતારી તેણે એક ટેપલ પર મૂક્યો અને કમ્બરેથી શમશેર છોડી કાચની નીચે બાજક પર

મૂકી. રણજીત વસ્ત્ર બદલી ગાદી પર પડ્યો. સ્નેહાળ પતિની સામે બેસી રંભાએ પૂછ્યું:—“ પ્રભુ ! આજે અહિં આવતાં વિલંબ શાથી થયો ? જાણતા નહોતા કે મોડા જવાથી રાજરાણીના ગુન્હેગાર થવું પડશે ? આપને તો સમયનો કાંઈ હિસાબજ નથી; પણ મને તો આપના વિના એક ઘડી એક યુગ જેટલી જણાય છે. કહો બહાલા ! હવે આપને શું શિક્ષા કરે ? ”

“ રંભાસુંદરીની શિક્ષા સ્નેહમયજ હોય છે એ હું સારી રીતે જાણું છું. હૃદયવક્ષભે ! આવો આવો, આમ નજીક આવો; તમારી શિક્ષા સહન કરવાને હું તૈયાર છું. તમારી શિક્ષામાં સ્વર્ગસ્થ સમા-એલું છે. ” કહી રણજીતે તેને પોતાની નજીક ખેંચી તેના કપોલ પ્રદેશ પર મીઠું ચુંબન લીધું.

રંભા ક્રાંત્રિમ ગુસ્સો કરી બોલી:—“ અરે વાહરે ! કગારા તમે તો ચોર કાટવાળને દંડે એવી ચતુરાઈ વાપરી. મીઠા બોલોથી લોભાવી પાસે બોલાવી અને શિક્ષાનું બહાનું કરી ઉઠતી બળબેરી વાપરી. વાહરે વાહ ! તમે તો ખરેખરા ઠગ જણાઓછો ! જે હવેથી આવું કરશો તો મારે તમારે માટે કાંઈક જુદોજ વિચાર કરવો પડશે. કહો, કહો ! તમે કયા આનંદ સ્થળમાં આટલો બધો સમય ગુમાવ્યો ? ”

“ રંભા ! પ્રાણાધિકે ! તું શા માટે આટલી સંશયયુક્ત થાય છે ? આજે મારે એક અગત્યના રાજદ્વારી પ્રસંગમાં અત્યાર સુધી રોકાવું પડ્યું હતું. ” રણજીતે જણાવ્યું.

“ રાજદ્વારી કામમાં રાત્રિનો આટલો બધો સમય થાય એતો મને અસંભવિત જણાય છે. બહાલા ! સત્ય હકીકત ન જણાવો તો તમને મારા સમ છે. ” પુનઃ રંભાએ કહ્યું.

કોઈ દિવસ નહિ અને આજે રંભાની આવી હઠ જોઈ રણજીત વિચારમાં પડ્યો અને આને મારા પિતા પાસે ગયાની વાત જણાવવી કે નહિ એમ તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો. તેણે હસતે વદને કહ્યું:—“ દેવી ! બહેમને દૂર કરો, હું સત્ય કારણ જણાવું છું. આજે વધુ વિલંબ થવાના કારણમાં એટલુંજ કે હું મારા પિતાજીની મુલાકાતે ગયો હતો.

તે સિવાય ખીન્નું કાંઈ નથી. ”

“ બહાલા ! મેં કદી નહિ ને આજેજ વહેમે ભરાઈ આપને આવો પ્રશ્ન પૂછ્યો તેને માટે મને માફ કરજો. મારા આવા શબ્દોથી આજે મારા નાથનું હૃદય દુભાયું. ” કહી રંભા સજળ નયને રણજીતની સામે જોઈ રહી.

રણજીત પોતાના રૂમાલવતી રંભાનાં આંસુ સાફ કરી બોલ્યો:—
“ બહાલી ! રાત્રિ ઘણી ગઈ છે માટે હવે સુખેથી નિદ્રાધીન થઈ જાઓ. ”

“ પ્રાણપ્રભુ ! તે પહેલાં આ દાસીની એક વિનંતી માન્ય કરો. ”
રંભાએ જણાવ્યું.

“ તારી સઘળા ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરવાને હું તૈયાર છું. સુંદરિ ! જે હોય તે ખુશીથી જણાવો. ” રણજીતે કહ્યું.

“ મારા પૂજ્ય સસરાજીનાં દર્શન કરવાની મને અભિલાષા છે. હું માજી મહારાજને પ્રણામ કરવાને ઇચ્છું છું. નાથ ! મારી ફક્ત એટલીજ ઇચ્છા છે તે આપ પૂર્ણ કરો. ” રંભાએ જણાવ્યું.

“ અત્યંત મે ! તું એ પાપી પિતાનું નામ તારી પવિત્ર જીભે શા માટે લે છે ? શું તું નથી જાણતી કે તે પશુવૃત્તિના પિશાચ છે ? રંભા ! તારે એવા દુષ્ટની પાસે જવાની શું જરૂર છે ? ” રણજીતે પૂછ્યું.

“ ફક્ત તેમના દર્શનની ઇચ્છા, ખીન્નું કાંઈજ નહિ. બહાલા ! હાલ તેમની શું દશા છે ? ” પુનઃ તેણે પૂછ્યું.

“ તે હાલમાં પરતાવાનો ઢાંગ કરી મુક્ત થવાને ઇચ્છે છે. હું ત્યાં ગયો કે તરત એ છુટ્ટો નીતિમય ભાષણ કરી પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો અને પોતાને વારંવાર ત્યાં મુક્ત કરવાની અને વિનંતી કરવા લાગ્યો; પણ તેના હૃદયનું પાપ હું સારી રીતે સમજું છું. મ્હેં તેમનું સઘળું ભાષણ સાંભળી તેમને મુક્ત કરવાની ચોખ્ખી ના પાડી છે. ” કહી રણજીતે ત્યાંની ખીનાથી રંભાને જાણીતી કરી.

રંભા ઉંડા વિચારમાં પડી અને અંતે કંઈક નિર્ણય કરી કહેવા લાગી:—“ નાથ ! પિતા પ્રત્યે પુત્રનો શું ધર્મ છે તે આપ યથાર્થ જાણો છો છતાં પૂજ્ય પિતાને મુક્ત કરવામાં શા માટે આટલો બધો

વિલંબ કરો છો ? તમારા મનમાં કદાચ એમ થતું હશે કે પાપી પિતા મુક્ત થઇ કંઇક નવોજ રંગ જમાવશે; પણ ના, તેઓ એવી રીતે હવે નહિ વર્તે એમ મારી ખાતરી છે. તેઓ તેમના નીચ કૃત્યોથી હવે ખરેખરા વિભાસતા હશે. અત્યારે તેમનાં સઘળાં અધમ આચરણો તેમને વારંવાર યાદ આવતાં હશે; માટે નાથ ! મારું કહેવું માની તેમને છૂટા કરો. તે હવે કંઇ પણ ઉપદ્રવ કરી શકનાર નથી કારણ કે તેમના નીચા સન્માહકારોને તો આપે દેશનિકાલ કર્યો છે. ”

“ પ્રિયે ! માણસના મનને ફરતાં વાર લાગતી નથી. પિતાને સ્વતંત્ર કરતાં ક્યાંક આપણે પરતંત્ર ના થઇ જઇએ એ વિચારવાનું છે. તે જ્યાં પડ્યા છે ત્યાં ઠીકજ છે. શું તું નથી જાણતી કે ‘ પડી દેવ કદાપિ ટળતી નથી ? ’ શ્વાનની પુંછડી હજારો વર્ષ જમીનમાં દાટો પણ તે સીધી થતી નથી—તેમ પિંજરામાં પૂરાએલો સિંહ બૂખ તરસથી કેવો નિર્બળ અને બળહિન જણાય છે; પણ પિંજરાનું દાર ખુલ્લું કરતાંજ તે બહાર નીકળવાને કેવો ટટાર બની જાય છે ? રંભા ! મહારાજા અંગારસિંહ કપટકળામાં ઘણા નિપૂણ છે. તે આપણા જેવાં બાળકોની સાથે તેમના છૂટકારાનો દાવ ખેલે છે—તેમનો પશ્ચાત્તાપ ફક્ત છૂટવા પૂરતોજ છે; તે આપણને પ્રપંચ જળમાં રમાડતા હોય એમ સમજાય છે, પણ આ રણજીત તેમનાથી પૂર્ણ સાવધ છે ” કહી રણજીત રંભાની સામે જોઈ રહ્યો.

તત્કાળ રંભા મૃદુ સ્વરે કહેવા લાગી:—“ નાથ ! પશ્ચાત્તાપથી પીડાએલાને સંસારની વાસના રહેતી નથી. પૂજ્ય પિતાનો પશ્ચાત્તાપ ખરા હૃદયનો છે એમ મારો અંતરાત્મા સાક્ષી પૂરે છે માટે તેમને હવે મુક્ત કરી આપનો પિતૃધર્મ સંભાળો. પિતાની આશિષ સર્વદા મંગળમય હોય છે. તેમની અકૃપાથી દુઃખી થવાનો સંભવ છે. નાથ ! બીજું સંભાળો; આ આર્યાવર્તની માઠી દશા કુસંપે કરીનેજ થઇ છે. એની લડાઇમાં ત્રીજને મહાન લાભ થયો છે. એવું કંઇ પણ કારસ્થાન આ અચળગઢમાં થવા ન પામે તેને માટે અગમ્યેતી વાપરી પૂજ્ય પિતાને મુક્ત કરો. તેમને મુક્ત કરતાં કુટુંબકલેશ

શાન્ત થશે. પ્રભુ ! વિચારી તો જુઓ કે પિતાને પદબ્રજ કરવાથી કમળાબદ્ધેન અંતરમાં ફેટલાં સોશાય છે ? તેમની કકળતી આંતરડી શું કહેતી હશે ? માટે આ કિંકરીનું કહેવું ધ્યાન પર લઈ તેમને મુક્ત કરો તો સાહે. ”

“ રંભા ! જો કે તારું કહેવું ખરું છે; પણ તેમ બનવું અશક્ય છે. તે પાપીષ્ઠ પિતાને આખી જીંદગી ત્યાંજ ગુજારવી પડશે અને કદાચ ત્યાંજ મરણને શરણ થવું પડશે. બસ એજ તેમના ભાગ્યનો લેખ છે. ” રણજીતે ગર્વથી કહ્યું.

“ જો એમ થશે તો અવશ્ય આ કુટુંબકલેશનું પરિણામ વિપરીત આવશે. અચળગઢમાં લોહીની સરિતાઓ ચાલશે. ભાઈ-ભાઈ પર સમશેરો ચલાવશે ને આ નંદનવન જેવા નગરમાં ખરપર યોગિનીઓ રૂધીરનું પાન કરવા ઘોળે દિવસે ફરતી નજરે જણાશે. નાથ ! આ દાસીનું કહેવું માનો, હજી સમય છે; પાછળથી વિભાસવું પડશે. ” આમ કહેતી રંભા યુસ્સાથી કંપવા લાગી.

તેના શબ્દોથી રણજીત પણ યુસ્સે થઈ ગયો. તેની આંખોમાં રહેલા પ્રેમનો નાશ થયો અને તેની જગાએ ક્રોધે સ્થાન લીધું. રણજીત ઉંચા સ્વરે બોલ્યો:-“ રંભા ! રંભા ! આ વજ્રમય શબ્દો તું કાને સંભળાવે છે ? હું અચળગઢનો મહારાજ છું તેનો તો વિચાર કર ? રાજખટપટથી સ્ત્રીઓ અગ્નણુ હોય છે એ આ રણજીત સમજે છે. ”

“ મારી ફરજ હું બજાવું છું. મારો પ્રિયતમ અચળગઢનો રાજ-રાજેન્દ્ર છે એ હુંસારી રીતે સમજું છું અને તેટલા માટેજ તમને શબ્દબાણથી વિંધી અંધકારમાંથી સત્ય પ્રકાશમાં લાવવાને ઇચ્છું છું. પ્રભુ ! પત્નીની ફરજ છે કે તેના પ્રિયતમને અનર્થ કરતો અટકાવવો. નાથ ! તમારું અને મારું એય તેમાંજ સમાયેલું છે. ” રંભાએ વિશેષમાં જણાવ્યું.

“ રંભા હું આજ પર્વત તને ઘણી સમજુ અને સફળી સમજતો હતો, પણ તેમાં હું કમાયો છું. મારી પ્રેમમૂર્તિ મારા સામે

જવાબ આપે એ જોઈ હતું આશ્ચર્ય પામ્યો છું.” રણુજીતે કહ્યું.

“હું આપના ચરણકમળની દાસી મન, વચન અને કર્મથી આપની સેવા કરવાને ખંધાએલી છું. મારા સ્વામિને યથાર્થ જ્ઞાન સમજાવવું અને પિશાચ તુલ્ય તામસ ગુણને દૂર કરાવવો એ મારી ફરજ સમજાતું છે. નાથ ! પિતા ઉપર દયા કરો. વિજય સંપાદન કરી અક્ષય કીર્તિ મેળવવી હોય તો તેમને આ ક્ષણેજ પૂર્ણ માન-પાનથી રાજમહાસયમાં લઇ આવો.” રંભાએ જણાવ્યું.

“સુંદરિ ! તારા કરતાં પિતા પ્રત્યે પુત્રની ફરજ શું છે તે હું વિશેષ જાણું છું; પણ સમયાધિન થઇ આપણા ભક્ષાને મારેજ સર્વ કાર્ય કરુંછું. રાજના સંરક્ષણમાં અને પ્રજાના કલ્યાણમાં વિશેષ લક્ષ આપવું એને હું મારો ઉત્તમ ધર્મ માનું છું; અને તેજ કારણથી એ ભુદ્ધાને સદાકાળ કારાગૃહમાં રાખવાને ઇચ્છું છું.”

“પ્રભુ ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે; પણ પિતાના એકાન્તવાસથી શું પરિણામ આવશે તેનો વિચાર કરો ? યુવરાજ કલ્યાણસિંહ આ વાત જાણશે તો કાળો ફેર વર્તાવશે.” રંભાએ કહ્યું.

“કલ્યાણ ધાંધલ મચાવશે તો આ રણુજીતની સમશેર તેના કર્મનું ફળ તેને ચખાડશે.” રણુજીતે ગર્વથી કુદાઇ કહ્યું.

“અસ એજ પરિણામ હું ધારું છું. કુટુંબ કલેશથી ભાઈ-ભાઈનો ધાત કરવા તત્પર થશે એ હું બરાબર જાણું છું. નાથ ! સાહસનો ત્યાગ કરો. પરસ્પરના કલહથી શું ફળ પ્રાપ્ત થયું એ કૌરવ-પાંડવના દૃષ્ટાંતથી વિચારો. હા, એ કલેશથી કુરુક્ષેત્રના મયદાનમાં કેવું ભયંકર યુદ્ધ ઉપસ્થિત થયું હતું ? અરે ! તેમાં અસંખ્ય વીર મોઢાઓ આ ભારતભૂમિને સંતાન વિહીન કરી ચીરકાળની નિદ્રામાં સૂતા હતા. હાય ! એ વીર નરોના અવશાનથી આ ભારત આજપર્યંત નિર્માલ્ય અને વીર વિહીન થઈ છે. હાય ! તે વીર પુત્રોની વસુધા આજે કેવી દેખાય છે તે વિચારો. હા કુસંપથી આ આર્યાવર્તની અધિગતી કેવી થઈ છે એ એક વિદ્વાન કવિનાં નીચેનાં વાક્યોથી સમજશો.

હરિગીત.

કરુણારસે ભરપૂર આ કુરુક્ષેત્ર ભૂમિ જોઈ લ્યો,
 ને બાંધવોમાં વૈરનું પરિણામ જોઈ રોઈ લ્યો.
 નિજ દેશના દુર્દૈવનું જોતાં ભયાનક ચિત્ર આ;
 વજ્ર સમુ હૈયું ગળી પાણી બને મિત્ર હા !
 ભારત તણું ભારત અરે તે નાશ કીધું સર્વ હા.
 ને ભરતકુળનો ભાગ્ય રવિ તે અસ્ત કીધો સર્વદા;
 રણભૂમિ કુરુક્ષેત્ર કૌરવ પાંડવોની જે હતી,
 શોકાર્ત ગાંધારી તહિં શ્રીકૃષ્ણને બતલાવતી
 દુઃશીલ દુર્યોધન કરી શઠ હઠ તજત જે આપની,
 શ્રીકૃષ્ણ શિષ્ટાઈ તણું હિત વાચ્ય જે માનત કરી;
 તેા દેશ ના રૂબત કરી રણરક્ત પાસવારમાં,
 લેઈ રૂબે છે એક પાપી નાવ પાપાચારમાં.
 નિશ્ચિંત થઈ બેસી રહેલું એ મહા દુષ્કર્મ છે,
 ન્યાયાર્થ નિજના બંધુને પણ દાંડ દેવો ધર્મ છે;
 એ તત્વ પર વીર પાંડવો કૌરવ તણા સાથે લડયા,
 સૌ ભવ્ય ભારતવર્ષના રણવીર રણ માંહિ પડયા.
 હા ભાઈના હાથે અરે ભાઈ કપાઈ કંઈ ગયા,
 ને તાતથી સુત શિષ્યથી ગુરુ કંઈક વિધાઈ ગયા;
 ઇચ્છા રહિત પણ વીરપાંડવ સજ થયા રણમાં અહો
 કર્તવ્ય વશ વિદ્વાન જન શું શું નથી કરતા કહો !
 ઉપમા જગતમાં જેમના માટે ન કવિઓને મળી,
 નિર્દોષ નિર્મળ કીર્તિરૂપી કૌમુદી જેની ખીડી;
 જેને હતું નહિ કાર્ય કોઈ વિશ્વ માંહિ અસાધ્ય હા,
 કુરુદર્ઢ હીમખપિતા અહા તે આજ સરસેજે પડયા.
 ભૃગુરામ સમ બલધામ શ્રીગુરુવર્ય દ્રોણાચાર્ય આ !
 વિખ્યાત જેનાં લોકમાં અદ્ભુત અલૌકિક કાર્ય હા !
 ત્યાગ્યો તનુથી પ્રાણ પણ ત્યાગ્યો ન પુત્ર સનેહને,
 અંતરે બળે અંગારથી મત દેખી આઘાણ દેહને !

જેના પ્રતાપે પાંડવો ઝાંખા જણાતા સર્વદા,
 સંગ્રામમાં જેના સમો કો વીર ના જોયો કદા;
 તેકર્ણુ પણ નિજ પુત્ર સાથે આ અહિં રણમાં પડ્યો,
 કેશવ જણાવું દુઃખ શું જ્યાં દુઃખ સાગર ઉલટ્યો.
 હા ! સૌ અનર્થનું મૂળ આ શકુની અરિ કુરુક્ષેત્રનો,
 તે જોઈ આ હાલે પડ્યો નહિ પાર મારા શળનો;
 ઘેરી રહ્યા કંઈ કાગ શબને ચુંચતા કંઈ ગીધ હા !
 કળ બળ બધુંએ કાળ સામે થાય જરીએ સિદ્ધ ના !
 હા ! પુત્ર પૌત્ર વિહીન દીન હું શોક તે કોનો કરે ?
 રે મર્ણુ નાત્રે માગતાં(૨)દુઃખ પામતી વેલી મરે;
 જેની ચરણ રજમાં ઘસાતા મુકુટમણિ ભૂપતિ તણા,
 તેનાં જડિત મણિ મુકુટ શીર ધડ ધૂળ રોળાતાં ધણાં
 આ યુદ્ધથી કુરુવંશનોજ વિનાશ કહેવો ભૂલ છે,
 નક્કી થયો આ સર્વ ભારતદેશ નાશ સમૂળ છે;
 કંઈ પાંડવોના પક્ષના કંઈ કૌરવોના પક્ષના,
 રે નારા પામ્યા એ રીતે કંઈ ક્ષત્રિયો રણદક્ષ હા !
 એ રીત કૌરવ પાંડવોનો શોકમય સંગ્રામ આ,
 વિદેશ એક બીજા તણાવું નારા એ પરિણામ હા !
 એ કુટનાં કળ જે મળ્યાં તે આજ પણ ટળતાં નથી,
 દુઃખ પામતાં પણ આર્યજન સન્માર્ગમાં વળતા નથી !
 સૌ હોક સંપીને રહો ઇર્ષ્યા પરસ્પરની તળે,
 ભારત ન આરત પામતે મંડાત મહાભારત ન જો;
 બળ બુદ્ધિ વિદ્યા શૌર્ય સાહસ સુખ સ્વપ્નાવત થયું,
 ભારત તણા સમરાગ્રિમાં સર્વસ્વ સ્વાહા થઈ ગયું !

નાથ આવું ન થવા પામે તે માટેજ હું કહું છું. મારી અગમ-
 ચેતી ખરી છે. મારો સૌભાગ્યસૂર્ય ! જો કે મારા શબ્દો આપને અત્યારે
 નહિ રૂચતા હોય પણ આ અંતરાત્મા બળાત્કારે બોલાવે છે. પવિત્ર
 આત્મા અચળગદનો સુખ સૂર્ય અંધકારમાં ન દૂભે તેને માટે ભવિષ્ય
 વાણી પોકારે છે. પ્રભુ ! માનો, આ કિંકરીના શબ્દો માં મને

મિથ્યા ગર્વનો ત્યાગ કરો. નાથ ! આપણો ધર્મ—આપણું કર્મ વગેરે સંભાળો અને દુષ્ટ ગર્વને હૃદયમાં સ્થાન ન આપો. સંભાળો:—

ધરો કાંઈ હિત શિખામણુ ધ્યાન, ગર્વથી નથી નાથ કલ્યાણુ;
કુસંપે રજ્યું કાણુ આરામ, મેળવ્યું કાણુ મહીમાં માન.
અસીમાન પર્વત છે મોટો, હેકળ ઉડી ખાઈ;
ચડ્યા પડ્યા નર પછડાયા, છરમાં ગયા હુંદાઈ-ધરો.
લંકપતિ પણ લંક ન લાગ્યો, રણમાં ગયો રોળાઈ,
હિરણ્યાક્ષ ને હિરણ્યકશ્યપુ જળર જંગ બે ભાઈ;
નરસિંહ કપે નખે વધેયો, માને ગયા મરડાઈ-ધરો.

સતી પ્રૌપદી.

આમ બોલતી રંભાની આંખોમાંથી એકદમ અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. બોલતાં બોલતાં તેનો કંઠ રૂંધાવા લાગ્યો. તે દીન વદને રણજીતના સામે મ્તંબ રહી.

રણજીત તેનાં વચનોથી ઉશ્કેરાયો. કહ્યું છે કે માણસનું ભાગ્ય જ્યારે અંધકારમાં ડૂબવાનું હોય છે ત્યારે તેને સારાસારનું જ્ઞાન રહેતું નથી. તેને સારી શીખામણુ આપનાર તે સમયે શત્રુ જોવાં લાગે છે અને હાજી હા કરનાર મિત્ર સ્વરૂપે સમજાય છે; પણ જ્યારે ભાગ્યચક્રના ચમત્કાર નજરે પડે છે ત્યારે શીખામણુ આપનાર યાદ આવે છે. ભાગ્યને આધિન થયેલા રણજીતને રંભાના શબ્દો કાંઈ અસર કરી શક્યા નહિ. તે ગુસ્સાથી લાલચોળ બની બોલી ઉઠ્યો:—
“રંભા ! મારે કંઈ કરવું યા ન કરવું એ મારી મરજીની વાત છે. શું તારાથી કંઈ થઈ શકે એમ છે ?”

અમે રંક અબળાઓ શું કરી શકીએ એમ છે ? અમારું જ્યારે ન ચાલે ત્યારે અશ્રુ વિસર્જન કરી બેસી રહીએ. પ્રભુ ! કરવું ન કરવું એ આપેના હાથમાં છે. અમે તો આપને આધિન છીએ. અમારું ભાગ્ય સ્વામીના સ્નેહમાંજ સમાએલું હોય છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે:—

નર જાત સુખી હશે કંઈ, મહાલતા સ્વંઈથી;
પણ નારીને સેવા વિના, નહિ કર્મમાં બીજું કંઈ.

આમ કહેતાંજ રંભા રડી પડી. રણજીતને તેની દયા આવી. તેનો ક્રોધ નરમ પડી ગયો. વીર રણજીત ઉભો થયો અને તેને છાતી સરસી ચાંપી કહેવા લાગ્યો:-“ બહાલી ! શા માટે ઓછું લાવી રડે છે ? તું મારા તન મનની માલીક છે. તું પરતંત્ર નથી પણ સ્વતંત્ર છે. જે સ્થળે સ્ત્રીનું સન્માન છે, ત્યાંજ સ્વર્ગ સુખ છે અને જ્યાં તેને દુઃખ છે તે સ્થળે શ્મશાન તુલ્ય છે. એ મહામંત્રનું રહસ્ય હું પૂરેપૂરું સમજું છું. શાણી શાન્ત થા; હાલ માઈ મન અસ્થિર છે. પિતાજીને મુક્ત કરવા કે નહિ તેનો હું વિચાર કરી જોઈશ અને નિર્ણય થતાં તાઈ કહેવું માન્ય કરીશ. દેવી ! થોડા દિવસ ધીરજ ધરીને જોવા કર કે શું થાય છે. ”

“ નાથ ! મહેં વળી એમ પણ સાંભળ્યું છે કે, કોઈક બહાર-વટીઓ આપણી સરહદ પર તોફાન મચાવે છે; એ શું સત્ય વાત છે ? ” રંભાએ પૂછ્યું.

“ હા, એ વાત મહેં પણ સાંભળી છે. તેનો ખંદોખસ્ત કરવાનું કિશોરને ફરમાન કર્યું છે. ” હું...રણજીત આગળ બોલતાં અટક્યો, એવામાં દારરક્ષક અંદર આવ્યો અને માથું નમાવી કહેવા લાગ્યો:- “ મહારાજ ! દાર સમિપે સેનાપતિ કિશોરસિંહ પધાર્યા છે અને તે આપ નામદારશ્રીની મુલાકાત લેવા ઇચ્છે છે. ”

“ શું અત્યારે ! વાડ, જાઓ તેમને સન્માનથી અંદર લઇ આવો. ” રણજીતે આજ્ઞા આપી.

દારપાળ ચાલ્યો ગયો અને થોડીવારમાં કિશોરસિંહ ત્યાં દાખલ થયો. રંભા અંદરના ભાગમાં ચાલી ગઈ અને ત્યાં ઉભી ઉભી બંનેની વાતો સાંભળવા લાગી. કિશોરને ત્યાં પડેલા આસન પર બેસવાનું કહી રણજીતે પૂછ્યું:-“ કાં કિશોરસિંહ ! આ કાળી રાત્રે એકાએક આવવું શા કારણથી થયું છે ? ”

“ મહારાજ ! આ ભયંકર રાત્રે અને આ સમયે માઈ આવવું અગત્યનું છે. મારે જે સમાચાર જણાવવાના છે તે પણ અગત્યનાજ છે. ” કિશોરે જણાવ્યું.

“એવા તે શું અગત્યના સમાચાર છે કે જે જણાવ્યા અગાઉ તમે દિલ્લિગાર બની જાઓ છો ?” પુનઃ રણજીતે પૂછ્યું.

“સમાચાર શોકના છે. પિતાશ્રી મહેલમાંથી પસાર થયા છે.”

તે આગળ બોલે એ પહેલાંજ રણજીત ગઈ ઉઠ્યો:—“શું બાપુ નાસી ગયા ? અરે શું ત્યાંના પહેરેગારો ગદગદતામાં રહ્યા ? કિશોરસિંહ ! આ સમાચાર તમે ક્યાંથી મેળવ્યા ?”

“મહારાજ શાન્ત થાઓ; હું સર્વ હકીકત જણાવું છું.” કહી કિશોરે તમામ હકીકત તેને કહી સંભળાવી.

રણજીતના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે મોટેથી ખૂમ મારી મહેલના પહેરેગારોને બોલાવ્યા અને તેમને એકદમ અંગારસિંહની શોધમાં દોડાવ્યા. તે પછી પોતે પણ અત્યંત શક્તિ સજ્જ તપાસને અર્થે એકાન્ત મહેલ તરફ પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં ઉભી રહેલી રંભા આ સમાચાર સાંભળી મહેલની અંદર ચાલી ગઈ.

૧૫

કલ્યાણસિંહની ઇાવણી.

લેખ કર્મના શું ટળે, સજ માનવ હું શુદ્ધ; -

કર્મચોગથી તો થયું, પાંડવ કૌરવ યુદ્ધ.

નિશાદેવીનો ધોર અંધકાર નષ્ટ થયો. પ્રજાતનો ઝાંખો પ્રકાશ જગત પર પથરાવા લાગ્યો. પક્ષીઓ કિલ્લકિલાટ કરતાં ચારે ચરવા નીકળી પડ્યાં. સહવારનો શ્વિતળ પવન વાવા લાગ્યો. તરૂંવરોમાંથી સુવાસ ફેલાવા લાગી. આવા શાન્ત અને રમણિય સમયે અચળગદથી દૂર આવેલા પહાડી પ્રદેશમાં થઈને ત્રણ ધોડેસ્વારો પૂર ઝડપે ચાલ્યા જતા હતા. તે ધોડેસ્વારોમાં એક તો મહારાજ અંગારસિંહ અને બીજા એ તેમને મુકત કરનાર પુરૂષો હતા. તેમણે ઘણી લાંબી મજલ કરી હતી. રસ્તામાં ચાલતાં અંગારસિંહે તે બંને જણાને ઘણી વખત પૂછ્યું હતું કે હવે તમે તમારી ઓળખાણ આપો ત્યારે તેઓ એટલુંજ કહેતા કે સમય આવ્યે ઓળખાણ આપીશું; હાલ તો અમારી

સાથે મુંગેમુંગા ચાલ્યા કરે. એવી રીતે ચાલતા ચાલતા તેઓ એક પર્વતની ખીણમાં આવેલી ધનધોર ધાડી ઝાડી આગળ આવી પહોંચ્યા. અહિં પગ રસ્તો પૂરો થતો હતો અને ઝાડીમાં જવાનો નાનો માર્ગ મરૂ થતો હતો. ત્રણે જણા ઝાડીમાં જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યા. તેઓ તેમના ધોડા આગળ ચલાવે એ પહેલાં તો ત્રણ શસ્ત્રધારી ખળવાન સૈનિકો એ વિકટ ઝાડીમાંથી બહાર નીકળી આવ્યા અને ત્રણેના ધોડાઓની લગામ પકડી પૂછવા લાગ્યા:—“ તમે કોણ છો ને આવી રીતે ભરાતા છૂપાતા ક્યાં જાઓ છો ? ”

અંગારસિંહની સાથેના વિરૂપ આકૃતિવાળા પુરૂષે એક સત્તાધિશની માફક જવાબ આપ્યો કે:—“ આ સ્થળે સ્વયંજગદના યુવરાજ ઝવણી નાખીને રહેલા છે તેમને અમે મળવા આવ્યા છીએ. ”

“ તેમને મળતા પહેલાં તમારે તમારી ઓળખાણ આપવી પડશે. કારણ કે અજ્ઞાપ્યા અને હર્થીઆરમ્બ માયુસોને આ ઝાડીમાં જવાની સખ્ત મનાઈ છે. ” એક સૈનિકે જણાવ્યું.

“ યુવરાજની ઝવણી અહિં છે કે ખીજે તેતો જણાવ ? ” અંગારસિંહે પૂછ્યું.

“ હા, અહિંજ છે. તમારે તેમનું શું કામ છે ? ” પુનઃ તે સૈનિકે પૂછ્યું.

“ અમારે તેમની સાથે એક અગત્યનું કામ છે. અમે અહિં ઉભા છીએ. તમે અંદર જાઓ અને યુવરાજને જણાવો કે મહારાજ અંગારસિંહ આવી પહોંચ્યા છે. ” વિરૂપ આકૃતિએ કહ્યું.

“ મહારાજ અંગારસિંહ ક્યાં છે ? ” સૈનિકે પૂછ્યું.

“ હું પોતેજ અંગારસિંહ છું. ” કહી મહારાજએ ઝખ્ખો દર કરી તેને મુખ દેખાડ્યું. સૈનિકો મહારાજને સારી રીતે ઓળખતા હતા. અંગારસિંહને મુક્ત થઈ આવેલા જોષ તેમના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેમાંના બે ત્યાં ઉભા રહ્યા અને એક ખખર કહેવા અંદર દોડયે.

વાચકો ! યુવરાજ કદમાણસિંહે આ સ્થળેજ પડાવ નાખ્યો હતો.

તેના અંગરક્ષકો અને મિત્રો ક્યારનાએ તેને આવીને મળ્યા હતા. આ વિકટ ઝાડીમાં નાની નાની રાવડીઓ ખાંધી તે સઘળાએ નિવાસ કર્યો હતો. તેમની વચમાં યુવરાજને માટે એક તંબુ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. રાવડીઓની ખીજ ખાળુએ અધોને ઘાંધ્યા હતા. અંગ-રક્ષકો અને મિત્રો મળી આશરે યસો માણસો યુવરાજના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેનારા હતા. તે ઉપરાંત કલ્યાણના મિત્રોએ પહાડી પ્રદેશમાં ફરી જંગલી બીલ લોકાને લાલચ અને રાજનિકા સમજાવી એકઠા કર્યા હતા. લોકાની સંખ્યા પણ લગભગ ત્રણસો માણસોની હતી. આવી રીતે પાંચસો માણસનું નાનકડું લશ્કર ધનધોર ઝાડીમાં નિવાસ કરતું હતું. આ ઝાડી એટલી તો લાંબી અને પહોળી હતી કે તેમાં અસંખ્ય માણસો છુપાઈ રહે તો પણ કાઢીને ખપ્પર પડે નહિ. બીલ સરદાર ગુલાબસિંહ યુવરાજની આજ્ઞા ઉઠાવવાને તત્પર રહેતો. યુવરાજે તેને અચળગદની સરહદનું નાકું રોકવાનું ફરમાન કર્યું હતું. ગુલાબસિંહ તેની ટોળીની સાથે સરહદની ખીણોમાં છુપાઈ રહેતો અને નગરમાંથી જતા આવતા માલને લૂંટતો હતો. લૂંટી આવેલો માલ છાવણીમાં આવતો અને તે દ્રવ્યની મદદથી માણસોની ભરતી કરવામાં આવતી હતી. ફળવાએલા સરદારે નવિન માણસોને યુદ્ધનું શિક્ષણ આપતા હતા. આવી રીતે આ પહાડી પ્રદેશની વિકટ ઝાડીમાં કાર્ય ચાલી રહ્યું હતું.

પ્રાતઃકર્મથી પરવારી યુવરાજ તંબુની બહાર આમ તેમ ફરતો હતો, એવામાં પેલા સૈનિકે ત્યાં દોડી આવી મહારાજના આગમનના સમાચાર જણાવ્યા. આ સમાચાર સાંભળી યુવરાજ પ્રથમ તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. તેને સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી કે મહારાજ એકાએક આવી તેને મળશે. મહારાજને મુક્ત કરાવવાને ભવિષ્યમાં ભયંકર યુદ્ધ કરવું પડશે એવા નિર્ણય પર આવેલા કલ્યાણને મહારાજની ખપ્પર મળતાં અત્યંત આનંદ થયો અને ક્યાં છે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી એમ કહેતો યુવરાજ સિપાહીની સાથે સામે આવ્યો. ભેતભેતામાં સરદારે અને બીલ સૈનિકો એકઠા થઈ ગયા અને

યુવરાજની પાછળ ચાલ્યા.

કલ્યાણસિંહે સિપાહીઓની સાથે ઝાડી બહાર આવીને જોયું તો તેને ત્યાં ત્રણ ઘોડેસ્વારો ઉભેલા જણાયા. તેણે તત્કાળ મહારાજને ઓળખ્યા અને સજ્જ નયને તેમની સમીપ દોડી જઈ “ ઓ મારા પિતા ! ” કહી પ્રણામ કર્યા.

અંગારસિંહે અશ્વ પરથી કિતરી પુત્રને ગાઢ આલિંગન આપ્યું. કલ્યાણની સાથે આવેલું મંડળ તેમને ઘેરે ઘાલી ઉભું રહ્યું. સત્ર-જાએ મહારાજ અંગારસિંહની જય ગર્જના પોકારી. તે પછી યુવરાજ સર્વને સન્માનથી તંબુમાં લઈ આવ્યો. તંબુમાં આવી અંગારસિંહ તથા તેમના સાથીદારો હાથ મુખ ઘોષ નિવૃત્ત થયા અને કલ્યાણની પાસે ખેંચી વાતો કરવા લાગ્યો. અંગારસિંહે પોતાના મુક્ત થવાની તમામ વકીકત કહી સંભળાવી. કલ્યાણે પિતાને છોડાવનાર માણસો સામે જોયું અને વિવેકથી તેમનો ઉપકાર માન્યો. પછી તેણે તેના પિતાને પૂછ્યું:—“ આપુ ! આ સ્વદેશભક્તો દ્રાણ છે ? ”

“ કલ્યાણ ! ખરી ખૂબી તો એમાંજ સમાયેલી છે. જો કે તેઓએ મને મુક્ત કર્યો છે; પણ હજી હું પોતે તેમને ઓળખતો નથી કે તેઓ દ્રાણ છે. મહેં તેમને ઘણી વખત પૂછ્યું પણ તેમણે સમય આગ્યે કહીશું એમ જણાવ્યું હતું. ” અંગારસિંહે દૂર ખેઠેલા કાળા જઞ્જલાધારી મિત્રોને કહ્યું:—“ આવો, મારા શુભેચ્છકો આવો ! દૂર શા માટે ખેડા છો ? ” અને જણા મહારાજની નજદીક જઈ ઉભા રહ્યા.

તેમના મુખ સામે જોઈ યુવરાજે પૂછ્યું:—“ અંધુઓ ! તમે બધું કિતમ કામ કર્યું છે. સખત બદોઅસ્તમાંથી પિતાને છોડાવવા તમે અપૂર્વ સાહસ ઉઠાવ્યું છે. હું અને મહારાજ તમારા ઉપકારી છીએ. અંધુઓ ! હવે કૃપા કરી જણાવો કે તમે કયા કુળને શોભાવો છો અને આ સંસારમાં શું નામથી ઓળખાઓ છો ? ”

કલ્યાણનાં વચનો સાંભળી વિરૂપ આદૃતિવાળાએ તેના સાથી-દાર સામે જોયું એટલે તે મુવાન કહેવા લાગ્યો:—“ અમારો ઉપકાર

માનવા જેવું કંઈજ નથી; ઉપકાર તો અમારે તમારો માનવાનો છે કે પુન્ય મહારાજના અમથી અમારું પોષણ થયું છે. અમે મહારાજને માટે જે કાંઈ કરીએ તે ઓછુંજ છે. યુવરાજ ! હું જાતે રજપૂત છું. મ્હેં મહારાજની સેવામાં ઘણાં વર્ષો ગુજાર્યાં છે. મારું નામ રામપાળ છે. હાલમાં હું આ વીર યુવકની સેવામાં છું. ”

“ ધન્ય છે ! વીર રજપૂત તને ધન્ય છે ! તું ખરેખરો રાજ-લક્ષ્મી છે. વારૂ, વીર યુવક ! હવે તમે તમારો પરિચય કરાવી કૃતાર્થ કરો. ” યુવરાજે કહ્યું.

“ મારી ઓળખાણ હું પોતેજ આપું તે પહેલાં તમે જાતેજ ઓળખી લ્યો કે હું કોણ છું. ” કહી તેણે પાસે પડેલા પાત્રમાંથી જળ લેઈ પોતાનું મુખ ધોઈ નાખ્યું.

તેણે મુખ પર રંગ લગાડ્યો હતો તે રંગ જતાં તેનું ગૌર મુખ સાફ જણાયું. માથેથી ફેંટો દુર ફેંકતાં લાંબા વાળ કાળા નાગની માફક તેની પીઠ પર પથરાયા. કલ્યાણ અને મહારાજ તેને ઓળખી ગયાં જેવા બની ગયા અને હર્ષથી તેની પાસે દોડી જઈ બોલી ઉઠ્યા:—“ ઓહ ! કોણ કમળાકુમારી ! ? ”

“ હા બાપુ ! આ તમારી કમળા પોતેજ છે. ” કહી કમળાએ પિતાના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા.

કલ્યાણે બહેનને હાથ ઝાલી ઉભી કરી. તે પછી કમળાએ અચળગઢની સ્થિતિની સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી. છેવટમાં તેણે જણાવ્યું કે પિતાને ઊડાવવામાં રજપૂત સરદાર રામપાળે મને ઘણું મદદ કરી છે. અમે બન્ને જણાં સેનાપતિ કિશોરસિંહનાં પણ્ય અત્યંત ઉપકારી છીએ; કારણ કે આખા અચળગઢમાં અમરો મદદગાર તેના સિવાય બીજો કોઈ નથી. અમે આ લયંકર કાર્ય તેની મદદ વડેજ પૂર્ણ કર્યું છે. કિશોરસિંહ ખરેખરો રાજલક્ષ્મી છે. તે માણસના અવ-તારમાં દેવ છે.

“ શું કિશોરસિંહ આપણો મદદગાર છે ? ” અંગારસિંહે વિચારમાંથી જાગૃત થઈ પૂછ્યું.

“હા, તે દૈવી પુરૂષ પરાપકારી અને સત્યને આહવારો છે.”
કમળાએ કહ્યું.

“ખરૂં છે. જેવો વિક્રમાણ્ણ વક્ષાદાર છે એવોજ તેનો પુત્ર
કિશોર રાજભક્ત છે. દેવના દીકરા દેવ હોય એમાં શું નવાઈ?”
અંગારસિંહે ઉદ્દગાર કાઢ્યા.

“બાપુ ! આપની ભૂલ થાય છે. જેમ સમય જાય છે તેમ
પવિત્ર વિક્રમાણ્ણ ધર્મબ્રષ્ટ થતો જાય છે. તેની નવી સ્ત્રી આવે ! કે
જે રાક્ષસી છે તેના પ્રભાવે વિક્રમાણ્ણમાં ફેરફાર થતો જાય છે. ઝેરી
નાગજીવું વિષ તેના હૃદયમાં ઉંડું ઉતરતું જાય છે. તે રાક્ષસી સ્ત્રી
મહારાણીના પદની ઇચ્છા રાખે છે અને તેથી વિક્રમાણ્ણ રાજલોભ
રાખે છે.” કમળાએ સર્વ વાત જણાવી.

“શું વિક્રમાણ્ણ રાજલોભી છે ? કમળ ! શું તું ખરૂં કહે છે ?
ના, ના, પવિત્ર વિક્રમાણ્ણમાં નીચ વૃત્તિનો પ્રભાવ કદાપિ થાયજ
નહિ. કમળા આ સત્રજી વાત તું ક્યાંથી જાણે છે ?” અંગારસિંહે
સંશયયુક્ત થઈને પૂછ્યું.

“બાપુ ! હું સત્ય કહું છું. માણસનું મન સદાકાળ નિર્મળ રહેતું
નથી. વિક્રમાણ્ણની બુદ્ધિ બ્રષ્ટ થઈ છે. સેનાપતિ કિશોર તેની નવી
માતાનાં દરેક કારસ્થાન જાણે છે. તેણેજ મને આ વાત સમજાવી
છે અને ભવિષ્યમાં કંઈ જાયંકર બનાવ ન બને તેને માટે અત્યાર-
થીજ તે દેશભક્ત છુપી દેખરેખ રાખે છે.”

“ત્યારે સમય આવ્યે કિશોરસિંહ આપણો મહદગાર થશે
ખરો !” કલ્યાણે કહ્યું.

“હા, તે આપણો મહદગારજ છે. સમય આવ્યે પ્રાણ આપવા
પણ પાછો હકો નહિ.” કમળે જણાવ્યું.

આવી રીતે આડી અવળા અનેક વાતો કર્યા બાદ ભવિષ્યમાં
શું પગલાં ભરવાં તેનો વિચાર તેઓ કરવા લાગ્યા. અંગારસિંહે પ્રભુ-
ભક્તિ કરવાને માટે જંગલમાં ચાલ્યા જવાની ઇચ્છા બતાવી ત્યારે
કલ્યાણસિંહે જણાવ્યું કે:—“જ્યાં સુધી દગાખોરોને દંડ દીધો નથી

તેમજ ત્યાં સુધી અચળગઢનું રાજતંત્ર સ્થિર થયું નથી ત્યાં સુધી આપનાથી ક્યાંઈ જવાશે નહિ. હું મારા સૈનિકો સાથે અચળગઢ પર ચઢી જઈશ અને તમને દુઃખ દેનાર દગાખોરોને પકડી તમારા ચરણમાં રણુ કરીશ. મારી ફક્ત આટલીજ ઈચ્છા છે. એ ઈચ્છા પૂરી થતાં આપ સુખેથી પ્રભુભક્તિમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા ચાલ્યા જાશે.”

“ભાઈ ! તું આટલા મો-ખસો સરદારોની રહાયથી અચળગઢના અન્ય સૈન્ય સામે શી રીતે ટક્કર ઝીલી શકીશ ?” અંગાર-સિંહે પૂછ્યું.

“મારી પાસે મહા બળવાન વીર યોદ્ધાઓ છે. તે સધળાને હું આ ક્ષણેજ આપની રૂબરૂ બોલાવું છું.” કહી કલ્યાણસિંહે એક સરદારને બોલાવી રણુસિંગુ પુઠકવાની આગ્રા કરી. રણુસિંગાનો ઘોર નાદ પર્વત-પ્રદેશમાં ફેલાઈ ગયો. તે નાદ સાંભળી છુટાછવાયા ફરતા બીલ લોકો શંકાયુક્ત થઈ ત્યાં દોડી આવતા જણાયા. જોતજોતામાં ત્યાં એક મોટું સૈન્ય એકઠું થઈ ગયું.

બીલ સરદારે આગળ આવી પૂછ્યું:—“કાં મહારાજ ! સેવકને શું ફરમાન છે ? શું અચળગઢ પર આજેજ ચડાઈ કરવી છે ? બોલો ! બોલો ! આ સધળા વીરો રણુધેલા બની યુદ્ધમાં ઝુઝવાને ક્યારનાએ આતુર થઈ રહ્યા છે.”

કલ્યાણસિંહ આ સાંભળી હર્ષમાં આવી જઈ કહેવા લાગ્યો:—“મારા સુખ દુઃખના ભાગીદાર બંધુઓ ! અચળગઢ પર ચઢી જવાનો સમય હવે નજદીક આવતો જણાય છે. આજે તમને અહિં એકત્ર કરવાનું મુખ્ય કારણુ તો એ છે કે જોને માટે હું આજપર્યંત શોકાતુર રહેતો હતો. તે મારા પિતાશ્રી પ્રભુકૃપાએ અને આ મારી બહાલી બહેનના પ્રયાસે એકાન્ત વાસમાંથી મુક્ત થઈ આપણી પાસે આવી પહોંચ્યા છે. તેઓ તમને જોવાને અત્યંત આતુર હતા તેથી તમને બોલાવવાની જરૂર પડી છે.”

“વીરાઓ ! આજે આ રથજે યુદ્ધકવાયત કરી મહાસંજને દેખાડી આપો કે અમારામનિ એક જણ અચળગઢના દસ-દસ સૈન-

કાને પૂરો પડે એવો છે કે નહિ.” આટલું કહી યુવરાજે ગુલાબ-સિંહ નામના સરદાર સામે જોયું.

પ્રયંત વીર ગુલાબસિંહ બીલ લોકોને વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવી યુદ્ધની કવાયત કરાવવા લાગ્યો. યુદ્ધ કાશલ્યમાં તૈયાર થએલા લિલ સૈનિકોએ તલવાર કટાર ખંદુક ભાદ્રા તીરકામઠાં વગેરેના પ્રયોગો કરી બતાવ્યા; જે જોઇને મહારાજ ખુશ ખુશ થઇ ગયા અને મુક્ત-કંઠે સરદાર ગુલાબસિંહની પ્રસંશા કરવા લાગ્યા. તે પછી દરેક સૈનિક મહારાજને નમન કરી ચાલવા લાગ્યો. જોત જોતામાં સધળા વીરો તે ધનધોર ઝાડીમાં અદ્રશ્ય થઇ ગયા.

મહારાજની આગળ ગુલાબસિંહ અને ફક્ત દસ સૈનિકો ઉભા હતા તેઓ જવાની તૈયારી કરતા હતા એવામાં એક બીલે ત્યાં દોડી આવી ગુલાબસિંહના કાનમાં કંઇક વાત કહી. વાત સંભળતાજ વીર ગુલાબસિંહ પોતાના દસ સૈનિકો લેઇ ત્યાંથી દોડી ગયો. સધળાં આશ્ચર્ય પામી તેની પાછળ જોઇ રહ્યાં. કમળાએ તેના એકાએક દોડી જવાનું કારણ બાંધને પૂછ્યું. યુવરાજે જવાબમાં જણાવ્યું કે “તે વીર સરદાર કંઇક અગત્યના કામને અર્થેજ દોડી ગયો હશે. થોડા વખતમાં જે હશે તે જણાશે.” કહી યુવરાજ સર્વને લઇ મોજન કરવા ખીજ તંબુમાં ગયો.

ગુલાબસિંહ પોતાના દસ સૈનિકો સાથે ઝાડીની બહાર નીકળ્યો અને કહેવા આવનાર માણસને આગળ દોડાવી તેની પાછળ ઝડપથી જવા લાગ્યો. થોડી વારમાં તે એક પહાડની ખીણના મુખ આગળ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તેના સૈનિકોની એક નાની ટોળી ઉભેલી હતી અને તેમાંના માણસો હાથ લાંબા કરી કંઇક જોતા હોય એમ જણાતું હતું. ગુલાબસિંહે ત્યાં આવી પોતાને બોલાવવાનું કારણ પૂછ્યું. જવાબમાં એક સૈનિકે લખી હાથ કરી એક ગાડું ચાલી આવતું બતાવ્યું. ગુલાબસિંહે લખી નજરે જોયું તો જણાયું કે કંઈક માલથી ભરેલું ગાડું આ તરફ આવે છે અને તેની આસપાસ વીસેક સિપાહીઓ ચાલ્યા આવે છે. ગુલાબસિંહે સધળાને ખીણમાં જૂપાઇ જવાની આજ્ઞા

આપી. બીલ વીરો છૂપાઈ ગયા. ગુલાબસિંહ પણ ત્યાંજ એક ઝાડને એથે છૂપાઈ રહ્યો ને આવતા ગાડા તરફ નજર રાખવા લાગ્યો.

ગાડું થોડા વખત પછી ત્યાં આવી પહોંચ્યું. તેની અંદર કંઈક સામાનની પેટી પેક કરેલી હતી. ગાડાની આસપાસ વીસેક શસ્ત્રધારી સિપાહીઓ ચાલતા હતા. ગાડું આગળ ચાલવા લાગ્યું કે તરતજ ગુલાબસિંહે બહાર નીકળી ખોંખારો કર્યો. નિર્જન સ્થાનમાં માણસનો અવાજ સાંભળી સિપાહીઓએ ચમકીને પાછળ જોયું તો તેમની નજરે પ્રચંડ વીર ગુલાબસિંહ ચાલ્યો આવતો જણાયો. “અલ્યો ! આતો બહારવટીયો !” કહી સઘળા સિપાહીઓ ભય પામી તેની તરફ જોવા લાગ્યા.

એવામાંજ ગુલાબસિંહે તેમની પાસે આવીને દમભેર પૂછ્યું:—
“ઉભા રહો અને જણાવો કે આ ગાડામાં શું છે ?”

તેને નિઃશસ્ત્ર જોઈ સિપાહીઓનો જમાદાર આગળ આવી કહેવા લાગ્યો:—“ગાડામાં ગમે એ છે તેનું તારે શું કામ છે ? તું અમને પૂછનાર કાણુ છે ? તારું નામ શું છે ?”

“અલ્યા મૂર્ખાઓ સાંભળો ! મારું નામ ગુલાબસિંહ ફકકડ છે. હું આ પર્વતપ્રદેશનો રાજા છું. જો જીવતું હોય તો જણાવો કે આ ગાડામાં શું ભર્યું છે ?” ગુલાબસિંહે રોફમાં કહ્યું.

“અલ્યા અમે કંઈ તારાથી ડરી જઈએ એવા નથી. આ તલવારો જોઈ છે ?” જમાદારે જણાવ્યું.

“આ વીરની આંખ ફાટતાં તમારી તલવારો નીચે જમીન પર પડી જશે; અને તમે ચમપુરી તરફ સીધાવશો.” કહી ગુલાબસિંહ હસવા લાગ્યો.

જમાદાર જો કે મનમાં ભય પામ્યો હતો પરંતુ ઉપરથી હિંમત રાખી પુનઃ તેને કહેવા લાગ્યો—“ભાઈ અમારે જલદીથી અમારે સુકામે જવું છે. અમે તારી સાથે ઝઘડો કરવા નથી ઇચ્છતા. તું પૂછે છે કે આ ગાડામાં શું છે તો સાંભળ હું તને કહું. આ ગાડામાં સરકારી તીજેરી છે. અમે વીરપુરથી અચળગઢ જઈએ છીએ. અમે

મહારાજ રણજીતસિંહના સેવકો છીએ. ખોલ ભાઈ હવે તારે કંઈ પૂછવું છે ? ”

“અસ મારે એજ જાણવું હતું. હવે તમે આ ગાડામાંની તીજેરીને નીચે ઉતારી ચાલ્યા જાઓ; તેમાંના માલની મારે જણીજ નર છે. ” ગુલાબસિંહે હસતે વદને કહ્યું.

“અરે ભાઈ ! તું હવે હાથે કરીને શા માટે મ્હોત માગી લે છે ? મહારાજનો માલ લઈ તું સુખે રહી શકીશ કે ? આ માલ કોઈ બાયલાનો નથી કે તું તેની ધમ્મણ રાખે છે. ” જમાદારે રહેજ ગુસ્સે થઈ કહ્યું.

“આ ગુલાબસિંહ ફક્ત મહારાજનો પણ મહારાજ છે. રણજીતસિંહને હું ઓળખું છું. તમારા રાજમાં કંઈ માલ નથી એ પણ હું જાણું છું. જે તેનામાં રાજ કરવાના ગુણ હોત તો તે કદાપિ તેના પિતાને પદબ્રજ કરી પેલા બળ વિનાના વિક્રમાજીતની સલાહ પ્રમાણે વર્તત ખરો કે ? તમારો રાજ એજ કે કોઈ ખીજે ? એવા પારકી સલાહથી ચાલનારા નામખોળ રાજથી આ ગુલાબસિંહ ફક્ત લગાર પણ ડરતો નથી. તમારે જે જીવવું હોય તો આ તીજેરી મારે સ્વાધીન કરી ગૂપચૂપ પોખારા ગણી જાઓ. સમજ્યા જમાદાર સાહેબ ? ” આમ કહેતો ગુલાબસિંહ ગાડાની પાસે આવ્યો અને બળદની નાથ પકડી ઉભો રહ્યો.

ગાડીવાન તેનું કદાવર રૂપ જોઈ નીચે ઉતરી ગયો. ગુલાબસિંહ તેની જગાએ બેસી ગાડાને પાછું વાળવા લાગ્યો. આવું જોઈ જમાદારે સિપાહીઓને કહ્યું :—“હવે શું જોઈ રહ્યા છો ? એ હરામખોરને પકડી લ્યો અને તેને બેડીઓ પહેરાવી નગરમાં લઈ ચાલો. ”

સિપાહીઓ આગળ વધે એ પહેલાં ગુલાબસિંહ બોલી ઉઠ્યો :—“અહ્યા તીસમારખાં ! આ ગુલાબસિંહની પાસે આવતાં વિચારને નહિ તો તમારે દરેક જણને બોયલેગા થઈ આ ઉડી ખીણમાં કાગડા અને ગોધડાના ભોગ થવું પડશે. સિપાહીઓ તેનું કહેવું નહિ સાંભળતાં તેની તરફ આવવા લાગ્યા એટલે ગુલાબસિંહે એક સીસોટી

વગાડી. જોતજોતામાં છૂપાઈ રહેલા બીલલોકો ત્યાં દોડી આવતા જણાયા. તેમણે દૂરથી તીરનો મારો શરૂ કર્યો. બે સિપાહીઓ તીરથી વિંધાઈ જમીન ઉપર પડ્યા અને બાકીના જીવ બચાવવા નાસી છૂટ્યા. તેમનો જમાદાર સૌની પહેલાં નાસી ગયો હતો. બીલ વીરો નાસી જનારાની પાછળ દોડવા લાગ્યા. ગુલાબસિંહે હાથ ડેંચો કરી તેમને અટકાવી પાસે બોલાવ્યા. તે પછી સઘળાને સાથે લેઈ ગુલાબસિંહ ગાડાને હાંકી છાવણી તરફ વળ્યો. યુવરાજ તેમના આમજન સાથે જમી પરવારીને યોગાનમાં ફરતા હતા. એવામાં ગુલાબસિંહે ત્યાં આવી નમન કર્યું. વીસ બીલ વીરો તીજેરી ત્યાં ઉચકી લાવ્યા. કલ્યાણસિંહ તે જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા. ગુલાબસિંહે સર્વ વાત તેને જણાવી. તીજેરીને તેજ વખતે ખોલવામાં આવી. તેની અંદરથી પુષ્કળ દ્રવ્ય નીકળ્યું. તેમાંનું અડધું નાણું સર્વને વહેંચી આપ્યું અને બાકીનું ખજાનામાં ભર્યું. પછી કલ્યાણસિંહ પિતાને લઈ તંબુમાં ગયો. તેમની પાછળ કમળા અને રામપાળ પણ ગયા. ગુલાબસિંહે બીલ વીરોને જવાની આજ્ઞા આપી. આજે તેમના હર્ષનો પાર નહોતો. નાચતા ફૂટતા બીલ વીરો તેમના રહેઠાણે જવા લાગ્યા. તેમના ગયા પછી ગુલાબસિંહે પણ પોતાની રાવડી તરફ ગમન કર્યું મધ્યાહ્ન સમય થવાથી સઘળા પોતપોતાના સ્થાનકે વિશ્રામ લેવા ગયા.

૧૬

કપિંજલા.

રાજ ચંચલ હોઈ, મુલક કર નગર બસાવે;
પડિત ચંચલ હોઈ, બેઠ કર સલા રીઝાવે.
બોડા ચંચલ હોઈ, ચટક જોગાણ ચડાવે;
હસ્તી ચંચલ હોઈ, ફલાં રાણગાર દિખાવે.
ધીતના તે ચંચલ લલા, રાજ પડિત ગજ તુરી;
કવિ ગણ કહેરે, ગુણીજનો સી ચંચળ બહુ ખરી

મહારાજ અંગારસિંહ મુક્ત થઈ ગયા સાંભળીને વિક્રમાજીતના

કોધનો પાર રહ્યો નહિ. તે તરત ઘોડેસ્વાર થઇ રાજમહેલમાં ગયો. ત્યાં રણુજીત તેની રાહ જોતો બેઠો હતો. અંગારસિંહના જતા રહેવાથી આપણને ભવિષ્યમાં ભય રહ્યો કહીને બંને જણા હવે શું કરવું તેના વિચારમાં પડ્યા. મહારાજની શોધમાં ઘણા સૈનિકો ગયા હતા પણ હજી કાંઈ સમાચાર મળ્યા નહોતા. વિચારમાં ને વિચારમાં મધ્યાહ્ન થયા એવામાં તીજેરી લુંટાયાના સમાચાર મળ્યા. આ નવીન સમાચારથી બંને જણા ચમક્યા અને આ બહારવડીઆની વળી ક્યાં નવી પીડા ઉત્પન્ન થઇ કહીને દીલગીર થયા. રણુજીતે ગુમાનસિંહ નામના સરદારને સૈનિકો સાથે બહારવડીઆનો બંદોબસ્ત કરવાને મોકલ્યો. તે પછી વિક્રમાજીતે ઘણી વાર વિચાર કરી પોતાના ખાસ સરદારોમાંના વીસ જણાને પાસે બોલાવ્યા અને તેમને મહારાજની શોધમાં રવાના કર્યા. બાદ આડી અવળી વાતો કરી વિક્રમાજીત પોતાના મહેલે જવા નીકળ્યો અને રણુજીત રાજગૃહમાં ગયો.

વાંચકો ! વિક્રમાજીત મહેલમાં આવે તે પહેલાં આપણે ચાલો તેના મહેલમાં પ્રવેશી શું ચાલ છે તે જોઇએ.

વિક્રમાજીતના ભવ્ય મહાલયના એક સુશોભિત દિવાનખાનામાં તેની પત્ની કપિંજલા કંઈક વિચારમાં એક સોફા પર બેઠેલી હતી. રૂપમાં તે સુંદરતાનો નમુનો હતી. તેની ઉંમર બાવીસ વર્ષની હતી. વિક્રમાજીત તેને પ્રાણીથી પણ વિશેષ રહાતો હતો અને તેને જાંઘ ગાંઠો ઘેલો બની જતો હતો. કપિંજલાની તમામ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરવાને તે હમ્મેશાં તત્પર રહેતો. કપિંજલા પણ નટખટનો નમુનો હતી. વિક્રમાજીતના સ્વભાવની તે પૂરેપૂરી જાણ હતી તેથી તે સમય આવ્યે વિક્રમાજીતને દાખી દેવા ચૂકતી નહિ. જ્યારે વિક્રમાજીત બહારથી આવતો ત્યારે તે હસતે વદને સામે જઈ તેને સન્માનપૂર્વક અંદર લઇ આવતી અને અનેક કુતુહલથી સ્વામીને પ્રસન્ન કરતી. તે ઉપરથી જેવી સુંદરતાની દેવો હતી તેવીજ અંદરથી કાળી નાગણ હતી. તેણે બાહ્ય ડાળથી વિક્રમાજીતને વશ કર્યો હતો. વીર વિક્રમાજીત કે જેની હાકથી આખું રાજ કંપી ઉઠતું અને જેના પગમાં મહા પ્રયત્ન વીરો

પણુ માથું નમાવતા તે અત્યારે પોતાની સ્ત્રી કપિંજલાના બેઢભરેલા આડંબરથી ભોળવાઇ તેની કપટ જાળમાં પૂરેપૂરે જકડાયો હતો. કપિંજલા પદબ્રષ્ટ થએલા દિવાન વિષયરાજની પુત્રી હતી. અંગાર-સિંહને પદબ્રષ્ટ કર્યા પછી રણજીતે ખુશામતીઆ સરદારો સાથે વિષય-રાજને પણ દેશપાર કર્યો હતો. અચળગઢ છોડતા પહેલાં વિષયરાજ પોતાની પુત્રી કપિંજલાને મળ્યો અને પોતાના દુઃખની વાત તેને જણાવી વિક્રમાજીત પર વૈર લેવાનો ઠરાવ કર્યો. તે પછી દિવાન વિષયરાજ નગર છોડી ચાલ્યો ગયો અને પોતાના મળતીઆઓ સાથે ગુપ્ત વેષ ધારણ કરી કંઈ ને કંઈ કારસ્થાન કરવા લાગ્યો. પોતાના સરદારોને વેષ બદલાવી તે વારંવાર અચળગઢમાં મોકલતો હતો. વેષ બદલી આવેલા સરદારો વિક્રમાજીતની ગેરહાજરીમાં કપિંજલાને મળતા અને ત્યાંના સમાચાર લેઈ જતા હતા. આવી રીતે અચળગઢમાં કાવત્રા ચાલી રહ્યાં હતા. ચાલીસ વર્ષના વીર યોદ્ધા વિક્રમાજીતને એક બાવીસ વર્ષની નાદાનરમણીએ પોતાના રૂપ મૌન-દર્શથી આધીન બનાવ્યો હતો. આજે કપિંજલા ઉદાસ ચહેરે ઘણી વારથી બેઠી હતી એવામાં તેને કંઈક યાદ આવતાં તે ઉભી થઇ અને કપાટ ઉઘાડી તેમાંથી એક કાગળનું પોટકું તેણે કાઢ્યું. તેને છોડી તેની અંદરના કાગળ તેણે વાંચ્યા અને પછી તેમાંથી એક મુદ્દાનો પત્ર જુદો મૂકી તેને પાછું હતું તેમ બાંધી દીધું. પત્રને હાથમાં લીધો અને પોટકાને સોફાના છેડા પર મૂક્યું. આજે તેને કંઈ એવું પડતું નહોતું. તે કંઈક નિર્ણય કરવાના વિચારમાં હોય એમ જણાતી હતી. તેનું ઉદાસ રહેવાનું મુખ્ય કારણ તો એ હતું કે તેને વિક્રમાજીતની ગેરહાજરીમાં અનંગ સતાવતો હતો-યુવાની તેને દિવાની બનાવતી હતી. રાજના સહવાસીને બદલે તે આજે કાંઈ બીજાનીજ ધ્યાન કરતી હતી. તેના હૃદયમાં રમી રહેલો અન્ય પુરૂષ બીજો કાંઈજ નહિ પણ કિશોરસિંહ હતો. માતાની આરમાન પુત્ર પ્રત્યેજ કુદૃષ્ટ થયેલી હતી. તે કિશોરના રૂપથી અંગ્રાહ્ય ગઈ હતી અને સમય આવ્યે તેનાથી મનકામના પૂર્ણ કરવાને ઈચ્છતી હતી; પણ તે રાક્ષસી નારીને ખબર નહોતી કે

સદાચરણી કિશોર સત્યનો ત્યાગ કરી તેની નીચ વૃત્તિને તાબે કદી થશે નહિ. તેનો એમજ સમજતી હતી કે કિશોર મારા કટાક્ષ બાણથી વિધાઇ તરત મારે આધીન થશે. કિશોરને પાપી બનાવી તેની સ્થાયીથી તે વળી એક નવીજ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાના હવાઇ વિચાર કરતી હતી. તેની નવીન ઇચ્છા શું છે તે અત્યારે જાણવા કરતાં અગાઉ ઉપર સારી રીતે જણાશે. અચળગદ્ગના સ્થંભ રૂપ પવિત્ર વીર વિક્રમાશ્રીતની સાથે ઉપરથી સફવર્તન ચલાવનારી સફેદ કાગડી આજે મદનના બાણથી વિધાઇ નીચ કર્મ કરવાને તત્પર થયેલી જણાતી હતી. આ સંસારના ઘટમાળ અવનવીજ છે. સારા ઘરની મુંદર સ્ત્રી આવી નીચ વૃત્તિની હોય એ આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે. રૂપ કરતાં ગુણની કીંમત વધારે છે. સોમલ સફેદ હોય છે પણ તેનાથી પ્રાણ નીકળી જાય છે. કરતુરી કાળી હોય છે પણ તે મરતા મનુષ્યને ચૈતન્યવાન બનાવે છે. રૂપ સૌન્દર્ય કરતાં ગુણવાળી શ્યામ સ્વરૂપ સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ છે. વિક્રમાશ્રીત જે કપિંજલાને પ્રાણાધિક માનતો હતો તેજ પિશાચણી નારી આજે કામાંધ થઇ તેના પ્રાણપતિના પ્રેમને હૃદયમાંથી દૂર કરી કિશોરને પ્રેમ અર્પવા તૈયાર થઇ છે. તે કુટિલ નારી છતી આંખે અંધ થઇ તેના ઓરમાન પુત્ર પર પ્રસન્ન થઇ છે અને તેની સાથે મનકામના કેવી રીતે પૂર્ણ કરવી તેના વિચારમાં પડી છે. તેનું શરીર લાલચોળ બની ગયું છે, આંખો અનંગે ઘેરાઇ ગઇ છે, હૃદય ધડક ધડક થઇ રહ્યું છે અને જલ્દી કિશોરના નામનો જાપ જપી રહી છે. વિચારને અંતે નિર્ણય કર્યો કે આજે કિશોરને અહિં બોલાવવો અને ગમે એ પ્રકારે તેને મારા પંજમાં સપડાવવો. આમ નિશ્ચય કરી તેણે તરતજ એક દાસીને કિશોરસિંહને બોલાવી લાવવાનું દરમાન કર્યું. દાસી કિશોરસિંહને બોલાવવા ચાલી ગઇ. કપિંજલા કિશોરના આવવાની આતુરતાથી રાહ જોવા લાગ્યા. બાદ થોડીવારે કાઠકિના આવવાનાં પગલાં સંજળાયાં. ‘મારો કિશોર આવ્યો’ કહી કપિંજલા તેને લેવાને સામે જવા લાગી. તે હંસ ગતિએ આગતી દ્વાર પાસે આવી; પણ કિશોરને બદલે તેણે વિક્રમાશ્રીતને જોયો. તેના તેણે હૃદયથી તિરસ્કાર કર્યો.

અને આ યુદ્ધો અત્યારે ક્યાંથી આવ્યો કહી નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

વિક્રમાજીતે કપિંજલાને જોઈ તેના કંઠમાં કર નાંખ્યો. કપિંજલાએ પણ સમય વર્તી સ્વામીનું સન્માન કર્યું. બન્ને દિવાનખાનામાં આવ્યા અને સોફા પર બેસી વાર્તાવિતોદ કરવા લાગ્યાં. સોફા પર પડેલા કાગળને અને બીજા પોટકાને તેણે યુક્તિથી સોફા નીચે નાંખી દીધાં. વિક્રમાજીત કપડાં બદલી કપિંજલા સાથે ત્યાંથી બીજા ઓરડામાં ગયો. ત્યાં બન્ને જણાંએ નારતો કરી વાર્તાલાપ શરૂ કર્યો. કપટકળામાં નિપૂણ કપિંજલાએ વાક્યાતુરીથી સ્વામીને પ્રસન્ન કર્યો. આજે તેણે તેને હદ ઉપરાંત પ્યાર બતાવ્યો. વિક્રમાજીત ખુશ ખુશ થઈ ગયો અને સ્વર્ગની રંભા સાથે જાણે આનંદ કરતો હોયની એમ માનવા લાગ્યો. તે કપિંજલાને પોતાનું સર્વસ્વ સમજવા લાગ્યો. આજે વિક્રમાજીતને રાજકાર્યમાં અત્યંત શ્રમ પડેલો હતો. તેથી તે કોય ઉપર આડો થયો. ચતુર ચપળા સ્વામીના ચર્ણુની સેવા કરતી અનેક પ્રકારે તેને રીઝવવા લાગી.

પેલી તરફ કિશોરસિંહને બોલાવવા ગયેલી દાસી પણ તેને બોલાવી આવી પહોંચી. કિશોર દાસી સાથે દિવાનખાનામાં આવ્યો ત્યારે કપિંજલા ત્યાં હાજર નહોતી. તેતો અંદરના બાગમાં વિક્રમાજીતની પાસે હતી. દાસી કિશોરને ત્યાં બેસવાનું કહી તેણીને સમાચાર આપવા ચાલી ગઈ. કિશોરે એક વિરામાસન પર સ્થાન લીધું. તેના મનમાં અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા. કોઈ દિવસ નહિ ને આજે અપર માતાએ સન્માનપૂર્વક બોલાવ્યો છે તેનું શું કારણ હશે ? મને તો કંઈ બેદ જોવું જણાય છે. સાંજ પડવા આવી છે, મારા બાપુ અત્યારે ઘેર નહિ હોય એવા સમયે આ એકાન્ત સ્થળમાં મને બોલાવવાનું કારણ કંઈક લાયકરજ હોવું જોઈએ. હે પ્રભુ ! શું ખબર કે વળી નવું કોતક જાગશે ? હા, કહ્યું છે કે “ ડાહ્યા પુરૂષે એકાન્તમાં સ્ત્રીની સાથે કદાપિ વાત કરવી નહિ. ” મને બહેમ છે કે વખતે મારે પણ એવોજ સમય આવશે. હે પરમાત્મા ! મારા ધર્મથી મને કમાવીશ નહિ. આમ બોલતો કિશોર આસપાસ જોવા લાગ્યો.

એવામાં એકાએક તેની નજર સામેના સોફા નીચે પડેલા પોટકા અને કાગળ ઉપર પડી. તેણે તરત ઉભા થઇ પ્રથમ પોટકું ઉપાડી લીધું અને પછી જુદા પડેલા કાગળને ઉકેલી વાંચવા લાગ્યો. કાગળ વાંચતાં જ તેનાં રોમાંચ ઉભાં થઇ ગયાં. તેની આંખો લાલચોળ બની ગઇ. તેનું આખું શરીર કોંધને વશ થઇ ગયું. તેણે કાગળને ફરીથી વાંચી જોયો અને ગુસ્સામાં પાસે પડેલા ટેબલ પર હાથ પછાડ્યો. વળી તેને કંઈક વિચાર આવ્યો તેથી તેણે કાગળને બાજુએ મૂકી પોટકાને તપાસ્યું. પૂરેપૂરું તપાસવા બેઠાં જોઈએ તેટલો વખત આ નથી જાણીને તે પોટકાને ઉપર ઉપરથી તપાસી તેણે જાણી લીધું કે, આ કાગળ જેના તરફથી આવેલો છે તેના તરફથી જ આ પોટકું પણ મળેલું છે.

પ્રિય પાટકા ! કાગળમાં એવી તે શી ખીના લખેલી હતી કે જેનાથી કિશોરસિંહ આટલો બધો ઉશ્કેરાઇ ગયો. ચાલો આપણે પણ વાંચીએ કે કાગળમાં શું લખ્યું છે. કાગળ વિષયરાજે તેની પુત્રી કપિંજલા ઉપર લખેલો હતો. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું:—

વનવાસ તા.

“ અ. સૌ. ચી. પુત્રી કપિંજલા !

તને મારા ખીજા પત્રો પણ મળ્યા હશે ને તે ત્હેં વાંચ્યા હશે. મહારા તેમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણેજ તું નિરંતર કાર્ય કર્યા કરજે કે જેથી થોડા સમયમાં જ મારા વૈરની વસુદાત થઇ જશે. સઘળા કાગળોને વાંચીને ફાડી નાંખજે અને તેના ટુકડા પણ કોઇના હાથમાં જાય નહિ એની સંભાળ રાખજે. રણજીત અને કિશોર ચતુર છે. આપણો ભેદ તેમનાથી કળાયું નહિ તેની પૂરેપૂરી સંભાળ રાખજે. આપણે પ્રથમ જે કામ કરવાનું છે તે ધીમે ધીમે અને યુક્તિસર કરવાનું છે. હિતાવળ કરવાથી હાથમાંનો કુહાડો આપણાજ પગ ઉપર પડે છે તે ખૂબ ધ્યાનમાં રાખજે. બીજું તું લખે છે કે, મહારાજ અંબરસિંહ છૂટા થઇ નાસી છૂટ્યા છે અને તેમનો પત્નો નથી, તે સમાચાર મ્હેં જાણ્યા છે; પણ તે નિર્માત્ર્ય યુદ્ધાથી હવે કાંઈ પણ થઇ શકવાનું નથી. તેનો બિચારો ક્યાંક રાજાની રખડીને મરી જશે. તેમજ યુવરાજ

કલ્યાણસિંહથી પણ કાંઈ થવાનું નથી. તે ભગતડો તો કાણુ જાણે કે ક્યાંય રખડતો હશે. ત્હેં વિક્રમાજીતને તારી માયાની જળમાં જકડ્યા છે તે બહુ સાઈ કયું છે. તેજ મારો કટો શત્રુ છે, માટે તેને જળમાં જકડી તેના હાથેજ આપણું કામ પૂરું કરાવી તેનું કાસળ કાઢજે કે જેથી ભવિષ્યમાં આપણને કાંઈથી ભય પામવાનું રહે નહિ. હાલમાં તો તારે ફક્ત વિક્રમાજીતને ધીમે ધીમે રાજલોભ લગાડવો. રાજલોભની મ્હેં જણાવેલી નવીન યુક્તિ અજમાવજે એટલે આપણું કામ સ્હેલાઈથી પાર પડશે. વિક્રમાજીત રાજલોભથી લક્ષ્યાશી અને તેથી નવા રાજ રણજીતનો નાશ થશે. રણજીતનો નાશ થયા પછી કીચો રસ્તો લેવો તે હું બરાબર જાણું છું. વિશેષમાં તારા આરમાન પુત્ર કિશોરની પણ દેખરેખ રાખજે. એજ વધુ હવે પછી.

લી૦

તારો શુભેચ્છક પિતા

વિષયરાજ.”

પત્ર પૂરો વંચાઈ રહેતાં કિશોરના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. અપર માતાનાં કારસ્થાન તેને પૂરેપૂરું સમજ્યાં. જે કપિંજલાને તે પવિત્ર જુદ્ધિથી માતા સમાન માન આપતો હતો તે કપિંજલા તેને હવે રાક્ષસી સમાન જણાવા લાગી. ક્રોધને વશ થયેલો કિશોર ઉભો થઈ દિવાનખાનામાં આમતેમ ફરવા લાગ્યો. તેની આંખોમાંથી અમિના તનખા ઝરતા હોય એમ જણાવા લાગ્યું. આખરે મનનો વેગ રોકી નહિ શકવાથી તે બોલી ઉઠ્યો:—“ માતા ! તારી કપટજળ આજે બરાબર સમજાઈ ગઈ છે. મ્હને આ એકાન્ત સ્થળે બોલાવવાનું કારણ પણ હું પૂરેપૂરું સમજી ગયો છું. એ સુંદર સ્વરૂપની શયતાન રાક્ષસી ! તારી કપટજળ હું કાપી નાંખીશ અને અચળગઢના અધિકારમય ભવિષ્યમાં ઉન્નવળતાનો પ્રકાશ કરીશ. મારું શરીર અચળગઢનાજ અજોદ્ધક બધાયું છે. હું મારી માતૃભૂમિના સંરક્ષણ માટે પ્રાણ આપીશ. કારસ્થાનીઓની અદ્ભૂત કપટજળ કેવી રચાઈ છે. એકનું રક્ષણ કરવાના વિચારમાં અનેકનું રક્ષણ કરવાનું ઉણું થાય છે. કપિંજલા !

અરે ઝો ઝેરી નાગણુ ! તહેં મહાન્ શક્તિ કામ કરવાનું માથે લીધું છે. તહેં જેનું લુણુ ખાધું છે તેનુંજ સર્વસ્વ નાશ કરવાનું આરંભ્યું છે. અહા ! તને શું કરે ? તું જો કે મારી અપર માતા છે પણ હું તો તને મારી જનેતા સમાનજ સમજું છું. તારી કત્યા કરવામાં મહાન્ પાપ સમજું છું, નહિતો તને આ કણ્ણેજ હું બૂપીતિ કરી નાખત. હા, પ્રભો ! આ પવિત્ર બૂમિમાં કેવો ઉત્પાત થાય છે. પાપી-ઝોની પ્રપંચજળ જેવી પ્રસરાય છે ? હાય ! પવિત્ર પિતા પણ ઝેરી નાગણુના મોહમાં અંધ થઇ ધીમે ધીમે બુદ્ધિબ્રષ્ટ થતા જાય છે. તેમને કહેવા જઈ છું તો હું જાતેજ ગુન્હેગાર થાઉં છું. ભાવિના ભમાઝા-થીજ ડાહ્યા મનુષ્યો બુદ્ધિબ્રષ્ટ થઇ ન કરવાનાં કાર્ય કરે છે. સારી વાત સમજાવતાં તે ખોટી માને છે; પણ જ્યારે સખ્ત ઠોકર લાગે છે અને પાપનું સત્ય સ્વરૂપ સમજાય છે ત્યારેજ તે બુદ્ધિબ્રષ્ટ થયેલો મનુષ્ય પૂરેપૂરો પસ્તાય છે અને ચોધાર આંસુએ રડે છે. દયાળુ પ્રભુ ! મારા પિતાની એવી બુદ્ધિ થતા પહેલાં તેમને તેમાંથી બચાવજો. વિષયકન્યાનું ઝેર હૃદયમાં ઉતરતું અટકાવજો. આજે જોઈ છું કે તે ચુડેલ મને અહિં બોલાવી મારી પર શું પ્રયોગ અજમાવે છે. તે અહિં આવશે એટલે આપોઆપ જો હશે તે સમજાશે; આમ વિચાર કરી કિશોરે કાગળ અને પોટકાને ખીસ્સામાં મૂક્યાં. તે પછી હૃદયને સ્વસ્થ કરી દિવાનખાનામાં ટગિલી છખીઓ જોવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં તે દિવાનખાનાની જોડેના ઝોરડામાં તેણે કોઇને વાતો કરતાં સંભળ્યાં; તેને બેઠમ પડતાં તે તે તરફ ગયો. આ ઝોરડાની અને દિવાનખાનાની વચ્ચેમાં એક બારણું હતું. તેની ફાટમાંથી કિશોર અંદર જોવા લાગ્યો. ”

અંદરના ઝોરડામાં વિક્રમાશ્રીત અને કપિંજલા એક કાંચ પર બેસી વાતો કરતાં હતાં. તેમની વાતોમાં ભયંકર બેદ સજાઓ લેતા. કપિંજલાનું મુખ લાલચોળ થયેલું જણાતું હતું અને વિક્રમાશ્રીત કંઈક હંડા વિચારમાં શોકાતુર થઇને બેઠેલો હતો. કપિંજલા વારંવાર તેના મુખ સામે જોઇ તિરસ્કારયુક્ત હાસ્ય કરતી હતી. થોડીવાર શાન્ત

.

-

વિક્રમાશ્રત:—“ કપિજલા ! યસ કરો, યસ કરો. ” પાનુ ૧૪૩

રહી કપિંજલાએ વિક્રમાજીત સામે જોયું અને તેને પૂછ્યું:—“ પ્રાણુ-
નાથ ! શું વિચાર કરો છો ? વીર પુરૂષને વિચાર શા કરવા ? બહાલા
મારું કહેવું માનો ! મારા સૌભાગ્યદ્ર ! આપણા સુખ સૂર્યના ઉદયનો
સમય મને નજદીક આવતો જણાય છે. થોડા વખતમાં તમે આ
અચળગઢના રાજરાજેન્દ્ર ગણાશે અને તમારી કપિંજલા મહારાણી
કહેવાશે, માટે...”

વિચારવશ વિક્રમાજીત તેને બોલતી અટકારી એકદમ ઉભો થઇ
કહેવા લાગ્યો:—“ કપિંજલા ! બસ કરો, બસ કરો, તમારા જેરી શબ્દો
વધારે વાર ન સંભળાવો. તમારી વાત જોકે સત્ય હશે, પણ તે
આ પવિત્ર હૃદયમાં કદાપિ પ્રવેશ નહિ કરી શકશે. હું રાજા થવાને
સૂઝાએલો નથી. હું તો મારી માતૃભૂમિનો અને મારા મહારાજાનો
સેવક છું. આ અચળગઢની ખોટી આશા રાખનારનો હું વૈરી છું
કપિંજલા આ હૃદયમાં આજે અપાર શોક ઉત્પન્ન થાય છે; માટે તમા-
રી વાત બંધ રાખો, પ્રિયા ! તું આ વિક્રમાજીતના પવિત્ર હૃદયને શા
માટે કલંકિત કરે છે ? શું તું નથી જાણતી કે હું રાજલાલસાને
તુચ્છ સમજું છું. આ રાજાનો માલીક દેવ છે. હું તેનો મુલામ છું.”

કપિંજલા:—“ સમય સાતુકુળ હોય ત્યારે માણસ માત્ર આવેલો
સમય ગુમાવવો જોઇએ નહિ ” એમ મોટા શાસ્ત્રવેત્તાઓ પણ કહી
ગયેલા છે. હાલ આ રાજાનું રક્ષણ કરનાર તમારા સિવાય બીજો
કોઇ નથી. પ્રભુ કૃપાથી રક્ષણકર્તા રાજા બની જાય છે તે કેમ જૂલો
છો ? શું તમે સેવક રહેવાનેજ સૂઝાએલા છો ? ના ના આ કપિંજલાનો
સ્વામી સેવક થવાને માટે નહિ પણ મહારાજા થવાને સૂઝાએલો છે.
સમય આવ્યો તે આ અચળગઢની ગાદીએ વિરાજશે અને દુઃખથી
પીડાતી પ્રજાનું પુત્ર પ્રમાણે પાલન કરશે. નાથ ! આ અમૂલ્ય સમય
વહી જાય છે, સુખ સૂર્યનો પ્રકાશ ચારે તરફ ફેલાતો જાય છે છતાં
આવા અમૂલ્ય સમયે જે મનુષ્ય મળતા લાલને ગૂમાવે છે તે ખરેખર
નાલાયક છે. પ્રાણુનાથ ! તમેજ વિચાર કરી જુઓ કે આ અચળગઢ
કોના બળથી ટકી રહ્યું છે ? તમારી વીર હાકથીજ શત્રુઓ આ તરફ

હંચી આંખ પણ કરી શકતા નથી. આટલી બધી મહેનતનો બદલો તમને શું મળ્યો છે તેનો વિચારો ? નાથ ! આ સંસારમાં સૌ સ્વાર્થી છે. સ્વાર્થને માટેજ સૌ આપને માન આપી બોલાવે છે, માટે થોડાક વખતને માટે પવિત્ર વિચારોને એક બાબુએ મૂકી તમારે વશ વર્તનાર નવીન મહારાજ રણજીતસિંહને પદબ્રજ કરો. યાતો તેને પૂરો કરો.

“ હુક ! ઓ ઝેરી સાપણ ! તારી જીભાન બંધ કર. ” કપિંજલાના શબ્દોથી વીર ચોક્કો ઉશ્કેરાયો; પણ પુનઃ શાન્ત થઇ કહેવા લાગ્યો:—“ કપિંજલા ! તું બોલતી બંધ થા. તું શું બોલે છે તેનું તને જ્ઞાન નથી. તારા શબ્દોથી આ પ્રકાશમય દિવસ અંધકારમય થતો જાય છે. સૂર્યભગવાનની પ્રચંડ દેખાઓ તને અને મને ભશ્મ કરવાને આ તરફ ધસી આવતી જણાય છે. મહેં તને પ્રથમજ જણાવી દીધું છે કે મારે રાજની ઇચ્છા નથી. જો રાજની ઇચ્છા હોત તો અંગારસિંહને પદબ્રજ કરી શા માટે રણજીતને સિંહાસન પર બેસાડત ? હું મારો ધર્મ યથાર્થ જાણું છું અને તેથીજ માતૃભૂમિની સેવામાં જીવનની સાદૃશ્યતા સમજું છું. ”

“ હું આજ સુધી નહોતી જાણતી કે મારા સ્વામીમાં આવો ફેરફાર થઈ ગયો હશે ? આજ તમારું શૌર્ય સમજાઇ ગયું છે. વીર વિક્રમાજીત રણજીત જેવા એક નાના છોકરાથી પણ ડરી ગયા છે. જાઓ ! સ્વામી ! જાઓ ! બહાર જનસમાજમાં જઈ આપના બળના બળુગાં કુંકા એટલે હું પણ તમારી વિરૂદ્ધમાં લોકોને જણાવું કે જે વિક્રમાજીતને તમે બળવાન માનો છો તે તો ફક્ત બોલીમાંજ બળવાન છે. જાઓ કૃપા કરી હવેથી તમે મને બોલાવશો નહિ અને મારી પાસે પણ આવશો નહિ. ” કહી કપિંજલાએ પોતાનું સુખ બીજી બાબુએ ફેરવી દીધું.

ધરકલેશ સારો નહિ એમ સમજીને પુનઃ વિક્રમાજીતે કહેવા માંડયું:—“ બહાલી તું આજે આ શું કરવા બેઠી છે ? તારા શબ્દો સાંભળી મને ચારે દિશાએ અંધકાર લાગે છે ને તેથી માઈ શરીર શિથીલ થઇ જાય છે. શું આ વીર વિક્રમાજીત રાજલોભી થઇ તેના

પવિત્ર કુળને લાંચન લગાડશે ? ના ના, તેમ થતા પહેલાંજ આ ખોળીયામાંથી પ્રાણ પરલોક ગમન કરી જશે. કપિંજલા ! કપિંજલા ! તું હવે એક પણ શબ્દ વધારે મને સંભળાવીશ નહિ. ”

“ કેમ ન સંભળાવું ? પ્રજનું દુઃખ મારાથી જોઇ શકાતું નથી. પ્રજનું દુઃખ દૂર કરવું એ આપણી ફરજ છે, એમ સમજીનેજ હું આપને આ કાર્ય કરવાની વિનંતી કરું છું. સ્વામીન ! આપ રાજનીતિજ્ઞ છો ને હુંતો એક અજ્ઞ છું; છતાં પારસમણી જેવા સ્વામીના સહવાસથી કુંદનમય ખની જ્ઞાનવાન થઇ છું. નાથ ! આપ સારી રીતે જાણો છો કે રાજ્યે પ્રજાને પુત્રવત્ ગણી તેની સંભાળ રાખવાની છે. આપણે તેમને આવતી અડચણો દૂર કરી સુખનાં સાધનોના માર્ગની સગવડ કરી આપવી જોઇએ. જે રાજ્ય પ્રજાનું કલ્યાણ કરે છે એજ ખરેખરે પુન્યવાન ગણાય છે અને જે પ્રજાને દુઃખ દર્ષ તેની પ્રત્યે સ્વાર્થપરાયણતા ધરાવે છે તે રાજ્ય નહિ પણ રાક્ષસ કહેવાય છે. રાજ્યને માટે પ્રજા છે અને પ્રજાને માટે રાજ્ય છે. ખરું પૂછો તો રાજ્ય પ્રજાનો રક્ષક છે—રક્ષકે યોગ્ય તરફી લેઇ પ્રજાનું શુભ કરવાનું છે. નાથ ! નવા મહારાજ્ય રણજીતસિંહ આવી રીતે વર્તતા નથી. લોકો પર અનહદ જીલમ થાય છે તેજ કારણથી મારે આપને વારંવાર તે બાબત કહેવું પડે છે. પ્રભુ ! જે દેશનું રાજતંત્ર સ્વછંદી છે ત્યાં કદી પ્રજાને પૂરતો ન્યાય મળતો નથી. ગરીબ અને શ્રીમંતો વચ્ચેના ઝઘડામાં ગરીબ જો કે નિર્દોષ હોય છે છતાં શ્રીમંતો તેમને અપરાધી ઠરાવે છે. ખસ, એજ પ્રકારનો ન્યાય આજકાલ આપણા અવ્યયગઢમાં પણ નજરે પડે છે. નાથ ! સર્વત્ર અતિશય ત્રાસ વર્તાય છે. પ્રભુ ! આવો જીલમ બંધ કરવો યા કરાવવો એ આપનાજ હાથમાં છે. ગરીબ પ્રજા હાલ આપના તરફના ન્યાયની આતુરતાથી રાહ જોઈ રહી છે. નાથ ! માનો અને પ્રજાનો દુઃખમાંથી ઉદ્ધાર કરી મહાન્ આશિર્વાદ મેળવો. ” કહી કપટકળા નિપૂણ કપિંજલા પોતાના ભાષણની વિક્રમજીત ઢિપર શું અસર થાય છે તે નિહાળવાને માટે તેના સામે જોઈ રહી.

કપિંજલાનું લંબાણુ વિવેચન સાંભળી વિક્રમાજીત સ્તબ્ધ બની ગયો. તેણે આજ સુધીમાં કપિંજલાને કોઈ દિવસ આટલું બધું બોલતી સાંભળી નહોતી. તે વિચારવા લાગ્યો કે, શું પ્રજા દુઃખી થાય છે એ વાત ખરી હશે ? હા, એમ પણ હોય ! રણજીત યુવાન છે. ત્યારે શું મારે કપિંજલાના કહેવા પ્રમાણે વર્તવું ? ધણી વખત સુધી વિચાર કરી તેણે માથું હલાવ્યું. કાર્યદક્ષ પ્રધાન આજે શું ચવાડામાં પડ્યો. તેના હૃદયમાં હળરો તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા. અંતે અકળામને ઉભો થયો અને વસ્ત્ર બદલી બહાર જવા તૈયાર થયો.

કપિંજલાએ તેને બહાર જવાને તૈયાર થયેલો જોઈ પુનઃ પૂછ્યું:—“ નાથ ! શું નિર્ણય કર્યો ? પ્રજાને ઉદ્ધારવી છે કે દુઃખ દરિયામાં ડૂબાવવી છે ? ”

“ તે હાલ હું તને જણાવી શકતો નથી. કપિંજલા ! મને થોડાક સમય વિચાર કરી લેવા દે. મને યોગ્ય લાગશે તે હું તારા કહેવા પ્રમાણે વર્તીશ. ” કહી વિક્રમાજીત તરત બહાર નીકળ્યો અને મહાન વિચાર વમળમાં ગોથા ખાતો ગંભીર મુખમુદ્રાએ રાજમહેલના રસ્તા પર ચાલ્યો.

કપિંજલા વિક્રાળ ચહેરે તેની પીઠ પાછળ તે અદસ્ય થયો ત્યાં સુધી જોઈ રહી. ઝેરી નાગણુ તેની તરફ તિરસ્કાર યુક્ત નજર ફેંકી મનમાં હસવા લાગી. એ અરસામાં તેને કિશોરની પુનઃ સ્મૃતિ થઈ આવી એટલે તરતજ તે ખુશી થતી દિવાનખાના તરફ જવા નીકળી.

૧૭

કપિંજલાનો કેાપ.

કપિંજલા આનંદના આવેશમાં દિવાનખાના તરફ આવતી હતી એવામાં રાહ જોઈ ઉભેલી દાસીએ તેને કિશોરસિંહના રાહ જોઈ ખેસી રહ્યાના સમાચાર જણાવ્યા. ધારેલા પાસા પોખાર પડેલા જોઈ કપિંજલા હરખાઈ મઘ અને કિશોરને તેની કુટિલ જળમાં ફસાવવા ઉતાલળે પગલે ચાલી આવી. કિશોરે વિક્રમાજીત સાથે ખાનગીમાં થતી

તેની દરેક વાત સાંભળી હતી તેથી તે રાતો પીળા થઇ ગયો હતો; પણ તેને વેગળથી આવતી જોઇ તે શાન્ત બન્યો અને મુખમુદ્રા ગંભીર રાખી સોફા પર તેની રાહ જોતો બેઠો. થોડીવારમાં કપિંજલાએ દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કર્યો. તેને જોઇ કિશોરે પોતાનું મુખ બીજી બાજુ ફેરવી દીધું. કિશોરને આવેલો નિહાળી કપિંજલાના આનંદની સીમા રહી નહિ. કિશોર મારા આવવાથી હજુ અજાણ છે એમ ધારીને તે ધીમે પગલે તેની પાસે ગઇ અને કિશોર જાણે નહિ તેમ તેને ખભે હાથ મૂકી બોલી:—“ કિશોર ! ”

કિશોર આથી ચમક્યો અને સફાળો ઉઠી ઉભો થઇ બોલ્યો:— “ કાણુ માતા ! પધારો અને આ આસન ઉપર બિરાજો. ” કહી તે અર્ચાદાથી તેના સામે ઉભો રહ્યો.

કપિંજલા હસતે વદને તેની પાસે આવી બોલી:—“ કિશોર ! આટલો બધો ગભરાય છે શાને ? આવ તું પણ મારી જોડમાં સોફા ઉપર બેસ ” કહી તેણે તેનો હાથ પકડ્યો.

અપર માતાની આવી રીતભાત જોઇ કિશોરનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું ને શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું. પછી સ્વસ્થ થઇ તે બોલ્યો:—“ માતા ! મારાથી ધર્મ વિરૂદ્ધ વર્તી શકાશે નહિ. યુવાન પુત્રે એકાંતમાં પોતાની માતાની સાથે પણ કદાપિ બેસવું નહિ. ”

“ પણ હું ક્યાં તારી સગી માતા છું. તું ને હું સમાન વયના છીએ. તુંજ વિચારી જોને કે હું ને તું સાથે ઉભાં રહીએ તો કેવી સુંદર જોડી શામે ? તેમજ લોકો આપણને શું ધારશે ? માટે એવા ધર્મના ધર્તીગને એક બાજુએ મૂકી મારી જોડમાં બેસ. મારી મરજી પ્રમાણે આલવાથી તું સ્વર્ગ—સુખ ભોગવીશ. ”

“ માતા ! મારે આજે એક અગત્યનું કામ કરવાનું છે અને તે કામ જલદીથી પૂરું કરવાની મહારાજ તરફથી મને આજ્ઞા થઇ છે માટે મારાથી હાલમાં અહિં રોકાઈ શકાય એમ નથી. આપને મારૂં જે કામ હોય તે જલદી કરમાવી દો; હું કિબો ઉભો તે સાંભળું છું. ” કિશોરે જણાવ્યું.

તારે જેટલી અગત્યનું રાજનું કામ છે તેટલીજ અગત્યનું મારે પણ તારું કામ છે; માટે શાન્ત થઈ મારું કહેવું સાંભળ. સરકારી કામ કરતાં તને મારા કામમાં ધણોજ લાભ મળનાર છે. અરે ! તું જો તે કામ કરીશ તો તું સ્વર્ગસુખનો ભોક્તા આ પળેજ બની જઈશ. “ બોલ કિશોર ! તું હવે મારા કામને ઐશ સમજે છે કે મહારાજના કામને ? ” કપિંજલાએ સવાલ કર્યો.

“ તમારું બોલવું આજે કંઈક દ્વીઅર્થી હોય એમ સમજાય છે. માતા ! તમે સારી રીતે જાણો છો કે હું મહારાજનો નોકર છું. હજારોનો લાભ મળતો હોય તો તે છોડી દેઈ માલિકનું કામ પ્રથમ બળવતું એ વફાદાર સેવકનો ધર્મ છે. આ કિશોર પણ પવિત્ર વિક્ર-માજીતનો પુત્ર છે. તમારા સ્વર્ગસુખ કરતાં માલિકના કાર્યને પ્રથમ પૂર્ણ કરવામાંજ તે પોતાની ફરજ સમજે છે. માતા ! તમે તમારું કામ સુખેથી મને ફરમાવો. હું રાજનું કામ પહેલું પૂરું કરીને પછીથી આપનું કામ જરૂર કરીશ. ” કિશોરે જણાવ્યું.

“ કિશોર ! વાહ...કિશોર ! શું તું મારું કામ પૂર્ણ કરવાનું ખરા હૃદયથી કહે છે ? ” પુનઃ કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“ હાજી, મારા ખરા અંતઃકરણથી હું આપની સેવા બળવવાને તૈયાર છું. માતા ! ફરમાવો. ” કિશોરે તિક્ષણ નજરે જોઈને કહ્યું.

“ મારા હૃદયની ખાત્રી થતી નથી માટે મને વચન આપ કે તું અવશ્ય મારું કહેવું માન્ય કરીશ. ” કપિંજલાએ યુક્તિ અજમાવી.

“ માતા ! તમારી પવિત્ર આજ્ઞા ઉઠાવવી એ મારો ધર્મ છે. જો આજ્ઞા હોય તે સુખેથી ફરમાવો. ” કિશોરે કહ્યું.

“ કિશોર ! સાંભળ. મારા શબ્દો શાન્તિથી સાંભળજો, એકદમ અકળાઈ જઈશ નહિ. કિશોર ! હું સારી રીતે જાણું છું કે તું આજ-કાલ કરતાં કેટલાક દિવસથી મનમાં ને મનમાં મુંઝાયા કરે છે. તારી મુંઝવણનું કારણ હું જાણું છું. તું યુવાન છે. તારી યુવાની તને અકળાવતી હશે, કાં ખરુંને કિશોર ? ” કપિંજલાએ કટાક્ષ મારી કહ્યું.

“ માતા ! આપના પવિત્ર મુખમાંથી આવે આવે તુઝ શબ્દો

કેમ નીકળે છે? આપ મને તે સ્પષ્ટ સમજાવો. હું તમારા બેદ લગ્ન-મમાં કંઈ પણ સમજતો નથી તેમ મનમાં પણ હું મુંઝાતો નથી. માથે શિરછત્ર પિતાજી અને તમારા જેવાં પવિત્ર માતૃશ્રી બિરાજે છે તો પછી મારે મનમાં શા માટે મુંઝાવું પડે? માતા! મને લાગે છે કે આજે તમે ચિત્તભ્રમ થયાં છો. જો એમ ના હોય તો આવો વચનો આપના મુખમાંથી કદાપિ ન નીકળે. હવે ઝટ જણાવો કે મને આહિં શા માટે બોલાવવામાં આવ્યો છે?” કિશોરે પૂછ્યું.

“કિશોર! શું કહું? કહેતાં જીભ ઉપડતી નથી છતાં ન છુટકે કહેવું પડે છે કે, યુવાનીથી દિવાની બનેલી, અનંગે અકળાયેલી અને મદનના મારથી વિધાએલી આ કપિંજલાની ઉપર દયા કર. હું તારા પ્રેમની લિખારણુ છું અને તારા સંગથીજ મદનજ્વાળા શાન્ત કરવાને ઇચ્છું છું. કિશોર! હા...”

તે બીજું કંઈ આગળ બોલે એ પહેલાંજ રાતો પીળો ચર્ધ ગયેલો કિશોર ગળે ઉકેલ્યો:—“બસ, હવે એક પણ શબ્દ આગળ બોલશો નહિ. માતા! માતા! તમે આ પવિત્ર પૃથ્વીને કલંકિત કરી છે અને આ આકાશને ડોલાવ્યું છે. અરે! આ પવિત્ર મહેલમાં પિશાચણીનો પ્રવેશ થયો છે. હાય! પવિત્ર વિક્રમાજીતને એક નીચ રાક્ષસીનો સંગ થયો છે. ઓ માતા! ઓ પવિત્ર માતા! આ જેરી શબ્દો આજે આપના મુખમાંથી કેમ નીકળે છે? હાય! પુત્ર પ્રતિ માતાની કુદૃષ્ટિ થતાંજ આ પૃથ્વી રસાતાળ જશે. માતા! શાન્ત થાઓ અને આ દુષ્ટ વિચારોને હૃદયમાંથી પરહરો. હાય! મ્હેં આજે શું સાંભળ્યું?” કહી કિશોર વક્ર નેત્રે કપિંજલા સામે જોઈ રહ્યો.

“કિશોર શા માટે મારો તિરસ્કાર કરે છે? આવતા લાભને કેમ પાછો હડસેલે છે. કિશોર! આ અનંગને શાન્ત કર. તું મારો છે અને હું તારી છું. આવ! બહાલા આવ!” કહી કપિંજલા તેને બેટવા દોડી.

કિશોર આઘો ખસી જઈ રૌદ્ર સ્વરે બોલ્યો:—“ઓ નીચ માતા! એટલેજ રહેજે; આગળ વધતાં વિચાર કરજો. આ કિશોર પોતાનો

ધર્મ સારી રીતે જાણે છે; તે તારી ઇચ્છાને આધીન થનાર નથીજ. ”

“ કિશોર ! હું ભવિષ્યમાં તને મહારાજા બનાવીશ અને તને સ્વર્ગ સુખ અપાડીશ. ” કપિંજલાએ કહ્યું.

“ અનીતિના અખાડામાં રમીપચી રહી મારે મહારાજા થવું નથી. હું જે રિચ્છિતમાં છું તેમાંજ મજા માનું છું. જે વીર તેના ધર્મને વ્યર્થ વળગી રહી અનીતિને દૂર હાંકી મૂકે છે તેને ઇશ્વર મોટા મહારાજાને પણ મહારાજા બનાવે છે. ઓ અનંગને વશ થયેલી અખળા ! વિચાર તો ખરી કે તું કોની સ્ત્રી છે અને કોની આગળ પ્રેમ યાચના કરે છે ? ઓ ઝેરી સાપણી ! શા માટે અનીતિનું કર્મ આદરી બ્રષ્ટ થવા ઇચ્છે છે ? અરે ! શા માટે તારા પિતૃઓને નર્કમાં મોકલવા તૈયાર થઈ છે ? ” કિશોરે ક્રોધથી કહ્યું.

“ કિશોર ! માન. મારું કહેવું માનવાથી ભવિષ્યમાં સુખ મળશે અને મારો તિરસ્કાર કરવાથી મોટા સંકટમાં સપડાવું પડશે ? ” કપિંજલાએ રોદમાં કહ્યું.

“ હું તારા સુખને હળાહળ ઝેર જેવું માનું છું. ઓ અભાગણી અખળા ! તારાથી થાય તે કરી લે, હું તારી ભયાનક શિક્ષા સહન કરીશ; પણ પ્રાણ જતાંએ તારી નીચ વૃત્તિને તાબે નહિ થઈશ તે નહિજ થઈશ. આહ ત્રિભુ ! આ કેવો ભયાનક પ્રસંગ ? વીર વિક્રમાજીતના પવિત્ર રંગમહેલમાં આ કેવો વિચિત્ર બનાવ ? ! માતા ! ઓ નીચ માતા ! સાંભળ:-

માતા તું ઝલુની બની, શીદ લગાડે કલંક;

ડર દિલે દુષ્ટા કંઈ, થશે મૃત્યુ નિરાંક.

માતા ! આ તારા અરે ! શબ્દો કે પાપાણુ ?

કે હું વાંકી વિધાતરા, કરતી રાજ્ય મશાણુ ?

સમજ ! હજી સમજ ! નહિ તો તારા માથા ઉપર કુદરતનો કારમો કેપ ઉતરશે. જો, જો ! તને ભડભડાટ અમિકુંડને સ્વાધીન કરી બાળવાને થમદૂતો તારી પાસે દોડી આવતા અત્યક્ષ દેખાય છે ! ડર, ઓ કુકર્મ કરતી કુદિસ માતા ! દુનિયાથી તો ડર ! ” કિશોરે

ભયાનક ક્રોધને આધીન થઇ કહ્યું.

કિશોરના રોષ ભરેલાં વચનોથી કપિંજલાનો અનંગ શાન્ત થઇ ગયો અને કામને બદલે તત્કાળ તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તે ગર્જી બોલી ઉઠી:—“બસ, બહુ થયું. ઓ મૂર્ખના શિરોમણી ! તું પણ સમજજો કે તારૂં હવે આવી બન્યું. આ ઝેરી નાગણને નિરાશ કરતાં શું પરિણામ આવે છે તે તું જોજો અને જોતો જોતો સદાકાળ દુઃખમાં ડૂબજો. હું તને જોતજોતામાં રસ્તાનો રખડો ભીખારી બનાવી દઉં છું કે નહિ ?”

“ભીખારીને ભગવાન પણમાં રાજ બનાવે છે તેનું તને કાંઈ જ્ઞાન છે ? દુષ્ટ માતા ! જા, જા, તારાથી હું લેશમાત્ર પણ કરતો નથી. આ વીર તારી સામે હિમ્મતથી ઉભો રહેશે અને શું થાય છે તે જોયા કરશે ? હા ! શું કરે ? ફક્ત એકજ વિચાર આવે છે તેથીજ તને જીવતી જવા દઉં છું.” કિશોરે અકળાઇને કહ્યું.

“શું તું મને મારવાને પ્રયત્ન છે ?” કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“હા, હા, હું તારૂં ખૂન કરી તારા શબને આ પવિત્ર મહેલમાંથી દૂર ફેંકવા ચાહું છું; પણ...પણ ફક્ત એકજ વિચારથી તેમ કરતો અટકું છું.” કિશોરે ગર્જી કહ્યું.

“ઓહ ! શું તું નથી જાણતો કે આ કપિંજલા તારા જેવા અસંખ્ય બહાદુરોને ભૂ પીતા કરવાને સમર્થ છે ? મૂર્ખ છોકરા મને લાગે છે કે તારો કાળજ તને બોલાવે છે ?”

“અને મને પણ લાગે છે કે કોપેલી કુદરતજ તને અનીતિના પંથે ચડાવે છે. ઓ રાક્ષસી ! તું અધમમાં અધમ છે.”

“આ પવિત્ર કપિંજલાને અધમ કહેનાર દુષ્ટ ? જોયા કર ? હું તને આ પળેજો મારી આગા ભંગનું અને મારા જેવી નિર્દોષ અબળા પર ગુજરેલા અત્યાચારનું ફળ ચખાડું છું.” કહી તેણે આવેશમાં આવી બાજુ બદલી અને પાસે પડેલા ટેબલ પરથી કટાર ઉઠાવી કિશોર સામે દોડી.

તેને કટાર લઇ દોડી આવતી જોઈ કિશોર સાવધ થઇ ગયો.

તેને પાસે આવવા દઇ યુક્તિથી તેણે તેનો કટારવાળો હાથ પકડી લીધો એટલે કપિંજલાએ તરતજ એક ભયાનક ચીસ પાડી. બહાર ફરતા નોકર ચાકરો તેની ચીસ સાંભળી એકદમ અંદર દોડી આવ્યા. કપિંજલા તેમને જોઇ ઢોંગ કરી જમીન પર પડી. કિશોરે અંદર આવેલા નોકરોને તેની તરફ આંગળી બતાવી કહ્યું:—“ આ બેશુદ્ધિનો ઢોંગ કરી પડેલી કપિંજલાને મહેલની અંદર લઇ જાઓ અને એકદમ માણસ જઇ મારા પિતાને આ પળેજ અહિં બોલાવી લાવો. ” બે સેવકો તેને ઉપાડી મહેલમાં લઇ ગયા અને બાકીના બહાર જતા રહ્યા. કિશોરે આજ્ઞા કરેલો માણસ થોડીવારમાંજ વિક્રમાજીતને બોલાવી ત્યાં હાજર થયો. કિશોરે તેને બહાર જવાનું કહી પિતાના સામે જોયું અને બનેલી વાત તેમને જણાવવી કે નહિ તેના વિચારમાં પડ્યો.

એટલામાં વિક્રમાજીતેજ પૂછ્યું:—“ કિશોર ! શું તું હજી અહિં-યાંજ છે કે ? જાણતો નથી કે સરહદ ઉપર પડાવ નાંખી રહેલા બહારવટીઆએ મોટું રમખાણ મચાવી મૂક્યું છે ? હું અને મહારાજ તે એમજ સમજતા હતા કે તું બહારવટીઆને પકડવા ગયો છે. આવા ભયાનક કામમાં ઢીલ કરે તે સારું ન કહેવાય ? ”

“ પિતાજી ! હું બહારવટીઆના બંદોબસ્તને માટે જવાની તૈયારી કરતો હતો એવામાંજ મારા માતૃશ્રીએ કોઇ અગત્યના કામ માટે મને અહિં બોલાવ્યો હતો. ” કિશોરે જણાવ્યું.

“ વારૂ, હવે તું જલદી જા. આપણો ગુમાનસિંહ પણ તેની ટુકડી સાથે સરહદ ઉપર ગયો છે. તેને મળી એ જીલમી લોકોને પકડી લાવ. જા, હવે વાર કરીશ નહિ. ” વિક્રમાજીતે આજ્ઞા કરી.

“ પિતાજી ! જાઉં છું; પણ આપને જણાવું છું કે આપણા પાસા હાલમાં સીધા પડનાર નથી જીલમગાર બહારવટીઆઓ કદાપિ વશ થનાર નથી. ” કિશોરે કહ્યું.

“ તેનું કારણ ? ” વિક્રમાજીતે બહેમાનને પૂછ્યું.

“ તે બહારવટીઆઓનો સરદાર યુવરાજ કલ્યાણસિંહ હોય એમ સમજાય છે. તેનો મદદગાર મહાન બળવીર ગુલાબસિંહ નામક

બીલ સરદાર છે. તેઓ મહારાજ અંગારસિંહને પદભ્રષ્ટ કર્યાનો બદલો લેવા માગે છે. બાપુ ! જ્યાં સુધી ધર્મ સચવાય છે ત્યાં સુધી અવળા દાવ સવળા પડે છે પણ હાલ અચળગઢમાં પાપનો ફેલાવો થઈ રહ્યો છે તેથી મને આ પવિત્ર નગરનું ભવિષ્ય વિપરીતજ લાગે છે.”

“ કિશોર ! તારા બોલવામાં મને સમજ પડતી નથી. સ્પષ્ટ જણાવ કે તારા બોલવાનો હેતુ શું છે ? ” વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“ પવિત્ર પિતાના પુત્રનું હૃદય હંમેશાં પવિત્રજ રહે છે; પણ દૈવવશાત્ પિતાની બુદ્ધિમાં જો કે ફેરફાર થાય છે પરંતુ પુત્ર તો પુણ્યવાનજ રહે છે. પારકી બુદ્ધિએ ચાલનાર પિતા જો કે ધર્મને તિલાંજલી આપી ક્ષણિક સુખને માટે લલચાય છે, પણ તેનો પુત્ર ધર્મ સાંભળી હલકી જીદંગી ગુજરવાનું કદાપિ પસંદ કરતોજ નથી. પિતાજી ! આજકાલ આ અચળગઢમાં પાપીઓની પ્રપંચજળ ફેલાઈ રહી છે. જેમ જેમ સમય જાય છે તેમ તેમ તે જળમાં પ્રણયવાન નર પણ જકડાય છે. યસ તેથીજ આ પવિત્ર રાજનો સુખ-સર્વો સદાને માટે અંધકારમાં દૂષિતો જણાય છે.” કિશોરે મર્મ પ્રહાર કર્યો.

“ કિશોર ! તું આજે આ શું બોલે છે ? અચળગઢનું અનિષ્ટ કરનાર કોણ છે ? જ્યાં સુધી આ વિક્રમાજીત હાથમાં સમશીર પકડવાને શક્તિવાન છે ત્યાં સુધી આ પવિત્ર ભૂમિ સામે કોણ હંચી આંખથી જોનાર છે ? આ રાજ હું માફ પોતાનુંજ સમજું છું.” વિક્રમાજીતે ગર્વથી જણાવ્યું.

પ્રભુ કરે ને તમને રાજલોભ ન લાગે. આમ આત્મગત બોલા પુનઃ કિશોર કહેવા લાગ્યો:—“ બાપુ ! મને કોઈની ચિન્તા નથી, પણ ફક્ત આપના હૃદયના વિચારોજ માફ હૃદય ડગમગાવી નાંખે છે. આપની પવિત્ર કીર્તિને કાળું કલંક ન લાગે તેનીજ હરદમ મને ચિન્તા થયા કરે છે.”

“ કોણ કહે છે કે આપણી કીર્તિને કલંક લાગશે ? કિશોર ! એવી ચિન્તા કરવાની કાંઈજ જરૂર નથી.” વિક્રમે જણાવ્યું.

“ સમયનું પરિવર્તન હંમેશાં થયા કરે છે. આજના વિચાર

કાલે અને અભારના વિચાર ઘડી પછી બદલાઈ જાય છે. પિતાજી ! સત્ય પૂછો તો આપનેજ સાવચેત રહેવાની ખાસ જરૂર છે. ”

“ કિશોર ! સ્પષ્ટ જણાવો ખુલાસો કર. તારી વાતમાં બેદ છે. ”

“ ગિતાજી ! તે વાતને સ્પષ્ટ જણાવતાં મારે તમારા ક્રોધને આધિન થવું પડશે. પિતા-પુત્રમાં વૈરની આગ સળગશે અને કદાચ તેમાંથી વિપરીત પરીણામ નીપજશે. ”

“ જે સત્યને ચાહનાર છે તેનું કાણુ નામ લેનાર છે ? કિશોર ! જણાવ કે તે શું છે ? ”

“ પિતાજી ! સાંભળો. ઘણા દિવસથી રમાતી પ્રપંચ જળનો આ પ્રથમ પ્રવેશ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. બાપુ ! આપ જે કપિંજલાના પ્રેમમાં અંધ બની તેને સર્વસ્વ માની બેઠા છો તે કપિંજલા એક ભયંકર રાક્ષસી છે. ”

“ ચ...ચ...ચૂપ થા. હોકરા ! બોલતો એકદમ અંધ થા. ” વિક્રમાજીતે ક્રોધથી કહ્યું.

“ નહિ, હવે આ જીભ સધળું જણાવ્યા વિના અંધ થશેજ નહિ. પિતાજી ! હજી પણ કહું છું કે તેનામાં વિશ્વાસ મૂકતાં વિચાર કરજો. તે ઝેરી સર્પાણી અચળગદના અનિષ્ટમાં મુખ્ય પાઠ ભજવે છે તે લક્ષમાં રાખજો અને હાથે કરી આ મોટા રાજનો નાશ કરાવવો હોય તોજ તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકજો. અસ, મારી આટલીજ વિનંતી છે. ” કહી કિશોરે હાથ જોડ્યા.

વિક્રમાજીત હસી પડ્યો અને કિશોરની વાત જીદી સમજવા લાગ્યો. તે મનમાં કપિંજલા અને કિશોરને સરખાવવા લાગ્યો. સમાન વયની નારી અને પુત્રમાં કપિંજલા ગુણવાન અને ઠંરેલ સ્વભાવની તેની નજરે જણાવા લાગી, તેમ કિશોર પવિત્ર પણ યુવાનીથી ઉછેખલ સમજવા લાગ્યો. તેણે કિશોર સામે વક્ર દષ્ટિએ જોઈ કહ્યું:—“કિશોર ! આજના તારા શબ્દો અસહ્ય છે. તું પવિત્ર કપિંજલા ઉપર ખોટું ત્હોમત મૂકે છે. તારા કરતાં મને તેના સ્વભાવની વિશેષ માહિતી છે. નિર્દોષ કપિંજલા પર આજ ચઢાવતાં શરમાતો નથી ? શું તેણી અચળ-

ગઠના નાશનો પ્રયત્ન કરે છે ? છદ્-છદ્. એવું કાણુ કહેનાર છે ? ”

“ આ કિશોર કહે છે. સર્પને સાક્ષી રાખી આ કિશોર સત્ય વહે છે. ” કિશોરે ઉશ્કેરાઇ કહ્યું.

“ હું માની શકતો નથી. શું તે સંખંધી તારી પાસે કાંઇ પૂરાવો છે ? ” વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“ હા, આ પૂરાવા મોજુદ છે. હ્યો વાંચો અને સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરી જુઓ. ” કહી કિશોરે ગજવામાં મૂકેલો કાગળ અને પોટકું બહાર કાઢી પિતાના હાથમાં મૂક્યાં.

વિક્રમાજીત તેના બોલવાથી ઉશ્કેરાયેલો તો હતોજ અને વળી આ કાગળ અને ખંડલ જોવામાં આવ્યા એટલે તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તે ગુસ્સામાં એકદમ બોલી ઉઠ્યો:—“કિશોર ! મારે તારા પુરાવાના કાગળો વાંચવાની જરૂર નથી. નિર્દોષ અને પવિત્ર માણસોને દોષિત ઠરાવવાને જુદા માણસો અગાઉથીજ પુરાવા મેળવી તૈયાર રાખે છે એ હું સારી રીતે જાણું છું. કપિંજલા તારી ઓરમાન માતા છે તેથીજ તું તેનો દ્વેશ કરે છે. જા દ્વેશી જા, અહિંથી એકદમ ચાલ્યો જા. મને ફરીથી તારું મુખ ખતાવતો ના. ”

“ બાપુ ! હું આપની આગા માથે ચડાવી આ પજોજ આલ્યો જાઉં છું; પણ જતા પહેલાં એક વખત ફરીથી જણાવું છું કે જે નારીના મોહમાં આપ અંધ થયા છો તેજ નારી કાળી નાગણુ થઇ ભવિષ્યમાં આપને દંશ ન દે તેની પૂરેપૂરી સંભાળ રાખજો. બાપુ ! ‘ જ્યારે ખરાય થવાનું હોય છે ત્યારે માણસની ભુદ્ધિ ફરે છે ’ તે કહેવત અનુસાર આ અચળગઠ પર તેમજ આપના મહેલ પર કાળ-ચક્ર ફરતું જણાય છે. શિરછત્ર પિતા ! આખરે પસ્તાવુંજ પડશે; માટે કાર્ધક વિચાર કરો. ” કહી કિશોર તત્કાળ મહેલની બહાર નીકળી ગયો.

કિશોરે જતાં જતાં પણ પુનઃ એકવાર પિતાના સામે જોયું. કિશોરના શબ્દોથી વિક્રમાજીતના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. જે તે ત્યાં વધારે વાર ઉભો રહ્યો હોત તો પરીણામ વિપરીત આવત. કિશોરના આલ્યા બધા પછી વિક્રમાજીતે કપિંજલાના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો.

કપિંજલાએ સ્વામીને સન્માન આપી સ્ત્રીચરિત્રનો આરંભ કર્યો. તેણે સમય સાધી રડતે રડતે કિશોર સંબંધી આકું અવળું તેને સમજાવવા માંડ્યું. નારીનાં વચનો સત્ય માની વિક્રમાણ્ણતે ક્રોધમાં કિશોરને શિક્ષા કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. પોતાની ધારણામાં સફળ થએલી કપિંજલા વિક્રમાણ્ણતનો હાથ પકડી તેને જમવા તેડી ગઇ અને જમી રહ્યા બાદ બંને જણાં હસતાં હસતાં પોતાના શયનાલયમાં ગયાં.

૧૮

કિશોર પલટાયો.

આજે મવારના પહોરમાંજ અચળગઢના રાજમાર્ગ પર ઘોડે-સ્વારોની દોડાદોડી થઇ રહી છે. જન સમાજના કાંઇ પણ માણસને ખબર નહોતી કે આ દોડાદોડી શાની થઈ રહી છે. લોકો માર્ગની બંને બાજુ પર એકઠા થઇને ઉભા છે અને દોડાદોડીનું કારણ જાણવાને પ્રયત્ન કરે છે પણ તેમને કાંઇ ખરું કારણ જણાવતું નથી. દરબારી યોગાનમાં પણ થરા સૈનિકો શસ્ત્ર અસ્ત્રથી સજ્જ થઇને ઉભેલા છે અને વારંવાર મહારાજ રણજીતસિંહનો જય પોકારી રહ્યા છે. સૈનિક સિપાહીઓમાંના બે બળવાન સરદારો ચારે તરફ નજર રાખતા ઘોડાઓ પર સ્વાર થઇ આમ તેમ ફર્યા કરે છે.

એ અરસામાં મહારાજ રણજીતસિંહ અને સેનાપતિ કિશોર-સિંહ એક બીજાનો હાથ પકડી માંહોમાંહે વાતો કરતા ત્યાં ચાલી આવતા જણાયા. સૈનિકોએ તેમને જોઇ કાનને ફાડી નાંખે એવી જયગર્જના પોકારી બંનેને વધાવી લીધા. મહારાજ રણજીતસિંહ કિશોરને બહારવટીઆ સાથે કેવી રીતે કામ લેવું તેની સમજ પાડતા હતા અને જેમ શુભાનસિંહે ગફલતમાં રહી હાર ખાધી તેમ ન થાય તેની સંભાળ રાખવાની બલામણુ કરતા હતા. કિશોર એક પણ શબ્દ બોલ્યા વિના ગંભીર મુદ્રાએ મહારાજનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતો હતો. આજે તેના હૃદયની સ્થિતિ કંઇજ ભુલીજ હતી. કપિંજલાની કપટ બળથી તે વારંવાર મનમાં મુંઝાઇ નિશ્વાસ નાંખતો હતો. તેના

મુખ પર અવનવા ફેરફાર થતા હતા. પરંતુ તે કાંઈના કળ્યામાં ન આવે તેની બહુજ સંભાળ રાખતો હતો. તેને વારેઘડીએ અચળગદની ભાવી દુર્દશાના પડધા કાન પર સંભળાતા હતા. ગદના છુરળે પર ઘોળે દિવસે કાળા કાગડ કકળાટ કરી મૂકતા તેને જણાતા હતા. તેણે આખી રાત ચીબડીઓના અંતે ધ્રુવડના કર્કશ અવાજ સાંભળ્યા હતા. આથી અચળગદની અવદશા અવસ્ય થવાની એમ તેના મનની ખાત્રી થઈ ગઈ હતી. કપિંજલાના કારસ્થાન અંતે પિતાના ભોળપ-ભુથી તેના હૃદયમાં અંતેક પ્રકારના વિચારો દોડાદોડી કરી રહ્યા હતા. તેણે મહામુશિખતે પોતાના મનના ભાવાર્થ મનમાં છુપાવી મહારાજ રણુજીતના સામે જોયું. તેમણે હસતે મુખે કહ્યું:—“મારા બહાદુર સરદાર ! માફ કરો તમે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું તો હશે ? તમારા બળને મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. વીર સરદાર ! જાઓ, એકદમ દુધ્મનો પર ચઢી જાઓ અંતે તે હરામખોરોને જંજીરોથી જકડી નગરમાં લેઈ આવો. તેઓના ત્રાસથી આપણી પ્રજા ધણીજ હેરાન થઈ ગઈ છે.

કિશોરે માથું નમાવી જવાની તૈયારી કરી. કુચની તૈયારી થતાં લશ્કરી વાજ વાગવા લાગ્યાં. કિશોરે પોતા સાથે એક હજાર માણુ-સોનું સૈન્ય લીધું. કિશોર ઘોડેસ્વાર થતાંજ સૈનિકાએ પુનઃ મહારાજની જય ગર્જનાથી ગગન ગગન મૂક્યું. સૈનિકા ઘોડેસ્વાર થઈ લાઇનમાં ગોઠવાઈ ગયા. સૌને મોખરે કિશોરસિંહ બે સરદારોની વચમાં ઘોડો રાખી ચાલવા લાગ્યો. સઘળા સૈનિકા કિશોરની બહાર નીકળ્યા એવામાં કિશોરને કંઈક યાદ આવ્યું એટલે સઘળાને આગળ વધતા તેણે અટકાવ્યા. સૈનિકા તેની આગા સાંભળવાને ઉભા રહ્યા પણ તેમને કંઈજ નહિ કહેતાં કિશોરે પોતાની પાસેના સરદારોને કહ્યું:—“ તમે અંતે આપણા સૈનિકાની સાથે આગળ કુચ કરો. હું એક અગત્યનું કામ કરવાનું બૂલી ગયો છું તેથી નગરમાં પાછો જાઉં છું. તમે બે માઈલ પર આવેલા ખીજુવાળા સ્થળે પડાવ નાંખજો. હું જલદીથી તમને આવી મળું છું. ” કહી કિશોરે ઘોડાની લગામ ખેંચી તેને પાછો ફેરવ્યો અને પૂર વેગે નગર તરફ દોડાવી મૂક્યો.

લરકર તેની આરા મુજબ બન્ને સરદારોની દેખરેખ નીચે કુચ કરવા લાગ્યું અને કિશોરે કહેલી ખીણ પાસે આવી પડાવ નાખીને પડ્યું.

સેનાપતિ કિશોર થોડીવારમાં નગરમાં આવી પહોંચ્યો. તેણે મનમાં કંઈ વિચાર આવતાં રાણી રંભાસુંદરીના મહેલ તરફ પોતાના ઘોડાને ચલાવ્યો. કિશોરે જો કે અચળગદને હેલી સલામ કરવાનો મનમાં નિશ્ચય કર્યો હતો પણ તેમ કરતા પહેલાં રાણી રંભાસુંદરીને કપિંજલાની કપટળળથી માહિતગાર કરવાનો વિચાર આવતાં તેણે રાણીને મળવા તેના મહેલ તરફ ઘોડાને ચલાવ્યો હતો. કિશોર રાણીના મહેલ આગળ આવી ઘોડા પરથી ઉતર્યો એટલે ત્યાં ફરતા સિપાઈ-એ તેને સલામ કરી તેના ઘોડાની રેન પકડી. કિશોર રૂવાળખંધ મહેલમાં ગયો. રાણીના ઓરડા તરફ જતાં મહેલની મુખ્ય દાસી તેને સામી મળી. કિશોરે તેને રાણીશ્રી ક્યાં છે એમ પૂછ્યું.

જવાબમાં દાસી કહેવા લાગી:—“રાણીસાહેબ પ્રાતઃપૂજનમાં બેઠેલાં છે. આપનાથી તેમને હાલ મળી શકાશે નહિ. પૂજન સમયે ત્યાં જવ્વાની સખ્ત મનાઈ છે.”

કિશોરે નિઃશ્વાસ નાખ્યો. રાણીને મળવામાં અંતરાય નડ્યો તેનું કારણ પણ ભાવિની દુર્દશાજ છે તેમ તે વિચારવા લાગ્યો. તેણે દાસીની પાસે એક કાગળ અને ખડીઓ કલમ મંગાવ્યાં. દાસી સધળું સાહિત્ય લેઈ આવી. કિશોરે કાગળમાં સધળા ખીના લખી કપિંજલાની કપટળળ રાણીને સમજાવી. તે ઉપરાંત કાઢનો પણ વિશ્વાસ નહિ રાખવાનું સૂચન કરી કાગળને તેણે પૂરો કરી નીચે સહી કરી. હવે આ કાગળ મોકલવો કોની સાથે તેનો વિચાર થયો. તેણે દાસી સામે જોયું. ચતુર દાસી તેના મનની વાત સમજી ગઈ અને બોલી ઉઠી:— “સેનાપતિ સાહેબ ! આપને કંઈ હરકત ન હોય તો આ કાગળ મને આપો; હું રાણીશ્રીને પૂજન સમાપ્ત થતાંજ આપીશ. મનમાં બહેમ રાખશો નહિ. જનાનાની દાસીઓ હંમેશાં વફાદાર રહી માલિકનું ક્ષેત્ર કરવામાંજ પોતાની જીંદગીનું સાર્થક સમજે છે.” કહી તે દાસી કિશોર સામે જોઈ રહી. કિશોરે તત્કાળ કાગળ તેના હાથમાં મૂક્યો અને તેની

પાસે જઈ તેને ધીમેથી કંઈક ખાનગી વાત સમજાવી. કાંઈ ચિન્તા કરશો નહિ કહી દાસી તેને નમન કરી ચાલતી થઈ. કિશોર પણ વધારે વાર ત્યાં નહિ રોકાતાં બહાર નીકળ્યો અને ઘોડા પર સ્વાર થઈ પોતાના સૈન્ય પાસે જવા વિદાય થયો. તેનો ઘોડો પૂરપાટ દોડતો હતો. તે થોડીવારમાં પડાવ નાંખી પડેલા સૈન્ય સમિપ આવ્યો. સૈનિકાએ તેને જોઈ હર્ષના પોકાર કર્યા. કિશોર ઘોડેથી ઉતરી પોતાની સાથેના બે સરદારો સાથે એક પથ્થર પર બેસી શું કરવું તેની મસલત ચલાવવા લાગ્યો. તેઓ જે સ્થાને પડાવ નાંખી રહેલા હતા તેની સામેની બાજુએ આવેલી એક ધીચ ઝાડીવાળા ઉંડી ખીણમાં બીજ લોકોનું ટોળું ઘૂપાઈ રહીને સઘળી હિલચાલ તપાસતું હતું.

જે સ્થળે કિશોરનાં માણસો પડાવ નાંખીને પડેલાં હતાં તેની ચારે તરફ ઉંચા પહાડો અને ઉંડી ખીણો નજરે પડતી હતી. આ ઉંડી ખીણોમાંજ બીજ લોકો ઘૂપાઈ રહીને અચળગદપાં ઉપદ્રવ મચાવતા હતા. આજે પણ તેઓ આમાંની એક ખીણમાં ઘૂપાઈ રહીને કિશોરના સૈન્યની હિલચાલ તપાસતા હતા. એવામાં તેમનો સરદાર ગુલાબસિંહ બીજ ખીણમાંથી તેમની પાસે આવ્યો. બીજ લોકોએ તેને સઘળી વાત જણાવી. ગુલાબસિંહે તરત સામેના ડુંગર તરફ ચાર બીજ સાથે કુચ કરી અને ઉપર જઈ સાથે આવેલા ચાર બીજ-માંથી એક જણને ત્યાં પડેલા એક મોટા ઢોલને વગાડવાની આજ્ઞા આપી. છૂટા છવાયા બીજ લોકોને એકઠા કરવા હોય ત્યારેજ આ ઢોલને વગાડવામાં આવતું.

આજે તેજ કારણથી ઢોલ વગાડવા માંડ્યું. ઢોલનો ગંભીર અવાજ ચારે તરફ ફેલાઈ ગયો. જોતજોતામાં અસંખ્ય બીલો હાથમાં તીરકામઠાં લઈ ત્યાં દોડી આવતા જણાયા. કીડીઓ દરમાંથી ઉભરાય એ પ્રમાણે બીજ લોકો ખીણોમાંથી ઉભરાવા લાગ્યા. યુવરાજ કલ્યાણસિંહ પણ ઘોડેસ્વાર થઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. કલ્યાણસિંહને જોતાંજ બીજ મંડળે મહારાજ કલ્યાણસિંહની જયગર્જના પોકારી અને પહાડી પ્રદેશ અળવી મૂક્યો. કલ્યાણે ગુલાબસિંહ સામે જોયું. ગુલાબસિંહે

હરતે વદને હાથ લાંબો કરી પડાવ નાંખી પડેલા સૈન્યને દેખાડ્યું. કલ્યાણે તે તરફ નજર કરી. યુવરાજ કંઈ આજ્ઞા કરે એ પહેલાંજ ગુલાબસિંહે બીલમંડળને આજ્ઞા કરી કે પડાવ નાંખી પડેલા સૈન્યને ઘેરી લ્યો અને જે સામે થાય તો તીરથી વિંચી ખીણોમાં નાંખી દો.

સરદારની આજ્ઞા સાંભળી બીલ લોકો ડુંગર પરથી હેઠે ઉતરવા લાગ્યા અને એક ઉંડી ખીણમાં થઈને બહાર નીકળ્યા. કિશોરના સૈન્યને આવી રીતે ઘેરાઈ જવાની સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી. કિશોર અને તેના સરદારો તો હજી મસતતમાં ગુંથાયેલા હતા; એ અરસામાંજ પહાડી બીલો એકાએક ત્યાં નીકળી આવી આસપાસ ઘેરો ઘાલી ઉભા રહ્યા. રણુધેલા રજપૂતો ગભરાઈને ઉભા થયા અને શસ્ત્ર પર હાથ નાંખવા લાગ્યા. બીલ વીરોની કામડીઓ ચઢાવેલી તૈયારજ હતી. કિશોર અને તેના સરદારો પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ તેમના સામે જોઈ રહ્યા.

તેમણે અસંખ્ય બીલોને ઘેરો ઘાલીને ઉભેલા જોયા એવામાંજ કિશોરને કાને દૂરથી ડોકનો અવાજ સાંભળાયો. કિશોર ચમકીને દૂર નજર કરી તો તેની નજરે સામેના પહાડ પર ગુલાબસિંહ અને કલ્યાણસિંહ ઉભેલા જણાયા. કિશોરને દિઠમુઠ બની ગયેલો જોઈ ગુલાબસિંહે પોતાનું કામઠું ચઢાવ્યું અને કલ્યાણની પાસેથી એક નાની ચીટી લઈ તીર પર બાંધી તેની તરફ ફેંકી. પવનમાં સડસડાટ કરતું તીર કિશોરના પગ આગળ આવી પડ્યું. કિશોરે તેને છોડી ચીટી છોડી વાંચવા માંડી. ચીટીમાં લખ્યું હતું કે:-

“ અચળગઢના સેનાપતિ !

તું તારા સૈન્ય સાથે અમને પકડવા આવ્યો છો તે સાંભળી અમે ધણાજ ખુશી થયા છીએ; પણ તેની સાથે આટલું ખાસ કરીને યાદ રાખજો કે તું અને તારા તમામ સૈનિકો અમારામાંથી એકને પણ પકડી શકવાને શક્તિમાન નથી. અમારી સામે લડવાથી તમારે પ્રાણુ ખોવા પડશે અને તમારામાંના દરેકને આ ઉંડી ખીણોના ભોગ થવું પડશે. ખીણું તમારા રાજ રજુજીતે વિક્રમાજીતની સલાહથી તેનાં

પિતાને પદ્મપ્રષ્ટ કરી હરામની રાજગાદી મેળવી છે. અમે રણુજી-
તને બહાદુર પણુ બોળા મનનો સમજીએ છીએ. તે બોળા રાજની
આંખ ઉઘાડવા અને વિક્રમાજીતને તેનાં કૃત્યોનો બદલો આપવા અમે
એકઠા થયેલા છીએ. અમે યુવરાજ કલ્યાણસિંહને અમારા મહારાજ
માની તેમના તરફથી અમારૂં લોહી રેડવાને તૈયાર છીએ. આ ચીકી
ખુદ કલ્યાણસિંહેજ લખેલી છે માટે જો તમે સત્યને ચાહનારા હો
તો આ ચીકી વાંચી તરત અમારી સાથે મળી જશો અને દેશના
ઉદ્ધારને અર્થે અમારા મિત્ર બનશો. તેમ છતાં જો અમારી વાત
તમારા આનર્માં ના ઉતરે તો અમારા વીર યોદ્ધાઓ તમારો સત્કાર
કરવાને તૈયાર ઉભા છે. એજ.

લી૦

ગુલાબસિંહ ફકકડ. ”

કિશોરે થોડીકવાર કંઈક વિચાર કરી સરદારો સાથે શું કરવું
તેની મસલત ચલાવી. સરદારોએ પણુ મળી જવાની સંમતી દર્શાવી.
તરત કિશોરે પીળો વાવટો ઉભો કર્યો. તેના રણુશ્વર યોદ્ધાઓ કિશો-
રના વર્તનથી તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યા. થોડીવારમાં તો ગુલાબસિંહ અને
કલ્યાણસિંહ પહાડ પરથી નીચે ઉતરી કિશોરની પાસે આવ્યા. કિશોર
યુવરાજને જોતાંજ ગળગળો થયો અને ત્યાંથી દોડી તેને કંઠે વળગા
પડ્યો. યુવરાજે તેને ગાઢ આર્ક્ષીગન આપ્યું. તે પછી કિશોરે ગુલાબ-
સિંહ સાથે હાથ મેળવ્યો. ગુલાબસિંહનું પ્રચંડ શરીર અને તેની
તિક્ષણ આંખો જોઈ રજપૂત યોદ્ધાઓ તેને કળીયુગનો રાક્ષસ માનવા
લાગ્યા. કિશોરે સર્વ સૈનિકો સમક્ષ લંબાણુ લાપણુ કરી અચળગદમાં
ચાલતા પ્રપંચોનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું. રજપૂત સૈનિકો આ સધળા
પ્રપંચોથી અબળણુ-હતા. પ્રપંચનો બેદ ખુલ્લો ચર્તાજ વીર રજપૂતોની
આંખો કોંઈથી લાલચોળ જણાવા લાગી. કિશોરે વિષયરાજ વગેરે
કારસ્થાનીઓના પત્ર એક પછી એક સર્વની સમક્ષ વાંચી સંભળાવ્યા.
આથી રજપૂત યોદ્ધાઓનું લોહી ઉકળી આવ્યું. સધળાએ કલ્યાણ-
સિંહને વફાદાર રહી મદદ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. ગુલાબસિંહે પણુ

અસરકારક બાપણથી વીર યોદ્ધાઓનું સન્માન કર્યું. ગુલાસિંહના બાપણથી રજપૂત વીરો છક થઇ ગયા. સઘળાએ તેને નમન કર્યું અને પછીથી તેઓ યુવરાજની છાવણીમાં આવ્યા.

મહારાજ અંગારસિંહને જોઈ સઘળા રજપૂતો! જમીન સુધી નીચા નમી તેમને પ્રણામ કરવા લાગ્યા. અંગારસિંહે સજળ નયને સઘળાનો ઉપકાર માન્યો. કિશોર અને સરદારો મહારાજને મળ્યા. મહારાજએ તેમને બેટી સર્વનું કુશળ પૂછ્યું અને તેમને માટે રહેવાની વ્યવસ્થા કરી આપવાને ગુલાબસિંહને આજ્ઞા કરી. ગુલાબસિંહે મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરાવી બીજા વીરોને જતા રહેવાની આજ્ઞા આપી. જોતજોતામાં તેઓ ડુંગરી પ્રદેશમાં અદ્રશ્ય થઇ ગયા. રજપૂત સૈનિકો પણ પોતાના માટે ઉભી કરેલી રાવડીઓમાં ભોળન બનાવવા લાગ્યા અને મહારાજ અંગારસિંહ કલ્યાણસિંહ સાથે બાવિ યુદ્ધની ગોઠવણ કરવાના વિચારમાં ગુંથાયા.

કિશોરસિંહ આમતેમ ફરવા લાગ્યો અને તેની આંખો ફરતાં ફરતાં કાંઈને શોધવા લાગી. વાંચકો ! કિશોર કાંઈને નહિ પણ કમળ-કુમારીને શોધતો હતો. એવામાં સામેના પહાડ પરથી ઘોડેસ્વાર થએલી કમળ તેના સાથી સાથે આવતી તેને જણાઇ. પ્રેમમૂર્તિની ભવ્ય મુખમુદ્રા નિહાળી કિશોરનું હૃદય આનંદથી ઉભરાવા લાગ્યું. તે તેની સામે દોડ્યો અને મારી કમળ ! હું આવ્યો છું કહેતો તેણીના ઘોડા પાસે આવી ઉભો.

પોતાના મનના માનેલાને નિરખતાજ કમળના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે ઘોડેથી નીચે ઉતરી અને તેને મળી. બંનેની આંખોમાંથી હર્ષાન્નુ વહેવા લાગ્યા તે પછી કમળે કિશોરને અચળગદના સમાચાર પૂછ્યા. કિશોરે તેને તમામ હકીકત કહી સંભળાવી. કિશોર કલ્યાણને મળી ગયો છે જાણી કમળ ખુશ થઇ ગઇ અને તેણે હર્ષ-વેશમાં કિશોરના હાથે યુગ્મન કર્યું. બાદ બંને જણાં વાતો કરતાં કરતાં મહારાજ અંગારસિંહની પાસે આવ્યા અને કમળની સાથેના માણસે કમળના ઘોડાને લેઈ જઇ તેને ડેકાણે બાંધી દીધો.

મહારાજએ કિશોરને નજીક બોલાવી કલ્યાણની જોડે બેસાડ્યો અને બધા સમય સુધી વાતો કરી. નંતજેતામાં દિવસ પૂરો થયો. સાંજની ઠંડી હવા આવવા લાગી. પથુ-પક્ષીઓ ચારો ચરી પોતાના માળાઓ તરફ ઉડી જતાં જણાયા અને તંબુમાં એકઠું મળેલું રાજ-વંશી મંડળ પથુ સમય થવાથી ભોજનગૃહમાં ગયું.

૧૯

ભયંકર પ્રપંચ.

સદા ન સુખ સંસારમાં, સુખ પાછળ દુઃખ હોય;
સુખ સદા જે સાંપડે, દીસે ન દુઃખીયા કાય.

અચળગઢમાં હવે રોજ રોજ નવા નવા બનાવો બનવા લાગ્યા, તેથી રણજીત અને વિક્રમાજીતની દીલગીરીનો પાર રહ્યો નહિ. વળી કિશોર બહારવટીઆને મળી ગયાના સમાચાર મળ્યા એટલે બળતામાં ઘી હોમાયા જેવું થયું. મહારાજ અંગારસિંહે એકાંત મહેલમાંથી નાસી છૂટયા પછી બહારવટીઆનો આશ્રય શોધ્યો છે ને તે બહાર-વટીઆઓનો તેના પાટવી કુમાર કલ્યાણસિંહજ છે તેની તેઓને હજી ચોક્કસ ખબર મળી નહોતી. જ્યારે એક તરફ બહારવટીઆનો ઉપદ્રવ ચાલુ હતો, ત્યારે બીજી તરફ દેશપાર થએલો દિવાન વિષયરાજ તેના સામ્રિતો સાથે અચળગઢમાં છુપા વેપથી રહી તોફાન મચાવતો હતો અને તેની કપટગળ ચારે તરફ ફેલાવતો હતો.

તેણે પોતાના છુપા જસુસોને છુટા છુટા શહેરમાં દરેક ઠેકાણે મૂકી દીધા હતા. તેઓ જુદા જુદા વેપમાં રાજમહેલની આગળ આંટા મારતા હતા. આજે સવારના પહોરથીજ તેના બાર જસુસો પહેરે-દાર સિપાહીઓનો સ્વાગ પહેરી રાજમહેલના યોગાનમાં પહેરો બરી રહ્યા હતા અને વારંવાર મહેલ તરફ તિક્ષ્ણ નજરે જોતા હતા. તેઓ એવી તો સફાઈથી કામ કરતા હતા કે કોઈ પણ માણસનો તેમના ઉપર શક જતો નહિ. બરાબર મધ્યાહ્નકાળ થતાં તે છુપી રાણીના સરદારે પોતાના માણસોને નજીક બોલાવી કંઈક ખાનગી

સૂચના આપી. “હું કપિંજલા બહેનના મહેલે જઈ સાંજ પડતા અગાઉ પાછો આવું છું” કહી તે ત્યાંથી ચાલતો થયો ને એક ટુંકા રસ્તે થઈને કપિંજલાના મહેલની પાછલી બાજુએ આવ્યો.

મહેલની પાછળ એક નાનકડો બગીચો આવેલો હતો. કારસ્થાનીઓ જ્યારે જ્યારે કપિંજલાને મળવા આવતા ત્યારે ત્યારે આ બગીચામાં થઈનેજ મહેલની અંદર આવતા. કપિંજલા હમેશાં તે તરફનું દ્વાર ખુલ્લુંજ રાખતી હતી.

વળી આજે કપિંજલા કારસ્થાનીઓની સૂચનાથી તૈયાર થઈ તેમની રાહ જોતી બગીચાના ઝરૂખામાં બેઠી હતી. એ અરસામાંજ કારસ્થાનીઓના સરદારે બગીચામાં પ્રવેશ કર્યો, અને પાછળના ખુલ્લા રાખેલા દ્વારમાં થઈને તેની પાસે આવી ઉભો. વિકમાજીતને પણ આજે દરબારમાં કાંઈક અગત્યનું કામ હોવાથી તે ત્યાં મોડા સુધી રોકાવાનો હતો એટલે કપિંજલા નિર્ભયતાથી ત્યાં બેઠી હતી. તેણે આવનાર સરદારને હસતે વદને પૂછ્યું:—“કાં સરદાર ! શું સમાચાર છે ? મારા બાપુ આનંદમાં તો છે ને ? તેમજ મારી તરફના સમાચાર બરાબર મળે છે ને ?”

આવેલો સરદાર નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યો:—“બહેન ! આપની તરફના સમાચાર દરરોજ મળ્યે જાય છે. તે સમાચારથીજ અમે લગભગ બે અઠવાડીયા થયાં અચળગદમાં છુપા વેશમાં આવી રહ્યા છીએ. આપની કાર્યદક્ષતા જોઈ અમે આપનો ઉપકાર માનીયે છીએ. જો આપની મદદ અમને ન હોત તો આજે અમારી શું દશા હોત તે કહી શકતો નથી.”

“મારા બાપુને મારે મદદ કરવી એ હું મારી પોતાની ફરજ સમજું છું. સરદાર ! મહેં વિશેષ કાંઈ પણ કર્યું નથી. વારૂ હવે જણાવો કે આજે આવવું શા કારણથી થયું છે ? તમારી હકીકત ટુંકમાંજ જણાવજો કારણ કે મારા સ્વામીને આવવાનો સમય થવા આવ્યો છે.” કપિંજલાએ કહ્યું.

સરદાર બોલ્યો:—“મારે અહિં આવવાનું મુખ્ય કારણ તો એ

છે કે હાલમાં અમને નાણાંની ઘણી તંગી છે અને ખાવા પીવામાં પણ વખતે મુંઝાવું પડે છે. આ કારણથી આપના પિતાશ્રીએ મને આપની પાસે મોકલ્યો છે. જો કંઈ નાણાંની મદદ મળે તો સારું ! ખીજું કિશોરને આપે કાઠી મૂકાવ્યો તે સમાચાર પણ બાપુએ જાણ્યા છે. હવે ફક્ત એકજ કંટકને દૂર કરવાનું બાકી રહ્યું છે. તે કંટક ખીજો કાઠ નહિ પણ મહારાજ રણજીતસિંહ છે. તેની સ્ત્રી રંભાને તો અમે આજરોજ ઉપાડી લેઈ જઈશું. તેણીના ગુમ થવાથી રણજીતને સખ્ત આઘાત થશે; અને તે બહારવટીઆ ઉપર ચઢાઈ લઈ જવાનું વિક્કમાજીતને ફરમાવશે. એ અરસામાં તમારે વિક્કમાજીતને યુક્તિથી વશ કરી ભોળવવા અને તબીયત નાદુરસ્તનું બહાનું કાઢી લડાઈમાં જતા અટકાવવા. આથી રણજીત ખુદ યુદ્ધ ચઢશે અને બહારવટીઆઓના હાથેજ તેનો જીવનદિપક જુઝારશે. કહો બહેન ! રણજીત મરશે એટલે આપોઆપ વિક્કમાજીતને સરદારો અને પ્રજા જનો ગાદીએ બેસાડશે. ખસ, આ યુક્તિથીજ વિક્કમાજીત થોડી મહેનતે મહારાજ થશે અને તમે મહારાણી થશો. ”

“ પણ કદાચ રણજીતે યુદ્ધમાં વિજય મેળવ્યો તો ? ” કપિ-જલાએ સવાલ કર્યો.

“ જો એમ થશે તો પછીથી જોઈ લેવાશે. અમે તો જે પણ જે થાય તે ખરું એમ માનનારા છીએ. અમારા વિચાર પણ કંઈક જુદાજ છે. અમારી સખળી મહેનત ફક્ત આપના કલ્યાણને અર્થેજ છે. તમારા બાપુ તમને અચળગઢનાં મહારાણી બનાવવાને બહુજ ઈન્તેજાર છે. ” કહી સરદાર કપિજલા સામે જોઈ રહ્યો.

“ ત્યારે શું તમે રંભાને આજેજ ઉપાડી જવી ધારી છે ? ” પુનઃ કપિજલાએ પૂછ્યું.

“ હા, આજેજ તે કામ પૂરું કરવાને. અમે દૃઢ સંકલ્પ કર્યો છે. ” તે સરદારે જણાવ્યું.

“ એમ ! તો બલે જાઓ અને સાવચેતીથી કામ પૂરું કરો. હા...પણ ઉભા રહો. હું તમને થોડીક સોના મહોરો લાવી આપું. ”

કહી કપિંજલા એક પેટી ઉઘાડી તેમાંથી સોના મહોરોની એક થેલી બહાર કાઢી લાવી અને તે તે સરદારને આપી. સરદારે નમન કરી થેલી લીધી અને તે આવ્યો હતો તેજ રસ્તે ચઢને મહેલમાંથી બહાર નીકળી ગયો.

બગીચાની બહાર તેના બીજા બે માણસો ઉભા હતા તેમને સોના મહોરોની થેલી આપી ત્યાંથી તેણે વિદાય કરી દીધા. પછી તેણે રાજમહેલ આગળ આવી પોતાના માણસોને ચાલવાની ઇશારત કરી. સઘળા સાથે તે એક મકાનમાં આવ્યો. સમીસાંજ થતાં ચારે જણને સોદાગરનો વેશ ધારણ કરાવી પોતે પણ તે સ્વાગમાં સજ્જ થયો. સોદાગરનો વેશ ધારણ કરેલા ચારે જણને ઝવેરાત વેચવાને બહાને તેણે મહારાજની પાસે જવાનું જણાવ્યું અને સાથે સાથે ત્યાં કેમ વર્તવું એ પણ સમજાવ્યું.

ચારે માણસો ઝવેરાતની નાનકડી પેટીઓ લઈ વિદાય થયા. પછી તે કારસ્થાની સરદારે બાકી રહેલા માણસોને પહેરેગીરોનો પોશાક પહેરાવી રાજમહેલની આબુખાબુ પહેરો ભરવાનું સૂચવ્યું. બે માણસો સિવાય બાકીના ચાલ્યા ગયા અને સરદારની આજ્ઞા મુજબ મહેલ આગળ આવી પહેરો ભરવા લાગ્યા; પણ મહેલ આગળ ફરતા પહેરેગીરો તેમને બેઈન્દેમાયા નહિ; કારણ કે આ નવા સિપાહીઓ લગલગ એક અઠવાડિયાથી ત્યાં પેરો ભરતા હતા. જુના સિપાહીઓ આ નવા સિપાહીઓને વિક્રમાજીતના સિપાહીઓ તરીકે ઓળખતા હતા. ટુંક વખતના સહવાસમાં કપટકળાવાળા સિપાહીઓએ પોતાના પહેરો ભરનાર બાઈબિંધ સિપાહીઓનાં મન સારી રીતે જીતી લીધાં હતાં. સઘળા માણસોને રવાને કરી બરાબર સંધ્યાકાળે તે સરદાર કે જેનું નામ દુર્જનસિંહ હતું તેણે પણ ભપકાદાર પોશાક પહેરી લીધો અને ત્યાં રહેલા બે માણસોને શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી સજ્જ કરી સાથે બેઠા બહાર નીકળ્યો. તે ચાલતો ચાલતો એક એકાન્ત ભાગમાં ચઢને રાજમહેલની અંદર પેઠો.

આ સમય બોજનનો હોવાથી ત્યાં કોઈ પણ માણસ હાજર

નહોતું આથી આનંદ પામી દુર્જનસિંહ તેના બે સોબતીઓ સાથે મહેલના એક નાનકડા ઓરડામાં છુપાઈ ગયો. જે સમયે આ પ્રપંચ-જાળ ફેલાતી હતી તે સમયે મહારાજ રણજીતસિંહ મહારાણી રંભા-સુંદરી સાથે ભોજનકાર્યથી પરવારી વાર્તાવિનોદ કરતા હિંચોળાખાટ ઉપર હિંચતા હતા. તેમની પાછળના ઓરડામાં પેલો કારસ્થાની દુર્જનસિંહ તેના સાગ્રિતો સાથે છુપાયો હતો. તેના હાથમાં આ સમયે એક ખાલો હતો. રાજ તથા રાણીની વચ્ચે થતી વાત તેનાથી બરાબર સંભળાતી હતી. દુર્જનસિંહ હાથમાં રાખેલા ખાલામાં કંઈક સફેત રંગનો પદાર્થ તૈયાર કરતો હતો અને સાથે સાથે આગળના ઓરડામાં થતી વાતચીત પણ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળતો હતો. રંભાસુંદરી સ્વામીને રાજકીય પ્રશ્નો પૂછતી હતી. તેણે આજે સ્વામીને સંબળું ખુલ્લું જણાવી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. વાત ઉપર વાત નીકળતાં તેણે રણજીતને પૂછ્યું:—“સ્વામીનું ! આપના અમલમાં રાજમાં બિલ-કુલ શાન્તિ જણાતી નથી તેનું કારણ શું ? આપ જેવા ઉદાર પૃથ્વી-પતિની હકુમત તજે પ્રજા શા કારણથી પોકાર પાડી રહી છે તેનું કારણ મારાથી પણ સમજાતું નથી. પ્રભુ ! ગુસ્સો કરશો નહિ; ન છુટકે જણાવવું પડે છે કે પરાયા માણસ ઉપર વિશ્વાસ રાખવાનુંજ આ પરિણામ છે. બહાલા ! કહો માઈ ધારવું સત્ય છે કે નહિ ? જે માઈ બોલવું સત્ય હોય તો પારકા ઉપર ભરોસો રાખવો મૂકી દો; અને પ્રજાના પોકાર તરફ જાતે લક્ષ આપો. રાજના સંબળા અમ-લદારો સ્વાર્થી છે તેથીજ પ્રજા દુઃખી થાય છે. નાથ ! માઈ માને અને પ્રજાનું કલ્યાણ કરવા જાતેજ તત્પર થાઓ.”

તેનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રણજીત આશ્ચર્ય પામ્યો અને કહેવા લાગ્યો:—“રંભા ! પ્રિય રંભા ! તારું કહેવું હું બરાબર સમજી શકતો નથી. તારા શબ્દોમાં અને કાંઈક ભેદ ભાસે છે. વીર વિક્રાન્ત જેવા રાજભક્ત સરદાર મારા સલાહકાર છે તો પછી મારે પ્રજાની ચિન્તા રાખવાની શું જરૂર છે ? આજકાલ બહારવટીઓએ ત્રાસ વર્તાવે છે તેજ કારણથી પ્રજા દુઃખી છે. તે દુષ્ટ લોકોનો હવે હુંક-

માંજ નાશ થશે અને પ્રજા સુખી થશે. પ્રજાનાં દુઃખ દૂર કરવામાંજ વિક્રમાજીત હાલમાં વિશેષ ધ્યાન આપે છે. ”

“ નાથ ! માફ કરેલું હજી પણ આપને પૂરેપૂરું સમજાયું નથી. વિક્રમાજીત ઉપર સઘળો વિશ્વાસ મૂકવો તે ભવિષ્યમાં ભય ભરેલું છે. માણસના મનને ફરતાં વાર લાગતી નથી; માટે તે જે કાંઈ કાર્ય કરે તેની ઉપર છૂપી દેખરેખ આપે રાખવાની ખાસ જરૂર છે. ” રંભાએ જણાવ્યું.

“ પ્રિયે ! વિક્રમાજીત ઉપર સંશય લાવવામાં તારી મેડી બૂલ ચાયછે. તે આપણા તરફ સંપૂર્ણ વફાદાર છે. મારા પ્રત્યેની તેની ફરજ તે બરાબર સમજે છે અને બળવે છે તેની મને પૂરેપૂરી ખાતરી છે. તે બેવફા થવાનો તમારો સંશય તદ્દન ખોટો છે. ” રણજીતે જણાવ્યું.

“ પ્રભુ ! હું કબૂલ કરું છું કે વિક્રમાજીત એક પવિત્ર પુરુષ છે; પણ તેઓ તેમની પત્ની કર્પિંજલાના કૃત્રિમ પ્યારમાં ગ્રંધ થયા છે. કર્પિંજલાની ઇચ્છા કંઈક જીંદગી છે. તે વિષકન્યાએ તે પવિત્ર પુરુષને પોતાની પ્રપંચી જળમાં પૂરેપૂરા જકડાયા છે. સ્વામી ! સત્ય પૂછો તો તે રાક્ષસીએ તેમને રાજલોભ લગાડ્યો છે. તે પાપીણીની ઇચ્છા મહારાણી થવાની છે એવી મને પાકે પાયે ખબર મળેલી છે. ” રંભાએ સત્ય હકીકત જણાવી.

રણજીત ચમકીને બોલી ઉઠ્યો:—“ રંભા ! રંભા ! શું તું આ સત્ય વદે છે ? હું શું પવિત્ર વિક્રમાજીત પ્રપંચી જળમાં જકડાયા છે ? અરે શું તેમને રાજલોભ લાગ્યો છે ? ના ના, તેમ તો કદી અનેજ નહિ; હજી માફ મન સાક્ષી આપતું નથી. રંભા ! આને માટે તારી પાસે કાંઈ ખાતરીલાયક પૂરાવો છે ? ”

“ હા, નાથ આ રહ્યો તેમના પુત્રના હસ્તાક્ષરથી લખેલા પત્રનોજ પૂરાવો. ” કહી રંભાએ દાસી મારફતે મળેલો કિશોરનો પત્ર રણજીતના હાથમાં આપ્યો.

રણજીતે બે વાર પત્રને વાંચ્યો અને મહાન વિચારમાં પડી ગયો. તેણે પુનઃ પત્રની નીચે લખેલી એક લીટી કે જેમા—“ કર્પિંજલાથી

સંભાળજો. તે સ્ત્રીના રૂપમાં અવતરેલી રાક્ષસી છે.” એ લખેલું હતું તે ફરીને પણ વાંચ્યું. રણજીત મનમાં બોલી ઉઠ્યો:—“ શું આ પત્ર ખરો હશે ? કિશોરે આ સત્ય વાત જણાવી હશે ? હાં...તે પણ કેમ સમજી શકાય ! કદાચ કિશોરે અપર માતા ઉપર વૈરને લીધે આ બોલું તર્કટ ઉભું કર્યું હોય તો ? જો તેમ ના હોય તો તે રંભાને પત્ર પહોંચાડી શા માટે બહારવટીઆને મળી જાય અને મારાથી બેવફા થાય ? વળી તેની માતાને અને તેને વૈર છે એ વાત તેણે મને પણ જણાવી હતી. મને તો એમજ સમજાય છે કે આમાં કિશોરનું તર્કટજ છે. તેણે પોતાનું વૈર વાળવાને આ બોલે બોલું કરેલું છે. ” આમ નિશ્ચય ઉપર આવી રણજીતે હસતે વદને રંભા સામે જોઇ કહ્યું:— “ રાણી ! આ પત્રથી તું પૂરેપૂરી ડગાઇ છે. કિશોરે તેની માતા પ્રત્યેના વૈરને લીધેજ આ તર્કટ રચેલું છે. પ્રિયે ! બહેમને દૂર કરો અને વિક્રમજીત જેવા પવિત્ર પુરુષ પર બોલું આજ ન ચલાવો. ”

“ નાથ જેવી આપની ઇચ્છા. કુદરતની લીલા અવનવી છે, સમય સમયનું કામ કરે જાય છે. પ્રભુ ! આ હૃદયની સંપૂર્ણ ખાત્રી છે કે અસત્ય ઝાઝા દિવસ ઢાંક્યું રહેશે નહિ. ” કહી રંભાએ નીચું જોયું.

બંનેમાં આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલી રહી હતી એવામાં દ્વાર-રક્ષક સિપાહીએ આવીને જણાવ્યું કે:—“ મહારાજ ! અત્યારે બહાર ગામના ચાર સોદાગરો આવ્યા છે. તે આપને મળવાને જણાવે છે. મ્હેં તેમને સવારમાં આવવાને સમજાવ્યું પણ તેઓ માનતા નથી તે કહે છે કે અમારે તો અત્યારેજ મહારાજને મળવું છે. ”

“ ફીક, જાઓ તેમને તેડી લાવી બહારના દિવાનખાનામાં બેસાડો. હમણાંજ હું આવું છું. ” કહી રણજીત ઉભો થયો અને કપડાં બદલવા લાગ્યો.

રંભાના બહેમમાં વૃદ્ધિ થઈ. તે સ્વામીની સાથે જવાને તૈયાર થવા લાગી; પણ રણજીતે હમણાંજ આવું છું કહી તેને અટકાવી. રંભા નિરાશ થઈ દોડ્યો પડી. આજે તેનું હૃદય ધડકતું હતું. તે આરે તરફ જાય જોઇ રહી હતી. સ્વામીની હડીલાઇ પર તેને ધણુંજ

લાગી આવ્યું. રણજીતના ગયા પછી તે રડવા લાગી. તે ધણીવાર સુધી રડી હૃદય હલકું કરીને કાચમાંથી ધ્રુજતે પગલે ઉભી થઇ એક આયના તરફ વળી. જો કે તેના ઓરડામાં બત્તી ઝબઝબાટ બળી રહી હતી પરંતુ તે ગભરાએલા જેવી જણાતી હતી. તેને ત્યાંની જમીન ભારે લાગતી હતી અને ભયથી વારંવાર આસપાસ જાતી હતી. રંભા આયનામાં મુખ જોઇને પાછી વળી હિંચકા ઉપર બેઠી.

રણજીતે નીચે જઇ સોદાગરોની મુલાકાત લીધી અને રાત્રે આવવાનું તેમને કારણ પૂછ્યું. જવાબમાં એક સોદાગરે નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે:—“ નામદાર અમે દૂર દેશના સોદાગર છીએ. આપને ભેટ કરવાને કેટલુંક જવાહિર લેઈ આ નગર તરફ આવતાં અમે બહાર-વટીઆઓથી હુંટાઇ ગયા છીએ. અમારે સર્વસ્વ નાશ પામ્યું છે. અમે મહા પ્રયાસે આટલું તેમાંથી છૂપાવી બચાવી લીધું છે. અમારો વિચાર સવારના પહોરમાંજ જવાનો હોવાથી આપ નામદારને આ મૂલ્યવાન રત્નો ભેટ કરવાને અર્થેજ અમે રાત્રિના સમયે આપ નામદારને શ્રમ આપ્યો છે. ” કહી તે સોદાગરોએ પાણીદાર રત્નો રણજીતના હાથમાં મૂક્યાં.

રણજીત રત્નોને જોવા લાગ્યો. તેને આ કાર્યમાં રોકાએલો જોઇ પેલી તરફ છૂપાઇ રહેલો દુર્જન તૈયાર થયો અને ધીમે પગલે રંભા-વાળા ઓરડામાં દાખલ થયો. આ વખતે રંભા વિચારમાં ગરકાવ થઇ હિંચકા પર હિંચતી હતી. દુર્જનસિંહ ધીમે પગલે તેની પાછળ આવી ઉભો; બાકીના બે માણસો પણ યુક્તિપૂર્વક તેની પાસે ઉભા રહ્યા. દુર્જનસિંહે તૈયાર કરેલા પ્રવાહી પદાર્થનો પ્યાલો એક માણસના હાથમાં આપીને ધીમથી જણાવ્યું કે તું આ પ્રવાહી પદાર્થને અહિંથી છાંટતો છાંટતો બહાર નીકળી જ; અને પહેરો ભરતો આપણા માણસોને સાવધાન કરી દે. તત્કાળ તે માણસ પ્યાલાનો પદાર્થ ખારી, ખારણું તથા જમીન પર છાંટતો છાંટતો બહાર નીકળી ગયો. તે પછી દુર્જનસિંહે ખીસ્સામાંથી એક સરસ રૂમાલ કાઢ્યો અને રંભાની પાછળ લગોલગ જઇ એકદમ તેની આંખો પર ઢાંકી દીધી. રંભા

ચીસ પાડે એ પહેલાંજ બીજા માણસે ગળવામાંથી એક નાની શીશી કાઢી તેના નાક પર ધરી. તે શીશીની અંદરના પ્રવાહી પદાર્થની અસરથી રંભા બેશુદ્ધ થઇ પડી. દુર્જનસિંહે સાથેના માણસને સળગતી ખત્તી લઇ આગ લગાડવાનું સૂચવ્યું. તે ઓરડામાં ખાલાનો પદાર્થ છાંટેલો હોવાથી ખત્તી અડતાંજ મોટો ભડકો થયો. દુર્જનસિંહે બેશુદ્ધ રંભાને ખભા પર ઉપાડી લીધી. બન્ને જણા આગ લગાડતા લગાડતા નીચે આવ્યા. ત્યાં બે રસ્તા આવેલા હતા તેથી દુર્જનસિંહે સાથેના માણસોને એક બાજુ આગ સળગાવવાનું સૂચવી બીજી બાજુ ચાલવા માંડ્યું. દુર્જનસિંહ એક બંધ બારણા પાસે આવ્યો. તેણે એક લાત મારી એ બંધ બારણું ઉઘાડી નાંખ્યું. રાત્રિ અંધારી હતી એટલે દુર્જન તે રસ્તેથી બહાર નીકળી યોગાનમાં પહેરેા ભરતા સિપાહીઓને મળ્યો અને તેમને ચાલવાની ઇશારત કરી રાજમહેલની બીજી બાજુએ ગયો. ત્યાં સઘળા એકઠા થઈ ગયા. આ આગ લગાડનાર પણ ખત્તી ફેંકી દઇ ત્યાંજ આવી મળ્યો. સઘળાની સાથે દુર્જને રંભાને ઉચકી પર્વતો તરફ ચાલવા માંડ્યું. જોતજોતામાં તો તે નર-પિશાચ તેના દુષ્ટમંડળ સાથે ગરીબ ગાય જેવી રંભારમણીને ઉપાડી પહાડી પ્રદેશમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો.

રાજમહેલમાં લાગેલી આગે ભયંકર રૂપ ધારણ કર્યું. આમતેમ ફરતા નોકર ચાકરો અને સિપાહી સરદારો ત્યાં દોડી આવ્યા. મહેલના બારી બારણાં ધડાધડ અવાજ કરતાં નીચે તૂટી પડવા લાગ્યાં. લોકોનો જમાવ થવા લાગ્યો. સોદાગરની પાસે બેઠેલો રણજીત આગનું નામ સાંભળતાંજ ભડકી ઉભો થયો અને રંભાને બચાવવા ઓરડા તરફ દોડ્યો. ટાઢે પાણીએ ખસ ગઇ ધારીને ચારે લુચ્ચા સોદાગરો ત્યાંથી પલાયન કરી ગયા અને બીજે રસ્તે થઇને દુર્જનને આવી મળ્યા. મહારાજા રણજીતસિંહ ધસમસ્યા રાણીના ઓરડા આગળ આવ્યા; પણ ત્યાં ચારે તરફ આગ ફેલાઇ ગઇ હતી. બહાર લોકોની ખૂમરાણુ મચી રહી હતી. રંભાનો ઓરડો ચારે તરફ સળગવા માંડ્યો હતો. રણજીત એ ભયંકર આગમાં ઝંપલાવા તૈયાર થયો; પણ એ

પહેલાંજ રંભાના ઓરડા ઉપર આવેલો માળ કડકડ અવાજ કરતો તે ઓરડામાં તૂટી પડ્યો.

“હા, મારી પ્રાણુવલ્લભા ગઇ.” કહી રણુજીત ચીસ પાડી નીચે બેસી બહારવાની માફક આમતેમ જાવા લાગ્યો. ધુમાડાના ગોટથી આંખો પૂરાઇ જતી હતી અને આગ પણ ધીમે ધીમે વધતી જતી હતી તેથી રણુજીતના શોકનો પાર ન રહ્યો. તેને પણ બહાર નીકળવાનો માર્ગ સ્પષ્ટ નહોતો. તે આમતેમ ફાંફાં મારતો હતો: એ અરસામાંજ વીર વિક્રમાજીત રાજને જાણતો અંદર ધસી આવ્યો. તેને જોતાંજ રણુજીત તેની પાસે દોડ્યો અને એક નાના બાળકની માફક તેના કંઠે વળગી બેસી ઉઠ્યો:—“મારી રંભા આ આગમાં બળી મૂક છે. હા! હું શું કરું?” આમ બોલતો રણુજીત બેશુદ્ધ થઇ જમીન ઉપર પડી ગયો.

વિક્રમાજીતે રણુજીતને બાળા પર ઉચકી લીધો અને ઉતાવળે પગલે ત્યાંથી બહાર નીકળી ગયો. વિક્રમાજીતે બહાર નીકળી રણુજીતને સુખપાલમાં સૂવાડી તેને બીજા મહેલમાં મોકલાવી દીધો અને પોતે માણુસોની અને સૈનિકોની મદદથી આગ હોલવવા લાગ્યો. અંતે સવાર થતાં આગ હોલવાઇ પણ રંભારાણી ગઇ.

૨૦

ગયખી યુદ્ધ.

જે ગીચ ઝાડીમાં યુવરાજ કલ્યાણસિંહની જાવણી આવેલી હતી તેની બીજા બાજુએ એક લાંબી પહોળી ઉંડી ખીણ આવેલી હતી. તે ખીણમાં બીલ લોકોનાં ઝુંપડાં આવેલાં હતાં. બીલ વીરો એ ઝુંપડાંમાં તેમનાં ઘેરી છોકરાં સાથે રહેતા હતા. અત્યારે સાંજ પડવા આવી હતી તેથી સૂર્યભગવાન પણ ધીમે ધીમે પર્વતની ઉંડાણમાં ઊતરતા જણાતા હતા. આવા ખુશનુમા સમયે જે યુવાન ઘોડે-સ્વારો પર્વતપ્રદેશની રમણિયતા નિહાળતા નિહાળતા બીલ વીસેનાં ઝુંપડાં આગળ આવ્યા. આસપાસ રમતાં બીલ બાળકો તેમને જોઇ

જૂમો પાડવા લાગ્યાં. બાળકોની જૂમોથી સંખ્યાબંધ બીલ વીરો નોત-
નોતમાં ઝુંપડાંમાંથી બહાર નીકળી એકઠા થઇ ગયા અને ત્યાં
આવેલા યુવાન ઘોડેસ્વારોને ઓળખી આનંદની જૂમો પાડી એક પછી
એક પગે લાગવા મંડ્યા.

પ્રિય પાઠક ! આ ઘોડેસ્વારો તે આપણાં પરિચીત કિશોરસિંહ
અને કમળકુમારી હતાં. રાજકન્યા કમળ પુરૂષનો પોષાક પહેરી આજે
કિશોરની સાથે ફરવા નીકળી હતી.

બે બીલ એક ઝુંપડીમાં ગયા અને ત્યાંથી એક ખાટલો ઉપાડી
લાવ્યા. તે ખાટલા ઉપર કિશોર અને કમળા બેઠાં અને બીલ વીરો
સામે ઉભા રહ્યા. એ અરસ્તમાં એક અદ્ભુત દેખાવ તેમની નજરે
પડ્યો. કિશોર અને કમળા જે ઝુંપડા આગળ બેઠાં હતાં તે ઝુંપ-
ડાની સામે એક મોટા ડુંગર આવેલો હતો. તે ડુંગર પર ત્રણ ચાર
માણસો ઉતાવળે પગલે ચાલ્યા જતા હતા અને તેમની પાછળ એક
કદાવર માણસ પોતાની પીઠ ઉપર એક બેશુદ્ધ સુંદરીને ઉંચકીને
ચાલ્યો જતો હતો. એકાએક કમળાની નજર એ તરફ ગઇ એટલે
તેણે કિશોરને કહ્યું:—“ કિશોરસિંહ ! આમ તો બુઝો ! આ સામેના
ડુંગર પર કોઇક માણસો એક સુંદર રમણીને ઉપાડી ચાલ્યા જાય છે.”

કિશોરે ચમકીને એ તરફ જોયું તો તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો
નહિ. તેણે ઉપરના માણસોને વેગથી ચાલ્યા જતા જોયા. કિશોરને
ધારીને નિરીક્ષા કરતો જોઇ કમળ તેને કહેવા લાગ્યા:—“ કિશોરસિંહ !
તમે શું જોઇ રહ્યા છો ? મને લાગે છે કે કોઇક હરામખોરો તે રમ-
ણીનું હરણ કરી જાય છે, માટે ઉઠો સાવધ થાઓ અને તે દુષ્ટોના
પાસેથી તે રમણીને છોડાવો. ચાલો હું પણ સાથે આવું છું. ” કહી
કમળ ઉભી થઇ. કિશોરે તેને સાથે નહિ આવવાનું જણાવ્યું પણ
કમળે માન્યું નહિ ને તે પણ સાથે જવાને તૈયાર થઇ. એવામાં એક
જૂઠું બીલે આમળ આવી જણાવ્યું કે:—“ બાપુ ! આ સામેનો ડુંગર
ધણો વિકટ છે ને તેની પાછળનો ભાગ હિંસક જનાવરોથી ભરપૂર
છે; માટે આપે થોડાંક માણસોને સાથે રાખવાની જરૂર છે. ”

કિશોરે જણાવ્યું:—“ તમે અમારી શીકર કરશો નહિ. દુષ્ટો ઝડપથી ચાલ્યા જાય છે. અમે તેમની પુંક પકડીએ છીએ. તમે હાલને હાલ આપણી છાવણીમાં એક માણસને દોડાવો અને આ આખતના સમાચાર સરદાર ગુલાબસિંહને જણાવો. જો તેઓ કદાપિ છાવણીમાં ના હોય તો તમે અમારી મદદને માટે થોડાક માણસોને ડુંગરાની પેલી બાજુએ મોકલજો. કારણ કે હરામખોરો એ તરફ જ જતા જણાય છે. ” કહી કિશોર અને કમળે ઘોડાને પૂરપાટ દોડાવી મૂક્યા.

તે ડુંગરપર ચઢવાનો સરળ રસ્તો ત્યાંથી બે માઇલ દૂર આવેલો હતો. નિર્દોષને બચાવવા કિશોર અને કમળા થોડીવારમાં ત્યાં આવી પહોંચ્યાં અને ઘોડાઓને ડુંગર ઉપર ચઢાવવા લાગ્યાં. પર્વત પ્રદેશમાં ફરેલા ઘોડાઓ પગને ઠરાવી ઝડપથી ઉપર ચઢવા લાગ્યા. તેઓને વારંવાર ઠોકરો વાગતી હતી પણ જનતવાન જનવરો તેમના માલિકને લગાર પણ આંચકા આવવા દેતાં નહિ. કિશોર-કમળા જેતજેતામાં ટોચ ઉપર આવી પહોંચ્યાં. તેમણે ત્યાંથી નીચે જોયું; તો તેમણે તીરકામઠાં ચઢાવી સંખ્યાબંધ બીલવીરોને તૈયાર થઇ આવતા જોવા. કિશોરે તેમને જણાવવાને ખીસ્સામાંથી રૂમાલ કાઢી હલાવ્યો. બીલ લોકો તેમની સામે જોઇ આનંદની બૂમો પાડી કહેવા લાગ્યા કે:— “ ગભરાશો નહિ. અમે આવી પહોંચીએ છીએ ” કિશોરે કમળને પાછળ રહેવાનું સૂચવી પોતાનો ઘોડો આગળ કર્યો અને ડુંગરની ખીજ બાજુએ ઉતરવા માંડ્યું. આ વખતે હરામખોરો લગભગ નીચે ઉતરી રહેવા આવ્યા હતા. તેઓની દૃષ્ટિ હજુ પાછળ આવનારાની ઉપર પડી નહોતી. કિશોર અને કમળ લગભગ અર્ધો ડુંગર ઉતરી એક નાનકડા મેદાનમાં આવીને અટક્યા; કારણ કે ત્યાંથી નીચે ઉતરવાનો માર્ગ ધણો કઠણ હતો ને તેથી ઘોડા ઉતરી શકે એમ નહોતું. તત્કાળ કિશોર અને કમળ ઘોડાપરથી નીચે ઉતરી પડ્યાં અને ઘોડાની સામે જોઇ કંઈક સંચાલકીક અવાજ કર્યો; જેથી એ ફેળવાએલા અશ્વો તેમના સ્થળે જવાને ત્યાંથી ઉપડી ગયા. કિશોર અને કમળને હવે બાનાનક રસ્તામાં ચઢને પસાર થવાનું હતું. નીચે ઉડી અને અધ-

કારમથી ખીણ જણાતી હતી. ઉતરવાનો રસ્તો એવો તો કઢંગો હતો કે જો ઉતરવામાં લગાર પણ ચૂક થાય તો નીચેની અંધારી ખીણમાં પડી મરણને શરણ થવાય એમ હતું. કિશોરે કમળાનો હાથ પકડ્યો. બન્ને જણાં ભોંય પર બેસીને ધીમે ધીમે આગળ ખસવા લાગ્યાં. સાયંકાળનો સમય હતો તેથી સૂર્યનારાયણનો પ્રકાશ પણ ઓછો થતો જતો હતો. નીચે ઉતરતા કિશોરની નજર હરામખોરોની પીઠ પાછળ લાગેલી હતી; પણ હવે ધીમે ધીમે કિશોરની નજર અંધકાર જણાવા લાગ્યો. એવામાં નીચે ઉતરતા હરામખોરોમાંથી એક મશાલ સળગાવી એટલે મશાલનો પ્રકાશ જોઇ કિશોર આનંદ પામ્યો; પણ એ આનંદ થોડા વખતને માટેજ હતો. કારણ કે મધળા હરામખોરોએ રસ્તામાં આવેલી આ ડુંગરની એક ફાટમાં પ્રવેશ કર્યો. આ ફાટ છેક નીચે આવેલી નહોતી એટલે પુનઃ અંધકાર છવાયો. “કમળા હવે કેમ કરીશું.” કહી કિશોરે પાછળ દૃષ્ટિ કરી. કમળ તેને હિંમત આપી કહેવા લાગી:—“ રજપૂત વીર થઇ શા માટે નિરાશ થાઓ છો ? પરોપકાર એ મોટું પુન્ય છે. પરોપકાર કરતાં મરીશું તો સ્વર્ગમાં જઈશું. માટે હવે તો પ્રભુનું નામ લઇ આગળ વધો.”

“હા, એમજ કરું છું.” કહી કિશોરે નીચે નજર કરી તો ઝાંખા પ્રકાશથી તેને જણાયું કે નાનો માર્ગ પૂરો થયો છે અને હવે પથરોનો લીસો માર્ગ શરૂ થાય છે. “જો આ રસ્તામાં લપસ્યાં તો મુઆંજ.” કહી કિશોરે કમળને સાવધ રહેવાનું સૂચવી આગળ ખસવા માંડ્યું. બન્ને જણાં શરીર ટેકવીને નીચે ઉતરવા લાગ્યાં. અંધકાર તો એટલો બધો હતો કે કાંઇજ દેખી શકાતું નહોતું. કિશોર એક હાથે કમળનો હાથ પકડી બીજા હાથથી આગળનો માર્ગ તપાસતો જતો હતો. પરોપકારાર્થે આવું બચકર અને જીવ સંતોસટનું કામ કરનાર વીર બાળકોની પ્રભુને દયા આવી તેથી આગળ જતાં કાંઇક ઝાંખો પ્રકાશ જણાયો. કિશોર આગળ વધતો અટક્યો અને પ્રકાશ ક્યાંથી આવે છે એની ઝીણી નજરે તપાસ કરવા લાગ્યો. તેને જણાયું કે અહિં નજીકમાં પર્વતની એક ફાટ આવેલી છે. પેલા લુગ્યાઓ અહિંજ

અદસ્ય થયા હતા તેથી અંદર પોલાણ હોવું જોઈએ એમ તેને લાગ્યું. કિશોર અને કમળાએ પ્રભુનું નામ લઈ હીંમતથી એ પોલાણવાળી ફાટમાં પ્રવેશ કર્યો. અંદર જતાં તેમને માલમ પડ્યું કે આ સ્થળે પત્થરોની જુદી જુદી ગુફાઓ આવેલી છે. અંદરનો માર્ગ સીધો અને સાફ હતો. ખરેખર આ જગા ઘણી ભયંકર છે. ” કહી કિશોર કમળાને હાથ પકડી ધીમે પગલે આગળ ચાલવા લાગ્યો. થોડે દૂર જતાં તેને એક ગુફામાં મશાલનો પ્રકાશ દેખાયો અને ત્યાં પેલા હરામખોરો માંહોમાંહે વાતો કરતા સંભળાયા કિશોર-કમળ આગળ નહિ વધતાં ત્યાંજ ઉભાં રહ્યાં અને ગુફાની દિવાલને અટલી છૂપી રીતે અંદરનું રહસ્ય જોવા લાગ્યાં.

અંદરની બાજુએ તે હરામખોરો ઉભા હતા. એક માણસે સળગતી મશાલ પકડી હતી અને એક જણ બેથુંદ બાળાને જગત કરવા કંઈક દવા મુંઘાડતો હતો. દવાની અસરથી એ બેથુંદ રમણી ધીમે ધીમે જગત થવા લાગી અને પૂર્ણ સાવધ થતાં તેણે આંખો ઉઘાડી આસપાસ જોયું. વિકાળ ચહેરાના સાણસોને પાસે ઉભેલા જોતાં તેનું હૃદય કંપ્યું. તેણે સમજા માણસોના ચહેરાનું અવલોકન કરી ગળગળે સાદે કહ્યું:—“ ભાઈઓ ? તમે કાણ છો ? મને અહિં શા માટે લાવવામાં આવી છે ! મહેં તમારું શું બગાડ્યું છે ? પ્રભુને ખાતર મને અહિંથી વિદાય કરી દો. પરમાત્મા તમારું બહું કરશે.” કહી તે રમણી દયાર્દ્ર નજરે જોઈ રહી.

તેનું કંઈ બોલવું સંભળી તે પત્થરહૃદયના પાપીઓએ એક પણ શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો નહિ. ફક્ત એક જણે નાક પર આંગળી મૂકી તેને ચૂપ રહેવાની ઈશ્વારત કરી. પરંતુ તે રમણી ચૂપ રહેવાને બદલે આંખોમાંથી આંસુ વહેવાવતી ફરીથી દયાજનક શબ્દો કહેવા લાગી:—“ ભાઈઓ ! બોલો બોલો કે તમે કાણ છો ? વીરાઓ ! બચાવો કે તમારા દિલમાં દયાનો વાસ છે કે નહિ ? ”

હજી પણ તે નરાધમોએ કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. પુનઃ તે રમણી તેમના પગે પડીને બોલી:—“ અરે ! તમે કહો તો ખરા કે

તમારો શું વિચાર છે ? શું તમે મને અહિં સદાને માટે પૂરી રાખવાનું ધાર્યું છે ? ”

તેના અત્યંત કાલાવાલાથી એક માણસે ધોધારી અવાજે કહ્યું:—
“ હવે છાનીમાની મરી રહેને; અમે કંઈ બહેરા નથી કે તું વારંવાર પૂછ પૂછ કરે છે ? અમારા દિલમાં જરા પણ દયાનો અંશ નથી. દયા ડાકણને ખાય એવું અમે સમજીએ છીએ. તારું શું થશે તે હાલ જણાવવાની અમને રજા નથી, માટે છાનીમાની અહિં પડી રહે. જો વધારે બોલીશ તો આ છરાથી મારી નાંખીશ. ” કહી તે માણસે રોળા ધુરકાવ્યા.

એવામાં અંદરના ભાગમાંથી કોઇએ ઝીણી સિસોટી વગાડી; એટલે ત્યાં ઉભેલા તમામ માણસો એ અવાજ તરફ ચાલતા થયા. તેમને જતા જતા એ રમણીએ લયથી કારમી ચીસ પાડી; તે કકળતા અંતઃકરણે તેમની પાછળ દોડી કહેવા લાગી:—“ ભાઈઓ ! મારા ઉપર દયા લાવી જણાવો તો ખરા કે તમે કોણ છો ? મને શા માટે આટલો બધો ત્રાસ આપો છો ? જો તમારી ઇચ્છા મને અહિં પૂરી રાખીને દ્રવ્ય મેળવવાની હોય તો તે પણ જણાવો; હું તમને મારા સ્વામી પાસેથી જોઈએ એટલું દ્રવ્ય અપાવીશ. ” આમ બોલતી તે રાણી આગળ આવીને પાપીઓના પગમાં પડી. તેની આંખોમાંથી અખંડ અશ્રુધારા વહેતી હતી. તેના અતિશય કલ્પાંતથી તે પામર પશુઓને લગાર પણ દયા આવી નહિ. ઉલટા ક્રોધે ભરાઈ પગે પડેલી કામળ રમણીને એક જણે લાત મારી દૂર ફેંકી દીધી. તે બિચારી રમણીનું માથું પથ્થર સાથે અફળાયું અને તેમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું. આખરે તે વેદનાથી તેનું શરીર અચેતન થઈ જમીન પર પડ્યું અને પાપાત્માઓ ત્યાંથી હસતા હસતા ચાલ્યા ગયા.

તેમના આવા નિજી વર્તનથી અને અંદર પૂરાએલી રમણીની કરુણાજનક આજીવની બહાર ઉભેલા કિશોરનું હૃદય ઉંચું નીચું થઈ જતું હતું. તે વારંવાર પોતાની તલવારની મૂઠ પર હાથ નાંખી અંદર જવાને ઉત્કેષાર્થ જતો હતો પણ “ હજીવાર છે ” કહી કમળ તેને

અટકાવતી હતી. દુષ્ટોના ગયા પછી કિશોર અને કમળે અંદરના ભાગમાં પ્રવેશ કર્યો. તેઓ તે બેશુદ્ધ રમણીની પાસે બેસી તેની સારવાર કરવા લાગ્યા. નજીકના પથ્થર ઉપર એક ઝાંખુ ફાનસ સળગતું હતું, તે લેઇ કમળકુમારી તે રમણીને માથામાં ક્યાં ક્યાં વાગ્યું છે તેની તપાસ કરવા લાગી. કિશોર પણ પોતાના રૂમાલવતી તેણીનું લોહીવાળું માથું સાફ કરવા લાગ્યો. બન્નેમાંથી એકેની નજર હજી સુધી તેના મુખ પર પડી નહોતી. તેમને ગએલા દુઃખનો પાછા ફરવાના ભણકારા વાગતા હતા; એથી વારે ધડીએ તેઓ ચારે તરફ નજર ફેરવતાં હતાં. બન્ને જણાં તે બેશુદ્ધ રમણીને સાવધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આખરે તેઓની ઘણી માવજતના પ્રતાપે તે બેશુદ્ધ અબળા ધીમે ધીમે શુદ્ધિમાં આવવા લાગી. તેને સાવધ થતી જોઇ કમળે ફાનસ ઉઘું કરી તેના મુખ પર પ્રકાશ પડવા દીધા. ફાનસનો પ્રકાશ તેના મુખ પર પડતાંજ જોમ તોપનો ગોળો છૂટવાથી માણસ ચોકે એ પ્રમાણે કિશોર અને કમળ ચોક્યા; અને સાથેજ બોલી ઉઠ્યા કે:—“ અરે ! આતો મહારાણી રંભા ! ? ”

૨૧

સંકટમાં રંભાચ.

બહે નાવ હુબે લાતી પાપીયાને,
તજ વિશ્વ હું ન હુખી આત્મ દરિયે;
ધડી મહુની આવી તો સાચવી લે,
ચરણમાં પડી શર્ણુ ન શ્રીહરિને.

આમ મનમાં બોલતી રંભા જાગૃત થઇ આંખો બંધ રાખી બેસી રહી. તેને ઓળખતાંજ કિશોર-કમળના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓ એક બીજાની સામે જોવા લાગ્યાં. એવામાં રંભાએ આંખો ઉઘાડી તેમના તરફ જોયું. ગરીબડી અબળા તેમને જોઇ તત્કાળ બેડી થઇ અને દયાની નજરે તેમની સામે જોઇ રહી. કમળ ધીમે રહી તેની પાસે ગઇ અને રૂમાલથી પવન નાંખી પૂછવા લાગી:—“ બહેન !

હવે તો આરામ છેને ? ”

તેનો મોહક અને મધુરો અવાજ સાંભળી રંબા પ્રથમ તો ચમકી પછી પુનઃ શાન્ત થઈ કહેવા લાગી:—“ આ લયાનક સ્થળે આવ્યા પછી મારો આરામ નાશ પામ્યો છે. ભાઈઓ ! મને સાવધ કરનાર તમે હો એમ હું ધારું છું. તમારા દિલમાં દયાનો વાસ હોવો જોઈએ. હે ! ભાગ્યવંત ભાઈઓ ! તમે કોણ છો ? દેવ છો કે મનુષ્ય છો ? તમે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે. બંધુઓ ! મને તમે આ લયંકર સ્થળેથી બહાર લઈ જઈ મારા નગરમાં પહોંચાડશો તો હું જીવનપર્યંત તમારો ઉપકાર વિસરનાર નથી. ”

“ મહારાણી બંધુ પામશે નહિ. તે હરામીઓ તમને દુઃખ દેવાને હવે શક્તિમાન નથી; કારણ કે તમે અત્યારે વીર પુરૂષોની ડાયામાં છો. જ્યાં સુધી અમારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી અમે તમારું રક્ષણ કરવાને તૈયાર છીએ. મહારાણી ! જો હવે તમારી તખ્ત-પતને પૂર્ણ આરામ થયો હોય તો આપણે જલદી બહાર નીકળી જઈએ; કારણ કે આ ગુફા ધણી લયાનક છે. પ્રતિપણ દુશ્મનો આવવાના ભણકારા વાગ્યા કરે છે. તેમજ દુશ્મનો ક્યારે આવશે અને ક્યાં થઈને આવશે તેનો પણ ભય રહે છે. અમે પણ આ રસ્તાથી અજાણ છીએ માટે આપણે ગમે એ રસ્તે થઈને પ્રથમ બહાર નીકળી જવાની ધણી જરૂર છે. ” કિશોર-કમળે જણાવ્યું.

“ અરેરે ! હું તો અત્યાર સુધી એમજ સમજતી હતી કે તમે બંને જણ દુષ્ટ મંડળનાજ માણસો હશો. દુષ્ટોમાં કોઈક માણસ પણ દયાળુ હોય છે એમ હું ધારતી હતી; પણ તમારા કહેવા પરથી જાણી ગઈ છું કે તમે દુષ્ટ મંડળનાજ નથી. વળી તમે મને ઓળખતા હો એમ પણ જણાય છે. ભાઈઓ મને અત્યારે યાદ આવે છે કે મહેં પણ તમને કોઈક સ્થળે જોએલા છે. ” રંબાએ સંશયયુક્ત થઈને પૂછ્યું.

“ મહારાણી ! અમે બંને તમને બચાવવાની ઇચ્છાથીજ અહિં આવ્યા છીએ. તમને ખેશુદ્ધ હાલતમાં ઉપાડી જતા હરામખોરો અમારી નજરે પડ્યા હતા અને તેથીજ મહા પ્રયાસે અહિં આવી

તમારૂં રક્ષણ કરવામાં ફાવ્યા છીએ.” કમળે જણાવ્યું.

“બંધુઓ ! તમે તમારા જીવનનું સાર્થક કર્યું છે. હવે જણાવો કે તમે ક્યા કુળને શોભાવો છો ?” રંભારાણીએ પૂછ્યું.

“મહારાણી ! અમે આપનાં પરિચીત માણસો છીએ. તમારૂં રક્ષણ મહેં મારી ફરજ સમજીનેજ કર્યું છે. હું સેનાપતિ કિશોરસિંહ છું.” કિશોરે જણાવ્યું.

“હેં ! શું કિશોરસિંહ આ સ્થળે ?” કહી રંભા આશ્ચર્ય પામી ઉભી થઈ અને તેને ધારી ધારીને જોવા લાગી. તે પછી તેણે ગળગળા સાદે કહ્યું:—“કિશોરસિંહ તમે આજે કાળના મુખમાં ધસી આવી માંરૂં રક્ષણ કર્યું છે. ધન્ય છે ! રજપૂત કુળદ્વિપક તમને ધન્ય છે ! હા...પણ આ સાથેના વીર યુવક કોણ છે ?”

“તે રાજકન્યા કમળકુમારી છે.” કિશોરે ધીરથી જણાવ્યું.

“હેં ! શું કમળાબહેન !” કહી રંભા આંખો ફાડી તેના સામે જોઈ રહી.

“હા, ભાભી ! હું કમળ.” કહી રાજકન્યા તેના કંઠે બાઝી પડી.

તે પછી રંભાએ પોતાનું હરણ કેવી રીતે થયું અને અચળ-ગદમાં હાલ શું શું પ્રપંચો રચાય છે તે સઘળા હકીકત તેમને કહી સંભળાવી.

કિશોરે નિઃશ્વાસ નાંખી કહ્યું:—“હવે આપણે બહાર નીકળી જઈશું ?”

“હા, ચાલો.” કહી રંભા ઉભી થઈ. ત્રણે જણાં ધીમે ધીમે ચાલવા લાગ્યાં. એવાં એ એરડામાંથી તેઓ બહાર નીકળી આગળ વધવા જાય છે કે તરતજ પાછળથી ફેટલાક માણસોનો અવાજ સંભળાયો. ત્રણેના ગભરાટનો પાર રહ્યો નહિ. રંભા અને કમળને પોતાની પીઠ પાછળ ઉભાં રાખી કિશોર તલવાર જેવી સૌને મોખરે ઉભો રહ્યો. થોડીવારમાં તો દુષ્ટોની ટોળાં ત્યાં આવતી માલમ પડી. સઘળાએ મોઢા ઉપર શુકાનીઓ બાંધેલી હતી. જે માણસોએ સળંગતી મચાલો પકડેલી હતી. આ ભયાનક ગુફામાં તેઓ આ સમયે ખરેખર

રાક્ષસ જેવા જણાતા હતા. ટોળીની વચ્ચે એક કદાવર માણસ ચાલ્યો આવતો હતો. વાંચકો ! તે કદાવર માણસ ખીન્ને કોઈ નહિ પણ તેમનો સરદાર વિષયરાજ હતો.

વિષયરાજમાં નામ પ્રમાણે જ ગુણો હતા. તે દુર્ગુણોના ભંડાર હતો. રંભાને ઉપાડી લાવવામાં તેની મહાન ઇચ્છા સમાયેલી હતી. રંભાના નૈસર્ગીય રૂપ સૌન્દર્ય ઉપર તે મોહાઈ થયેલો હતો અને તેથી તેને પોતાની હૃદયકેવી ખનાવવાનો તેનો વિચાર હતો.

રંભાને ઉપાડી લાવ્યાના સમાચાર દુર્જને તેને જણાવ્યા એટલે તેને અપાર આનંદ થયો અને ઘણા દિવસની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવા તે તેની ટોળી સાથે રંભા પાસે આવવા નીકળ્યો. આવતાં આવતાં તેની નજર બાબુએ ઉભા રહેલા કિશોર પર પડી એટલે તે ચમક્યો અને બે ડગલાં પાછળ હઠ્યો. તેના સાથીઓ પણ ચમકીને ઉભા રહ્યા. કિશોર પણ સાવધ થઈને જ ઉભેલો હતો. તેણે પણ ધાર્યું હતું કે આ જીવ સટોસટનો મામલો આવી પહોંચ્યો છે. હવે તો જે થાય તે ખરું ! આમ ધારી તે પોતાની તલવારને મજબૂત પકડી ઉભો રહ્યો.

પેલી તરફ ઉભેલા વિષયરાજે ભયાનક સ્વરે તેને પકડવાની આજ્ઞા કરી. તેના માણસો કિશોર તરફ ધસ્યા કે તરત કિશોરે ભયંકર અવાજે કહ્યું:—“ પાપાત્માઓ ! આગળ વધતાં વિચાર કરજો. જેને યમરાજની પાસે જવું હોય તેજ આગળ આવજો.” કહી વીર કેશરી કિશોર તલવાર ઉઘી કરી તેમના સામે જોઈ રહ્યો.

માણસો આગળ વધતા અટક્યા એટલે વિષયરાજના કોપનો ખર રહ્યો નહિ. તે તત્કાળ જાતે જ કિશોરની નજીક દોડી આવ્યો અને મથાલના પ્રકાશમાં કિશોરને ઓળખી રૌદ્ર સ્વરે બોલી ઉઠ્યો:—
“ જોહ ! કાણુ કિશોર ! સર્પનું સંતાન ! ? ”

“ તું કાણુ વિષયરાજ કર્મચંડાળ ? ” કિશોર તેને ઓળખતાં બોલી ઉઠ્યો.

“ હા, આ વિષયરાજ ! ચાલ હેંશીયાર.” કહી વિષયરાજે પોતાના અગ્રગેહો કાઢી નીચાડીને જોઈ

કિશોર તો તૈયારજ ઉભો હતો. ઝપાઝપી શરૂ થઇ. કમળ પશુ તલવાર ખેંચી પાછળથી બહાર નીકળી આવી. કિશોર અને કમળે લગભગ એક કલાક સુધી શત્રુના સામે ટક્કર ઝીલી. દુશ્મનના ચારેક માણસોને તો જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યા. ગુફામાં ગડબડ મચી રહી. ભયંકર યુધ્ધરાણુથી ગુફાની બીજી બાજુએ રહેલા માણસો તેમના ભાષખધોની મદદે દોડી આવ્યા. દૂર ઉભેલો વિષયરાજ મારો કાપોના પોકાર પાડી રહ્યો હતો. ગુસ્સે થએલું દુષ્ટ મંડળ મધમાખોની માફક કિશોર અને કમળા પર તૂટી પડ્યું. બન્નેએ ધણી વખત સુધી પોતાનો બચાવ કર્યો; પણ અંતે તેઓ ધણીની આગળ ફાવી શક્યા નહિ. દુશ્મનોથી તે પકડાયાં. તેમના હાથમાંથી તલવારો ખુંચી લેવામાં આવી અને એક મજબૂત દોરડાથી બન્નેને જકડીને બાંધવામાં આવ્યાં. એક માણસ આગળ વધ્યો અને ચરચર ધ્રુજતી રંભાને આગળ ધસડી લાગ્યો. કિશોર અને કમળ લાચાર બની ઉભાં રહ્યાં. વિષયરાજે તેમની સામે તિક્ષણ નજરે નોંધને કહ્યું:—“કાં બળવાનો ! અમારા બળની ખબર પડીને ? નાદાન છોકરાઓ ! બહાદુરની સાથે બાથ બીડવામાં કેટલો ભય સમાએલો છે તેનું જ્ઞાન હવે થયું ને ?”

“હું તમને બહાદુર તરીકે માનતોજ નથી. જે બહાદુર છે તે કદાપિ દુષ્ટકર્મ કરતોજ નથી. વિષયરાજ ! જો તું ખરેખરો બળવાન હોય તો આગળ આવ અને મને છૂટો કરી મારી સાથે દંડયુદ્ધ કર. પછી જોઇ લે કે કેણુ બળવાન છે ?” કિશોરે ક્રોધથી કહ્યું.

“ઠીક છે તે પાછળથી જોઇ લેવાશે. હવે જણાવ કે તું જીવવાને માગે છે કે મરવાને ? જો જીવવું હોય તો મારા પક્ષમાં મળી જઇ મને મદદ કર. ભવિષ્યમાં હું તને સોનાના શીખરે ચઢાવીશ.” વિષયરાજે કહ્યું.

“તમારા જેવા ચોર, લુચ્ચા અને ભામટાઓના પક્ષમાં મળી જઇ મારે મારી કીર્તિને કાળું કલંક લગાડવું નથી. આ રજપૂતનું હૃદય ઓરજ પ્રકારનું છે. હું સત્યનો સાક્ષક છું. દુષ્ટોનો કર્તાત કાળ છે. પાપીના પક્ષમાં રહી જીવવા કરતાં મરણને શ્રેષ્ઠ સમજું છું.”

કિશોરે જાણ્યું.

“ખરેખર ! તારા નશિબમાં મ્હોતજ નિર્માણ થયેલું છે.” કહી વિષયરાજે કમળ સામે જોઈ પૂછ્યું:—“બોલ ઓ કમલાગ્ય માણસ ! તારી શું ઇચ્છા છે ?” કહી વિષયરાજે તેને ધક્કો માર્યો. આથી કમળે માથે બધિલો ફેંટા નીચે પડ્યો અને તેના લાંબા વાળ છૂટા થઈ પીઠ પાછળ ઘટકી રહ્યા. વિષયરાજ અને તેના માણસો આશ્ચર્ય પામી તેની સામે જોઈ રહ્યા. વિષયરાજ હર્ષગર્જના કરતો તેની પાસે ગયો અને તેનો હાથ પકડી બોલી ઉઠ્યો:—“બહાદુરોને ઇશ્વર ગયબી બક્ષિશ આપે છે. પુરૂષના પોષાકમાં છૂપાઈ રહેલી સુંદરી ! જણાવ કે તું કાણ છે ?” આમ બોલતો વિષયરાજ હસવા લાગ્યો.

કમળ ગુસ્સે થઈ ગઈ. તેણે એક આંચકો મારી વિષયરાજના હાથમાંથી પોતાનો હાથ ખેંચી લીધો અને બોલી:—“કર્મચંડાળ ! આંધો મરી રહેજે, જો પાસે આવ્યો તો મુઓજ સમજજે. નરાધમ ! મારો વિચાર કિશોરસિંહના વિચારને મળતોજ છે. અમે મરવાથી ડરતા નથી. નિમકહરામ ! તું આવો કુદ નિકળીશ એવો કોઈને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. હાથ ત્હેં જેનું નિમક આધું છે તેનું હરામ કર્યું છે. ઓ પાપના પુતળા ! તું મને પૂછે છે કે તું કાણ છે તો સાંભળ ! હું તારા અનદાતા અંગારસિંહની પુત્રી કમળા છું; અને આ સમયે તારાં પાપકર્મથી તને ફિટકાર પર ફિટકાર આપનાર તારી હરીફ છું.”

ઓહ ! શું અચળગદની રાજકન્યા મારા પંજમાં સપડાએલી છે ? ઓહ ! આજે મને અપાર આનંદ થયો. મારા ભાગ્યનો સિતારો ફરી ગયો. હા, એકને બદલે મને બે રમણીઓનો લાભ થયો છે. વાહ ! ભાગ્ય, વાહ ! આમ બોલતો વિષયરાજ તેના માણસોની સામે જોઈને કહેવા લાગ્યો:—“મારા બહાદુરો ! તૈયાર થાઓ. પેલા અભિમાની પુતળાને વચ્ચોવચ ઉભો રાખો અને આ લલિત લલનાઓની સમક્ષ તેને વધેરી નાંખો.”

સરદારની આગા સાંભળી બે માણસોએ કિશોરને ખેંચી લાવી

વચ્ચે ઉભો રાખ્યો. રંભા અને કમળની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. બન્ને જણાં કિશોરની સામે જોઈ રહ્યાં. વિષયરાજ તેને પ્રભુ સ્મરણની આજ્ઞા કરી. કિશોર ધુંટણે બેસી પ્રભુનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો અને બે પાપીઓ તલવારો ઉઠી કરી તેની પાસે ઉભા રહ્યા. કિશોરની પ્રાર્થના પૂરી થઈ. દુષ્ટોએ તેનો વધ કરવાને તલવારો ઉઠી કરી. રંભા અને કમળે ભયાનક ચીસ પાડી જમીન પર પડતું નાંખ્યું. કિશોરે આંખો બંધ કરી દીધી. પાપીઓએ વિષયરાજ સામે જોયું. તેણે કિશોરને મારી નાંખવાનું તેમને ઈશ્વારતથી સૂચવ્યું. “ ચાલ હાંશીયાર. ” કહી પાપીઓ તેનો વધ કરવાને ઉત્સુક થયા.

પણ...અરે...અરે ! આ શું ? બોલતા કોઈક માણસો ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમણે એક કદાવર માણસ તે બન્ને પાપીઓની પાસે દોડી આવ્યો અને ભયંકર નાદો બોલી ઉઠ્યો:—“ હરામખોરો ! સજુર કરો. ” કહી તેણે બન્ને પાપીઓના હાથમાંથી તલવારો ખુંચાવી લીધી અને તે સાથેજ અકેડી લાત મારી તેમને દૂર ફેંકી દીધા.

વિષયરાજે ગભરાઈ ખૂબ પાડી પૂછ્યું:—“ તું કોણ છે ? ”

“ તારો કાળ આ ગુલાબસિંહ ફક્કડ. ” કહી તેણે બીલ વીરો સામે જોયું અને કહ્યું:—“ વીરોઓ ! શું જોઈ રહ્યા છો ? તમારી તીરંખાજી ચલાવો અને આ પાપીઓને જમીન પર લાંબા કરી સવાડો.”

બીલ વીરોએ કામડીઓ ચઢાવી અને તીર પર તીર છૂટવા લાગ્યાં પાપીઓ ભયાનક ચીસો પાડી જમીન ઉપર પડી તરફડવા લાગ્યા. વિષયરાજ ગભરાયો અને લાગ જોઈ જીવ બચાવવા નાંઠો. જીવતા રહેલા દુષ્ટો પણ તેની પાછળ નાસવા લાગ્યા. બીલ વીરો તેઓની પાછળ પડી તેઓને વિંધવા લાગ્યા. જેતજેતામાં તો ત્યાં પચીસ માણસોનાં મુઠ્ઠાં પડ્યાં. વિષયરાજ અને ચોડાક દુષ્ટો જીવતા નારી છૂટ્યા. પછી ગુલાબસિંહે બીલ વીરોને અટકાવ્યા અને કિશોર તથા કમળને બંધનમુક્ત કર્યા.

કિશોર તેને ગળે વળગી ખરા સંકટની વખતે રહાય કરવા બદલ તેનો એટો ઉપકાર માનવા લાગ્યો. કમળ તથા રંભાએ તેને

આશીષ આપી હર્ષાશ્રુથી વધાવ્યો.

સર્વના ખેલી રહ્યા પછી ગુલાબસિંહ કહેવા લાગ્યો:—“કિશોર-સિંહ ! તમારા સમાચાર હું છાવણીમાં હાજર નહોતો તેથી મને ઘણાજ મોડા મળ્યા. પરંતુ આ સ્થળનો હું પૂરેપૂરો માહિતગાર હોવાથી બરાબર વખતસર આવી પહોંચી તમને બચાવવાને લાગ્ય-શાળી થયો છું. વળી આ ઉભેલાં નવીન બાઇ કોણ છે ?” ગુલાબ-સિંહે રંભાના તરફ હાથ લંબાવી પૂછ્યું.

“અમે એમને માટેજ આટલું બધું નોખમ ખેડ્યું હતું. ગુલાબસિંહ ! તે બીજાં કોઇજ નહિ પણ અચળગદનાં મહારાણી રંભામુંદરી છે.” કિશોરે જણાવ્યું.

“હેં ! શું આ મહારાણી પોતેજ કે ! ?” ગુલાબસિંહે આનંદનો ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

“હા, વીરા ! પ્રભુ તારું કલ્યાણ કરેા.” રંભાએ કહ્યું.

“કેમ હવે આપણે બહાર નીકળીશું ?” કેમળે પૂછ્યું.

“ના. હજી આપણે નાશી ગયેલાં શત્રુઓની શોધ કરી તેમને આ પૃથ્વી ઉપરથી સદાને માટે વિદાય કર્યા પછી જવાની મારી ધમ્મી છે. વળી આ ગુફા ઘણીજ લાંબી છે અને તેની આસપાસની જગાઓ અલૌકિક છે તેથી તે સવળું તમને દેખાડવાનું મારી મરજી છે. આપણે બે દિવસ અહિં રોકાઇ આસપાસનાં સ્થળો જોઇશું અને સાથે સાથે પેલા દુષ્ટોની પણ તપાસ કરીશું. આપણને બે દિવસ સુધી ચાલે એટલો ખોરાક હું સાથે લેતો આવ્યો છું એટલે આપણને અહિં રહેવાની કોઈ જાતની હરકત નથી. કહેા, મારો વિચાર સધ-જાને પસંદ છે કે નહિ ?” કહી ગુલાબસિંહ તેમની તરફ જોઇ રહ્યો.

સધળાં ગુલાબસિંહના વિચારને સંમત થયાં અને તેણે ભીલ-વીરોને ત્યાંજ પડાવ નાખવાની આજ્ઞા કરી.

રણુજીતું યુદ્ધમાં ગમન.

રંભાસુંદરીના ગૂમ થવાથી સર્વત્ર હાહાકાર થઈ ગયો. લોભી તેમને ફાવે તેમ વાતો કરવા લાગ્યા. કોઈ કહેવા લાગ્યું કે રાણીશ્રી તો આગમાં બળી ગયાં ત્યારે કોઈ એમ કહેતું કે તેઓને બહારવડીઆ ઉપાડી ગયા. આખા નગરમાં ઘેર ઘેર આવી રીતની વાતો થવા લાગી. મહારાજ રણુજીતસિંહના શોકનો પણ પાર નહોતો. તેમણે અસંખ્ય સૈનિકાને શોધમાં દોડાવ્યા હતા પણ તેમના મનમાં તો નક્કી ફાસી ગયું હતું કે રંભાને ઉપાડી જનાર બહારવડીઆજ છે. તેઓએ સોદાગરનો સ્વાંગ ધરી મને ઠગીને રંભાને ઉપાડી જવાની પ્રયત્નગળ રચી હતી.

આજે પ્રાતઃકાળમાંજ રણુજીતસિંહ રંભાના ગૂમ થવાથી શોક સમુદ્રમાં ડૂબી આમતેમ આંટા મારતા હતા. તેઓ રંભાને યાદ કરી વારંવાર નિઃશ્વાસ નાંખતા હતા. રંભાની ઝહાલી સખી સુમન તેમને આશ્વાસન આપતી હતી; એવામાં વિક્રમાજીતે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રધાનને જોતાંજ રણુજીતે પ્રશ્ન કર્યો:—“પ્રધાનજી ! રંભારાણીના કાંઈ સમાચાર મળ્યા ?”

“મહારાજ ! વાણી શોધ દરાવી પણ કાંઈ સમાચાર મળ્યા નથી. મને તો લાગે છે કે રાણીશ્રી આગમાંજ બળી ગયાં હશે.” વિક્રમાજીતે જણાવ્યું.

“ના, મારી રંભા આગમાં બળી ગઈ નથી. તેને દુષ્ટ બહારવડીઆજ ઉપાડી ગયા છે. પ્રધાનજી ! આ ભયંકર રાજપ્રપંચ છે. દુષ્ટોએ વૈર વાળવાના ધરાદેજ પોતાની કપટગળ પાથરી તેનું હરણુ કર્યું છે. તમે તે દુષ્ટ બહારવડીઆઓને જલદીથી અહિં પકડી મંગાવો ને તેમને અત્યંત ત્રાસ આપો; એટલે તેઓ તેમની મેળેજ રંભાસુંદરીના ગૂમ થવાનું કારણ જણાવશે. હાવ ! રંભા વિના આ રાજ-મહેલ શ્મશાન સમાન લાગે છે. આ હૃદય તેના વિયોગથી બળી પાપ થઈ જાય છે. પ્રધાનજી ! હું અત્યારે ભયંકર અંધકાર જોઈ રહ્યો છું.

મને માફે અનિષ્ટ નજદીક લાસે છે. હા, મારી શુદ્ધ શુદ્ધ હરાધ ગઈ છે, મને કંઈજ સ્મરું નથી.” કહી રણજીતે નજીકમાં પાથરેલી ગાદી પર પડતું નાંખ્યું.

વિક્રમાજીત તેમને આશ્વાસન આપી કહેવા લાગ્યો:—“ મહારાજ ! આપના જેવાએ આવી રીતે શોક કરવો ઘટીત નથી. ભાવિ મિથ્યા થતું નથી. મહેં રંભારાણીની શોધને માટે હજારો સૈનિકોને દોડાવ્યા હતા તેમાંથી કેટલાક આવ્યા છે અને હજી કેટલાક આવવાના બાકી છે. બાકી રહેલા માણસોની હું મેં ત્રણ દિવસ રાહ જોઈશ. તે અરસામાં તેમના કંઈ સમાચાર નહિ મળે તો હું જાતેજ રાણીની શોધમાં નીકળીશ. મહારાજ ! રાણીશ્રીને શોધવા હું મૈરાથી બનતો પ્રયત્ન કરીશ. તેમને જો બહારવટીઆ ઉપાડી ગયા હશે તો તે દુષ્ટોને પકડી એકેએકને કતલ કરાવીશ અને રંભારાણીને હરકોઈ ઉપાયે જોળી કાઢી અહિં લઈ આવીશ. આપ હવે શાન્તિ પકડી મારી સાથે દરબારમાં પધારો. સર્વ સરદાર અને ભાયાત વર્ગ આપના પધારવાની આતુરતાથી રાહ જોઈ બેસી રહ્યા છે. હું ખાસ આપને દરબારમાં તેડી જવા માટેજ આવેલો છું.” કહી વિક્રમાજીતે રણજીતને સમજાવી દરબારમાં લેઈ જવાને તૈયાર કર્યો.

રણજીત વસ્ત્ર બદલી પ્રધાનની સાથે દરબારમાં ગયો. રાહ જોઈ રહેલા સરદારો અને ભાયાતો વગેરેએ ઉભા થઈ તેને નમન કર્યું. રણજીતે દિલગીરી ભરેલે ચહેરે સિંહાસન ઉપર સ્થાન લીધું. વિક્રમાજીત તેની જમણી બાજુએ અને સેનાપતિ તેજસિંહ તેની ડાબી બાજુએ બેઠા. કોઈપણ માણસ એક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતું નહોતું. સભામાં સઘળે એવી શાન્તિ છવાઈ રહી હતી કે એક સોય સરખી પણ જો નીચે પડે તો તેનો અવાજ સંભળાય. સરદારો અને ભાયાતો વગેરે અત્યારે વિચારશક્તિ જણાતા હતા. સઘળા રંભારાણીના વિચારમાં જરકાવ થયા હતા. એવામાં રણજીતને કંઈક યાદ આવતાં પ્રધાન સામે જોઈ તેણે કહ્યું:—“ વિક્રમાજીત ! મને આશ્ચર્ય લાગે છે કે કિશોર આપણને દગો દેઈ ચતુરે સાથી મળી ગયો હશે ! હા, પવિત્ર

પિતાને પુત્ર તેના ધર્મને વિસરી રાજદ્રોહી કેમ થયો ? પ્રેમીનજી !
જ્યારે એક તરફ બહારવટીઆ ઉપદ્રવ મચાવી રહ્યા છે ત્યારે બીજી
બાજુએ કલ્યાણસિંહ અને મારા પિતા કારસ્થાન કરી રહ્યા છે. મને
અત્યારે બહેમ પડે છે કે રંભારાણીને ગૂઝ કરવામાં વખતે તેમનો પણ
હાથ હોય. ”

“ તેની પણ હવે આપણને થોડા સમયમાં ખખર પડશે. મહે
આપણા ચાર ચતુર સરદારોને વેશ બદલાવી ક્યારનાએ કલ્યાણની
છાવણીમાં મોકલ્યા છે. તેઓ જેવી હશે એવી હકીકત મેળવી જલદી
પાછા આવશે. મહારાજ ! આપણી ઉપર અત્યારે કેવું ભયાનક ત્રાહણ
ઝંઝુમી રહ્યું છે તેની આપણનેજ ખખર છે. હા ! જેને આપણે નીતિ-
વાન અને પવિત્ર માનતા હતા તેઓ પણ સમય આવતાં આપણાથી
બુદ્ધ થઇ ગયા. મારા કિશોરને હું આજ સુધી એવો નહોતો ધારતો.
હા ! તે શાણા છોકરાએજ શત્રુની ગરજ સારી છે. ખરેખર ! ‘ જે
શાણો અને થોડાબોલો હોય છે તે સમય આવ્યે તેનું પ્રયત્ન પરાક્રમ
દર્શાવે છે. ’ મારા કિશોરના સંબંધમાં પણ તેમ બન્યું છે. તે નાદાન
છોકરો કાવત્રાંખોરોથી બોળવાઇ રાજદ્રોહી થયો છે તેની શિક્ષા તેને
ભવિષ્યમાં ધણી ભારે ખમવી પડશે. હા ! તેને અને તેની અપરમા-
તાને પ્રથમથીજ આંખરોષ પડેલો હતો; તે વારંવાર તેની માતા
વિષેની મને ફરિયાદ કરતો; તે ઉપરથી મહેં ધાર્યું હતું કે આનું પરિ-
ણામ દ્રાષ્ટક દિવસે વિપરીત આવશે. હા ! થયું પણ તેમજ. જે
દિવસે કિશોર બહારવટીઆને પકડવા જવાને નીકળનાર હતો તેના
આગલા દિવસે તેણે મને તેની માતા સંબંધે કેટલુંક આહું અવળું
સમજાવ્યું હતું. હું તરત તેનું તરફત સમજી ગયો અને મહેં તેને
સખત ટપકો આપી વિદાય કર્યો. બસ આથીજ તે શત્રુઓના પક્ષમાં
મળી ગયો. પણ શીકર નહિ, હુંજ ખરે કે તે ઉદ્ધત છોકરાને તેની
ઉદ્ધતાઇના કળ અપાડી, જાણેથી જકડી બંદીખાનામાં પૂર. હા !
તેણે મારી આજ સુધીની કિતીની કાળાશ સગાડી છે. ” આમ બોલતો
વિક્રમાજીત ઉઘ દેખાવા લાગ્યો.

“ પ્રધાનજી સ્થાન્ત થાઓ; તમે શા માટે અકળાઇ જાઓ છો? કિશોર હજી બાળક છે. દુનિયાના કાવાદાવાથી તે અચાન છે તેથી કાવત્રાખોરોથી ભોળવાઇ જાય એમાં નવાઇ નથી. સમય આવ્યે તેને આપોઆપ ખબર પડશે કે મહેં આ ઘણું ખોટું કર્યું છે; અત્યારે તેના પર ક્રોધ કરવો જુદા છે. ” રણુજીતે જણાવ્યું.

આમ વાત ચાલી રહી છે એવામાંજ દાર રક્ષકે અંદર આવી જણાવ્યું કે “ સરદાર જલિમસિંહ સભાગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા માગે છે. ”

“ શું જલિમસિંહ આવી પહોંચ્યો ? જા, જલદીથી તેને અંદર પ્રવેશ કરાવ. ” વિક્રમાજીતે આજ્ઞા આપી. દારપાળ નમન કરી ચાલ્યો ગયો. બાદ થોડીવારે જલિમસિંહ દરબારમાં દાખલ થયો. તેણે નીચા નમી મહારાજને નમન કર્યું. તેને જોઇ તરત વિક્રમાજીતે પૂછ્યું:— “ કાં સરદાર ! શું સમાચાર છે ? ધારવા પ્રમાણે સમાચાર મળ્યા કે નહિ ? ”

“ મહારાજ મહેં કલ્યાણસિંહની છાવણીમાં અને તેની આસપાસના ડુંગરી પ્રદેશમાં આવેલી બીલ લોકોની તમામ ઝુંપડીઓમાં તપાસ કરી પણ ત્યાં રંભારાણીનો બિલકુલ પત્તો લાગ્યો નહિ. ” સરદારે જણાવ્યું.

“ વાર, ત્યાં કિશોરસિંહ તમારા જેવામાં આવ્યો હતો ? ” વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“ હા, કિશોરસિંહ ત્યાંના સૈનિકોના મુખ્ય સેનાપતિ નીમાયા છે. વધી વિશેષમાં મહારાજ અંગારસિંહ પણ રાજકન્યા કમળાબહેન સાથે ત્યાં નિવાસ કરેછે. હું તેમને નજરોનજર જોઇને આવ્યો છું. ” જલિમસિંહે નવા સમાચાર જણાવ્યા.

પિતા અને બહેન ત્યાં હોવાના સમાચાર સાંભળી રણુજીતના ગુસ્સાનો ખર રહ્યો નહિ. તે કંઈક સ્વરે બોલી ઉઠ્યો:— “ હા, હવેજ મને સઘળાં કાવત્રાની ખબર પડી. આ અપ્રત્યક્ષ પાથરનાર કિશોર અને કમળા બન્ને જણાજી હોવાં જોઇએ. તેમ મહારાજ અંગાર-

સિંહને મુક્ત કરાવી જનાર પણુ તેઓજ છે. અરે ! ‘ ધર પુટયે ધર જાય ’ એ પ્રમાણેજ આ અચળગઢમાં અત્યારે બની રહ્યું છે. અરે કિશોર ! ઓ નિમકહરામી રાજદ્રોહી કિશોર ! હવે તારૂં આવીજ બન્યું છે. તારા મ્હેતાની ધડીઓ ગણાય છે. હા ! તું અંતે બેવડા થયો અને તેની સાથે મારી કમળને પણુ તારી પ્રપંચળળમાં ફસાવી છે. ઓ ઉપરથી વફાદારીને ઢાંગ બતાવનાર સફેત કંગ ! હવે ચેતતો રહેજો. તું મારા ક્રોધમાંથી જીવતો રહી શકનાર નથી. હું તને પાતાળમાંથી પણુ પકડી લાવી તારી જીવતેજ આમડી ઉતરાવીશ. ઓ ઝેરી સાપ ! હું તારા દાંત તોડી પાડી તારા પ્રપંચનાં ફળ બરાબર તને ચખાડીશ. ” આમ બોલતો રણજીત ગુરસાથી કાંપવા લાગ્યો. તેણે પુનઃ પ્રધાનજી સામે બોધ કર્યું:—“ બસ હવે એકદમ સૈન્યની તૈયારી કરો. ” હું જાતેજ દુષ્ટોને દંડ દેવા જનાર છું. હા ! મારી પવિત્ર રાણીને ગૂમ કરનાર પણુ તેઓજ છે. આ સિંહને સતાવવામાં શું સાર નીકળે છે એ હું તેમને બરાબર બતાવીશ. બસ, હવે તેમનો નાશ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. ”

વિક્રમાજીતે ગંભીર વદને તેને શાન્ત પડતાં કર્યું:—“ મહારાજા ! શાન્ત થાઓ, આપને જાતેજ યુધ્ધે ચઢવાની જરૂર નથી. હું આ ક્ષણેજ સૈન્ય સાથે ચઢું છું અને પાપીઓને પકડી લાવી આપના ચરણમાં રજી કરૂં છું. ” કહી વીર વિક્રમાજીત ઉભો થયો.

પુનઃ રણજીત બોલી ઉઠ્યો:—“ પ્રધાનજી ! દુષ્ટોને શાશન આપવા હું યોતેજ જઈશ. મ્હેં મન સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જ્યાં સુધી એ રાજદ્રોહિયોને તેમણી કરણીનાં ફળ ચખાડીશ નહિ ત્યાં સુધી હું મિષ્ટાન્ન જમીશ નહિ. હા ! રંભાના વિયોગથી મને અપાર દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વત્ર શત્રુકાર બાસે છે; માટે તમે રાજમાં રહો અને પ્રજાનું રક્ષણ કરો. હું જલદીથી દુષ્મનોને જમીનદોસ્ત કરી પાછો આવીશ. પ્રધાનજી ! જ્યાં સુધી હું પાછો ન આવું ત્યાં સુધી આ અચળગઢના સાક્ષનકર્તા તમે યોતેજ છો. ”

વિક્રમાજીતે રાજાને સમજાવવાને બહુએ પ્રયત્ન કર્યો પણુ તેણે

માન્યું નહિ. છેવટે વિક્રમાજીતે તેને જવાની રજા આપી. રણજીતના યુધ્ધે જવાના વિચારથી વિક્રમાજીતના પક્ષના સરદારો ધણા આનંદ પામ્યા, અને ભવિષ્યમાં થનારી ઉથલપાથલની ધારણાઓ કરવા લાગ્યા. તે પછી રણજીતે સેનાપતિ તેજસિંહને સૈન્ય તૈયાર કરવાનું સૂચવ્યું. સેનાપતિએ ખારસો બહાદુર સૈનિકોને થોડી વારમાં સજ્જ કરી મહેલના યોગાનમાં ઉભા રાખ્યા. સઘળા સૈનિકો મહારાજ રણજીતની રાહ જોતા હતા તેવામાં મહારાજ શસ્ત્ર અસ્ત્રથી સજ્જ થઈ બહાર નીકળ્યા. વિક્રમાજીત પણ સાથે તેનો હાથ પકડી બહાર નીકળ્યો. બહાર નીકળતાં જ છીંક થઇ અને કાળા કાગ કકળાટ કરવા લાગ્યા. રાજા અને પ્રધાન એક બીજાની સામે જોવા લાગ્યા. પ્રધાને બીજે દિવસે જવાની સલાહ આપી. પણ “ રણે ચઢેલો રજાપૂત કદાપિ પાછો ફરેજ નહિ ” કહી રણજીતે તેમ કરવાની ના પાડી. તેણે પ્રધાનને જતી વખતે કેટલીક ખાનગી સૂચનાઓ આપવાની હતી તે આપી; જે પ્રધાન વિક્રમાજીત ગંભીર મુખે સાંભળી રહ્યો. તે પછી તત્કાળ રણજીત છલંગ મારી ઘોડેસ્વાર થયો અને સૈનિકોએ જય ગર્જનાથી ગગન ગમ્ગવી મૂક્યું. યુદ્ધનાં વાગ્નં વાગવા લાગ્યાં. કુચ શરૂ થઇ. નર-નારીઓ રાજાને યુદ્ધમાં જતો જોવા બારી-અગાસી વગેરે સ્થળોએ ઉભાં રહ્યાં અને તેને પુષ્પ અક્ષતથી વધાવી તેનો વિજય ઇચ્છવા લાગ્યાં. જેતજેતામાં સઘળું સૈન્ય નગરની બહાર નીકળી ગયું અને ઝડપથી દુશ્મનની છાવણી તરફ આશ્યું. રાજાના ગયા પછી વિક્રમાજીત સભા બરખાસ્ત કરી પોતાના મહેલમાં ગયો. કપિંજલાએ તેને હર્ષથી વધાવી લીધો અને ‘ પધારો અચળગદના ભાવિ ભૂપતિ ’ કહી તેનો હાથ પકડી અંદર લેઇ ગઇ.

કુદની તૈયારી.

શરે નર સંસારમાં, કદી ડરી નવ જાય;
સિંહ ભલે ભૂખે મરે, ખડ મરતાં ના ખાય.

સંધ્યાકાળનો સમય થવા આવ્યો છે. ઘેર ઘેર દીવા પ્રકટવાની તૈયારીઓ થઈ રહી છે, મંદિરમાં પણ હાકોરજીની શયન આરતીની તૈયારીઓ થાય છે, એવા સમયે એક ઘોડેસ્વાર પોતાના ઘોડાને પૂર-પાટ દોડાવતો કલ્યાણસિંહની જાવણી આગળ આવી પહોંચ્યો. તેનું આખું શરીર પરસેવાથી ભીંજી ગયું હતું. અથ પણ એકદમ દોડવાના શ્રમથી હાંફતો હતો. આ ઉપરથી અનુમાન થતું હતું કે આવનાર ઘોડેસ્વાર ઘણીજ ઝડપથી આવેલો હતો. તે સ્વાર ઘાડી ઝાડીની નજીક આવી ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો; અને ઘોડાને દોરી અંદર દાખલ થયો. સુવરાજ કલ્યાણસિંહ રજપૂતમંડળ સાથે અનેક પ્રકારની વાતો કરતા પોતાના તંત્રીમાં બેસા હતા. એવામાં પેલા સ્વારે અંદર આવી નમન કર્યું. તેને જોઈ કલ્યાણે પૂછ્યું:—“કાં રામસિંહ ! અચળ ગઢના શું નવીન સમાચાર છે ?”

“મહારાજ ! સમાચાર વિપરીત છે. રંભારાણીનું કાંઈ હરામ-ખોરોએ હરણ કર્યું છે અને તેનું ત્હોમત આપણે માથે આવ્યું છે.” રામસિંહે જણાવ્યું.

“શું મહારાણીનું હરણ થયું અને વળી તેનું ત્હોમત આપણે માથે ! ? હા ! ભલેને દગાખોરો ગમે તેમ કહે પણ તેથી શું થઈ ગયું ? સત્યને કદી આંચ આવતીજ નથી. વાંદે ખીન્નું કાંઈ ?” કલ્યાણે પૂછ્યું.

“ખીજા કાંઈમાં એજ કે મહારાજ રણજીતસિંહ સૈન્ય સાથે આ તરફ આવેછે. તેમનો વિચાર આપણી જાવણીને ઘેરી લેવાનો છે.”

“શું આ સત્ય વાત છે ? શું રણજીત અતે પ્રપંચીઓથી ભોળવાયો ? હા, વિશુ ! માંહોમાંહેના કલેશથીજ આ ભારતના સૌભાગ્ય સ્પર્શનો અસ્ત થયો છે અને હજી ભવિષ્યમાં શું થશે એ કહી શકાતું નથી. હા ! ભોળો રણજીત એટલું પણ સમજી શકતો નથી કે દગાખોર

દુશ્મનો પોતાના શિકારને ફસાવવાને નવી નવી પ્રપંચ જાળો રચે છે અને તે પ્રપંચ જાળોને મજબૂત કરવા અનેક યુક્તિઓ કરે છે. અતે તેમાં જોળા જતોને ફસાવી તેઓ પાયમાલ કરે છે. ખરેખર ! મારા ભાવિમાં ભાઈની સાથેજ યુદ્ધ કરવાનું નિર્માણ થયેલું હશે તે કાણ મિથ્યા કરી શકનાર છે ? હવે તો ક્ષત્રિય ધર્મને સંભાળવો અને યુદ્ધની વખતે કાણ પિતા અને કાણ બ્રાતા ? એ નિયમ અનુસાર મારે એ ઉદ્ધત હોકરાને યુદ્ધભૂમિમાં સારી રીતે ખજર પાડવી કે વીર કહ્યાણને સતાવતાં શું સાર નીકળે છે. હા, રણજીત ! યાદ રાખજે કે તારે આખરે પસ્તાવુંજ પડશે અને મહા દુઃખી થવું પડશે. ”

“ મહારાજ ! હવે આડી અવળી વાતો પડતી મૂકી યુદ્ધની તૈયારી કરો તો સાર; કારણ કે શત્રુઓ ઘણાજ જલદીથી આ તરફ આવે છે. ” રામસિંહે કહ્યું.

“ શું તેઓ નગરમાંથી નીકળી ચૂક્યા છે ? ” પુનઃ યુવરાજે પૂછ્યું.

“ હા, આજ બપોરેજ તેમણે ત્યાંથી કુચ શરૂ કરી છે. હું તેમના ત્યાંથી નીકળ્યા પછી આ તરફ આવ્યો છું; માટે સાવધ થાઓ. રખેને શત્રુઓ ઓચિંતો હુમલો કરી આપણને સપડાવી ન જાય. ” રામસિંહે કહ્યું.

“ યુદ્ધ આટલું જલદી થશે એમ મને સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી. હા ! અત્યારે વીર ગુલામસિંહ અને કિશોરસિંહ પણ હાજર નથી; તેમ આપણા શૂરા બીલ વીરો પણ તેમની સાથે ગયેલા છે. હા ! જ્યારે અનિષ્ટ થવાનું હોય છે ત્યારે પાસેની વસ્તુઓ પણ દૂર ખસી જાય છે. સરદાર ! રણજીતની સાથે કેટલું સૈન્ય હશે વાર ? ” કહ્યાણે પૂછ્યું.

“ તેમની સાથે લગભગ ખારસો માણસોનું સૈન્ય છે. ” રામસિંહે જણાવ્યું.

“ તેના એવડા મોટા સૈન્યની સામે આપણે આપણા નાનકડા સૈન્યથી કેવી રીતે ટકી શકીશું ? ” કહ્યાણે કહ્યું.

“ મહારાજ ! તેનો શાય કરવો અત્યારે નકામો છે; ચર્તા થશે

તે ખરૂં. શું આપણા રણુવીરો તેમનાથી ડરી જાય એવા છે ? અરે આપણો એકેકો વીર શત્રુના દસ દસ સૈનિકાને સંહારવા સમર્થ છે. આપણું નાનકડું સૈન્ય શત્રુના અજેય કહેવાતા સૈન્યને પણ એક વખત પાછું હઠાવી રણુરંગ દિપાવશે. આપણો એક પણ વીર પીડા ખતાવી કુળને દદાપી કલંક નહિ લગાડશે.” આમ ખોલતાં સરદાર રામસિંહે તરત ખંભે ભરાવેલું રણુશિંગડું વગાડ્યું. તેનો ધોર ખ્વની પર્વત પ્રદેશમાં ફેલાઈ ગયો. જ્યારે કોઈ આકૃત આવી હોય ત્યારેજ આ રણુશીંગાને વગાડવામાં આવતું એમ સમજીને તેનો જવાનક સ્વર સાંભળી ત્યાં ખેડેલા થોડાક સરદારો એકદમ ઉભા થઈ ગયા. રણુશીંગાનો નાદ વધારે અને વધારે જોરથી થવા લાગ્યો. રાવડીઓમાં ખેડેલા અને આડા અવળા ફરવા ગયેલા સૈનિકા એકદમ ખાવણીમાં દોડી આવ્યા. મહારાજા અંગારસિંહ પણ ખુદી સમશેર સાથે પોતાના તંત્રુમાંથી બહાર ધસી આવ્યા. રણુશીંગુ શા માટે વાગે છે એની તપાસ કરતાં સઘળાને તેના કારણની ખબર પડી ગઈ. સૈનિકા ટુંક સમયમાં શસ્ત્ર અસ્ત્રથી સજ્જ થઈ ગયા અને મહારાજા અંગારસિંહની જય ગર્જનાથી ગગન ગળવવા લાગ્યા. ”

“તૈયાર થઈ ઉભેલા સરદારો અને સૈનિકાની સંખ્યા કલ્યાણે ગણી નહિ. તેઓની સંખ્યા લગભગ ત્રણસોની જણાઈ. આટલા નાનકડા સૈન્યથી શત્રુના મોટા સૈન્ય સામે ક્યાં સુધી ટક્કર ઝીલી શકાશે ? ” આમ આત્મગત ખોલતા કલ્યાણે નિઃશ્વાસ નાખ્યો. શુભાચિંતિહ અને કિશોરની તેને અત્યારે મોટી ખોટ જણાવા લાગી. તેના મુખ પર દિલગીરીની છાયા ફવાઈ ગઈ. આવું જોઈ મહારાજા અંગારસિંહ તેની પાસે જઈ ખોલ્યા:—“યુવરાજ ! શા માટે દીલગીર થાય છે ? જ્યારે ત્યારે લડાઈમાં મરણુ તો આપણા ક્ષત્રિયના લાઝમાં લખાયેલું છે. ક્ષત્રિય પુત્રે રણુમાં લડતાં મરવું એ તો એક સૌભાગ્યનું ચિહ્ન છે. પુત્ર ! તું વીર કુમાર છે છતાં આજે યુધ્ધે મહતાં આમ ઉદાસ કેમ થાય છે ? પુત્ર ! તું આવી રીતે ઉદાસ થઈશ તો આ વીર સરદારો તારે આટલે શું કહેશે ? અરે ! તારી ગજીના કાયરમાં ગણાશે. કહે કદમાણુ

નામ ગયું તો પછી શું રહ્યું ? શું તહે વિદ્વાનોનાં વાક્ય સાંભળ્યાં નથી ? ના સાંભળ્યાં હોય તો સાંભળ હું તને કહી સંભળાવું.

“ કદિ શન્ય ગયું પશુ પાછું મળે, પરદેશ ગયા ઘર તર્ક કરે;
પશુ નામ ગયું કદી તો ન મળે, જ્યમ સાગરમાં પડ્યું રતન અરે.

X X X X X X

બળિયો રજપુત કદી ન હો, ગણી નામ વધુ નીજ જીવ થકી;
જ્યમ ગંગ તરું નીર સિંધુ જશે, નહિ ખાઈયું રહે કદિ તે અટકી.

X X X X X X

શુરવીર હતા લડભુપ ખસ, મરણાંગત સુધી હો ન હઠયા;
નિજ દેશપરે પરદેશિ ચઢયા, તવ તેહ તાણા ખુબ ઘાટ ઘડયા. ”

માટે શોકને દૂર કર. પુત્ર ! આવો અમૃત્ય પ્રસંગ આપણને ફરી ફરીને પ્રાપ્ત થનાર નથી. ”

“ પિતાજી ! હું કાંઈ હાર જીતના વિચારથી શોકાતુર થતો નથી. વીર રજપુતોને તો હમ્મેશાં મૃત્યુની સાથેજ મૈત્રિ બાંધીને ફરવાનું હોય છે એ હું સારી રીતે સમજી છું. પણ ખાપુ ! મને ફક્ત રણજીતની ઉર્જાબલતાને માટેજ ઘણું લાગી આવે છે. અરે ! જ્યારે આવી રીતે લાઘ લાઘની સામે અને પુત્ર પિતાની સામે સ્વાર્થને વશ થઇ સમશેરો ખેંચશે તો ભવિષ્યમાં આ ભૂમિનું શું થશે ? ખરેખર ! આપસ આપસની લડાઈમાં ત્રીજેજ કારસ્થાની ફાવી જશે અને આ નંદન ભૂમિનું નિકંદન નીકળી જશે. હા ! હવે તો જે થાય તે ખરું. હા ! હવે રણજીત પશુ જાણશે કે કલ્યાણની સમશેરમાં ફેટલું સામર્થ્ય છે. મારા વીર યોદ્ધાઓ ! મારા સુખ દુઃખના લાગીદારો ! હવે આઓ તૈયાર અને યતુઓને બતાવો તમારી સમશેરોનો બહાર. મારા વીરો ! આપણું સૈન્ય દુષ્મનના સૈન્ય કરતાં નાનું છે છતાં એ મોટા સૈન્યને આપણે સપાટો દેખાડી આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી નાખી નસાડી મૂકવું એમાંજ આપણી શાલા છે. તમારી મને સંપૂર્ણ ખાત્રી છે કે તમે રજપૂત નામને લજ્જવશો નહિ. બોલો, મારા શરારો ! આ કુદમાં સર્વેમાં શું વિચાર છે ? ” કહી કલ્યાણ સૈનિક સામે જોઇ

રહો. “ વીર યોદ્ધાઓ તેનું ભાષણ સાંભળી ગર્જી ઉઠ્યા. અમે આપના માટે અમારા પ્રાણ આપવાને તૈયાર છીએ. આપની આજ્ઞા મળતાં જ દુષ્મન ઉપર આક્રમણ કરવા અમે ઉત્સુક છીએ. અમે અમારા પ્રાણ ડરતાં અમારી પ્રતિજ્ઞાને વધારે શ્રેષ્ઠ સમજીએ છીએ. મહારાજ ! ચાલો, હવે વાર ન કરો; દુષ્મનોને ભેટવા અમે આતુર થઈ રહ્યા છીએ. ” આમ બોલતા વીર યોદ્ધાઓએ કાનને ફાડી નાખે એવો હર હર મહાદેવનો પોકાર કર્યો.

પછી છાવણીમાં થોડાક માણસોને સંભાળને માટે રાખી કલ્યાણે તરત કુચ શરૂ કરી. તેનો વિચાર રણજીતને છાવણી સુધી આવવા દેવાનો નહોતો. તેના સૈન્યમાં ફક્ત સો ઘોડેસ્વારો અને બસો પાયદળ સિપાહીઓ હતા. આટલું નાનું સૈન્ય રણજીતના સાગર જેવા સૈન્યના આગળ કાંઈજ નહોતું, છતાં આ રણધેસા રજપૂતો અસંખ્ય સૈનિકોને પોતાની શરી સમશેરોનો સપાટો દેખાડવાને ઝડપથી ચાલ્યા જતા હતા. મહારાજ અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહ પણ યુદ્ધ વિષે વાતો કરતા કરતા તેમની પાછળ જતા હતા. સો ઘોડેસ્વારો તેમની આસપાસ વિંટાળને ચાલતા હતા. આવી રીતે ચાલતાં ચાલતાં તેઓ તેમની છાવણીથી લગભગ એક ગાઉ દૂર આવ્યા. આ જગ્યાએ એક મોટું મયદાન આવેલું હતું. તેની ચારે તરફ પર્વતોની હાર અને ઉંડી ખીણો જણાતી હતી. યુદ્ધને માટે આ જગ્યા અનુકૂળ છે ધારીને મહારાજાએ સઘળાને તે સ્થળેજ રોકાવાનું કહ્યું. સૈનિકો મહારાજાના કહેવા મુજબ અત્રે રોકાયા અને દુષ્મનોની ભેટ લેવાને તૈયાર થઈ ઉભા. “ બપોરનો નીકળેલો રણજીત હજી સુધી કેમ આવ્યો નહિ હોય ? શું તે કંઈ પ્રપંચ તો નહિ રચતો હોય ? શું ખપર પડે ? ” આવી રીતના વિચાર કલ્યાણસિંહ કરતો હતો. પણ પછે તે લાંબી નજરથી જોતો હતો કે દુષ્મનો આવે છે કે નહિ. ધીમે ધીમે અંધારૂં થયું અને રાત્રી પડી છતાં કાંઈ જણાયું નહિ.

“ અરે ! આ શું ? શું રણજીત સૈન્ય સાથે પાછો ગયો હશે ? જીવ તપાસ કરૂં. ” આમ વિચારી સરસરે રાગસિંહે ધુવરાજાની આજ્ઞા

લેઈ અચળગઢ તરફ ઘોડા દોડાવી મૂક્યો.

“કહ્યાણે પોતાના સૈન્યને ત્યાજ પડાવ નાંખવાની આજ્ઞા આપી એટલે સઘળા સૈનિકો શસ્ત્ર સાથે ત્યાં વિશ્રામ કરવા લાગ્યા.”

કહ્યાણેસિંહે પોતાના વીર યોદ્ધાઓ સામે જોઈ કહેવા માંડ્યું:—
 “મારા રણશુરો ! તમે સર્વ જાણો છો કે આપણે સૌ સુલેહને ચાહનારા છીએ. જ્યારે આપણે સાથે વિપત્તિ આવી પડે છે ત્યાં તો આપણો ધર્મ સંભાળવાની આપણને જરૂર પડે છે ત્યારેજ આપણે શસ્ત્ર ઉચ્કર્યાં પડે છે. રણજીત મારો ભાઈ છે; પણ તેણે ધર્મ વિરૂદ્ધ કાર્ય કર્યું છે. તેણે દગાખોરોની શિખામણુ માની મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીને સખ્ત અપમાન પહોંચાડ્યું છે. શું પિતાનું અપમાન કરવું એ પુત્રનો ધર્મ છે ? બસ તેજ કારણથી તેનો ગર્વ ઉતારવાને આપણે તૈયાર થવું પડ્યું છે. બહાદુરો ! સરદાર રામસિંહના જણાવ્યા મુજબ એ ક્યારેનાએ નગરમાંથી નીકળી ચૂક્યો છે; તેની અને આપણી હજી મુલાકાત થઈ નથી તેનું કારણ મને તો એમ સમજાય છે કે તે આટલામાં ક્યાંક છુપાઈ રહ્યો હશે. તેનો વિચાર વખતે છુપાઈ રહીને આપણી ઉપર ઝોચિતો હુમલો કરવાનો હશે ? ઝોચિતો હુમલો કરી આપણને પરાજય પમાડવાનું શિક્ષણ અવશ્ય તેને વિકમાજીત પાસેથી મળ્યું હશે. આપણે ધણુંજ સંભાળીને વર્તવાનું છે. તે આપણી પર ક્યારે હુમલો કરશે તે હાલ કહી શકાય નહિ. મારા સરદારો ! જે યુદ્ધની આપણે આતુરતાથી રાહ જોતા હતા તે યુદ્ધનો સમય હવે નજદીક આવી પહોંચ્યો છે. તમારાં શસ્ત્રો કે જે અત્યાર સુધી આનમાં રહી અકળાઈ ગયાં છે તેને શત્રુના લોહીથી તૃપ્ત કરવાનો વખત હવે પાસે આવ્યો છે; પણ હા ! વીર ગુલાબસિંહ અને કિશોરસિંહ આવા શુભે પ્રસંગે ભાગ લીધા વિના રહી જાય છે તેને માટે મને ધણું લાગી આવે છે. તેઓ ક્યાં ગૂમ થઈ ગયા છે તેની પણ આપણને ખબર નથી. મ્હેં તેમની શોધમાં પચાસ સરદારોને દોડાવ્યાં છે. વીર ગુલાબસિંહ જે આ વખતે હાજર હોત તો આપણે એકજ ધસારે દુશ્મનનો નાશ કરી નાંખત; કારણ કે તે વીર યોદ્ધો યુદ્ધ

નિપુણ છે અને તેની આગ્રા ચતાંજ અનેક બીલ વીરો પ્રાણ આપવાને તૈયાર થઈ જત. તેની આગ્રા વિના એ વીર ચોદાઓ પણ આપણને કેવી રીતે મદદ કરી શકે ? આપણે હવે તો શ્રી ભગવાનના ઉપરજ આધાર રાખી રણરંગ ખેલવા છે અને અલિમાની રણજીતના સકળ સૈન્યનો નાશ કરી તેનો ગર્વ ઉતારવાનો છે. બહાદુરો! રણજીત પણ વીર ચોદો છે; એ આપણે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે. એ વીર ચોદાની તેમજ તેના અગણીત બળવાન વીરોની સાથે આપણે ખાથ બીડવાની છે. કહો મારા રણધેલા ચોદાઓ આપણાથી શત્રુને પરાજય પમાડી શકાશે કે ? ” કહી કલ્યાણ તેના સૈનિકો સામે જોઈ રહ્યો.

તેનું બાપણ પુરું ચતાંજ એ નાનકું સૈન્ય ગઈ ઉઠ્યું. અમે મહા બળવાનનો પણ પલકમાં ગર્વ ઉતારવાને શક્તિવાન છીએ. શું શત્રુ બળવાન ગાય તેથી વીર રજપૂતો ડરી જઈ પાછા પડશે ? ના ના, અમે તે ગર્વધેલાઓને અમારી પ્રચંડ સમશેરાથી ટાપી નાંખીશું. અરે તેઓને જોતજોતામાં જડમળથી ઉમેડી નાંખીશું. યુવરાજ ! અમે આપના માટે અમારું લોહી રેડીશું અને અમારામાંથી એક પણ જીવતો રહેશે ત્યાં સુધી લડીશું. મહારાજ ! જે આપની આગ્રા હોય તો અમે આ ક્ષણેજ અચળગદ તરફ જઈએ અને અલિમાનમાં અંધ થએલાઓની આંખો ઉઘાડીએ.

“ વીરપુત્રો તમારાં વયનો સાંભળી મને અત્યાનંદ થાય છે; પણ હાલ સમય પ્રતિકુળ છે. સાહસ કરવાથી વિપરીત પરિણામ આવે છે. આપણે આ સ્થળેજ શત્રુની ભેટ લેવાની જરૂર છે હા ! જે રજપૂત વીરો પોતાના માલિકને અને પોતાના દેશના ઉદ્ધારાર્થે પ્રાણ આપે છે તેઓનું નામ અમર થાય છે અને તે સદાકાળ સ્વર્ગમાં વાસ કરે છે.” અંગારસિંહે ઉદ્ધાર કાઢ્યા. એવામાંજ અંગારસિંહને શજબારોટ કે જે તેમની પાસે હંમેશાં હાજર રહેતો હતો તે આગળ આવીને બોલી ઉઠ્યો:—“ ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! તમારી જનેતાને બાપુ ! આપના મુખમાંથી હંમેશાં આવા વીર વચનોજ નીકળવા

જોઈએ. જેણે પોતાના દેશ અને રાજ્યને માટે પ્રાણ ત્યાગ્યા છે તેઓ તેમની અક્ષય કીર્તિ તેમના મુવા કેડે પાછળ મૂકી ગયા છે. હા ! જે રજપૂત રણુનું નામ સાંભળી ધરમાં ભરાઈ જાય છે, અરે ! જે રજપૂત નિર્જાનુ રક્ષણ કરવામાં ડર પાય છે, સ્ત્રી-લાલણ-ગાયની વ્હારે ચડતાં વિચાર કરે છે અને આંગણે આવેલા ગુણુ જનને તિરસ્કાર કરે છે તે રજપૂત નહિ પણ રજપૂતના નામને કલંક લગાડનાર કમળત છે. ” હા ! કહ્યું છે કે:-

“ જનની જણે તો ભક્ત જણ, કાં દાતા કાં શર;
નહિ તો રહેજે વાંઝણી, મત ગુમાવીશ નૂર. ”

હા ! વીર રજપૂત કોણ કહેવાય ? સાંભળો, મારા રણુધેલા રજપૂતો ! અરે ! અપ્સરાને વરવા તૈયાર થએલા મુભટો ! સાંભળો:-

“ ધન્ય તે વીરને જે સદા ઉરમાં દેશના કાજ અભિમાન રખે;
દેશ માટે અને દેશી મુજ જાત છે એમ જે ઉરમાં નિત્ય દાખે.
દેશી દુઃખ ટાળવા દેહને જે દમે, દેશ પર પ્રાણ કુરબાન જાણે;
દેશને કાલ તો ખોટ પોતે ખમે, દેશ કાજ લડી અંત આણે.
દેશને છેક પરદેશમાં દેખીને પ્યારથી તે તણી પાસ જાતો;
જાત તેને ગણી ભાવ ભરપૂરથી સ્નેહ સાંચા થકી ચિત્ત ચલાતો.
દેશી દુઃખ દેખીને દિલ ઘણું દાઝતા, ચત્ત પૂરો કરી દુઃખ ટાળે;
ધન્ય તે વીરને વાણી મન કર્મથી દેશ હિતકારી થઈ દેશ પાળે. ”

આવા જેનામાં હિમતા ગુણુ હોય તેજ વીર ક્ષત્રીય કહેવાય; નહિ તો કાપડ સુતર વણનારા જે ખત્રીઓ કહેવાય છે તેનામાંજ ગણુના થાય. ભાઈ ! ક્ષત્રિને તો તક્ષવારના બળ વડે રણુમાં જુઝી જશ મેળવી અસહના વીર યોદ્ધાઓની ગણુના ગણુવાનું છે માટે ધર્મના કામમાં દીલ નહિ કરતાં પરીયાનું પાણી દેખાડો અને અચળગઈના અભિમાનીઓને રણુમાં લાંબા કરી સવાડો. બોલો, મારા મુભટો એકવાર આપણી કુળદેવીની જય બોલો કે જેના ધોપથી તમારા શત્રુઓનાં કાળજી કંપી જાય.

રાજપારોટ હજી પૂરું બોલી રહ્યા નથી એટલામાં તો રણુચારા-

ઐઐ કારમી ગર્જનાથી દેવીની જય પોકારી પહાડી પ્રદેશ ધ્રુવની મુક્યો, શૂરા સૈનિકો શાર્યથી કાંપવા લાગ્યા. અંતે પોતાની તલવારો મ્યાનમાંથી કાઢી ઉઠી નીચી કરવા લાગ્યા. પર્વતની ઉંડાણમાં ઉતરતા સૂર્યભગવાન પણ અસ્ત પામતા પહેલાં શૂરાઓની તેજસ્વી સમશેરો પર પોતાનો પ્રકાશ નાંખી વિજળીની માફક ચળકાવવા લાગ્યા; જે ચળકાટથી કાયરનાં કાળજાં કંપી જતાં માલમ પડતાં હતાં.

આવી રીતે વીર વેશથી કાંપતા યોદ્ધાઓ રણજીતના આગમનની રાહ જોવા લાગ્યા. અંતે રાત્રિ પડી પણ કોઈ જણાયું નહિ. અંધકાર ધીમે ધીમે સૃષ્ટિ ઉપર પોતાનો કાળો પછેડો પાથરવા લાગ્યો. આટલું બધું અંધારું થઈ ગયું તેમજ રાત્રિ ઘણી વહી ગઈ માટે હવે દુષ્મનો અત્યારે આવશે નહિ એમ ધારીને રજપૂત યોદ્ધાઓ નિશ્ચિંત તાથી આરામ લેવા લાગ્યા. સઘળા છાવણીમાંથી ખાંધ પીને આવેલા હતા, એટલે કોઈને કાંઈ કામ નહોતું; તેથી કેટલાક સૈનિકો આમ તેમ ફરવા લાગ્યા તો કેટલાક સિંધુડા રાગથી રણમાં ગાવા લાગ્યા. કેટલાક સૈનિકો અંતે મગદારો એકત્ર થઈ મહારાજા અંગારાસંહની આસપાસ કુંડાળું વળીને બેઠા. રાજ્યારોટ પણ મહારાજાની નજીક બેસી એ વીર યોદ્ધાઓને કૌરવ પાડવના યુદ્ધ વખતનાં રસભર્યા કવિતો સંભળાવવા લાગ્યા. આવી રીતે કાળક્રમ ચિતવા લાગ્યો.

૨૪

લાઇની ભેટ.

શાન્ત રાત્રિના આવા ગાઠ અંધકાર સમયે આ પહાડી પ્રદેશમાં કોઈ પણ નજરે પડતું નથી અંતે સર્વત્ર શૂન્યકાર બાસે છે. પ્રકૃતિ-દેવીનું શાન્ત સાત્રાજ્ય સ્થપાઈ ચૂક્યું છે. પહાડોની ઉંડી ખીણોમાં વાઘ વરૂની જૂઓ મંભળાય છે. ચારો ચરવાને ઉડી રહેલાં નિશાચર પક્ષિઓ પાંખોના ફફડાટથી કર્કશ અવાજ કરી રહ્યાં છે. પવન પોતાના પ્રચંડ વેગથી ઝાડની ડાળીઓને એક ખીણ સાથે અથડાવી અવાજ ઉત્પન્ન કરી રહ્યો છે. લયનાંક અંધકારમાં ઉગેલાં તરૂંવરો દૂરથી જોના-

રને ભૂતના ઓળાની માફક લાસે છે. અન્યારે રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર ચાલી રહ્યો છે. રજપૂત વીરો કૈરવ-પાંડવની વીરરસની વાર્તા સાંભળવામાં તદ્દુપ જની રહ્યા છે. આડાઅવળા ફરવા ગએલા સૈનિકો પણ ક્યારેનાએ આવી સૌના ભેગા ખેંસી ગયા છે. આવી રીતે અહિં સર્વ મંડળ એકત્ર થઇ એકું છે તેમાં યુવરાજ કલ્યાણસિંહ જણાતો નથી. તે ક્યાં ગયો હશે ? આવા નાર અધિકારમાં શું તે દુષ્મનની ખબર કાઢવા ગયો હશે ? વાંકો ! ચાલો આપણે તેન શોધી કાઢીએ.

યુવરાજ કલ્યાણસિંહ અત્યારે અત્યંત વિચારમાં ગુંથાયો હતો. રણજીત નગરમાંથી તો નીકળી ચૂક્યો છે ત્યારે તે ક્યાં દૂપાદ રહ્યો હશે ? આને આ વિચાર તેના મનમાં થયા કરતા હતા. સમાચાર મેળવવા ગએલો સરદાર રામસિંહ પણ હજી મુઠ્ઠા આગ્યો નહોતો તેથી તેની ચિંતામાં વધારો થયો હતો. તે છાવણીથી થોડે દૂર એક શિક્ષા પર ખેંસી વિચારમાં તદ્દુપ થયો હતો; એ અરસામાંજ તેના વિચારનો એકાએક ભંગ થયો. તેને કાને કોઈની ચીસ સંભળાઇ. કલ્યાણ વિચારનો ત્યાગ કરી ઉભો થયો અને તરતજ એ ચીસ સંભળાઇ તે દિશા તરફ ચાલ્યો. યુવરાજ કલ્યાણસિંહ ભયનો ત્યાગ કરી એકાએક આગળ ચાલ્યો જતો હતો. તે છાવણીથી લગલગ અર્ધાકિ ગાઉ ઉપર આવી પહોંચ્યો એવામાં તેને પગે માર્ગ વચ્ચે પડેલી વસ્તુ અથડાઇ. તે વાંકા વળી જોવા લાગ્યો તો તેની અત્યંત અન્યનીની અંદર તેને માલમ પડ્યું કે ત્યાં કોઈનું એક મુઠ્ઠું પડેલું છે. માર્ગ વચ્ચે મુઠ્ઠું ક્યાંથી ? શું કોઇ કમભાગ્ય માણસ હિંસક પ્રાણીને ભોગ તો નહિ થયો હોય ? એમ પણ બને; કારણ કે આ પ્રદેશ અસંખ્ય હિંસક પ્રાણીઓથી ભરપૂર છે. આમ વિચારતા કલ્યાણ આગળ ચાલવા મંડ્યું; પણ એવામાંજ એ માર્ગ વચ્ચે પડેલા મુઠ્ઠાએ અવાજ કર્યો:-“ યુવરાજ ! ”

તે અવાજ સાંભળી યુવરાજ કલ્યાણ ચમક્યો અને તુરત તેની પાસે પાછો આવ્યો. પાસે આવતાં તેને જણાયું કે જેને હું મુઠ્ઠું ધારતો હતો તે મુઠ્ઠું નહીં પણ કોઇક માણસ ઘાયલ થઇને પડેલો

છે. કહ્યાણુ તરત નીચે બેઠો; અને તેના શરીરે હાથ ફેરવી કહેવા લાગ્યો:—“ બાઈ ! તમે કોણુ છો ? અને આવી દશા થવાનું શું કારણુ છે ? ”

“ યુવરાજ ! શું હજી પણ તમે મને ઓળખી શક્યા નથી ? ” તે માણુસે કહ્યું.

“ આ ગાઢ અંધકારમાં તમારું મુખ જોઈ શકાતું નથી એટલે હું તમને કેવી રીતે ઓળખી શકું ? ” કહ્યાણુ કહ્યું.

“ હા, રામ ! મન અપાર વેદના થાય છે. અરેરે ! ફરજ મળ્યા વિના મૃત્યુ પમાય છે. યુવરાજ ! મને ક્ષમા કરજો. હું સરદાર રામસિંહ...”

તે આગળ બોલે એ પહેલાંજ કહ્યાણુ તેને ઓળખી ઉતાવળથી બોલી ઉઠ્યો:—“ ઓહ ! કોણુ સરદાર રામસિંહ ! ? કહો. કહો. તમારી આવી દશા કોણુ કરી ? ”

“ હા ! મારાથી બોલાતું નથી. રારી...આંખો...ચરણ ય છે. યુવરાજ ! આ પ્રાણુ હવે વધારે વાર રહે...એવે...સંભવ નથી. હું આપની પાસેથી નીકળી અરુણગઢ જતો હતો તેવામાં આ ખીણ આગળ આવી પહોંચતાંજ દુખમનના તીરથી વિધાયો છું. દૃષ્ટ દુઃસ્મને મને જોઈ ક્યો છે. હું ઘાયલ થઈ નીચે પડ્યો કે તત્કાળ રણજીતસિંહ દોડી આવ્યા. તેમણે મને આપણી રાનીની લેવા અનેક પ્રશ્નો પૂછ્યા પણ મહેં તેમને એક પણ જવાબ આપ્યો નહિ તેથી તેમણે ક્રોધને વશ થઈ મારી પર પિસ્તોલનો બહાર ક્યો છે. હું ગુહ્ય શાન વિનાનો લોહીમાં તરબોળ થઈ નીચે પડ્યો એટલે મને મરી ગયેલા ધારી તેઓ આહ્યા ગયા. તેઓ તેમના સઘળા સૈન્ય સાથે આ નજીકની ખીણમાં છૂપાઈ રહેલા છે. હા ! તમે આવી પહોંચ્યા તે ઠીક થયું. મારી એક ફરજ પૂરી થઈ છે. હા ! યુવરાજ પ્રણામ. આ જીવ... જાય છે. ગળું સૂકાય છે. દેવદૂત...નજરે...કેબાય છે...હા ! પ્ર...ણા...મ...રામ...ર...અ...આ...મ...” બસ હવે થઈ ચૂક્યું. રામસિંહના રામ રમી ગયા. તેનો પ્રાણુખી તેનું દેહપિંજર છોડી આહ્યા

ગયો. કલ્યાણસિંહને અપાર શોક થયો. એક વફાદાર સરદારના ભર-
ણથી તેને ધણું લાગા આવ્યું. તે એક નાના બાળકની માફક રડી
પડ્યો. તેના રડવાનો અવાજ સાંભળી કાંઈએ અટકાવ્યું હતું. કલ્યાણ
અમકાને ઉભો થયો ને સ્વગત બેઠો હતો:—“ શું આ ભૂતનો
અમકાર હશે ? ગમે તે હો તેની મને કાંઈ દરકાર નથી. ”

ભૂત હો ચા પ્રેત હો, પણ નથી દીલે તેની પરવા;

ગયું જેનું સર્વું છે, દરકાર કરે શું કરવા.

“ હા ! હવે તો આ રામસિંહનું વૈર લેવુંજ. એ દુષ્ટ રણજીત !
ત્હેં મારા રામસિંહનું ખૂન ક્ષત્રિય ધર્મથી વિરૂદ્ધ વર્તન કરી કર્યું છે.
તારે તેની સામે થઈ તેના પ્રાણ લેવા હતા. હા ! અફસોસ ! પાપી-
ઓના સહવાસથી ત્હેં ધર્મનો પણ લાગ કર્યો છે. એ આ રામસિં-
હના કહેવાથી સત્ય સમગ્રયું છે. એ કુટિલ કાગડા ! આત્રવૃક્ષના
માલિક તરફથી મળતી સંતોષકારક ભેટથી ન ધરાતાં હોલો આખા
વૃક્ષને માલિક થઈ બેઠો ? અરે તેટલેથીજ નહિ વિરામતાં ભાઈ અને
પિતાના નાશને માટે તત્પર થયો ? હા ! તારાં કારસ્થાનનું કળ તને
પરાધર અપાડ્યું નોંધ્યો. બસ, હવે વૈરનું આવાહન કરવું ઉચિત
છે. એ દયા ! હવે તું આ દેહમાંથી નીકળી જ અને એ વૈર ! તું
મારી નસેનસમાં પ્રસરી જ. એ ક્રોધ ! તું મારા મનરૂપી નગરનું
સામ્રાજ્યપદ ધારણ કર. એ અવયવો ! તમે દુબ્ધનની સમશેરોના
ચા સહન કરવા દઢ થાઓ. એ બખ્તર બખ્તર ! તું જાતિનું સંગી
હોઈ જાતિવાનનું રક્ષણ કરવા તત્પર થા. એ કાળરૂપ કાળી નાગણની
જીભ જેવી અસી ! તું પ્રલય અગ્નિની પ્રચંડજ્વાળા સમ પ્રજ્વલિત
થા. એ મહામાયા કુળદેવી ! તમે મારી સાથે રહો. હા ! દુષ્ટ રણ-
જીત ! તું હવે ક્યાં જઈશ ? આ કલ્યાણની સમશેરથી ક્યાં સુધી
દૂર રહીશ...” એમ કલ્યાણ બોલવા લાગ્યો.

“ નહિ, હું તારાથી દૂર નથી; પણ તારી પાસેજ છું. ” આમ
બોલતાં એક કાળી આકૃતિ એકાએક ત્યાં ચાલી આવી.

તેનો અવાજ ઓળખતાંજ કલ્યાણ ખૂમ પાડી ઉઠ્યો:—“ કાણ

રણુજીત ! અને તે આવી છૂપી રીતે ? ”

“ હા, શત્રુને સપડાવવા ગમે એ યુક્તિ કરવી પડે. શું તું યુદ્ધના કાવાદાવાથી અંજાણુ છે ? ” રણુજીતે કહ્યું.

“ મોટાભાઈને તું શબ્દથી બોલાવવામાં તારી મહત્તા વધતી હશે, કેમ ખરૂંને રણુજીત ! ? ” કલ્યાણે ગંભીર વદને પૂછ્યું.

“ હું તને અત્યારે ભાઈ તરીકે ગણુતોજ નથી. જાણુતો નથી કે રણુ-મયદાનમાં ભાઈની સગાઈ ગણાતી નથી ? ”

“ બસ થઈ ચૂક્યું. હા ! હું તારી સાથે વાત કરતાં પણ શર-માઉં છું; કારણ કે તહે અત્યારેજ એક નિર્દોષનું દગાવી ખૂન કર્યું છે. તું ધોર પાપી છે. ”

“ શત્રુને ગમ એ પ્રકારે જમીનદોસ્ત કરવો એજ ન્યાય છે. તેમાં પાપ પ્રત્ય ક્યાં જોવાય છે ? ”

“ બસ ચૂપ થા. એ પાપીઈ થએલા પ્રેત ! ચૂપ થા. તું તો આગળ પાછળનું ભાન ભૂલી ગયો હોય એમ જણાય છે. હા ! તહે એક નિર્દોષનું ખૂન કરી તારા પાપીઈ હૃદયનું અત્યારે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ કરી બતાવ્યું છે. હા ! દુષ્ટ ! તહે તારી પર કૃપાળુ કિરતારનો કોપ ખેંચી લીધો છે. જા, મારૂં વચન છે કે તું કદાપિ સુખી થવાનો નથી. ”

“ આ કાળકાળમાં કોઈને કોઈનો આપ લાગતો નથી. કલ્યાણ ! જો જીવવું હોય તો હથીઆર મૂકી મારે શરણુ થઈ જા. હું તારી ઉપર દયા કરીશ. ”

“ વીર યોદ્ધાની પર દયા કરનાર કોણુ છે ? વીર રજપૂત તારી દયાની વાચના કરશે અને એક નાદાન ડોકરા સમક્ષ શસ્ત્રો ત્યાગશે ? ના ના, આ પૃથ્વીનો પ્રલય થાય પણ કલ્યાણુથી કદાપિ એમ નહિ બને. રણુજીત ! વીર યોદ્ધાનું હથીઆર મૂકાવી દેવું તે રહેલું નથી. વીરનું શસ્ત્ર તેનો પ્રાણુ છે. જે રજપૂત નિર્બળ બની તેનું શસ્ત્ર ખીજાને સ્વાધીન કરે છે તે ખરેખર કાપર અને નામદર્દ ગણાય છે. આ કલ્યાણુની સમશેર અદ્ય સમયમાંજ તારા પ્રાણુનું અગિદાન લેશે અને બોહીમાં ન્હવરાવી જમીનદોસ્ત કરશે. ” હા ! તારા વચન

સાંભળી:—

રેમ રેમ જવાળા હડે, અંગે વેર અગન;

ઓ કપડી કાળા કાગડા, જલ્દી જા તું ચમસદન.

“ મને ચમસદનમાં મોકલતાં ક્યાંક તું પ્રથમ ત્યાં ગમન ન કરે
એ યાદ રાખજે. કહ્યાણ ! હવે તારા મૃત્યુની વડીઓ ગણાય છે,
તારા પ્રત્યેની દયા આ હૃદયમાંથી ધીમે ધીમે વિલુપ્ત થતી જાય છે.”

“ હું પણ જાણું છું કે દૈત્યના હૃદયમાં દયા સદાકાળને માટે
હોતીજ નથી જેના હૃદયમાં નિશ્ચીતન દયા નિવાસ કરે છે એજ દેવ
છે.” એ મુખ !

ફળે ના કાળખળ કામી, કદી ને શીખ દે શંકર;

ગળે ના ગાત્ર વર્ષ વારી, મળે ને સાથ પણ કંકર.

નીતિ એ અંત આદિની, શકે ના ફેરવી માનવ;

ખળે એ બળિષ્ઠના બળથી, શકે ના રક્ષકો દાનવ.

રણજીત:—બળિષ્ઠો મુઓ છે કોણ અહિં, ખોલ ક્યાં છે ક્યાં વસે ?

બળ ઉતારે તેહનું ને, ડગ એક અહીંથી ના ખસે.

જમાનો છે નહિ જીસનો, ભુજાઓ ભુજથી લાગું;

શકે ને શસ્ત્રથી હણવા, યુદ્ધ હું તેજથી માગું.

કહ્યાણ:—જગાડયો સિંહ ત્હેં આજે, સૂતેલો સ્વસ્થ પર્વતમાં

કપાવે દેહ કાં આજે; કઠણ આ ફૂર કરવતમાં ?

આલ શૌર્યનું તને અભિમાન હોય તો તૈયાર થઇ જા. હું તારૂં
અભિમાન ઉતારવાને માટેજ અહિં આવ્યો છું. રણજીત ! યાદ રાખજે
કે તારી સામે ઉમેલો કહ્યાણ કાળો નાગ છે; અને મનથી એમજ
માને છે કે તને દંશ દેવાનો આજેજ લાગ છે.

“ કહ્યાણ ! તારા શબ્દોથી મને રૂંધે રૂંધે આગ પ્રગટી છે. હવે
હું પૂછું તેનો જવાબ આપ એટલે બસ છે.”

“ તું શું પૂછવા માગે છે ? ”

“ હું તને એમ પૂછું છું કે ત્હેં મારી રાંભાને ક્યાં રાખી છે ?
જો જીવંત હોય તો મારી રાંભાને આ પળેજ લાવી આપ.”

“ તારી રંભાનું શું થયું છે તે હું જાણુતોજ નથી તેમ તેને હું ઝાળખતો પણ નથી. ”

“ તું જુહું બોલે છે. આ રણજીતને ક્રોધની લમાનક આગથી વધારે ન સળભાવ. ”

“ એ આગમાંજ તું પોતે બળીને ભસ્મ થવાનો છે. તું આ પગેજ કાળનો ગ્રાસ થવાનો છે. ”

“ શું તું મને મારવાને ઇચ્છે છે ? અરે તું જાણુતો નથી કે આ રણજીત અસંખ્ય સૈનિકાથી રક્ષાએલો છે ? ”

“ પણ મરણીયા થએલા રજપૂતને અસંખ્ય સૈનિકાનો હિસાબ હોતોજ નથી. ઓ પાપી રણજીત ! ઓ દરામની રાજગાદી નોગવનાર પલીત ! તું એક પવિત્ર કુળમાં અંગારો ઉત્પન્ન થયો છે. ”

“ ઓહ ! માઈ ભયંકર અપમાન ! એક ઝેરી નાગનું હડહડતું અપમાન ! બસ હવે તારું મ્હોત પાસેજ આવ્યું છે. ”

“ મારા મરણની દરકાર તારે રાખવાની જરૂર નથી. પણ સમજજો કે તારે હવે વધુ વખત જીવવાનું નથી. ”

“ આ રણજીતનું મૃત્યુ નિપજાવનાર કાણુ છે ? ”

“ આ કલ્યાણ ! તું હમણાંજ બની જઇશ આ અસોનો શિકાર. ”

“ શું હું તારો શીકર ? ”

“ હા, હા, હજારબાર મારો શિકાર ! ઓ ખૂની ! હું હવે વધારે વાર તારું લાંબુ ટાંચલું સાંભળવાને નથી ઇચ્છતો. ”

“ ત્યારે તું શું ઇચ્છે છે ? ”

“ મ્હોત ! ? જ્યાંસુધી પિતાના અપમાનનું વૈર મેં જરોબર વાળ્યું નથી તેમજ આ રાક્ષસિંહની મારક લોહીમાં તને તરબોળ કર્યો નથી ત્યાંસુધી તારું મ્હોત હું ઇચ્છતોજ નથી. ” કહી કલ્યાણે ઉમ ક્રોધથી આનમાંથી સમશેર ખેંચી સિંહનાઢ કર્યો. રણજીતે પણ તત્કાળ તલવાર ખેંચી. બન્ને લાઇએ એક બીજાને મરણના મુખમાં હાથેલમાં તલ્લપ બની ગયા. લાઇ લાઇની મરહમ કાપવાને તૈયાર થઇ ગયા. બસ આવીજ કળીકાળની લીલા દેખાવા લાગી. રણજીતે

વીર હાંક વગાડી ખીણમાં દૂપાછ રહેલા સૈનિકોને બહાર નીકળી આવવાની આજ્ઞા કરી. અસંખ્ય સૈનિકો તીકની માફક કલ્યાણસિંહની આસપાસ ફરી વળ્યા. વીર કલ્યાણ મરણીયો થઈને તેમની સામે ઊઝવા લાગ્યો. સૈનિકોનું યુમરાણ મચી રહ્યું. શાન્ત રાત્રે લયાનક કાલાહલ સાંભળી જાવણી નાંખી પડેલા કલ્યાણના વીર યોદ્ધાઓ ચમક્યા અને શસ્ત્ર સંભાળી એકાએક ઉભા થઈ ગયા. અંગારસિંહે કલ્યાણની તપાસ કરાવી પણ તેનો પત્તો મળ્યો નહિ. આથી કાલાહલનું કારણ સમજાઈ ગયું. તુરત અંગારસિંહે જૂમ મારી કહ્યું:— “દોડો, દોડો મારા રણથરો દોડો. તમારો યુવરાજ શત્રુઓથી ઘેરાઈ ગયો હોય એમ જણાય છે જુઓ સાંભળો. શત્રુઓની મારો કાપોની જુઓ કેટલા નેરથી સંભળાય છે ? ” આમ કહેતા અંગારસિંહે તરત ઘોડેસ્વાર થઈ ઘોડાને એ કાલાહલ તરફ દોડાવી મૂક્યો. તેની પાછળ વીર યોદ્ધાઓ શૌર્યથી કાંપતા ઝડપથી જવા લાગ્યા. આ તરફ યુવરાજ અને રણજીત વચ્ચે લયંકર યુદ્ધ મચી રહ્યું હતું. સામા પક્ષના કેટલાક સિપાઈઓ મસાલો સળગાવી દૂર ઉભા હતા. તેના પ્રકાશમાં જોતાં જણાતું હતું કે કલ્યાણસિંહ સર્વાંગે લોહીથી રંગાઈ ઝંબુમતો હતો તે વારંવાર વીરનાઈ કરી રણજીત પર ધસી જતો હતો. રણજીત પણ તેના ભાઈના ધા ચૂકાવતો પ્રખળ પરાક્રમ દર્શાવતો હતો. આટલા બધા અસંખ્ય સૈનિકો છે છતાં હજી કલ્યાણ પકડાતો યાતો મરતો નથી. તે વીર યોદ્ધો ચારે તરફ તેની મોટી તલવાર ફેરવી દુશ્મનોના ધા નિરર્થક કરતો હતો. તેના હાથમાંની સમશેર મોરની પીંછીની માફક સડસડાટ અવાજ કરતી ચારે તરફ ફરતી હતી અને તેની વચ્ચે આવી જતા સૈનિકોના તેમજ તીરોના બે ભાગ કરી નાંખતી. જોતજોતામાં કલ્યાણસિંહે કાળો કેર વર્તાવી દીધો. એ અરક્ષામાંજ તેના વીર યોદ્ધાઓ ત્યાં દોડી આવ્યા અને પોતાના યુવરાજને સંકટમાં સપડાએલો જોતાં હરહર મહાદેવની કારમી મળ્લના કરી દુશ્મનો પર ચાહોમ કરી વૂટી પડ્યા. પોતાના યોદ્ધાઓ આવેલા જોતાંજ કલ્યાણસિંહ જોર કરી દુશ્મન પક્ષમાં ધુમવા લાગ્યો. મહા-

રાજા અંગારસિંહ પણ દુશ્મનોને પોતાની સમશેરો સ્વાદ ચખાડી વારંવાર વીર હાંકથી બોલતા હતા કે:—“ લડો, મારા મુલોટો ! પૂર્ણ પરાક્રમથી રંગ બેલો; અને તમારી શરી સમશેરોને દુશ્મનના લોહીથી રંગો. હા ! ક્યાં ગયો એ રાજદ્રોહી રણજીત ? ” આમ જુઓ મારતા મહારાજા અંગારસિંહ દુશ્મનદળમાં ધુસી ગયા.

યુવરાજના નાનકડા સૈન્યે પ્રબળ પરાક્રમથી રણરંગ દિપાવ્યો. રણજીતના અસંખ્ય સૈનિકોને થોડીવારમાં તો ધીનભીત્ર કરી નાંખ્યા અને વેગથી ધસી જઈ કલ્યાણને ઘેરામાંથી મુક્ત કરાવી તેઓ પુનઃ દુશ્મનોને કાપવા લાગ્યા. મસાલોના પ્રકાશમાં ઉચે ઉછળતી તલવારો વિજળીની માફક ચમકવા લાગી અને ભયંકર કાપાકાપી શરૂ થઈ. સર્વત્ર મારો કાપો અને હરહર મહાદેવના પોકારો સંભળાવા લાગ્યા. ધાયલ થયેલા સૈનિકોની કશ્ચાજનક ચીસો પણ કાન ઉપર આવવા લાગી. આવી રીતનું શાન્ત રાત્રિએ આ અરણ્યમાં બયાનક તોફાન મચી રહ્યું. લોહીની નદી વહેવા લાગી. લડવીરો મરણીયા થઈને લડવા લાગ્યા અને કલ્યાણસિંહ પોતાની લાંબી તલવારથી દુશ્મનોને કાપતો અને પોતાના માણસોને વીર હાંકથી ઉજ્જેરતો ચારે તરફ ધુમવા લાગ્યો. વીર રણજીતના ક્રોધની સીમા હવે રહી નહિ. તેના હાથમાંની તલવારે ધણાના ભોગ લીધા. તે પણ તેના માણસોને વારંવાર ઉજ્જેરી દુશ્મનોને મારવાનું ચાતો જીવતા પકડવાનું કહેતો. તેના ચોદાઓ પૂર્ણ વેગથી ધસતા પરંતુ રણધેન્ના થયેલા અને મરણને નિશ્ચય કરી લડતા કલ્યાણના સૈનિકો આગળ વધારે વાર ટકી શકતા નહોતા. યુવરાજના નાનકડા સૈન્યે જોતજોતામાં તો અસંખ્ય મુડાંઓનો ઢગલો કરી નાંખ્યો. ઝડપી સૈનિકો આખા શરીરે રંગાઈ વિકાળ ભાસતા હતા. રણજીતનું સૈન્ય દુશ્મનના ભારથી ધીમે ધીમે પાછળ હટવા લાગ્યું. આવું જોતાંજ કલ્યાણે ટાડીઆરી કરી કહ્યું:—“બહાદુરો ! તમારા બળથી દુશ્મનો પાછળ હટતા જાય છે. મારા ચોદાઓ ! તેમને કાપી નાંખો અને આપણને સતાવવાનું તેમજ મિથ્યા ગર્વથી અંધ થવાનું ક્ષણ તેમને ચખાડો. ધસો, મારા શરાઓ ધસો. ” કહેતો કલ્યાણ

અપૂર્વ પરાક્રમ દર્શાવવા લાગ્યો.

પોતાના સૈન્યને પાછળ હઠતું જોઈ રણજીત અતિશય ક્રોધથી સૈનિકોને ઉદ્દેશી કહેવા લાગ્યો:—“ મારા શરાઓ ! પીઠ ખતાવશો નહિ. પીઠ ખતાવી કલંક લગાડવા કરતાં રણ-મયદાનમાં સૂષ્ઠ રહી અસૂય કીર્તિ મેળવજી. ચાલો મારા બહાદુરો ! એકદમ આગળ ધસો અને એ નાનકડા શિયાળવાંના ટોળાને કાપી નાંખો. શું અચળગદના વિજ્ઞાની ધીરોને એ ગણ્યા ગાંઠ્યા રજપૂતો હરાવી જશે ? ના, ના, તેમના ભાર નથી કે તેઓ આપણને હઠાવી શકે; માટે દુસ્મનોને મારો કાપો જોઈ શું રહ્યા છો ? ” આમ કહેતો રણજીત દુસ્મનના દળ ઉપર તૂટી પડ્યો. સમ્રાજા સૈનિકોએ પણ પોતાના મહારાજાનું અનુકરણ કર્યું. રણજીત ગાંડા ગજરાજની માફક ધુમવા લાગ્યો. તેની સમશેર વિજ્ઞાનીની માફક ચળકવા લાગી. એ અરસ્સામાં કલ્યાણે નજીક ધસી આવી તેની ઉપર તલવારનો પ્રહાર કર્યો. રણજીતે નીચા નમીને તેનો ઘા ચૂકાવ્યો અને તેણે તરત વાઘની માફક ઉછળી પાછો કલ્યાણ પર ઘા કર્યો. કલ્યાણે જાળીવાળું અખતર પહેરેલું હોવાથી રણજીતનો ઘા નિષ્ફળ નીવડ્યો. રણજીત અને કલ્યાણ વચ્ચે બયાનક યુદ્ધ મચી રહ્યું. એવામાં પાછળના એક સરદારે જોરથી કલ્યાણની પીઠ ઉપર ભાલાનો પ્રહાર કર્યો. કલ્યાણને જો કે અખતરના પ્રતાપે કંઈ ધન્ય થઈ નહિ પણ ભાલાના આંચકાથી તે નીચે પડી ગયો. તેને નીચે પડેલો જોતાજ રણજીત કારમી ગર્જના કરી તેની છાતી ઉપર ચઢી એકો; પણ એજ સમયે તેની પીઠ ઉપર કોઈએ સખ્ત લાતનો પ્રહાર કરી તેને નીચે નાંખી દીધો. કલ્યાણ ઉભો થઈ ગયો અને રણજીતની તરફ ધસ્યો. વીર રણજીતે ઉભા થઈ પાછળ જોયું તો તેણે મહારાજા અંગારસિંહને જોયા. પુનઃ ત્યાં તુમુલ્ય યુદ્ધ મચી રહ્યું. યુવરાજાનું નાનકડું સૈન્ય સાગરમાં નદી સમાય એમ દુસ્મનદળમાં ધુસી જઈ કાળો ફેર વર્તાવવા લાગ્યું. પરંતુ ધણી સૈનિકોની આગળ એ નાનકડું સૈન્ય ક્યાં સુધી ટકી શકે ? જેમ જેમ સમય વીતતો ગયો તેમ તેમ રણ નિપુણ ચોદાએ દુસ્મનોને પોતાનું પૂર્ણ પરાક્રમ દેખાડી એક

પછી એક અપ્સરાઓને વરવા સ્વર્ગમાં જવા લાગ્યા.

યુવરાજના નાનકડા સૈન્યે રણજીતના ધણા સૈનિકોને સંહાર કરી નાખ્યો હતો. થોડા ધણા જીવતા રહેલા વીર યોદ્ધાઓ હજી પણ પૂર્ણ પરાક્રમ દેખાડી રહ્યા હતા અને જમીન પર પડેલા મૃત દેહ ઉપર પણ મૂકી દુશ્મનોને સંહારતા હતા. સૈનિકોની વીર હાકાથી પ્રલયકાળ પાસે આવ્યો હોય એમ લાસ થતો હતો. ધીમે ધીમે કલ્યાણનું સૈનિક બળ નબળું પડી ગયું. કારણ કે ત્રણસો વીર યોદ્ધામાંથી આશરે પચાસેક વારો હાલ જીવતા રહ્યા હતા. તેઓ પણ જીવનની દરકાર રાખ્યા સિવાય શત્રુઓ સામે ઝુઝતા હતા. કલ્યાણ અને અંગારસિંહે મરણનો નિશ્ચય કરી પુનઃ એકવાર જળરો ધસારો કર્યો; જેથી રણજીતના સૈન્યને કેટલેક સુધી પાછું હઠવું પડ્યું. આવી રીતે મધ્ય રાત્રિ સુધી યુવરાજે શત્રુના પ્રબળ સૈન્યની સાથે ટક્કર ઝીલી પણ અંતે તેઓ ક્ષતેહમંદ ન થયા તે નજ થયા. કારણ કે ‘ઝાઝી કીડીયો સાપને તાણે’ તે પ્રમાણે ધણાની આગળ થોડાકનું શું ગળું? વળી બળવાન વીરો શત્રુઓનું સથરાણુ વાળી ક્યારનાએ સ્વર્ગ ગમન કરી ગયા હતા. રણજીતના સૈનિકાએ તેમને ઘેરી લીધા. એવામાં રણજીતે ખૂબ મારી કહ્યું:—“જે જીવતા રહેવું હોય તો શસ્ત્ર મૂકી દો.”

પણ તેની ખૂબ કાણુ સાંભળે? જવાબમાં કલ્યાણે સિંહનાદ કરી કહ્યું:—“રજપૂત બચ્ચો જીવશે ત્યાં સુધી હથીઆર નહિજ ત્યાગશે.”

તેનું બોલવું સાંભળી રણજીત પોતાના સૈન્યને ઉશ્કેરી આગળ વધ્યો. અંગારસિંહે અને કલ્યાણે પણ આ લડાઈમાં પોતાનું પૂર્ણ પરાક્રમ દર્શાવ્યું. અંતે તેઓ અમથી શિથીલ થઇ દુશ્મનોના હાથે પકડાયા. તેમનાં હથીઆર ખુંચાવી લેવામાં આવ્યાં. બન્નેએ કપાળ ઉપર ઠર પ્રહાર કરી નિઃશ્વાસ નાખ્યો અને સ્વગત બોલી ઉઠ્યા:—“હા ! ભાવિની ભવાઇ આજ પ્રત્યક્ષ જણાઈ. સુખ સૈયામાં સૂતાર રાજા અને યુવરાજને હવે બંદીવાન થવાની ધડી આવી.”

“રણજીતના સરદારોએ જોતજોતામાં તેમને બંદીવાન બનાવી દીધા. જીજી જીવતા રહેલા તેમના સરદારો અને સૈનિકોને પણ હથી-

આર હોડાવી બંદીવાન બનાવ્યા. વિજયી ચોદાઓએ આકાશને ફાડી નાખે એવી રણજીતસિંહની નયગર્જના પોકારી. તે પછી કેદીઓ સાથે ત્યાંથી કુચ કરી રણજીતે કલ્યાણની હાવણી લુંટી; આ વખતે મોટું મળરકું થવા આવ્યું હતું તેથી રણજીતે ત્યાંજ પડાવ નાંખવાની પોતાના લશ્કરને આજ્ઞા આપી. આખા દિવસના યુદ્ધથી થાકી કંટાળી ગયેલા સૈનિકા વિશ્રામ કરવા લાગ્યા. બંદીવાનોને એક નાના તંબુમાં બેસાડી આસપાસ સખ્ત પહેરો મુકવામાં આવ્યો. બાદ આ વિજય સમાચાર વિક્રમાજીતને જણાવવાને રણજીતે તરત રણમલ્લસિંહ નામક સરદારને અચળગઢ તરફ રવાના કર્યો.

વાંચકો ! જ્યારે અહિં યુદ્ધ મચી રહ્યું હતું ત્યારે અચળગઢમાં કંધક અજય પ્રકારની લીલા થઇ રહી હતી. ચાલો આપણે ત્યાં જઈ જોઈએ કે શું થાય છે ?

૨૫

આખરે લોભાયો.

લક્ષ્મી અને લલના થકી, મોહા મુનીવર જન;
તો શું ગણત્રી મનુષ્યની, ક્યમ વરા કરે નીજ મન.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—“ કનક કાન્તા સુત્રેણ વેષિત સકલ જગત્. ” અર્થાત્:—કનક કહેતાં સુવર્ણ અને કાન્તા કહેતાં સુંદરી એ બન્નેને આધીન સકળ દુનિયા થઇ રહી છે. એ બન્ને માટેજ ભાઈ ભાઈની સાથે પિતા પુત્ર સાથે વિદ્રોહાનલ જગાડી ચિરકાળની નિદ્રામાં પડે છે. જ્યાં ત્યાં એનીજ લડાઇ થાય છે. આપણો પવિત્ર દેશ જે સ્વર્ગ સમાન વૈભવશાળી ગણાતો હતો તે દેશ પણ કનક અને કાન્તાના લોભથીજ વેરાન થઇ ગયો છે. તેના લોભથી મહાન ભડવીરો એક બીજાની સાથે રણરંગ ખેલી સદાને માટે અદશ્ય થઇ ગયા છે. હજી પણ એ લોભનાં અંકુરો ફેટલેક ઠેકાણે પ્રકટી નીકળે છે અને તેમાંથી મહાન ભયંકર પરિણામ ઉપસ્થિત થતું નજરે પડે છે.

માણસનું મન સદાકાળ એકજ સરખું રહેતું નથી. મનને ફરતાં

વાર લાગતી નથી. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:-“ જેણે મન જીત્યું એણે સર્વ જીત્યું.” પણ મન જીતાવું બહુ મુશ્કેલ છે.

જે સમયે રણજીત અને કલ્યાણ વચ્ચે બપોલનકે પુરૂ મચી રહ્યું હતું તે વખતે અચળગઢમાં આવેલા પ્રધાન વિક્રમાજીતના મહાલયમાં અજળ કારસ્થાન ચાલી રહ્યું હતું. પ્રધાનનો મહેલ આજે અપૂર્વ ઠાઠથી ઝગઝગી રહ્યો છે. હાંડી ઝુમ્મરોમાં સળગતા દીપકનો પ્રકાશ સર્વત્ર ફેલાઈ દિવાનખાનાને દેદિપ્યમાન કરી રહ્યો છે. રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર ચાલી રહ્યો છે; જનસમાજનો ઘોંઘાટ ધીમે ધીમે વિલુપ્ત થતો જાય છે ને આખા દિવસના પરિશ્રમથી કંટાળી જનસમાજ નિદ્રાનું શરણુ સ્વિકારવાની તૈયારીમાં છે. આ સમયે પ્રધાનના દિવાનખાનામાં કારસ્થાની કમિંજલા એક વિરામાસન પર પડેલી છે અને લમણે હાથ ટેકવી વિચારગ્રસ્ત માલમ પડે છે; તે ચતુર ચપળા વચ્ચે વચ્ચે નજ-દોકમાં બેઠેલા વિક્રમાજીત તરફ આડા નજરે વિષમય દષ્ટિ ફેંકી રહી છે. તેના મુખ પર અવનવાં ચિહ્નો પ્રકટ થાય છે. તે અત્યારે શું વિચાર કરે છે તે જાણવાનું કાર્ય મુશ્કેલ છે. કારણ કે તેના મનના વિચાર આપણે કેવી રીતે જાણી શકીએ ? જુઓ:-

“ કહાવે અજળા તે નરને નચાવે,
ગારી શુભાન બરી પછી રાચે;
નરના દુઃખની મસ્કરી કરતી,
નારી પ્રીતિ ખરી નવ ધરતી;
પ્રીતિ નામે સળગાવી આગ,
નારી નરને કરે છે ખાખ. ”

સ્વ ગોવર્ધનરામભાઈ

પ્રધાન વિક્રમાજીતની પણ એવી દશા છે. તે એક સોદા પર પડી કોઈક મહાન વિચારમાં ગરકાવ થયેલા માલમ પડે છે. તે વારંવાર મુખથી “ હા ! ” શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી છાતીએ હાથ મૂકે છે. વિચારમાં ને વિચારમાં તેની બકુલી ઉચે ચઢે છે અને તેથી કપાળમાં પડતી કરચલીઓ પ્રકટપણે દેખાઈ આવે છે. આવી રીતની

શાન્તિ ત્યાં ધણીવાર પથરાઇ રહી. બન્નેએ મૌનવૃત્ત ધારણ કર્યું હોય એમ જણાય છે. વિચારવશ સ્ત્રી-પુરૂષ વચ્ચે વચ્ચે તીક્ષ્ણ નજરે એક બીજાના સુખનું અવલોકન કરી લે છે. પરંતુ એ શાન્તિ હવે ધણો સમય રહે એવું સાંભવતું નથી. અપૂર્વ શૃંગારથી સંજન થઇ વિચાર-વશ પડેલી કપિંજલાએ અતે વિચારનો ત્યાગ કરી આગસ મરડી. વિક્રમાજીતે તેના સામે જોયું, એટલે તરતજ કપિંજલાએ ગંભીર વદને કહ્યું:—“ કાં હજી શું વિચાર કર્યા કરો છો ? વિચારમાં કંઇ વળનાર નથી અને આવી રીતે ખેશી રહેવાથી આવેલો લાભ ગુમાવશો. માટે હવે સઘળા વિચારોનો ત્યાગ કરી એકદમ ઉમા થાઓ અને માફ કહેવું કમ્પૂલ કરી અચળગદના રાજ રાજેન્દ્ર બની જાઓ. નાથ ! વિચાર તો કરો કે તમારા સુખમાં કેટલા માણસોનું સુખ સમાએલું છે ? અરે તમારે માટે કેટલાં માણસો તનતોડ મહેનત કરી રહ્યાં છે ? શું તેમની કરેલી મહેનત નિષ્ફળ જશે ? ના, ના ! મારા શિરછત્ર સ્વામીનું એમ નહિ કરે એવી મને સંપૂર્ણ ખાતરી છે. તે અવશ્ય માફ કહેવું માનશે અને અચળગદની રાજ્ય લગામ હાથમાં લેઇ આ કપિંજલાને મહારાણીના પદથી વિભૂષીત કરશે. કહો ! મારા નેત્રમણી કહો ! કે તમે મારી વિનંતી સ્વીકારશો કે નહિ ? ” કહી કપિંજલા તેની પાસે દોડી જઇ તેના કંઠે વળગી પડી.

હજી વિક્રમાજીતના વિચારની પૂર્ણાહુતી થઇ નહોતી. તેણે કપિંજલાનું કહેવું સાંભળી ગાઢ નિઃશ્વાસ મૂક્યો; અને અતે તે ગળે વળગેલી કપિંજલાને દૂર કરી “ આહ ” શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી સોદામાં આડો પડ્યો. પ્રુનઃ કપિંજલા તેને કહેવા લાગી:—“ નાથ ! નાહક શા માટે હડ કરો છો ? આ આપની દાસીની ઇચ્છા સત્વર પૂર્ણ કરો. પ્રભુ ! એમાંજ આપણું સૌભાગ્ય સમાયેલું છે; માટે તૈયાર થાઓ અને આ અનાયાસે મળી આવતા મહાન લાભને ન ગુમાવો. આવો અમૂલ્ય સમય ફરી ફરીને પ્રાપ્ત થનાર નથી. અત્યારે ઇશ્વર પણ આપણને સાનુકુળ છે. પ્રાણ્યપતિ ! મહાન શાસ્ત્રવેતા વિદ્વાનો પણ કહી ગયા છે કે જે માણસ સુસ્ત રહી મળી આવતા

લાભને ગુમાવે છે તેના જેવો મૂર્ખ માણસ આ દુનિયામાં બીજો કોઈ પણ નહિ. ” આટલું કહી કપિંજલા આતુર નયને પ્રધાન વિક્રમાજીતની સામે જોઈ રહી. આખરે વિક્રમાજીતે વિચારને વિદાય કરી કહ્યું:—“ કપિંજલા ! પ્રાણાધિકે ! હું તારૂં કહેવું સઘળું સમજી છું; પરંતુ અન્યાયથી રાજગાદી લેવાને મારૂં પવિત્ર હૃદય ના પાડે છે. એ વિચાર આવતાંજ મારૂં સમસ્ત શરીર ધ્રુજી ઉઠે છે. રોમાંચ ખડા થાય છે. કપિંજલા ! જો તું આપણું શ્રેય ઇચ્છતી હોય તો એ સઘળા દુષ્ટ વિચારોનો ત્યાગ કર. પ્રભુએ આપણને શું નથી આપ્યું કે જેથી પાપકર્મમાં પ્રવૃત થવું ? દેવી ! આપણે સંપૂર્ણ સુખી છીએ. આપણા સમાન સુખી કોઈ નથી; તો શા માટે રાજ્યલાલસા રાખી માલિકને દગો દઈ કર્તવ્યબ્રષ્ટ થવું ? કપિંજલા ! શું તું રાજ્યને આપણા કરતાં વિશેષ સુખી માનેછે ? શું મહારાણીના પદમાં અનહદ સુખ સમાએલું છે ? ”

“ હા ! દરેક માણસની આશા અમ્મર છે. માણસે હર્મ્યેશાં મોટી પદ્ધિએ ચઢવાનાજ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. હલકા વિચાર કરી સુસ્ત થઈ બેસી રહેવાથી જીવનનું સાર્થક થતું નથી. નાથ ! હું તો દિન પ્રતિદિન આપણું માન અને પ્રતિષ્ઠા વધતાં જોવામાં મહાન સુખ સમજી છું. જ્યારે લક્ષ્મી ચાંલો કરવા આવે ત્યારે મુખ ધોવા શા માટે જવું ! પ્રભુ ! આપ રાજ્ય થશે ને હું મહારાણી થઈશ. આપણે બન્ને નિરંતર પ્રજાનાં દુઃખ દૂર કરી નીતિમય જીવન ગુજારીશું. પ્રજાને દુઃખમૂકત કરવાથી શું આપણને ઓછું પુન્ય થશે ? જ્યારે આવા પુન્યની સાથે સુખ ભોગવવાનો સમય આવ્યો છે ત્યારે તેને વિના વિલંબે વશ થવું એજ આપણો ધર્મ છે. ”

“ તે બધું ખરૂં; પરંતુ તું જાણે છે કે આખા અચળગદની પ્રજા અને સ્વામીભક્ત અને દેવસ્વરૂપ સમજે છે ? તેઓના જાણવામાં આવી વાત આવતાં ગળખ થશે. અચળગદની વફાદાર પ્રજા બળવો કરી તારો અને મારો નાશ કરી નાંખશે. કપિંજલા ! શું તું નથી જાણતી કે રાજ્યનું ભાવિ પ્રજાના હાથમાંજ હોય છે ? ” પ્રજા ધારે

એ કરવાને સમર્થ છે. આ અચળગઢની પવિત્ર પ્રજા આવો અન્યાય કદાપિ સહન કરી શકશે નહિ. તેઓ મહારાજ રણજીતને પ્રભુસ્વરૂપ સમજે છે. વળી તે ઉપરાંત આપણે રત્નગઢના મહારાજ ચંદ્રેશ્વરી પણ ડરવાનું છે. તે મહારાજ ધણા બળવાન છે. તે આ અચળગઢને જોત જોતામાં જમીનદોસ્ત કરવાને શક્તિવાન છે. તે બળવાન મહારાજ તેના જમાઇનો પક્ષ કરી આપણને દંડ દીધા વિના રહેશે કે ? માટે સર્વ વિચારોનો ત્યાગ કરી આપણે સંતોષથી પ્રભુનું ભજન કરવું એમાંજ આપણી શોભા છે. ” વિક્રમાજીતે જણાવ્યું.

“ શું વીર રજપુત આવા રાંડીરાંડના જેવા વિચાર કરી નશીબ પર હાથ મૂકીને બેસી રહેતો હશે ? સ્વામી ! આજે તમારાં આવાં નિર્માલ્ય વચનો સાંભળી હું તાબુબ થાઉં છું ! અરે તમેજ મને એક વખત કહેતા હતા કે વીર રજપૂતોએ પોતાનો યશ ચારે દિશાએ વર્તાવી પોતાનું નામ અમ્મર કરવું જોઈએ. શું આ કથન તમારું કે બીજાનું ? જો એ કથન તમારું હોય તો એકદમ ઉભા થાઓ. અને અચળગઢના રાજાને તમારા અધિકારમાં લેઈ પ્રજાને સુખી કરી સર્વત્ર યશ વર્તાવો. ” કપિંજલાએ રહેજ રાષ્ટ્રયુક્ત વદને જણાવ્યું.

તેનાં વાક્યો શ્રવણ કરતાંજ વિક્રમાજીત સ્તબ્ધ બની ગયો. તે એકા દ્રષ્ટે કપિંજલાની સામે જોઈ બોલ્યો:- “ પ્રિયા ! ધીમેથી બોલ; બીંતને પણ કાન હોય છે. આ શાન્ત રાત્રિએ જો કાંઈ આપણી વાત સાંભળી જશે તો મહા ઉત્પાત થશે અને મારી આજ સુધીની રાજભક્તિ સદાકાળને માટે ધૂળમાં મળી જશે. ”

“ બસ થઈ ચૂક્યું. સાંભળવાનું સાંભળી લીધું. કપિંજલાનો સ્વામી આવો બીકણ અને ડરપોક બની જશે એવો મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. જાવ ! સ્વામી જાવ ! નિરંતર રાજભક્તિ કરતા એક ખુણામાં બેસી રહો. જ્યારે મારાથી પ્રજાનું દુઃખ જોઈ ન શકાયું ત્યારેજ મારે આટલું કહેવું પડ્યું; પણ તેમાં તમને પાણી ન ચડ્યું. બસ હવે જોયા કરો કે શું થાય છે. હું પોતેજ પ્રજાના ઉદ્ધારને અર્થે હાથમાં સમશીર લેઈ મયદાનમાં નીકળી પડું છું. ”

કહી તેણે ત્યાંથી દોડી જઈ ટેબલ ઉપર પડેલી વિક્રમાજીતની સમશેર ઉઠાવી લીધી.

કપિંજલાની આજની વર્તણૂકથી વિક્રમાજીત આશ્ચર્ય પામ્યો અને પુનઃ વિચારમાં પડ્યો. લાંબા વિચારોને અંતે તેનું ચિત્ત ડગ-મગવા લાગ્યું. આખરે રાજકોલની માયાવી જાળે તેને ધીમે ધીમે પોતાના પાસમાં જકડવા માંડ્યો. હા ! વફાદાર પ્રધાન કપિંજલાની કપટજાળમાં જકડાયો અને તેણીને સ્વદેશહિતૈષી દેવી સ્વરૂપ સમજવા લાગ્યો. તે મનમાં બોલવા લાગ્યો કે:-“ હા ! જ્યારે કપિંજલા પ્રજાનું દુઃખ દૂર કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે મારે શા માટે બેસી રહેવું જોઈએ. તેનો પ્રજા પ્રત્યેનો પ્રેમ અજળ છે. લાવ હું પણ તેના વિચારને મળતો થાઉં ” આમ બોલતાં પ્રધાને નિર્ણય કરી લીધો.

રાજભક્ત પ્રધાન અંતે ડગ્યો. તેનું મન ચત્તાચમાન થયું. રાક્ષસી નારીએ તેને અંધ બનાવી તેની માયાવી જાળમાં પૂરેપૂરો ફસાવ્યો અને આખરે વફાદાર પ્રધાન વિક્રમાજીત રાજલાલસાથી લોભાયો.

વિક્રમાજીતે તરતજ કપિંજલાની પાસે જઈ તેના હાથમાંથી તલવાર લઈ લીધી અને તેને કંઠે હાથ નાંખી સોફા પર બેસાડતાં કહ્યું:-“ સુંદરી ! આ વિક્રમાજીતે આજથી વફાદારીને વિદાય કરી છે અને રાજભક્તિને સદાને માટે હૃદયમાંથી અલોપ કરી છે. હું તારા વિચાર પ્રમાણે વર્તવાને તૈયાર છું. સુંદરી ! તું આ વિક્રમાજીતને ડરપોક સમજીશ નહિ. રાજપ્રપંચનાં કામ ઘણાંજ ભયાનક હોય છે તે કારણથી મારે અત્યાર સુધી વિચાર કરવો પડ્યો. કપિંજલા ! હજી આપણે ધણું કરવાનું છે. સરદારો, ભાયાતો અને અન્ય પ્રતિષ્ઠિત નાગરીકોને સમજાવી ફાસલાવી આપણા પક્ષમાં લેવાના છે; કારણ કે એક હાથે કદાપિ તાળી પડતી નથી. હું....”

વિક્રમાજીત આગળ બોલે એ પહેલાંજ કપિંજલા સહર્ષ ઉભી થઈ બોલી ઉઠી:-“ નાથ ! હવે મને અપાર આનંદ થયો. મારા બહાલા ! જે કામ કરવાનું આપ કહો છો તે કામ આ આપની

દાસીએ ક્યારનુંએ કરી મૂક્યું છે. રાજના તમામ સરદારો, ભાયાતો તેમજ પ્રજાવર્ગના આગેવાનોને મ્હેં સમજાવી તથા મોટી મોટી આશાઓ આપી આપણા પક્ષમાં મેળવી લીધા છે. તેઓ ફક્ત આપના હુકમનીજ રાહ જોઈ રહ્યા છે. પ્રાણનાથ ! તે ઉપરાંત મ્હેં માર. પિતા વિષયરાજને મોકલી આ રાજના તાબાના ફેટલાક ખંડીઆ રાજાઓને પણ તેમની અર્ધી ખંડણી માફ કરી અને જે ચાર ગામો ઇનામ આપવાનું કહી આપણી મદદમાં આવવાને કબૂલ કરાવ્યું છે. તેમાં ફક્ત ચારેક ખંડીઆ રાજ હજી બાકી રહી ગયા છે. તેમને સમજાવવા મારા પિતા ગયેલા છે. તે જરૂર તેમને મળી લાલચમાં લપટાવી આપણે તાબે કરી દેશે. નાથ ! હવે આપણે કંઈ પણ કરવાનું બાકી નથી; ફક્ત સિંહાસનારૂઢ થાઓ એટલીજ વાર છે. તેમ છતાં જો હજી આપના માન્યામાં મારી વાત ન આવતી હોય તો જુઓ, આપણને મળી ગયેલા સરદારો, નગરજનો અને ખંડીઆ રાજાનાં આ પ્રમાણપત્રો. ” કહી કપિંજલાએ નજીકમાં પોલા કપાટનું ખાનું ઉઘાડી તેમાંના પત્રો બહાર કાઢી વિકમાજીતના હાથમાં મૂક્યા.

વિકમાજીત ધ્રુજતે હાથે પત્ર વાંચવા લાગ્યો. તેણે સઘળા પત્ર વાંચ્યા ને મનમાંજ બોલી ઉઠ્યો:-“ અરે ! આ કપિંજલા અજાણ છે કે પ્રજાના ! ? હા ! જે કામ વર્ષોનાં વર્ષો વિતી જતાં ન બની શકે તે તેણે ટુંક સુદતમાં પૂર્ણ કર્યું છે. શાબાશ છે મારી પ્રિયતમા ! તને ધન્ય છે. ખરેખર ! તું પણ રાજનીતિજ અને પૂર્ણ કાર્યદક્ષ છે. ” આમ સ્વગત બોલતા વિકમાજીતે સઘળા પત્રો કપિંજલાના હાથમાં મૂક્યા અને કહ્યું:-“ દેવ ! તને અત્યંત ધન્યવાદ ધટે છે. ત્હેં ન બની શકે એવું મોટું કાર્ય અદ્ય સમયમાં પૂરું કર્યું છે. તારૂં કામ જોઈ હું આશ્ચર્ય પામ્યો છું. આજથી હું તને દેવી સ્વરૂપ સમજું છું. આ વિકમાજીત આજથી તારા કહેવા પ્રમાણેજ વર્તશે. ”

સ્વામીન ! હજી પણ વિચાર કરજો. પછી કહેશે કે કપિંજલાએ મને ફસાવ્યો ! માટે જે કાર્ય કરો તે સંપૂર્ણ વિચાર કરીનેજ કરજો; કારણ કે હજી સમય ગયો નથી. જો તમારામાં આ કાર્ય

કરવાની હિંમત ના હોય તો આટલેથીજ વિરામજો. ” કહી કપિંજલા વિક્રમાજીતની સામે આડી નજરે જોઈ મનમાં હસવા લાગી.

“ કપિંજલા ! હવે થઈ તારા બાણુ જેવા શબ્દો મારી છાતી વિંધી આરપાર નીકળી જાય છે. જા, આજથી આ અચળગદનો પ્રધાન રાજગાદી લેવા તત્પર થયો છે. પણ...ફક્ત એકજ વિચાર મને ગભરાવે છે. ” વિક્રમાજીતે જણાવ્યું.

“ તે શો વિચાર છે ? જલદી જણાવો કે તેનો પણ કંઈસલો થઈ જાય ? ” કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“ સુંદરી ! મહારાજા ચંદ્રકેતુનો શી રીતે પરાજય કરવો અને તેનાથી આ અચળગદનું કેવી રીતે રક્ષણ કરવું ? ફક્ત એજ વિચાર હજી આ હૃદયમાં ઘોળાયા કરે છે. ” વિક્રમાજીતે કહ્યું.

“ બસ એજ કે કાંઈ બીજું ? નાથ ! એનો પણ નિર્ણય મહે કરી મૂક્યો છે. જ્યાં અચળગદની રાજગાદીએ આપ બિરાજ્યા કે થોડાજ દિવસમાં રત્નગદનું રાજ આપના તાબામાં આવી જશે અને મહારાજા ચંદ્રકેતુ સદાને માટે આ દુનિયામાંથી અદ્રશ્ય થશે યાતો અચળગદના કક્ષામાં જીવનપર્યંત કેદ રહેશે. ”

“ તે કેવી રીતે ? કપિંજલા ! મને સ્પષ્ટ સમજાવ કે તહે કેવી પ્રપંચ જાળ પાથરી છે ? ” વિક્રમાજીતે વહેમાઈને પૂછ્યું.

“ મહે અગમચેતી વાપરીને આજકાલ કરતાં એક વરસથી રત્નગદનું રાજ લેવાની યુક્તિ આદરી છે. નાથ ! આપણાથી તે બળવાન રાજાની સામે હિલા રહી યુદ્ધ કરી શકાય એમ નથી; એ કારણથી મહે આપણી તીજેરીમાંથી અપાર દ્રવ્યનો ભોગ આપી આપણા મહેલના પેલા ઓરડામાંથી તે ઠેક રત્નગદના રાજમહાલયમાં રાજાના શયનાલય સુધીની એક ગુપ્ત સુરંગ ખોદાવી છે. તે સુરંગનું કામ લગભગ પૂરું થઈ જવા આવ્યું છે મારા પિતા તેમના માણસો સાથે એ કામ કરવાને ખંતથી મહેલા છે. કહો વડાજા ! મારા પિતા કે જોને આપ બિક્કારની નજરે જોતા હતા તે આ વખતે આપણને કેટલા મદદગાર થઈ પડ્યા છે ? અરે તે ઉપરાંત તેમણે કાંઈ જાણે

નહિ એવી રીતે રત્નગઢની આસપાસ આવેલા કિલ્લાની નીચે પોલાણુ કરી દારૂ ભરી મૂક્યો છે; જેથી વખત આવ્યે સુરંગ ફેડી કાઢાને ઉડાવી મૂકાય. વ્હાલા ! કહો હવે આપની ખાત્રી થઈ ? કહો હવે તમારે કાંઈનાથી ડરવાનું છે ? ”

વિક્રમાણ્ત તો આભો બની તેનું કહેવું સાંભળીજ રહ્યો. તેને શાન્ત ઉભેલા જેઠ પુનઃ કપિંજલાએ પૂછ્યું:—“ કાં પ્રભુ ! વળી પાછા શું વિચારમાં પડ્યા ? ”

“ પ્રિયા ! હું તારી હોશીયારીના વિચાર કરું છું. સુંદરી ! કહે હવે આ અચળગઢના સિંહાસન ઉપર હું ક્યારે વિરાજમાન થાઉં?”

“ તમારો વિચાર શું છે ? ” કપિંજલાએ પૂછ્યું.

• “ મારો વિચાર કાલ સાંજનો છે; કારણ કે સવારમાં સર્વની સલાહ લેવી જોઈએ. ” વિક્રમાણ્તે જણાવ્યું.

“ પણ મારો વિચાર તો તમને પ્રાતઃકાળમાંજ સિંહાસનારૂઢ કરવાનો છે. સરદારો વગેરેની સલાહ આમાં લેવાની જરૂર નથી. તેઓ સધળાંતો આપની હાનીજ રાહ જોઈ રહ્યા છે. ” કપિંજલાએ કહ્યું. “ તારી ખચ્છાને હું આધિન છું ” કહી વિક્રમાણ્ત કપિંજલાની જોડે ખેસી બીજી રાજદારી ચર્ચા ચલાવવા લાગ્યો. ચર્ચામાં કપિંજલા તેનાથી ચડવા લાગી તેથી વિક્રમાણ્ત મનમાંજ તેનાં વખાણુ કરવા લાગ્યો. આવી રીતે વાતોમાં ને વાતોમાં તેમણે આખી રાત્રિ પસાર કરી. આજે તેમને ઉંઘ નજ આવી. છેવટે મોટું મળસકું થયું એટલે વિક્રમાણ્ત પ્રાતઃકર્મથી પરવારી નિવૃત્ત થયો અને કપિંજલાએ સ્વહસ્તે તેને વસ્ત્રાભૂષણુ સગવળી કુમકુમનો ચાંદો કર્યો. તે પછી જો સરદારોને ખોલાવી સજા ભરવાનો હુકમ કર્યો. સહવાર પડતાંજ લોકોની ગરબ મચી રહી. સરદારો અને પ્રજાજનો વસ્ત્રાભૂષણુ સજા દરબારમાં આવી ખીરાજવા લાગ્યા. આજે સધળાં વિક્રમાણ્તને રાજગાદીએ બેઠેલો જોવાને આપુર હતા. કારણ કે કપિંજલાએ અને તેના ખુશામતિઆ સરદારોએ સૌને અઢળક દ્રવ્ય દેધ તેમજ મોટી મોટી લાલચો આપી વશ કર્યા હતા. વખત થતા અગાઉ સધળાં દરબાર ચિંકાર ભરાઈ

ગયો. એકલો વિકમાજીત આવેલો નહોતો. સર્વે અવેશદ્વાર સામે જોઇ તેના આગમનની આતુરતાથી રાહ જોઇ રહ્યા હતા. યરાબર સમય થતાં વિકમાજીતે કપિંજલાનો હાથ પકડી દરબારમાં પ્રવેશ કર્યો. તેની પાછળ રાજગૌર પૂજના સામાનનો યાજ્ઞ લેઇ અંદર આવ્યા. પ્હાડ-સિંહ, વિષયરાજ વગેરે સરદારો સામા જઇ તેને માનપૂર્વક સિંહાસન સમિપ લેઇ આવ્યા. બાદ વિકમાજીત સધળાની સંમતિ લેઇ સિંહાસનારૂઢ થયો અને રાજગૌરે આવી તેને કપાળમાં ચાલ્હો કર્યો. રાજની પદ્મી તરીકિની નીશાનીમાં તેના હાથમાં રાજદંડ આપવામાં આવ્યો. કપિંજલા પશુ સ્વામીની જોડમાં બેઠી હતી. બન્નેના માથે રાજમુદ્રા મૂકવામાં આવ્યા. બાદ સધળાઓએ મહારાજ વિકમાજીતની જયગર્જના પોકારી મંડપ ગળવી મૂક્યો. સલામતીની તોપોના અવાજ થવા લાગ્યા. માગણોને પુષ્કળ દ્રવ્ય આપી સંતોષવામાં આવ્યા. પછી બેટ નજરાણાં શરૂ થયાં. વિકમાજીતે સૌને સૌની યોગ્યતા મુજબ ઇનામ આપી પ્રસન્ન કર્યાં. વિષયરાજને પ્રધાનપદ અને પ્હાડસિંહને સેનાપતિપદ ઉપર સ્થાપિત કરી પોશાક આપવામાં આવ્યા. છેવટે નાય, તમાસા શરૂ થવાની તૈયારી થઇ. જોવામાં દારરક્ષકે અંદર આવી જણાવ્યું કે બહાર રણમલસિંહ સરદાર આવેલા છે ને તે આપ નામદારને મળવા માગે છે.

વિકમાજીતે તેને અંદર આવવા દેવાની પરવાનગી આપી એટલે દારરક્ષક ચાલ્યો ગયો. થોડીવારમાં રણમલસિંહ દરબારમાં હાજર થયો. તેણે અંદર આવી વિકમાજીતને નમન કર્યું. પ્રધાનને સિંહાસન ઉપર બેઠેલો જોઇ રણમલ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેવામાં તેને વિકમાજીતે પૂછ્યું:—
“ કાં સરદાર ! શું સમાચાર છે ? ભાઇ ભાઈની લડાઇમાં રણજીત કેદ પકડાયો કે કલ્યાણના હાથે સ્વર્ગમાં ગયો ? ”

વિકમાજીતનાં આવાં વિચિત્ર વચનો સાંભળી સરદાર રણમલસિંહ વધારે આશ્ચર્ય પામ્યો અને દરબારનો રંગ જોઇ તે સંભ્રમમાં પડ્યો. તે ટગર ટગર દરબારીઓના મુખનું અરલોકન કરવા લાગ્યો. એવામાં પુનઃ વિકમાજીતે પૂછ્યું:—“ કાં સરદાર ! કેમ આવ્યાં છો ? ”

હોયો રહ્યો ? શું રણજીત મૃત્યુ પામ્યો ? ”

આમી તે સરદારને અત્યંત ક્રોધ ચઢ્યો પણ અંતે ગુસ્સાને શાન્ત કરી ચંભીર આવાજે તે બોલ્યો:—“ ના, એવું તો કાંઈજ નથી. મહારાજ રણજીતસિંહે વિજય મેળવી કલ્યાણસિંહ અને અંજાર-સિંહને બંદીવાન બનાવ્યા છે. તેઓ મધ્યાહ્ન સમયે નગરમાં આવી પહોંચશે; અને તેથીજ મને સમાચાર જણાવવા આપની પાસે અગા-ઉથી મોકલ્યો છે.”

“ વાર હવે બીજું કાંઈ જણાવવું છે ? ” વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“ ના. હવે અહીંથી નીકળી હું તેમની પાસે પાછો જવાનો છું; આપને કાંઈ સમાચાર કહેવડાવવા છે ? ” રણુમલે વિશેષ જણવાના હેતુથી ભાર દઇ પૂછ્યું.

“ હા, સમાચારમાં તે ઉદ્ધત રાગને જણાવજો કે તહે તારૂં રાજ હાથે કરીને ગુમાવ્યું છે. રણજીત રસ્તાનો બીખારી થયો છે અને આ અચળગઢનો રાજ વીર વિક્રમાજીત થયો છે. રણુમલ ! વિશેષમાં તેને જણાવજો કે જેઓ કુટુંબ કલહ કરી અરસપરસમાં લડી મરે છે તેઓ રાજ ચલાવવાને તદ્દન ના લાયક છે. જેણે સ્વાર્થને માટે ભાઇ અને પિતાના સામે શત્રુ ઉત્પત્તિ તે લવિષ્યમાં સ્વાર્થવશ થઇ પ્રજાને કેમ ત્રાસ નહિ આપે ? જ્યારે કુટુંબકલહ થાય છે ત્યારે અન્યને તેનો અવશ્ય લાભ થાય છે; એ પ્રમાણે હું આ અચળગઢનો ભૂપતિ થયો છું; માટે જ અને તે મૂર્ખને જણાવજો કે હવે જંગલ રખડી બાકી રહેલી છાંદગી પૂરી કરજો.”

“ શું આ પવિત્ર વિક્રમાજીતના પોતાનાજ મુખના શબ્દો છે ? ” રણુમલે ઉશ્કેરાઇ બધ પૂછ્યું.

“ હા રાજ્યલોભ આગળ પવિત્રતા કામમને માટે ટકી શકતી નથી.” વિક્રમાજીતે કહ્યું.

ખરેખર ! પ્રભાસકાળનો સમય હવે નજદીક આવતો જણાય છે. કળીયુગની ખરેખરી સ્થાપના આજેજ થઈ ચૂકી છે, તેવના નીર મોભે ચઢ્યા છે. પૂર્ણ પ્રકાશનો રવિ આજે ઝળિયા મઇ ગયો છે. હા !

પવિત્ર વિક્રમાજીત તું આજે પૂર્ણ પાપી બન્યો છે. તહે' રાજભક્તિને તિલાંજલી આપી તારા કર્તવ્યને વિસાર્યું છે. હાય ! અન્યાય થાય છે, ગળબ થાય છે. શું વીર વિક્રમાજીતના મુખમાંથી આવા અનીતિ-મય શબ્દો નીકળવા ધટીત છે ?

“ રણુમલ ! તું ક્યારનો શું લવારો કર્યા કરે છે ? તારા મનમાં શું વિચાર ચાલ્યા કરે છે ? ” વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“ હું માણસના મનની ગતિ વિષે વિચાર કરું છું અને પ્રલય-કાળને જલદીથી આવી પહોંચવાની પ્રાર્થના કરું છું. ” રણુમલે કહ્યું.

“ તારે એવા વિચાર કરવાની જરૂર નથી. તું જલદીથી જા અને સેનાપતિ તેજસિંહને જણાવજે કે રણુજીતનો ત્યાગ કરી તારે જલદીથી નગરમાં આવવું. મહારાજા વિક્રમાજીત તારી રાહ જોઈ રહ્યા છે ! ”

“ પ્રધાનજી ! એ વીર સેનાપતિને સૈન્ય સાથે જલદીથી ન બોલાવો. તે અહિં આવશે તો કાળો કેર વર્તાવશે. ”

“ કારણ ? ”

“ તે તમારા જેવા બેવફા નથી. તે તેના કર્તવ્યને બરાબર સમજે છે. પૃથ્વી ચળાયમાન થાય પણ તે વીર સેનાપતિ કદાપિ બેવફા નજ થાય. ”

“ આહ ! મને આશ્ચર્ય ઉપત્ત થાય છે કે પવિત્ર વિક્રમાજીતના હૃદયમાં આવો અચાનક ફેરફાર શાથી થઈ ગયો ? અરે ! આ બેઠેલા રાજભક્તોના પવિત્ર હૃદયમાં ફૂર પિશાચે ક્યારનો પ્રવેશ કર્યો ? આ પવિત્ર વિક્રમાજીત ! આ અન્યાય થાય છે. જન્મપિતાનો કારમો કાપ તમારા શિર પર ઉતરતો પ્રત્યક્ષ અવલોકાય છે. સમજો, હજી સમય છે. તમારે શું વાતની ખોટ છે કે જેથી આવું પાપ કર્મ કરવાને પ્રવૃત્ત થયા છો ? અરે કેટલી લાંબી જીંદગાને માટે આવા અક્ષમ્ય અપરાધનું કાળું કલંક સદાને માટે તમારા કુળમાં લગાડો છો ? ”

“ હેવાન ચૂપ થા. તું એક મહારાજાની સમક્ષ આવી રીતે નિહરતાથી બોલનાર છે કેણુ ? તારી લાયકાત શું ? ”

“ મારામાં બીજી કંઈ લાયકાત નથી. હું તો ફક્ત મહારાજ રણજીતસિંહનો હલકો વફાદાર સેવક છું અને તેમના માટે મારો પ્રાણ પણ કુરબાન છે; પણ આપ તો વિચારો કે આપનામાં કેટલી બધી લાયકાત છે ? શું આપ આ પવિત્ર સિંહાસન પર દગો રમી ચઢી બેઠા એટલે આપનામાં બધી લાયકાત આવી ગઈ ? ના, ના, આ સિંહાસન ઉપર બેસવાને તમે તદ્દન ના લાયક છો. અરે જુઓ જુઓ ! આ પવિત્ર સિંહાસન કે જે મહારાજ રણજીતસિંહના આદેશવાચી પૂર્ણ પ્રકાશમય જણાતું હતું તે અત્યારે એક રજપૂત કુલાંગાર બેવફાના બેસવાથી કેવું ઝાંખું દેખાય છે ? ”

“ ઓ શયતાન ચુપ કર તારી જીભાન ! નહિ તો આ પળેજ મૂઝો સમજજો. ” વિક્રમાજીતે ગુસ્સે થઈ કહ્યું.

“ આ શિરને વેગળું મૂકીનેજ હું આપની સમક્ષ આટલું બોલવાનું સાહસ કરું છું. મને કોઈની પરવાહ નથી. મારી ફરજ છે કે તમને દુષ્ટ કર્મ કરતાં ચેતાવવા. ”

“ શું બળવાન વિક્રમાજીતને એક હલકો સરદાર શિખામણ આપનાર ? ” પુનઃ વિક્રમાજીત ગર્જી ઉઠ્યો.

“ જ્યારથી તમારી પવિત્ર બુદ્ધિ નષ્ટ થઈ છે ત્યારથીજ તમારૂં બળ સદાને માટે નષ્ટ થયું છે. અનીતિના કુપમાં પડવાથી મહાન બળવીરોએ સદાકાળને માટે પૃથ્વી ઉપર લાંબા થઈને શ્વયન કર્યું છે; તે આપ જાણો છો ? ” શું તમે એક ઉર્દુ કવિનું વાક્ય સાંભળ્યું નથી ? સાંભળો; હું આ સમયે તમને તેજ સંભળાવવા આહું છું.

“ જન્દગી મિસ્લે રાંજર હય, જે હરાહય કુહ બરસ,
ગિર પડેગા કટકે આખીર, ક્યોકે અરા હય નફસ;
એ સેરે નાપાક કયા હય, એક હડીકા કફસ,
આ ફેંસા હય ઇસ્મેં હો દિનકે લીચે મુર્ગે હવસ;
મોતકા સેયાહ જબ આયેગા રોકે જબમેં,
ચિડિયાં હડ જયેગી પિંજરા ફેંક દેગા કબમેં. ”

“ માટે જાની થઈ આ માટે બૂલો છો ? કુદરતનો કોપ હાથે

કરી શા માટે માથે ખેંચી લ્યો છે ? ”

“ રણુમલ ! તું અત્યારે એક મહારાગ્નનું અપમાન કરે છે તેનું તને કાંઈ લાગે છે ? ” વિષયરાજ બોલી ઉઠ્યો.

“ કાણુ મહારાગ્ન ? ” રણુમલ ગર્ભ ઉઠ્યો.

“ આ સામે સિંહાસન ઉપર બેઠેલા છે તે મહારાગ્ન વિક્રમાશ્રી ! ” પહાડસિંહે કહ્યું.

“ હું તેમને મહારાગ્ન તરીકે કબૂલ કરી શકતો નથી. ” રણુમલે જણાવ્યું.

“ તો એમ સમજ કે તારો કાળ નિકટ આવી પહોંચ્યો છે. ” વિક્રમાશ્રીએ આસન ઉપરથી નીચે ઉતરી કહ્યું.

“ રણુમલ આકાશ સામે જોઈ રહ્યો. તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ. આથી પુનઃ વિક્રમાશ્રીએ પૂછ્યું:—“ ઉંચે શું જોઈ રહ્યો છે ? ”

“ આ ધીમે ધીમે કાળું થઈ જતું આકાશ ! ”

“ તેમાં તારે શું ? ”

“ તેમાં મારે ઘણું જોવાનું છે. એ કાળું આકાશ હમણાં આ અવનિ ઉપર તૂટી પડશે અને આ જગતમાં બધુંકર અંધકાર પથરાશે; તેમાં મારા પવિત્ર પ્રધાનનો પણ ક્ષણમાં લય થઈ જશે. ”

“ રણુમલ ! તારા વચનોથી મને ઘણાજ ગુસ્સો ચડ્યો છે અને તેથી તારો શિરઁછેદ કરવાને મારા હાથ ઉંચા નીચા થઈ રહ્યા છે; પણ આજ મારા સિંહાસનારૂઢ થવાના પવિત્ર દિવસે તારો ઘાત કરતાં માફ મન પાછું પડે છે; માટે જ મૂર્ખ આ રાજદરબારનો ત્યાગ કરી જલદીથી બહાર નીકળી જા; નહિ તો અપમાન કરી કાઢી મૂકવો પડશે. ”

સરદાર રણુમલ વિચારમાં પડ્યો. તેણે તેની સાથે વધારે વિવાદ કરવાનું ઉચિત ધાર્યું નહિ. સમય આવ્યે જોઈ લેવાશે કહી તેણે ફરીથી એકવાર સર્વ સલામતી સામે ધિક્કારની નજર ફેંકી અને આસપાસ જોયું. પછી વિક્રમાશ્રી સામે જોઈ તેણે ગંભીર અવાજે કહ્યું:—
“ જાઉં છું અને જતા પહેલાં જણાવું છું કે આ અન્યાયી વર્તનથી

તમારે ભવિષ્યમાં પરતાવું પડશે. હરામની રાજગાદી ઉપર તમે વધારે વાર ટકી શકશો નહિ. આ પવિત્ર ગાદીને માટે તમે તદ્દન નાલાયક છો તેનો ચમત્કાર તમને હુંક સમયમાં સમજશે અને રાજદ્રોહી થવાનું ફળ વીર રજપૂતો તમને જલદીથી ચખાડશે.” કહી સરદાર રણમલસિંહ વિહુતવેગે સભાગૃહનો ત્યાગ કરી બહાર નીકળી ગયો. સભાના દરબારીયો દિઠમૂઠ બની જઈ તેની પાછળ જોઈ રહ્યા. તે પછી પ્રધાન વિષયરાજે ઉભા થઈ બાપણુ કર્યું અને સભાના રણજીતથી આવધ રહેવાનું સૂચવ્યું. વિક્રમાજીતે તેજ વખતે વિષયરાજને ખંડીઆ રાજની મદદ લઈ આવવાને મોકલ્યો અને સેનાપતિ પ્હાડસિંહને સૈન્ય તૈયાર કરવાની આજ્ઞા કરી. વિષયરાજ અને પ્હાડસિંહ ચાલ્યા ગયા. તે પછી વિક્રમાજીતે સરદારો સાથે મસલત ચલાવી કિશ્નાનાં દાર બંધ કરી રણજીતને બહાર રોકવાનો નિર્ણય કર્યો. બાદ સભા વિસર્જન કરવામાં આવી.

વિક્રમાજીત અને કપિંજલા રાજમહાલયમાં ગયા અને હવે ત્યાંજ નિવાસ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. વિક્રમાજીતની આજ્ઞાથી અચળગઢના તમામ દરવાજા બંધ કરવામાં આવ્યા. પ્હાડસિંહ સૈનિકોને તૈયાર કરી કવાયત કરાવવા લાગ્યો અને વિક્રમાજીતના સિંહાસનારૂઢ થવાના મંગલિક પ્રસંગે આનંદનાં વાજાં વાગવાને બદલે યુદ્ધનાં રણતુરો વાગવા લાગ્યાં. હવે શું થાય છે એ જોવાનું છે ! !

૨૬

રણજીતનો પશ્ચાત્તાપ.

અચળગઢના દરબારમાંથી નીકળેલો સરદાર રણમલસિંહ ઝડપથી રણજીતસિંહની જાવણી તરફ જવા લાગ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં તેના મગજમાં અનેક વિચારો દોડદોડી કરી રહ્યા હતા. પવિત્ર રાજ-ભક્ત પ્રધાન વિક્રમાજીતને એકાએક બદલાએલો જોઈ તેને ધણું લાગી આવ્યું. તે વિચારની ધુનમાં ને ધુનમાં ચાલતો એકાદ ગાઉના અંતર પર આવી પહોંચ્યો અને એક વિશાળ વડવૃક્ષની નીચે ઘાડીવાર

વિશ્રામ કરવા બેઠો. આ એકાન્ત પ્રદેશમાં તેને ઉપરા ઉપરી અનેક
 વિચારો આવવા લાગ્યા. તે આત્મગત બોલતો હતો કે:—“આહ !
 વિક્રમાજીત ! શું તું બેવફા થયો ? હા ! રાજના લોભથી તહે અંધ
 થઈ સમસ્ત રજપૂત જાતિને કલંક લગાડ્યું ? હાય ! તારી પવિત્રતા
 ક્યાં ગઈ ? પ્રથમની રાજભક્તિ ક્યાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ ? અરે તારા
 પવિત્ર હૃદયને પાપી પિશાચે ક્યારનું અપવિત્ર કરી પાપાણુમય બનાવ્યું ?
 હા ! અફસોસ ! તું તારી રાક્ષસી સ્ત્રીના કૃત્રિમ પ્યારમાં અંધ થઈ
 તારી ફરજ બૂલી ગયો. તહે મહારાજા અંગારસિંહને સુધારવા, અરે
 તેમની આંખો ઉઘાડવા જ્યારે રણજીતસિંહને ગાદી પર બેસાડવા
 ત્યારે તેમાં શું તારી નીચ લાલસાઓ સમાએલી હતી કે ? હા, એમજ.
 કુકુંબ કલેશ કરાવી તારે તારા સ્વાર્થને સાધવો હતો એની સમજ
 હવે મને પડી છે. હાય ! એથીજ તહે બાઈ બાઈને લડાવી માર્યા છે.
 હા ! આ તારી કેવી રાક્ષસી મહત્વાકાંક્ષા ! ઓ હરામની રાજગાદી
 ખચાવી પડનાર મૂર્ખ વિક્રમાજીત ! યાદ રાખજે કે તું કદાપિ સુખે
 રાજ કરી સકીશ નહિ. તારી સઘળી આશાઓ તારા મનમાંજ સમાશે.
 વીર રજપૂતો આ વાત જાણતાંજ તને મારી નાંખવા બૂખ્યા વાઘની
 માફક નગર તરફ દોડી આવશે અને તને અને તારા બેવફા સરદારોને
 એક પળવારમાં લોહીથી તરબોળ કરી જમીન પર સૂવાડશે.
 હા ! આ વાત જ્યારે યુવરાજ કલ્યાણસિંહ અને રણજીતસિંહ જાણશે
 ત્યારે શું થશે ? હા ! દુષ્ટ વિક્રમાજીત તું નક્કી તેમની સમશેરોના
 શિકાર થઈ જઈશ. અફસોસ ! તારૂં ભાગ્ય હવે પરવાયું છે. ખરેખર !
 તારા ભાગ્ય પ્રમાણેજ તારી મતિ થશે અને તારી મતિ પ્રમાણેજ
 તારી ગતિ થવાની છે. રાજભક્ત રજપૂતો તને મરણાંગતે પણ સુખે
 જાંખવા દેશે નહિ એ તું ખૂબ યાદ રાખજે. હા ! પાપી પિશાચ !
 હેવટે તું પયપાન ત્યાગી વિષપાનનો અનુરાગી થયો. ઓ વિશ્વાસઘાતી
 ચંદ્રજી ! કુતરા જેવાં પ્રાણીઓ પણ તેના માલિકનો રોટલો ખાઈને
 નિમકહલાલ કરવાની વૃત્તિને તજતાં નથી તો તું તો એક જ્ઞાનવાળો
 મનુષ્ય થઈ પાલન કરનારનુંજ ભક્ષણ કરવાને તત્પર થયો છે. અરે

તારા કરતાં જ્ઞાન ઉત્તમ ગણાયો. અને તું તેનાથી પણ અધમ ગણાયો. ઓ નર પિશાચ ! ધિક્કાર છે તને કે તું તારા માનસિક તરફ સંહારક દષ્ટિએ જોઈ રહ્યો છે. હા ! મહાન પ્રધાનપદથી તું નહિ વિરમતાં છેવટે રાજલોભી થયો ? ઓ ભેવફા ! તારા કપાળમાં કરેલું રાજતિલક કોલસાના તિલક જેવું શોભે છે. ઓ નિમકહરામ હાડીયા ! આ તારા અન્યાયનું ફળ શ્રાભગવાન તને સારી રીતે ચખાડશે. ”

“ હા સમય ! તારી પણ બલીહારી છે. તું પણમાં રંકને રાજ અને રાજને રંક બનાવે છે. આ સૃષ્ટિનો નિયમ છે કે સત્યવાદી દુઃખી થાય છે અને પાપીઓ પ્રપંચમાં ફાવી સુખી થાય છે. કહ્યું છે કે:-

“ વિપરીત વિશ્વનો બહેવાર,

અકળ રચના જગતની છે ના પમાય પાર...વિપરીત.

દેખી દીપ પતંગ બળતા ઓહમાં મરનાર;

રાગ સુણવા હરણ સહેતા પારથી તલવાર...વિપરીત.

લેટથી ભરપુર દુનિયા રચી તહે રચનાર;

સત્યવાદી સીતમ રહેતા પાપીના પોખાર...વિપરીત. ”

વેરની વસુલાત.

“ ખરેખર ! વિક્રમાજીતના સંબંધમાં પણ આતુંજ બન્યું છે. હા ! પાપીઓ પહેલાં તો સુખથી મગ્નકાય છે; પણ અંતે તેઓ ભગવાનના ક્રોધના ભોગ અવશ્ય થાય છે. પાપી વિક્રમાજીત ! યાદ રાખજે કે તારૂં મ્હોત અંતે બયાનક રીતે થશે; તું હવે ઝાઝા દહાડા જીવી શકનાર નથી. ” આમ બોલતાં રણુમલે વિચારની સમાપ્તિ કરી આસપાસ જોયું.

તે ત્યાંથી જવાને ઉભો થયો પણ એટલામાંજ તેને દૂરથી એક ઘોડેસ્વાર ખારતે ઘોડે દોડી આવતો જણાયો. રણુમલ અચ્ચક્યો અને આતુર નેત્રે એ ઘોડેસ્વાર તરફ જોઈ રહ્યો. એ ઘોડેસ્વાર સીધી નજરે તેની વજીર ચાપને એક નેળમાં ઘોડાને દોડાવવાના બ્યાનમાં હતો તેથી તેણે રણુમલને જોયો નહિ; પણ રણુમલે તેને જોઈ વસ્ત્ર ઝાળખી લીધા. તેણે તે ઘોડેસ્વારને અટકાવવાના હેતુથી ઘોડેથી જૂમ

મારી કહ્યું:-“ ઓ સ્વેત અશ્વ પર સ્વાર થએલા મહારાજ રણજીત-સિંહ ઉભા રહો ઉભા રહો. ”

રણજીતે તેનો અવાજ સાંભળી ધોડાની લગામ ખેંચી તેને અટકાવ્યો અને પાછળ જોયું તો તેણે રણમલને ઓળખ્યો. તે તરત ધોડાને પાછો વાળી તેની પાસે આગ્યો. રણમલે નીચા નમી નમન કરી તેને પૂછ્યું:-“ મહારાજની સ્વારી આ સમયે કંઈ તરફ જાય છે ? ”

“ હું આટલામાં જ ફરવા નીકળ્યો છું. મારો વિચાર આ હુંગરનું એક ચક્કર મારવાનો છે; પણ વાર તમે અહિં ક્યાંથી ? તમે તો નગરમાં ગયા હતાને ? ”

“ હા ! હું નગરમાં જન્મેજ આદ્યો આવું છું. આપ મહારાજ મને અહિં માર્ગમાં જ મળી ગયા તે ધાણું સાફ થયું. મહારાજ આપ અશ્વ પરથી નીચે ઉતરી નિશ્ચિંતતાથી હેડા ખેસો; મારે આપને એક અગત્યની વાત જણાવવાની છે. ” રણમલે કહ્યું.

રણજીત ધોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને રણમલે ધોડાનો ધાસીયો બોંય પર નાંખી તેની ઉપર રણજીતને બેસાડ્યો. બાદ રણજીતે કહ્યું:- “ સરદાર જે કહેવું હોય તે સુખેથી જણાવો. ”

“ મહારાજ ! સમાચાર વિપરીત છે. પાપીઓએ ભયંકર પ્રપંચ કર્યો છે. હા ! અંતે પાપીઓની પ્રપંચજળમાં સપડાઈ પુણ્યવાન પણ પૂર્ણ પાપી બન્યો છે. ” કહી રણમલે એક ગાઠ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો.

રણજીત બહેમાન બોલી ઉઠ્યો:-“ સરદાર તમે શું કહો છો ? તમારું બેઠભરેલું બોલવું હું સમજી શકતો નથી; માટે સ્પષ્ટ સમજાવો કે શું થયું છે ? શું વિષયરાજે કંઈ નવુંજ તકેટ જમાવ્યું છે ? ”

“ ના, વિષયરાજે તો કંઈ કર્યું નથી; પણ તેની પુત્રી કપિ-જલાએ ભયાનક કાવત્રુ રચ્યું છે. તે કાવત્રામાં વીર વિક્રમજીત સપડાયો છે. ” રણમલે કહ્યું.

“ તો તેથી શું થઈ ગયું ? આપણે નગરમાં જઈ આપણા પ્રધાનને કારરચાનીઓના કાવત્રામાંથી બચાવીશું. ” રણજીતે કહ્યું.

“ અરે મહારાજ ! આપ હજી બોળાને બોળા રંભા કાવ-

ત્રાની પૂર્ણાહુતી થઇ ચુકી છે. વીર વિક્રમાજીત પૂર્ણ પાપી બની આપણાથી બેવફા થયો છે. તેણે આપણને વિશ્વાસઘાત કર્યો છે.” રણુમલે જણાવ્યું.

“ઓહ ! તમે આ શું કહો છો ? શું પવિત્ર પ્રધાન બેવફા થયો ? ના ના, તેમ બનેજ નહિ. પૃથ્વીનો પ્રલય થાય પણ પવિત્ર વિક્રમાજીત તેના ધર્મથી ચ્લિત કદાપિ ન થાય. સરદાર ! મને લાગે છે કે તમારું કહેવું ભૂલભરેલું છે. વારૂ આવા સમાચાર તમે ક્યાંથી મેળવ્યા ?” રણુજીતે પૂછ્યું.

“હું આપની આજ્ઞાનુસાર અચળગઢમાં વિજય સમાચાર જણાવવા પ્રધાનના મહેલમાં ગયો હતો; પણ ત્યાંથી સમાચાર મળ્યા કે પ્રધાનજી તો દરબારમાં ગયા છે. પ્રાતઃકાળમાં બહેલો દરબાર કેમ ભરવામાં આવ્યો હશે ? એવા વિચાર કરતો હું દરબારમાં ગયો. દરબારમાં આપણા સઘળા સરદારો અને નગરના પ્રતિષ્ઠિત જનો એકત્ર થયા હતા. મહારાજ ! મહેં દરબારનો રંગ વિચિત્ર બોયો; કે જે જોતાંજ માંડે હૃદય કંપી ઉઠ્યું. તે વખતે ત્યાં પ્રધાન વિક્રમાજીતને સિંહાસનારૂઢ થવાની ક્રિયા થઇ રહી હતી. પ્રધાનજી અચળગઢના પવિત્ર તખ્ત ઉપર ઊરાવ્યા હતા. મહેં તેમને પ્રણામ કરી આપણા વિજય સમાચાર જણાવ્યા. વિજય સમાચાર સાંભળતાંજ તે બેવફા પ્રધાને આપને ન સંભળાવાય એવા વચનો અને સંભળાવી આપનું સખ્ત અપમાન કર્યું. તે ઉપરાંત તેણે વધારામાં જણાવ્યું કે રણુજીત રાજ કરવાને તદ્દન નાનાયક છે. આ રાજ મહેં મારા બાહુબળથી મેળવેલું છે તેથી આ અચળગઢનો માલિક હવે હુંજ છું; માટે તું રણુજીતને જણાવજે કે હવેથી રાજની આશાનો ત્યાગ કરી જંગલમાં સદાકાળ પડી રહી જીંદગીની સમાપ્તિ કરજે.”

આવા સમાચાર સાંભળતાંજ રણુજીતને બાણે ધરતીકંપ થયો; હોય એમ થઇ આવ્યું. તે ગભરાટથી ઉભો થઇ એકદમ બોલી ઉઠ્યો:—
“સરદાર ! શું આ સત્ય સમાચાર છે ? શું વિક્રમાજીત અચળગઢની ગાદી પર બેઠો ?”

“હા, મહારાજ ! હું સર્વ યનાવ નજરે જોઇ આવ્યો છું. તે પાપીને બે શબ્દો સંભળાવતાં હું તેના ક્રોધનો ભોગ થયો હતો. તેણે મારી ઉપર સમશેર ખેંચી હતી પણ ત્યાંથી હું શ્રીકૃષ્ણ કૃપાએજ અહિં જીવતો આવી તમને સમાચાર જણાવી શક્યો છું.” સરદાર રણુમલે સર્વ વાત રણુજીતને જણાવી.

રણુજીતના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેની આંખોમાંથી અમિના તનખા ઝરવા લાગ્યા. શરીર શૌર્યથી કંપવા લાગ્યું. વારંવાર તેના હાથ કમ્બરે લટકતી સમશેર પર જવા લાગ્યો. અંતે તેણે બયાનક ગર્જના કરી સરદારને કહ્યું:-“રણુમલસિંહ ! તે વિશ્વાસઘાતી વિક્રમાજીતની અવદશા હવે મને પ્રત્યક્ષ જણાય છે; માટે તમે હવે મારી આગળ આપણી છાવણીમાં જાઓ અને મારા પિતા તથા ભાઈને આ સમાચાર જણાવો. સરદાર ! આપણા સેનાપતિને પણ જણાવજો કે હવે વિના વિલંબે અચળગઢ પર ચઢી જાઓ અને બેવડા થયેલા હરામખોરોને સદાને માટે આ પૃથ્વીના પડ ઉપરથી વિદાય કરો. જાઓ, હું આવી પહોંચું છું.”

રણુમલસિંહ તરત ત્યાંથી ચાલતો થયો. તેના ગયા પછી રણુજીત મહાન વિચારમાં પડી ત્યાં ઘણીવાર બેસી રહ્યો. તેના મનમાં હુજરો વિચાર થવા લાગ્યા. વિક્રમાજીત આવો વિશ્વાસઘાતી નીકળશે એવી મને સ્વપ્ને પણ ખબર નહોતી તે મનમાં વિક્રમાજીતને ધિક્કાર પર ધિક્કાર આપવા લાગ્યો. વિક્રમાજીતના વર્તનથી તેને ઘણું લાગી આવ્યું. પિતા અને ભાઈની સાથે વૈર બાંધવાથી તેનું દિલ તેને ડંખવા લાગ્યું. તે ઘણી વાર મુધી વિચારમાં બેસી રહી અંતે અફસોસ કરવા લાગ્યો. હા ! વિશુ ! મને આ શું સ્પર્ધા કે મેં ક્ષણિક રાજસુખને માટે ભાઇ અને પિતાનો દ્રોહ કર્યો ? હા ! એ પાપી વિક્રમાજીતના સમજાવ્યાથીજ હું ભોળવાઇ પિતૃદ્રોહી બન્યો છું. હા ! પૂન્ય પિતાને અને વડિલબંધુને બંદીવાન બનાવી નરકાગામી થયો છું. હા ! અફસોસ ! મ્હેં કુદુંબ કલેશ કરી અંતે આ ફળ મેળવ્યું છે. મ્હેં મારી પોતાની પાપમાલી હાથે કરીનેજ કરી છે. હા ! હું આ

મારું કાળું મુખ તેમને હવે કેવી રીતે બતાવી શકીશ ? તેઓ પણ મારો આવો અક્ષમ અપરાધ કેવી રીતે માફ કરી શકશે ? અરેરે ! મારી પવિત્ર પ્રિયા દુષ્ટ પ્રધાનના વિષે મને વારંવાર કહેતી હતી કે તેના ઉપર વધારે વિશ્વાસ રાખશો નહિ. હા ! પ્રિયા ! એ તારું કહેવું ખરું પડ્યું છે. મારા અવિચારીપણાનું ફળ મને હવે બરાબર મળ્યું છે. ઓ પવિત્ર પ્રેમદા ! તું ક્યાં હોઈશ ? શું તારો પત્તો મને નહિજ મળે ? અરે શું બબર પટે ? હા પ્રભુ ! મારી અત્યારે કેવી વિચિત્ર દશા થઈ રહી છે ! હું પિતા, ભાઈ અને પ્રિયા વગેરેના હૃદયથી દૂર થયો છું. હાય ! રાજસુખના લોભે અંધ થઈ હું મહા પાપી બન્યો છું.

“ બની પાપી પ્રપંચી હું, ગણાયો હાય હત્યારો;
તજને ધર્મ પોતાનો, બન્યો હું કુળ અંગારો.
ક્યાં દુઃખી પિતા બ્રાતા, વૃથા વિતાવ્યો જન્મારો;
હવે છે ધુળ જીવતરમાં, લીધો મહેં પાપનો ભારો.”

હાય ! મારી પ્રાંતઃ મહેં હાથે કરીને ગુમાવી છે. પારકાના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકવાથીજ આખરે આ પરિણામ આવ્યું છે. પણ ફિકર નહિ, આ રણજીત તે દગાખોરને તેના વિશ્વાસઘાતીપણાનું ફળ બરાબર ચખાડશે. અરે ! આ મારી શક્તિ સ્વરૂપ સમશેર તે પાપીનું લોહી પી તૃપ્ત થશે ઓ વિશ્વાસઘાતી ! હવે સાવધ થજો. તે ઉપરાંત તને મળેલા તારા તમામ સરદારોને તારી મદદે બોલાવજો. આ રણજીત તમને યમસદનમાં રવાને કરવા અને તારાં કરેલાં કર્મનું ફળ આપવા વિજળીની ઝડપે તારી તરફ દોડી આવે છે. બચ્યા વિક્રમાજીત ! હું હવે તને છોડનાર નથી. જા તું મારાથી બચવાને કદાપિ પાતાળમાં પેસી જઈશ તો ત્યાંથી પણ હું તને તારું માથું પકડી બહાર ખેંચી કાઢીશ. ઓ નરપિશાચ ! ત્હેં હાથે કરી સતેલા સિંહને જગાડ્યો છે અને તારું મ્હોત માગી લીધું છે. તું હવે વધારે વખત આ પૃથ્વી ઉપર જીવતો રહેનાર નથો. આ રણજીતના ભયાનક ક્રોધાગ્નિમાંથી બચી શકનાર નથી. ઓ મૂર્ખના શિરોમણી વિક્રમાજીત ! તું અને તારી કારસ્થાની કપિજલા તેમજ તારા સંબંધી સરદારો

હવેથી કદાપિ કાળે ફાવી શકનાર નથી.

“ જવલંત કોધાગ્નિ પ્રગટ્યો છે આ દેહમાં;
ચાંપું પાતાળમાં જળ પળ એકમાં.
આ પગ પ્રહારથી ધરાણી જે ધમધમે;
થરથરે કળકળે પાપીઓ બળ વડે.
જેઈ છું જેઈ છું દુષ્ટ કૃત્યો તમ તણાં;
ન રાખશો ન રાખશો કુકર્મમાં કાંઈ મણા.
સત્યને રક્ષવા મમ જીવ બળ છે અતિ;
અસત્યને તોડવા પ્રચંડ છે આ અસિ. ”

આમ બોલતા વીર રણજીતે નાગની જીભ સમાન સમશેર સરસ કરતી આનમાંથી ખેંચી કાઢી; અને તેને ઉગ્રી કરી ઘણી વાર સુધ્ધ તેના સામે જોઈ રહ્યો. બાદ તેણે તત્કાળ પાસે ઉભેલા અશ્વ પર સવારી કરી અને હાથમાં ખુદ્દી સમશેર રાખી ઘોડાને જાવણી તરફ પૂર વેગે દોડાવી મૂક્યો.

“ સરદાર રણમલે જાવણીમાં આવી ક્યારનાએ સર્વને સમાચાર જણાવી દીધા હતા. વિક્રમાજીતનું આતું અધીર કૃત્ય સાંભળી વીર રજપૂતોનાં લોહી ઉકળી આવ્યાં. સર્વેએ કારમી ગર્જના કરી કે એ દુષ્ટ પ્રધાનને મારી નાંખો, કાપી નાંખો, અરે ! તેને પકડી લાવી જીવતોજ અમિકુંડમાં સળગાવી મૂકો. આમ ભયાનક ગર્જના કરતા શરરીરો તૈયાર થઈ રણજીતની રાહ જોવા લાગ્યા. એવામાં રણજીત દોડતે ઘોડે આવી પહોંચ્યો. સઘળાએ તેની જયગર્જના પોકારી તેને વધાવી લીધો. રણજીતે તેમને સઘળા વસ્તુ સ્થિતિ સમજાવી અને પિતા તથા ભાઈના તંજુ પ્રતિ તેણે ગમન કર્યું. મહારાજ અંગારસિંહ અને કલ્યાણ અત્યારે તેમને જે તંજુમાં દોરડાથી બાંધી સિપાહીઓના પહેરા નીચે રાખવામાં આવ્યા હતા. ત્યાં બેઠા બેઠા નીચું જોઈ ભાવિની ગતિ ઉપર વિચાર કર્યા કરતા હતા. એ અરસામાં રણજીતે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. તત્કાળ તેણે તેમને બંધનમુક્ત કરવાનો હુકમ એક સિપાહીને કર્યો. આથી અંગારસિંહ અને કલ્યાણ આશ્ચર્ય પામ્યા અને મનમાં

વિચારવા લાગ્યા કે શું રણજીત અત્યારે અમારો વધ કરવાને તો નહિ આવ્યો હોય ? આમ વિચારતા અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહને બંધનમુક્ત કરી રણજીત ઘણીવાર સુધી તેમના સામે જોષ રહ્યો. પિતા અને બાઈની શોચનિય સ્થિતિ કરનાર હું જ છું એમ તેને મનમાં લાગી આવ્યું ને તેથી તેની આંખોમાં ઝળઝળાં આંસુઓ ભરાઈ આવ્યાં. આવી રીતે થોડીવાર મૌન રહ્યા પછી અંગારસિંહે ધીમે સાહે કહ્યું:-
 “ રણજીત ! હવે શા માટે વિચાર કરે છે ? જો તારો વિચાર અમારો શિરચ્છેદ કરવાનો હોય તો તે વિચાર જલદીથી પૂરો કરી નાંખ. અમે આવી અધમ દશામાં લાંબો વખત જીવવાને હવે બિલકુલ ઇચ્છતા નથી. ” કહી અંગારસિંહ તેની સામે જોષ રહ્યો.

• પિતાનું આવી રીતનું બોલવું સાંભળી રણજીત ગદગદ કંઠે તેને કહેવા લાગ્યો:-“ આપુ ! હું શું કરું ? કહેતાં જીભ ઉપડતી નથી. છતાં ન છૂટકે જણાવું છું કે દુષ્ટ ભાવિએ મને બૂલાવ્યો છે. આ રણજીત કાવત્રાખોરોથી ડગાયો છે અને તેથીજ આપને અને બાઈને સંકટમાં સપડાવી પાપી બન્યો છે. મારો અપરાધ અક્ષુન્ન છે છતાં આપુ અને બાઈ ! મને ક્ષમા કરો મારા પર દયા કરો. હું કરેલાં કર્મ માટે અત્યંત પરતાઉ છું-મનમાં મુંઝાઉ છું. ” કહી રણજીતે પિતાના પગમાં માથું મૂક્યું.

અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહ રણજીતની વર્તણૂકથી વિસ્મય પામ્યા અને મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારો કરવા લાગ્યા. એવામાં કલ્યાણસિંહ વિચારમાંથી જાગૃત થઈને બોલી ઉઠ્યો:-“ રણજીત ! અમે તો તારા કેદી છીએ છતાં તું અમારી ક્ષમા શા માટે માગે છે ? તું અમારો શું અપરાધ કર્યો છે ? ”

“ બાઈ ! મોટાભાઈ ! આ દુષ્ટ રણજીતે પાપીઓની પ્રપંચ-જાળમાં ફસાઈ ધર્મ વિરૂદ્ધ વર્તી તમને અત્યંત દુઃખ દીધું છે. જે પાપીએ મને ચઢાવી તમારી સાથે યુદ્ધ કરાવ્યું છે તે પાપીએજ અંતે મને દગો દીધો છે. અરે ! તે સેવક મટી રાગ થયો છે. ભાઈ ! જો તમે મને ક્ષમા નહિ કરો તો હું આ પળેજ મારા પ્રાણ ત્યાગીશ.

કુટુંબકલેશ કર્યાનું કળ મને મળી ચૂક્યું. ” કહી રણજીતે કમ્ભરમાંથી કટાર ખેંચી માથું નીચે ઝુકાવ્યું.

કલ્યાણે તરતજ તેના હાથમાંથી કટાર ખુંચાવી લેઈ કહ્યું:—
“ ભાઈ મને તારા ખોલવામાં સમજ પડતી નથી. ૨૫૪ જણાવ કે શું થયું છે ? તને કાણે દગો દીધો છે અને કયો સેવક રાજ થઈ પડ્યો છે ? ”

તે પછી રણજીતે તમામ હકીકત તેને કહી સંભળાવી. હકીકત સાંભળીને અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેમની આંખો એકદમ લાલચોળ થઈ ગઈ અને શરીર કંપવા લાગ્યાં. તેમણે હાથની મુક્કીઓ વાળી હવામાં વીંઝી ભમાનક ગર્જના કરી. સધળા સૈનિકોને પણ પવનવગે વિકમાજીત બેવફા થયાની ખબર પડી ગઈ અને તેની ઉપર ધિક્કારના વરસાદ વરસવા લાગ્યો. સેનાપતિ તેજસિંહ ઉઘ્ર ક્રોધથી અચળગઢ તરફ જઈ તે દુષ્ટને દંડ દેવાને તત્પર થયો. અંગારસિંહે સમય વર્તી તેને શાન્ત કર્યો. બાદ સધળા એકઠા થઈ હવે શું કરવું તે સંબંધી મસલત ચલાવવા લાગ્યા. એકદમ અચળગઢ પર ચઢી જવાનો ઇવટમાં નિર્ણય થયો. સેનાપતિ તેજસિંહે નગરમાં રહેલા સૈન્યની આશરે ગણતરી કરી જોઈ તો તેને પોતાના કરતાં ત્રણગણું સૈન્ય વિકમાજીતની પાસે રહેલું માલુમ પડ્યું. તેણે મહારાજની આજ્ઞા લેઈ તરત કેટલાક સરદારોને ખંડીઆ રાજની મદદ લેવાને રવાના કર્યા. રણજીતે પણ એક પત્રમાં સંવિરતર હકીકત લખી મહારાજ અંદ્રેકુતની મદદ માગવાને માટે એક સેવકને રત્નગઢ તરફ વિદાય કર્યો. આ ખટપટમાં સાંજ પડી ગઈ તથા સૈનિકો રસોઈ ખનાવવા મંડી પડ્યા. બાદ જમી પરવારી સૌએ એકઠા થઈ ખીજો દિવસે ખપોરે અચળગઢ ઉપર ચઢી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે પછી સૌને આરામ લેવા જવાની આજ્ઞા આપી. સૈનિકો પોતપોતાની આરામ લેવાની જગાએ જઈ સૂતા. મહારાજ અંગારસિંહ, કલ્યાણસિંહ, રણજીતસિંહ અને સેનાપતિ તેજસિંહે મોડી રાત સુધી મસલત ચલાવ્યા કરી. સૌનો મત એકત્ર થતાં યુદ્ધ સંબંધી બુદ્ધિરચનાની

ગોઠવણ કરી સઘળા છૂટા પડ્યા, અને પછી નિદ્રાનું શરણ સ્વિકારવા લાગ્યા. આ યુદ્ધ ધણું ભયંકર થશે, અસંખ્ય સૈનિકોને આમાં ધાણ નીકળી જશે, વિક્રમાજીતને તેના કર્મનો ખદલો કેવી રીતે આપવો વગેરે વિચાર કરતો તેજસિંહ એકલો સર્વના ગયા પછી ધણા વખત સુધી જાગ્યો અને જ્યારે તેની આંખો ઉઝળગરાથી ખળવા માંડી ત્યારે તે પથારીમાં જઈને સૂતો. તેને ઉંઘમાં પણ યુદ્ધ સંબંધીના દૃશ્યો દેખાવા લાગ્યા. આવી રીતે શાન્ત રાત્રિ શરૂ રજપૂતોને નિદ્રામાં નાખી વ્યતિત થવા લાગી.

૨૭

ગુલાબસિંહનું આગમન.

વાંચકા ! ચાલો આપણે હવે ગયખી ગુફામાં રહેલા ગુલાબસિંહ તરફ જરા નજર ફેરવીએ. વીર ગુલાબસિંહે એ દિવસ સુધી આ ગુફામાં રહી વિષયરાજ વગેરે દુષ્મનોની ખોળ કરી પણ એક દુસ્મન તેની નજરે પડ્યો નહિ. અરે ! તેઓ ક્યાં થઈને પસાર થઈ ગયા. હશે ? એમ ગુલાબસિંહ તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો. તેણે એ દિવસ ત્યાં રહી રંભા, કમળ અને કિશોરને ત્યાંની અફલુત જગાઓ સાથે ફરી ફરીને દેખાડી. બાદ ત્રીજા દિવસના મોટા મળસ્કામાં સર્વે કલ્યાણની છાવણી તરફ આવવાને તૈયાર થયાં.

પ્રાતઃકાળની ઠંડી હવા આવતી હતી, પ્રકૃતિદેવીએ અપૂર્વ ગુંગાર ધર્યો હતો, પહાડી પ્રદેશની શોભા અવર્ણુનિય થઈ રહી હતી, વૃક્ષો પર પટેલા ઝાકળ બિંદુઓ મોતીના દાણાની માફક ભાસતાં હતાં, અનેક પ્રકારના પક્ષીઓ પોતાના સુંદર સરોદથી વનને ગળવી શોભામાં વ્રદિ કરી રહ્યાં હતાં, પૂર્વ દશમાં સૂર્ય ભગવાન પણ ઉદય થવાની તૈયારીમાં હતા, એવા ખુશનુમા સમયે ગુલાબસિંહનો કાફલો બહાર નીકળ્યો અને સૃષ્ટિ સૌન્દર્યનું અવલોકન કરતો કલ્યાણસિંહની છાવણી તરફ આવવા લાગ્યો. કમળ, રંભા, કિશોર અને ગુલાબસિંહ ઘોડાઓ ઉપર સ્વાર થઈને સૌથી આગળ ચાલતાં હતાં.

અને પાછળ તીરકામઠાવાળા સોએક નીલ વીરો ચાલતા હતા. જાણે થંકર ભગવાનનું સૈન્ય નીકળ્યું હોયને એવો દેખાવ જણાતો હતો. આવી રીતે સઘળું મંડળ ચાલતું ચાલતું છાવણીમાં આવી પહોંચ્યું તો તેમને છાવણી જનશૂન્ય જણાઈ-કાઈ પણ માણસ નજરે પડ્યું નહિ. ત્યાંના તંત્રીઓ અને સૈનિકાની રાવડીઓ છીન બીજ થઈને પડેલી દેખાઈ અને સઘળી વસ્તુઓ અસ્ત વ્યસ્ત થઈ રસ્તામાં આડી અવળી પડેલી હતી. આતું જોઈ ગુલાબસિંહ અને કિશોરના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓએ ઝીણી નજરે તપાસ કરી તો તેમને માલુમ પડ્યું કે અહિં ઘણાં માણસો આવી ગયેલાં હોવાં જોઈએ. વખતે દુખમનો તો નહિ આવ્યા હોય ? ખરેખર ! મને તો એમજ લાગે છે. મારા વિરાઓ ! દોડો, દોડો, દુખમનોએ દગો કર્યો હોય એમ જણાય છે. આમ બોલતા ગુલાબસિંહે ઘોડાને ઝડપથી દોડાવ્યો. તેની પાછળ કિશોર, કમળ અને રંભાએ પણ ઘોડાઓને મારી મૂક્યા. બીલ વીરો પણ પાછળ દોડવા લાગ્યા. થોડેક દૂર જતાં રસ્તામાં મરી ગએલા સૈનિકાનાં મુઠાં પડેલાં જણાયાં. ગુલાબસિંહે તેમની તપાસ કરી તો તેને માલુમ પડ્યું કે આ મરણ પામેલાં મુઠાંમાં કેટલાંક આપણાં માણસો પણ છે નક્કી દુશ્મનોજ અહિં આવેલા અને તેમન સાથે યુવરાજને યુદ્ધમાં ઉતરવું પડ્યું હશે ? પણ તેનું શું થયું હશે ? આમ વિચારતા ગુલાબસિંહે કિશોર સામે જોયું. કિશોર પણ વિસ્મયતાથી સઘળું જોઈ રહ્યો હતો. એવામાં દૂરથી એક ઘોડે સ્વાર આવતો જણાયો. તેને જોઈ ગુલાબસિંહ ઉભો ઉભો વિચારવા લાગ્યો કે એ કાણ હશે અને તે આટલી ઝડપથી શા માટે દોડી આવતો હશે ?

જોતજોતામાં તો એ ઘોડેસ્વાર છેક તેની નજીક આવી પહોંચ્યો અને ઘોડા પરથી ઉતરી ગદગદ કંઠે બોલી ઉઠ્યો:—“ સરદાર ! અમે તમારી શોધમાં રખડી રખડી થાકી ગયા. અહિં તો શત્રુઓએ જીલમ મુજબો છે. અચળગદના રાજા રણજીતકુમાર આપણા મહારાજા અને કલ્યાણસિંહને હરાવી બંદીવાન બનાવી સાથે લેઈ ગયા છે. ”

“હેં ! શું તું આ ખઈ કહે છે ?” કિશોરે તપી જઈને પૂછ્યું.

“હા ! અહિં ભારે લડાઈ થઈ હતી. તેમાં આપણા બધા સૈનિકો અને સરદારો ખપી ગયા છે. ફક્ત હું અને બીજા દશેક સરદારો આપને સમાચાર જણાવવાને જીવતા રહ્યા છીએ.” તે સરદારે જણાવ્યું.

“ઓહ ! હું આ શું સાંભળું છું ? રણજીત કાવી ગયો ? અરે ! શું તે મારા રક્ષણમાં રહેતા યુવરાજને તેમના પિતા સાથે બંદીવાન બનાવી લઈ ગયો ? હાય ! ધુળ પડી મારા આ જીવતરમાં. માઈ ક્યું કારણે ધુળ મળ્યું.” આમ શોક કરતો ગુલાબસિંહ નીચું જોઈ ઉભો રહ્યો.

• કિશોરે તેને શાન્તિ આપી કહ્યું:—“વીર સરદાર ! આ સમય હવે શોક કરવાનો નથી. આપણે જેમ બને એમ જલદીથી દુશ્મનની પુઠ પકડી યુવરાજ અને મહારાજને છોડાવવા જોઈએ. હું ધાઈ છું કે હજી શત્રુઓ તેમના નગરમાં નહિ પહોંચ્યા હોય.”

“હા ! ચાલો હવે એમજ કરીએ. દુષ્ટ દુશ્મનને દગાનું યોગ્ય દગું આપાડવું તે વાત તો નક્કીજ. કદાચ એ ઉદ્ધત રણજીત નગરમાં પહોંચી ગયો હશે તો હું નગરમાં જઈને પણ તેના નગરને ખેદાન ખેદાન કરી નાંખીશ. તેના આખા શહેરને આગમાં હોમી ભસ્મીભૂત બનાવીશ.” આમ બોલતો ગુલાબસિંહ ભયંકર દેખાવા લાગ્યો. તેની આંખો ધગધગતા અંગારાની માફક ચળકવા લાગી. તેણે મોટેથી બૂમ પાડી ખાસે ઉભેલા સરદારને પૂછ્યું:—“આ બધો બનાવ ક્યારે બન્યો ?”

“આ બે દિવસમાં સઘળું બની ગયું છે.” સરદારે કહ્યું.

“કાંઈ ફિકર નહિ. એ રણજીતનો પાપનો ખડો હવે પૂર્ણ ભરાઈ ચૂક્યો છે. યુવાનીના મદમાં અંધ થઈ તેણે પિતા અને ભાઈને દ્રોહ કર્યો છે તેને માટે તેને બહુજ સહન કરવું પડશે. રંભાબહેન ! જોયુંને ? આ તમારા સ્વામીનું પાપમય કર્તવ્ય !” આમ કહી ગુલાબસિંહ તેના સામે જોઈ રહ્યો. રંભા કંઈ બોલી નહિ. રણજીતના આવા અવિચારી સાહસને માટે તેણીને બહુ લાગી આવ્યું. તે પછી

તરતજ ગુલાબસિંહે એક બીલ સરદારને ડુંગરી કિલ્લા પર જઈ દોલ વગાડવાની આજ્ઞા કરી. બીલ સરદાર ત્યાંથી તરતજ ચાલ્યો ગયો અને ડુંગર પર મૂકેલા દોલને જોરથી વગાડવા લાગ્યો. દોલનો ભયાનક ધ્વની પર્વત પ્રદેશમાં ચારે તરફ ગાજી રહ્યો અને આખું જંગલ ખળભળી ઉઠ્યું. તેની સાથે અહિં વીર ગુલાબસિંહે પણ ખભે ભરાવેલું રણુશીંગું ધ્રુંગવાનું શરૂ કર્યું. દોલ અને રણુશીંગાનો એકત્ર ધ્વની પ્રલયકળના જેવો સંભળાવા લાગ્યો. બન્નેનો સામટો અવાજ સાંભળી જોતજોતામાં સેંકડે બીલનાં ટોળેટોળાં ખભે તીરકામઠાં ભરાવી દોડી આવવા લાગ્યાં. આ વખતનો દેખાવ ખરેખર ઓરજ પ્રકારનો થઈ રહ્યો હતો. બીલ લોકો દોષ ડુંગરા ઉપરથી તો કાંઈ ઉડી ખીણોમાંથી તેમના માનીતા સરદારની પાસે દોડી આવ્યા. જેમ ફીડીયો દરમાંથી હિભરાય એવી રીતે સીસમના કક્કા જેવા કાળા જણાતા અસંખ્ય બીલ લોકો ગુલાબસિંહની આગળ આવી એકઠા થઈ ગયા. સર્વના એકઠા થયા પછી દોલ વાગતું બંધ થયું. કિશોરે સઘળાની ગજુતી કરી જોઈ તો તેમની સંખ્યા દસહજાર ઉપરની થઈ. તેમાંના અડધાને સઘળાં ની પુત્રોનું રક્ષણ કરવાનું સોંપ્યું અને બાકીના સાથે ગુલાબસિંહે ત્યાંથી ત્વરાએ કુચ કરી. બીલ વીરો ચાલતા ચાલતા તેમની માતાની જય બોલાવતા હતા. સૌને મોખરે ગુલાબસિંહ ઘોડેસ્વાર થઈ ચાલતો હતો. રંભા, કમળ અને કિશોરસિંહ તેની પ્રસંશા કરતાં તેની પાછળ ચાલતા હતાં. બરાબર મધ્યાહ્નકાળે તેઓ રણુજીતની જાવણી નજીક આવી પહોંચ્યાં. જાવણીના તંત્રુ વેગજેથી દેખાતાં જ ગુલાબસિંહે સઘળાને આગળ વધતા અટકાવ્યા. રણુજીતના સૈનિકો પણ આ અણુ-ધારેલી આફતથી ગભરાઈ ગયા અને જાવણીમાં આમતેમ દોડાદોડી કરવા લાગ્યા. એવામાં ગુલાબસિંહે યુદ્ધનું સમન કરવાને પુનઃ રણુશીંગાનો નાદ કર્યો. બીલ બીરોએ ખોડીયાર માની જય બોલાવી કામડીઓ પર ચીરતું સંધાન કર્યું. ફક્ત ગુલાબસિંહની આજ્ઞાનીજ વાર હતી. તેની આજ્ઞા મળતાંજ પર્વતહજાર તીરબો વરસાદ વરસવાની તૈયારી કરી. કિશોરે સઘળાં સૈનિકોને આજ્ઞાપર ચોક્કસી કર્યા હિભા સંખ્યા અને

રંજા તથા કમળને કેટલાક સૈનિકાના રક્ષણમાં સોંપી દૂર ઉભાં રાખ્યાં. ખરા મધ્યાહ્નકાળે રણુશીંગાનો અવાજ સાંભળી રજુજીત, અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહ ચમક્યા. બહાર સૈનિકાની દોડાદોડી અને શોરખાદાર થઇ રહ્યો. તેઓ બેબાકળા બની તંબુમાંથી બહાર નીકળ્યા. તેમને જોઇ તરત એક સરદારે તેમની નજીક આવી સામે ઉભેલા સૈન્યને લાંબો હાથ કરી બતાવ્યું. “એ કોનું સૈન્ય હશે?” એમ બોલતો રણુજીત આતુર નયને એ તરફ જોઇ રહ્યો.

યુવરાજ કલ્યાણસિંહ પણ વિચારમાં પડી એ તરફ જોવા લાગ્યો. રણુશીંગું જોરથી કુંકાતું હતું. સામેનું સૈન્ય મારો કાપોના પોક્કર પાડી રહ્યું હતું. એવામાં ધ્યાનપૂર્વક સામેના સૈન્યને અવલોકન કરતા કલ્યાણસિંહે રણુશીંગું કુંકારને ઓળખ્યો અને તેથી તે એકાએક સહર્ષ બોલી ઉઠ્યો:—“તેઓ દુશ્મન નથી પણ મિત્ર છે. વીર ગુલાબસિંહ આવી પહોંચ્યો છે!”

“શું ગુલાબસિંહ આવી પહોંચ્યો?” મહારાજ અંગારસિંહ બોલી ઉઠ્યા.

“જો ગુલાબસિંહ ફક્ડના નામે ઓળખાય છે એજ વીર આવી પહોંચ્યો કે ખીજે?” રણુજીતે પૂછ્યું.

“હા! એજ વીર થોડો મારી ખજર સાંભળી દોડી આવ્યો હોય એમ જણાય છે!” આમ કહી કલ્યાણે લાલ વાવટો ઉભો કરવાની એક સરદારને આજ્ઞા આપી.

સરદારે લાલ વાવટો ઉભો કર્યો કે, તરત ગુલાબસિંહે રણુશીંગાનો અવાજ પણ બંધ કર્યો. તે પછી તરતજ કલ્યાણસિંહ અને રણુજીત ઘોડેસ્વાર થઇ તેની તરફ જવા લાગ્યા. કિશોરે તરત બંનેને ઓળખ્યા અને કલ્યાણ સાથે રણુજીત આવે છે એમ તેણે ગુલાબસિંહને જણાવી દીધું. કલ્યાણને રણુજીતની સાથે આવતો જોઇ ગુલાબસિંહના આશ્ચર્યનો ખાર રહ્યો નહિ. ઘોડીવારમાં એ બંને જણા ગુલાબસિંહની પાસે આવી પહોંચ્યા. ગુલાબસિંહે રણુજીત સામે જોઈ મૂંઝવેર હાથ નાંખી ખુખારો કર્યો; અને ઘોડેથી ઉતરી તેણે અમ

કલ્યાણની સાથે હાથ મેળવ્યો. તે પછી રણજીતની જોડે હાથ મેળવી ગુલાબસિંહે કલ્યાણને ખુશ ખબર પૂછી. કલ્યાણે તેને તમામ વાત જણાવી. ગુલાબસિંહે રણજીતને ફટલોક ઠપકા આપી ધરકલેશ નહિ કરવાની શિખામણુ દઈ જણાવ્યું કે, તમારી ગૂંમ થઈ ગયેલી રંભાસુંદરીને હું જોળી લાવ્યો છું. તેને ય્યાવવામાં આ મારો મિત્ર કિશોર અને તમારાં બહેન કમળ શત્રુઓથી સપડાઈ મરણની અણી પર પહોંચ્યાં હતાં; પણ “રામ રાખનાર તેને કાણુ મારનાર ?” મારા એકાએક ત્યાં જવાથી સઘળાં બચી ગયાં છે. દુષ્ટ દુશ્મનો અને જોતાંજી જીવ લેઈ નાસી ગયા. તેમને જોળી કાઢવાને માટેજ મારે બે દિવસ વધારે શેકાતું પડ્યું. જે હું અહિં હાજર હોત તો તમે ભાગ્યેજ વિજય મેળવી મારા મિત્ર કલ્યાણસિંહને અને મહારાજા અંગારસિંહને બંદીવાન બનાવી લઈ જઈ શકત. રણજીતસિંહ ! હું હવે બની ગયેલી વાતને તાજી કરી તમારું દિલ દુભવવા નથી માગતો; પણ ભવિષ્યમાં આવું થવા ન પામે તેને માટે સંભાળ રાખજો કહી ગુલાબસિંહે મોટેથી ખૂંમ મારી કહ્યું:—“રંભા બહેન ! અહિં આવો અને આ રણજીતકુમારને મળો.”

તેનો અવાજ સાંભળી રંભા અને કમળ ત્યાં દોડી આવ્યાં. રંભાએ સ્વામીને પ્રણામ કર્યા. કમળે ભાઈની ખબર પૂછી. આ બધું એક પલક વારમાં બની ગયું. રણજીત વિસ્મયતાથી ગુલાબસિંહની સામે જોઈ રહ્યો તેણે કરેલાં કર્મોનો પશ્ચાત્તાપ કરી ગુલાબસિંહને ઉપકાર માની પૂછ્યું:—“વીર સરદાર ! રંભા રાણીને ઉપાડી જવાનું સાહસ કરનાર કાણુ હતો ?”

“પદ્મજ દિવાન વિષયરાજ.” કિશોરે જણાવ્યું.

રણજીત આ સાંભળી સ્તબ્ધ બની ગયો; અને નક્કી તેમાં વિકલ્પમાત્રનો પણ હાથ હોવો જોઈએ એમ માનવા લાગ્યો. તે પછી રણજીત ખુલા હૃદયથી કિશોરને મળ્યો અને કમળને પાસે બોલાવી તેનું કમળ પૂછ્યું. બાદ રણજીત અને કલ્યાણ સર્વને લઈ સાથે ઊવળીમાં આવ્યા. ગુલાબસિંહે બીજા સૈનિકોને પણ નાખવાની આજ્ઞા

આપી. એક તરફ બીલ સૈન્ય અને બીજી તરફ રજપૂત સૈન્ય પડાવ નાંખી પડવાથી જાણે એક નગર વચ્ચે ના હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો. ગુલાબસિંહ મહારાજા અંગારસિંહને મળ્યો. રંજા અને કમળે પિતાની પાસે આવી નમન કર્યું. મહારાજાએ જનને આશીર્વાદ આપી. તે પછી ગુલાબસિંહે સૌ સાથે ભોજન કર્યું. ભોજનથી પરવાર્યા પછી સધળું મંડળ તથામાં બેસી વાર્તાવ્યત કરવા લાગ્યું. અંગારસિંહે વિક્ર-ભાજીત બેવડા ધયાની સાવરતર હકાકત ગુલાબસિંહને જણાવી. જે સાંભળી ગુલાબસિંહ રાતો પાળો થઈ ગયો. તેણે એજ વખતે મકળ સૈન્ય સાથે અચળગઢ પર ચઢી જવાને જણાવ્યું; પણ અંગારસિંહે તેને શાન્ત કરી કહ્યું કે:—“આપણે હજી બે દિવસ સુધી અહિં રોકા-વાનું છે; કારણ કે આપણી તરફથી એક સરદારને ખંડીયા રાજાઓ પાસે અને બીજા સરદારને રત્નગઢના મહારાજા પાસે મદદ લેવાને મોકલ્યા છે. તેમની આપણે રાહ જોવાની છે. ”

અંગારસિંહને વિચાર ગુલાબસિંહને પસંદ પડ્યો નહિ છતાં તે કંઈ પણ નહિ બોલતાં બેસી રહ્યો. તે પછી તેણે સૈન્યના ચાર વિભાગ પાડ્યા. રજુજીત, કિશોર અને તેજસિંહને ત્રણ વિભાગ સોંપ્યા અને કલ્યાણે તથા પોતે બીલ સૈન્યની સરદારી લીધી. મહારાજા અંગારસિંહને રંજા અને કમળ સાથે જાવણીનું સંરક્ષણ કરવાનું સૂચવ્યું. આવી રીતે સધળા સૈન્યની રચના કરવામાં આવી.

બાદ બીજા દિવસે રત્નગઢ ગયેલો સરદાર ત્યાંથી મોટા સૈન્યની મદદ લેઈ આવી પહોંચ્યો. મહારાજાએ પોતાના સેનાપતિ રજુવીર-સિંહને સૈન્ય સાથે મોકલ્યો હતો અને તેની સાથે કહેવડાવ્યું હતું કે “અહિંથી બની શકતી બીજી મદદ મોકલવામાં આવશે; માટે સંપૂર્ણ વિજય મેળવજો અને દુષ્ટ વિક્રભાજીતનો નાશ કરી રજુરગ દિવાવજો.” સેનાપતિ રજુવીરસિંહે સધળાને મળી પોતાના મહારાજા તરફના સન્માચાર જણાવ્યા. તે પછી સાંજના સમયે ખંડીયા રાજાની કુમક લેવા મોકલેલો સરદાર પણ પાછો આવ્યો અને ખંડીયા રાજા વિક્રભાજીતને મળી ગયા છે એમ જણાવ્યું. આથી સધળાના કોપનો પાર રહ્યો.

નહિ. સધળાએ સવારમાં જ અચળગઢ પર ચઢી જવાનો ઠરાવ કર્યો, પણ રજપૂતના ધર્મ પ્રમાણે પ્રથમ દુશ્મનને સમજાવવા મા તો લડાઈની સૂચના આપવાને માટે કોને મોકલવો તેનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. તત્કાળ વીર ગુલાબસિંહ જાતે જવાને ઉભો થયો. રણજીત અને કલ્યાણે તેને ના કહ્યું છતાં તેણે માન્યું નહિ. તેણે જવાનમાં જણાવ્યું કે:—“ હું વિક્રમાજીતને જોવાને મચ્છું છું ને રણજીતના સૈન્યમાં મારા જેવા અનેક બળવારો પડ્યા છે એનું તેને જાન કરાવવા ચાહું છું. ” આમ કહી તેણે રણજીતના હાથમાંથી ચુક આમત્રણ પત્ર લઈ ત્યાંથી ગમન કર્યું. તેના પ્રયત્ન બળથી ધરણીને ધ્રુજાવતો વીર ગુલાબસિંહ જોતજોતામાં નજરની બહાર નીકળી ગયો. સધળા તેની પીઠ પાછળ જોઈ રહ્યા. ગુલાબસિંહ ચાલ્યો ગયો, અંતે દિવસ પણ પૂરો થયો અને અંધકાર આવ્યો પર પથરોયો. રણધેસા રજપૂત પ્રાતઃકાળમાં અચળગઢ પર ચઢી જવાની આતુરતાથી વહેલા વહેલા ખાંધ પી સુઈ ગયા.

૨૮

જાસુસ વેષે ગુલાબસિંહ.

ઢાંક્યો ઢાંક્યો ના રહે, જેમ વાદળમાં સૂર;
(તેમ) છપ્યો છપાયો નવ રહે, પ્રતાપી રણધર.

જે વખતે રણજીતની ઊવણીમાં ગુલાબસિંહના આવ્યા પછી ચુકની તૈયારીઓ થઈ રહી હતી તે વખતે અચળગઢમાં પણ સૈન્ય એકઠું કરવા માંડ્યું હતું; કારણ કે વિક્રમાજીતના જાસુસોએ અહિંની સધળી આતમી મેળવી તેને જણાવી હતી. આખું નગર ધોડેસ્વારોની ઢોડઢોડીથી ખળભળી રહ્યું હતું. દરબારના મયદાનમાં પાયદળ તથા ધોડેસ્વાર સૈન્ય તમામ એકઠું થઈ ઉભું હતું. વિક્રમાજીતે ચુક મોઢું અને બચકર થશે ધારીને કિલ્લાના ટુટેલા કેટલાક ભાગોને સમરાવી તેમાં ધણી દિવસો ચાલે તેટલું અનાજ, આયુધો, દારૂગોળા વગેરેનો જથ્થો એકઠો કરી ભરી મૂક્યો હતો. કપિંજલાએ પક્ષમાં લીધેલા તમામ ખડીઆ રાજાઓ પોતપોતાના સૈન્યો સાથે અચળગઢમાં

આવ્યા હતા. એ મોટા સૈન્યના પાંચ વિભાગ પાડી તેની ઉપર પાંચ સરદારોને દેખરેખ માટે નિયુક્ત કર્યા હતા. તેમનાં નામ પ્હાડસિંહ, કરપીછસિંહ, ભાનુમલ અને કળ્જલસિંહ હતા. પાંચમા વિભાગની સરદારી વિપયરાજે પાતે લીધી હતી. સૈન્યની સર્વ તૈયારી કરી યુદ્ધ કેવી ચાલાકીથી કરવું વગેરે આગતની સમગ્ર વિક્ષમાજીતે સંઘળાને આપી હતી. સર્વ વ્યસ્તતા કર્યા પછી વિક્ષમાજીતે મોટા દરબાર ભર્યો. દરબારમાં સેનાધિપતિ, સરદારો અને અમલદારો શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી સજ્જ થઈ પોતપોતાના આસનો પર બિરાજમાન થયા હતા. લશ્કરી અમલદારોએ પોતાના તાબાના સૈનિકોને હારખંધ શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી સજ્જ કરીને બહાર ઉભા રાખ્યા હતા. સમય થતાં વિક્ષમાજીતે ત્યાં આવ્યો. સૈનિકોએ શસ્ત્ર નમાવી તેને અભિવંદન આપ્યું. વિક્ષમાજીતે એક છેડાથી તે બીજા છેડા સુધી ફરી વળી સંઘળી એકવચ્ચ તપાસી જોઈ અને ત્યાંના અમલદારો સાથે હસતે વદને વાત કરી. તે પછી તેને માટે તૈયાર કરેલા આસન પર બેસી તેણે સિપાહીઓને કવાયત કરાવવાની આજ્ઞા આપી. સેનાપતિ કળ્જલસિંહે કવાયત કરાવરાવી. સૈનિકોએ પટાખાજી, ગોળીબહાર વગેરે પૂર્ણ નિપુણતાથી કરી બતાવી વિક્ષમાજીતે પ્રસન્ન થયો. તેણે ધનાર યુદ્ધ વિષે થોડુંક વિવેચન કરી સંઘળા સૈનિકોને અને અમલદારોને ધનામ-અકરામ આપ્યાં. ધનામ મળવાથી સંઘળા લશ્કરીઓ ખુશ ખુશ થઈ ગયા અને વિક્ષમાજીતની જ્યગર્જના પોકારી એકી અવાજે બોલી ઉઠ્યા કે:-“ અમે દુશ્મનો સામે પૂર્ણ પરાક્રમથી યુદ્ધરંગ ખેલીશું અને અમારી તલવારોનું પાણી બતાવીશું. બ્યારે અમારી સમશેરો કાળો કેર વર્તાવશે ત્યારે શત્રુઓ ત્રાણ ત્રાણ પોકારી રણમાંથી પલાયન કરી જશે. ”

તે પછી વિક્ષમાજીતે સંઘળા સરદારોની સાથે મસલત ચલાવી નિશ્ચય કર્યો કે અચળગઢના દરવાજા બંધ રાખવા તેમાં ફક્ત ઉત્તર તરફનો દરવાજો ખુલ્લો રૂઢી દરવાજા બહારના મથકનમાં શત્રુઓને અટકાવવા; ધરણુ કે લાકડામાં કદાચ આપણી હાર થાય તો તરત અંદરે પેસી જઈ દરવાજો બંધ કરી દેવા. અમમ નિશ્ચય કરી વિક્ષ-

માજીતે સધળા સરદારોને સૈનિકો સાથે ઉત્તર તરફના દરવાજાના મયદાનમાં જઈ પડાવ નાંખવાની આજ્ઞા આપી. રણુતુરો વગાડતા લશ્કરીઓ ગમન કરવા લાગ્યા. સામાન્ય વર્ગનાં પ્રજાજનો વિક્રમાજીત ઉપર નારાજ થયાં હતાં અને તેના આ કૃત્યને માટે તેના ઉપર ધિક્કારનો વરસાદ વરસાવતાં હતાં. લશ્કરને જતું જોઈ તેઓ પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે:—“હે પ્રભુ ! આ સૈન્યનો વિનાશ કરજો અને મહારાજ રણુજીતને વિજય અપાવજો.” આમ બોલતા તે લોકો તિરસ્કારયુક્ત વદને જતા સૈન્યને જોઈ રહ્યા.

સધળું સૈન્ય ચાલ્યું ગયું અને ઉત્તર તરફના દરવાજા બહાર આવેલા વિશાળ મયદાનમાં શત્રુને આવતો અટકાવવા છાવણી નાંખીને પડ્યું. વિક્રમાજીત અને બીજા દશેક સરદારો હજી દરબારના મયદાનમાં બેસી રહ્યા હતા. તેઓ ગંભીરતાથી યુદ્ધ સંબંધી વિચાર કરતા બેઠા હતા. વિક્રમાજીતને સારી રીતે ખબર હતી કે રણુજીત, કલ્યાણુ અને કિશોર પૂર્ણ પરાક્રમી છે. તેમની પાસે રહેલું સૈન્ય પણ પૂર્ણ વફાદાર છે. તેમાં વળી રત્નગઢનું સૈન્ય આવી મળ્યું હશે. સેનાપતિ તેજસિંહ યુદ્ધ રચના રચવામાં અને શત્રુપક્ષના સૈન્યની હાર બેઠી ભંગાણુ પાડવામાં નિપુણ છે. વિક્રમાજીતે ગુલાબસિંહનું નામ પણ સાંભળ્યું હતું. તેના નામથી અચળગઢના વીર ચોદાઓ પણ ધડીભર કંપતા હતા. એવો મહાન ચોદો રણુજીતના પક્ષમાં છે, એવું જાણીને વિક્રમાજીત અને તેના મુખ્ય સરદારો ઉડા વિચારમાં પડી ગયા. વિક્રમાજીતના મનમાં થતું હતું કે હાર થશે કે જીત ? “જો હાર થઈ તો જીવતું મુશ્કેલ છે.” આમ વિચાર આવતાં તેના મુખ પર દિલ-ગીરીની છાયા છવાઈ ગઈ. આ અરસામાં દેવડી પરના પહેરેગીરે આવીને જણાવ્યું કે:—“એક ઘોડેસ્વાર દૂત આવ્યો છે; તે આપને મળવા ઇચ્છે છે.”

“શું દૂત ! ?” વિક્રમાજીતે ચમકીને પૂછ્યું.

“હા, નામદાર !” સિપાહીએ કહ્યું.

“વારૂ, તે કેમ આવ્યો છે ?” પુનઃ વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“ તે કાંઈ જણાવતો નથી અને કહે છે કે મારે મહારાજને રૂબરૂ મળવું છે. ” સિપાહીએ જણાવ્યું.

“ અરે ! એવો કાણુ મગજમાં પવનવાળો હતો છે ? ” વિક્રમાજીતે રહેજ ગુસ્સે થઇને પૂછ્યું.

“ તે રજપૂત જાતિનો છે એટલુંજ જણાવે છે. ” પુનઃ સિપાહીએ નમીને કહ્યું.

“ શું રજપૂત ! ? જા, તેને ફરીથી પૂછ કે તું કોનો હતો ? ” વિક્રમાજીતે કહ્યું.

તે પણુ આ સેવકે પૂછ્યું છે. “ તે મહારાજ રણજીતસિંહનો હતો છે. ”

“ એમ ! વારૂ, જા તેને આવવા દે. ” કહી વિક્રમાજીતે સેવકને આજ્ઞા આપી.

સિપાહી નીચો નમી ત્યાંયા ચાલતો થયો અને તે પછી થોડી વારે હત સ્વરૂપે આવેલા ગુલાબસિંહ ફક્કડે હાથમાં લાંબો લાલો પકડી ત્યાં પ્રવેશ કર્યો અને વિક્રમાજીતને નમન કર્યા વિના બેદરકારીથી એક બાજુએ ઉભો રહ્યો. તેની આવી બેઅદબી નિહાળી વિક્રમાજીતના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે ક્રોધથી પૂછ્યું:—“ યુવાન તું કાણુ છે ? કયાંથી આવ્યો છે અને તારૂં શું નામ છે ? ”

“ હું મહારાજ રણજીતસિંહ પાસેથી આવ્યો છું; જાતે ક્ષત્રિય છું, અને અત્યારે નામ જણાવવાને લાચાર છું. ” ગુલાબસિંહે જરા અકડાશથી જણાવ્યું.

“ નામ જણાવવાને કંઈ હરકત છે ? ” વિક્રમાજીતે શાન્તિથી પૂછ્યું.

“ હા, કંઈક એવુંજ છે. મારા મહારાજની આજ્ઞા છે કે પ્રથમ તમને સમાચાર જણાવવા અને તે પછી મારે મારૂં નામ જાહેર કરવું. ”

“ વારૂ, શું સમાચાર લાગ્યો છે ? ”

“ તે જણાવ્યા પહેલાં તમે મને જણાવો કે તમે આ શું ભયાનક તોફાન મચાવ્યું છે ? શુદ્ધ રજપૂત વંશને વિશ્વાસપાતી બની

શા માટે કાળું કલંક લગાડ્યું છે ? ”

“ તે પૂછવાની તને શું સત્તા છે ? શું એ પૂછવાનાજ ધરિદે અહિં આવ્યો છે કે તારો કાળ તને પરાણે અહિં ખેંચી લાવ્યો છે ? ”

“ એક શ્રીભગવાન સિવાય મારો કાળ કરનાર બીજો કોઈ મુશ્કેલી નથી. સરદાર ! જે હલકો છે, જેનું કુળ નીચું છે, તે તેનો જાતિસ્વભાવ છોડતોજ નથી નીચ કૃત્ય કરતાં તે કદાપિ પાછું વાળીને જોતોજ નથી. એથીજ કહ્યું છે કે :—“ જેવી જાત એવી ભાત.” તમે એક દૂતનો નાશ કરવાનો ઉચ્ચાર કરી તમારું પોત પ્રગણ્યું છે અને હલકી જાત સિદ્ધ કરી બતાવી છે. ખસ આથીજ જણાઈ ચૂક્યું છે કે તમે રાજા થવાને તદ્દન નાલાયક છો અને તેથીજ વિશ્વાસઘાત કરી રાજગાદી પચાવી પડ્યા છો. વિક્રમાજીત ! જે શરવીર છે, જે સાચો ક્ષત્રિય વીર છે; અને જે મર્દ કહેવાય છે, તેનો ખુદી સમશેર સાથે યુદ્ધ રંગ ખેલી રાજ મેળવે છે. બાકી તમારી પેટે વિશ્વાસઘાત કરી રાજ મેળવવાનું કામ તો એક નામર્દ પણ કરી શકે છે. જો તમે ખરા રજપૂત હો; જો તમને સમશેર પકડવાની તાકાત હોય તો અમારા મહારાજ રણજીતની સામે ખુદા મયદાનમાં બહાર પડો. આમ દરવાજા બંધ કરી ઉદરની માફક શા માટે છૂપાઈ બેસો છો ? અરે ! રજપૂત નામનું પાણી બતાવો. ”

“ ખસ ચૂપ થા. શું તું આવુંજ કહેવાને અહિં આવ્યો છે ? ” વિક્રમાજીતે ગુસ્સે થઈ પૂછ્યું.

“ હા ! આવી રીતે સ્વાર્થને વશ થઈ એક બીજાની સાથે કલેશ કરવાથી આખી રજપૂત કોમનું ભાવિ લયંકર થતું જાય છે. વિક્રમાજીત ! તમારાથી આ અન્યાય થાય છે. તમે હરામતી રાજગાદી લાંબો વખત મુખે બોમવી શકશો નહિ. તમારી શુદ્ધ બુદ્ધિ જવાથી હવે એમજ સમજાય છે કે તમારા દિવસો બરાબ ચૂક્યા છે, તમારા પાપનો થડો હવે સંપૂર્ણ બરાબ ગયો છે; હવે એને પુટતાં વાર લાગવાની નથી છતાં હજી એક વખત કહું છું કે તમે આ સાઈ કરતા નથી. રજપૂત વીરો આવી રીતે સ્વાર્થને વશ થઈ એક બીજાની સાથે સમશેર

જેથી લડી મરશે તો અવશ્ય તેમનો વિનાશ થશે. તમારા બન્નેનું યુદ્ધ કાંઈ ત્રોળેજ સ્વાર્થાધ આતુરતાથી જોઈ રહ્યો હશે અને તમને લડીને નિર્જીવ બનવા દઈ તે ખેતી રહેનારોજ તમને પાયમાલ કરી તમારા ઇંદ્રભુવન જેવા મહેલને બોક્તા થઈ. તમારૂં રાજ્ય છીનવી લેશે; અરે ! તમને આખરે ગુલામ જેવા બનાવી તેના પગ ચંપાવશે. માટે હજી વિચારો, સમય છે; પાછળથી પસ્તાવું પડશે. વિકમાજીત ! તમે જ્ઞાની છો તમારૂં ગૂંમ થએલું જ્ઞાન સંભાળો અને આ રાજ તેના ખરા માલિકને સોંપી તેની ક્ષમા માગો. ” આટલું કહી ગુલામ-સિંહ તેની સામે જોઈ રહ્યો.

તેનું બોલવું સાંભળી તરતજ વિકમાજીત ગર્જા ઉઠ્યો:—“ શું હું તારૂં કહેવું માની રહ્યોજીતની ક્ષમા માગું ? નહિ નહિ ! આ વીર વિકમાજીતથી કોઈ કાળે પણ એમ બનનાર નથી. મને કાંઈની દરકાર નથી. દરકારમાં દરકાર હાલ તો ફક્ત આ રાજગાદીની છે. તારા કહેવા પ્રમાણે લલેને રજપૂત જાતીનું આનંદ થાય તેમાં મારે શું ? હું તો હાલ સંપૂર્ણ સુખી છું. ”

“ એ સુખ ક્ષણભંગુર છે. આજે અમારો તો કાલે તમારો વારો નક્કી આવવાનો. હા ! તમારી શુદ્ધિ મંદ થઈ ગઈ છે; તેથીજ તમારો પ્રલયકાળ પાસે આવી પહોંચ્યો લાગે છે. વિકમાજીત ! તમે અત્યારે માનો છો કે હું સંપૂર્ણ સુખી છું, પણ ના, એમ સમજશો નહિ; તમારૂં સુખ ઝાઝા દિવસ નભવાનું નથી; કારણ કે તમે આ રાજગાદી હરામની બાગવો છો. તમે જેવી કરણી કરી છે એવીજ પાર ઉતરણી છે એ નક્કી સમજજો. ” શું તમે આ વિદ્વાન કવિનું કથન સાંભળ્યું નથી ? સાંભળો ! જો અકસ્મતે ગૂંમ કરી બેઠેલા વિકમાજીત ધ્યાન પૂર્વક સાંભળો:—

“ કરી ચોરી ચાદી લખાદી હસમી, ભલે સુખ છે તે ધડી દુઃખ નામી;
કરે કોટિયા તંત્ર તે તોય તુટે, ભરાયે ધડો પાપનો તર્વ કુટે.
જીવો ! રાવણે આપણા અંધ વિષે, શુભાને ચઢી પાપ છીધાં અતીરો;
કરે શીદ સીતા સતી યુન્ય જુદે, ભરાયે ધડો પાપનો તર્વ કુટે.

જુઓ ! રાય દુર્યોધને દુષ્ટ સુધ્ધિ, ધરી દ્રૌપદીથી કરી કુડ દ્રષ્ટિ; ગદા ભીમનાથી પછી કેમ છુટે, ભરાયે ઘડો પાપનો તર્ત કુટે. નવાણું વસા જીતશેયે તથાપી, પ્રપંથી ન કિંચીત ફાવે કદાપિ; યથા પંથી પાદરે ચોર છુટે, ભરાયે ઘડો પાપનો તર્ત કુટે. ધણા લાંઠિયા લાંચિયા ફાંશિયાઓ, કરે કુડ હાજી કહે હાજીઓ; સવાશેસ્થી શેરનો તોર તુટે, ભરાયે ઘડો પાપનો તર્ત કુટે. કદી કર્મ કુડાં કરે ગુસ્સ કોટી, પ્રભુથી છુપી ના રહે વાત ખોટી; ખતા ખાય ને આખરે કાળ ખુટે, ભરાયે ઘડો પાપનો તર્ત કુટે. ભલે ભામિની ભોંયરે નાગી નાચે, જણાએ સહુ લોકમાં વાત સાચે; યથા ચોરિનો માલ ચંડાળ છુટે, ભરાયે ઘડો પાપનો તર્ત કુટે. રૂઠું થાય રૂંડે છુંડું થાય છુંડે, નહીં જાણુને ફાવશે કર્મ કુડે; મન્યું દ્રવ્ય અન્યાયનું સદા ખુટે, ભરાયે ઘડો પાપનો તર્ત કુટે. સહુ સાંભળી શીખ આ સાર દેને, વિવેકીપણે વર્તેને ધ્યાન દેને, ફળો વાવણી જેવી તેવાંજ છુટે, ભરાયે ઘડો પાપનો તર્ત કુટે.

“ ખસ ચૂપ થા. હું તારું લાંબું ટાયલું સાંભળી કંટાળી ગયો છું અને તારી આવી બેઝદખી જોષ ક્રોધને આધીન થયો છું. જા, અહિંથી ચાલ્યો જા ! તું હૂત થઈને આગ્યો છે તેથીજ જીવતો બચી જાય છે. ” વિક્રમાજીત ગર્જી ઉઠ્યો.

“ ખસ, આજ જવાખ ? ” ગુલાબસિંહે રહેજ હસીને પૂછ્યું.

“ હા, એજ જવાખ. શું સાંભળતો નથી ? ” વિક્રમાજીત બોલી ઉઠ્યો.

“ હા, હા, હા, વિક્રમાજીત ! મને તારા બોલવાથી હસવું આવે છે. અરે ! તારું પ્રથમનું જ્ઞાન ક્યાં ગયું ? અરે તું કેટલાક લાંબા કાળ જીવવાને માટે આતું પૈશાચિક કર્મ કરી રહ્યો છે ? હા ! તું વૃદ્ધાવસ્થાને વશ તો થઈ ચૂક્યો છે. તારા ઝહોતનો પેગામ ઈશ્વરના દરબારમાંથી ક્યારનોએ નીકળી ચૂક્યો છે; છતાં તું પરલોકનું બાપુ કેમ તૈયાર કરતો નથી ? ” ગુલાબસિંહે કહ્યું.

“ તું હવે એકદમ બોલતો બધે થઈ જા. તું હજી આ વિક-

માણતને બરાબર ઓળખતો નથી, તેથીજ આવી રીતે બોલી શકવાની હિંમત ધરી શકે છે. ઓ બેઅદબ ! આ બળવાન વિક્રમાણતના એક હાથમાં શત્રુઓને સંહારવા સમશેર રહેલી છે અને બીજા હાથમાં તારા મ્હોતને મ્હોં બળાત્કારે પકડી રાખ્યું છે; કારણ કે અત્યારે તું એક દૂત છે.” વિક્રમાણત ગર્જી ઉઠ્યો.

પુનઃ ગુલાબસિંહ અટકાવ્ય કરીને બોલ્યો:—“ બળના મિથ્યા બળુગાં કુંકનાર ! હું સારી રીતે જાણું છું કે તમારામાં કેટલું બળ છે. હા ! દૂત થઇને આવ્યો છું તેથીજ તમને મારા બળનો ચમત્કાર ખતાવ્યા વિના ઉભો રહ્યો છું. હા ! વિક્રમાણત ! આટલું બધું ગુમાન શા માટે કરી રહ્યા છો ? અરે કોઇને ગુમાન રહ્યો છે તે તમારો રહેશે ? તો શા માટે અન્યાયથી વર્તી ધર્મને ધરણી પરથી હાકી મૂકવાને તત્પર થયા છો ?

“ આ નાશવંત સંસારમાં, કહે કોણ અમર છે માનવી ? મળશે નતીજો કર્મનો, એ રાખજો હૃદયે ધરી.”

વિક્રમાણત:—સમજી છું. સત્રંગાં શાસ્ત્ર હું જાણું છું; તારે સંભળાવવાની કાંઈજ જરૂર નથી. જસદી અહિંથી નીકળી જા એટલે થયું.

“ કોણે કર્યો છે પાપ પુન્યા, સૌ વૃથા બકવાટ છે;
પડ્યો દાવ જેહનો, બસ માલીક તે ચાનાર છે.
નથી માનતો હું ન્યાય કે, અન્યાય કેશ શબ્દને;
જો હોય ઇચ્છા રાજવી તો બેઠ આ સમશેરને.”

ગુલાબસિંહ:—રજપૂતના હાથમાં પણ સમશેર હોય છે તે જાણો છો ? ઓ મદાંધ !

“ અન્યાયથી આ મેળવેલી, રાજગાદી કેંવાય છે;
સમજ મૂર્ખા મન વિષે, ધર્મ તારો જાય છે.
કુલાઈ જતો તું નહિ, કે પૂર્ણ મારી જત છે;
હરામની આ રાજગાદી, વમન જેવું અજ છે.”

વિક્રમાણત:—તે પછીથી સમજશે; પડશે એવા દાવ દેવાશે. ઓ મૂર્ખ !

“વિથો વખત આજે પછી, નહિ કલની દરકાર છે;
સમશેર મારી હાય છે, તો કાણુ નામ લેનાર છે.”

ગુલાબસિંહ:-એક વીર નરને મૂર્ખ શબ્દથી સંબોધનાર ! ખસ,
બહુ થયું; તારી જાત આજે જણાઈ આવી છે.

“અલીમાનમાં અંધો થઇ, બહુ ગર્વથી મલકાય છે;
સમજજો એ બેવફા કે ઝટ કાળ તારો થાય છે.”

વિક્રમાજીત:-મારો કાળ કરનાર કાણુ છે ? જા, જા, એ દૂત !
મારા ક્રોધનો ભોગ થયા વિના જલદી અહિંથી નીકળી જા.

“જા ચાલ્યો કહ્યું માની, નહિ કાંઈ તુજ વળનાર છે;
શું જણ્યો નથી મન વિષે, કે આ વીરનો દરબાર છે.
રાંક રણજીત બાયલો, રણુ રંગમાં હોમાઇ જશે;
એ છોકરાની બીકથી, આ વીર નહિ ડરી જશે

ગુલાબસિંહ:-ન માનીશ બાળ તું એને, એ સિંહનું સંતાન છે;
એ રણુલેલાના હાથથી, નહિ કાઇ પણ બચનાર છે.”

માટે એ વનરાજથી હવે સાવધ રહેજે, લેની થરી સમશેરનો
સપાટો બેવાને તૈયાર થજે; ખસ એ જણાવવાનેજ હું અહિં આવ્યો છું.

વિક્રમાજીત:-શું તું યુદ્ધનું આમંત્રણ કરવાને આવ્યો છે ?

“હા, લે આ આમંત્રણ પત્ર.” કહી ગુલાબસિંહે બેદરકારીથી
તેની તરફ પત્ર ફેંક્યો.

“આ પત્ર કાણુ આવ્યો છે ?” પત્ર હાથમાં લઇ વિક્રમાજીતે
પૂછ્યું.

“રાજ રાજેન્દ્ર રણજીતસિંહે.” ગુલાબસિંહે જણાવ્યું.

વિક્રમાજીતે પત્ર વાંચવા માંડ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે:-

રણુભૂમી-ચૈત્ર શુકલપક્ષ.

“રાજદ્રોહી વિક્રમાજીત !

આ પત્રથી તને જણાવવામાં આવે છે કે તું તારી પ્રપંચી
સ્ત્રીની સલાહથી નિમકહરામ થઇ અચળમદની રાજગાદી પચાવી
પડ્યો છે તે ઠીક કહ્યું નથી. ત્હેં આવું દુષ્ટ કર્મ કરી તારા પવિત્ર

વંશને કાળું કલંક લગાડ્યું છે. તહે' મને તારી પ્રપંચ જાળમાં ફસાવી મારા પિતા અને ભાઇની સાથે યુદ્ધમાં ઉતાર્યો છે; પણ શ્રી ઇષ્ટકૃપાથી મારા ભાઇ અને પિતાએ મારા એ અપરાધની મને ક્ષમા આપી છે. અમને નગરમાં આવવાને અટકાવવાના હેતુથી તહે' નગરના દરવાજા બંધ કરાવી સૈન્ય એકઠું કર્યું છે તેથી કરીને પણ તારી જીરી મતભાગ મારા સમજવામાં આવી ગઇ છે. વિક્રમાજીત ! આ ભયંકર યુદ્ધમાં અનેકની પ્રાણુ હાનિ થશે અને તેનો તારે ભયંકર દંડ ભોગવવો પડશે; માટે જો હજી પણ કંઇ જ્ઞાન હોય તો આવી મૂર્ખતા છોડી આવેલા સરદાર સાથે અમારી જીવણીમાં આવી ક્ષમા માગી જા. જો તું અમારા સરદાર સાથે અહિં નહિ આવે તો અમે સમજીશું કે તારો વિચાર યુદ્ધ કરવાનોજ છે; બસ તે પછી તરતજ મારા વીર યોદ્ધાઓ નગર ઉપર ધસી આવશે અને એક પક્ષકવારમાં નગરનો કબજો લઇ તને બંદીવાન બનાવશે યાતો મારી નાંખશે. માટે ખૂબ વિચાર કરીને રણરંગ ખેલવાને તત્પર થજો. આ પત્રને યુદ્ધના આમંત્રણ તરીકે માનજો. બસ હાલ એજ; વિશેષ રણમથદાનમાં.

લી૦

માજી મહારાજા અંગારસિંહ.

દા. રાજેન્દ્ર રણજીતસિંહ. ”

વિક્રમાજીતે પત્ર પૂરો વાંચી તેના ફાડીને ચૂરેચૂરા કરી નાંખ્યા. પછી તે શુભાળસિંહ સામે જોઇ ગુસ્સાથી બોલ્યો:—“ દુષ્ટ ! જા, તારા રાજને જાણાવજો કે વીર વિક્રમાજીત બળવાન છે. તે તમારા જેવાં શીયાળવાંથી ડરાવ્યો ડરનાર નથી. જા, તેને જલદીથી અહિં મોકલ; તેની ભેટ લેવાને મારા ચરાઓ તૈયાર થઇને રાહ જોઇ રહ્યા છે. ”

વિક્રમાજીત ! અનદાતાની સાથે નિમકહરામી કરવાથી કંઇ સાર નહિ નીકળે. ” શુભાળસિંહે જણાવ્યું.

“ તે કહેવાની તારે જરૂર નથી. બસ આજ્યો જા. ” વિક્રમા-

જીતે ગુસ્સાથી કહ્યું.

“હું આ ક્ષણેજ ચાલ્યો જાઉં છું અને જતા પહેલાં જણાવું છું કે તમારી ઉપર હવે દૈવનોજ ક્રોધ ઉતર્યો છે અને તેથી.....”

ગુલાબસિંહ આગળ બોલે એ પહેલાંજ વિક્રમાજીત આસન પરથી ઉભો થઇને બોલી ઉઠ્યો:—“ઓહ ! અપમાન ! આજે એક હલકા દૂતે માફ અસહ્ય અપમાન કર્યું ! પણ શું કરે, દૂતનો વધ કરવો શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ છે. બસ જા, જલદી જતો રહે ગુલામ.”

“બસ ચૂપ કર નાદાન ! એક વીરને તું કોણ કહેનાર ગુલામ ! હું આ પળેજ તારી જીભ ખેંચી નાંખીશ.” ગુલાબસિંહ ગર્જી ઉઠ્યો.

વિક્રમાજીત ક્રોધાંધ થઇ ખૂમ પાડી પાસે ઉભેલા સરદારોને કહેવા લાગ્યો:—“સરદારો ! પકડો એ નરાધમ દૂતને ! દોડો, જલદી જકડો. તેને જીવતો ન છોડો. તેના કાપી કટકે કટકા કરો.”

રાજની આજ્ઞા થતાંજ ત્યાં ઉભેલા સરદારો સમશેરો ખેંચી ગુલાબસિંહ તરફ દોડ્યા. તરતજ ગુલાબસિંહે ભયાનક અવાજે કહ્યું:—“બસ, એટલેજ રહેજો. એક તસુ પણ જો આગળ વધ્યા તો મુઆજ સમજાજો. સરદારો ! આ વીરનો રોદ્ર ક્રોધ થતાંજ તમારા હાથમાંની સમશેરો જમીન પર પડી જશે. અરે ! કદાચ તમારે પણ લાંબા થઇને સુઇ રહેવું પડશે. આ ગુલાબસિંહ તમને જલદીથી આ જનમાંથી વિદાય કરવાને તૈયાર છે; માટે જેને જોઇશું સ્વર્ગમાં જવું હોય તે પહેલો આવો.” કહી ગુલાબસિંહે ખભો ઠોક્યો.

તેનું નામ સાંભળી સધળા સરદારો આગળ નહિ વધતાં જડવત્ બની ઉભા રહ્યા. વિક્રમાજીત પણ તિક્ષણ નજરે તેની તરફ જોઇ રહ્યો. તેને પોતાની તરફ જોઇ રહેલો જોઇ પુનઃ ગુલાબસિંહ બોલ્યો:—“મારી સામે શું જોઇ રહ્યો છે ? જો તાકાત હોય તો તારા સરદારોને માફ પાછી જોવાનું કહે ? અરે તું પોતેજ મારી સામે આવી જા.”

તેના ભયાનક અવાજથી વિક્રમાજીત પણ સ્તબ્ધ થઇ ગયો અને અતે મંભીર અવાજે બોલ્યો:—“તું કોણ ગુલાબસિંહ ?”

“હા, હુંજ ગુલાબસિંહ ફક્કડ કેમ હવે ઓળખાણ પડીને ?”

ગુલાબસિંહે મુછ પર હાથ નાખતાં કહ્યું.

કાઈ ખોટું નહિ તેથી તત્કાળ ગુલાબસિંહ બોલી ઉઠ્યો:-
“ બસ અત્યારથીજ ડરી ગયા કે ? અરે જ્યારે તમે રણભૂમીમાં
આવશો ત્યારે શું ઉકાળશો ? ત્યારે મારા જેવા અનેક યોદ્ધાઓ
છે. હા વિક્રમાજીત ! તારા અન્યાયવર્તનથી મને ઘણું લાગી આવે
છે; પણ શું કરું કે હું દૂત થઈને આવ્યો છું નહિ તો તારૂં આ
ક્ષણેજ ખૂન કરી સઘળી બાબતનો ફેંસલો કરી નાખત. ”

“ કોનું ખૂન ! મારું ? ” પુનઃ વિક્રમાજીત ગર્જા ઉઠ્યો.

“ હા, તારું ! ઓ રાજદ્રોહી તારું ! કારણ કે મને તારી પર
અત્યંત ક્રોધ વ્યાપ્યો છે. ”

“ કર્યો પ્રપંચ પાપી ત્હે, જીગરમાં આગ વરસી છે;
દગાનું વૈર હું લેઉં, જીગરમાં આગ વરસી છે.
લગાવું છેરની કુકો, જીગરમાં આગ વરસી છે
દબાવું પલકમાં પાપી, જીગરમાં આગ વરસી છે. ”

બસ હવે સમજાવે કે:-

“ ચલાવીશ લોહીની નદીયો, જીગરમાં આગ વરસી છે;
નહિ જો હવે દુષ્ટો, જીગરમાં આગ વરસી છે
મુક નહિ એક પણ જીવતો, જીગરમાં આગ વરસી છે;
તમારા ખુનને માટે, જીગરમાં આગ વરસી છે. ”

આમ બોલતા વીર ગુલાબસિંહે એકદમ મ્યાનમાંથી સમશીર બહાર
ખેંચી કાઢી. સૌ સ્તબ્ધ બની તેની સામે જોઈ રહ્યા એટલામાંજ પુનઃ
ગુલાબસિંહ રૌદ્ર ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યો:- ‘ ઓ કાળચક્રે ધેરાયેલા
વિક્રમ ! હું હવે જાઉં છું. તું અમારી બેટ લેવાને તૈયાર રહેજે. ’
કહી તે વીર ચોક્કો વીજળીની ઝડપે ત્યાંથી ચાલતો થયો અને યોગા-
નમાં બાધેલા અથ પર સ્વાર થઈ જાવણી તરફ પૂર વેગે જવા
લાગ્યો. સઘળા સરદારો આશ્ચર્ય પામી તેની પીઠ પાછળ જોઈ રહ્યા.
બાદ વિક્રમાજીતે સરદારો સાથે બાંધી ગમન કર્યું.

ગુલાબસિંહે જાવણીમાં આવી ત્યાંના સઘળા વર્તમાન કહી

સંભળાવ્યા. વિક્રમાણ્તનો જવાબ સાંભળી રણુધેલા યોદ્ધાઓ તલવારો પર હાથ નાંખવા લાગ્યા. સધળાને તેજ વખતે કુચ કરવાની આજ્ઞા મળી. થરાઓ જયગર્જનાથી ગગન ગમ્મવતા અચળગદ તરફ જવા તૈયારી કરવા લાગ્યા. રણનાં વાળાં વીરનાદ ઉપજાવે એવી રીતે વાગવા લાગ્યાં. રાજકવી ઘોડેસ્વાર થઇ સકળ સૈન્યમાં ફરી સૌને ખિરદાવવા લાગ્યા રણુજીત, કલ્યાણ, કિશોર, ગુલાબ વગેરે વીર યોદ્ધાઓ ઘોડેસ્વાર થઇ ગમન કરવા લાગ્યા. એટલે તીડનાં ટોળાંની માફક રણુજીતનું સૈન્ય પણ પાછળ પાછળ ઝડપથી કુચ કરવા લાગ્યું.

૨૯

રણુજી

શ્રી ભગવાન અર્જુન પ્રત્યે કહે છે કે:-મણે સ્વર્ગનું દાર ખુદ્દુજ મૂક્યું હોય, એવું યુદ્ધ પોતાની મેળે જ લાગ્યશાળી ક્ષત્રિયો હોય તેનેજ પાત્ર થાય છે.

“રણુભૂમિમાં દુષ્મનોનો સંહાર કરવાને અર્થે આતુર બનેલા રણુધેલા રજપૂતોનો રણોન્માદ કંઈક ઓરજ પ્રકારનો હોય છે. તેઓ યુદ્ધ વખતે ઉન્મત્ત થઇ દુષ્મનદળ તરફ દોડે છે અને દુષ્મનોને પૃથ્વી પર સવાડી રણુમયદાન ગળાવી મૂકે છે. જે વખતે વીર યોદ્ધાઓ ચાંડા હાથીની માફક ધુમે છે ત્યારે અપ્સરાઓ હાથમાં વરમાળા ઝાલી તે વીર યોદ્ધાઓને વરવાની ઈચ્છાથી આકાશમાં અદ્ધર ઉભી રહે છે અને દેવતાઓ પણ તેમના પર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરે છે.”

સાગરની ભરતીની માફક રણુજીતસિંહનું સૈન્ય અચળગદની સમિપ આવી પહોંચ્યું. વિક્રમાણ્તના યોદ્ધાઓ તેમનું સ્વાગત કરવાને તૈયાર થઇ ઉભા હતા. વિક્રમાણ્તે હાથી પર સ્વારી કરી હતી. દુષ્મન સૈન્યને જોતાજ કિશોરે રણુજીતની આજ્ઞા લેઇ પોતાના સૈન્યને આક્રમણ કરવાનો હુકમ કર્યો. સરદારની આજ્ઞા ચતાંજ શૂન્યા વડેની માફક રણુધેલા સૈનિકો કારમી ગર્જના કરી સમુદ્ર પર વટી પડ્યા. મુકનાં વાળાં વાગવા લાગ્યાં. રણુવૃંદોના અવાજથી રણુવીરો ઉન્મત્ત થઇ

દુષ્મનોને કાપવા લાગ્યા રણુજીતના અધારોહી સરદારોની સમશેરો દુષ્મનોને ધાસની માફક કાપવા લાગ્યા. તેમણે ધારણુ કરેલાં લોહજડિત ખખ્ખરો સૂર્યના પ્રકાશમાં ચમકાને અન્ય સૂર્યપ્રકાશનો આભાસ કરાવવા લાગ્યા. સમશેરો વિજળીની માફક ચળકવા લાગી, ભાલા ઉછળવા લાગ્યા અને બીજા વારોના તીરોયા આકાશ છવાઇ ગયું. સર્વત્ર મારો કાપોના પોકાર સંભળાવા લાગ્યા. ખન્ને પક્ષની સેનાઓ ગંગા યમુનાની માફક એક બીજા સાથે મળી ગઇ અને હયાનક યુદ્ધ મચી રહ્યું.

રણુજીતસિંહ મહારાજની જય ! મારો, કાપો, જય માહિષાસુર મદિની ! જય ચાંડિકા ! વગેરેના ગગનભેદી અવાજો રણુજીતની સેનામાંથી વારંવાર સંભળાતા હતા. ખન્ને પક્ષમાં તલવારો રાગસડાટ ઉછળવા લાગી અને એક બીજાના લોહીયાં લાલ થવા લાગ્યા. સર્વત્ર ફેલાહલ મચી રહ્યો. મરણુના પોકારો થવા લાગ્યા. જખમી સૈનિકા ટપોટપ જમીન પર પડી રણમાં ધુમતા શરાઓના પગ તળે કચડાવા લાગ્યા. રણુધેસા થોદાઓ મૃત સૈનિકાના શય પર પગ મૂકી ચાલવા લાગ્યા. દગાખોર વિક્રમાજીતને દગાનું ફળ આપવાને શરા રજપૂતો ગાંડા ગજરાજની માફક ચારે તરફ ધુમી કાળો ફેર વર્તાવવા લાગ્યા.

આ સમયે વિર ગુલાબસિંહનું શૌર્ય અપ્રતિમ દેખાતું હતું. તેનો દેખાવ જાણે ભૂતની વચ્ચે ઉભો રહી ભૈરવ ભોગ લેતો હોય એવો જણાતો હતો. તેના હાથમાં રહેલી લાંબી તલવાર એક હલકા પીંછાની માફક ચારે તરફ ફરી દુષ્મનોને ધાસની માફક કાપતી હતી. તેનું સર્વાંગ લોહીયાં લાલ રંગાઇ ગયું હતું. તેણે જોતજાતમાં વિક્રમાજીતના સો સરદારોને જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યા. તેનો ક્રોધ અસીમ હતો. “ જાણે પ્રલય કરવાને શ્રી શંકરનું ત્રીલોચન ન ઉઘડ્યું હોય એવા વિકાળ દેખાવથી વીર ગુલાબસિંહ રાત્રીજીની ખુવારી કરતો હતો. ” તેણે એક હાથે ઘોડાની લગામ અને બીજા હાથે લાંબી સમશેર પકડી હતી. તેણે થોડી વારમાં તો દુષ્મનદળને છીન બીન કરી નાંખ્યું. દુષ્મનો તેનો વેગ રોકી શક્યા નહિ. ગુલાબના વીર બીલ થોદાઓએ પણ તેમના સરદારનું અનુકરણ કર્યું હતું. પોતાના સૈન્યની

અન્યવસ્થા જોઇ સરદાર કર્પીણસિંહ આગળ આવ્યો અને આડા અવળા ખસી જતા સૈનિકોને ઉશ્કેરી ગુલાબસિંહ પર તૂટી પડ્યો. ખન્ટે વચ્ચે ભયાનક કાપાકાપી શરૂ થઇ.

“કુશ્મન તું ભલે આવ્યો.” કહી ગુલાબસિંહે ઘોડાની લગામ ખેંચી અને પોતાના સૈનિકોને મોટેથી ખૂમ મારી કહ્યું:—“આગળ વધો ! માગ વિશાઓ ! ઝડપથી આગળ વધો અને એ સરદારના સૈન્યના ચૂરેચૂર કરી નાંખો.”

કારમી ગર્જના કરી વાર ચોદ્યાઓ આગળ ધસ્યા અને પ્રથમ વેગથી શત્રુઓને કાપી નીચે સુવાડવા લાગ્યા. થોડી વારમાંજ ગુલાબસિંહના બીલ વીરોએ પ્રથમ ધસારાથી શત્રુઓને પાછા હઠાવી દીધા. કર્પીણસિંહ પણ પાછળ હઠવા લાગ્યો. આવું જતાંજ ગુલાબસિંહે પોતાના ઘોડાને એડી મારી તેની તરફ દોડાવ્યો અને પાછળ હઠતા કર્પીણસિંહની સમક્ષ જઈ ઉભો રહ્યો. તે ભયાનક ગર્જના કરી બોલ્યો:—“આજ કર્પીણસિંહ સાવધ. હવે તું જીવતો જનાર નથી. આ વીરની સમશેર તારા પ્રાણનું વિસર્જન કર્યા વિના રહેનાર નથી. આજ હોશીયાર ! આમ બોલી તેણે તેની પ્રચંડ સમશેરનો ધા કર્પીણસિંહ પર કર્યો. પરંતુ તેણે લોહજડીત અખતર પહેરેલું હોવાથી તેના ધા અખતરને વાગી ખાલી ગયો. ગુલાબસિંહનો ધા વ્યર્થ જતાંજ કર્પીણસિંહે પોતાના ઘોડાને તલપાત્રી તેની પર સામો તલવારનો ધા કર્યો; પણ યુદ્ધક્ષણ ગુલાબસિંહે તેના ધાને પોતાની સમશેર પર ઝીલી દીધો; અને ક્રોધાધમાન થઇ પાસે ઉમેઝા એક સરદારના હાથમાંથી ભાલો છીનવી લેઇ કર્પીણસિંહને તે ભાલાના સખ્ત આઘાતથી ઘોડા પરથી નીચે ઢોળા પાડ્યો. પોતાના સરદારને નીચે ગબડી પડેલો જોઇ તેના સૈનિકો ખીજી ટુકડીમાં ભળી ગયા. કર્પીણસિંહ નીચે ઢળી પડતાં તેની આસપાસ બીલ વીરો ફરી વળ્યા અને તેનું અખતર ઉતારી તેને રામશરણ કરી દીધો. ગુલાબસિંહે આ વિજયની નીશાનીમાં રણચીંત્ર વગાડ્યું.

ખીજી ખાણ કિશોર, તેજસિંહ, રણજીત, કલ્યાણ વગેરે અપૂર્વ

પરાક્રમથી દુષ્મનોનો સંહાર કરતા હતા તેમને ગુલાબસિંહ પોતાની ટુકડી સાથે જઈ મળ્યો. પોતાના સૈન્યની આવી છિન્ન ભિન્ન સ્થિતિ નિહાળી વિક્રમાજીતે પોતાનો હાથી આગળ ક્યો અને સૈનિકાને ઉત્કેરી રણજીતના સૈન્યમાં તૂટી પડ્યો. પુનઃ બંને પક્ષમાં ભયંકર યુદ્ધ મચી રહ્યું. બેટબેટામાં કટાર, જમૈયા, છરા વગેરે નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રોનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. મરણીઆ થયેલા વીર યોદ્ધાઓ પર્યંતના માદક અડગ થઈ દુષ્મનોની સાથે યુદ્ધ કરતા હતા. બંને પક્ષમાંથી એકે પક્ષ પાછો પડ્યો નહિ; પણ એ અરસામાં સેનાપતિ તેજસિંહે અને કિશોરસિંહે દુષ્મન પક્ષના બાજુ પાંચ સરદારોને જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યા. મરણ પામેલા સરદારોની ટુકડીઓ પાછાં પગલાં ભરવા મંડી. આનું જોઈ સેનાપતિ પહાડસિંહ અને પ્રધાન વિપયરાજ લોહીથી રંગાએલી તલવારો સાથે આગળ ધસી આવ્યા. તેમના સૈનિકા પણ તેમનું અનુકરણ કરી પાછળ દોડી આવ્યા.

સેનાપતિ તેજસિંહે કિશોરને તેની ટુકડી સાથે ત્યાંથી ખસી જઈ દુષ્મન પર પાછળથી હલો કરવાનું સૂચવ્યું. કિશોર તેજસિંહના કહેવા પ્રમાણે દુષ્મનોની નજર ચૂકાવી ત્યાંથી ખસી ગયો. વિપયરાજ તથા પહાડસિંહના સૈનિકા સાથે સેનાપતિ તેજસિંહ અને રણજીતનું જળદ્વં યુદ્ધ મચી રહ્યું. વીર ગુલાબસિંહ તેમની મદદે દોડી આવ્યો. તેને જોઈ દુષ્મનોનાં કાળજાં કંપી ઉઠ્યાં. વિક્રમાજીત પણ હાથી સાથે ત્યાં ધસી આવ્યો અને દુષ્મનોનો સંહાર કરવા લાગ્યો.

બંનેમાંથી એકે સૈન્ય પાછું હઠતું નથી એમ જોઈ ગુલાબસિંહે ઓચિંતો પોતાના ઘોડાને વિક્રમાજીતના હાથી પર તલપાળ્યો અને એકજ ઝટકે તે હાથીની સુંઢનો અડધો ભાગ કાપી નાંખ્યો. હાથી ચીસ પાડી પાછો વળ્યો અને વચમાં આવતાં માણસોનો સંહાર કરવા લાગ્યો. આથી જળરો ધીમાટ મચી રહ્યો. હાથીએ પોતાનાજ સૈન્યમાં અઘણ પાડ્યું. વિક્રમાજીત યુક્તિ પૂર્વક તેના પરથી ઉતરી પડ્યો અને ઘોડેસ્વાર થઈ દુષ્મનદળ સામે લડવા પાછો આવ્યો. એક સૈન્યમાં બાન્યની કાપણીની માદક મનુષ્યોની કાપણી થવા લાગી.

સૂર્યભગવાનને અસ્ત પામવાની તૈયારી થઈ ચુકી હતી; તેમજ સૈનિકો પણ આખા દિવસના યુદ્ધથી કંટાળી ગયા હતા તેથી બંને પક્ષે શાન્તિની પતાકા ચઢાવી યુદ્ધનું કાય આજને માટે બંધ કર્યું. બેઉ તરફનું સૈન્ય પોતપોતાની જાવણીમાં ગયું. વક્રમાજીતે આજના યુદ્ધથી વિજયની આશાનો ખામ કયા હતા; કારણ કે તેના સૈનિકોનો કન્યરધાણુ નીકળી ગયો હતો. તેના સૈન્યમાં મંથુ પામેલાઓ કરતાં ધૂલિની સંખ્યા વિશેષ હતી. ધાયલ કચ્છેલાઓની આસોથી પોતાં કાળજાંવાળા ત્રાસ પામી જતા હતા. હુદ્ધ બંધ થતા બંને પક્ષ તરફથી ધાયલોની સારવાર થવા લાગી.

સઘળા સૈનિકો પોતપોતાને માટે રજાઈ કરવા મંડી પડ્યા. ભોજન કાર્યથી પરવાર્યા બાદ બીજા દિવસના યુદ્ધમાં કેવી રીતે કામ લેવું વગેરે બાબતોનો નિર્ણય કરી આખા દિવસના પરિશ્રમથી સઘળા નિદ્રાધિન થઈ ગયા. રાત્રિનો ગાઢ અંધકાર પથરાયો હતો તેથી સમ-રક્ષેત્ર બચાવે બામનું હતું. શીયાળવાં મુઠ્ઠાંની ખેંચતાણુ કરી રહ્યાં હતાં. અસંખ્ય મુઠ્ઠાંમાંથી કામ કાઢી ધાયલોની કચ્છાજનક આસો સંભળાતી હતી. બંને જાવણીઓમાં પહેંગીરાં પહેરે બરી રહ્યા હતા અને સર્વત્ર શાન્ત સરેલી હતી. મધ્યરાત્રિ થતાં સુધી રણજીત કિશોર કલ્યાણુ વગેરેએ બીજા દિવસના યુદ્ધ સંબંધે મસલત ચલાવી અને અંતે થાકી વહેલા જાગૃત થવાની ઇચ્છાએ નિદ્રાવશ થયા.

૩૦

રણુરંગ.

રણુધેલા ચોદાઓને પ્રુણકારક અને અક્ષય કીર્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર ફક્ત ધર્મયુદ્ધ જ છે.

રાત્રિનો પાછલો પ્રહર ચાલી રહ્યો છે, આકાશમાં તારાઓ મોતીની માફક ઝગઝગી રહ્યા છે, શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સર્વત્ર બાપેલું છે, સૈનિકો ગાઢ નિદ્રામાં પડેલા છે, પહેરેદાર સિપાહીઓ યુદ્ધી સમશેરો ખભા પર મૂકી જાવણીમાં આમ તેમ આંટા મારી રહ્યા છે,

એવા સમયે વીર સેનાપતિ તેજસિંહ પોતાના તંત્રીની બહાર ઉભો ઉભો એકલો કંઈક ઉંડા વિચારમાં હતરી પડ્યો છે. તને આખી રાત્ર ઉંઘ આવી નથી. તે સઘળાના સાથે યુદ્ધ સંબંધે મસલત ચલાવી છૂટો પડી તંત્રીમાં આવી બિઝનામાં સૂતા હતા. તેણે ઘણીવાર પાસાં ઘસ્યાં પણ નિદ્રાદેવાએ તેના પર કૃપા કરી નહિ. રાત્ર શાન્ત હતા; પરંતુ સેનાપતિ તેજસિંહનું હૃદય અત્યંત હલુ. તેના મનમાં અચાને હજારા વિચાર ઉત્પન્ન થતા હતા. વિશ્વાસઘાતી વિક્રમાશ્વતન તેની કરણીનાં ફળ એવા તો ચળાડવાં કે તે ત્રાણ ત્રાણ પોકારે અને અન્ય સરદાર પણ ભાવખ્યમાં વિશ્વાસઘાત કરતાં વિચારે. આ ઉપરાંત સૈન્યને કેવી વ્યવસ્થાથી ગાઠવવું કે દુષ્મને કાવી શકે નહિ, અને ખાજી ખાજીએ કેટલું અનામત સૈન્ય રાખવું કે જેથી સમય આવ્યે તેઓ દુષ્મનેની હાર ભેદી કિલ્લામાં પહોંચે. આવા આવા અસંખ્ય વિચાર કરતો તેજસિંહ તેની પથારીમાં પડ્યો રહ્યો. “જેને ચિન્તાએ અને વિચારોએ વેચ્યાં હાથ તેને કદાપિ નિદ્રા આવેજ નહિ.” એ પ્રમાણે તેજસિંહની સ્થિતિ હતી. અંતે અકળાઈને તે ઉભો થયા અને હવે ઉંઘવુંજ નથી એમ નિશ્ચય કરી તેણે સુખ ધોળ નાખ્યું અને પછી બહાર નીકળી તેણે પહેરેદારને પૂછ્યું કે હવે રાત્ર કેટલી બાકી છે. પહેરેદારે જણાવ્યું કે:—“મોડું મળસકું થવા આવ્યું છે.” તે પછી નોકર પાસે પાણી મંગાવી તેણે સ્નાન કરી પ્રાતઃકર્મ કરી લીધું. તેની આરતીના ખડખડાટથી તેના તંત્રીમાં સૂતેલા રાજાપારોટ જાગી ઉઠ્યા. તે પણ જાગૃત થઈ સ્નાન વગેરેથી પરવારી તૈયાર થઈ ગયા.

પ્રાતઃકર્મથી પરવારી સેનાપતિ તેજસિંહ ઉપર પ્રમાણે તેના તંત્રીની બહાર વિચારમાં ઉભો હતો. આખરે મોડું મળસકું થયું. નગરમાંથી કુકડાના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા. આકાશમાં અગમગતા તારાઓ એક પછી એક નભમંડળમાં છૂપાઈ જવા લાગ્યા. અંધકાર અવનિ પરથી અદ્રશ્ય થવા લાગ્યો અને પ્રકાશ પૃથ્વી પર પથરાવા લાગ્યો. થરાઓ વીર ગુલાબસિંહના રણુશીમાનો નાદ સાંભળી આજ-સતો ત્યાગ કરી જાગૃત થયા અને અપોહપ શ્વેતો સંભાળી સંભળ

થવા લાગ્યા. રાજ્યારોટ પછી વીર ચોદાઓને ઉદ્દેશી એક વીર રસભરી નીચે પ્રમાણેની લાવણી લલકારી:—

રણુશીંગાં વાગ્યાં વીર ઉઠો રણાંગણુ જવા,
તનુ કેશરીના હુધ જનુનીડું દીપાવા—રણુ.

છે રક્ત આપણું માતૃભૂમીના માટે,
છે દેશસેવના ખરી શીશના સાટે;
આ જશ જયનો વિરલ હોય તે ખાટે,
ડર તજી નિડર થઇ જાય વેરીની વાટે.

ખળ વીર ફરી અવસર નહિ આવે આવા;
રણુશીંગાં વાગ્યાં વીર ઉઠો રણાંગણુ જવા.

કરી દયા ખરી આપણુ કપર જગનાથે,
નિજ માતૃભૂમિનું જાણુ ચડયું છે માથે;
તો અડગ થઇ લ્યો ખડગ હવે નિજ હાથે,
સમરાંગણુમાં શરવીર ચડો સૌ સાથે.

અરી દળ વાદળને હિમ્મત ધરી હઠાવા,
રણુશીંગાં વાગ્યાં વીર ઉઠો રણાંગણુ જવા.

છે એજ આપણી ટેક શર થઈ ચડવું,
વીર ધીર થઈને ખાગુ હિમ્મતે પડવું;
પગ ડગલું પાણું એક કદી નહીં ભરવું,
નિજ માતૃભૂમિની કાળ હર્ષથી લડવું.

વળી રાજરણુથી સદાય મુક્તિ થાવા,

રણુશીંગાં વાગ્યાં વીર ઉઠો રણાંગણુ જવા. ચયદા.

રાજ્યારોટની વીરવાણી સાંભળી રણુથરાઓએ આકાશ ફાડી નાખે એવી જયગર્જના કરી કે જેથી દુશ્મનની છાવણીમાં ગભરાટ ફેલાઇ ગયો.

શત્રુસૈન્ય પછી તૈયાર થઇ સામે આવી ઉભું. રણનાં વાળાં વાગવા લાગ્યાં અને તે સાંભળીને ચોદાઓ સૌર્યથી રોલવા લાગ્યા. સેનાપતિ તેજસિંહે ચોતાના સૈન્યને અર્ધચંદ્રાકારમાં મોઠવ્યું.

ગુલાબસિંહ, રણુજીત, કલ્યાણ અને કિશોર પોતાપોતાની ટુકડીઓમાં ફરી સૈનિકોને યુદ્ધનું સૂચન આપતા હતા. તે પછી સૂર્ય ઉદય થતાંજ રણુનાં રણુતૂરો જોરથી વાગવા માંડ્યાં. યુદ્ધનાં નિશાન ઉભાં કરવામાં આવ્યાં યોદ્ધાઓને યુદ્ધ કરવાની આજ્ઞા મળી. મારો-કાપોના પોકાર કરતા રણુધીરો એક બીજાની ઉપર આક્રમણ કરવા લાગ્યા. શત્રુો ઉંચા નીચી ઉછળવા લાગ્યાં. સૈનિકોની ગર્જનાથી અને ઘોડેસ્વારોની દોડા-દોડીથી રણુમેદાન ખળભળી ગયું. શરા સૈનિકો મુડદાં ઉપર પગ મૂકી આગળ વધવા લાગ્યા. રણુજીત, કલ્યાણ, કિશોર, ગુલાબ, તેજસિંહ વગેરે રણુનિપુણ યોદ્ધાઓ વિકાળ વાઘની માફક ખળ કરી દુષ્મન-દળને વિદારવા પ્રયત્ન પ્રયત્ન કરતા હતા. મહારાજ અંગારસિંહ પણ પાંચસો સૈનિકો સાથે સૈન્યની પાછળ ઉભા રહી રંભા અને સુમનનું રક્ષણ કરતા હતા.

વિકમાજીત અને તેના સરદારો પણ ઘોડેસ્વાર થઈ સૈનિકોને ઉશ્કેરી ચારે તરફ ધુમતા હતા. વિકમાજીતના સપાટામાં આવનાર ભાગ્યેજ બચી જતું. તે વનરાજની માફક ચારે તરફ ઘોડાને દોડાવી માણસોને સતેજ કરતો હતો. તેના કોપનો પાર નહોતો. તે વારંવાર રણુજીતના સૈન્યમાં પ્રવેશી માણસોની કાપણી કરતો હતો. વિષયરાજ પહાડસિંહ, કનજલસિંહ વગેરે પણ વિકમાજીતનું અનુકરણ કરી પૂર્ણ પરાક્રમ દર્શાવતા હતા. ધીમે ધીમે યુદ્ધની ભયંકરતા વધવા લાગી. લોહીની નદી વહેવા લાગી. સૈનિકોનાં માર્યા પગની અડફેટે ચઢવા લાગ્યાં. હથીઆરોના ખડખડાટથી અને વીરયોદ્ધાઓની ગર્જના તેમજ અંદુકોના અવાજથી કાન ખહેરા થવા લાગ્યા. બન્ને બાજુના યોદ્ધાઓ જોસથી લડીને એક બીજાને કાપવા લાગ્યા. વિષયરાજ પણ ચારે તરફ ગાંડાની માફક ધુમતો હતો અને પોતાના ઘોડાને આમતેમ દોડાવી સૈનિકોને ઉશ્કેરતો હતો. અતુલ પરાક્રમ દર્શાવતો વિકમાજીત તેના અંગરક્ષકો સાથે રણુજીતની અને કલ્યાણની આગળ આવી ઉભો. રણુજીતનો અને તેનો ઘોડો એક બીજાની સામે આવી ગયા. એટલે બંને વીરો વચ્ચે જખંડે ધુધ મચી રહ્યું. કલ્યાણ વિકમાજીતને જોતાંજ

પોકારી ઉઠ્યો:-“ વિશ્વાસઘાતી ! ધણું સાઈ થયું કે તું મારી સામે આવ્યો નહિતો મારે તને ઝોળવાને અત્યંત શ્રમ વેઠવો પડત. હવે જોઈ લે કે વિશ્વાસઘાતનું ફળ તને કેવું મળે છે. ” કહી કદાચ તેના પર ભાલો ફેંક્યો. ભાલાનો પ્રહાર વિક્રમાજીતના અપ્પતરને વાગી વૃથા ગયો.

વિક્રમાજીત રૌદ્ર ક્રોધથી ખેલી ઉઠ્યો:-“ કલ્યાણ ! તારામાં ધા કરવાની આવડત નથી. તું હજુ નાદાન બચ્ચું છે; જો ધા તો આમ થાય ” કહી તે રાજદ્રોહીએ ઘોડાને ફેરવી તેની પર તલવારનો ધા કર્યો. કલ્યાણે આલાકીથી ઘોડાને જાણ્યો અસેડી લીધો; પણ તેમ કરતાં તલવારનો ધા ઘોડાની ગરદન પર પડ્યો. તલવારનો ધા પડવાથી અશ્વ મરણ પામ્યો અને કલ્યાણ પગપાળો થઈ રહ્યો. વિક્રમાજીતે તેનો વધ કરવાને તલવાર ઉઠ્યી કરી; પણ રણજીતે તરત ત્યાં ધસી આવી તેના હાથના કાંડા પર સમશેરનો પ્રહાર કર્યો; પરંતુ તે ધા દૈવેચ્છ્યે તેના કાંડાને નાંહ વાગતાં તેની તલવાર પકડેલી મુઠેને લાગ્યો વિક્રમાજીતનાં બે આંગળાં તેથી કપાઈ ગયાં અને તલવાર હાથમાંથી છૂટી ગઈ, એટલે તરત તે ઘોડાને પાછો ફેરવી પાછળ હડી ગયો. તેના અંગરક્ષક અને સૈનિકા કલ્યાણ અને રણજીતની પર તૂટી પડ્યા. પોતાના મહારાજને બચાવવા શરૂ રજપૂતો જીવ પર આવી દુષ્મનોને હઠાવવા લાગ્યા; પણ ત્યાં દુષ્મન પક્ષનું જોર વિશેષ હોવાથી ફાવી શક્યા નહિ. કલ્યાણ અને રણજીતનાં જીવન જોખમમાં જોષ વીર શુભાષિંહ અને કિશોરસિંહ એકદમ પોતપોતાની ટુકડીઓ સાથે યા! ધસી આવ્યા. મદદ મળતાં કલ્યાણના અને રણજીતના સૈનિકા પૂર્ણ જોસથી યુદ્ધરંગ ખેલવા લાગ્યા. કલ્યાણ અત્યાર સુધી પગપાળો હતો તે તરતજ બીજા સૈનિકના ઘોડા પર સ્વાર થઈ ગયો અને કાળો ફેર વતાવવા લાગ્યો. આ દેખાવ જોઈ વિક્રમાજીતે રણસીંગ વગાડી પાછળના સૈનિકાને આગળ ધસી આવવાની સૂચના કરી. જેમ જેમ વખત વીતતો ગયો તેમ તેમ યુદ્ધની બમંકરતા પણ વધવા લાગી. વિક્રમાજીત, કલ્યાણ, રણજીત, કિશોર અને શુભાષિને છૂટા

પાડવાનો તે અચૂત કરવા લાગ્યો. તેણે તરત પહાડસિંહ અને કળ્લ-
લસિંહને બીજા બાબુએથી હથેલી કરવાનું સૂચવ્યું. બન્ને સરદારે
થોડાક ચકાવો ખાદ્ય પાછળથી કિશોર અને ગુલાબસિંહ પર તૂટી
પડ્યા. બન્ને વીર યોધાએ પહાડસિંહ અને કળ્લલસિંહ સામે સિંહ-
નાદ કરી વીરતાથી લડવા લાગ્યા. વિક્રમાજીત અને બીજા સરદારે
તેમની મદદે જતા અન્ય સૈનિકોને અટકાવવા લાગ્યા. રણજીત તેમની
મદદે જવાનો લાગ તપાસતો હતો; પણ તેને અને કલ્યાણને પણ
વિક્રમાજીતે રોકી રાખ્યા હતા. રણજીત અને કલ્યાણ પૂર્ણ પગક્રમથી
દુખમનોને પાછા હઠાવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા; પરંતુ દુખમનો પર્વતની
માફક અડગ થઈનેજ ઉભા રહ્યા. જ્યારે આવી રીતે આ બાબુની
સ્થિતિ હતી ત્યારે પેલી તરફ મેનાપાત તેજસિંહે વિષયરાજની ટુકડી
સાથે જખ્ખર ટક્કર ઝીલી નીતી. તે વીર સેનાપતિએ વિષયરાજના
શરીર પર ધસી જઈ તેને ધણે ઠેકાણે જખ્ખમી કર્યો હતો. છતાં પણ
વિષયરાજ ત્યાંથી પગ પાછો નહીં ભરતાં યુદ્ધ કર્યે જતો હતો.

વિક્રમાજીતે જોતજોતામાં પોતાના સૈન્યને એવી તો સરસ રીતે
ફેરવી દાધું કે જેથી રણજીત અને કલ્યાણ વચ્ચે જવાની અણી પર
આવી પહોંચ્યા. એવામાં બીજા પાંચ સરદારોએ આવી તેમને તેમના
સૈન્ય સથે ઘેરી લીધા. બન્ને લાઇઓની ઉપર ચારે તરફથી મારો
શરૂ થયો. આવો દેખાવ બીજા બાબુએ યુદ્ધમાં મચેલા ગુલાબસિંહની
નજરે પડ્યો. તરતજ તેણે ગુણશીંગાના અવાજ કરી પોતાના સૈનિકોને
પાછળ હઠવાનું ઇશારતથી સમજાવ્યું. તેની ટુકડી પાછળ હઠવા લાગી.
દુખમનો પાછળ હઠતા સૈનિકોને કાપવા લાગ્યા. આવું જોઈ કિશોરે
ગુલાબસિંહને પાછળ હઠવાનું કારણ પૂછાવ્યું. ગુલાબસિંહે હાથ લાંબો
કરી રણજીત અને કલ્યાણની પારિસ્થિતિ દેખાડી. કિશોર ગભરાયો.
તેમનું આખું સૈન્ય છૂટું પડી જુદે જુદે સ્થળે લડતું હતું. કિશોરે તરત
એક સ્વારને દોડાવી સૈન્યને એકત્ર કરવાનું તેજસિંહને કહેવરાવ્યું. તેજ-
સિંહ પણ પારિસ્થિતિ સમજી ગયો અને તેણે વેગથી ધસારો કરી
વિષયરાજને પાછો હઠાવ્યો. એવી રીતે તે વીર સરદારે તેને હઠાવતાં

હાવતા ઠેઠ વિક્રમાજીતના સૈન્ય ભેગો કરી દીધો અને પોતે પોતાના સૈનિકો સાથે રણજીત અને કલ્યાણને દુબનના ઘેરામાંથી મુક્ત કરાવવા દુબન પર પાછળથી તૂટયો. તત્કાળ ગુલાબસિંહ અને કિશોરસિંહ પણ પાછળ હટી તેને મળી ગયા. રણજીતનું સૈન્ય એક જથ્થે થઇ ગયું. દુબન લશ્કરના હવે બે ભાગ પડી ગયા. રણજીતનું લશ્કર દુબનદળને ઘાસતી પેરે કાપવા લાગ્યું. દુબનો પાછળ હઠવા લાગ્યા. તેઓ દુબનોનો માર સહન કરી શક્યા નહિ. વિક્રમાજીતે લશ્કરને એક જથ્થે દરવાનો ધણોએ પ્રયત્ન કર્યો પણ યુદ્ધાનુષ્ઠુ સેનાપાત તેજસિંહે તેને તેના તે કાર્યમાં ફાવવા દીધો નહિ.

આખરે સાંજ પડતાં તો તેના લશ્કરમાં લાંગાણુ પડ્યું. રણજીતના શરા સૈનિકો પ્રમળ વેગથી તેમની પાછળ ધસ્યા. વિક્રમાજીતના સૈનિકો નાસવા લાગ્યા. વિક્રમાજીતે તેમને અટકાવવાને ધણોએ પ્રયત્ન કર્યો; પણ તેનો યત્ન નકામો ગયો. આથી તેણે શાકાતુર મુખે બાકી હોલા સૈનિકોને પણ પાછળ હઠવાની સૂચના કરી. દુબનોને નાસતા જોઇ રણજીત વીરહાક વગાડી બોલી ઉઠ્યો, “ મારો, કાપો, એક પણ રાજદ્રોહી કુલાગારને જીવતો નગરમાં જવા દેશો નહિ. મારા બહાદુરો ! ધૂર્ણ વેગથી દોડો અને પેલા રાજદ્રોહી કર્મચંડાળ વિક્રમાજીતને પકડો. તેને જીવતો પકડનારને ભારે ધનામ આપવામાં આવશે. ”

આમ કહેતા રણજીતે તેની પાછળ ઘોડાને દોડાવ્યો એટલે ગુલાબસિંહ, તેજસિંહ, કલ્યાણ, કિશોર વગેરે પણ તેની પાછળ દોડ્યા.

વિક્રમાજીત પોતાના સૈન્ય સાથે ઝડપથી પાછળ હઠવા લાગ્યો, પણ નગરના દરવાજા સુધી જતા જતામાં તો તેના ધણાખરા સૈનિકો પરણીને શરણુ થયા. નગરનો દરવાજો આવતાંજ વિક્રમાજીત સૈનિકોને અટકાવી ઉભો રહ્યો. તેણે પાંચ સરદારોને થોડાક સૈન્ય સાથે ત્યાં જોડા રહી દુબનોને આગળ વધતા અટકાવી મુખ્ય કરવાનું કહ્યું. દરવાજા આગળ પુનઃ મુખ્ય મચી રહ્યું. વિક્રમાજીતે થોડા સરદારો અને પુન્ય સાથે નગરમાં પેસી જઇ દરવાજાના દાર બંધ કરી દીધાં. રણજીતે બંધ કરી તે સૈન્ય સાથે કાંટ પર ચડ્યો અને ઉપરથી તીર

ખંદુકા વગેરેના મારો ચલાવવા લાગ્યો. વિજયથી હર્ષવેલા બનેલા સૈનિકાએ થોડી વારમાં તે પાંચે સરદારોને તેમના સૈન્ય સાથે જમીનદોસ્ત કરી નાખ્યા. કેટલાક જીવતા રહેલા દુષ્મનો જીવ બચાવવાને કાંઈ એમ નાસી જવા લાગ્યા.

કથાણું દરવાજે બંધ બેતાંજ તેને તોડી નાંખવાની પોતાના માણસોને આજ્ઞા આપી. દરવાજે તોડવાનાં હથિંઆરોનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. કોટ ઉપરથી શત્રુઓ મારો ચલાવવા લાગ્યા. બહારના યોદ્ધાઓ તેમના મારને નાહ ગણકારનાં કોટ પર ચડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. કેટલાક ખાલા ઠોડી, તો કેટલાક નીસરણીયો મૂડી ઉપર ચડવા લાગ્યા. જીવ સટોસટો આ પ્રસંગ હતો. કિલ્લા પર ચડતા દરેક યોદ્ધાઓના જીવ નંખમમાં હતા. આ સમયે એ રણુવેલા રણપૂતા દૈત્ય જેવા બળથી ઉપર ચડતા હતા. કોટ ઉપરથી આવતાં તીર ભાલા અને ખંદુકોની ગોળાઓનો સુમાર નહોતો; પણ રાજભક્ત યોદ્ધાઓ તેની દરકાર કર્યા વિના કાર્ય આગળ કર્યે જતા હતા. ઉપર ઉઠેલાઓ નીચેથી ચડનારને લાંબા ભાલાવડે હુકમ દોળી પાડવા લાગ્યા; આવી રીતના ત્રણ દિવસના સતત પ્રયાસને અંતે ચાંચા દિવસની છેક સાંજે રણજીતના સૈનિકાએ દરવાજે તોડી પાડ્યો અને વીર ગુલાબસિંહ પણ બાજે રસ્તે થઈને કિલ્લા પર ચડી ગયો. તેને ઉપર આવેલો બેતાં શત્રુઓનાં કાળજી કંપી હિંમતી. વીર ગુલાબસિંહ અને તેના સૈનિકા દુશ્મનોને પકડી પકડી નીચે ફેંકવા લાગ્યા. તૂટેલા દંવાજમાંથી પાણીના પૂરની માફક રણજીતનું સૈન્ય અંદર પેકું. કોટ પર ચડેલા ગુલાબસિંહે વિજયની સૂચના આપવા રણશીંગાનો નાદ કર્યો. રણુવેલા યોદ્ધાઓએ આજ્ઞાને કાંડી નાંખે એવી જયગર્જના પોકારી. નગરની અંદર પણ યુદ્ધ મચી રહ્યું. તે યુદ્ધ મધ્ય રાત્રિ સુધી ચાલ્યું. અજવાળી રાત્રિ હોવાથી અંદરના અજવાળામાં વીર યોદ્ધાઓની તકવારો ચળકતી હતી. દુશ્મન સિપાઈઓની જળરી કતલ ચાલી રહી. અંતે તેમાં પણ ભંગાણુ પડી નાશ ભાગ થઈ થઈ. વિક્રમાજીતે ભાગ્ય પલટાએલું બેઠ હાથ મારી કપાળે કર પ્રહાર કર્યો. તેના તમામ અંગરક્ષકો લડાઈમાં ખપી

ગયા. સરદારે નાશીને મહેલમાં બરાયા અને સૈનિકો જીવ બચાવવાને
ત્યાં ત્યાં નાશી છૂટ્યા. આથી વિક્રમાજીતના શોકનો પાર રહ્યો નહિ.
તેણે આત્મહત્યા કરવાનો નિશ્ચય કરી કેડમાંથી કટાર કાઢી પણ એવા-
માંજ પાછળથી તેનો હાથ કોઇએ પકડી લીધો. તેણે પાછળ જોયું
તો તેને કાંપંજલા જણાઇ. તે શોક કરવાને બદલે હસતી હતી. વિક્ર-
માજીતે તેને કંકેશ સ્વરે પૂછ્યું:—“ આ હમવાનો સમન છે ? ”

“ હા, તમે જે કામ પાર ઉતારી શક્યા નથી એ કામ હું ફક્ત
થોડાજ સમયમાં પૂરું કરી બતાવીશ. હાલ તો જીવ બચાવવાને મારી
પાછળ ગૂપ્તરૂપે ચાલ્યા આવો. ” કહી કાંપંજલા તેનો હાથ પકડી
જેંથી જવા લાગા. વિક્રમાજીત મૂઠ જોવો બની તેની પાછળ પાછળ
જવા લાગ્યો. કાંપંજલા તેને લઇ રાજમંડલમાં આવી. ત્યાં અનેક
સરદારો સાથે વિષયરાજ, પહાડમિંદ, કનજલસિંહ વગેરે ઉભેલા હતા.
તે બધાઓમાંથી તેણે તેના પિતા વિષયરાજને કેટલાક સૈનિકો સાથે
એક છૂપા રસ્તે થઇને બહાર નીકળી જવાનું કહી કંઇક ખાનગી સૂચના
આપા. તરત વિષયરાજ સૈનિકો સાથે ચાલ્યો ગયો. બાદ તેણે સર્વને
ત્યાંથી ચાલવાની ઇસારત કરી. કાંપંજલા હવે તેના પ્રથમના મહેલમાં
આવી અને તે મહેલમાંજ સર્વની સાથે અદશ્ય થઇ ગઇ. તે આટલા
બધા માણસો સાથે ક્યાં ગૂમ થઇ ગઇ તે કોઇ જાણી શક્યું નહિ.
વિજયી થએલા રજપૂતોએ નગરનો કબજો લઇ લીધો. રાજમહેલના
સેવકોએ વિના વિલંબે મહેલનો કબજો સોંપી દીધો. સઘળા મશાલો
સળગાવી વિક્રમાજીત અને તેની સ્ત્રીને ઝાળવા લાગ્યા. તેઓએ
મહેલના ખૂણેખાચરે ફરી વળી તપાસ કરી પણ કોઇનો પત્તો લાગ્યો
નહિ. આથી સઘળાના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહ. કારસ્થાની કાંપિ-
જલા તેના સ્વામી સાથે ક્યાં જતી રહી હશે તેનો તર્કવિતર્ક તેઓ
કરવા લાગ્યા. આખરે નગરમાં શાન્તિનો ઢંઢેરો પિટાવી સઘળા
આરામ લેવા લાગ્યા.

કપિંજલાનું કપટ.

એક દિને સતી જનકીનું થયું હર્ણ વળી રણ સવણ હાર્યો,
એક દિને દમયંતી નળે તજ્યું રાજ ફરી મળ્યું મહા યશ જાંચો;
એક દિને વન પાંડવ વાસ કરી વળી રાજ તણી રીધ પાંચા,
લેખ લલાટ લખ્યા પ્રિય કો દીન ગળી સકાય નહિજ ટળાવ્યા.

પ્રાતઃકાળે રણજીતે પિતાના અનુમતિ મળવી દરબાર ભરી
કલ્યાણસંહન રાજગાદી પર બેસાડ્યો. કલ્યાણસિંહે ધનામ-અકરામ
વહેવ્યાં. રત્નગઢથી આવેલો સરદાર રણવીરસિંહ રણજીતની રાજ
લેખ તેના સૈન્ય સાથે રત્નગઢ તરફ ઉપડી ગયો. શરા સરદારો અને
મૈનિકા વિજયનું ધનામ મેળવી પોતપોતાના મુકામે ચાલ્યા ગયા.
રંભાસુંદરી પણ રણજીતને મળી આનંદ પામી. હવે આનંદમાં સમય
પસાર થવા લાગ્યો. એક દિવસે જ્યારે બધા બેગા થઇ બેઠા હતા
ત્યારે રણજીતે પિતા અને ભાઇની સલાહ લેઇ કમળનું લક્ષ કિશોરની
સાથે કરવાનો ઠગવ કર્યો. તેને માટે એક શુભ દિવસ મુકરર કરવાનાં
આવ્યો. અચળગઢમાં ધામધુમ થવા લાગી. વીર ગુલાબસિંહ પણ
સર્વને મળી બેઠી લક્ષ પ્રસંગે હાજર થવાનું કહી તેના બીલ વીરો
સાથે અચળગઢમાં જાવેલા થયા. રત્નગઢના મહારાજાએ રણજીતને
તેણે મેળવેલા વિજયને માટે અને કમળનું લક્ષ કિશોર સાથે લીધું તેને
માટે અભિવંદન પત્ર મોકલી પોતાના આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો. આ
ખનાવથી આખા નગરમાં ખુશાલી ફેલાઈ. રાજમહેલને સારી રીતે
શણગારવાનું કામ ચાલુ કરી દીધું. અહિં આવી રીતના લક્ષની તૈયારીઓ
ચાલે છે ત્યારે કુદરત કાંઈ ચોરજ તૈયારી કરે છે. મનુષ્ય ધારે
છે શું અને કુદરત કરે છે શું ? એની કાંઈને ખબર પડતી નથી.

આજે રણજીત તથા કલ્યાણને નગરમાં પ્રવેશ્યાને થોથો દિવસ
થયો છે; સમય મધ્યરાત્રિના થવા આવ્યો છે; ઘોર અધકાર સૃષ્ટિ
પર પથરાયો છે; નિશાચર પક્ષીઓ ઓકાશમાં ઉડી પંખોનો ફફડાટ
કરી રહ્યાં છે; ચોર લુચ્ચાઓ પોતપોતાનાં કામ કરવાને મલીકુચી.

ઓમાં બરાતા છૂપાતા ચાલ્યા જાય છે; પહેરેગીર સિપાહીઓ રાત્રી કરવાને નીકળેલા છે; તેઓ ભયથી ગલીકુચીઓમાં નહિ જતાં મોટા રસ્તાઓ પરથીજ મોટી જૂઓ પાડી સૂતેલા જતોને સવધ રહેવાની સૂચના કરે છે; જનસમાજ નિદ્રાને ઝોળે પડેલો છે; આવા આનંતના વખતે વિક્રમાજીતના મોટા મકાનમાં એક અદ્ભુત યનાવ યની રહ્યો છે. મકાનના દિવાનખાનામાં કપિંજલા અને વિક્રમાજીત ગંભીર મુખે વાતો કરી રહ્યા છે. વાતોમાં વિક્રમાજીત જાણે પિંજલાના વિચારને મળતો થતો નથી એવું તેના મુખ પરથી અનુમાન થાય છે. હેવટે કપિંજલાએ વિક્રમાજીતના કાનમાં ધીરેથી કંઈક વાત કહી; જેથી ગંભીર મુખે હિલેલો વિક્રમાજીત આનંદી દેખાયો અને તરતજ કપિંજલાએ દિવાનખાનાની જમીનમાં આવેલું એક લાકડાનું ઢાંકણ ઉઘાડી નાંખ્યું. તેમાંથી અસંખ્ય શસ્ત્રધારીયો બહાર નીકળી આવ્યા અને વિશાળ દિવાનખાનું માણસોથી ખીઓખીય બારાઈ ગયું. કપિંજલાએ સમજાવે કેવા પ્રકારે કામ લેવું તેની ખાનગી સૂચના આપી દીધી.

વાંચકો ! કપિંજલા અને વિક્રમાજીત તેમના સરદારો અને સૈનિકો સાથે જે ગ્રામ સુરંગમાં હતરી પડ્યાં હતાં તે ગ્રામ સુરંગ ઠેઠ રત્નગઢ સુધી ખોદેલી હતી અને તેનું મુખ પણ ઠેઠ રાજભુવનમાં આવેલું હતું. કપિંજલાએ અપાર દ્રવ્યનો ભોગ આપી આ સુરંગ તૈયાર કરાવો હતો. આ સુરંગ તૈયાર કરાવવાનું કારણ ફક્ત તેની રાક્ષસી મહાત્માકાક્ષા હતી. તેને આકાક્ષા પૂર્ણ થાય છે કે કેમ ? તે હવે જોવાનું છે. ભવિષ્યમાં શું થશે એ અત્યારે કેવી રીતે કહી શકાય ?

હારસ્થાની કપિંજલા સમજાવે લાઇ બહાર જવાને તત્પર અઇ હતી એવામાંજ પ્લાડસિંહ કંઈક સમાચાર લઇ બહારથી અંદર આવ્યો. તેને જોતાંજ કપિંજલા તેની પાસે દોડી જઇ ખોલી ઉઠીઃ—“ ઠ સરદાર ! બધું બરાબર છેને ? ”

“ હા, વેરની વસુલાત કરવાનો આ અતિ ઉત્તમ સમય છે. રાજમહેલના યોગાનમાં રહેતા સૈનિકો અત્યારે બરનિકામાં પડેલા છે. માથે વિચાર અત્યારેજ સર્વની કતલ કરી નાંખવાનો છે. ” પ્લાડ-

સિંહે જણાવ્યું.

“ મારો પણ એવોજ વિચાર છે. હું પણ જોઉં કે દુશ્મન કેવી રીતે સુખે રાજ કરી શકે છે ? એક બળવાન પ્રધાનની સાથે વેર બાધવાનું શું પરિણામ આવે છે તેની તેમને આજે સંપૂર્ણ ખતર પડશે. હું જ્યારે તે સમજાનું ખૂન કરી આ હાથ રંગાશ ત્યારેજ શાન્ત થઈશ. ” આમ બોલી તેણે પાસે ઉભેલા પ્હાડસિંહને કહ્યું:—
“ તમે જાઓ અને મારા પિતા વિષયરાજને જાણાવો કે તમે હવે તમારી જગાએથી નીકળી રાજમહેલના યોગાનમાં પડેલા સૈનિકોને કાપી નાંખો. હું અત્યારેજ રાજમહેલને ઘેરી અંદરનાં તમામ માણસોને કતલ કરી નાંખું છું. ” તેણે સમજાને બહાર નીકળવાની આજ્ઞા આપી.

સમજા સૈનિકો તેની આજ્ઞા મુજબ બહાર નીકળી ગયા. પ્હાડસિંહ વિષયરાજની પાસે જવા ચાલતો થયો અને કારસ્થાની કપિંજલા વિક્રમાણ્તનો હાથ પકડી બહાર નીકળી. સમજાનાં ગૂપ્તરૂપ રાજમહેલ તરફ જવા લાગ્યાં અને રસ્તામાં સામા મળતા પહેરેગીરોને જળમે કરી નાંખવા લાગ્યાં. વિક્રમાણ્ત કપિંજલાનું કાવતું જાણ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો હતો. તે યંત્રના પુતળાની માફક તેણી ખેંચી જતી તે તરફ જતો હતો. તેને આવી રીતે મોન રહેલો જોઈ કપિંજલા કહેવા લાગી:—“ કાં આમ મુગા થઈને ચાલો છો ? હવે સાવધ થાઓ. સમય નજદીક આવી પહોંચ્યો છે. જે આપણે સાવધાનતાથી અને હિંમતથી કામ કરીશું તો જેટલું ગુમાવ્યું છે તેના કરતાં ત્રણગણું મેળવીશું; અને તે પણ ફક્ત થોડાજ વખતમાં. ”

“ તે પહેલાં કદાચ આપણો પ્રાણ જશે તો ? ” વિક્રમાણ્તે પૂછ્યું.

“ એવા નામદીના વિચાર કરવાને હાલ વખત નથી. જે થવાનું હશે તે થશે. મ્હોત કે વિનય એમાંથી એકનો તો આપણને જરૂર લાગે મળશે. ” આમ બોલતી કપિંજલા ચાલવા લાગી.

તેઓ થોડીસરનાં ચાલતાં ચાલતાં રાજમહેલની ખજાના મહાનગર આવી ઉભાં. તેણે થોડાના માણસોને રાજમહેલને ઘેરો બાંધવાની આજ્ઞા આપી એટલે તરતજ રાજમહેલના રક્ષકોને ઉપતાળ

કાપી નાખી દુષ્મનોએ મહેલને ઘેરી લીધા. થોડી વારમાંજ ત્યાં શાર-
ખંકાર થઇ રહ્યો તેથી રાજમહેલના બાકીના રક્ષક સિપાહીઓ ચઢી
સંભાળી સાવધ થઇ ગયા; પણ તે પહેલાં તો વિષયરાજ અને તેના
સિપાહીઓ ઝડપાઝડપ તેમને કાપ્યા લાગ્યા. મારો કાપોના પોશ્વ રથી
શાન્ત રાત્રી ગાજી રહી. રાજમહેલમાં ખગમખગાટ થઇ રહ્યો. રણજીત
કલ્યાણ, કિશોર અને મહારાજ અંગરસિંહ જાગૃત થઇ ખુફી તલવારો
સાથે બહાર નીકળી આવ્યા એટલે તેમને દુષ્મનોના દગાની તરતજ
ખબર પડી ગઇ. તેમના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. વિક્રમાજીતનું આવું
નીચ કારસ્થાન જોઇ તેઓ સ્તબ્ધ બની ગયા. તેઓએ ઘોડાને માટે
તપાસ કરી પણ અંધારામાં કંઇ તરફ જવું તથા થું કરવું તે કાંઇ
પણ સૂઝ્યું નહિ. હવે તો જે થાય તે ખરું ધારીને તેઓ દુષ્મનો
પર તૂટી પડ્યા. અંધકાર તો એટલો વ્યાપેલો હતો કે તેમાં મિત્ર
કે દુષ્મન કાણ છે તે જણાતું નહોતું. કિશોરે બાળ સૈનિકોને બોલા.
વવાના વિચાર કર્યો પણ કાંઇ રસ્તો સૂઝ્યો નહિ તેથી તેનો વિચાર
તેના મનમાંજ સમાયો. હંવટે તે સમશેર ખેંચી દુષ્મનો ઉપર તૂટી
પડ્યો. અંગારસિંહ રણજીત અને કલ્યાણ કોધાયમાન બની વચ્ચમાં
જે આવ્યું તેનો સંહાર કરવા લાગ્યા. મારો કાપોની ખૂમરાણુથી
નગર જાગી ઊઠ્યું. કાળિ રાત્રે તલવારો ઊછળવા લાગી અને જે
વચ્ચમાં આવ્યું તે ખપી જવા લાગ્યું. જોતજોતામાં રણજીતના અંગ-
રક્ષકોમાંના કેટલાક કપાઈ ગયા અને કેટલાક જીવ બચાવવા નાસી
ગયા. દુષ્મનોનું જોર વધવા લાગ્યું. એવામાં વિક્રમાજીતના સૈનિકોએ
મથાલો સળગાવી એટલે સર્વત્ર પ્રકાશ પડી રહ્યો. રણજીત, કલ્યાણ,
અંગારસિંહ અને કિશોર લોહીથી રંગાઇ દુષ્મનોને કાપતા હતા.
તેઓની આંખ અત્યારે ફાટી હતી. દુષ્મનો તેમની ચારે તરફ ફરી
વળ્યા હતા તેથી મરણ સિવાય હવે એક પણ રસ્તો નથી એમ
ધારીને તેઓ પૂર જોસથી ઝડપતા હતા. એવામાં વિક્રમાજીતે લાગ
તપાસી કલ્યાણ પર તલવારનો ધા કર્યો. કલ્યાણના માથા પર ધા
થયો પણ તેણે નીચે પડતાં પડતાં વિક્રમાજીત પર પણ ધા કર્યો;

તેથી વિક્રમાણ્ણતનો એક હાથ કપાઇ ગયો અને કલ્યાણનો આત્મા પરલોકે પ્રયાણ કરી ગયો. રણુજીત અને અંગારાસિંહ આ બનાવ જોઇ બૂખ્યા વરૂની માફક તેની પર તૂટી પડ્યા. વિક્રમાણ્ણતને મરણ પાસે આવી પહોંચુ છ એમ જણાયું. એટલામાં પ્હાડસિંહ અને વિષયરાજ તેની મદદે આવી પહોંચ્યા. પણ તે પહેલાં તો રણુજીતે વિક્રમાણ્ણતને ધાયજ કરી જમીન પર સવાડી દીધો. કાપજલાએ તરતજ સિપાહીઓને આજ્ઞા આપી એટલે તેને ત્યાંથી ઉપાડી જવામાં આવ્યો. રણુજીત અને મહારાજ અંગારાસિંહની આસપાસ દુઃખનો તીડની માફક ફરી વળ્યા. તેમને પણ એ સમય ઘણા બયંકર થઇ પડ્યો. પળે પળે તેમના મરણની ઘડીઓ ગણતી હતી. તેમણે જોતજોતામાં સામા પક્ષના હજારા સૈનિકોના સંહાર કરી નાંખ્યો. બન્નેના શરીર પર અસંખ્ય નાના માટા જખમો થયા હતા. શરીરમાંથી લોહીની ધારાઓ વહેતી હતી. અંગારાસિંહે હવે જીવનની અંતિ મૂકી રણુજીતને ગાઠ આહવાન આપ્યું. પિતા પુત્ર એક બીજાને ભેટી છૂટા પડ્યા અને કૃતાંત કાળરૂપ ધરી શત્રુઓનો સંહાર કરવા લાગ્યા; પણ દુશ્મનના પ્રબળ ઘસારા સામે તેઓ ઘણી દાર ટકી શક્યા નહ. અંતે મહારાજ અંગારાસિંહ પૂર્ણ પરાક્રમ દાખવી સ્વર્ગે સંચર્યા. કિશોર અને રણુજીત હજી મરણીયા થઇને લડતા હતા. તેવામાં કપિંજલા ત્યાં દોડી આવી ભેટથી બોલી:-“ રણુજીત ! જો જીવવું હોય તો હથીયાર મૂકી શરણુ થા. હું તને જીવતદાન આપીશ. ”

આ રણુજીતને હથીયાર મૂકાવી શરણુ થવાનું કહેનાર શંખણી રણુજીત મરશી પણ કદાપિ તારે શરણે આવશે નહિ. આ રણુજીત મરતાં મરતાં પણ કાળો કેર વર્તાવશે એ યાદ રાખજે. આમ બોલતો તે રણુધેલો વીર થોડો તેની તલવારને ચારે તરફ ફેરવી જેમ ઝાડ પરથી ટપોટપ ફળ નીચે ગરી પડે એ પ્રમાણે તેની તલવારથી દુશ્મનોનાં માથાં કાપવા લાગ્યો. આવી રીતે યુદ્ધ મચી રહ્યું. રણુજીતના બળથી દુશ્મનો દિઠમઠ બની ગયા; તેવામાં એક કાળી આકૃત્તિ રાજમહેલમાંથી બહાર નીકળી આવી; અને તેણે બયંકર ખૂમ મારી

કહ્યું, “ અરે દોડો દોડો ! હજી કેટલાક દુશ્મનો જીવતા રહી જાય છે. ”

“ ક્યાં છે દુશ્મનો ? ” કપિગંધાએ પૂછ્યું.

“ રાજમહેલની ઉપર જવાહીર એકઠું કરે છે; માટે દોડો અને તેમને પૂરા કરો નાંખો. ” કહી તે વ્યક્તિ ખીલ્યાળુ બાળુએ ચાલી ગઇ. છેવટે રણજીત ધાયલ થઇ નીચે પડ્યો. કિશોર સજળ નયને તેની સામે જોઇ રહ્યો. તેને ત્યાં પડેલા રહેવા દઇ કપિગંધા સૈન્ય સાથે રાજમહેલ તરફ ગઇ. તેને ત્યાંથી ગયેલી જ્વેષ્ઠ તે કાળી વ્યક્તિ કિશોર પાસે આવી કહેવા લાગ્યા:—“ કિશોરસિંહ ! આ વિચાર કરવાનો વખત નથી. સંકટને જોઇ રજપૂતે રડવાનું નથી માટે તૈયાર થાઓ અને રાજમહેલમાં ગયેલી સુડેલને આવતા પહેલાં આ ધાયલ રણજીતને અને રંભાને લેઇ નિર્ભય રથાને પસાર થાઓ; તમને વખત મળે એ કારણથીજ મહેં આ પ્રપંચ કર્યો છે. ”

“ પણ હું ક્યાં જાઉં ? અત્યારે રંભાને ક્યાં ખાળું ? કિશોરે ગજરાઇને પૂછ્યું.

“ રંભાને તૈયાર કરી છે; તમે રણજીત કુમારને ઉપાડી મારી પાછળ ચાલ્યા આવો. ” કહી તે વ્યક્તિ આગળ ચાલવા લાગી.

તરત કિશોર પણ રણજીતને ઉપાડી તેની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો.

સધળા સિપાહીઓ અને સરદારો દુશ્મનોને પકડવાની ગડમથલમાં પડ્યા હતા, એટલે આ લોકોને જતાં કંઇ અડચણ નહીં. ઝડપથી આગળ ચાલી જતી વ્યક્તિ કિશોરને લઈ વિક્રમાજીતના મકાનમાં આવી. ત્યાં ચાર સિપાહીઓ ઉભેલા હતા. તેમણે તેને જોઇ આશ્ચર્ય નમાવ્યું. તે પછી તે કિશોરને લેઇ ઓરડામાં આવી ત્યાં રંભા એકી હતી. તેના દુઃખનો પાર નહોતો. સ્વામીની દક્ષા જોઇ તે ચીસ પાડી રડી પડી. તેની આંખોમાંથી શ્રાવણ ભાદરવે વહેવા લાગ્યા. તેને રડતી અટકાવી પેલી વ્યક્તિએ ત્યાં આવેલી મુરંગનું દ્વાર ઉઘાડ્યું અને તેમાં કિશોરને રણજીત સાથે પ્રથમ ઉતારી પોતે રંભાને અંદર અંદર ઉતરી પડી. તેના ચાર સિપાહીઓ પણ અંદર ઉતરી પડ્યા.

અને સુરંગનું દાર પુનઃ બંધ કરવામાં આવ્યું.

પેલી તરફ દુશ્મનોને શોધવા ગએલી કપિંજલા નિરાશ થઈ પાછી આવી. તેણે રણજીત અને કિશોરની તપાસ કરાવી પણ કોઈને પતો લાગ્યો નહિ. તેઓ જીવ બચાવવાને નાશી ગયા હશે એમ ધારીને તેણે ત્યાં પડેલાં સઘળાં મુડદાં સ્મશાનમાં લઈ જવાની આજ્ઞા કરી. પુનઃ તે રાજમહેલમાં આવી. આ વખતે વિક્રમાજીત સાવધ હતો. તેના કપાઈ ગએલા હાથના ખભા પર પાટો બાંધ્યો હતો. બન્નેએ એક બીજાને મળી આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો. બન્નેએ આ જીતના આનંદમાં સિપાઈઓને ધનામ વહેંચ્યાં. આવો કાળો ફેર થએલો જોઈ મુજ ત્રાસ પાગી. બંડ ઉઠવાની તૈયારી થઈ પણ વિષયરાજ અને પ્હાડ-સિંહે નગરમાં ફરી વળી સઘળાને સમજાવી શાન્ત કર્યાં.

હા પ્રભુ ! તમારી અકળ કળા ન્યારી છે. પળમાં શું થાય છે તેની ખબર કોઈને પડતી નથી. સર્વને કુદરતના ન્યાયા નાચવાનું છે.

વાંચકા ! વિક્રમાજીતને તેની કારસ્થાની સ્ત્રીના પ્રપંચથી પુનઃ રાજસત્તા પ્રાપ્ત થઈ. હવે ચાલો આપણે સુરંગમાં ઉતરી પડેલી વ્યક્તિ પાછળ જઈએ અને જોઈએ કે તે કિશોર રણજીત અને રંભાને ક્યાં લઈ જાય છે ? તથા તે કાણ છે.

એ વ્યક્તિ બીજી કોઈ નહિ પણ રંભાની બહાલી સખી સુમન છે. તે આજ સુધી કપિંજલાની પાસે રહી હતી; અને તેથીજ તે આ સુરંગની માહિતી મેળવી સઘળાંને બચાવવાને ફાવી હતી. સુરંગમાં ઉતરેલાં તેઓ મોટે પેરોડીએ રત્નગદના મહેલમાં નીકળ્યાં. આ વખતે મહારાજ ચંદ્રકેતુ જગૃત થયા હતા. તેઓ તેમને આવી રીતે એકાએક આવેલાં જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યાં. કિશોરે ટુંકાણુમાં સઘળાં હરીકૃત જણાવી દીધી. રંભા પિતાને જોઈ રડી પડી. રાજના ક્રોધને પાર રહ્યો નહિ. તરતજ રણજીતને મહેલમાં મોકલી સરદારોને તેની સારવાર કરવાનું સૂચવ્યું. રંભાએ અને સુમને ચંદ્રકેતુ મહારાજને સંવિસ્તાર હરીકૃત કહી સંભળાવી. રાજ કપિંજલાનું કારસ્થાન સંભળી આશ્ચર્ય પામ્યાં. તેમણે સુરંગના મુખ પર સખ્ત પહેરો મૂકી દીધો;

અને સેનાપતિ રણુવીરને બોલાવી સૈન્યને તૈયાર કરવાની સૂચના આપી. બીજે દિવસે અચળગઢનો સેનાપતિ પણ સૈન્ય એકઠું કરી રત્નગઢ આવી રણુજીતને મળ્યો. રણુજીત સાવધ હતો; પણ તેનામાં ઉઠી શકવાના હોશ નહોતા. તેણે પિતા તથા ભાઈનો શોક કરી મહારાજ અને સેનાપતિ સમક્ષ વૈરની વસુલાત કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. કાંઈ જાણે નહિ એમ રત્નગઢમાં મોટા પાયા પર સૈન્યની તૈયારીઓ થવા લાગી. વીર ગુણાચંદ્રે પણ આ વાતની ખબર પડી એટલે તે પણ ક્રોધાતુર બની તેના બીજા વીરો સાથે રત્નગઢમાં આવ્યો. સંઘળા તૈયાર થઈ રણુજીતના ધા રૂઝાવાની રાહ જોઈ રહ્યા.

“વાંચકા ! આપણે રાજકુમારી કમળને તો બૂલી ગયા. અરે ! તેનું શું થયું હશે ? ચાલો આપણે તેની તપાસ કરીએ.”

૩૨

કમળી પકડાઈ.

ગુણુ તેણું વર્તન દિસે, કરીએ નહિ કહી કેર;

કરૂણાથી કસાઈને, જન્મે જન્મનું વેર.

અધારી રાત્રિનો એક પ્રહર વિત્યો હતો પ્રકૃતિ દેવીએ શાન્તિ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. તમરાં કસારી વગેરે નાનાં જંતુઓના અવાજ સંભળાતા હતા. પર્વતોની ગુફામાંથી કવચિત્ વાદના અવાજ સંભળાતા હતા. રાત્રિએ દેખનારાં ચિખરી આદી નિશાયર પક્ષીઓ નીચે જતા શિકારને ઝડપથી પકડી લેતાં હતાં; વૃક્ષ પર બેઠેલાં ધ્રુવડ ધ્રુધુ શબ્દનો અવાજ કરી આનંદ પામતાં હતાં; તેથી સમય ભયાનક લાસતો હતો. સ્મશાનમાં પડેલાં સડેલાં હાડકાંમાંથી નીકળતી હવાને પવનનો સ્પર્શ થતાં અમિના જેવા બડકા થતા હતા. સ્મશાન ક્ષેત્રમાં દગલો કરાવેલાં મુડદાંની ખેંચતાણ કરતાં શિયાળવાં વગેરે માંસાહારી પ્રાણીઓ માંસ મળવાથી આનંદમાં આવી ખૂમાખૂમ કરતાં હતાં. આવા ભયાનક સમયે પાંચ કાળાં વસ્ત્રધારી માણસો સ્મશાન તરફ ચાલી આવતાં જણાયા. તે સંઘળાએ કાળા ઝબ્બા ઓઢેલા હતા. આગળ

ચાલનારે હાથમાં ફાનસ પકડ્યું હતું. ફાનસનો પ્રકાશ જોઈ શિયાળવાં બય પામી નાસવા લાગ્યાં અને તે પાંચે માણસો મુડદાના ઢગલા પાસે આવી ઉભાં રહ્યાં. આ પાંચ માણસોમાં એક તો રમણી સ્ત્રી હતી. તેના વાળ છૂટા હતા. રડવાથી તેની આંખો સુઝી આવી હોય એમ જણાતું હતું.

આ રમણી બીજી કોઈ નહિ પણ આપણી પરિચીત કમળ-કુમારી હતી; તે તેના વફાદાર પાંચ માણસો સાથે પિતા અને ભાઈનાં મુડદાંને અગ્નિસંસ્કાર કરવાને અત્યારે આવી હતી. જે વખતે અચળગદમાં આ ભયંકર બનાવ બન્યો તે વખતે કમળ મહેલામાં હતી. તે અચાનક થએલા તોફાનથી ગભરાઈ ગઈ હતી અને અંતે ભાઈ તથા પિતાના મૃત્યુ સમાચાર સાંભળી બેશુદ્ધ થઈ પડી હતી. તેના ચાર વફાદાર સરદારો તેને એવી સ્થિતિમાં ઉપાડી ત્યાંથી બહાર નીકળી ગયા હતા. જ્યારે કમળ સાવધ થઈ ત્યારે તેણે સઘળા સમાચાર જાણ્યા. ભાઈ પિતા અને કિશોર વગેરે મરી ગયા ધારીને પોતે નિરાધાર થઈ તેથી અત્યંત કલ્પાંત કરવા લાગી. તેને બિચારીને ખબર નહોતી કે કિશોર અને રણજીત જીવતા છે. કમળના કલ્પાંતનો પાર નહોતો. દૂર કપિંજલાએ સઘળાં મુડદાંનો ઢગલો રમશાન જૂંમિમાં કરાવ્યો છે એવી ખબર મળવાથીજ ઉપર લખવા પ્રમાણે કમળ તેના ચાર સરદારો સાથે પિતા અને ભાઈના શબને અગ્નિસંસ્કાર કરવા અત્યારે રમશાન ક્ષેત્રમાં આવી છે.

કમળ સજ્જ નયને મુડદાના ઢગલા સામે જોઈ રહી ચાર સરદારોમાંથી બે જણા હાથમાં કુહાડા લેઈ લાકડાં કાપવાને ચાલ્યા ગયા અને બાકીના બે મુડદાના ઢગલામાંથી મહારાજ અગારસિંહ અને યુવરાજના શબને જોળી કાઢવા મંડ્યા. કમળ હાથમાં ફાનસ પકડીને ઉભી રહી. તેની આંખોમાંથી અખંડ અશ્રુધારા હજી પણ વહેતી હતી. તે ભાઈ અને પિતાને સંભારી કુસકાં ભરી ભરીને રડતી હતી. મુડદાં ફેંકતાં સરદારો તેને “ બહેન રડશો નહિ, રડવું હવે કંઈ વળવાનું નથી. ” એમ કહી આશ્વાસન આપતા હતા. આખરે કમળ

પહેરેલી સાડીના છેકથી આંસુ લોહી આત્મમત્ત બોલવા લાગી:-
 “હા ! વિધી ! તારી વક લિલા મહેં પ્રલક્ષ જોઇ. એ પ્રભો ! અમે
 એતું તે શું પાપકર્મ કર્યું હશે કે અમારી આ દશા થઈ ? હાય !
 પિતા-બ્રાતા તમે ક્યા ગયા ? મને આ સંસારમાં એકલી મૂકીને શા
 માટે ચાલ્યા ગયા ? અરે ! વહાલા કિશોર ! શું તનેએ મારી જરા
 દયા ન આવી ? અરે તું તો મને અલંત પ્રેમથી ચાહતો હતો;
 મારાથી એક પળવાર પણ જુદો પડતાં તું મનમાં મુંઝાતો હતો ! શું
 તારો એ પ્રેમ કૃત્રીમ હતો ? હાય ! તું આ કમળને એકલી મૂકી ચીર
 નિદ્રામાં સૂતો ? હાય ! માઈ શું થશે ? હું ક્યાં જઈ ? ઉંચે આજ
 અને નીચે પૃથ્વી સિવાય હવે અન્ય કોઈ માઈ રહ્યું નથી. ઓ પ્રભુ !
 આ શું કહેવાય ? પાપી દગાળાજનો વિજય અને સત્યવાદીનો ક્ષય.
 એ શું આપનો ન્યાય છે ? પ્રપંચી પાપીઓ સુખમાં મહાલે અને
 સત્ય પંથે વિચરનારા દુઃખના ડુંગરા તળે દટાય એ શું કુદરતનો કા-
 યદો છે ? હા ! કાંઈ સમજતું નથી. કુદરત તારી કળા ન્યારી છે.
 કોણ જાણતું હતું કે એકાએક આવી રીતે પ્રયંડ જ્વાળામુખી ફાટી
 નીકળશે ? અરે કોણ જાણતું હતું કે અમારી ઉપર અચાનક વિધીની
 વક નજર થશે. હા ! વિધી તને પણ પ્રણામ છે. આટલી વખતમાં
 તહેં તારા અપૂર્વ રંગ દેખાડ્યા છે. આ રાજપુત્રી આજે રસ્તાની
 એક રખડતી જીખારણુ બની ગઇ છે. હાય ! બાપુ ! કાંઈ તમે ક્યા
 ગયા ? ” આમ શોક કરતી કમળ પુનઃ કલ્પાંત કરવા લાગી. એવામાં
 મહા ઉદ્દામતા બે સરદારોમાંથી એકે કમળને આશ્વાસન આપવા
 માટે નીચે પ્રમાણે સમજાવવા માંડ્યું:-

વિધિને વરા આપું જમલ આ જણાય (૨)

જાણું મને ન કામી થવતું તે જાય.....વિધિ.

પૂર્વ સંબંધે પલક એકનો પંખી મેલો લક્ષમ

લાભજામે વડીલોમાં સર્વે હક્કે હક્કે આને નય.....વિધિ.

આવતી માંખવ.

માન પૂરે કરી સરદારે કમળ સામે જોયું. તે જળમયે સારે

કહેવા લાગ્યો:—“ બહેન ! થયું તે ન થયું થનાર નથી. પ્રભુ એ દુષ્ટ વિક્રમાજીતને નક્કી તેના કમનો બદલો આપશે. બહેન ! તમારૂં કલ્પાંત જોઇ માંરૂં હૃદય ચિરાઇ જાય છે. ”

તેનાં આશ્વાસનપૂર્ણ વાક્યોથી કમળ શાન્ત થઈ. બાદ બન્નેએ થોડી વારમાં સઘળાં મુઠ્ઠાં આધાં ખસેડી અંગારસિંહ અને કલ્યાણના શયને ખોળી કાઢ્યાં. પિતા અને ભાઇનાં મુઠ્ઠાંને જોતાં જ કમળ ત્યાં થોડી ગઇ અને તે શય પર પડી મોટેથી રડવા લાગી. તેના કલ્પાંતથી બન્ને સરદારોની આંખમાં પણ આંસુ આવી ગયાં. આ વખતે પેલા લાકડાં લેવા ગએલા સરદારો પણ લાકડાંના બારા બાંધી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમણે બે ચાર ફેરા ખાઇ થોડીવારમાં તે લાકડાંને ઢગલો કરી દીધો. બે મુઠ્ઠાં બાળવાને આટલાં લાકડાં પૂરતાં છે ધારીને ચારે સરદારો ચિતા ખડકવા લાગ્યા. તેમણે જોતજોતામાં તે એક સમ-ચોરસ ચિતા ખડકી દીધી. હજી પણ કમળકુમારી ભાઇના શય પર પડી રડ્યાજ કરતી હતી. ચિતા તૈયાર કરી એક સરદાર તેની પાસે આવ્યો; અને ગદ્ગદ કંઠે કહેવા લાગ્યો:—“બહેન ! હવે આધાં ખસી જાઓ, આ મુઠ્ઠાંને ચિતામાં સવાડવા છો ! ”

“ હે’ શું મારા પિતા અને ભાઇને ચિતામાં સવાડશે ? ચારે શું તેમને બાળીને ભસ્મ કરશે ? ઓ બાપુ ! ઓ ભાઇ ! ” કહી પુનઃ કમળ મોટેથી રડી પડી.

તે સરદાર તેની છેક નજીક જઇ બોલ્યો:—“ બહેન ! તમે સમજી છો. મુઆનો શોક કરવો વૃથા છે. તમે આવી રીતે વર્ષોનાં વર્ષો કદાચ કલ્પાંત કર્યા કરશો તે તો તોથી શું તમે મરી ગએલા આત્માને ફરીથી જોઇ શકવાનાં છો ? જ્યારે ત્યારે દેહતો પડવાનોજ છે તે પછી શા માટે રડો છો. બહેન ! સાવધ થાઓ. તમે જાણો તે છો કે આ સમય આપણે માટે કેવો બયંકર છે. આપણે આપણું કામ જલદીથી પૂર્ણ કરવું જોઈએ. આપણા કામની જો શરૂને ખપ્પર પડશે તો તે તત્કાળ અહિં આવી આપણને પકડી જશે; માટે શાન્ત થાઓ અને કામ પૂર્ણ કરી દ્યો. ”

“કમળ આંસુ દહોત્ર મુડદાં પાસેથી ઉભી થઇ. ચારે સરદારોએ શખને ઉપાડી ચિતામાં પધરાવ્યાં. તે પછી તેના ઉપર લાકડાં ગોઠવી ચક્રમક્રથી અગ્નિ સળગાવ્યો. ધીમે ધીમે અગ્નિદેવે લયંકર રૂપ ધારણ કર્યું ને તેની પ્રચંડ જ્વાળાઓ વીર ગોદાઓનાં મૃત શરીરની આસપાસ ફરી વળી. કમળ ફાટી આંખે ભરમ થતા પિતા અને ભાઇના શબ તરફ જોઇ રહી. તે મનમાં બોલવા લાગી કે:—“અંતે સર્વની આ દશા થનાર છે. હા ! જ્યારે આવી દશા થનાર છે ત્યારે માણસો શા માટે અભિમાનમાં અંધ થઇ ન કરવાનાં કામ કરતા હશે ? હા ! શું વિકમાણતને પણ આવી રીતે એક દિવસે ભરમ નહિ થવું પડે ? હરિ, હરિ ! અંતે સર્વને મરવાનું છે એ જાણુવા છતાં દુષ્ટ માણસો કાળની દરકાર કર્યા વિના દુષ્ટમો કરે છે.” આમ અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્ક કરતી કમળ ચિતાની સામે જોઇ રહી. સુખશૈયામાં સુનાર રાજરાજેન્દ્રની આ છેલ્લી અવસ્થા નિહાળી નજીકમાં બેઠેલા સરદારો પણ અશ્રુ વસર્જન કરતા સ્મશાન વૈરાગ્ય અનુભવવા લાગ્યા.

પાછલી રાત્રીનો સમય થતામાં તો અગ્નિદેવે તેમનું કામ પૂરું કર્યું. લાકડાંના મોટા ઢગલામાં સુવાડેલાં શબ બળાને રાખોડી થઈ ગયાં પંચ મહાબૂતનાં પૂતળાં પંચ મહાબૂતમાં સમાઇ ગયાં. કમળ અને ચારે સરદારોએ પુષ્કળ રૂદન કરી હૃદય હલકાં કર્યાં.

પાછલી રાત્રીનો ચંદ્ર નભમંડળમાં ઉગવાથી અંધકાર અદ્રશ્ય થયો અને સર્વત્ર રૂપેરી પ્રકાશ ફેલાઈ ગયો. ચંદ્રિકામાંથી શીતળતા જળ લાગી. સ્મશાનમાં બેઠેલા ચાર સરદારો અને કમળ ત્યાં નજીકમાં આવેલા એક ઝરામાં સ્નાન કરી આવ્યાં; અને પુનઃ સ્મશાનમાં આવી હવે કર્યા જવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યાં. હજીતો તેઓ બેઠાં બેઠાં વિચાર કરે છે તેવામાં તેમને અજવાળામાં દૂરથી ત્રણ ચાર ધોડેસ્વારો સ્મશાન તરફ ચાલી આવતા જણાયા.

કમળ અને સરદારો ચોક્યા. આ તરફ આવનાર કાણુ હશે ? શું તેઓ દુષ્મનો તો નહિ હોય ? શું ખબર પડે ? આમ વિચારતા તે સરદારો દિક્કમુદ બની એ આવનાર ધોડેસ્વારો તરફ જોઇ રહ્યા.

થોડીવારમાં એ આવનાર ધોડેસ્વારો સ્મશાનમાં આવીને ઉભા રહ્યા. તેમણે તેમનાં શરીરો કાળા ઝખ્ખાથી ઢાંક્યાં હતાં અને મુખ છૂપાવવાને બુકાનીયો બાંધેલી હતી. સઘળા શસ્ત્ર-અસ્ત્રથી સજ્જ થઈ આવેલા હતા.

આવી રીતે તેમને ત્યાં આવેલા જોઈ ચારે સરદારો ઉભા થઈ ગયા. કમળ તેમની બાજુમાં ઉભી. ધોડેસ્વારો નીચે ઉતરી પડ્યા અને તેમને ધારી ધારીને જોવા લાગ્યા. એવામાં એ ધોડેસ્વારોમાંથી એક જે સરદાર જેવો જણાતો હતો તેણે પૂછ્યું:—“ તમે કોણ છો અને આટલી રાત્રે સ્મશાનમાં કેમ આવ્યા છો ? ”

“ લાઇ કાલના યુદ્ધમાં અમારા બે સગા મરી જવાથી અમે તેમને અગ્નિસંસ્કાર કરવાને અહિં આવ્યા હતા. પ્રભુ કૃપાએ તેમનાં મુડાં જડ્યાં છે અને અમે તેમને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો છે. હવે ધર તરફ જવાનો વિચાર કરીએ છીએ. ” એક સરદારે કહ્યું.

“ એ તો જાણે સમજ્યા; પણ તમે છો કોણ ? ” પુનઃ સરદારે પૂછ્યું.

“ અમે રજપૂત છીએ અને હાલ પ્રારબ્ધના પરીબળે રસ્તાનાં રઝળતાં બીખારી થઈ ગયાં છીએ. ” કમળે એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખીને કહ્યું.

“ એ તો સૌ સોના નશીએ સઘળું થયાજ કરે છે એમાં શોક કરવા જેવું કંઈ નથી. તમે આવી રીતે ગુપત્યૂપ અહિં આવ્યાં છો તેથી મને તમારી પર બહેમ આવે છે. તમારે અત્યારે અમારી સાથે નગરમાં આવવું પડશે. ” પ્રથમના સરદારે કહ્યું.

“ અમારો અપરાધ ? ” એક સરદારે આગળ આવી પૂછ્યું.

“ અપરાધમાં એજ કે તમે છૂપી રીતે અગ્નિસંસ્કાર કરવાને અહિં આવ્યાં છો. શું તમને ખબર નથી કે આ મુડાં બાળવાની મહારાજા વિક્રમાજીતની સખ્ત મનાઈ છે ? બસ, એવાજ તમારી પર આઘાત લાગેતો ગુન્હો લાગ્યું પડે છે. તમે સઘળાં શિક્ષાને પાત્ર થઈ ચૂક્યાં છો. ”

“ સરદાર કૃપા કરી એ વિક્રમાશ્રીત નર રાક્ષસનું નામ અત્યારે ન સંભળાવો. તે નરાધમના પિશાચી કમ્બેજ અમારી આ દશા થઇ છે. તે રજપૂત કુળમાં આ પૃથ્વી પર અવતરેલો એક રાક્ષસ છે. તેણે તેની સ્ત્રીના રૂપમાં અંધ થઇ તેની અક્ષય કીર્તિને કાળું કલંક લગાડ્યું છે. ” કમળ બોલી ઉઠી.

“ છોકરી ! બોલતી બંધ થા. હું તને એ બાળત વિષે અત્યારે કંઈ પૂછતો નથી. તહે અત્યારે આવા અપશબ્દોનો ઉચ્ચાર કરી તારા ગુન્હામાં વધારો કર્યો છે. ” તે સરદારે કહ્યું.

“ પણ તમે અમને શું કરવા માગો છો તે તો જણાવો ? ” કમળના એક સરદારે આગળ આવી પૂછ્યું.

“ અમે તમને કેદ કરી નગરમાં લઈ જવાને આવ્યા છીએ. વળી તમે દુષ્મનો છો એમ અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ. ”

“ શું અમે દુષ્મનો છીએ ? ”

“ હા, તમે રણજીતના સરદારો છો અને આ રાજપુત્રી કમળ છે. તમે અત્યારે અહિં છૂપી રીતે આવી અંગારસિંહ અને કલ્યાણના શબ્દને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો છે એ સંધળું અમે જાણ્યું તેથી અહિં આવ્યા છીએ અને એજ કારણથી તમે અમારા કેદી છો. ”

“ કેણુ કેદી ? શું અમે ? અરે અમને કેદ કરનાર કેણુ છે ? ” કમળે ગર્જના કરી કહ્યું.

“ છોકરી ! હાથે કરીને મ્હોત શા માટે માગી લે છે ? તારા બકવાદથી કંઈ વળનાર નથી. અમે તમને કેદ કરી લઈ ગયા વિના રહેનાર નથી. ”

“ અમને કેદ કરતા પહેલાં વિચારજો. રજપૂતને કેદ કરવો તે કેટલા શેરની વાત છે ? અમને કેદ કરવા આવતાં તમારે અમારી કમ્બેજે લટકતી તલવારોનું આમંત્રણ પ્રથમ સ્વીકારવું પડશે. ” આમ બોલતો કનકસિંહ નામનો સરદાર પાછળથી નીકળી આગળ આવી ઉભો રહ્યો.

તે ધોડેસ્વારોમાંથી એક જણુ તેને ઝાળખતો હતો, તે તેને

નેતાજી બોલી ઉઠ્યો:—“ અલ્યા કનક ! તું વળી ક્યારનો આવો નીકળ્યો ? ”

“ હું તમારા કરતાં લાખ દરજ્જે સારો છું. તમે જેનું ખાધું છે તેનુંજ હરામ કર્યું છે. જાઓ, નિમકહરામો ! જાઓ, અહિં તમારું કંઈ વળનાર નથી. ” કનકે કોપ કરી કહ્યું.

“ એમ ? તો જોયા કર કે તમારા શા હવાલ થાય છે. ”

“ ઠીક છે, એની હમણાંજ ખબર પડશે. આ કમ્મરે લટકતી તલવાર ત્યાર પહેલાં તો તમારો ભોગ લેશે. આ વીર ચોદાઓ મુંગે મોઢે કદાપિ તમારે શરણ થનાર નથીજ. ” કનકે કહ્યું.

“ તમારાથી શું થનાર છે ? વિક્રમાજીત મહારાજના અગ્રંખ્ય સેવકોના સપટામાંથી તમે ક્યાં છટકી જનાર છો ? ”

“ સ્વદેશને માટે પ્રાણ અર્પણ કરી ખેડેલા મરણીયા વીર ચોદાઓ તારા વિક્રમાજીતના અગ્રંખ્ય મૈનિકોને તૃણવત ગણે છે. એ નિમકહરામો ! જુઓ, આ તમારી સામે ઉમેલા વીર ચોદાઓ અચળગઢના ઉદ્ધારની દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા કરીનેજ તે વિશ્વાસઘાતી વિક્રમાજીતની સામે પડ્યા છે. અમે અમારાં શિર વેગળે મૂકીનેજ ફરીએ છીએ. દુષ્ટો ! યાદ રાખજો કે તે અપ્રંયના પુતળા વિક્રમાજીતનો આખરે વિનાશ છે. ” કનકે ક્રોધથી કહ્યું.

અસાર સુધી શાન્ત ઉભો રહેલો ધોડેસ્વારોનો સરદાર તેના અસહ્ય શબ્દોથી ઉશ્કેરાયો અને તત્કાળ કનકની સામે આવી બોલી ઉઠ્યો:—“ એ બેઅદબ ! તું કોનું અપમાન કરે છે એ જાણે છે ? ”

“ હા, જાણું છું તેથીજ તે વિશ્વાસઘાતી કર્મચંડાળ વિક્રમાજીતને ઉદ્દેશીને સઘળું બોલું છું. ” કનકે જવાબ આપ્યો.

“ એ દુષ્ટો ! તમારું હવે આવી બન્યું છે. મારો લપંકર ક્રોધ તમારી ઉપર પૂરેપૂરો ઉતરી ચૂક્યો છે. ”

“ તારા ક્રોધની પરવાહ અહિં કોઈ કરનાર નથી. કદી તે દુષ્ટ વિક્રમાજીત પોતે અહિં આવે તોપણ તેનાથી કોઈ ડરનાર નથી. ” કમળ બોલી ઉઠી.

“ ચૂપ રહે, હું તને કાંઈ પણ પૂછતો નથી. જો હવે વધારે વધુ પડતું બોલીશ તો તારૂં માથું ધડપરથી જુડું થઈ જશે. ”

“ એનું માથું જુડું કરતાં ક્યાંક તારૂં માથું જુડું ન થઈ જાય સંભાળજો. ” કનક બોલી ઉઠ્યો.

“ ઓ કાળના કાળીયાઓ ! તમે જાણો છો કે તમે આ કોની આગળ કાંઈ તેમ બોલી રહ્યા છો ? ” વિક્રમાજીત શરીર પર ઓઢેલો જળ્મો દૂર ફેંકી દઈ બોલ્યો.

કમળના સરદારો તેને ઓળખી આશ્ચર્ય પામી એકાએક ખૂમ પાડી ઉઠ્યા:—“ અરે ! કાણુ નિમકહરામ વિક્રમાજીત ! ” એમ બોલતાજ તેમણે મ્યાનમાંથી સમશેરો ખેંચી કાઢી.

કમળકુમારી પણ કમ્મરમાંથી કટાર કાઢી વાધણની માફક તેની તરફ ધસી જઈ બોલી ઉઠી:—“ ઓ વિશ્વાસઘાતી ! ઓ પૈશાચિક કર્મ કરી કાળો કેર વર્તાવનાર ! ચાલ, સાવધ. આ ક્ષણેજ તારી છાતીમાં કટાર ભોંકી મારા વૈરની વસુક્તાત કરું છું. ઓ દુષ્ટ ! જો, જો, તારૂં દુષ્ટ કર્મ નિહાળી આ ચંદ્રદેવ આકાશમાં છૂપાઈ જવાના ધરાદાથી ઝડપથી ચાલ્યા જાય છે. પાપી ! તું તારૂં શ્યામ મુખ લઈ હજી શા માટે જીવે છે ? આવ, આવ, જલદી આગળ આવ, અને આ મારી કટારને ભેટ. ” કહી કમળે તેની પર ધા કર્યો.

વિક્રમાજીતે તેનો કટારવાળો હાથ યુક્તિપૂર્વક પકડી લેઈ પોતાના સરદારોને કહ્યું:—“ આ ઉદ્ધત છોકરીને પકડો. ”

તેની આગા સાંભળી તેના સરદારો આગળ વધ્યા અને જેવા તેઓ કમળને પકડવા જાય છે તેવા કમળના ચારે સરદારો આગળ ધસી આવ્યા. વિક્રમાજીતના સરદારો પણ તલવારો ખેંચી તેમના સામે થઈ ગયા. ઝપાઝપી શરૂ થઈ. ચંદ્રના અજવાળામાં ઉઘે નીચે ઊછળતી તલવારો અળકવા લાગી. વિક્રમાજીત પણ કમળને હાથ મૂકી તલવાર ખેંચી એ ચારે સરદારો પર તૂટી પડ્યો. તે રાજબક્ત સરદારોએ ધણી વાર મુઠી તેમની સામે ટકર ઝીલી; પણ અંતે તેમનું કાંઈ આશ્ચું નહિ. બળવાન વિક્રમાજીતની તલવારે જીભમ ગુળથો. ત્રણ સરદારો

મરણને શરણ થયા અને કનક ધાયલ થઈ જમીન પર પડ્યો. નિરા-
ધાર કમળ પકડાઈ ગઈ તે પોતાના સરદારોનું મરણ જોઈ કારમી
ચીસ પાડી બેશુદ્ધ થઈ નીચે પડી વિક્કમાજીતે તેને પોતાના ઘોડા પર
નાંખી સરદારો સાથે ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું. તેણે જતાં જતાં ઉઘ
ક્રોધથી પોતાના સરદારોને કહ્યું:—“ આ રાજપ્રોહી છોકરીને ત્રણ
દિવસ સુધી એક ઢાટડીમાં પૂરી રાખવાની છે અને ચોથા દિવસની
સાંજે તેને જીવતીજ ભીંતમાં ચણવાની છે.” આમ કહી તેણે ઘોડાને
દોડાવી મૂક્યો. તેના સરદારો પણ તેની પાછળ ઝડપથી ઘોડાઓ
દોડાવી ગયા.

ધાયલ કનક તે વખતે કાંઈક શુદ્ધિમાં હતો તેથી તેણે તે દુષ્ટનું
બોલવું સાંભળી એક ગાઢ નિઃશ્વાસ મૂક્યો. પછી કંઈક કળ વળતાં
તેણે બેઠો થઈ વાગેલા ધા ઉપર ફેંટામાંથી લુગડું ફાડી પાટો બાંધ્યો.
થોડીક વાર ત્યાં બેસી તેણે વિચાર કર્યો કે હવે ક્યાં જઈ? અંતે
તે રત્નગઢ જવાનો નિશ્ચય કરી ઉભો થયો અને મંદ મંદ પગલાં
બરતો રત્નગઢના પંથે પડ્યો.

રણજીતના હૃદયોદ્ગાર

કળાયુગ કરા રાત્ર્યમાં, કંઈ કેં થાયે કર;

સદાચરણનાં સુખ સૌ, થાય હજાહજ ઝર.

રત્નગઢના દેદિપ્યમાન દિવાનખાનામાં રણજીતસિંહ એક પલ-
ગમાં સૂતો છે. તેના ધા હજી બરાબર રૂઝાયા નથી. તે મહા પ્રયાસે
તકીયાને અઢેલી બેસી શકે છે. રંભા, સુમન અને કિશોર તેની પૂર્ણ
કાળજીથી સારવાર કરે છે અને તેના વિકળ હૃદયને અનેક પ્રકારનાં
દૃષ્ટિાં આપી શાન્ત કરે છે. રણજીત પોતાના બાઈ અને પિતાને
સંભારી શોક કર્યા કરે છે. આજે અત્યંત શોકથી તેને તાવ આવી
ગયો. તે તાવની ખુમમાં વારંવાર બેઠો થઈ બોલી ઉઠે છે કે:—“ પાપી
વિક્કમાજીતને કાંઈ પકડી લાવો. અરે! તેણે મારા વહાલા પિતા અને

ભાતાનો દગાથી નાશ કર્યો છે. મારે તેમના ખૂનનો બદલો તેનું ખૂન કરી લેવો છે. ” આમ બોલી તે બળાત્કારે ઉઠવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. અશક્તિને લીધે તેનાથી ઉઠી શકાયું નહિ તેથી તેણે નિઃશ્વાસ નાંખી પુનઃ પલંગમાં પડતું નાંખ્યું. રંભા તેને માથે ગુલાબજળ છાંટવા લાગી અને સુમન વાયુ ઢાળવા લાગી. એવામાં ગુલાબસિંહ અને કિશોર ત્યાં આવ્યા. ગુલાબસિંહે રંભાને રજુજીતના ખખર પૂછ્યા પછી રંભા તરફથી કાંઈ બરાબર સારી તપ્તિયતનો જવાબ મળ્યો નહિ; તેથી તેણે જાતે રજુજીત પાસે જઈ તેને ધીમેથી પૂછ્યું:—
“ બાપ ! કેમ છે ? તપ્તિયતને આરામ છેને ? ”

રજુજીત ગુલાબને જોઈ તાવની ઝુમમાં એકદમ બેઠો. થઈ બોલી ઉઠ્યો:—“ ગુલાબસિંહ ! મારી તલવાર લાવો. હું પિતાના વૈરનો બદલો લેવા જઈ છું. એ દુષ્ટ વિક્રમાજીતને હું હવે મુખેથી રહેવા દેનાર નથી. ”

“ બાપ ! શાન્ત થાઓ. તમને આરામ થયા પછી તે દુષ્ટને આપણે સારી રીતે તેની કરણીનાં ફળ ચખાડીશું. બાઈ ! આવી રીતે નકામો ઉદ્દેશ કરવાથી કાંઈ વળનાર નથી. તેમ બન્યું તે ન બન્યું પણ થનાર નથી. રાજવૈદ્યે પણ જણાવ્યું છે કે જો વધારે બોલશો તો તપ્તિયત સુધરતાં વાર લાગશે; માટે શાન્ત થાઓ. ”

ગુલાબ આગળ બોલવા જાય છે તે પહેલાં રજુજીતજ બોલી ઉઠ્યો:—“ ગુલાબ ઓ વીર ગુલાબ ! તું આજે આવા નિર્માલ્ય શબ્દો કેમ ઉચ્ચારે છે ? બાપ અને પિતાનો ધાત થયેલો જોઈ આ હૃદય ચિરાઈ જાય છે, પ્રાણ નીકળી જાય છે. ઓહ ! શું દગો ! દુષ્મન. અરે પાણી ! મને કાંઈ પાણી પાઓ. ” આમ ફાવે એમ બોલતા રજુજીતે પાણીને માટે હાથ લાંબો કર્યો.

તરત રંભાએ તેને પાણી પાડ્યું. તેણે રંભા સામે જોઈ કહ્યું:—
“ રંભા ! ત્રિયતમા ! દુષ્ટ દગો કર્યો છે. પિતા અને બાપનો નાશ કર્યો છે. હવે આપણે દુઃખી થયાં છીએ. ”

“ નાશ ! આપણું ભાવિ આવું બચાવે હશે તેની શું ખબર પડે. આ સુમને અને કિશોરસિંહે જો આપણને વખતસર સહાય ન

કરી હોત તો આપણે પણ ક્યારનાંએ સ્વર્ગમાં સિધાબ્યાં હોત. બહાલા ! હવે તો મનને શાન્તિ રાખ્યા વિના છૂટકો નથી. તમને આરામ થશે; ત્યારે સૌ સાદું થશે; માટે હવે વધારે નહિ બોલતાં સૂઈ જાઓ. ” કહી રંભા તેને માથે શુલાખજળ છાંટવા લાગી.

રથુજીત સુમન સામે જોઈ બોલ્યો:—સુમન ! હું તમારા ઉપકારનો બદલો વાળવાને હાલ અશક્ત છું. તમે ખરેખરી રાજઅકિત દર્શાવી છે. ”

“ મહારાજ ! ઉપકાર માનવાની જરૂર નથી. મહેં તો મારી ફરજ બજાવી છે. તમે હવે શાન્તિથી આરામ લ્યો. વધારે બોલવાથી કદાચ માથે લોહી ચડી જશે. ” સુમને કહ્યું.

“ સુમન ! હું બોલવાને માટે નથી ઇચ્છતો, પણ આ હૃદય પરાણે બોલાવે છે. તેમાં પ્રયંડ આગ સળગી રહી છે. તેની જ્વાળામાં કોણ કોણુ ભસ્મ થાય છે એ જોવાનું છે. અરે કિશોર ક્યાં છે ? ” કહી રથુજીતે ખૂમ મારી.

“ આ રહ્યો. ” કહી કિશોર તેની નજીક આવી ઉભો.

તેને જોઈ પુનઃ રથુજીત બોલી ઉઠ્યો:—“ મારી કમળના કંઈ સમાચાર ? ”

કિશોર કમળનું નામ સાંભળી ગળગળો થઈ ગયો. તે એક શબ્દનો પણ ઉત્તર કરી શક્યો નહિ. આથી પુનઃ રથુજીત બોલી ઉઠ્યો:—“ કિશોર ! શું મારી કમળ તારા પિતાના કેદખાનામાં છે ? તું કેમ જવાબ આપતો નથી ? ”

“ કમળની સૌંદર્યમાં ધણી સ્વારો દોડાવ્યા છે; પણ હજી કંઈ સમાચાર મળ્યા નથી. ” આમ બોલતા કિશોરની આંખોમાં ઝળઝળાતી લાડાઈ આંખાં.

રથુજીત તાવની કુમર્યાને તેની પર શુસ્સે થઈ બોલી ઉઠ્યો:—“ હા ! કિશોર તું બહાદુર થઈ આવે એક બાપવાની આશ રહે છે. શું તું કમળની ખબર કંઈક અવગળાઈ ગયો હતો ? મને લાગે છે કે તું ત્યાં નથી ગયો. હા ! શું તું તારા પિતાથી દરે છે ? શું

રાજભક્તિ કરતાં એક નીચરૂત્તના પાપી પિતાની ભક્તિ તું વિશેષ સમજે છે ? ”

તેનાં વચન કિશોરને હાડોહાડ લાગી આવ્યાં. તે રાધયુક્ત વદને બોલી ઉઠ્યો:—“ મહારાજ ! આ કિશોરે અચળગદના ઉદ્ધારને અર્થે પ્રાણ આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે તમે જાણો છો છતાં બોલીને આ બળતાને શા માટે વધારે બાજો છો. હું આ પળેજ કમળની શોધમાં નીકળી પડું છું. ”

“ શું તું કમળની શોધમાં જાય છે ? ”

“ હા. ”

“ ક્યારે જવાનો વિચાર રાખે છે. ”

“ આ પળેજ. ”

“ વારૂ, પ્રથમ ક્યાં જઈશ ? ”

“ આ ભાવિ લઘ જશે ત્યાં. ”

“ બસ એથીજ સમજાય છે કે તારૂં શરાતન નષ્ટ થયું છે. એમ કેમ કહેતો નથી કે હું આ પળેજ અચળગદમાં જઈશ અને કાળો ફેર વર્તાવીશ ? કિશોર ! જા, સુખેથી જા; તારે ફાવે એમ કર; પણ યાદ રાખજે કે મારી કમળને લાવ્યા સિવાય તું તારૂં મુખ મને દેખાડીશ નહિ. ” ઉન્મત્ત દશામાં બોલતા રણજીતે આટલું બોલી તકીયા પર માથું નાંખી દીધું.

કિશોરે કંઈક વિચાર કરી ગુલાબસિંહને કહ્યું:—“ વીર સરદાર ! મહારાજ ઉન્મત્ત દશામાં બોલે છે એ હું સમજું છું. પરંતુ તેમની આજ્ઞા પાળવી એ મારી ફરજ સમજી હું અત્યારેજ અહિંથી વિદાય થાઉં છું. તમે સંઘના મહારાજની સંજ્ઞા રાખજો અને તેમને જલદીથી આરામ થાય એમ કરજો. ” કહી કિશોર સત્વરે ત્યાંથી નીકળી ગયો.

સંઘના તેની પાછળ જોઈ રહ્યાં. તેના ગયા પછી શાન્ત પડેલા રણજીત વળી પાછો કંઈક વિચાર આવતાં ટટાર થયો અને મોટેથી બોલ્યો:—“ ગુલાબસિંહ ! એ ગુલાબસિંહ ! ”

“ જ મહારાજ ! ” કહેતો ગુલાબસિંહ પાસે આવ્યો.

“ આપણે અચળગદ પર ક્યારે ચડાઇ કરી પાપીને પાતાળમાં ચાપીશું ? ”

“ આપને આરામ થયા પછી. ”

“ મને ક્યારે આરામ થશે ? ”

“ લગભગ આઠેક દિવસમાં. ”

“ ઓહ ! શું આઠ દિવસ ? અરે ! ત્યાં સુધી મારાથી ધિરજ ધરી શકાશે નહિ. ગુલાબસિંહ ! લાવો ક્યાં છે મારી વહાલી સમ-શેર ? ” કહી રણજીત આમ તેમ જોવા લાગ્યો.

ગુલાબસિંહ તેની નજીક જઈ તેને વાસે હાથ ફેરવી કહેવા લાગ્યો:—“ મહારાજ શાન્તિ ધરો; આવી.....”

“ મારી શાન્તિ સદાયને માટે ગૂમ થઇ છે. મારા શરીરમાં વૈરાગિ ભડભડાટ સળગે છે. પાપી વિક્રમાજીતને લોહીમાં તરબોળ કરવા હું અત્યંત આતુર છું. ઓ ભાઈ ! ઓ પિતા ! અરે ગુલાબસિંહ ! આમ ઉંચે તો જુઓ ! મારા ભાઈ અને પિતા મારી સામે દુષ્ટાઈ નેત્રે કેવા જોઇ રહ્યા છે. તેઓ મને ઈપ્પકો આપે છે કે જે તેનું મારો ખરો પુત્ર હોય તો વિક્રમાજીતને મારી નાંખ. જુઓ, જુઓ ! તે આટલું કેહી આકાશમાં ચાલ્યા જાય છે. ” આમ જોલી તે ફાટી આંખે ઉંચે જોઇ રહ્યો. સઘળાં તેની સ્થિતિ જોઇ વ્યાકુળ બની ગયાં. રંભા રડવા લાગ્યા. ગુલાબસિંહે રંભાના હાથમાંથી ગુલાબજળનું પાત્ર પોતાના હાથમાં લેઈ લઈ તેને નીચે ખેસાડી અને પોતે રણજીતને માથે ગુલાબજળનાં પોર્નાં મૂકવા લાગ્યો.

તેને પોતાની પાસે જોઈ પુનઃ રણજીતે કહ્યું:—“ ગુલાબસિંહ ! ”

“ જી. ”

“ તમે રજપૂત વીર ચોદ્દ કહેવાઓ છોને ? ”

“ જી, તમે ધારો તે ખરૂં ! ”

“ હું તો ધારૂં છું કે તમે કિશોર જોવા હલકા વિચારના નથી. તમે તો એક બહાદુર માણસ છો. તમારી વીરતા મ્હેં રણભૂમિમાં જોઈ છે. વારૂં તમે મારૂં એક વચન માનશો ? ”

“ હાજી. ”

“ મને વચન આપો. ”

“ પણ તમારું કહેવું સાંભળ્યા વિના હું કેવી રીતે વચન આપું ? ”

“ અને તમે કદાચ મારું કહેવું સાંભળી ના કહો તો ? ”

“ એમ બનેજ નહિ. આપને માટે આ પ્રાણ પણ આપવાને હું તૈયાર છું. ”

“ તેની ખાત્રી શી ? ”

“ રજપૂતનો શબ્દ એજ તેની ખાત્રી ? ”

“ એમ ! તો તમે અત્યારે હાથમાં પાણી લેઈ એક પ્રતિજ્ઞા કરો. ”

“ શાની પ્રતિજ્ઞા ? ”

“ વિશ્વાસઘાતી વિક્રમાજીતને આ દુનિયામાંથી સદાને માટે વિદાય કરવાની. ”

ગુલાબસિંહ વિચારમાં પડ્યો. રણજીત જો કે બેભાન અવસ્થામાં બોલતો હતો પણ ગુલાબસિંહ બોલવામાં બંધાઈ ગયો તેથી તેનાથી ના કહી શકાઈ નહિ. તે વીર ચોક્કો તત્કાળ બોલી કહ્યો:—“ મહારાજ ! હું પ્રતિજ્ઞા લઈને કહું છું કે તમારા કહેવા પ્રમાણે વર્તીશ અને દુષ્ટ વિક્રમાજીતને પૃથ્વીના પડમાંથી બોળી કાઢી કાર કરીશ. ”

“ પણ તે ક્યારે ? ” પુનઃ રણજીતે પૂછ્યું.

“ પંદર દિવસમાં. ” ગુલાબે ગંભીર મ્હેરે જણાવ્યું.

“ બસ ! હવેજ આ અશાન્તિપૂર્ણ હૃદયમાં શાન્તિની સ્થાપના થઈ. ગુલાબસિંહ ! હવે મને પાણી પાઓ, પછી હું સૂઈ જાઉં. ” કહી રણજીતે ગુલાબ સામે બેસ્યું.

રંભાએ તેને પાણી પાડ્યું એવામાં વળી પાછું તેને કંઈક થઈ આવતાં તે બોલ્યો:—“ કિશોર ક્યાં ગયો ? ”

“ તે આપની આજ્ઞાથી અવળગત ગયો છે. ” ગુલાબે જણાવ્યું.

“ કેમ ? ”

“ કમળકુમારીને સાંભળ્યા. ”

“ ખરેખર મ્હેં બોલી શકી હતી ગુલાબસિંહ ! તમે પણ એની

પાછળ અચળગઢ જાયો. તે યુવાન સાહસિક છે અને દુશ્મનોને જોતાં જરૂર તે સાહસ કરશે. જો કમળ ત્યાં હોય તો તમે કિશોરની મદદે રહી તેને છોડાવી અહિં લેઈ આવો. ” આમ કહી તે લાંગો થઈ પલંગમાં સૂતો અને સુમન તેને પવન નાખવા લાગી.

“ થોડીવાર પછી રણુજીતની આંખ મળી ગઈ એટલે રંભાને તેની પાસે એકઠી બેસવા દઈ ગુલાબસિંહ ઉભો થયો. તેવામાં મહારાજ ચંદ્રકેતુ સેનાપતિ રણુવીરસિંહ સાથે રણુજીતની ખપર કાઢવા આવ્યા. તેને જ્યોતો જોઈ મહારાજ ગુલાબસિંહની સાથે વાતો કરી દરબારમાં આજ્ઞા ગયા. તે પછી ગુલાબસિંહે સર્વને તેની સંભાળ રાખવાનું સૂચવી ત્યાંથી અચળગઢ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

૩૪

કમળની શોધમાં કિશોર.

“ રહેતાં હજારો આફત, સીનો ગયો ધવાઈ !
જરૂર હમારી કીસ્મત કાપે જની કસાઈ !
સંકષ્ટ સંત સહે છે, જળને ખુશાલી રહે છે !
ઉલટું સલિલ વહે છે ! શી સુષ્ટિની સફાઈ !

x x x x x

વેશ્યા વિલાસ માણે સતી આંખ અશ્રુ આણે
છવે કુખે પચાણે કળિની કળા છવાઈ !

x x x x x

વિશ્વમ જક્ષ આપે, તેનીજ ડાળ કાપે !
આખીર તવાગ લાપે ! તેની નથી કાંઈ નવાઈ ! ”

બહારે વસંત.

આ પ્રમાણેના ઉદગાર કાઢતો કિશોર રત્નગઢથી નીકળી રાજેશ્વર મહાદેવ કે જ્યાં પહેલાંજ પ્રકરણમાં રંભાસુંદરી તેની સખી સુમન સાથે આવી રણુજીતકુમારને મળી હતી તે સ્થળે આવી અચળગઢ કેવી રીતે જવું અને ત્યાં જઈ શું કરવું વગેરેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. તેને

કમળને માટે ધણું લાગતું હતું. તે વારંવાર મનને પૂછતો હતો કે શું બહાલી કમળ હજી જીવતી હશે ? શું રાક્ષસી માતા કપિંજલાએ હજી તેને જીવતી રાખી હશે ? ના ના, તે રાક્ષસી માતામાં દયાનો વાસ સ્વપ્ને પણ હોઈ શકેજ નહિ. જો તેનામાં દયા હોત તો કદાપિ તે આવો જાચકર રક્તનો પ્રવાહ વહેવડાવતજ નહિ. હા ! વિભો ! મારી ધારણાઓ ધુળ મળી છે. મારી આશાઓ નિરાશામાં બદલાઈ ગઈ છે. અરેરે ! આ નસીબની ફરીયાદ હું ક્યાં જઈને કરું ? હા ! એક કવિએ કહ્યું છે કે:—

“ અરમાન બહોત રખતે થે હમ, દિલમેં ચમનમેં,
ખેડે ન ખુશીસેં કબી સાથે કે તલે હમ;
અબ પહેલેહી આધાઝમાં પામાલ હુવે હાય,
ફરિયાદ કીસીસેં કરે કિસ્મતકે જલે હમ. ”

ઉર્દુ કવિ.

હૈ પરમાત્મન ! તમારા સિવાય આ જાચકર કષ્ટમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર બીજું કોઈજ નથી. મારી કમળ શત્રુઓના પંજમાં ફસાઈ ગઈ હશે કે તેનું શું થયું હશે ? તેની મને કંઈ સમજ પડતી નથી. અરે ! મને આ સમયે કોઈ આવીને મારી કમળના સમાચાર આપે તો કેવું સાઈ થાય ? હા ! આ મન પણ કેવી ખોટી આશા રાખે છે ? કમળના સમાચાર અન્યની પાસેથી મળવાની આશા રાખવી બે-થઈ છે. તેની શોધને માટે તો મારે મહાન સાહસ ખેડવું પડશે અને કદાચ આ પ્રાણનું પણ બળિદાન આપવું પડશે. હા ! પિતા ! તમારો જન્મ કયે યોધડીએ થયો હશે કે જેથી તમારી શુદ્ધ બુદ્ધિમાં વૃદ્ધાવસ્થાની વેળાએ આવો અચાનક ફેરફાર થઈ ગયો ? હા રાક્ષસી માતા ! તારી કૃત્રિમ મોહજાળેજ મારા શુદ્ધ પિતાને અનીતિના કુપમાં ઉતારી કલંકિત કર્યો છે. ઓ નીચ માતા ! તારી રાક્ષસી મહત્વાકાંક્ષા હું સારી પેઠે સમજી ગયો છું. તારી ઇચ્છા મારા પિતાને પણ દુનિયાની પાર કરી સ્વતંત્ર થવાની છે; પણ આ કિશોરના શરીરમાં રક્તનું એક બિંદુ જ્યાં સુધી રહેશે ત્યાં સુધી તે તારી એ

ધન્યજ્ઞાને હવામાં ઉડાવી દેશે. સમયની રાહ જોઈશું. સમય આવતાંજ હું કૃતાંત કાળરૂપ બની તારો અને તારા નીચ મહદગારોનો નાશ કરીશ. ઓ કાપંજલા ! તું અખળાના રૂપમાં અવતરેલી જીવલેણુ રાક્ષસી હોષ્ણ એવું હું નહોતો ધારતો. હાય ! તહે નિરપરાધી જનોનાં લોહી વહેવડાવ્યાં છે. તહે કાળી રાત્રે દગો કરી નિર્દોષ જનોની કતલ કરાવી છે. હા ! તે સંધળું યાદ કરતાં આ દેહમાં આગના ભજુકા ઉઠે છે. ઓ જરી નાગણુ ! તારાં કૃત્યોથીજ આ કિશોરને વનવાસી થયું પડ્યું છે; પણ યાદ રાખજો કે આ વનવાસી કિશોર સમય આવ્યે તને તથા પાપી પિતાને શિક્ષા આપ્યા સિવાય જંપશે નહિ. માતા ! તું નાગણી છે તો કિશોર વિષધર નાગ છે; તું ભયંકર આગનો તનખો છે તો હું જ્વાળામુખી છું. ” આમ બોલતો કિશોર ઉઝ દેખાવા લાગ્યો.

સમય સમીક્ષાજનના હોવાથી કુદરતની લીલા નારખતો નીરખતો ફરવા નીકળેલો તેજસિંહ પણ ત્યાં રાજેશ્વર મહાદેવ આગળ આવી પહોંચ્યો. આટલે સુધી આવ્યો છું ત્યારે લાવ મહાદેવનાં દર્શન તો કરતો જાઉં એવા વિચાર આવવાથી તેજસિંહ મહાદેવમાં ગયો તો તેણે કિશોરને મુખ નીચું રાખી ઉંડા વિચારમાં ઉભેલો જોયો. તેને ત્યાં ઉભેલો જોઈ સેનાપતિ તેજસિંહને નવાઈ લાગી. લાવ છાનોમાનો ઉભો રહી તે શું કરે છે તે જોઈ એવો વિચાર આવવાથી તેણે જાહેર થવું યોગ્ય ધાર્યું નહિ. જો જાહેર થઈશ તો તેના વિચારમાં ખડેલ પડશે એમ ધારી તે સરદાર આગળ નહિ વધતાં ત્યાંજ ઉભો રહ્યો અને કિશોર તરફ જોઈ રહ્યો. વિચારમસ્ત કિશોર અત્યંત યુસ્સામાં હોય એવું તેના મુખ પરથી તેને જણાતું હતું. તરતજ તેજસિંહ તેની પાસે ગયો અને ગંભીર અવાજે બોલી ઉઠ્યો:— “ કિશોરસિંહ ! ”

“ હા, કાણુ સેનાપતિ તેજસિંહ ! તમે આહિં ક્યાથી ? ”
કિશોરે પૂછ્યું.

“ હું અશાન્તિને દૂર કરવાના ઇરાદે ફરવા નીકળ્યો હતો તેથી ફરતો ફરતો આહિં આવી ચઢ્યો છું. કિશોરસિંહ ! હવે તો જે પહે

જે થાય તે ખરું. જોવા પડશે એવા દેવાશે. વધારે વિચારે કરવાથી માથું ભમી જાય છે માટે તમે પણ સર્વ વિચારોનો ત્યાગ કરી શાન્ત થાઓ. વખત આવે સૌ સાફ થશે. ” તેજસિંહે કહ્યું.

“ સેનાપતિ ! શાન્તિ આ હૃદયમાંથી સદાને માટે અસોપ થઈ ગઈ છે. ત્યાં સુધી દેશદ્રોહીઓને તેમના કર્મની શિક્ષા કરી નથી ત્યાં સુધી શાન્તિ પ્રાપ્ત થનારજ નથી. ”

તેજસિંહે ત્યાં પડેલા પથ્થર પર બેસતાં કહ્યું:—“ કિશોરસિંહ ! આવો. આ પથ્થર ઉપર મારી સાથે બેસો અને હૃદયને સ્વસ્થ કરી મારા બે બોલ સાંભળો. ”

કિશોર તેની જોડે પથ્થર ઉપર જઈ બેઠો એટલે તેજસિંહ કહેવા લાગ્યો:—“ કિશોરસિંહ ! વિધિની વિડંબનાથી અચળગદમાં કેવી મોટી ઉચલપાથલ થઈ ગઈ તેની આપને સારી ખબર છે. તેમાંજે જે આપણે આવી રીતે વિચાર કર્યા કરીશું તો આપણાથી કંઈ બની શકનાર નથી. અત્યારે કોષને આધિન થવાથી પણ કંઈ વળનાર નથી માટે શાન્તિ રાખો અને હું કહું તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી છેવટના એક નિશ્ચય પર આવો. મારો વિચાર આ પખવાડીમાર્ગજ અચળગદ પર હલો લઈ જવાનો છે. તેમાં વિક્ષાભ્રત અને તેની કારસ્થાની સી કપિંજલાને બને ત્યાં સુધી જીવતાં પકડવાં છે. જે જીવતાં પકડાય નહિ તોજ પછી મારી નાંખવાં. ત્યાર પછીથી સખળ દેશદ્રોહીઓને ધર કરવા છે; બસ આજ મારો દ્રઢ નિશ્ચય છે. કિશોર ! તે દુષ્ટાત્માઓનો પાપનો થડો હવે સંપૂર્ણ બરાબર ચુક્યો છે એટલે તેમને તેમની કર્મણીનાં ફળ મળ્યા વિના રહેનાર નથી. તે પાપાત્માઓ આ દુનિયામાં હવે થોડા દિવસનાંજ મહેમાન છે માટે હવે સર્વ વિચારોનો ત્યાગ કરી જે કરવાનું છે તેના નિશ્ચય પર આવો. ”

“ તેજસિંહજી ! આપનું કહેનું ચમાઈ છે. હું પણ સારી રીતે સમજું છું કે નકામા વિચાર અને કોષથી કંઈ વળનાર નથી. પણ ગત બતાવો મારી નજરે વારંવાર તરી આવે છે એટલે મને આવેશ થાયો જાય છે. મહારાજ અંગારસિંહ અને મુવરાજ અમલસિંહનું

દગાથી રણમાં રાળાતું જોઇને આ હૃદય વિદીર્ણ થઇ જાય છે. હા ! રાજપુત્રી કમળનો પથુ કંઈ પત્તો નથી. તે સુકોમળ બાળાનું શું થકું હશે ? તેને હું ક્યાં ખોળું ? બસ આવા આવા અનેક વિચારોને લીધે હું શાન્તિ ધારણુ કરી શકતો નથી. અરેરે ! જે અચળગઢમાં શાન્તિનું સામ્રાજ્ય અને સત્યનું તેજ ચારે દિશાએ ઝગઝગા રહેલું હતું; હા ! અફસોસ ! તેજ નગરમાં આજે પાપીઓની પ્રપંચ જળ પૂર્ણ રીતે પથરાઇ રહી છે. અધમોનાં અધમાચરણથી ઘેર અંધકારમાં વિકાળ કાળ મુખ વિકાશીને ઉભો રહ્યો છે. પ્રજાજનો અને સરદારો પણ સ્વાર્થાધ થઇ પરસ્પરમાં વિરૂદ્ધ ભાવ ધારણુ કરી રહ્યા છે. હા ! જે કાર્યકુશળ યોદ્ધાઓ ! જે પ્રથમ સત્યને માટે પ્રાણ આપવાને તત્પરતા ખતાવતા, હાય ! તેજ રજપૂતો કારસ્થાનીઓની કપટજાળમાં જકડાઇ સ્વાર્થી બન્યા છે; અને વિશ્વાસઘાતી વિક્રમાજીતના ગુલામ બની તેના પાપાચારની વૃદ્ધિ કરી રહ્યા છે. હા ! તેજસિંહ ! આનું પરિણામ આખરે ધણુંજ માફું આવશે અને સમય આવતાં સર્વ-મક્ષી કાળ આ પૃથ્વીને વીર વિનાની કરી મૂકશે. ” આટલું બોલી કિશોર એક દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખી સેનાપતિ તેજસિંહના સામે જોઇ રહ્યો.

“ વીર કિશોર ! મનને વધારે બ્યાકુળ કરીશ નહિ. શું તું નથી જાણતો કે દુઃખ પાછળજ સુખ હોય છે ? જે વિક્રમાજીત આવો રાજલોભી અને સ્વાર્થાધ થયો ન હોત તો તમારા જેવા રણનિપુણ રજપૂતોને એકમેકના બળનું પ્રતિભાન કરવાનો સમય ક્યારે મળત ? કિશોરસિંહ ! જ્યાં સુધી આપણે જીવતા છીએ ત્યાં સુધી તે પાપનાં પુતળાંઓને સુખેથી જંપવા તો હમ્મશું નહિ. ” તેજસિંહે કહ્યું.

કિશોર આ સાંભળી ચૂપ બેસી રહ્યો. પુનઃ તેજસિંહ બોલ્યો—
“ હવે આપણે નગરમાં જઈશું ? ”

“ હા, આપ વધારો. હું થોડીવાર પછી આવું છું. ” કિશોરે જણાવ્યું.

તેજસિંહ ચાલ્યો ગયો. “ લાવ હવે હું પણ આ સાથે લાવેલો ભગવો વેશ ધારણુ કરી અચળગઢ જાઉં અને તપાસ કરું કે મારી

કમળ ત્યાં છે કે નહિ. ” આમ વિચારી કિશોરે પહેરેલાં વસ્ત્ર પર ભગવી કફની ધારણુ કરી લીધી.

કિશોર પોતાના ધારણુ કરેલા વેષ તરફ ધણીવાર સુધી જોઈ રહ્યો. તેની આંખોમાં ઝળઝળાયાં ભરાઇ આવ્યાં. તેણે પુનઃ નિઃશ્વાસ નાખી “ હા, ભાવી ! ” કહી કપાળે કર મૂક્યો. એવામાં રાજેશ્વર મહાદેવના શિવાલયમાંથી કાઢકનો ગાવાનો અવાજ સંભળાયો.

કિશોર તે સાંભળી ચોક્યો અને યોગાનમાંથી તરત તે શિવાલય તરફ ગયો. ત્યાં તેણે કેાઇ એક માણસને શિવાલયમાં સતો ખૂતો સંગીત ગાતો દીડો. કિશોર એકાએક અંદર નહિ જતાં બહાર બેસી તેનું સંગીત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યો કારણુ કે એ સંગીત વિધિની વિડંબનાથી ત્રાસેલાને આશ્વાસન સ્વરૂપ હતું.

“ ભાવિ એજ હોનાર, ભવોભવ ભાવિ એજ હોનાર;
ભાવિ મિથ્યા થશે નહિ ભાઈ, થયું અને થાનાર:—ભવો.
ભાવિ આગળ કંઈ જન ભૂલ્યા, મોટા પંડિત સાર;
અન્ય જનોનું ત્યાં શું કહેવું, આણે ન જોર ભગાર:—ભવો.
મહારથી મોટા દાનવ બળીયા, જેવું જોર અપાર;
નિર્જળ થઈ તે નારા પામીયા, ફાણુ નવ લાગી વાર:—ભવો.
રઘુપતિ સરખા રાને રખડયા, સંગે સીતા નાર;
સુવર્ણ મૃગ મિષ ભમે ભૂલિયા પરવશ જે પડનાર:—ભવો.
જીઓ યુધિષ્ઠિર સરખા ભૂલ્યા, છૂત પ્રસંગે સાર;
દ્વાદશ વર્ષ મહા દુઃખ વેઠયું, મહારથ્ય મોઝાર:—ભવો.
સહો ન સીતા વિધોગ શમે, કર્યું યુદ્ધ અપાર;
કુણ્ડિક રાવણુ નહ થયો જે, પરત્રિયનો હરનાર:—ભવો.
સન્મતિ દુર્મતિ સમય પ્રસંગે, ભાવિ તેજ કરનાર;
શક્યું નાહિં રહેશે ભાવિબળ, સમરો સરજનહાર:—ભવો.

ખરેખર ! ભાવિજ પ્રાણત્મ છે. આ આત્મમત્ બોલી કિશોર શિવાલયમાં ગયો. તેણે બે હાથ જોડી માથું નમાવી રાજેશ્વર મહાદેવને પ્રણામ કર્યાં.

ઉપરાક્ત ગાન ગાનાર માણસ જો કે કિશોરે ભગવી કદની પહેરી હતી છતાં તરત તેને ઓળખી ગયો. તેણે ઉભા થઇ કહ્યું:-
“કાણુ કિશોરસિંહ ? આવો આવો.”

તે અચ્ચપ્પા માણસના મુખમાંથી પોતાનું નામ સાંભળી કિશોર ચમક્યો અને બણીવાર સુધી તેના સામે જોઇ રહ્યો. અંતે કિશોર પણ તેને ઓળખી એકાએક બોલી ઉઠ્યો:-“કાણુ કનકસિંહ ? ભાઈ તમે અહિં આં ક્યાંથી ?”

“હા ! આ કમલાગ્ન્ય કનકસિંહ !” તેણે કહ્યું.

“કનકસિંહ ! રાજપુત્રી કમળના કાંઇ સમાચાર ?” કિશોરે પૂછ્યું.

“હા ! શું કહું ? કહેતાં જીભ ઉપડતી નથી; રાજકન્યા હાલ પાપીના પંખમાં સપડાએલાં છે.” કનકે જણાવ્યું.

“શું તે દુસ્મનના કેદખાનામાં છે ?”

“હા. હાલ તો ત્યાંજ છે; પણ મારા સાંભળવા પ્રમાણે કાલે તેમનું બચાવક રીતે મ્હોત થનાર છે.”

“શું કમળનું મ્હોત ! ? અરે તેનું મ્હોત નીપજવનાર આ જગતમાં કાણુ છે ?” કિશોર ઉસ્કરાઇ જઈ બોલી ઉઠ્યો.

“આપના પાપી પિતાએ તે સુક્રામળ રાજકન્યા પર રાજદ્રોહનો ગંભીર આરોપ મૂક્યો છે અને તેથી તેને જીવતાંજ ભીંતમાં ચણવાનો હુકમ કર્યો છે.” કહી તેણે દુસ્મનો કમળને કેવી રીતે લઇ ગયા વગેરે બાબત કિશોરને કહી સંભળાવી.

“ઓહ ! હું આ શું સાંભળું છું ? ઓ કણ્ડિન્દ્રિયો ! તમે બહેરી થઇ જાઓ.” આમ બોલતો કિશોર અત્યંત ગુસ્સે થઇ ગયો. તેનો હાથ કદનીમાં છપાવેલી સમશેર તરફ વળવા લાગ્યો પણ કનકે તેને શાન્ત કર્યો.

“કનકના ધામાંથી હજી રૂધીર વહેતું હતું તેથી કિશોરે તેને રત્નમહર્મા જઇ તેજસિંહને મળવાનું કહ્યું. કનકે તેમ કરવા ના પાડી અને કમળની શોધમાં તેની સાથે જવાની ઇચ્છા જણાવી. કિશોરે તેને સવિનય ના પાડતાં જણાવ્યું:-“કનકસિંહ ! સેંકડો શીયાળવાંને સંહા-

રવા એકજ વનરાજ બસ છે. તમે નગરમાં જાઓ અને તમારા ઘા પર સહમપટા લગાવો કે જેથી જલ્દી આરામ થઇ જાય. દુષ્ટાત્માઓનું નિકંદન કાઢવાને આપણે હવે હુંકમાંજ બીજું યુદ્ધ જમાવવાનું છે. હું અત્યારે અચળગદ જાઉં છું અને રાજકન્યા કમળને પ્રભુ કૃપાથી જીવતી લેઇ આવું છું. હોય રામ રામ.” કહી કિશોર તેને મળી બેટી અચળગદના પંથે પહોંચ્યા.

કનક પણ તે પછી વધારે વાર ત્યાં નહિ રોકાતાં ધીમે પગલે રત્નગદ ગયો અને સેનાપતિ તેજસિંહને મળી સમગ્ર વર્તમાન જણાવ્યા.

૩૫

કમળનું કદપાંત.

સીતાજીને શ્રીરામચંદ્રજી જેવા સગર્થ સ્વામી હતા, જનકરાજ જેવા દાની પિતા હતા. વસિષ્ઠ મુનિ જેવા ત્રિકાળ દાના ગુરુ હતા; અને રાજવૈભવ સાથે સ્વર્ગીય સુખ હતું છતાં જાત્રમાં લખાએલું દુઃખ મિથ્યા થયું નહિ.

તેવીજ રીતે અચળગદના રાજમહેલની પાછલી બાજુના સુંદર બગીચામાં આવેલા પત્થરના એક નાનકડા ઓરડામાં એક યુવાન રમણીની સ્થિતિ હતી. તે ગંભીર વિચારમાં લમણે હાથ ટેકરીને અશ્રુ-પાત કરતી હતી; તેનું સુંદર મુખ કરમાએલું જણાતું હતું. તે વારંવાર બહાવરા જેવો બની આમનેમ જોયાં કરતી હતી અને આવેલી વિપત્તિનો વિચાર કર્યાં કરતી હતી.

મિત્ર પાઠકા ! આ રમણી બીજી કોઈ નહિ પણ રાજકન્યા કમળકુમારી હતી. વિક્રમાજીને તેને આ સ્થળે કેદ કરેલી છે. આ ઓરડામાં પૂરાએ તેને આજે બે દિવસ થઇ ગયા છે. આજેજ મધ્યાહ્નકાળે તેને જીવતી બીંતમાં ચણવામાં આવનાર છે.

અત્યારે પ્રાતઃકાળનો રમણિય સમય છે. બગીચાનાં વૃક્ષો ખીલી રહ્યાં છે. પક્ષીઓના અધુરા ટહુકાર કાનને આનંદ આપી રહ્યાં છે. એવા સમયે કમળ ગમગીન ચહેરે તેના ઓરડામાં બેસી રહી છે. જીવે

શોકનો ઉભરો સમાવી નહિ થકવાથી તે સ્વગત બોલવા લાગી:—“હા ! વિધાતા ! મારા કર્મના આ શા તમાશા ! દરેકના દુઃખની અવધી હોય છે. અરેરે ! માતા, પિતા અને બાતા વિનાની થએલી આ રાજપુત્રીને હવે કાષ્ટનો પણ આધાર રહ્યો નથી. હાય ! રાજલેખી વિક્રમાશ્રીતના વિશ્વાસઘાતથી સમસ્ત રાજકુટુંબનો વિનાશ થઈ ગયો છે. અરેરે ! તેમાંથી હું એકલીજ અભાગણી હજી સુધી જીવતી રહી છું. હાય ! આ નસીબમાં જીવતાંજ ભીંતમાં ચણાવાનું નિર્માણ થયું છે. આ ભવાનક મૃત્યુના મુખમાંથી મને કોઈ બચાવનાર નથી. જોઆ બચાવનાર હતા તે સ્વર્ગમાં સિધાવ્યા છે. હા ! કિશોર ! તું મને એકલી મૂકી શા માટે જતો રહ્યો ? આવ બહાલા આવ ! એકવાર • અહિં આવી નિહાળ કે તારી કમળની કેવી દુઃખદ અવસ્થા થઈ રહી છે.” આમ બોલતી કમળ ઉભી થઈ ઓરડાની બાજી પાસે આવી અને બહાર જોવા લાગી. એ અરસામાંજ નજીકના વૃક્ષ પર બેઠેલી એક કોયલ ટહુકાર કરવા લાગી. તેના મીઠો સ્વર સાંભળી કમળ બેબાકળી બની બોલી ઉઠી:—“કોયલ ! તારો ટહુકાર જો કે મધુરો છે પણ મને અત્યારે કંઈશ લાગે છે. તારો અવાજ અત્યારે મારું કાળજી વિંધે છે. તું બોલતી બંધ થા. મારા મૃત્યુ પછી તારે બોલવું હોય એટલા જોરથી બોલજો.” કહી કોયલ સામે જોઈ રહી. કોયલ બંધ થવાને બદલે વધારે ને વધારે બોલવા લાગી. કમળ ગળ-ગળી થઈ ગઈ. તે સંજળ નયને બોલી:—“અરેરે ! મારા દુઃખમાં આશ્વાસન આપનાર કોઈ નથી. આ રાંડ કોયલ પણ દુઃખમન બની મને સતાવ્યા કરે છે. ઓ મીડભંજન ભગવાન ! આ દુઃખચારી બાળા હવે તમારા શરણમાં છે.” કહી કમળ બેકાંટ કલ્પાંત કરવા લાગી. એવી અવસ્થામાં તેણે ધણે સમય ગુમર્યો. છેવટે મધ્યાહ્નકાળ થયો. વિક્રમાશ્રીત તરફથી તેને લેઈ જવાનું ફરમાન આવ્યું. પહેરેગીરોએ તેના ઓરડાનું તાળું ઉઘાડી તેને બહાર કાઢી અને દોરડાંથી બાંધી. પછી તેને લેઈ તેઓએ રાજમહેલ તરફ ચાલવા માંડ્યું.

આ વખતે રાજમહેલના યોગાનમાં વિક્રમાશ્રીત ખુરશી નાખીને

એકેલો હતો; તેના દરેક અંગરક્ષક સરદારો તેની પાછળ ઉભા હતા.

ત્યાં આગળ ઇંટો માટી અને ચૂનાનો ઢગલો તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. ચણનારા બે કડીયા પણ કમળની રાહ જોઈને બેસી રહ્યા હતા. એવામાં કમળને લેઈ સિપાહીઓ ત્યાં આવ્યા. કમળ નીચું જાંઘ ઉભી રહી. વિક્રમાજીતે તેની સામ જોઈ કહ્યું:—“છોકરી ! તારો મૃત્યુ સમય હવે નજીકમાં આવી પહોંચ્યો છે. તહે રાજઆ-ગાનો ભંગ કર્યો તેને માટે તને અત્યારે બીંતમાં ચણવામાં આવનાર છે. બોલ તારે કંઈ કહેવું છે ?”

“મારે કહેવામાં માત્ર એટલુંજ છે કે તું આ પૃથ્વી પર અવતરેલો એક રાક્ષસ છે. તહે વિના કારણે લોહીની નદીયો વહાવી છે. મારા જેવી નિર્દોષ કુમારિકાને પણ હજી જીવતી બીંતમાં ચણાવવાનો ઇરાદો તું રાખે છે. વિક્રમ ! તારા આ અક્ષય અપરાધ શ્રીહરી કદાપિ ક્ષમા કરનાર નથી. તું એમ સમજતો હોયશ કે આ રાજ્ય હવે તું સુખેથી ભોગવી શકીશ; પણ ના ના, એમ સમજવામાં તારી મોટી ભૂલ છે. તું સુખ ભોગવવાને લાયકજ નથી. તહે અનેક જનોના ખૂનથી તારા હાથ રંગ્યા છે; યસ એથીજ તારી પર કુદરત કેપશે અને અંતે તારૂં મૃત્યુ લયાનક રીતે થશે. વિક્રમ ! આ કક્ષતી આતરડી તને શ્રાપ આપે છે કે તારૂં મ્હોત માગ કરતાં ઘણી ભયંકર રીતે થજો, અને તારા શયને કાગડા ગીધ ચુંથજો. વિક્રમ ! મારૂં બોલવું અત્યારે તો તુચ્છ લાગતું હશે પણ પાંપ ! મારો શ્રાપ તને અવશ્ય નડશે ને તું થોડા દિવસમાંજ તેનો ભોગ થઈ મરશે. ચાલ હવે હું મરવાને તૈયાર છું.” કહી કમળ વિકળ નયને તેની સામે જોઈ રહી.

વિક્રમાજીતના પાપાણુ હૃદયમાં કમળના શબ્દોની કંઈ પણ અસર થઈ નહિ. તે ખડખડાટ હસી પડી બોલ્યો:—“છોકરી ! મને લાગે છે કે તને ઉન્માદ વાયુ થયો છે. તું તારા ભાઈ પિતા વગેરેના મરણથી ગાંડી થઈ ગઈ હોય એમ સમજાય છે. તારે હવે વધારે જીવવું સુખદાયક નથી.”

“તે હું પણ કબૂલ કરું છું કે મારા જીવનમાં હવે કાંઈ સુખ

રહ્યું નથી. હું મરવાને અત્યંત આતુર છું. ચાલ કેટલી વાર ? ”
કહી કમળ રોષયુક્ત નેત્રે તેની સામે જોઈ રહી.

વિકમાજીતે તેને ભીંતમાં ચણી દેવા આગા આપી એટલે સિપા-
હીઓ કમળને નજીકમાં તે કામને માટે નક્કી કરેલી એક ભીંત પાસે
લેઈ ગયા. તે ભીંતમાં માણસનો આકાર સમાઈ રહે એવી રીતને
ખચકો કાતરી કાઢ્યો હતો. કમળને તે ખચકામાં બરાબર ઉભી રાખી
તે વખતે તેણે પ્રભુનું સ્મરણ કરી આંખો ખંધ કરી દીધી. ખંધ
નેત્રામાંથી અસ્પષ્ટિત અશ્રુધારા નીકળવા લાગ્યા. વિકમાજીતે કડીયા-
ઓને એકદમ તાકીદે કામ પૂરું કરી નાખવા આગા આપી દીધી.
કડીયાઓ પોતાનાં ઓળર લઈ ભીંત નજીક આવ્યા અને મજુરો
• માટીનાં કુંડાં ભરી ભરી તેમની આગળ મૂકવા લાગ્યા. કમળને પ્રથમ
માટીથી ચણી પછી ઇંટો અને ચૂનેથી ચણવાની હતી કડીયા માટીના
લચકા નાંખવા લાગ્યા. કમળ શ્રીહરી, શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવા લાગી.
કડીયાઓએ ઝપાટાખંધ કામ કરવું શરૂ કર્યું. વિકમાજીત અને તેનાં
સરદારો હસતે વદને એ દેખાવ જોઈ રહ્યા; આવો હૃદય બેદક દેખાવ
જોઈ ગમે એવા પાપાણુ હૃદયના માણસનું પણ મન પિગળ્યા વિના રહે
નહિ. પરંતુ નરપિશાચ વિકમાજીતને તેની કંઈ પણ અસર થઈ નહિ.

“ કમળનું શરીર કેડ બરાબર ભીંતમાં ચણાયું હશે તેવામાં
એક અદ્ભુત યનાવ બન્યો. દૂરથી એક ભગવાં વસ્ત્ર ધારી યોગી ત્યાં
આસ બેઠો દોડી આવ્યો અને બોલ્યો:- “ઓ દુષ્ટાત્માઓ ! આ શું
બુદ્ધિ યુગરો છે ? આ સ્ત્રીની હત્યા શા માટે કરો છો ? ઓ નરા-
ધમો ! સજુર કરો. તમારું કામ આટલેથીજ અટકાવો. ” કહી તે
કોપપૂર્ણ નેત્રે કડીયાઓની પાસે જઈ ઉભો રહ્યો.

તે યોગાએ ભીંતમાં ચણાતી કમળ તરફ દ્રષ્ટિ કરી પણ તે
બિચારી તો ક્યારનીએ બેથુંક થઈ ગઈ હતી. તેની દશા નિહાળી એ
ભગવાંધારી યોગીને થયું લાગી આવ્યું. તેના કહેવા પ્રમાણે કડીયા
લોકોએ તેમનું કામ અટકાવ્યું નહિ, તેથી તે ભગવાંધારી યોગીને
અત્યંત ક્રોધ થયો. તેણે તેના હાથમાં પકડેલો જડો ડાંડો અને

કડીયાના માથા પર વારાફરતી ઝાપટયો એટલે તેમના માથાનો ખુરદો થઇ ગયો અને બન્ને જણા જમીન પર પડી મૂર્છિત થઈ તરફડવા લાગ્યા. આ બનાવ જોઇ સિપાહીઓ તે યોગીને પકડવા આગળ ધસ્યા. સિપાહીઓને આગળ આવતા જોઇ તરત તે ભગવાંધારી યોગીએ પોતાના કંઈનીમાંથી નાગની જીભ સમાન સમશેર બહાર ખેંચી કાઢી કહ્યું:—“ બખ્તરદાર ! એટલેજ રહો. ” આમ બોલી તે હાથમાં ખુદી સમશેર પકડી ઉભો રહ્યો.

પુરશીમાં બેઠેલો વિક્રમાજીત આ બનાવથી ઉશ્કેરાયો અને ભયાનક ગર્જના કરી તેના પાસે આવી પાલી ઉઠ્યો:—“અહ્યા યોગી તું કાણુ મુઓ છે ? ”

“ તમારો કાળ હું કિશોર ! ”

“ એહ ! કાણુ કિશોર ? ” કહી વિક્રમાજીત બે ડગલાં પાછળ હઠી ગયો અને સા રતબંધ બની તેના સામે જોઈ રહ્યા.

૩૬

પિતા-પુત્ર.

સ્વદેશ પ્રેમી વીરભા, કદી ડરી નહિ બય;

લાલચમાં લપટાવતાં, ધર્મ વિમુખ ના થાય.

કિશોરના એકાએક આગમનથી વિક્રમાજીત અને તેના સરદારો આશ્ચર્ય પામ્યા. સર્વના મનમાં બયનો સંચાર થયો. તત્કાળ વિક્રમાજીત બોલી ઉઠ્યો:—“ કિશોર ! આવી ઉદ્ધતાઇ તું ક્યાં સુધી કરીશ ? ”

“ જ્યાં સુધી આ દેહમાં પ્રાણુ છે ત્યાં સુધી આ કિશોર સત્ય પથેજ વિચરશે. ” કિશોરે ગંભીર મુખે કહ્યું.

એમ કરવાથી તારે કેટલા બધા સંકટમાં સપડાવું પડ્યું છે તેનો કંઇ ખ્યાલ છે ? કિશોર ! તું મારો પુત્ર છે; પુત્ર પ્રત્યે રહેમ નજર રાખવી એ મારી ફરજ છે; માટે સમજી જા અને સુખી થવું હોય તો મારી આજ્ઞા પાળવાને તત્પર થા. તું જાણે છે કે હું હાલ ધાર્ડ એ કરવાને સમર્થ છું. નાદાન છોકરા ! જો, મારી હાકથી ધ્રુઓ

થરથર કાપે છે, મોટા બડવીરો માંડે નામ સાંભળતાંજ ચીસ નાંખી પાછા હડી જાય છે એવો હું બળવાન છું માટે માની જા. છેકરા ! હું જે કાંઈ કરું છું તે ફક્ત તારા બલોને માટેજ મારી પછી આ રાજ્યનો વારસ પછુ તુંજ છે એ તું જાણે છે છતાં શા માટે આવી ઉદ્ધતાઈ કરી સ્વર્ગ સુખને લાત મારવા ચાહે છે ? ” વિક્રમાજીતે શાન્તિયા કહ્યું.

“ હું ઘણી સારી રીતે સમજું છું કે તમે હાલ સૌ કાંઈ કરી શકવાને સમર્થ છો. તમારા એક શબ્દથીજ મહાન બળવીરોનાં શિર કપાઈ જવાનો સંભવ છે. તમે કહો છો કે સ્વર્ગ સુખનો શા માટે અનાદર કરે છે ? તો તેના જવાબમાં તમને જણાવું છું કે :—“ સત્યને ચાહનારા વિરલ વીરો અધર્મથી આવી મળતા સ્વર્ગસુખને તથ્યવત્ જાણે છે. ” પિતા ! આ રાજ્ય તમારું નથી. તમે તો આ રાજ્યના સેવક છો. હું આપને હજી પછુ એ હાથ જોડીને વિનંતી કરું છું કે જો ઇશ્વરનો ડર હોય તો આ દગાથી મેળવેલી રાજગાદીનો ત્યાગ કરો. આમ કરવાથી લોકોમાં તમારું સાદું કહેવાશે. બાપુ ! વિચારો ! ક્ષણિક સુખના સ્વાર્થને અર્થે શા માટે દુષ્કર્મોમાં પ્રવૃત્ત થાઓ છો ? ” બાપુ :—

“ આ જગતમાં બળવાન યદ્ય, જે ગર્વ અતિશય ધારે છે; તેજ અભાગી કાળના મુખમાં, અતે ફાંફાં મારે છે. રાવણ એવો મસ્ત દાનવ, શ્રીરામ હાથ હથોથો છે; મઠિ સમજે મન વિષે, એ ગર્વ યદ્ય શીઘ્ર રાગો છે. ”

વિક્રમાજીત :—કિશોર ! બહુ મધું, તું લાંબું લાંબું બોલી જાણે છે એ હું સારી રીતે જાણું છું. આ સામે નજર કરી જો કે જે મારી આગા ઉઘાપે છે તે આવી રીતે જીવતાંજ બીતમાં અજાય છે.

કિશોર :—તમારું એ પાપકર્મ સાંભળીનેજ હું અહિં દોડી આવ્યો છું. પિતા ! મને ભગે છે કે તમારી ભુલિ બહેર મારી ગઈ છે. તમે એક નિર્દોષ કન્યાનો શાત કરી ઓહત્યાનું મહાપાતક શિર લેવાને દૂર રાક્ષસ મઠ ઉભા રહ્યા છો; પછુ આદ રાખજો કે આ કિશોરના

દેખતાં તમારાથી એ રાજપુત્રીનો કદાપિ પ્રાણ લેવાવાનો નથી. હું તેના રક્ષણાર્થેજ અહિં આવ્યો છું અને આ હાથમાં સમશેર પકડી સ્વ-ધર્મનું રક્ષણ કરવા તૈયાર થઇ ઉભો છું.

વિક્રમાજીતઃ ઉઠકરા ! મને પણ લાગે છે કે તારો પણ કાળ હવે નજીક આવી પહોંચ્યો છે.

કિશોરઃ—સદાયરણી વીરોને તમારા જેવા વિશ્વાસઘાતીઓથી કંઈ પણ કરી શકાવાનું નથી.

“ ધર્મ નિપુણ જે વિરલા, તેનું કાણ લે નામ;
તલવારો તુડી પડે, રક્ષક છે શ્રીરામ. ”

“ હજારો હાથવાળો લયમાંથી ઉગારનારો લગવાન સદા—સર્વદા સદાયરણી વીરોનું રક્ષણ કરવાને તત્પર રહે છે અને તેથીજ તે બીડ લયભંજન અને લક્ષ્ય પ્રતિપાળ કહેવાય છે. તે જાણો છો ? ”

વિક્રમાજીતઃ—“ બસ, તું એકદમ બોલતો બંધ થા. હું પણ હવે જોઉં છું કે તારો પ્રભુ તન કેરી રીતે મારા કાપમાંથી ઉગારે છે ? બતાવ બતાવ, ઓ મૂર્ખ ! તારો એ પ્રભુ કયાં છે ? ” કહી વિક્રમાજીત તલવાર ખેંચી તેની તરફ ધસ્યો.

કિશોર તરતજ ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યોઃ—“ અબડદાર ! એક કદમ પણ આગળ વધશો તો નાહકની મારે પિતૃહત્યા કરવી પડશે. ઓ મદાંધ પિતા ! ઓ પ્રભુનો તિરસ્કાર કરનાર પાપી પિતા ! જુઓ જુઓ ! મારો પ્રભુ આ રહ્યો. તે મારી આમળ પાછળ છાયારૂપે રહ્યાં કરે છે. શું તમને ખબર નથી કેઃ—

“ ન્યારે થાય ધર્મનો છેદ અને અધર્મનો વિસ્તાર,
ત્યારે મારા રામજી ધરે ધરા અવતાર;
પાપી પ્રપંચી પીડવા ને કરવા લક્ષ્ય ઉદ્ધાર,
ધર્મ સ્થાપવા ભૂ પરે પ્રભુ ધરે અવતાર ”

એ પ્રભુએજ મારામાં અપૂર્વ બળ મૂકી મને અહિં મોકલ્યો છે; અને એના આધારથીજ આ સમશેર હાથમાં પકડી છે. પિતા ! વધારે પાપમાં વિપરીત છે. આ તલવાર કાળો ફેર કરનાર છે.” કહી

કિશોર રક્ત નેત્રે તેની સામે જોઈ રહ્યો.

વિક્રમાજીત વિચારમાં પડી ગયો. તે સમશેરને ધ્યાન કરી પુનઃ કહેવા લાગ્યો:—“ કિશોર ! તું હાથે કરીને શા માટે મ્હોતને આમંત્રણ આપે છે ? તું મારું કહેવું માન. હું તને અત્યંત સુખી કરીશ. ”

કિશોર:—એક નરાધમ આપનું કહેવું માની તેમના પાપમાં બા-ગાદાર થઈ ક્ષણિક સુખ ભોગવવા કરતાં દુઃખ ભોગવવું હું વધારે પસંદ કરું છું. પિતા ! તમારી સઘળી આશાઓ મનમાં સમાઈ જશે. આ કિશોરે દેશના ઉદ્ધાર માટે તન, મન અને ધન વગેરે સર્વસ્વ સમર્પ્યું છે. હું છવીશ ત્યાં સુધી તમારા દરેક કામની આડે આવી ઉભો રહીશ અને અનિવાર્યતાના નાશ કરી હરામની રાજગાદી લેનારને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખવાના પ્રયત્નો કરતો રહીશ.

વિક્રમાજીતને તેનાં આ વચનો હાડોહાડ કાગી ગયાં. તેણે બયાનક શબ્દે કહ્યું:—“ છોકરા ! સમજ; બાજી હાથથી જાય છે. તું ધીમે ધીમે કાળચક્રના સપાટામાં સપડાતો જાય છે. શું તને મ્હોતનો ડર નથી ? ”

કિશોર:—ના, મૃત્યુથી ડરનારા તો તમારા જેવા પાપીઓજ હોય છે; આ કિશોરે જ્યારથી સ્વદેશના ઉદ્ધારની પ્રતિજ્ઞા કરી છે ત્યાર-થીજ તેણે મૃત્યુની સાથે દિલોગ્ગન દોસ્તી બાંધી છે.

“ એમ ! તો ચાલ ! આ સમશેરને સ્વાધિન થા. ” કહી પુનઃ વિક્રમાજીતે સમશેર ખેંચી.

કિશોર હાસ્ય કરી બોલી ઉઠ્યો:—“ તમારી એ છુટ્ટી અને કલુષિત સમશેરને શા માટે વારંવાર બહાર કાઢો છો ? તેનાથી આ કિશોર લગાર પણુ ડરનાર નથી. બયાનક કામ કરનારી સમશેર તો જુઓ આ મારા હાથમાં ચળકી રહી છે. ”

“ ઓ પિતૃદ્રોહી ! પિતાનું અપમાન કરતાં જરાએ લજવાતો નથી ? ” વિક્રમાજીતે ક્રોધ કરી કહ્યું.

“ હું એક પિશાચને પિતા તરીકે માનતોજ નથી. મારો પિતા તો પ્રજુ છે. ” કિશોરે જણાવ્યું.

“ત્યારે હું કોણુ ?” વિક્રમાજીતે ભમાનકે ખૂમ પાડી પૂછ્યું.

“તમે એક ઝેરી નાગ છો, માનવના અવતારમાં નરપશાયી છો, મારા અને સ્વદેશ વારેના ઘાતક છો, અરે ! લોહીના તરસ્યા રાક્ષસ છો. યાદ રાખજો કે જેની ઉપર શ્રી ભગવાનની સંપૂર્ણ કૃપા છે તેની આગળ તમારા જેવા પાપીઓ ધુળ ફાંકે છે. હા ! ધિક્કાર છે તમને કે જે રાજના અભોદકે તમારા હાડ ચામ ખંધાર્યા છે, તેનોજ તમે નાશ કરવાને તત્પર થયા છે. ઓ ખેવડા ! વિચાર તો કરો કે તમે મહારાજા અંગારસિંહના કેટલા ઉપકારો તજે દુખાએલા છો. હા ! તે ઉપકારનો બદલો સ્વાર્થ આગળ અદ્રશ્ય થયો છે. હાયા આવું કાળું કર્મ કરી તમે તમારા શુદ્ધ વંશને લાંચળ લગાડ્યું છે. ઓ મોહાધિ પિતા ! તમે વિપયની તૃષ્ણાથી એક ઝેરી નાગણના કૃત્રિમ રૂપમાં અંધ થઈ હુખ્યા છો; હા ! તેથીજ જીવતાં નર્કમાં પડ્યા છો.” આટલું લંબાણુ બાપણુ કરી કિશોર તેનાથી દૂર ખસી ઉભો રહ્યો.

વિક્રમાજીત ક્રોધથી લાલચોળ થઈ ગયો. તે સમશેર ઉઘી કરી કિશોર તરફ ધસ્યો એટલે પાસે ઉભેલા સરદારોએ તેનો હાથ પકડી કહ્યું:—“હા, હા, આ શું કરો છો ? કિશોર આપનો છે.” આમ કહી તેમણે પુનઃ તેને ખુરશીપર બેસાડ્યો. બાદ એક સરદારે આગળ આવી કહ્યું:—“કિશોરસિંહ ! બાળકબુદ્ધિ શા માટે કરો છો ? લક્ષ્મી ચાંદ્રો કરવા આવી છે ત્યારે સુખ ધોવા શા માટે જાઓ છો ? આ મોટા રાજ્યના માલિક તમારા પિતા જ્યારે તમારા ઉપર સુખનો વરસાદ વરસાવવાને તૈયાર થયા છે ત્યારે તમે તેમનો તિરસ્કાર કેમ કરો છો ?”

કિશોર:—હું મારા ધર્મને સૌ સુખ કરતાં એક સમજ્યું છું. હું તમારા જેવા નિમકહરામીઓની માફક ખુશામતથી મળતા સુખને ઝેંકર મારું છું.

આથી પુનઃ વિક્રમાજીત ઉશ્કેરાઈ ખુરશી ઉપરથી ઉઠી બેઠી ઉઠ્યો:—“બસ, હવે એ ઓકરાના ચખ્ખો સહન થતા નથી. તેના પ્રત્યે દયા પશુ હવે આ દેહમાંથી નાશ પામી છે.”

કિશોર:-હું પણ જાણું છું કે રાક્ષસના હૃદયમાં કદાપિ ક્યાનો સંચાર થઇ શકેજ નહિ.

વિક્રમાજીત:-હીક છે. હું પણ હવે જોઉં છું કે તું તારી સ્વદેશ-ભક્તિને ક્યાં સુધી સંભાળી રાખે છે ?

કિશોર:-એક સમયે આ સકળ સૃષ્ટિ બદલાઇ જઈ ધર્મ, નીતિ અને સ્વદેશભક્તિનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો પણ તે પરમાત્માની વિભુતી સ્વરૂપ સ્વદેશભક્તિનો કદાપિ નાશ થશેજ નહિ.

વિક્રમાજીત:-હું કેવો બચાંકર છું તે તું જાણે છે ?

કિશોર:-હા, વિશ્વાસપાત કરી અનિદાતાનો નાશ કર્યો છે તેવા.

વિક્રમાજીત:-ઓકરા ! હું આ સમયેજ તારું ખૂન કરીશ ?

કિશોર:-તો શું તેથી આ વીર ડરી જશે ?

વિક્રમાજીત:-હજી કહું છું કે સમજ ?

કિશોર:-ના, ના તેમ કદી બનશેજ નહિ.

વિક્રમાજીત:-અસ, આ છેલ્લોજ વિચાર ?

કિશોર:-હા, જીવ છે ત્યાં સુધી એજ ઠરાવ.

વિક્રમાજીત:-તું હમણાંજ મોતને શરણ થઇ જમીન પર પડીશ.

કિશોર:-પરવાહ નહિ. વીર પુરૂષો મરણના બચે તેમના અવ્યય ટેકનો કદાપિ ત્યાગ કરતા નથી.

વિક્રમાજીત:-એમ ! તો આ હવે તૈયાર અને બની જા આ સમશેરનો શિકાર.

કિશોર:-તે પહેલાં આ સમશેર કરશે તમારો શિકાર.

તત્કાળ વિક્રમાજીતે ખૂમ મારી તેના સરદારોને કિશોર ઉપર તૂટી પડવાની આજ્ઞા આપી. સરદારો આગળ વધે એ પહેલાંજ એક ધોડેસ્વાર દ્વરથી ખૂમ મારી દોડી આવતો જણાયો. “ સખર, એ નરાધમો ! સખર. તમારું દુષ્કર્મ થોડીવારને માટે અટકાવો.” આમ ખૂમો પાડતો તે ધોડેસ્વાર જોતજોતામાં ત્યાં આવીને ઊભો. સધળા આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયા. કોઈ એક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે એ પહેલાંજ એ વીર થોડાંએ પેલી દિવાલ પાસે જઇ માટીના તાળ મથુતરને

હોપેડી નાંખ્યું; અને બેશુદ્ધ કમળને હોપાડી ઘોડે નાંખી ચાલવા માંડ્યું. તેણે જતાં જતાં કહ્યું કે:—“ઓ નામદો ! ટગર ટગર શું જોઈ રહ્યા છો ? આ કમળને હું લઈ જાઉં છું અને થોડા દિવસમાં તમારી ખપર લેવા પાછો આવીશ. આ વીરને ઓળખવો હોય તો ઓળખી લેજો. માફ નામ ગુલાબસિંહ છે અને આ પખવાડીયામાંજ વિક્રમાશ્રીતનો મારા હાથથી વધ થનાર છે; માટે સાવધ રહેજો.”

ઘોડો તેને લઈ વિજળીની ઝડપે અદશ્ય થયો. તેનું નામ સાંભળી સંધળા દિહમુદ બની ગયા; અને શું કરવું તેના વિચારમાં પડ્યા. તરત વિક્રમાશ્રીતે સરદારને તેની પાછળ દોડાવ્યા અને પોતે પણ તેની પાછળ જવાને ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં મહેલ તરફ ચાલ્યો. તે જ કાર્યને માટે આવ્યો હતો તે કાર્યને પૂરું થએલું જોઈ કિશોરને આનંદ થયો. આ ગરબડનો લાભ લઈ તુરત તે ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો. અચળગઢમાં દોડાદોડી થઈ રહી; પણ તેનું ફળ કંઈ પ્રાપ્ત થયું નહિ.

પેલી તરફ ગુલાબસિંહ કમળને લઈ એક પર્વતની ખીણમાં ઉતર્યો અને ત્યાંજ કિશોરની રાહ જોવા લાગ્યો. કિશોર પણ તેની ઇશ્વારતથી સમજી તેજ જગાએ તેને આવી મળ્યો. બન્નેએ કમળને પાણી છાંટી સાવધ કરી. તે તેના બહાલા કિશોરને અને તેની જોડમાં ગુલાબસિંહને જોઈ આનંદ પામી. કિશોરે તેને સંધળા વાત જણાવી. રણજીત જીવે છે જાણી તેના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે પછી ત્રણ જણા ત્યાંથી ચાલી રત્નગઢ આવ્યા અને સહુ રનેહીજનોને મળ્યા.

કમળને જોઈ રણજીતના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે કિશોરને ધન્યવાદ આપ્યો અને ગુલાબસિંહનાં વખાણ કર્યાં. યાદ સંધળાં એકઠાં થઈ ભાવિ યુદ્ધનો નિશ્ચય કરવા લાગ્યાં. એવામાં કંઈક યાદ આવતાં રણજીતે ગુલાબસિંહને ખૂસ મારી પણ ગુલાબસિંહ ત્યાં ફરી જણાવ્યો નહિ.

વચ્ચેકા ! તે ક્યાં ગયો હશે ? શું તેની પ્રતિજ્ઞાની પૂર્ણાહુતી કરવા વૈરની વસુદાત કરવા તે ગયો હશે ?

રાત્રિનું રહસ્ય.

“ વીંનેના વજ્રપાતોમાં, કદી વિશ્વાસથી ફરજે;
જણાતી ઝેરી જતોમાં, બલે વિશ્વાસ કંઈ કરજે.
ક્રૂપા શત્રુની વાતોમાં, કદી વિશ્વાસ કંઈ કરજે;
છતાં જી રાક્ષસી કેરો, ન સ્વપ્ને શબ્દ સાંભળજે. ”

સ્વ. કવિ કાસરવાળા.

રાત્રિના બીજા પ્રહરનો સમય છે. ગાઢ અંધકાર અવનિપર પથરાયો છે. આ સમયે અચળગઢનો નવિન મહારાજ વિક્રમાજીત નિદ્રાને શરણ થઈ એક પલંગ પર પડેલો છે. જ્યારે સધળે સ્થળે શાન્તિનું સામ્રાજ્ય છવાયેલું છે ત્યારે પલંગ પર નિદ્રામાં પડેલા વિક્રમાજીતને શાન્તિ હોય એમ જણાતું નથી. તે વારંવાર ચમકી ઉઠે છે અને કંઈક બરબડી પાછો શાન્ત થઈ જાય છે. ધીમે ધીમે મધ્ય-રાત્રિનો સમય થવા આવ્યો છે છતાં પણ તેની એની એ સ્થિતિ છે. મહેલની નીચેના પહેરગારો પણ બેઠા બેઠા અર્ધ નિદ્રામાં ઝોકા માર્યા કરે છે. આવે સમયે વિક્રમાજીતના મહેલ આગળ એક કાળી આકૃતિ આમ તેમ જોતી ધીમે પગલે ચાલી આવી અને ઝોકા મારતા પહેર-ગારોની પાસે થઈને તેઓ જાણે નહિ એવી રીતે તે મહેલમાં પ્રવેશી. મહેલમાં પ્રવેશ્યા પછી તે ઝડપથી પગ ઉપાડી વિક્રમાજીતના શયનાલયમાં આવી ઉભી. શયનાલયમાં એક ઝાંખો દીપક સળગી રહ્યો હતો. તેના પ્રકાશમાં જોતાં જણાતું હતું કે અંદર આવેલી આકૃતિએ શરીર પર કાળો જપ્પો ઝોઢેલો છે. તેના માથાના વાળ નાગની માફક તેની ગરદન પર ઊકી રહ્યા છે. તેણે તેના મુખ પર કાળો રંગ ચોપડ્યો હોય એમ જણાય છે. તેની આંખો ધગધગતા અંગારાની માફક લાલચોળ જણાય છે. તેણે તેના હાથમાં એક ખંજર પકડેલું છે. ઝાંખા પ્રકાશમાં પણ તેના હાથમાંનું ખંજર ચળકાટ મારી રહ્યું છે. આવી ભયાનક દેખાવની વિરૂપ આકૃતિએ વિક્રમાજીતના પલંગ પાસે આવી અદ્દહાસ્ય કરી આત્મગત બોલવા માંડ્યું:—“ હા ! આ પાપી કેવો શાન્તિમાં સૂતો છે ? ઉધ, ઓ વિશ્વાસધાતી ! હવે સહને

માટે ઉધ. કારણ કે તું આજે મારા હાથથી સદાને માટે શાન્તિ પામવાનો છે. હું તારાં પાપ કર્મોનો બદલો તને આ ક્ષણેજ આપું છું. ” કહી તેણે તેનો વધ કરવાને ખંજર ઉઘું કર્યું; પણ એવામાંજ તેને કંઈક વિચાર સ્ફુરી આવતાં હાથને અટકાવી બોલી:—“ અરે ! હું આ શું કરું છું ? નિદ્રામાં પડેલા માણસનો ખાત કરવો એ ક્ષત્રિધર્મ વિરુદ્ધની વાત છે. હું વીર છું. શું મારે આ નિદ્રામાં પડેલા પાપીનો આવી રીતે વધ કરવો ઉચિત છે ? ના ના. રજપૂત વીરો શત્રુને આવધ કરીનેજ મારે છે. લાવ ત્યારે હું પણ આ પાપીને જાત્રત કરી તેના કર્મોનો બદલો આપું. ” આમ નિર્ણય કરી તે તેને જગાડવાને તૈયાર થઈ. પણ એવામાંજ વિક્રમાજીતે એક ! શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી પાસુ ફેરવ્યું. તે આકૃતિ મનમાં હાસ્ય કરી બોલી:—“ હા ! આ પાપીને નિદ્રામાં પણ સુખ મળતું નથી એમ જણાય છે. તેને ક્યાંથી સુખ મળે ? તે તો ધોર પાપી છે. ”

તે આકૃતિ આગળ બોલે એવામાં પુનઃ વિક્રમાજીત એકાએક જાગૃત થઈ પલંગમાં સફળો બેઠો થઈ બોલી ઉઠ્યો:—“ હા, ક્ષમા અને ક્ષમા કરો. લાંબા બાલાથી માંડે કાળજી ન બેઠો. ” આમ બોલતો તે પલંગમાંથી નીચે ઉતરી ગભરાટથી ચારે તરફ જોવા લાગ્યો.

તેને જાગૃત થએલો જોઈ વિરૂપ આકૃતિ ત્યાંથી ખસી એક ખૂણમાં છુપાઈ ઉભી. વિક્રમાજીત આકુળ આકુળ ચર્ષ ખુલા ઝડપમાં આવી આમતેમ બાંટા મારવા લાગ્યો. તે ચાર દિવસથી સ્વપ્નમાં લાગલાગટ બચકર દશ્યો દેખતો હતો. મહારાજ અંગારસિંહ તથા કલ્યાણસિંહનાં પ્રેતો હાથમાં લાંબા બાલા પકડી તેને સ્વપ્નમાં સતાવતાં હતાં. તેમની સાથે બીજા અનેક મરણ પામેલા સરદારોનાં પ્રેતો પણ દોડી આવતાં અને તેના શરીર પર તલવારના ઝહાર કરતાં હતાં. આતું દશ્ય જોઈ વિક્રમાજીત અવાચક બની જતો અને સ્વપ્નમાં હાથ ! એક ! વગેરે શબ્દોના ઉચ્ચાર કરતો. મહારાજ અંગારસિંહ વિકાળ સ્વરૂપે તેની સામે ઉભા રહી હાથમાંના કાંપા બાલો તેના શરીરમાં ખોસી કહેતા કે:—“ પાપના પુતળા ! તું વિશ્વાસપાત કરી

રાત્રિના સમયે અનેક નિર્દોષના પ્રાણ લીધા છે તેની શિક્ષા તને બહુ ભારે થશે. તારે ધગધગતા અમિકુંડમાં પડવું પડશે. જે સમયે યમના દૂતો તને બયાનક અમિકુંડમાં નાખશે તે સમયે હું અને મારો કલ્યાણ મારા તમામ સરદારો સાથે ત્યાં દોડી આવીશું અને દુઃખથી તરફડીયા મારતા તારા શરીરમાં ઉપરા ઉપરી ભાલા ખોસીશું. ઓ નિમકહ-રામ ! તારું હવે આવી બન્યું છે. તારા મ્હેતનો પેગામ લઈ યમદૂત યમ દરબારમાંથી ક્યારના તારી તરફ આવવાને નીકળી ચૂક્યા છે. બન્યા હવે સાવધ રહેજે. તારા નશીબમાં સુખે સવાનું લખાએલું નથીજ. ” આમ કહી તે પ્રેતાત્માઓ વારા ફરતી ભાલાના પ્રહાર કરી અદશ્ય થઈ જતા. તે પછી યમદૂતો આવતા અને તેના ગળામાં કાળપાસ ભરાવી તેને અત્યંત સતાવતા. આવાં ભયંકર દશ્યોથી વિક-માણત બગી ઉડતો અને સર્વાંગે ધ્રુજ કરેલાં કર્મનો પશ્ચાત્તાપ કરતો.

આજે પણ તેની એવીજ દુર્દશા થઈ રહી હતી. તે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વ્યાકુળ મને ખુલા ઝડપમાં આમતેમ ફરી કરેલાં કર્મને માટે પસ્તાવો કરી રહ્યો હતો; પણ તે પસ્તાવો હવે શા કામનો ? જે કપિંજલા તેને પ્રથમ અત્યંત પ્યારથી વ્હાતી હતી તે કપિંજલામાં પણ દિવસે દિવસે ફેરફાર થતો તેને જણાતો હતો. વિક-માણત દિવસ અને રાત્રિ મહારાજ અંગારસિંહ તથા કલ્યાણસિંહનાં પ્રેતને પોતાની આસપાસ ન્યાં જાય ત્યાં છાયારૂપે ફરતાં જોતો હોતો. આજે તેને સ્વપ્નમાં અત્યંત ત્રાસ પડ્યો હતો તેથી તે ખુલા ઝડપમાં આવી રસ્તા પર નજર નાખી જોતો હતો. તેને એ રસ્તામાં પણ જાણે અસંખ્ય ભૂત ભમતાં હોય એવું જણાતું હતું, આથી તે ગભરાઈ બેઠી ઉઠ્યો:—“ હાય ! મરણ પામેલા સરદારો પ્રેત સ્વરૂપે મારા મહેલની આસપાસ ભ્રમ્યા કરે છે. હાય ! હવે શું થશે ? હું ક્યાં જાઉં ? જવાનો એક પણ રસ્તો મને દેખાતો નથી હું ન્યાં ન્યાં નજર ફેંકું છું ત્યાં ત્યાં ભયંકર ભૂતાવળ અને મરણ પામેલા વીર યોદ્ધાઓનાં પ્રેત ભમતાં જોઉં છું. હાય ! જે બળવાન વિકમા-ણત કોર્ણાથી ભ્રમ પામતો વહેતો; હા ! તેજ વિકમાણતને તેનાં

કરેલાં પાપકર્મોએ નિર્માલ્ય બનાવી બહાવરો બનાવ્યો છે. હું પ્રેતાત્માઓને જોઈ ભય પામું છું—સર્વોગે ધ્રુજુ છું. ઓ શાન્તિ ! તું ક્યાં છે ? આવ ! મારી પાસે આવ ! અને મને શાન્ત કર. ” આમ બોલતાં વિક્રમાજીતની આંખોમાંથી દડ દડ આંસુ વહેવા લાગ્યાં.

પ્રભુમાં છૂપાઈ ઉભેલી આકૃતિ મનમાં આનંદ પામી બોલી ઉઠી:—“ ખરેખર ! જે અવિચારી છે તે પાછળથીજ પસ્તાય છે. ઓ દુષ્ટ વિક્રમાજીત ! તારું જ્ઞાન પાપકર્મ કરતી વખતે ક્યાં ગયું હતું ? હા ! રાજલોભના સ્વાર્થે તે નષ્ટ થયું હતું. દુષ્ટ ! હવે તારો પસ્તાવો નકામો છે. તું જે શાન્તિને શોધે છે એ શાન્તિ હાલ મહેં પકડી રાખી છે. હું જ્યારે આ ખંજર તારા પેટમાં ભોંકીશ ત્યારે તે વગર બોલાવ્યે તારી પાસે આવી તને તેની શાન્ત છાયામાં સદાને માટે સૂવાડશે. ” આમ આત્મગત બોલતી આકૃતિએ ગંભીર હાસ્ય કર્યું.

શયનાલયમાં એકાએક હાસ્યનો ધ્વની સાંભળી વિક્રમાજીત ચમક્યો. તે ધ્રુજતે પગલે પલંગ પાસે પાછો આવ્યો. તેના પલંગની જોડે કપિંજલાનો પલંગ પડ્યો હતો. “ લાવ હું કપિંજલાને જગાડું. ” આમ વિચારી તે કપિંજલાના પલંગ પાસે ગયો; પણ અફસોસ ! એ સમયે કપિંજલાનો પલંગ તેને ખાલી જણાયો. આથી તે બેચાકજો બની બોલી ઉઠ્યો:—“ ઓહ ! આ શું ? કપિંજલા ક્યાં ગઈ ? અરે તે મારી જોડના પલંગમાંજ સૂતી હતીને ? શું તેને ભૂતાવળ તો નહિ ઉપાડી ગયાં હોય ? ” આમ તર્કવિતર્ક કરતો તે તેને ખાળવા લાગ્યો. છૂપાઈ રહેલી વ્યક્તિ પણ ધીમે પગલે તેની પાછળ પાછળ ભૂતની માફક ભમવા લાગી.

વિક્રમાજીત જે ચાર નાના ઓરડા જોઈ વળી એક મોટા ઓરડામાં આવ્યો તો તેને જોડેના ખંડમાં હિંચકાનો કચુડ કચુડ અવાજ થતો સંભળાયો. “ અરે આટલી મોટી રાત્રે મારા મહેલમાં હિંચકા કાણુ હલાવતું હશે ? ” આમ મનમાં બોલી તેણે એક દાટમાંથી તે જોડેના ખંડમાં જોયું. અંદર જેતાંજ તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તે સ્તબ્ધ બની ગયો. તેના શરીરમાંનું લોહી ઉડી ગયું. તે માથે જે

હાથ મૂકી “ઓ પ્રભુ ! આ શું ?” કહી નીચે બેસી ગયો. તેની આંખોએ અંધારાં આવ્યાં. પુનઃ સાવધ થઇ તે ખંડમાં જોવા લાગ્યો.

વાંચકો ! અંદરના ખંડમાં અલૌકિક બનાવ બની રહ્યો હતો. વિક્રમાજીતની પ્રાણપ્રિયા કપિંજલા અપૂર્વ શૂગાર ધારણ કરી હિંચકા પર બેઠી હતી. તેની જોડે તેનો મનમાનીતો સેનાપતિ પ્હાડસિંહ તેના ગળામાં હાથ નાંખીને બેઠો હતો અને ખવાસણો તે બન્નેને હિંચકા નાંખતી હતી. બન્ને જણાં અનંગથી રંગાયાં હતાં. તેમની આંખો કામથી ચળકતી હતી અને એક બીજાને હાવલાવથી અનેક પ્રકારની ચેષ્ટાઓ કરી તેઓ ગમ્મત કરી રહ્યાં હતાં. આવો અદ્ભુત દેખાવ જોતાંજ વિક્રમાજીત ઠંડોગાર થઈ ગયો. તે આવો બની ધ્યાનપૂર્વક જોઇ રહ્યો. બાદ થોડીવારે હિંચકા બંધ થયો. કપિંજલા ઉભી થઇ અને પાસે ઉભેલી દાસીના હાથમાંથી ગુલાબનો હાર લેઇ પ્હાડસિંહના કંઠમાં પહેરાવતાં બોલી:—“બહાલા ! મારા પ્રેમની નિશાનીમાં આ હાર ધારણ કરો. તમે મને અત્યંત પ્યારથી ચાહો છો તેનો બદલો હવે તમને જલદી મળશે. આપણે એક બીજાને ખાનગી રીતે ચાહીએ છીએ તે મને પસંદ નથી. હું થોડા દિવસમાંજ ધર્મધેલા અને ભોળા મનના વિક્રમાજીતને ઝેર આપી પરલોકમાં મોકલી આપીશ અને તમારી સાથે પુનર્લગ્ન કરી અચળગદની ગાદીએ બેસીશ. બોલો બહાલા પછી કાંઈ ?” કહી કપિંજલાએ તેના કંઠમાં હાર પહેરાવ્યો. પ્હાડસિંહે તેના ગાલ પર ચુંબન લીધું. કપિંજલાએ ત્યાં ઉભેલી દાસીઓને કંઈક ઇશારત કરી કે જેથી તે પરિવ્રાજિકાઓ ઝગઝગાટ બળતા દીપકાને ગુલ કરી ત્યાંથી ચાલી ગઇ. તે દિવાનખાનામાં અધિકાર પથરાયો અને કપિંજલા તથા પ્હાડસિંહ દેખાતાં બંધ થયાં.

આવો દેખાવ જોઇ વિક્રમાજીતને અપાર ક્રોધ ચઢ્યો. તેનું સમસ્ત શરીર પરસેવાથી ભીંજાઇ ગયું. તેણે ગુરસાથી લાલ પીળો થઇ કમ્બર પર હાથ નાંખ્યો; પણ કમ્બરે સમશેર જણાઇ નહિ. તે કપાળે હાથ પછાડી બોલી ઉઠ્યો:—“હાય ! મારા મહેલમાં આ શો પાપાચાર ?”

“બસ એજ તારાં પાપકર્મોનો ચમત્કાર !” લાં છપાઇ રહેલી

અકિાએ ગંભીર અવાજે કહ્યું.

“હે ! આ કાણુ બોલ્યું ?” કહી વિકમાજીત વ્યાકુળતાથી આસપાસ જોવા લાગ્યો. પણ અધકારમાં તે કંઈ દેખી શક્યો નહિ. તે આત્મગત બોલવા લાગ્યો:—“હા ! આજની રાત મારી સત્રુ થઇ પડી છે. નીચ કપિંજલા પણ આખરે પાપિણી બની છે. હાય ! તે પાપીણીએ પાપાચારથી બ્રહ્મ થઇ મારા મહેલને અપવિત્ર કર્યો છે. ઓ પિશાચણી ! તહે મને પાયમાલ કર્યો. હાય ! જીવતાંજ નર્ક-કુંડમાં નાંખ્યો. ઓ દુષ્ટા ! તારા કૃત્રિમ પ્રેમમાં અંધ થઇ હું મહાન પાપી થયો. નિર્દોષનાં ખૂન કરી વિશ્વાસઘાતી થયો. હાય ! હજી આ હાથ પર ખરડાયેલું લોહી પણ સકાયું નથી. ઓહ ! હું શું કરું ? મને કંઈ સૂઝતું નથી. હાય ! કરેલાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ હવેજ થાય છે ઓ કપટી કપિંજલા ! તહે મને તારી કપટજાળમાં ફસારી મારા અ-નઘાતાનું મારા હાથેજ ખૂન કરાવ્યું. ઓ દુષ્ટ રાક્ષસી ! હું તને આવી બલિચારીણી નહોતો ધારતો ! હાય ! તારા સ્ત્રીચરિત્રથી હું જીવતાંજ મુઆ સમાન થઇ રહ્યો છું. હા ! કુટિલ સ્ત્રીનો વિશ્વાસ કરવાથી આખરે આલુંજ પરિણામ આવે છે.” આમ શોક કરતો વિકમાજીત બેશુદ્ધ જોવો બની ગયો. કુટિલ સ્ત્રી તેના સ્વાર્થને સાધવા અનેક પ્રયત્નો કરે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે:—

“કહી નાથ કહી રીર હાથ ધરે, સ્મિત હાસ્ય થકી ખુશ નાથ કરે;
કહી રાત પડે અતિ રીસ કરી, નિજ નાથ પરે તલવાર ધરે.
કહી નાથ થજો પરગામ વિષે, નવ નાથ જરો કહી આંખ ભરે;
પણ નાથ ગયા પછી નીચ ત્રિયા, નિજ ચાર થકી બ્યલિચાર કરે.
જન જે નિજ નાર તણે વશ થે, તનને સ્નેહ ધરી અરપે;
પણ નાર નહિ દરહર કરે, ઉપકાર નહિ કદયે કલપે.
કરે વાધ તણે વિસવાસ કરે, વળી સાપ મુખે જઈ હાથ ધરે;
મુશ્કેલો વિનવો દીન ‘શંકર’ની, એ ન નાર તણે વિસવાસ કરે.”

નીચું જોઇ બેઠેલો વિકમાજીત અપાર શોક કરવા લાગ્યો. તેની આંખો આગળ પડેલો અધકારનો પડદો એકદમ દૂર થઇ ગયો અને

“આ રહ્યું તેનું માથું !”

પાનું ૩૧૬ મું.

નવિન પ્રકાશ પડ્યો. તે કરેલાં કર્મોના પરતાવો કરી માથું કુટવા લાગ્યો. તેણે તેજ વખતે કપિંજલા અને પ્હાડસિંહનાં શિર છેદવાનો વિચાર કર્યો; પણ અતે યાદ આવ્યું કે—“સાહસ કરવું હીક નહિ.” બલેને તે પાપનાં પતળાંઓ આજની રાત આનંદ કરી લે. કાલ સવારમાં તે નિમકહરામ પ્હાડસિંહને પ્રગ્ન સમક્ષ શૂળાએ ચઢાવીશ અને રાક્ષસી કપિંજલાને સિંહને સ્વાધીન કરીશ. “હાય ! કિશોર ! ઓ મારા બહાલા પુત્ર કિશોર ! તારું કહેવું અત્યારે સત્ય થયું છે. હાય ! તે ચંડાક્ષણીએજ તારા પ્રત્યે વૈરલાવ સજગાવ્યો છે. ઓ મારા પવિત્ર પુત્ર ! આજે આ અંધની આંખો ઉઘડી છે. હાય ! હવે હું તને ક્યાં આવી મળું ?” આમ બોલતો વિક્રમાજીત અશ્રુ-શ્રાવ કરવા લાગ્યો. તે પછી થોડી વારે કંઈક વિચાર આવતાં તે ઉભો થયો અને મહેલની નીચે ઉતર્યો, ઝોકાં મારતા પહેરેગીરો તેના પગરવ સાંલળી ચમકયા અને સાવધ થઈ ઉભા થઈ ગયા. તેમણે વિક્રમાજીતને જોઈ નમન કર્યું; પરંતુ વિચારની ધુનમાં તેમના સામે જોયા વિનાજ વિક્રમાજીતે મહેલના દરવાજા બહાર નીકળી સ્મશાન તરફ ચાલવા માંડ્યું. છૂપાઈ રહેલી વ્યક્તિ પણ તુરત બહાર નીકળી અને તેની પાછળ પાછળ તે જ્યાં જાય ત્યાં જવા લાગી.

વિક્રમાજીતને આટલી મોડી રાત્રે આવી હાજતમાં દરવાજા બહાર જતો જોઈ પહેરેગીરોને બહુ નવાઈ લાગી નહિ. કારણ કે વિક્રમાજીત બીજા ત્રીજા દિવસે આવીજ રીતે નગરચર્યા જોવા નીકળી પડતો. તેની સાથે ફક્ત એકજ સરદાર જતો. આજે પણ તે નગર-ચર્યા જોવા નીકળ્યો હશે એમ ધારીને તે સિપાહીઓ પુનઃ નીચે બેઠા અને થોડી વારમાં તો પ્રથમની માફક ઝોકાં મારવા લાગ્યા. વાંચકો ! ચાલો આપણે પણ વિક્રમાજીત તથા પેલી આકૃતિના પાછળ જઈએ.

વૈરની વસુલાત.

કરૂં મુજ વૈરની વસુલાત ઝટપટ વિશ્વમાં વિખ્યાત;

પ્રગટ કરૂં ગુપ્ત સઘળી વાત ત્યારે મુજને થશે નિરાંત.

વિક્રમાજીતની પાછળ ચાલી જતી આકૃતિ તેને સ્મશાન તરફ જતો જોઇ આનંદ પામી. તે આકૃતિ આત્મભગત વિચારતી હતી કે:—
“આજે મારી પ્રતિજ્ઞાની પૂર્ણાહુતિ થશે. વિશ્વાસઘાતી વિક્રમાજીત આજે આ પૃથ્વી પરથી સદાયને માટે વિદાય થશે. હા ! સમય પણ કેવો અનુકૂળ છે કે હયાનક અધિકાર અને વળી નિર્જન સ્થાન ! બસ એજ સ્મશાનભૂમિમાં હું પાપી વિક્રમાજીતને આ અંજરથી પૂરો કરી મારા વૈરની વસુલાત કરીશ.” આમ વિચારતી તે આકૃતિ તેની પાછળ ઝડપથી ચાલવા લાગી.

રાત્રિ સમસમ કરતી વ્યતિત થતી હતી. આકાશમાં તારાઓ આછા આછા ઝગઝગી રહ્યા હતા એવા સમયે વિક્રમાજીત વિચાર-અસ્ત ચિત્તે ઝડપથી દરવાજા બહાર ચાલ્યો જતો હતો. તે ચાલતો ચાલતો સ્મશાનભૂમિમાં આવી પહોંચ્યો અને આસપાસ ન્હાવા લાગ્યો. મરણ પામેલાં મુડદાંનો ઢગલો હતો ત્યાંજ પડેલો હતો. તે સડી જવાથી તેમાંથી અપાર દુર્ગંધ નીકળતી હતી. વીર પુત્રોની એ દશા નિરખતાંજ વિક્રમાજીત મોટેથી રડી પડ્યો અને નજીકમાં આવેલા એક વૃક્ષની ઓથે પડેલા પથ્થર પર બેસી ચોધાર અશ્રુએ રડવા લાગ્યો.

વિક્રમાજીતની પાછળ ચાલી આવનાર આકૃતિ પણ આખરે ત્યાં આવી પહોંચી. મુડદાંનો મોટો ઢગલો જોઇ તે આકૃતિ બોલી:—
“હા ! આ રણયોદ્ધાઓની આવી દુર્દશા કરનાર વિક્રમાજીત ! હવે તું પણ તૈયાર થા. તારી પણ આવીજ દશા થશે.” આમ બોલી તેણે વિક્રમાજીતને જોવા આમ તેમ નજર ફેરવવા માંડી; પણ ઝાડને ઓથે બેઠેલો વિક્રમાજીત અધિકારને લીધે દેખાયો નહિ. તે આકૃતિ બે ડગલાં આગળ વધી એટલે વિક્રમાજીત પથ્થર પર બેઠેલો તેની નજરે પડ્યો. આથી તે આકૃતિ મનમાં આનંદ પામી બોલી ઉઠી:—“શત્રુ

પાસે છે. બસ, તેનું મ્હોત હવે આ હાથમાં છે. આ નિર્દય ખૂની ! તું અત્યારે જે આ એકાન્ત સ્થળમાં આવ્યો છે તે તારો કાળજ તને અહિં ખેંચી લાવ્યો છે. હા ! તે પાપાત્મા મહાન્ વિચારમાં હોય એમ જણાય છે. તેનો વિચાર હવે થોડા વખતને માટેજ છે. દુષ્ટ વિક્રમાજીત ! તારે હવે જોડલા વિચાર કરવા હોય તેટલા કરી લે; પછીથી તને સમય પ્રાપ્ત થનાર નથી; કારણ કે યમદૂતો તારી આતુરતાથી રાહ જોઈ રહ્યા છે. આ યમદૂતો ! તમે થોડીક વાર સચુર કરો. હું હમણાંજ આ પાપના પુતળાને તમારા તાબામાં સોંપી દઉં છું. તમે...” તે આકૃતિ આગળ ખોલે છે તે પહેલાંજ વિક્રમાજીત અત્યંત વિચારોથી કંટાળી ઉભો થઈ આકાશ સામે જોઈ ખોલી ઉઠ્યો:—“ હા ! કપિંજલા ! તને આ શું સૂઝ્યું ? અરે ! તારે શું વાતની ખોટ હતી કે તું આખરે પાપાચારમાં પ્રવૃત્ત થઈ ! ઓહ ! ત્હેં હાથે કરીતેજ મારું નિકંદન કઢાવ્યું છે. રાજબક્ત વીરોના મારા હાથથી સંહાર કરાવી આ વસુદા વીર વિનાની કરાવી છે. અરે ! ત્હેં મને રાજદ્રોહી કહેવરાવી મારું મુખ સદાને માટે કાળું કરાવ્યું છે. હા ! શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે:—“ સ્ત્રીનો વિશ્વાસ રાખનાર આખરે નાશ પામે છે. સ્ત્રી કાંઈની થઈ નથી અને થનાર પણ નથી. ’ હા, એ સિદ્ધાંત મારા સંબંધમાં સત્ય થાય છે. ” આમ વિચાર કરતા વિક્રમાજીતની આંખોમાંથી ખળ ખળ અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. પુનઃ તેના મુખમાંથી શોકોદ્ગાર નીકળવા લાગ્યા:—

નારી સારી નવ ગણી, નારી નર્કની ખાણ;

નારીના વિશ્વાસથી, નિશ્ચે ખોશો પ્રાણ.

નારી નાગણી કુળ કાપણી નહિ આપણી ઘરો સાપણી:—નારી.

નરને નચાવે ભારી, નયનની કટારી મારી;

આજ મારી, કાલ તમારી, રમે ભરી ન્યારી;

કુલટા કોઈની નહીં થનારી બુખી વાધણી:—નારી.

રા. પાગલ.

“ હા ! આ નિષ્કુર હૃદયની નીચ નારી કપિંજલા ! ત્હેં ગળખ

કર્યો છે. અરે ! તારા કરતાં વિષધર નાગ સારો કે તેના દંશ માત્ર-
થીજ પ્રાણ પરલોકે પ્રયાણ કરી જાય છે; પણ તારા ઝેરી પ્રપંચથી
તો મારે રીખાઇ રીખાઇને મરતાં સુધી ચોધાર અશ્રુએ રડવું પડશે.
હાય ! મારાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્તજ નથી. હા...”

વિક્રમાજીત આગળ બોલવા જાય છે એવામાંજ પેલી આકૃતિ
બોલી ઉઠી:—“ તારાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આજેજ પૂરું થશે. વિક્રમાજીત !
રાં માટે શોક કર્યા કરે છે ? ” આમ કહેતી તે આકૃતિ તેની સન્મુખ
આવીને ઉભી રહી.

કાળી રાત્રે રમશાનમાં આવી રીતે એકાએક વિરૂપ આકૃતિને
પોતાની સમક્ષ ઉભેલી જોઈ તેના હૃદયમાં ભયનો સંચાર થયો; તે
એકદમ ઉભો થઇ ચીસ પાડી બોલી ઉઠ્યો:—“ હાય, આતો ભૂત ! ”
કહી તેણે પાછે પગલે નાસવા માંડ્યું.

તરત તે આકૃતિએ તેની નજીક દોડી જઈ તેનું કાંડુ પકડી
કહ્યું:—“ વિક્રમાજીત ! મારાથી શા માટે ભય પામે છે ? અરે ! તું તો
ધણા બળવાન કહેવાય છેને ? ”

“ મ...મ મારું બસ નાશ પામ્યું છે. હું ધણો દુઃખી છું. ”
વિક્રમાજીતે ગભરાઇને કહ્યું.

“ શું તું દુઃખી છે ? બરાબર થયોજ જોઇએ. અત્યારે જે
દુઃખ તને થાય છે તે તારાં કરેલાં પાપકર્મની સજા છે. એ ઘોર
પાપી ! હું તને સારી રીતે ઓળખું છું તું આ રાજ્યનો દગાથી
થઇ પડેલો રાજા છે. ત્હેં અનેક માણસોનાં લોહી વહાવ્યાં છે. કેમ
ખરૂંને ? ” કહી તે આકૃતિએ તેનો હાથ હલાવી પૂછ્યું.

વિક્રમાજીત જે કે બળવાન હતો પણ આ વખતે તો તે ભયથી
ધ્રુજતો હતો. તે ગદ્ગદ કંઠે બોલ્યો:—“ આપ ભૂત હો આ પ્રેત હો
પણ મને ક્ષમા કરો. હું અત્યારે પશ્ચાત્તાપથી પૂર્ણ પરતાઉ છું. મને
મૂકી છો—મને જવા દો. ”

“ વિક્રમાજીત ! નગરમાં જવાની વાત અત્યારે મૂકી દે અને મને
જણાવ કે હજુ કેઇ શિકાર ભાડી રહ્યો છે ? ” તે આકૃતિએ પૂછ્યું.

“ શિકાર શાનો ? ” વિક્રમાજીત ચમકીને પૂછવા લાગ્યો. ભાઈ ! તમે આ શું બોલો છો ? અરે ! તમે આ મરતાને શા માટે વધારે સતાવો છો ? તમે ભૂત છો યા પ્રેત છો ! કાણુ છો ?

“ હું ભૂત નથી, પ્રેત નથી પણ માણસ છું અને મારી પ્રતિ-ગાની પૂર્ણાહુતિ કરવા તારી પાસે આવ્યો છું. ” તે વ્યાકૃતિએ કહ્યું.

“ શાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે ? ” વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“ વૈરની વસુલાત કરવાની. ”

“ તમારે કાની સાથે વૈર છે ? ”

“ દૂર પાપાત્મા વિક્રમાજીતની સાથે વૈર છે ને તે હાલ મારા પંજામાં છે. કેમ પડીને સમજ ? ”

“ શું હું ? ”

“ હા ! તું પોતેજ. ”

“ વાંચે તમે તમારું નામ તો જણાવો ? ”

“ શું તું હજી આ ગુલાબસિંહ ફક્કડથી હજી અગ્નિચરો છે ? ” કહી તેણે ઓઢેલો જખમો દૂર ફેંક્યો. તારાના ઝાંખા પ્રકાશમાં પણ વિક્રમાજીતે તેને ઓળખી લીધો.

તેણે થોડીક વાર ઠાંઠકિ વિચાર કરી પૂછ્યું:—“ ગુલાબસિંહ ! તમે મારી મશ્કરી કરવા તો નથી આવ્યાને ? ”

“ હા, મશ્કરી ! બીજું શું ? ગુલાબસિંહે કંડે પેટે જણાવ્યું.

“ ખરેખર ! તમે મશ્કરાજ છો. ગુલાબસિંહ ! મ્હેં તમારી વીરતા રણભૂમિમાં સારી રીતે જોઈ છે. તમે વીર છો. ધન્ય છે તમને ! ” વિક્રમે તેના વખાણુ કર્યા.

“ વિક્રમાજીત ! હું હમણાં પણ એવુંજ એક બીજું મહાનુ કાર્ય કરનાર છું કે જેથી જેટલા વીર યોધાઓ સ્વર્ગમાં ગયા છે તે સખળા આનંદ પામશે અને મારા તે કામ માટે મને આશિષ દેશે. વિક્રમાજીત ! આપ મોટા રાજ્યના માલિક છો. હું તો એક હલકો સરદાર છું; પણ દૈવવશાત્ મારે આપનું કામ પડ્યું છે, માટે ન છૂટકે આપ મહારાજશ્રીને પૂછું છું કે આપ માંડે તે કાર્ય પૂર્ણ કરશો કે

નહિ ? ” ગુલાબસિંહે વ્યંગાર્થમાં પૂછ્યું.

“ એક વીર યોદ્ધાનું દરેક કાર્ય કરવાને હું તૈયાર છું. સ્વદેશ-પ્રેમી વીરને કેમ સન્માન આપવું તે હું સારી રીતે સમજું છું. તમારૂં કામ વગર સંકાયે મને જણાવો. ” વિક્રમાજીતે કહ્યું.

“ મારે બે માણસને એક સંદેશો આપની સાથે કહેવડાવવો છે. હું આશા રાખું કે તે સંદેશો આપ જરૂર તેમને પહોંચાડશે. ”

“ ઘણી ખુશીથી. આપનો એ સંદેશો કોને પહોંચાડવાનો છે? હું તેમને ઓળખું છું કે નહિ ? ”

“ તમે તે માણસોને ઘણી સારી રીતે ઓળખો છો. તમે પણ તેઓનું એવું કામ કર્યું છે કે જેનાથી તેઓને આ દુનિયામાં કંઈ પણ કરવાનું હવે બાકી રહી ગયું નથી. તે માણસો તમારી મહેરબાનીથી હાલ નિવૃત્ત થઈ એક સ્થળે બેઠા છે અને મ્હારો સંદેશો સાંભળવાને આપની રાહ જોઈ રહ્યા છે. ”

“ જ્યારે એમ છે ત્યારે તો હું ઘણી ખુશીથી તેમને તમારો સંદેશો પહોંચાડીશ. બોલો તેમનું શું નામ છે ? ”

“ નામ સાંભળીને ચમકશે તો નહિને ? ”

“ ના, મારે શા માટે ચમકવું જોઈએ ? ”

“ તમારું મન હાલ સ્વસ્થ છેને ? તમે તમારી સ્ત્રીનું પાપકર્મ નજરે જોઈ વ્યાકુળ બની ગયા છો તેથી કદાચ ચિત્ત ઠેકાણે ના હોય. ” કહી ગુલાબસિંહ તેના સામે જોઈ રહ્યો.

“ વિક્રમાજીત આબો બન્યો અને કપિંજલાનું કુકર્મ આને ક્યાંથી જાણ્યું હશે ? ” આમ તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો.

પણ એટલામાંજ ગુલાબસિંહે કહ્યું:—“કેમ શું વિચાર કરો છો?”

“ કંઈ નહિ. તમારો સંદેશો જણાવો અને તે કોને પહોંચાડવો છે એમનાં નામ કહો. ”

સાંભળી ત્યારે. “ જેને મારે સંદેશો પહોંચાડવાનો છે તેમનું નામ અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહ છે. ” ગુલાબસિંહે શાન્તિથી કહ્યું.

“ શું અંગારસિંહ અને કલ્યાણસિંહ ? હા ! વારૂ તે કોણ ? ”

વિક્રમાજીતે અગ્નિજ્વાલાનો ડોળ કરી પૂછ્યું.

“ જ્યોત્સને તહે કાળી રાત્રે કપટથી સ્વર્ગમાં વિદાય કર્યા છે તે તારા અન્નદાતા અને તેમનો યુવરાજ. કેમ હવે જ્યોત્સનાજી પડીને? મારે તેમનેજ સંદેશો મોકલવાનો છે વિક્રમાજીત ! તેમને સંદેશો પહોંચાડનાર તમારા સિવાય બીજો કોઈ મારી નજરમાં વિશ્વાસુ અને ધર્માનંદાર માણસ જણાયો નહિ તેથીજ તમને આ કામ સોંપું છું. કેમ હવે સંદેશો પહોંચાડી શકાશે કે ? ”

“ અરે ગુલાબસિંહ ! તમે ગાંડા તો નથી થયાને ? ”

“ તેની પણ હમણાંજ ખબર પડશે. ”

“ તમારા બોલવાનો ભાવાર્થ કાંઈ સમજાતો નથી. ”

“ તે હું તને હમણાંજ ખુલાસાથી સમજાવું છું. વિક્રમાજીત ! તમારા બન્ને હાથ લાંબા કરો જોઈએ. ” આમ બોલતાં તેનું મુખ લાલચોળ થઈ આવ્યું. તેની આખ્યોમાંથી અગ્નિ ઝરતો હોય એમ જણાવા લાગ્યું.

“ મારા હાથનું શું કામ છે ? ” વિક્રમાજીતે પૂછ્યું.

“ તેને તમારા શરીરથી છૂટા પાડવાનુંજ કામ છે. ” ગુલાબે કંઈકેશ સ્વરે જવાબ આપ્યો.

“ કારણ ? ” વિક્રમાજીતે ગભરાઈને પૂછ્યું.

“ કારણમાં એજ કે તે પાપી હાથે તેના અન્નદાતાનો ઘાત કર્યો છે. ”

“ ગુલાબસિંહ ! હું તારા મનનો ભાવાર્થ સમજી ગયો છું. તું અત્યારે માંડે ખૂન કરવાને ચાહે છે; પણ જે વીર છે તે નિઃશસ્ત્ર માણસ સાથે કદી લડી તેનું ખૂન કરતો નથી, પરંતુ સશસ્ત્ર લડીનેજ વૈરની વસુલાત કરે છે. ગુલાબસિંહ ! હું હાલ શસ્ત્ર વિનાનો છું. તું જો કે માંડે ખૂન કરીશ પણ તેમાં તારો વીરધર્મ હારીશ માટે મને હાલ તો જવા દે. તારી ઇચ્છા હોય તો ફરીથી આવજો. ” વિક્રમાજીતે બચાવનો રસ્તો કરવા માંડ્યો.

“ આ ગુલાબસિંહ આજની વાત કાલ પર મુલતવી રાખતો

નથી; તેમ શસ્ત્ર વિહીન માણસની સાથે કદાપિ યુદ્ધમાં ઉતરતો નથી. વિક્રમાજીત ! હું તારી માફક વિશ્વાસપાતી નથી. જો મારે તને દગાથી મારી નાંખવો હોત તો ક્યારનોએ તને તારા મહેલમાં ઉધતાંજ તારો શિરચ્છેદ કરી નાંખત. હું તારા મહેલમાંનું સઘળું કારસ્થાન જોધનેજ તારી પાછળ પાછળ આવ્યો છું. આ ગુલાબસિંહ વીર છે. લે, આ મારી સમશેર હું તને આપું છું, તે લેઈ મારી સામે લડવા તૈયાર થઈ જા. આજ આપણા બંનેના બળનો મુકાબલો છે. તેમાં હું નાંહ કે તું નહિ. લે ઉપાડ આ સમશેર.” કહી ગુલાબે મ્યાનમાંથી સમશેર ખેંચી તેને આપી.

વિક્રમાજીતે તરત હાથ લાંબો કરી તલવાર લેઈ લીધી અને સર્વ શોક વિસારી તૈયાર થઈ બોલ્યો:—“ ગુલાબસિંહ ! તું બીલ સરદાર છે. તું શું બોલે છે તેનું તને કાંઈ જ્ઞાન છે ? ”

“ ત્હેં કેટલા નિરપરાધી જનોનાં ખૂન કરી તેમને સ્વર્ગમાં મોકલ્યા છે તેનું તને કાંઈ જ્ઞાન છે ? જો તેનું જ્ઞાન તને હોય તો મને તારા બોલવાનું જ્ઞાન હોય ! ”

“ મને તો તું દિવાનો થઈ ગયો હોય એમ સમજાય છે. ”

“ ખરેખર ! તે દિવાનાનોજ તું અત્યારે શિકાર યત્ન એમ મને પણ જણાય છે. ”

“ બસ ચૂપ થા. તું ખરેખરો મૂર્ખ છે. ”

“ હું તો મૂર્ખ છું પણ તું તો વિશ્વાસપાતી છે. ”

“ એ બેઅદમ ! આ વિક્રમાજીત તારો કાળ છે ”

“ આ ગુલાબસિંહ ક્રકડ કાળનો પણ મહાકાળ છે; મઢે મૂંજો મૂંજો તારા બંને હાથ મારી સામે ધરી દે ફૂર ! નરાધમ ! ત્હેં મહાનુ નીચતા કરી છે. આ ચાન્ત હૃદયમાં આગતા બડકા સળ ગાવ્યા છે એ રાજદ્રોહી ! હવે તારૂં આવી બન્યું છે. ”

“ મારૂં કે તારૂં તેની ચોડી વાર પછી તને ખખર પડશે. આ વિક્રમાજીત તને હમણાં આ તારીજ સમશેરથી જમીનપર લાંબો કરી કુવાડી દેશે. ”

“ તે પહેલાંજ આ ફક્કડનું તિલકાણું ખંજર તારી છાતી ચીરી તારા લોહીથી પ્રતિમાની પૂર્ણાકૃતી કરશે. ચાલ સાવધ થા અને જોઈ લે આ વીરનો સપાટો.” કહી ગુલાબસિંહ તેની સામે ધસ્યો એવામાં એકાએક તે બન્નેનાં શસ્ત્રો એક બીજાની સાથે અથડાઈ હાથમાંથી છૂટી જમીન ઉપર પડ્યાં. બન્ને દંડ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા. વિક્રમાજીત કાળસ્વરૂપ ધરી ગુલાબસિંહને વળગી તેને પૃથ્વી પર પછાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. ગુલાબસિંહ તેના શરીર પર તેના મજબૂત હાથના પ્રહાર કરવા લાગ્યો. રાત્રિના શાન્ત સમયે સ્મશાન ભૂમિમાં બન્ને બળવીરોનું મહાન મલ્લયુદ્ધ મચી રહ્યું. યુદ્ધ ધણીવાર સુધી ચાલ્યું. આખરે વીર ગુલાબસિંહે વિક્રમાજીતને કમ્બરમાંથી પકડી ઉંચો કરી નીચે પટક્યો. વિક્રમાજીતે ભયાનક ચીસ પાડી. ગુલાબ અટકાસ્ય કરી તેની છાતી પર ચઢી બેઠો. વીર ગુલાબ આ સમયે ફૂર રાક્ષસ જેવો જણાતો હતો. તેણે નીચે પડેલા વિક્રમાજીતને ગડદા પાટુના પ્રહારથી અધમૂઆ જેવો કરી નાંખ્યો. વિક્રમાજીત દ્યાર્દ્ર નેત્રે તેની સામે જોઈ રહ્યો. એવામાં ગુલાબે નજીકમાં પડેલી સમશેર ઉઘાડી કંઈક સ્વરે કહ્યું:—“ ઓ વિશ્વાસઘાતી ! ત્હેં આ સંસારમાં જન્મ લઈ એક પણ સુકૃત કર્યું નથી કે જેથી તારું નામ અમ્મર રહી જાય. ઓ દુષ્ટ ! ત્હેં જીવ-કપટથી નંદનવન સમાન શોભતા અચળગઢને વેરાન જંગલ જેવું બનાવી મૂક્યું છે. વિક્રમાજીત ! તારી આ દશા ફક્ત તારી સ્ત્રીના પ્રતાપેજ થઈ છે. પાપાત્મા ! જે હાથથી ત્હેં તે રાત્રે કલ્લ ચલાવી હતી તેજ હાથ જો તારા શરીરથી આ ક્ષણેજ છુટા થાય છે.” કહી તેના બન્ને ખભા પર વારાફરતી સમશેરના ધા કર્યા. વિક્રમના બન્ને હાથ છુટા પડ્યા. તેણે કારમી ચીસ પાડી. બામાંથી લોહીના કુવારા છૂટ્યા. તેની આંખો ઉંચે ચડી જવા લાગી અને તેનું શરીર ખેંચાવા લાગ્યું.

ગુલાબસિંહના આખા શરીરમાં અત્યારે ક્રોધ પિશાચે પ્રવેશ કરી તેને અધ બનાવ્યો હતો. તેણે ભયંકર ત્રાડ પાડી વિક્રમાજીતને કહ્યું:—“ ઓ પાપી ! ત્હેં ધણીજ દુષ્ટ કર્મ કર્યાં છે. ત્હેં એક કુટિલ

અને આધિન થઇ તારા અનદાતાના પ્રાણનો નાશ કર્યો છે. હા ! ધિક્કાર છે તને અને તને જન્મ આપનારી તારી જનુનીને ! નરાધમ ! ત્હેં જેનું ખાધું છે તેનુંજ સર્વસ્વ નાશ કર્યું છે. હા ! તું જન્મતાજ મૃત્યુવશ કાં ન થયો ? પિશાચ ! તારા જીવનની અહિં જરૂર નહોતી. હા ! તારી રજેરગમાં રાજલોભનું વિષ સંચાર કરી રહ્યું છે. હું હમણાંજ તારા તે શરીરને વિષવિહન કરી નાંખું છું. વિક્રમાજીત ! કેમ આમ શાન્ત થઇને પડ્યો છે ? એક શબ્દ તો બોલ ! મરણ પછી બોલી શકવાનું નથી. બોલ બોલ કંઈક તો બોલ ! ”

વિક્રમાજીત આ વખતે મરણ નજીક દેખતો હતો નાડીયો વૂટતો હતો. તે બળાત્કારે બોલ્યો:—“ ગુલાબ ! મને માફ કર. હું તારો અને ઇશ્વરનો મહાન અપરાધી છું. ભાઈ ! મારું મરણ હવે મને પાસે દેખાય છે. તે પહેલાં મારા બે શબ્દો જ્ઞાનથી સાંભળી લે. ગુલાબ ! મારા મૃત્યુ પછી તમે ખુબ સાવધ રહેજો. પિશાચિનિ કપિંજલા લયાનક બેલવાની છે. તે રત્નગદના રાજ્યને પાયમાલ કરવાની છે. તેને માટે તેણે કેટલાએ દિવસથી તૈયારીઓ કરી રાખી છે. તેના પાપી પિતાએ તેની ગયબી ગુફામાં મોટું સૈન્ય એકત્ર કર્યું છે. સઘળા ખંડીયા રાજા પણ સૈન્ય સાથે તે ગુફામાં પડાવ નાંખી પડ્યા છે માટે સાવધ. હવે મારાથી વિશેષ બોલી શકાતું નથી. મારે જીવ ગભરાવ છે. હા ! તે પહેલાં હું તારી માફ માગું છું. હા, રામ... ર...અ...આમ. થઇ ચૂક્યું. ” વિક્રમાજીતે તેની સામે જોઈ રહીને દેહ છોડ્યો, હજી ગુલાબને ખબર નથી કે તે મરી ગયો છે. તેણે તો તેને ક્ષમા માગતો જોઈ કહ્યું:—“ પિશાચરાજ ! તું ક્ષમાને પાત્ર છેજ નહિ. પ્રભુના દરબારમાં હજી તારે લયાનક શિક્ષા સહન કરવાની છે. દુષ્ટાત્મા ! જે સમયે ત્હેં કતલ ચલાવી હતી તે સમયે ત્હેં કેટલાઓને ક્ષમા આપી હતી ? ખૂની ! તે વખતનો દેખાવ અત્યારે તારી નજરે તરી આવે છે. ખસ, હવે તું પ્રભુના ધામમાં વિદાય થઇ જા. ” કહી ગુલાબસહે તેના ગળાપર સમશરનો ધા કરી તેના શિરને ધડથી જુદું પાડ્યું.

ગુલાબસિંહ તેની ખાતી પરથી ઉભો થયો અને લોહી નીતરતા માથાને હાથમાં પકડી તેના સામું ધણીવાર સુધી જોઈ રહ્યો. પછી તેણે માથું નીચે મૂકી બોળામાં તેનું રૂધીર જરી “આજે મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ;” કહી તે રૂધીરને જમીન પર રેડી દીધું. ગુલાબ-સિંહે ત્યારબાદ વિક્રમાન્નતના શયને કાગડા-ગાંધના બક્ષ માટે ત્યાં રજળતું રહેવા દઈ એકલું તેનું માથું હાથમાં પકડી રત્નગઢ તરફ પ્રયાણ કર્યું. તે મોટે મળસ્કે રત્નગઢમાં દાખલ થયો; અને પોતાને રહેવાને સુકામ આપેલા મકાન આગળ આવ્યો. આ વખતે સુમન જગૃત થઈ હતી. તે ત્યાંના યોગાનમાં બેઠી બેઠી સુવાસિક પુષ્પોતો એક હાર ગુંથતી હતી. એકાએક તેની નજર ગુલાબસિંહ પર પડી. તેને લોહીથી રંગાએલો જોઈ તે ચમકી. તે ઉભી થઈ તેની પાસે આવીને બોલી:—“ગુલાબસિંહ ! અત્યારમાં કંઈ તરફથી આવો છો અને આમ લોહીથી કેમ ખગડાયા છો ?”

ગુલાબે સ્હેજ મ્હોં મલકાવી કહ્યું:—“સુમનસુંદરી ! હું કાલ રાતનો મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાને ગયો હતો. પ્રભુ કૃપાએ વૈરની વસુલાત થઈ ગઈ છે. નાચ રાજદ્રોહી પરલોકમાં પ્રયાણ કરી ગયો છે. જુઓ, આ રહ્યું તેનું માથું !” કહી તેણે વિક્રમાન્નતનું માથું સુમનને દેખાડ્યું.

સુમન તેના કાર્યથી આશ્ચર્ય પામી બોલી ઉઠી:—“ધન્ય છે ! યુદ્ધકુશળ સરદાર ! તમને ધન્ય છે ! તમે તમારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી એક રાજદ્રોહીને આ ભૂમિ પરથી વિદાય કર્યો તેને માટે હું તમારા પર ધણી પ્રસન્ન થઈ છું. હવે વીર સરદાર ! એ વિજયની નિશાનીમાં હું આ સુવાસિક હાર તમારા કંઠમાં પહેરાવી તમને અભિ-વંદન આપું છું.” કહી સુમને તેના કંઠમાં પુલનો હાર પહેરાવ્યો.

સુકોમળ રમણીના કેમળ હસ્તરપર્શથી આ પ્રેમનો પ્રથમ અનુભવી કંઈક ઓરળ પ્રકારનો આનંદ અનુભવવા લાગ્યો. તેના શરીરમાં વિજયની માફક પ્રેમપ્રવાહ ફેલાઈ ગયો. તેના હૃદયને જાણે તેનો ઉપકાર માનતાં ન હોય એવી રીતે તેની સામે જોઈ રહ્યો.

સુમન હસ્તે વદને કહેવા લાગી:—“વીર સરદાર ! જે ભવિષ્યમાં દેશનો ઉદ્ધાર કરશે તો આ બાળા તરફથી એક બીજું અમૂલ્ય ઈનામ પ્રાપ્ત કરશે; જેના વડે તમે આ સંસાર સુખમય ગુળરશો. ” આમ કહી સુમન મૃદુ મૃદુ હસતી ત્યાંથી ચાલતી ચઇ. ગુલાબ તેનું મર્મ-યુક્ત બોલવું સાંભળી વિચારમાં પડ્યો અને અતે સુમનનાજ વિચાર કરતો મકાનમાં પ્રવેશ્યો. તે પછી તે સ્નાન કરી સારા વસ્ત્ર પહેરી વિક્રમાજીતનું માથું એક નાનકડો પેટીમાં મૂકી તે પેટી સાથે રણજીત પાસે આવ્યો.

રણજીતને હવે પૂર્ણ આરામ થઇ ગયો છે. તેના ધણા ખરા ધા રૂઝાઇ ગયા છે. આ વખતે મહારાજ ચંદ્રકેતુ, કિશોર અને તેજ-સિંહ વગેરે સરદારો સવારનો નારતો કરવાને ત્યાં એકઠા થઇ બેઠા છે. એવામાં વીર ગુલાબસિંહે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. તેને એકાએક આવેલો જોઇ સધળા આશ્ચર્ય પામ્યા. રણજીત તેને જોતાંજ બોલી ઉઠ્યો:— “સરદાર ! આટલા દિવસથી ક્યાં ગયા હતા ? ”

“મહારાજ ! હું મારી પ્રતિજ્ઞાની પૂર્ણાકૃતી કરવાને ગયો હતો. જુઓ ! આ પાપીનું માથું.” કહી તેણે પેટીમાંથી પેલું માથું કાઢી સૌને બતાવ્યું.

રાજદ્રોહીનો નાશ થયેલો જોઇ સધળાને અતિ આનંદ થયો. રણજીતે અને મહારાજ ચંદ્રકેતુએ તેને તેના તે કાર્ય માટે ધન્યવાદ આપ્યો. ગુલાબસિંહે સર્વ સમક્ષ વિક્રમાજીતે તેના મૃત્યુ વખતે કહેલી સધળા વાત કહી સંભળાવી. તેની વાતથી સધળા વિચારમાં પડી ગયા. બાદ રણજીતે કહ્યું:—“એકવાર અચળગઢને સ્વાધીનમાં લીધા પછી તે દુષ્ટ વિષયરાજને તેના તમામ સૈન્ય સાથે રણમાં રાણી નાખીશું. હવે તો આપણે જલદી અચળગઢ પર ચઢી જવું જોઇએ. ”

“આપ સર્વનો વિચાર હોય તો હું આજેજ અચળગઢ તરફ મારા બીલ વીરો સાથે ઉપડી જઈ. ”

“ના, આપણે આજથી ચોથે દિવસે સધળા સૈન્ય સાથે હુમલો કરીશું. કારણ કે વિક્રમાજીતના એકાએક મરણથી ત્યાંનું મંડળ તેના

શખની શોધ ખોળમાં પડશે અને તે ગરબડનો લાભ લેઇ આપણે ખાનગી રીતે એકાએક ચઢી જઇ વિજય મેળવીશું.” સેનાપતિ તેજ-સિંહે જણાવ્યું.

“ પણ એમ કર્યા વિના હું કહું એમ કરો તો ? ” આમ ખોલતી સુમન ત્યાં આગળ આવીને ઉભી રહી.

ગુલાબસિંહ આખ્યો ફાડીને તે સૌન્દર્ય દેવી સામે જોઇ રહ્યો. તેને ત્યાં આવેલી જોઇ મહારાજ બોલ્યા:—“ બહેન ! તું શું કહે છે ? ”

“ આપુ ! મારો તો એવો વિચાર છે કે મોટા સૈન્ય સાથે અચળગઢ પર નહિ ચઢી જતાં આ કિશોરસિંહને ફક્ત પાંચસો અખતરીયા સાથે આપણા મહેલમાં આવેલી સુરંગની અંદર ઉતારી અચળગઢ મોકલવા અને ત્યાંથી ગુપ્તગુપ્ત મહાર નીકળી તે રાંડ કપિ-જલાને તેના સરદારો સાથે કેદ પકડવી. આમ કરવાથી ધણા માણસનું અજિદાન નહિ થતાં ધારેલું કામ જલદી પાર પડશે. કાં ગુલાબસિંહ ! માફ કહેવું બરાબર છેને ? ” કહી સુમને તેની સામે જોયું.

ગુલાબસિંહ બોલ્યો:—“ હા, તમારું કહેવું બરાબર છે. આજથી ગ્રાથે દિવસે સવારમાં જ કામની શરૂઆત કરવી. કિશોરસિંહે વીર યોદ્ધાઓ સાથે સુરંગમાં ઉતરી અચળગઢ જતું અને સુરંગમાં જ છૂપાઇ રહેવું. તે રાંડ હમ્મેશાં સવારના પહોરમાં તેના મકાનમાં દરબાર ભરે છે. તે વખતે હું તેના મહેલમાં આ પેટી લઇને જઈશ અને તેના ધણીનું માથું તેને બેટ કરીશ. માથું જોતાં તે ઉશ્કેરાશે અને ત્યારથી જ તેના માથે કાળચક્ર ફરતું તેને જણાશે. બાદ હું રણુશીંગુ વગાડીશ એટલે કિશોરે સુરંગમાંથી એકાએક નીકળી આવી તેને અને તેના સરદારોને પકડવા યા પૂરા કરવા. વળી સુરંગનું મુખ પણ તેના મહેલમાં જ આવેલું છે તેથી આપણને સર્વ વાતની સુગમતા પડશે. ”

તેનું કહેવું સર્વને પસંદ પડ્યું. સુમન ગુલાબ તરફ એક મીઠી નજર ફેંકી ત્યાંથી ચાલતી ચર્ધ. બાદ સઘળા નારતો કરી ભવિષ્યને માટે વિચાર કરવા લાગ્યા.

કરણી તેવી પાર ઉતરણી.

દુષ્કર્મના કરનાર પર, કોપ કુદરત તણા થાતો;

કરેલાં કર્મનો બદલો, ખરેખર આ ભરે મળતો.

આજે ગત પ્રકરણમાં સંકેત કરેલા યોથા દિવસનું પ્રભાત છે. આજે પાંચસો બપોતરીયા રજપૂત વીરો કિશોર અને તેજસિંહની સરદારી નીચે સુરંગમાં આવી છૂપાઈ રહ્યા છે. રણજીતસિંહ પણ તેમની માથે આવી સુરંગના દાર આગળ ઉભો રહી સમયની રાહ જોઈ રહ્યો છે.

“અહિં કપિંજલાના મકાનમાં પણ ધીમે ધીમે સરદારો પટાવતો વગેરે આવવા લાગ્યા છે. દરેક જણાએ શોકની નિશાનીમાં કાળો પોશાક પહેરેલો છે. વિક્રમાજીતના એકાએક મરણથી સબળ હાહાકાર થઈ રહ્યો છે. તેનું મસ્તક વિનાનું ઘડ રમશાનમાંથી ત્રીજે દિવસે જડવાયી કપિંજલાના કૃત્રિમ કલ્પાતનો સુમાર નહોતો. તેણે વિક્રમાજીતના ખૂનીને જાળી કાઢી તેને પકડવા અનેક માણસો રોક્યા હતાં. વિક્રમાજીતનું શબ જે ત્રીજે દિવસે જડ્યું હતું તે મહા મુશ્કેલીએ જાળખાયું હતું; કારણ કે તેની પર અનેક કાગડા અને ગાધીના ચંચુ પ્રહાર થયા હતા. શરીર પરનાં અમૂલ્ય આભુષણોથીજ એ માથા વિનાના ઘડને સૌ કોઈ જાળખવા પામ્યાં હતાં. તેજ દિવસે એ ઘડને પૂર્ણ શાનથી અગ્નિને સ્વાધિન કરવામાં આવ્યું હતું સરદારો અને પ્રતિષ્ઠિત નાગરીકો કપિંજલાને આશ્વાસન આપતા હતા. આખા નગરમાં ત્રણ દિવસ હડતાલ પાડવામાં આવી હતી. આજે યોથા દિવસના સવારમાં કપિંજલા સર્વ સરદારોની સંમતિ લેઈ સિંહાસનાદ્ધ થવાનો નિર્ણય કરનાર છે, તેથી તેના મકાનના વિશાળ દિવાનખાનામાં અનેક સરદારો અને નગરજનો આજ વિરાજમાન થયા છે. એક નરમ ગાદી પર કપિંજલા કાળું વસ્ત્ર પહેરી બેઠો છે. તેની જમણી બાજુએ સેનાપતિ પ્હાડસિંહ બેઠો બેઠો ઝીણી નજરે સર્વની નિરીક્ષા કરી રહ્યો છે. તેવામાં દાર રક્ષકે અંદર આવી નમન કરીને જણાવ્યું કે:—“બહાર કોઈ એક સરદાર આવ્યો છે અને તે

આપને મળવા માગે છે. ”

“ તેને અંદર આવવા દો. ” કપિંજલાએ આજ્ઞા આપી.

દારપાળ નમીને ચાલતો થયો અને પછી થોડીવારે વીર ગુલાબસિંહ બગલમાં નાની પેટી મારી સર્વની વચ્ચે આવી ઉભો રહ્યો.

ગુલાબસિંહને એકાએક ત્યાં આવેલો જોઈ તમામ સરદારો આશ્ચર્ય પામી બોલી ઉઠ્યા:—“અરે ! આતો બીલ સરદાર ગુલાબસિંહ !”

તરત પહોંચી પછી કપિંજલાના કાનમાં કંઈક ખાનખા વાત કહી જેથી કપિંજલાએ તેની સામે જોઈ પૂછ્યું:—“ વીર સરદાર ! તમારું નામ ગુલાબસિંહ કે ? ”

“ હાજી ”

“ વારૂં અત્રે આપનું કેમ પધારતું થયું છે ? ” કપિંજલાએ પૂછ્યું.

“ વિક્રમાજીતનું એકાએક મરણ થયેલું સાંભળી આપને આશ્વાસન આપવાને આવ્યો છું. ” ગુલાબે ગંભીરતાથી જણાવ્યું.

“ શું દુઃખ મન મિત્ર થઈ શકે ? ”

“ સમય આવ્યે તેમ પણ બની શકે. ”

“ તમારો ઉપકાર થયો. ગુલાબસિંહ ! તમે ખરેખરા વફાદાર છો. તમારી બહાદુરીનાં વખાણુ મારા સ્વામિ મારી આગળ ધણાંજ કરતા હતા. હું તમને જોવાને ધણા દિવસથી આવતુર હતી. સરદાર ! હવે જંગલમાં રહેવાનું મૂકી અમારા નગરમાં રહો. હું તમને મોટી પદવી આપીશ. ”

“ હાલમાં મારું મન મુંઝાયેલું હોવાથી હું આપની પદવીને સ્વિકાર કરી શકું તેમ નથી. ”

તેના જવાબથી સંધળા સરદારો અને પ્રજાજનો સ્તબ્ધ થઈ ગયા. પહોંચી તો ચિત્રવત્ બની એકી નજરે તેની સામે જ જોઈ રહ્યો. ગુલાબસિંહ મૂંઝોને વળ ચઢાવતો બારીક નજરે સર્વનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. આખરે કપિંજલા બોલી:—“સરદાર ! આ અચળ-ગઢની ભવિષ્યમાં મનાર મહારાણી તમારા પર અત્યારે પ્રસન્ન થઈ તમને સોનાના શિખરે ચઢાવવા તત્પર થઈ છે; છતાં તમે શા માટે

ના પાડો છો ? આવી અમુલ્ય તક શા માટે વૃથા ગુમાવો છો ?”

“ વીર યોદ્ધાને હમ્મેશાંજ અમુલ્ય તક હોય છે પરંતુ તેની તે દરકાર રાખતા નથી. આપ હજી બિવિખ્યમાં મહારાણી થવાનાં છો એમ કહો છો; તેથી હું તો તમે અચળગઢની ગાદી પર બિવિખ્યમાં ખીરાજી શકશો કે કેમ તેના વિચારમાં છું. ”

“ હે ! ” સર્વ માણસોના મુખમાંથી ઉગાર નીકળ્યા.

કપિંજલા બોલી ઉઠી:—“ તમારું બોલવું કંઈક ભેદ ભરેલું છે. માટે સ્પષ્ટ સમજાવો. ”

“ સ્પષ્ટ સમજાવવામાં મઝા નથી. સમજવું હોય તો સમજી જાઓ કે તમે મહાન ગુન્હેગાર છો અને તેથીજ મહારાણી બની શકશો નહિ. ”

“ શું હું ગુન્હેગાર છું ? સરદાર ! જણાવ કે મહેં શું ગુન્હે કર્યો છે ? ” કપિંજલાએ ગુસ્સે થઈ પૂછ્યું.

“ ન પૂછો, ઝો ખૂબસુરત બદ્દા ! એ વાત અત્યારે ન પૂછો; કારણ કે તે વિસારે પડેલી વાતને તાજી કરતાં મહાન તોફાન જન્મશે. તમારા આખા શરીરમાં તેથી ભડકા ઉઠશે અને તેમાં તમે અને આ તમારા સંબંધી પ્રજાસભ્યો સરદારો બળીને ભસ્મ થશો. ”

“ ઝો સરદાર ! હજી પ્રજાસભ્યો બોલ કે તું શું કહેવા માગે છે ? મને લાગે છે કે તું અહિં કોઈ મુદ્દાસરજ આવેલ છે. ”

“ કારણ સિવાય કોઈ આવતુંજ નથી. હું આશ્વાસન આપવાને બદલે તમને ડહામ દેવાને આવ્યો છું. ઝો રાક્ષસી અબળા ! વિક-માજીતની દુર્દશા કરવામાં તું પોતેજ કારણભૂત છે. ” શુભાષિષિંહ ગરજી ઉઠ્યો.

“ ઝો મૂર્ખના સરદાર ! શું મારું અપમાન ? ” કપિંજલા ગાદી પર ઉભી થઈ બોલી ઉઠી.

રૂઢાં માણસો સ્તબ્ધ બની શું થશે એના વિચારમાં પડ્યાં. એવામાં શુભાષિષિંહ મોટેથી બોલ્યો:—“ ઝો અભાગણી અબળા ! તારી ઝેરી જીભને આગળ વધતી અટકાવ નહિ તો પરિણામ વિપરીત

આવશે. ખરેખર ! જાત વિના માત પડતીજ નથી. ”

“ ઓ હરામી ! તું પ્રાતઃકાળમાં શા માટે માઈ લોહી ઉકાળવા અહિં આવ્યો છે ? અવિધ્યની મહારાણીને તિરસ્કાર કરતાં તને કાંઈ શરમ આવતી નથી ? તારાં આવાં વચ્ચેથી મારા સમસ્ત શરીરમાં કોધની જ્વાળા વ્યાપી ગઈ છે. મારા એક બોલની સાથેજ તું હતો નહોતો થઈ જઈશ. ”

“ મારો વાંકો વાળ કરી શકનાર કોઈ અત્રે મુઓજ નથી. કપિંજલા ! આ વીર ઉપર પરમાત્માની પ્રભુ કૃપા છે; પરંતું તું જોતો ખરી કે કાળચક્ર ભમતું ભમતું તારી પાસે આવતું જણાય છે કે મારી પાસે ? તું લયાનક કાળથી ઘેરાતી મારી નજરે પડે છે. ઓ સ્વામીને અનીતિને પાંથે ચડાવી પાયમાલ કરનારી પિશાચિની ! હું તને અને આ તારા ખુશામતીઆ સરદારોને તૃણવત્ ગણું છું. જો ! જો ! આ વીર સૌની વચ્ચેમાં ઉભો રહી નિડરતાથી કેવો બોલે છે ? ” આમ બોલતો ગુલાબસિંહ ગુસ્સે થઈ કપિંજલા સામે તિક્ષ્ણ નજરે નેઈ રહ્યો.

ત્યાં એકેલું સર્વ મંડળ તેનું આવી રીતનું બોલવું સાંભળી તેની પર ગુસ્સે થઈ ગયું. કપિંજલા પણ તેનાં વજ્ર જેવાં વચ્ચેનાં સાંભળી અતિ ક્રોધાયમાન થઈ અને છઠ્ઠાંડાયલી નાગણુ અને વિદ્વેષા વાધની માફક તેની પાસે દોડી આવી. તે તેની સામે દ્વાંત કચકચાવી બોલી ઉઠી:—“ ઉદ્ધત સરદાર ! તારે મારા લયાનક કેદખાનામાં સડી સડીને ભુંડી હાલતે મરવું પડશે. હવે તું અહિંથી જીવતો જઈ શકનાર નથી. ”

“ જાવિ મિથ્યા થતું નથી. જેમ નશીબમાં માંડેલું હશે તેમ થશે; પણ કપિંજલા સાંભળ તો ખરી કે તારા ક્રુદ્ધતા નશીબમાં કંઈક એવું લખાએલું ના હોય કે જેથી તારેજ વિમાસવું પડે. કારણ કે મને તો આજે તારા નશીબની ઉચ્ચલપાચલ પ્રત્યક્ષ જણાય છે. ”

“ શું તારી ઇચ્છા મને મારવાની છે ? ”

“ તને મારનાર ભગવાન છે. તારા પાપથીજ તું તારા

હાથે કાળનો ત્રાસ ચનાર છે. ”

“ હું મરું છું કે તું તે હું તને હમણાં જ બતાવું છું. હું આ પળેજ તારા રાઈ રાઈ જેટલા દુકડા કરાવી છૂટા છવાયા કાગડાને ફેંકાવી દઉં છું. ”

“ બસ બસ બોલતો બંધ થા. આ દુનિયામાં તો એવો કોઈ મરદ મારી નજરે આવતો નથી કે જે મારું મ્હોત કરી શકે. ”

મિથ્યા અભિમાન ના કર એા કુલટા:—

“ મિથ્યા મદે લપટાધને, શું ફાળકો કુલી ચાય છે;
કુર્મ કરતી કુલટા, જે મૃત્યુ નાદ સંભળાય છે. ”

એા પાપિણી ! એા પિશાચિણી ! ત્હેં જ્ઞાની અને પવિત્ર વિક્રમાન્નતને બ્રજ કરી નર્કમાં મોકલ્યો છે. સ્વામીને અધોગતિ પમાડનારી નારી ! તને પારાવાર ધિક્કાર છે. ”

“ અરે થઈજ ચુક્યું. તારું આવીજ બન્યું એા મદાંધ ! થા હવે તૈયાર; મારા હૃદયમાં આગ લગાડી તું હવે નથી જીવતો રહેનાર. ” કહેતાંજ તેણે પાસે બેઠેલા એક સરદારની કમ્મરે લટકતી તલવારે આનમાંથી બહાર ખેંચી કાઢી અને ગુલાબસિંહનો વધ કરવા તૈયાર થઈ ગઈ.

ગુલાબસિંહ વિકટ હાસ્ય કરી બોલી ઉઠયો:—“ એા મૂર્ખ મદમસ્ત મહિલા ! એા અધિકારમાં અંધ થએલી અબળા ! સાહસ કરતા નહેલાં વિચાર કર. મારો કાળ તો તું કરી શકનાર નથી પણ આ વનરાજના પંજમાંથી તું કેવી રીતે બચીશ તેનો હજી વિચાર કર. ’

આમ બોલી તેણે મૂંઝ પર હાથ નાંખ્યો અને પુનઃ બોલ્યો:— “ ચાલ, એા નશીબના ચક્કરે ચઢેલી ચતુરા ! તારાથી થાય એટલા રંગ થોડી વારને માટે કરી લે. હું તે રંગ જોવા માટેજ આવ્યો છું. પિંજલા ! સમય થોડો છે. એ થોડો સમયમાંજ તારે જે કરવું હોય તે જલ્દી કરી લેજે; પછીથી વખત નહિ મળે. ”

“ અરે ! આતો બહુ લયંકર અપમાન ! ”

“ બસ, એજ તારા મોતનો પેગામ. ”

“ ઓ બેબકલ ગુલાબ ! એકદમ તારી જીભાન અંધ કર અને ખુલ્લેખુલ્લું જણાવ કે તારો અહિં આવવામાં શું ઉદ્દેશ સમા-
એલો છે ? ”

“ હું તને વિકમાજીતનો સંદેશ પહોંચાડવાને આવ્યો છું.
તેણે મને મરતી વખતે એક ચીજ આપી છે તે ચીજ તને પહોં-
ચાડવાનેજ મારું અત્રે આગમન થયું છે. ”

“ તેમણે તને શું ચીજ આપી છે ? ”

“ એ ચીજ એવી છે કે જેને જોતાં વાર તું ચીસ પાડી
બેશુદ્ધ થઈ જઈશ અને કદાચ તારા શરીરમાંથી પ્રાણુપંખી પણ
પલાયન કરી જશે. ”

“ ખડું બોલ્યા સિવાય બતાવ કે તે શું ચીજ છે ? ”

“ બતાવું છું. ઓ કુલટા ! હું હમણાંજ તારી અંધ આંખો
ઉઘાડું છું. ” આમ કહેતાં ગુલાબે બગલમાં મારેલી પેટી નીચે મૂકી
અને તેને ઉઘાડતાં પુનઃ તે કપિંજલા સામે જોઈ કહેવા લાગ્યો:-
“ કપિંજલા ! આ પેટીમાંથી નીકળતી ચીજને પહેલાં તું ધ્યાનપૂર્વક
જો અને પછીથી રો. આખરે તારી પણ આ પેટીની અંદર રહેલી
ચીજના જેવીજ દુર્દશા થવાની છે એ નક્કી સમજજે. ” આમ કહી
તેણે વિકમાજીતનું વિકાળ દેખાતું માથું પેટીમાંથી બહાર કાઢ્યું.
કપિંજલાને માથું દેખાડતો તે બોલ્યો:-“ આ ચીજને ઓળખે છે ?
હજી જો ન ઓળખી શકી હોય તો સાંભળ ! આ તારા સ્વામી
વિકમાજીતનું માથું છે. ”

“ હા હૈવ ! શું મારા નાથની આ દશા ! ” કહી કપિંજલા
ચીસ પાડી માથા પર બંને હાથ મૂકી નીચે બેસી ગઈ.

પુનઃ ગુલાબસિંહ બોલ્યો:-“ તે રાજદ્રોહી યમના કાળ પાસથી
અંધાર્ધ નર્કમાં ગયો. ”

“ ગુલાબસિંહ ! બતાવ બતાવ, મારા સ્વામીનું ખૂન કરનારનું
નામ ઇશ્વરની આતર બતાવ. હું તે ખૂનીનું લોહી પીવાને આતુર
થઈ રહી છું. ” કપિંજલા ઉભી થઈ આર્તનાદે પૂછવા લાગી.

“ શું તું હજી તે વીર પુરૂષને પણ ઓળખી શકી નથી ? સાંભળ ઓ પિશાચિની સાંભળ ! વિશ્વાસધાતી વિક્રમાજીતનો વધ કરનાર હું પોતેજ છું. ” ગુલાબે નિર્ભયતાથી જણાવ્યું.

“ અરે ! શું તહેજ તેમનું ખૂન કર્યું છે ? અધમ ! તેમણે તારૂં શું બગાડ્યું હતું ? ” કપિંજલાએ વ્યાકુળતાથી પૂછ્યું.

“ તેણે માફ તો શું પણ આખા રાજ્યનું બગાડ્યું છે. તે રાજ્યના રિપુએ આ નંદનવન જેવા નગરને સ્થશાન જેવું બનાવી મૂક્યું છે. અરે ! એથી પણ તેણે નહિ વિરામતા રાત્રિએ કપટયુદ્ધમાં તેના અન્નદાતાનો તથા તેમના પાટવીકુમારનો ધાત કર્યો છે. ઓ જીવતી ચૂડેલ ! એ સધળાં કારસ્થાનમાં તારોજ છૂપો હાથ હતો. તે આ વીર સારી રીતે જાણે છે અને એજ કારણથી આજે તને જડ-મૂળથી ઢિખેડવા આ વીર અત્રે આવેલ છે. ” ગુલાબસિંહે ખુલાસો કર્યો.

કપિંજલા સ્તબ્ધ બની ગઇ. તેના ક્રોધનો પાર ન રહ્યો. થોડીક વાર સુધી કાંઈક વિચાર કરી બોલીઃ—“ શું તને જડમૂળથી ઢિખેડવા આવ્યો છે ? ”

“ હા, હા. એક વખત કહ્યું છતાં સાંભળતી નથી ? ”

“ ઓ ગુલામ ! તું પણ હવે જાણી લેજે કે તારાથી જીવતા અહિંથી જઈ શકાવાનું નથી. શયતાન...”

“ ચૂપ કર ચૂડેલ ! ” ગુલાબસિંહે ગર્જના કરી આગળ કહ્યુંઃ—“ જો વધારે પડતું બોલીશ તો આ પળેજ જીભ ખેંચી નાખી બોલતી બંધ કરી દઇશ. અભાગણી ! આ ઝેરી નાગ તને હવે સુખે રહેવા દેશે નહિ. ”

આવી રીતનું તેનું બોલવું સાંભળી સધળા દિક્રમુઠ જેવા બની બેસી રહ્યા; અને આજે અવશ્ય કંઈ નવા જીની થશે એમ ધારવા લાગ્યા. તેવામાં કપિંજલા ગુસ્સે થઇ બોલી ઉઠીઃ—“ મારા બહાદુરો ! આ અભિમાની સરદારને પકડી એકદમ મારી નાખો કે જેથી તે બોલતો બંધ થાય. ”

કપિંજલાનું કહેવું સાંભળી સધળા સરદારોએ ઉભા થઇ પોત-

પોતાની તલવાર પર હાથ નાખ્યા; એટલે ગુલાબે ગર્જના કરી કહ્યું:—
 “ ખુશામતથી પેટ ભરનારા નામદો ! તમે રજપૂત નામને કલંક લગાડ્યું છે. તમે નકામા ધ્યાન પર શ્યા માટે હાથ મૂકા છો ? અરે સમશેરને બહાર ખેંચી કાઢવાની તાકાતજ તમારામાં ક્યાં બળી છે ? જાઓ, ઘેર જીવતા જતા રહો નહિ તો આ મહેલમાં થનારી આજની મહાન ઉચલપાથલમાં તમે પણ લોહીથી રંગાઇ જશો. આ કપટી કપિંજલા પર કાળ રાહુ ઘેરાયો છે તેથી તમે જલદી નાશી જાઓ; નહિ તો તમે પણ કાળના આસ થઇ નર્કમાં જશો. ” કહી ગુલાબે ગંભીર હાસ્ય કર્યું.

સરદારોએ ગુલાબસિંહના બોલવાથી ઉશ્કેરાઈ જઈ ઝપોઝપ ધ્યાનમાંથી તલવારો ખેંચી કાઢી. ગુલાબ શૌર્યથી કંપતા બોલી કહ્યો:—“ બસ હવે તમારૂં આવીજ બન્યું. તમારૂં પાપ પ્રકટ થઇજ ચૂક્યું. જુઓ તમારી પર કાપેલી કુદરતનો ચમત્કાર. ” કહી તેણે તરતજ ખભે ભરાવેલું રણુશીંગુ વગાડ્યું.

તેનો ગંભીર નાદ સર્વત્ર પથરાઇ ગયો અને એકદમ મહેલમાં કાલાહલ મચી રહ્યો. મહેલના ઓરડાનાં બારણાં ફટાફટ ઉઘડી ગયાં; અને જેમ દરમાંથી કીડીયો ઉભરાય તે પ્રમાણે સુરંગમાં છૂપાઇ રહેલા રણુવીરો અંદરથી દીવાનખાનામાં ધસી આવ્યા. કપિંજલાનું દિવાનખાનું બખ્તરીયા ચોદાઓથી ખીચોખીચ ભરાઇ ગયું.

કપિંજલાના સરદારો તો આ ઓચિંતો બનાવ જોઈ બચભીત થઈ ગયા અને તેમની તલવારો નીચે પડી ગઇ. પ્હાડસિંહ તો ધોળી પુણી જેવો બની આંખો ફાડી એ અદ્ભુત ચમત્કાર જોઇજ રહ્યો. તેણે કપિંજલાની સામે જોયું પણ તે એક શબ્દ સરખો બયથી બોલી શકી નહિ. ગુલાબસિંહે બચભીત થઇ ધ્રુજતા સરદારો તરફ જોઇ કહ્યું:—“ રજપૂત કુલામારો ! તમારી બહાદુરી ક્યાં ગઈ ? જો જીવવું હોય તો હથીઆરો નીચે મૂકી દો. ”

તરત દરેકે દરેક સરદારે ગુલાબસિંહના પગ આગળ હથીઆરો મૂકી દીધાં. તેવામાં કિશોરે બૂખ્યા વરૂની માફક ત્યાં ધસી આવી

કપિંજલાના કેશ પકડી તેને જમીન પર પછાડી અને તેનો વધ કરવાને સમરેર ખેંચી, પણ પાછળથી રણુજીતસિંહે ત્યાં દોડી આવી તેનો હાથ પકડી કહ્યું:—“કિશોર ! ત્તી હત્યા શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ છે. ત્તીખાતી મહા પાપી કહેવાય છે, માટે તારી થરી સમરેરને તે પિશાચિનીના રૂધીરથી કલંકિત કરીશ નહિ. તેને તો જન્મપર્યંત કારાગૃહમાં પૂરી રાખવાની છે.” કહી તેણે પોતાના આર સરદારોને કપિંજલા તથા પ્હાડસિંહને બાંધવાની આજ્ઞા આપી. સેનાપતિ તેજસિંહ વિષયરાજને ખોળવા લાગ્યો પણ તે આ વખતે અહિં નહોતો. તે હાલમાં બાવિની મહાન ઉચલપાચલ કરવાના કાર્યમાં કાષ્ટક અદ્દલુ જગાએ રોકાયો હતો.

રણુજીતના સરદારોએ કપિંજલા તથા પ્હાડસિંહને દોરડાં વતી મજબૂત બાંધ્યાં અને રણુજીતની આજ્ઞાથી તેજ વખતે તેમને જીતે મહેલ કે જ્યાં સૌથી પહેલાં મહારાજ અંગારસિંહે રંગા અને સુમનને રાખ્યાં હતાં ત્યાં લઇ જઇ કેદ કરવામાં આવ્યાં. તે મહેલની આસપાસ બસો સરદારોનો ખુલ્લી તલવારે અને ભરેલી બાંદૂકો સાથે પહેરો મૂકવામાં આવ્યો.

ત્યાર બાદ બચલીત થયેલા સરદારોને યોગ્ય શીખામણ આપી રણુજીતે વિદાય કર્યાં. બિલાડીના પંજમાંથી ઉદર ખસે એ પ્રમાણે સધળા સરદારો અને પ્રજાજનો ત્યાંથી નીકળી પોતપોતાના મકાને આવ્યા. રણુજીતે તેજ વખતે આખા નગરમાં શાન્તિનો ઢંઢેરો પિટાવી પોતાનો રાજ્ય અમલ જાહેર કર્યો. સધળી પ્રજા આનંદ પામી જયજય-કાર કરવા લાગી. રણુજીતના આગમનથી અને કપિંજલાના કેદ પકડાવાથી શત્રુઓ મરણની બીકે નાશી ગયા. રણુજીતે તે જાણવા છતાં તેમને ઉદાર દીલથી જવા દીધા. મહારાજ ચંદ્રકેતુ રંગા અને સુમનને લેઇ રત્નગદ્યથી અચળગદ આવી પહોંચ્યા. વગર ત્રાસે અને એક પણ માણસનું લોહી વહેવડાવ્યા વિના સધળું કાર્ય નિર્વિઘ્ને પાર ઉતાર્યું તેને માટે સધળાએ ગુલાબસિંહનો ઉપકાર માન્યો. ગુલાબે જવાબમાં જણાવ્યું કે તે ઉપકારને પાત્ર હું નથી પણ સુમનસુંદરી છે; કારણ કે તેમનીજ સલાહ પ્રમાણે વર્તવાથી સૌ કાંઈ બન્યું છે.

બાદ સૌએ પ્રભુની પ્રાર્થના કરી બીજે દિવસે મોટા દરબાર ભરી કપિંજલાનો ન્યાય કરવાનો ઠરાવ કર્યો. તે પછી સધળાં અન્ય કાર્યમાં પ્રવૃત થયાં.

વાંચકો ! પ્રભુની લીલા ન્યારી છે. રણજીતે જે રાજ્યને માટે હજારે માણસોનો ભોગ આપ્યો હતો, તેજ રાજ્ય આજે તેને એક પણ માણસનું લોહી વહેવડાવ્યા વિના પુનઃ પ્રાપ્ત થયું.

૪૦

દરબાર.

અકળ કળા છે ધરાની, કાચી નવ કળાય;
મનસુખા માનવ કરે, પણ ધાર્યું ધણીનું થાય.

આજ પ્રાતઃકાળથીજ અચળગદમાં અપૂર્વ ધામધુમ થઇ રહી છે પ્રજાજનો સારાં સારાં વસ્ત્રાભુષણ ધારણ કરી દરબારગઢ તરફ આવતા જણાય છે. શાન્તિ સૂચક વાગ્ગં મધુર સ્વરે વાગી રહ્યાં છે. દરબારના વિશાળ યોગાનમાં સૈનિકાની એક ટુકડી હારખંધ ગોઠવાઈને આવતા માણસોને અભિવંદન આપવાને ઉભી રહી છે. દરબારી હાલ સામંતો, સરદારો, બાયાતો અને અન્ય પ્રજાજનોથી ચિકાર ભરાઈ ગયો છે સધળા આતુરતાથી મહારાજ રણજીતસિંહના આગમનની રાહ જોઈ રહ્યા છે, એવામાં બહાર બંદુકોના બહાર થયા. સધળાને ખબર પડી કે મહારાજ પધારે છે. કિશોર અને તેજસિંહ તેમને લેવાને સામા ગયા. રણજીતસિંહે ગુલાબસિંહનો હાથ પકડી સભાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. સધળાએ ઉભા થઈ તેમને નમન કર્યું નમન પ્રતિકાર હસ્તે વદને વાળી રણજીતે મધ્ય ભાગે ગોઠવેલા સુવર્ણ સિંહાસન પર સ્થાને લીધું. રાજદ્રોહી વિક્રમાજીતના બેસવાથી ઝાંખ પડેલું સિંહાસન રણજીતના આરૂઢ થવાથી પુનઃ પ્રકાશમય જણાવા લાગ્યું. વીર ગુલાબસિંહ મહારાજની જમણી બાજુએ આવેલા આસન પર બિરાજમાન થયો. બાદ થોડીવારે રત્નગઢના મહારાજ ચંદ્રેકુત પણ સભામાં આવી પહોંચ્યા અને તેઓ પણ તેમને માટે અગાઉથી

તૈયાર કરેલા આસન પર બેઠા. સઘળે શાન્તિ છવાઈ ગઈ. રાજતિલક કરવાને હળુ અડધા કલાકના આશરાની વાર હતી તેથી કિશોરસિંહે ત્યાં હાજર રાખેલી નાયકાઓને સમયને અનુસરતું કાંઈ ગાયન ગાવાનું ફરમાવ્યું. નાયકાઓ સિંહાસન પર બેઠેલા મહારાજન તરફ ફરી ગાવા લાગી કે:-

“ ગ્રહી નીતિનો પંથ, કરી ન્યાસે કુહંદ,
કરો સફળ જીવન રસિક સગ્ગન એ...
સુનીતિ આપો સદાયે કુનીતિ કાપો કૃપાયે,
નિજ હિત કરીયે...ગ્રહી.

ધન્ય ધન્ય રામ રાજ્ય, અનુકુળ સર્વ આજ,
સ્નેહે વિદ્યાને પુરણ પ્રસારીયે.....
વિદ્યા નિરોધ વાઘો કુધારે વામો,
નીતિનાં મૂળ ભરતખંડ માંડી નભો;
સાચો સુધારો સુધાર્યા ઉત્તમ છે,
વાત એ સાચી ચીખ શુભ ધરીયે.....ગ્રહી.

રા. પાગલ.

સંગીત સમાપ્ત થયું એવામાં રાજગુરૂએ ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. રણજીતને તેમને નમન કર્યું. ગુરૂએ રણજીતના લલાટમાં ચાંદો કરી તેને આશિષ આપી. પછી સભાજનો સામે બેઠા ગુરૂએ નીચે પ્રમાણે બોલવા માંડ્યું:-

પૃથ્વી વિષે પરમાર્થને ધરનાર પુરૂષો પાકરો,
સતીઓ અને સન્મિત્રનો શુભ ધર્મ મનમાં સખરો
નિજ ધર્મમાં વર્તી વિવેકે સત્ય વાણી વાખરો,
ત્યારે જશે દુઃખ જાનિત ને સુખ શાન્તિનાં ફળ આખરો.

રા. પામલ.

મહારાજનાં શિખામણ રૂપી શુભ વચનો પૂરા થતાં જ સભા-સભેએ “ રણજીતસિંહની જય ” પોકારી સભાગૃહ બળવી મૂક્યું. પુનઃ ખંડુકાના પહાર થયા. આનંદનાં વાજાંત્ર જોરથી વાગવા લાગ્યાં.

બંદી વાનોને પણ આ ખુશાલીના પ્રસંગે મુક્ત કરવામાં આગ્યા. રણજીતે જોખે જોખે સુવર્ણ મ્હોરો વહેંચી ગરીબોને પ્રસન્ન કર્યાં. ટુંકામાં એટલુંજ કે સર્વને સર્વની યોગ્યતા પ્રમાણે પારિતોષિક આપી સંતોષ પમાડ્યા. તે પછી સેનાપતિ કિશોરસિંહને પ્રધાનપદે અને તેજસિંહને સેનાપતિપદે નિયુક્ત કરી રણજીતે સ્વહસ્તે કિશોરને પોષાક અને તેજસિંહને રત્નજડિત મુકની સમશેર આપી. છેવટે વીર ગુલાબ-સિંહની બહાદુરીનાં વખાણ કરી તેને પણ સારી આવકવાળાં પાંચસો ગામ દાનામાં આપ્યાં. ગુલાબસિંહે તે લેવાને ના પાડી; પણ રાજહક આગળ તેનું કાંઈ આલ્યું નહિ. આ સૌ કાર્ય થઇ રહ્યા પછી રણજીતે કિશોરને આગ્રા કરી કે તમે જાઓ અને જુના મહેલમાં કેદ કરેલી કપિંજલા તથા પ્હાડસિંહને અહિં લઇ આવો.

કિશોર આલ્યો ગયો. તેના ગયા પછી રણજીતે મહારાજ ચંદ્ર-કેતુની સલાહ લઇ કિશોર સાથે કમળનેા હસ્તમેળાપ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. બાદ થોડીવારે કેદીઓને લેવા ગયેલો કિશોર ગમગીન મ્હોરે પાછો આગ્યો.

તેને એકલો આવેલો જોઈ રણજીતે પૂછ્યું:—“ કેદીઓ ક્યાં છે ? ”

“ મહારાજ ! કેદીઓ આપણા જુના મહેલમાં તો નથી. ”

“ હેં ! શું કેદીઓ ત્યાં નથી. ” સર્વના મુખમાંથી એકજ ઉદ્ગાર નીકળ્યો. સત્રજા ચોંકીને કિશોરની મુખમુદ્રા તરફ જોઈ રહ્યા.

“ કિશોર ! ત્યાંના પહેરેગીરોના સરદારને બોલાવો. ” રણજીતે કહ્યું.

“ હું આ રહ્યો નામદાર ” કહી તે સરદારે ધુજતા પગે આગળ આવી નમન કર્યું.

“ કેદીઓ ક્યાં છે ? ” રણજીતે ગુસ્સે થઇ પૂછ્યું.

“ મહારાજ ! સેવક નિર્દોષ છે. આપણા પહેરેગીરો ત્યાંથી બિલકુલ ખસ્યા નથી. મઘ મધ્યરાત્રે હું જ્યારે તેમની તપાસ કરવા અંદર ગયો તે વખતે તો તેઓ અંદર હતાં; પણ અત્યારે જ્યારે સેનાપતિ સાહેબે ત્યાં આવી તેમને બહાર કાઢવાનું મને હર્માન કર્યું ત્યારે તેમને લેવાને હું અંદર ગયો, તો અંદર કાંઈ જણાયું નહિ. હું

આખા મહેલના તમામ લાગમાં ફરી વળ્યો. પણ કેદીઓનો પત્તો ન મળ્યો. મહારાજ ! તે કેદીઓ આવી અધ્યાનક રીતે ગૂમ થઇ ગયાં છે. તેમાં આ સેવક ખીન ગુન્હેગાર છે.” સરદારે જણાવ્યું.

કારસ્થાની કપિંજલા ક્યાં ગઇ હશે ? અરે ! તે કેવી રીતે ગૂમ થઇ હશે ? તેના તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા.

એવામાં તેજસિંહ કંઇક વિચાર કરી બોલ્યો:-“ મને તો લાગે છે કે તે ખન્ને જણાંએ જીવનથી કંટાળી પાછલી બાળુએથી ખીણમાં પડતું નાંખી આત્મત્યાગ કર્યો હશે.”

“ હા ! એમ પણ બને.” ગુલાબસિંહ અનુમોદન આપ્યું.

“ મને પણ એમજ સમજાય છે; કારણ કે તે જીંદગીથી કંટાળી ગયેલાં હોવા બેઠાં. ઈશ્વરે તેમને તેમના કર્મની યોગ્યજ શિક્ષા કરી. નીચ કૃત્યો કરનારનું મ્હોત પણ નીચતાથીજ થાય છે.” મહારાજ ચંદ્રકેતુએ કહ્યું.

તે પછી રણજીતે કેટલાક સરદારોને મોકલી મહેલની પાછળ આવેલી ખીણમાં તપાસ કરાવી; પણ તે ખીણ ઉડો હોવાથી ઉપર ઉભે ઉભે કંઈ જણાયું નહિ તેથી તપાસ અર્થે ગએલા સરદારો પાછા આવ્યા.

કપિંજલા પ્હાડસિંહ સાથે ગુમ થઇ હશે કે મરી ગઇ હશે ? શું ખચર પડે. ભવિષ્યનો ભેદ જાણવાને કાણુ સમર્થ છે. ભાવિ અંધકારમય છે. કંગાલ દશાને પ્રાપ્ત થએલાં એ ખન્ને કદાચ ખીણમાં પડી મરી ગયાં હોય તો કંઈ નવાઇ જેવું નથી. પછી તો ભગવાન જાણે ! ગુલાબસિંહના હૃદયમાં આવી રીતના વિચાર થવા લાગ્યા. તે પછી ઇનામ-અકરામ બહેંચી સભાને વિસર્જન કરવામાં આવી. સપળા આજના બનાવની વાતો કરતા પોતપોતાના મકાને આહ્યા ગયા.

x x x x x

વાંચકો ! તેજ રાત્રે અપૂર્વ ધામધુમથી કિશોર-કમળનો હસ્ત-મેળાપ કરવામાં આવ્યો. આખા અચળગદને રંગબેરંગી દીપકોથી દીપાવવામાં આવ્યું. રણજીતે કન્યાદાનમાં એક હજાર ગામ ઉપરાંત

પુષ્કળ સોનામ્હોરો અને એક સુશોભિત મહેલ આપ્યો. વર-વધુ લક્ષ્મી ક્રિયા થઇ રહ્યા પછી વડિલ જનોને પણ લાગ્યાં. વડિલોએ જાનેને આશિષ આપી. આવી રીતે પ્રેમાભિલાષી પ્રેમિઓનું લક્ષ થયું. તેથી અત્યારે તેમના આનંદનો પાર નહોતો.

લક્ષ્મી ત્રીજે દિવસે મહારાજા ચંદ્રકેતુ રત્નગઢ તરફ ઉપડી ગયા અને સર્વત્ર આનંદ પ્રવાહ ફેલાઇ રહ્યો. નીતિવાનોનો અંતે વિજય થયો અને પાપીઓનો પરાજય થયો.

ઉપસંહાર.

પ્રભુકૃપાએ રણજીતનો વિજય થયો અને પુનઃ તેને રાજગાદી પ્રાપ્ત થઇ. રાજના રીપુઓનો નાશ કરી રણધેલા રજપૂત વીરોએ સ્વદેશ ભક્તિ દાખવી. કમળ-કિશોર લક્ષ્મી પવિત્ર ગર્ભે જોડાઇ આનંદ ધરવા લાગ્યાં.

“ વીર ગુલામસિંહ થોડા દિવસ અવળગઢમાં રહી એક દિવસે સવારમાં સઘળાંને મળી બેઠી તેના ભીંત વીરો સાથે પોતાના જંગલ-પ્રદેશમાં જવાને તૈયાર થયો. રણજીત અને કિશોરે તેને થોડા દિવસ વધારે રોકવાને સમજાવ્યો પણ તેણે માન્યું નહિ અને જવાબમાં સવિનય જણાવ્યું કે “ અમે તો જંગલમાંજ સારા. ”

સઘળાંએ તેને હળીમળી ફરીથી મળવાનું કહી રજા આપી. ગુલામે જતી વખતે રંભા અને કમળને પોતાની યાદગીરીમાં એક એક હિરાજડીત વીંટી આપી. રંભાએ તેને આશિષ આપી અને કમળે તેના કપાળમાં ચાંદી કરી કહ્યું:—“ વીરા ! ફરીથી તમે આવશો ત્યાં સુધીમાં હું તમારે માટે એક રૂપસુંદરી જોળી રાખીશ હોં કે ? ” કહી તે હસતી હસતી મહેલમાં ચાલી ગઈ. આ વખતે ગુલામની આંખો આરે તરફ ફરતી હતી. તે ઉપરથી અનુમાન થતું હતું કે તે કાઢને જોળતી હતી; પણ સુમન ત્યાં નહોતી. ગુલામસિંહ તેને મળવાની ઇચ્છાથી તેના અવાસ તરફ ગયો. તેના ઝોરડામાં પણ

મૂકતાંજ ગુલાબસિંહની નજરે એક અદ્વૈતિક દેખાવ પડ્યો. જે જોઈ તે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો અને તેને આતુરતાથી નિહાળવા લાગ્યો.

અંદરના ભાગમાં સુમનસુંદરી એક હિંચોળાખાટપર બેસી હિંચકા ખાતી ખાતી હાથમાં સિતાર પકડી એક મધુર ગાન ગાતી હતી. એક પગથી હિંચકા નાંખી અને બીજે પગ ઉપર રાખી આ રમ્ય રમણી આનંદમાં ગાઇ રહી હતી. તેનો આ વખતનો દેખાવ મણોજ મનોહર લાગતો હતો; જાણે સાક્ષાત્ સરસ્વતી દેવી હાથમાં સિતાર પકડીને ગાતાં હોય ને !

ગુલાબસિંહ તો આ દેખાવ જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ તેના મુખ સામેજ જોઈ રહ્યો. તેણે સ્વપ્ને પણ આવો દેખાવ જોયો નહોતો. તે તેના રૂપ અને ગાનની પ્રસંશા કરતો હોય રહી તેનું સંગીત ધ્યાનપૂર્વક યાજીતવા લાગ્યો. તે નીચેનું સંગીત ગાતી હતી.

“ સાચા ક્યાંઈ ન પાછ પડશે, જુઠા જન જખ મારશે (૩)-સાચા.
જુઠાણું જુઠાને નડશે, અતે જુઠો હારશે..... જખ.
વિપરીત ચાલ જગતમાં ચાલે, પાપી અધર્મી સુખમાં રહાલે;
ધર્મીને પહેલું દુઃખ સાલે, પણ પુંઠળ એ તારશે. (૩)-સાચા
સોનાને સઘળા કોઈ લાલે, કરી કસોટી ખૂબ તપાલે;
દુર્જન વિણ કીમત સજ્જનની, જગમાં કોણ વધારશે. (૩)-સાચા.
ચિત્રકાર.

ગાન પૂરું થયું. હિંચકા પણ ધીમે પડ્યો. એટલે બહાર ઉભેલા ગુલાબસિંહે ખુખારો કરી ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો.

તેને જોતાંજ સુમન સિતાર નીચે મૂકી ઉભી થઈ અને બોલી:-
“ વીર સરદાર ! પધારો; આ હિંચોળાખાટ પર વિરાજો. ”

“ હું તમારી રમ્મ લેવા આવ્યો છું. ” ગુલાબે કહ્યું.

“ શાની રમ્મ ? ” સુમને આશ્ચર્યતાથી પૂછ્યું.

“ મારા પ્રદેશમાં જવાની. ”

“ શું આજેજ જાઓ છો ? ”

“ હા, અત્યારેજ. ”

“ ગુલાબસિંહ ! તમારા જેવા વીરનો વિયોગ મને તથા મારી સખીને ઘણોજ અસહ્ય થઇ પડશે. સરદાર ત્યાં સુધી આપતું પુનઃ મિલન થશે નહિં ત્યાં સુધી આ મન અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા કરશે. સરદાર ! આ અનાથ બાળાને પ્રસંગોપાત અંબાળજી અને કવચિત્ દર્શનનો લાભ પણુ આપજો. ” કહી સુમને તેને વિદાયગારી આપી.

ગુલાબસિંહ તરતજ ત્યાંથી નીકળી બીલ વીરો સાથે જંગલ-પ્રદેશ તરફ ગમન કરી ગયો. સુમન તેની નજર પહોંચે ત્યાં સુધી તેની પાછળ જોઇ રહી અને પછીથી પોતે પણુ રંભાસુંદરી પાસે મહેલમાં ગઇ.

હાલા વાંચકો ! અશાન્તિપૂર્ણ અચળગદમાં હવે શાન્તિનું સામ્રાજ્ય છવાઇ ગયું અને સર્વ પ્રળળનો આનંદમાં દિવસ નિર્ગમન કરવા શરૂ થયાં. ॐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ !!

કર્મ-બન્ધન

યાને

વિધવાની કર્મકથા.

આ પુસ્તકમાં વિધવા ભગિનીઓ માટે વધવ્ય વ્રત-અભિ-યર્થ સાધના અને ધાર્મિક વિષયો સાથે નારી જીવનનું અતુલ-નીય રહસ્ય દર્શાવવામાં આવેલું છે. ઉપરાંત, કર્મફળ, પુનર્જન્મ, આલોક તેમજ પરલોકનાં મનન કરવા યોગ્ય તત્વોનો કર્ણુ-જનક ચિતાર આલેખી પુનર્જન્મના કર્મ-બન્ધનથી વિમુક્ત નહિ થતાં મનુષ્યને પોતાનાં સારાં નરસાં કર્મોથી આ જન્મમાં શું શું સકન કરવું પડે છે, સ્વામી સેવામાંથી વંચિત થનાર સ્ત્રીની કેવી અધોગતિ થાય છે, આધુનિક શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી માત્ર આ લોકમાંજ મનુષ્ય જીવનની પૂણ્યાહુતિ થાય છે, એમ માનનાર કાન્તિલાસ જેવા નવ યુવકની કેવી શોચનીય સ્થિતિ થાય છે, હિન્દુ સંસારમાં એક અનાથ વિધવાને કેટલું કેટલું કष्ट પડે છે-સાત્ત્વિક પ્રેમ મનુષ્યના હૃદયને એક બીજા પ્રત્યે કેવી રીતે આકર્ષે છે-પ્રત્યાદિ અનેક વિષયોનો કર્ણુજનક ચિતાર પત્થર જેવા હૃદયને પણ પીંગાત્રી નાંખ્યા સિવાય રહેશે નહિ. વિધવા કિશોરીની હૃદય ભેદક કર્મકથા અને સાત્ત્વિક વિષયોનું અવલોકન કરતાં કર । તમે એમજ બોલી ઉઠશો કે, અઘાપિ પર્યંત આ-વી નવકથા ગમ ગિવકુલ સાંચીજ નથી । કીંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ ભુક્ત.

સચિત્ર !

રતિસુંદરી.

સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ત્રીજી.

મુંબાઈમાં ચાલેલી હૃદયભેદક મરડાનો તાદ્રશ્ય હેવાલ, અલખેલી મુંબાઈની દીનસ્થિતિ, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, પ્રેસપ્રચં-ગનો ચિત્તાકર્ષક ચિતાર, કરણી તેવી પાર ઉતરણી, દીવાની યુવાની, સુધારકની સુધરેલી લીલા, પ્રેમની નિરાશા, અપૂર્વ કર્તવ્યપરાયણતા વગેરે વિવિધ રસના સ્વાદ સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય તો રતિસુંદરી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. મનહર ચિત્રો સાથે મોતેરી પુઠું. કી. રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

સચિત્ર !

કુમુદકુમારી.

સચિત્ર !

સુધારા વધારા સાથેની-આવૃત્તિ ચોથી.

જુદમી નરપિશાચ ઝેરીમલનાં નીચ કારસ્થાનો, સતી સાધ્વી કુમુદે શીયળ રત્ન સાચવવા ઉઠાવેલાં ભયંકર સંકટો, રણમલનો અપૂર્વ બંધુ પ્રેમ, પાપીને પહાને પડેલી પુણ્યશાળી સતીની સ્વધર્મ પ્રત્યેની દૃઢતા, અપકાર પર ઉપકાર, દૈવી પત્ની પ્રેમ, સંયોગ વિયોગના મુખ દુઃખમય બનાવો વાંચતાં ખાવું, પીવું, જૂલી જશો, સાત સુંદર ચિત્રો સાથે મોતેરી પાકું પુઠું છતાં કીંમત રૂ. ૩-૦-૦. પોસ્ટેજ જુદું.

મળવાનું ઠેકાણું:-

હરગોવનદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર.

૬૦૩૫, પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

જનસમાજમાં ખાસ વખણાયેલી

નવલકથાઓ.

ગુર્જરી-મુંબાઈની શેઠાણી. સચિત્ર	૨-૦-૦
મિલન-મંદિર. (સચિત્ર.)	૨-૦-૦
કુસુદકુમારી. (સચિત્ર.)	૩-૦-૦
રતિમુંદરી. (સચિત્ર.)	૨-૦-૦
રત્નગદની રંભા. (સચિત્ર)	૩-૦-૦
સરોજમુંદરી-સુધરેલો જમાનો.	૨-૮-૦
શ્રીઓની રંગભૂમિ.	૨-૮-૦
સંસાર શેત્રંજ ભાગ ૧ લો.	૧-૮-૦
સંસાર શેત્રંજ ભાગ ૨ નો.	૧-૮-૦
સંસાર શેત્રંજ ભાગ ૩ નો.	૧-૦-૦
કર્મ-બંધન યાને વિધવાની કમેકથા.	૧-૮-૦
વીર રાઠોડ (વિરરસથી ભરપૂર)	૨-૮-૦
વિધિનું વિધાન. (સચિત્ર)	૨-૮-૦
કુંદન અને કુસુમ ભાગ ૧ થી ૮	
દરેક ભાગની	૧-૪-૦
સરસ્વતી. (સામાજિક નવલ.)	૧-૪-૦
વનવાસિની. (ઐતિહાસિક)	૨-૦-૦
કુસુમલતા.	૧-૮-૦
કુલિનકાન્તા.	૧-૦-૦
કુસુમકુમારો.	૧-૮-૦
માનવ સંયતાન.	૧-૮-૦
પ્રેમપિંજર કે યુગી ખંજર.	૧-૮-૦
સન્મિત્ર કે સંયતાન.	૧-૦-૦
વસંત-વિહાર. (બહોળો ભંડાર)	૨-૮-૦

